

XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı

(1500-1584)

T.C.
AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

KÜLTÜR YAYINLARI - 19

ISBN: 978-975-17-4305-3

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 45718

Baskı: Kasım 2019

YAYIN KOMİSYONU

Mustafa DOĞAN: İl Kültür ve Turizm Müdürü
Mümin BERK: Müdür Yardımcısı
Mahmut YILMAZ: Şube Müdürü
Çağatay VAN: İl Halk Kütüphanesi Müdürü
Ebru SERT: Folklor Araştırmacısı
Ömer OK: Ar-Ge Sorumlusu

KAPAK TASARIMI

Harun YILDIZ

BASKI

Akçağ Basım Yayımları

**AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ**

Taşpazar Mah. Kadioğlu Sok. No:1

68100 AKSARAY

Tel: 0 382 213 24 74

Fax: 0 382 212 35 63

e-mail: iktm68@ktb.gov.tr

www.aksaray.ktb.gov.tr

Bu yayın Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından bastırılmıştır.
Kitabın, telif ve dağıtım hakları İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne aittir.

XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı

(1500-1584)

Doğan YÖRÜK

Doğan YÖRÜK

1971 yılında Simav'ın Kayışık köyünde doğdu. İlk öğrenimini Turgutlu'da (1981), orta ve lise öğrenimini Balıkesir'de tamamladı (1989). 1993 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 1994-1996 yılları arasında Trabzon'un Dernekpazarı ilçesinde sınıf ve tarih öğretmenliği yaptı. 1996'da Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1996'da Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında "XVI. Yüzyılın Başlarında Aksaray Kazâsı ve Kazânın İskânı" adlı teziyle yüksek lisansını, 2002'de de "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı" adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2005'te Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Yardımcı Doçent, 2010'da Doçent, 2016'da da Profesör unvanıyla ataması yapıldı. Halen aynı bölümde akademik hayatına devam eden Yörük'ün "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)", Tablet Kitabevi Yayınları, Konya 2005; "XVI. Yüzyılda Ereğli Kazâsı", Ereğli Belediyesi Yayınları, Konya 2009 ve 3 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (987-1330/1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin), Haz. Doğan Yörük, Palet Yayınları, Konya 2013 adlı kitapları ve Osmanlı idaresinde Karaman eyaleti ile Konya üzerine yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Anneme ve babama...

TAKDİM

İnsanoğlunun geçmişten günümüze oluşturduğu kültürel mirasın araştırılması ve bunların kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılması önemli bir vazifedir. Bu manada tarih boyunca engin bir kültür ve medeniyet merkezi olan Aksaray'ın tüm yönleri ile ele alınması ve anlatılması da bizler için mühim bir husustur.

Aksaray stratejik konumundan dolayı ilk çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, 11 bin yıllık tarihi geçmişine ile Anadolu'nun en önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Aksaray'ın tarihi geçmişine ilişkin ilk kayıtlara bölgeimizdeki en eski yerleşim yeri olan Aşıklı Höyük'te rastlanmaktadır. Bununla beraber Aksaray'ın daha pek çok noktasında tarihe ışık tutan arkeolojik alanların olduğunu da müşahede etmekteyiz.

Aksaray her dönemde iktisadi, askeri, ticari ve kültürel alanlarda önemli bir merkez olma özelliğini korumuş, tarih boyunca insanlığın savaş, göç vb. büyük hadiselerine sahne olmuştur. Anadolu'nun ortasında zengin tarih ve kültür mirasıyla temayüz eden Aksaray; Hitit, Asur, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletler için bazen stratejik bir merkez, bazen de askeri bir üs olmuştur. Anadolu yol güzergâhları üzerinde her zaman önemli bir geçiş sahası olan Aksaray, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti döneminde bölgenin en mühim ticaret merkezlerinden biri haline gelmiş, Selçuklulara ait en büyük kervansaraylar Aksaray'da inşa edilmiştir.

Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı dönemlerinde de önemli bir medeniyet merkezi olma özelliğini devam ettiren Aksaray, Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinde en çok istifade edilen şehirlerden biri olmuş, 1470 yılında Aksaray halkının büyük bir kısmı yeni fethedilen İstanbul'a yerleştirilerek, bu şehrin ihyasında mühim vazifeler üstlenmiştir.

Aksaray Valiliği olarak, Aksaray'ı anlatan her nevi çalışmayı ve bu konuda ortaya konulan her türlü fikir ve çabayı önemsiyoruz. Bu bağlamda valiliğimiz tarafından yayımlanan "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı" adlı bu eserin de ilimizin tarihi ve kültürel birikimine ciddi katkılar sağlayacağını düşünüyoruz. Karamanoğlu Beyliğinin son dönemleri ile Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olduğu ilk yıllarda Aksaray'ın genel durumu ile ilgili mühim bilgiler veren bu eserin ayrıca yerelde Aksaray tarihi, genelde ise ülkemiz tarihi üzerine yapılacak çalışmalara da kaynaklık teşkil edeceğini söyleyebiliriz.

Bu vesileyle valiliğimiz kÖltÖr yayınları serisi içerisinde yerini alan “XVI. YÖz-
yilda Aksaray Sancağı” isimli bu kıymetli çalışmayı ortaya koyan Prof. Dr. Doğan
YörÖk hocamıza ve eserin basımını gerçekleştiren İl KÖltÖr Turizm MÖdÖrlÖğÖ-
mÖze teşekkÖr ediyorum.

Ali MANTI
Aksaray Valisi

SUNUŞ

Anadolu'nun ortasında tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Aksaray, her dönemde siyasi, iktisadi ve kültürel önemini korumuş, tarihe yön vermiş pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Günümüzden 11 bin yıl önce yerleşik hayata geçen, üretim faaliyetlerinde bulunarak tarım, hayvancılık, tıp, sanat gibi alanlarda önemli gelişmeler sağlayan Aşıklı toplumundan, Melendiz havzasında ilk kale kent uygulamasını gerçekleştiren Güvercinkayası sakinlerine kadar ve yine binlerce yıl önce Yeşilova'da muhteşem bir şehir mimarisine imza atan Acemhöyük halkından, Güzelyurt, Gülağaç ve Ihlara bölgesinde sayısız kaya oyma mekanı ve yeraltı şehri imar eden insanlara kadar, bölgemizde yaşayan tüm topluluklar uygarlık alanında ciddi adımlar atmışlar, kültürel yönden Aksaray'ın gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır.

Müslüman Türklerin Anadolu'ya hâkim olmasıyla beraber medeni yönden daha da gelişen Aksaray, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerçekleştirdiği güçlü imar faaliyetleri ile tam bir İslam beldesi hüviyetine bürünmüş, bir süre sonra şehir "Kubbetül İslam, Darü's Süleha, Darü'z Zafer, Darül' İlm" gibi isimlerle anılmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde de önemini muhafaza eden Aksaray, yetiştirdiği tarihi ve manevi şahsiyetlerle, bu devletin siyasi ve sosyal yönden şekillenmesinde büyük roller oynamış, idari ve ilmi sahalarda önemli katkılar sağlamıştır.

Anadolu'da kurulan ve kısa sürede üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti, 600 yılı aşan ömrüyle dünyanın gördüğü en büyük devletlerden biri olmayı başarmış, kurduğu muazzam yönetim sistemiyle asırlarca dünya siyasetine yön vermiştir. Dünya tarihi üzerinde derin izler bırakmış böylesine önemli bir devleti anlatan çok sayıda yerli ve yabancı eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de Valiliğimizce yayımlanan Prof. Dr. Doğan Yörük hocamız tarafından kaleme alınan "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı" adlı eserdir.

Aksaray'ın, arşiv vesikaları ve vakıf defterlerine göre; Karaman Eyaleti'nin 1476 tarihli Fatih Sultan Mehmed'in emri ile gerçekleştirilen ilk vakıf ve mülk defteri ile mevcut ilk mufassal defter (1500) kayıtları ve son mufassal defter (1584) verileri esas alınarak yapılan bu çalışma, XVI. yüzyılda Aksaray Sancağı ile Aksaray Sancağına uzun yıllar bağlı olan Koçhisar Kazâsı'nın idari yapısı, sosyo-ekonomik durumu, coğrafi özellikleri, nüfus yapısı, konar-göçerleri, aşiretler ve cemaatleri ile vakıflar ve vakıf eserleri ile alakalı çok önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Bilimsel bir yayın olmasının yanında Şehir tarihçiliği için de çok 6nemli bir çalışma olan “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı” adlı bu eserin ilimiz ve 6lkemiz k6lt6r hayatına katkılar sağlamasını temenni eder, eserin basımına olur veren Sayın Valimiz Ali Manti’ya, eseri yayına hazırlayan Prof. Dr. Doğan Y6r6k hocamıza ve K6lt6r Turizm M6d6rl6đ6m6z yayın kuruluna teŐekk6r ederim.

Mustafa DOĞAN
İl K6lt6r ve Turizm M6d6r6

ÖN SÖZ

Klasik dönem sancak ve kazâ çalışmalarının omurgasını tahrir (mufassal, icmâl, vakıf) defterleri oluşturmaktadır. Bu defterlerden yararlanılarak yapılan kent monografileri 1970'lerde başlamış, daha sonra Anadolu ve Rumeli'deki sancak ve kazâlarla devam etmiştir. Şu an için Anadolu'da neredeyse çalışılmadık yer kalmamış gibidir. Kullanılan kaynak serilerinin hemen hemen aynı olmasından dolayı XVI. yüzyıl şehir tarihçiliğinin birçok ortak noktaları ortaya çıkmış; daha sonrakiler de aynı doğrultuda devam ettirmişlerdir. Buna göre, bu alanda yapılacak her çalışma ya aynı yöntemi takip edecek ya da farklı bir metot arama yoluna gidecektir. Bu araştırmanın dayandığı esas da farklı bir yöntem aramak yerine daha önce geliştirilmiş ve olgunlaştırılmış olan araştırma tekniklerini bilinmeyen bir sahaya tatbik etmek olmuştur. Dolayısıyla, Aksaray'a ait bu monografide de sözü edilen yöntem kullanılmıştır.

Yerel Osmanlı tarihi çalışmaları, daha çok merkez ile taşra arasındaki ilişkileri ve bu iki kesim arasındaki bağları incelemeye yönelik bir seyir takip etmektedir. Tahrir defterlerinin haricinde bulunabilen kaynaklar, bu yöndeki araştırma konularının daha sıkı bir şekilde örgü ve kurgusunun yapılabilmesine imkân vermektedir. Özellikle şer'îye sicilleri türü kaynaklar bu bağlamda en önemli katkıyı sağlayan malzemelerin başında gelmektedir. Çünkü, merkezdeki arşiv vesikaları, devletin merkezden taşraya bakış açısını gösterirken şer'îye sicilleri, taşranın merkeze olan tutumunu, toplum içerisindeki dalgalanmaları ve devletin çıkarmış olduğu kanun ve düzenlemelerin nasıl bir uygulama zemini bulduğunu yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Buna rağmen çalışma konusu olan Aksaray'la ilgili şer'îye sicilleri tespit edilememiştir. Dolayısıyla, Aksaray'daki merkez ve taşra arasındaki örgü çok fazla kurulamamıştır.

Sancakta, Aksaray ve Koçhisar şehirleri olmak üzere iki kent merkezi olmasına rağmen, Koçhisar'da şehirleşme tam anlamıyla şekillenmediği için, şehir nüfusu, yapısı ve vakıfları, daha çok Aksaray merkezli incelenmiştir.

Bu bağlamda ele alınan konu, sancak genelinde yüzyıl boyunca konar-göçerlikten yerleşik hayata geçişin evreleri, oluşturulan iskân merkezleri, nüfustaki dalgalanmalar, nüfusla üretim arasındaki ilişkiler, asgarî ekilebilir tarım alanları, iktisadî faaliyetlerin nitelikleri, toprak tasarruf şekilleri, Aksaray ve Koçhisar şehirlerinin, Karamanoğulları, Danişmendliler ve Anadolu Selçukluları döneminde mi yoksa Osmanlılar döneminde mi şekillendiğini tespit etmek gibi hususlar bu çalışmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

Araştırmada, Osmanlıların bölgeyi ilhak etmesiyle birlikte (1469) bölgede yaptıkları sayımların sonuçlarını ihtiva eden, mevcut ilk mufassal defter (1500) kayıtları ile son mufassal defter (1584) verileri esas alınmasına rağmen, Karaman Eyâleti'nin 1476 tarihinde Fatih'in emri ile gerçekleştirilen ilk vakıf ve mülk defterine de zaman zaman başvurulmuştur.

Çalışma genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, kaynaklar; arşiv kaynakları ile araştırma ve incelemeler olmak üzere ikiye ayrılarak tanıtımı yapılmış, bölgenin coğrafi konumu ile eski çağlardan Osmanlı hakimiyetine geçişine kadar olan kısa bir tarihçesi ve Karaman Eyâleti'nin teşekkülünün ardından sancağın idarî taksimatında zamanla meydana gelen değişmelere yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Aksaray ve Koçhisar kazâlarının merkezlerini oluşturan şehirler, kır iskân merkezleri olan köyler, konar-göçer zümreler, etnik ve dinî gruplar ele alınmıştır. Bunlardan hareketle sancak nüfusu hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır. Sancak nüfusunu teşkil eden, hariç raiyyet, ortakçılar, sipâhizâdeler, seyyidler, dervişler ve bazdârlar gibi ayrıcalıklı toplulukların menşei ve özellikleri ile nüfusu oluşturan raiyyet birimleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, sancaktaki çift, çiftlik, zemin ve mezraa olarak adlandırılan toprak birimlerinin özellikleri; ziraatı yapılan hububatın öşür miktarından hareketle toplam üretim miktarları; hayvancılık, raiyyet, maktu', ticaret, arizî vergiler ile şehir merkezlerindeki vergilerden hareketle Aksaray ve Koçhisar şehirlerindeki iktisadî faaliyetler ele alınmıştır. Yine bu bölümde sancaktaki dirlik çeşitleri olan vakıflar, mülkler, haslar, zeametler ve timarlar ve bu dirliklere sahip olanların gelirleri ile unvanları; bilhassa timarların büyüklükleri, çeşitleri vs. gibi özellikleri; mufassal ve timar defterlerine göre toplam sancak gelirleri ayrı ayrı verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm, öncelikle vakıf hakkındaki genel bilgilerden sonra sancaktaki vakıflar; Aksaray, Koçhisar ve sancak dışındaki vakıflar olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Daha sonra bu vakıfların, cami, mescid, medrese vs. gibi adlar altında, gelirleri, kurucuları ve bugünkü durumları hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Son olarak da sancağın vakıf gelirleri tablo hâlinde gösterilmiştir.

Bunların yanı sıra, 1518 ve 1530 tarihli kanunnâmeler ile 1516, 1522 ve 1583 tarihli timar sahipleri listelerinin yanında, 1584'te sancak dâhilinde cemaatlerin iskânı ile oluşan köyler ve yine aynı tarihli sancak genelindeki köylerin tam listesi verilmiştir. Ayrıca, 1584 tahririne göre yerleri tespit edilebilen yerleşim birimleri bir harita üzerinde gösterilmiştir.

Çalışmanın her aşamasında, yardım ve teşviklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Yard. Doç. Dr. Alâaddin Aköz'e en içten duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, her zaman desteklerini yanımda hissettiğim ve yanısıra çeşitli şekillerde yardımlarını gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a, Prof.

Dr. Mikail Bayram'a, Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye, Yard. Doç. Dr. İzzet Sak'a ve bütün mesai arkadaşlarıma; kıymetli dostum Yard. Doç. Dr. İbrahim Solak'a; haritaların çizilmesindeki fedakarlığından dolayı Yard. Doç. Dr. Özdemir Koçak'a; çalışmanın son şeklini almasında tenkitleriyle yol gösteren Prof. Dr. Feridun Emecen'e, Prof. Dr. Mehmet Öz'e, Yard. Doç. Dr. Yunus Koç'a; gösterdikleri kolaylıktan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi mensupları ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi çalışanlarına; saha çalışması esnasında bizlere kucak açan Aksaray Valiliği, Kültür Müdürlüğü, Belediye ve İl Halk Kütüphanesi çalışanları ile misafirperver Aksaraylılara; maddi kaynak sağlayan Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğüne; engin sabrı ve desteğinden dolayı sevgili eşim Fethiye Yörük'e; ayrıca bu eserin meydana gelmesinde emeği geçen ve isimlerini burada zikredemediğim bütün dostlarıma teşekkürü bir vefa borcu addederim.

Doğan YÖRÜK
KONYA 2005

İKİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ

Elinizdeki kitap 2002 yılında doktora çalışması olarak tamamlanan, 2005 yılında da basımı gerçekleştirilen eserin, yeni baskısından ibarettir. Kitabın piyasada bulunamamasından kaynaklı tarafımıza yöneltilen talepler ikinci baskıyı yapma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu çerçevede, daha önce görmediğimiz belge veya verilerden kaynaklı eksikliklerimizi ya da zamanla büyük bir kesim tarafından kabul gören defterlerin tarihlendirmeleriyle ilgili görüşlerimizi düzeltme, ilk baskıdan bu yana elde ettiğimiz bazı yeni bilgileri de ekleme fırsatı bulduğumuzu belirtmeliyiz. Böylelikle çalışmanın kurgusunda her ne kadar köklü bir değişime gidilmediyse de muhtevadaki bazı farklılıklar okuyucunun dikkatini çekecektir.

Bu vesileyle, büyük bir kadirşinaslık örneği göstererek ikinci baskının sorumluluğunu üstlenen Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç bilirim.

Doğan YÖRÜK
Konya 2019

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	7
SUNUŞ	9
ÖN SÖZ	11
İKİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ	14
KISALTMALAR	19
TABLOLAR LİSTESİ	21
GİRİŞ	25
I- KAYNAKLAR	25
A- ARŞİV KAYNAKLARI	25
1. Tahrir Defterleri	25
a. Mufassal Defterler	27
b. Timar ve Zeamet Tevcih Defterleri	34
c. Vakıf Tahrir Defterleri	36
2. Timar Ruznamçe Defterleri	38
3. Mühimme Defterleri	39
4. Sürgün Defteri KK 2551 (H.980-981/ M.1572-1573)	39
5. Güherçile Defteri BOA TT 968 (H.983/ M.1575)	40
6. Diğer Arşiv Kaynakları	40
B- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER	40
II- OSMANLI ÖNCESİ AKSARAY	42
A- COĞRAFİ DURUMU	42
B- OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR AKSARAY	43
C- AKSARAY'IN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ	46
III- İDARÎ YAPI	48
A- KARAMAN EYÂLETİ	48
B- AKSARAY SANCAĞI İDARÎ TAKSİMATI	51
I. BÖLÜM YERLEŞME VE NÜFUS	55
I- YERLEŞME	55
II- AKSARAY KAZÂSİ	56
A- AKSARAY ŞEHRİ	56
1. Şehrin Adı	56
2. Aksaray Kalesi	56
3. Mahalleler	60
4. Şehrin Demografik Durumu	65
5. Şehrin Sosyal Bünyesi	73
B- AKSARAY KAZÂSİ KIR İSKÂN MERKEZLERİ	77
1. Nâhiyeler	77
2. Köyler ve Nüfus	80
a. Müslim Köyler	83
b. Gayrimüslim Köyler	84
3. Aksaray Kazâsı Köylerinin Toplam Nüfusu	87
C- AŞİRETLER VE CEMAATLER	89
1. Aksaray Kazâsı Konar-Göçerleri	93
a. Haymana Kabilesi	94
b. Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi	94
c. Bektaşlı Kabilesi	95

d. Yörük Taifesi.....	95
e. Belirsizler	96
f. Yüzdeciler Taifesi.....	96
D- AKSARAY KAZÂSİ TOPLAM NÜFUSU.....	100
III- KOÇHİSAR KAZÂSİ.....	104
A- KOÇHİSAR ŞEHİRİ.....	104
1. Şehrin Adı.....	104
2. Koçhisar Kalesi.....	105
3. Mahalleler.....	106
4. Şehrin Demografik Durumu	106
5. Şehrin Sosyal Bünyesi.....	108
B- KOÇHİSAR KAZÂSİ KIR İSKÂN MERKEZLERİ	109
1. Nâhiyeler.....	109
2. Köyler ve Nüfus.....	110
C- KOÇHİSAR KAZÂSİ KONAR-GÖÇERLERİ	112
1. Runkuş Kabilesi.....	114
2. Bozkır Kabilesi.....	114
3. Hindilü Kabilesi.....	115
4. Bozdoğan Kabilesi.....	115
5. Yörük Taifesi	116
6. Cüneydlü Kabilesi.....	116
7. Belirsizler	116
8. Haymana Taifesi.....	116
9. Yüzdeciler Taifesi	117
D- KOÇHİSAR KAZÂSİ TOPLAM NÜFUSU.....	119
IV- AKSARAY SANCAĞI NÜFUS DEĞERLENDİRMELERİ.....	121
A- KONAR-GÖÇERLER	121
1. Aksaray Sancağı Yüzdeci Cemaatleri.....	121
2. Aksaray Sancağı Dışındaki Yüzdeci Cemaatler.....	123
3. Yüzdecilerin Dışındaki Konar-Göçerler	123
B- SANCAK İÇİNDEKİ AYRICALIKLI TOPLULUKLAR	125
1. Hariç Raiyyet.....	125
2. Ortakçılar.....	128
3. Yaya ve Müsellemler	131
4. Mu'taklar.....	132
5. Sipâhizâdeler	133
6. Nöker ve Nökerzâdeler	135
7. Sâdât (Seyyidler)	136
8. Zaviyedârlar ve Dervişler	137
9. Bazdârlar	138
C- AKSARAY SANCAĞI NÜFUSUNA TOPLU BAKIŞ	139
II. BÖLÜM İKTİSADÎ YAPI VE TOPRAK TASARRUFU	145
I- İKTİSADÎ YAPI.....	145
A- TOPRAK	145
1. Çift ve Çiftlik.....	145
2. Mezraalar.....	150
B- ZİRAÎ ÜRETİM VE BUNLARDAN ALINAN VERGİLER.....	154
1. Tahriirlere Göre Narhlar	154
2. Hububat Üretimi ve Öşrü	155
3. Bağ Öşrü.....	163
4. Bahçe, Bostan, Sebze ve Meyve vs. Öşrü.....	164
5. Bal Öşrü.....	165

6. Tuz Öşrü	166
C- HAYVANCILIKLA İLGİLİ VERGİLER.....	166
1. Resm-i Ganem.....	166
2. Yaylak ve Kışlak Resimleri	168
3. Müteferrik Vergiler.....	169
D- ŞAHSA BAĞLI VERGİLER.....	169
1. Çift Resmi.....	169
2. Bennâk Resmi.....	171
3. Caba Resmi.....	171
5. Cizye Resmi.....	174
E- MAKTU' VERGİLER VE MUKATAALAR	175
1. Maktu' Vergiler	175
a. Resm-i Âsiyâb (Değirmen Resmi).....	175
b. Resm-i Bezirhâne	176
c. Tabhâne-i Şîr-i Revgan (Susam Yağı).....	179
2. Mukataalar	179
a. Memleha (Tuzla)	180
b. İhtisâb	181
c. Boyahâneler	181
d. Meyhâne ve Bozahâne.....	182
e. Baş-hâne (Ser-hâne) ve Kassâbân (Kanâre, Selh-hâne).....	183
f. Kabbân (Kapan).....	183
G.....	183
. Mukataa-i Çayır.....	184
h. Mahsul-i Ser-Asesân	184
i. Âdet-i Mîrâbiye	184
i. Resm-i Keyl	184
F- TİCARET RESİMLERİ	185
1. Bâc ve Tamga	185
G- ARİZİ VERGİLER	186
1. Bâd-ı hevâ	186
a. Dönüm ve Tütün (Duhân) Resmi	187
H- AKSARAY VE KOÇHİSAR ŞEHİRLERİNİN İKTİSADÎ DURUMU	188
1. Aksaray Şehri İktisadî Yapısı.....	188
2. Koçhisar Şehri İktisadî Yapısı	193
II- TOPRAK TASARRUFU	195
A- DİRLİKLERİN BÖLÜŞÜMÜ	195
1. Toprağın Tasarruf Şekilleri.....	195
a. Vakıf ve Mülkler	197
b. Haslar	201
c. Zeametler	206
d. Timarlar	211
B- TAHİRİLERE GÖRE SANCAK GELİRLERİ	220
1. Mufassal Defterlere Göre.....	220
2. Timar Defterlerine Göre	221
III. BÖLÜM VAKIFLAR VE VAKIF ESERLERİ	223
I- VAKIF	223
II- AKSARAY KAZÂSİ VAKIFLARI.....	224
A- CAMİLER	224
B- MESCİDLER	228
C- MEDRESELER.....	239
Ç- DÂRÜLİLM VE DÂRÜLHUFFÂZLAR.....	242

D- MEKTEBHÂNELER.....	243
E- HANKÂH VE İMARETLER.....	245
F- MEVLEVÎHÂNELER.....	247
G- ZAVİYELER.....	248
H- TÜRBELER.....	254
I- CÜZ VAKIFLARI.....	255
İ- ÇEŞİTLİ VAKIFLAR.....	257
J- EVLATLIK VAKIFLAR.....	258
K- İSMİ OKUNAMAYAN VAKIFLAR.....	261
III- KOÇHİSAR KAZÂSİ VAKIFLARI.....	262
A- CÂMİLER.....	262
B- MESCİDLER.....	262
C- ZAVİYELER.....	263
Ç- EVLATLIK VAKIFLAR.....	264
IV- SANCAK DIŞINDAKİ VAKIFLAR.....	264
V- AKSARAY SANCAĞI VAKIFLARINA TOPLU BAKIŞ.....	266
SONUÇ.....	268
BİBLİYOGRAFYA.....	272
EKLER.....	291
EK I- 924/1518 TARİHLİ KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMESİ.....	291
EK II- 937/1530 TARİHLİ KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMESİ.....	292
EK III- TİMAR SAHİPLERİ (1516).....	293
EK IV- TİMAR SAHİPLERİ (1522).....	297
EK V- TİMAR SAHİPLERİ (1583).....	301
EK VI- AKSARAY SANCAĞI'NDA CEMAATLERİN İSKÂNI İLE OLUŞAN KÖYLER (1584).....	307
EK VII- AKSARAY SANCAĞI'NDAKİ KÖYLER (1584).....	312
DİZİN.....	316
HARİTA.....	336

KISALTMALAR

BA.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
Bk. bk.	:	Bakınız
Cm. cm.	:	Cemaat
çev.	:	Çeviren
DGBİT.	:	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA.	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTFD.	:	Dil ve Tarih Coğrafya Fakülte Dergisi
ed.	:	Editör
EI ²	:	Encyclopedia of Islam
H.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
IJMES.	:	International Journal of Middle East Studies
IJTS.	:	International Journal of Turkish Studies
İA.	:	İslâm Ansiklopedisi
İFM.	:	İktisat Fakültesi Mecmuası
İÜEF TAM.	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi
JAOS.	:	Journal of the American Oriental Society
JESHO.	:	Journal of the Economic and Social History of the Orient
JTS.	:	Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)
K. k.	:	Karye
kg.	:	Kilogram
KK.	:	Kamil Kepeci Tasnifi
KŞS.	:	Konya Şer'îye Sicili
M.	:	Miladî
MAD.	:	Maliyeden Müdewver
MC.	:	Muallim Cevdet
MD.	:	Mühimme Defteri
MDZ.	:	Mühimme Defteri Zeyli
MES.	:	Middle Eastern Studies
Mtr.	:	Mütercim
Mz. mz.	:	Mezraa
nr.	:	Numara
OA.	:	Osmanlı Araştırmaları
OTAM.	:	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
TAD.	:	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDİD.	:	Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
Ter. ter.	:	Tercüme
TED.	:	Tarih Enstitüsü Dergisi
TİD.	:	Tarih İncelemeleri Dergisi
TKGM TT.	:	Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Tahrir Defteri
TM.	:	Türkiyat Mecmuası
TOEM.	:	Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası
BOA TT.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defter

TÜBA-AR : Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
VD. : Vakıflar Dergisi
vd. : ve devamı
vr. : Varak
Yay. : Yayınlayan
Yay. haz. : Yayına Hazırlayan

TABLolar LİSTESİ

Tablo I: Aksaray Sancağı'nda İdarî Taksimat (1500-1584)	53
Tablo II-Aksaray Mahalleleri (1500-1670)	64
Tablo III- Aksaray Şehir Nüfusu (1500-1584)	72
Tablo IV- Şehirdeki Muâf Zümreler (1500-1584)	74
Tablo V- Muâf Zümrelerin Birbirine Oranı (1500-1584)	75
Tablo VI - Aksaray Kazâsı Nâhiyelerinin Köyleri (1500-1584)	78
Tablo VII- Müslüman ve Gebran Köylerin Dağılımı (1500-1584)	83
Tablo VIII- Aksaray Kazâsı Müslim Köy Nüfusu (1500)	83
Tablo IX- Aksaray Kazâsı Müslim Köy Nüfusu (1522)	84
Tablo X- Aksaray Kazâsı Müslim Köy Nüfusu (1584)	84
Tablo XI- Aksaray Kazâsı Müslim Nüfusu (1500-1584)	84
Tablo XII- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1500)	87
Tablo XIII- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1522)	87
Tablo XIV- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1584)	87
Tablo XV- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1500-1584)	87
Tablo XVI- Aksaray Kazâsı Toplam Köy Nüfusu (1500-1584)	88
Tablo XVII- Aksaray Kazâsı Yüzdeci Cemaatleri (1500-1584)	99
Tablo XVIII- Aksaray Kazâsı Cemaatleri (1500)	99
Tablo XIX- Aksaray Kazâsı Cemaatleri (1522)	99
Tablo XX- Aksaray Kazâsı Cemaatleri (1571)	99
Tablo XXI- Aksaray Kazâsı Konar-Göçerleri (1500-1584)	99
Tablo XXII- Aksaray Kazâsı Toplam Nüfusu (1500-1584)	100
Tablo XXIII- Aksaray Kazâsı'nda Farklı Raiyyet (1500-1522)	101
Tablo XXIV- Aksaray Kazâsı Muâfları (1500-1584)	101
Tablo XXV- Raiyyet Statüsünde Olan Muâflar (1500-1584)	103
Tablo XXVI- Koçhisar Mahalleleri (1500-1584)	106
Tablo XXVII- Koçhisar Şehir Nüfusu (1500-1584)	107
Tablo XXVIII- Şehirdeki Muâf Zümreler (1500-1584)	108
Tablo XXIX- Koçhisar Kazâsı Nâhiyelerinin Köyleri (1500-1584)	110
Tablo XXX- Koçhisar Kazâsı Köy Nüfusu (1500-1584)	112
Tablo XXXI- Raiyyet Sembollerinin Yazımındaki Farklılık (1500)	113
Tablo XXXII- Koçhisar Kazâsı Yüzdeci Cemaatleri (1522-1584)	117
Tablo XXXIII- Koçhisar Kazâsı Cemaatleri (1500)	118
Tablo XXXIV- Koçhisar Kazâsı Cemaatleri (1522)	118
Tablo XXXV- Koçhisar Kazâsı Cemaatleri (1539)	118
Tablo XXXVI- Koçhisar Kazâsı Cemaatleri (1571)	118
Tablo XXXVII- Koçhisar Kazâsı Konar-Göçerleri (1500-1584)	118
Tablo XXXVIII- Koçhisar Kazâsı Toplam Nüfusu (1500-1584)	119
Tablo XXXIX- Koçhisar Kazâsı'nda Farklı Raiyyet (1500-1539)	120
Tablo XL- Koçhisar Kazâsı Muâfları (1500-1584)	120
Tablo XLI- Raiyyet Statüsünde Olan Muâflar (1500-1584)	121
Tablo XLII- Aksaray Sancağı Yüzdeci Cemaatleri (1500-1584)	123
Tablo XLIII- Sancak Dışındaki Yüzdeci Cemaatler (1522-1584)	123
Tablo XLIV- Yüzdeciler Dışındaki Sancak Cemaatleri (1500-1571)	123
Tablo XLV- Aksaray Sancağı Konar-Göçerleri (1500-1584)	124
Tablo XLVI- Sancakta Cemaatlerin İskânı İle Oluşan Köyler (1584)	125

Tablo XLVII- Hariç Raiyyet (1522-1584)	127
Tablo XLVIII -Sipâhizâdeler (1500-1584)	134
Tablo XLIX- Nöker ve Nökerzâdeler (1500-1584)	136
Tablo L- Sâdât (1500-1584)	137
Tablo LI- Zaviyedârlar ve Dervişler (1500-1584)	138
Tablo LII- Bazdârlar (1500-1584)	139
Tablo LIII- Aksaray Sancağı Toplam Nüfusu (1500-1584)	141
Tablo LIV- Nüfus Gruplarının Toplam Nefere Oranı (1500-1584)	142
Tablo LV- Aksaray Sancağı'nda Ekilebilir Asgarî Tarım Alanları (1500-1584)	150
Tablo LVI- Tahrirlere Göre Mezraaların Sayısı (1500-1584)	154
Tablo LVII- Aksaray Sancağı Hububat Üretimi (Kile) (1500-1584)	160
Tablo LVIII- Aksaray Sancağı Koyun Vergisi ve Sayısı (1500-1584)	168
Tablo LIX- Raiyyet Resimleri (1500-1584)	175
Tablo LX- Âsiyâb Sayıları ve Resimleri (1500-1584)	176
Tablo LXI- Bezirhâne Sayıları ve Resimleri (1500-1584)	179
Tablo LXII- Aksaray Şehrinden Alınan Vergiler (1500-1584)	192
Tablo LXIII- Koçhisar Şehrinden Alınan Vergiler (1500-1584)	193
Tablo LXIV- Aksaray Sancağı'ndan Alınan Vergiler (1500)*	194
Tablo LXV- Aksaray Sancağı'ndan Alınan Vergiler (1522)**	194
Tablo LXVI- Aksaray Sancağı'ndan Alınan Vergiler (1584)***	194
Tablo LXVII- Mülk Sâhipleri (1476-1584)	200
Tablo LXVIII- Padişah Hasları (1500-1584)	202
Tablo LXIX- Şehzade Hasları (1483 -1500)	203
Tablo LXX- İbrahim Paşa Hasları (1584)	203
Tablo LXXI- Vezirâzam Siyâvuş Paşa Hasları (1583)	204
Tablo LXXII- Hazîne-i Âmire Defterdârî Hasları (1583)	204
Tablo LXXIII- Aksaray Sancakbeyi Hasları (1516-1584)	206
Tablo LXXIV- Zeamet Sahipleri (1483)	207
Tablo LXXV- Zeamet Sahipleri (1522)	208
Tablo LXXVI- Zeamet Sahipleri (1522-1533)	209
Tablo LXXVII- Zeamet Sahipleri (1523-1530)	209
Tablo LXXVIII- Zeamet Sahipleri (1581)	210
Tablo LXXIX- Zeamet Sahipleri (1583)	210
Tablo LXXX- Aksaray Sancağı'ndaki Timarların Gelir Kategorilerine Dağılımı ve Nispetleri (1483-1584)	216
Tablo LXXXI- Mufassal Defterlere Göre Sancak Gelirlerinin Dağılımı (1500-1584)	220
Tablo LXXXII- Timar Defterlerine Sancak Gelirlerinin Dağılımı (1483-1583)	222
Tablo LXXXIII- Camiler (1476-1584)	228
Tablo LXXXIV- Mescidler (1476-1584)	238
Tablo LXXXV- Medreseler (1476-1584)	242
Tablo LXXXVI- Dârülhuffâz ve Dârülilimler (1476-1584)	243
Tablo LXXXVII- Mektebhâneler (1584)	245
Tablo LXXXVIII- Hankâh ve İmaretler (1476-1584)	247
Tablo LXXXIX- Mevlevihâneler (1476-1584)	248
Tablo XC- Zaviyeler (1476-1584)	253
Tablo XCI- Türbeler (1476-1584)	255
Tablo XCII- Cüz Vakıfları (1500-1584)	256
Tablo XCIII- Çeşitli Vakıflar (1476-1584)	258
Tablo XCIV- Evlatlık Vakıflar (1476-1584)	260

Tablo XCV- İsmi Okunamayan Vakıflar (1584)	261
Tablo XCVI- Aksaray Kazâsı Vakıfları (1476-1584)	261
Tablo XCVII- Camiler (1476-1584)	262
Tablo XCVIII- Mescidler (1500-1584)	263
Tablo XCIX- Zaviyeler (1476-1584)	263
Tablo C- Evlatlık Vakıflar (1500-1584)	264
Tablo CI- Koçhisar Kazâsı Vakıfları (1476-1584)	264
Tablo CII- Sancak Dışındaki Vakıflar (1476-1584)	265
Tablo CIII- Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemine Ait Vakıflar (1476-1584)	266
Tablo CIV- Mufassal Defterler İle Vakıf Defterleri Arasındaki Gelirlerin Karşılaştırılması (1476-1584)	267
Tablo CV- Aksaray Sancağı Vakıf Gelirleri Toplamı (1476-1584)	268

GİRİŞ

I- KAYNAKLAR

A- ARŞİV KAYNAKLARI

1. Tahrir Defterleri

Tapu Tahrir defterleri Osmanlı klasik döneminde, bilhassa XV. ve XVI. asırlar boyunca büyük bir titizlikle gerçekleştirilen genel sayımların sonuçlarını ihtiva etmektedir¹. Osmanlı Devleti, fethettiği bir yeri, eğer timar sistemini uygulayacaksa, fethi müteakip (sonraları bazı aralıklarla) bütün ayrıntıları ile tahrir e tâbi tutup kayda geçirirdi². Bu işlem, bir bölgenin vergilendirilebilir kaynaklarının hesaplanması ve bu verilerin defter-i hâkânîye kaydedilmesinden ibaretti³. Bu bir anlamda bölgede Osmanlı hakimiyetinin tescili anlamına geliyordu. İlk yapılan tahriri, vergi gelirindeki artmaların veya meydana gelebilecek değişikliklerin tespiti amacıyla yapılan ve genellikle her padişah değiştiğinde ya da 10, 20, 30, 40 sene gibi muhtelif aralıklarla gerçekleştirilen yeni tahrirler takip ederdi⁴. Bu tahrirlerin amacı, fetih sonrası söz konusu yerde yürütülecek malî, iktisadî ve siyasî faaliyetlerde devletin temel dayanağı olacak kayıtları ortaya çıkarmaktı. Bu amaçla yapılan tahrirlerde bölge önce idarî bakımdan bütünlük taşıyan birimlere ayrılır, bu şekilde eyâlet, sancak, kazâ ve nâhiyelerle bunlara bağlı köyler belirlenirdi. İnsan ve gelir kaynaklarının bir envanteri, zamanın şartları ölçüsünde mümkün mertebe gerçeğe uygun bir şekilde kaydedilir ve bu gelir kaynakları dirlik sahiplerine tevzi edilmek için temel kaynak oluştururdu⁵.

Osmanlı taşra teşkilatında, “sancak” temel idarî birim olarak kabul edildiğinden, her sancağın coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısının farklılığı dikkate alınarak kanunlar yapılmıştır. Bu kanunlar hemen hemen her sancak veya eyâlet

¹ Feridun Emecen, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler*, İstanbul 1991, s.144; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987; Bu tür defterlerin XIV. yüzyılda da kullanıldığı hakkında bk. Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri I”, *İFM*, II, İstanbul 1940-1941, s.33; Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1989, s.25.

² Tahrir işleminin nasıl yapıldığı hakkında bk. Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s.XVIII-XX; Ömer Lütfi Barkan – Enver Meriçli, *Hüdâvendigar Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988, s.19-46; L. Fekete, “Türk Vergi Tahrirleri”, (çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, C.41, Ankara 1997, s.299-328.

³ Halil İnalçık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, (çev. Hamdi Can Tuncer), *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, S.19, İstanbul 1999, s.119.

⁴ Barkan - Meriçli, *Hüdâvendigar Livası*, s.11-12; İnalçık, *Arvanid*, s.XVIII.

⁵ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *VD*, XXII, Ankara 1991, s.430.

defterinin ilk sayfalarında görülmektedir. Livalarda bulunan yerleşim merkezlerinde yaşayan insanlar ve kullandıkları topraklar; ekonomik etkinlikler sonucunda elde ettikleri ürünlerden alınacak vergi miktarları ile uygulanacak hukukî prensipler vb. gibi konular bu kanunnâmelerde yer almaktadır⁶.

Tahrir defterlerinin içindeki malumat, yerli ve yabancı birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, bunlar üzerinde farklı çalışma alanları oluşturulmuştur: Demografi (nüfus)⁷, onamastik (adbilim)⁸, tarihî coğrafya⁹, yerbilim¹⁰, ziraî üretim¹¹, iktisadî hayat¹² ve sosyal hayatla¹³ ilgili çalışmalar bunlardan birkaçını teşkil eder.

Tahrir defterleri, ilgili olduğu bölgenin idarî, askerî, hukukî, iktisadî ve demografik vaziyeti hakkında paha biçilmez bir malzeme ihtiva ettiğiinden¹⁴, Osmanlı şehir araştırmacılığının (özellikle XV ve XVI. yüzyıl için) büyük çapta bu defterlere dayandığı görülmektedir. Aksaray'la ilgili bu çalışmanın verilerinin büyük bir kısmını da, söz konusu defterler oluşturmaktadır.

Aksaray'la ilgili üç mufassal¹⁵, iki tane de cemaat mufassal¹⁶ tahrir defterinin yanında, Koçhisar Kazâsı için tutulmuş iki ayrı defter¹⁷ ve bir de içinde Aksaray Sancağı cemaatlerinin bulunduğu Ankara Yörükleri defteri¹⁸ mevcuttur.

⁶ Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, 1/2, Ankara Şubat 1990, s.12.

⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X, İstanbul 1953, s.1-26; M. Mehdi İlhan, "Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihsel Demografi İçin Önemi Hakkında Bazı Notlar", *Erdem*, VII/19, Ankara 1993, s.263-266.

⁸ Yılmaz Kurt, Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onamastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *OA*, XVI, İstanbul 1996, s.45-59; M. Mehdi İlhan, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Bellekten*, LIV/209, Ankara 1990, s.213-222.

⁹ Elibüyük, "Mufassal Defterler", s.11-43; Osman Gümüüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazâsında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara 2001; Osman Gümüüşçü, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi", *Türk Yurdu*, 700. Yılında Osmanlı, XIX-XX/148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, Ankara 2000, s.375-385.

¹⁰ Mehmet Salih Erpolat, *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.

¹¹ Margaret L. Venzke, "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *OA*, XVII, İstanbul 1997, s.1-61.

¹² Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994.

¹³ Emecen, "Sosyal Tarih", s.143-156; Öz, "Tahrir Defterlerinin", s.429-439.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Barkan, "İstatistik Defterleri", s.20-59; Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century", I, *Turcica*, IX/1, 1977, s.165-166; Venzke, "Tahrir Defterleri", s.1-61; Öz, "Tahrir Defterlerinin", s.429-439; Emecen, "Tahrir Defterleri", s.143-156.

¹⁵ Aksaray Sancağı, Aksaray ve Koçhisar Kazâlarından oluşmakta idi. İlk tahrirde Aksaray Kazâsı BOA TT 40, Koçhisar Kazâsı ise BOA TT 46 numaralı defterlere kaydedildikleri görülmektedir.

¹⁶ Bunlardan başka 1539-1540 tarihli BOA TT 415 numaralı defterde Koçhisar Kazâsı padişah hassı cemaatleri kayıtlıdır. Ayrıca TKGM TT 76 numaralı Ankara Yörükleri defterinde de Aksaray ve Koçhisar Kazâlarına ait cemaatler mevcuttur.

¹⁷ BOA TT 46, BOA TT 415.

¹⁸ TKGM TT 76.

a. Mufassal Defterler

1- BOA TT 40 (H.906/M.1500-1501 Aksaray Mufassal)

Karaman Eyâleti ile ilgili eldeki ilk mufassal tahrir defteridir. Defterde her ne kadar defter-i atîk¹⁹ ve defter-i köhneye²⁰ atıflar varsa da bahsedilen defterler günümüzde mevcut değildir²¹. Fihristte tarihsiz kaydedildiği gibi, baş kısmında da eksiklik vardır. Bu yüzden defterin tarihi ve kim tarafından düzenlendiği kaydedilmemiştir.

Osmanlı merkezi yönetimi, Karaman Eyâleti'nde hakimiyetini kesin olarak tesis ettikten sonra, Cem Sultan'ın şehzadelğinde kethüdâlığını yapmış olan Haydar Çelebi'yi, H.906/ M.1500-1501 yılında Karaman Eyâleti'nin tahririni yapmak için görevlendirmiştir²². Bu tahrir sonuçlarını hâvi defter serisinden²³ biri olan TKG M TT 565 numaralı defterdeki kayıtlardan H.906 tarihinde Karaman Eyâleti tahririnin yapıldığı ve tahrir emininin Hatipoğlu ismiyle tanınan Nasuh-zâde Haydar, tahrir kâtibinin de Hattat Ali olduğu görülmektedir²⁴. Bölgenin ikinci tahrir defteri olan BOA TT 455'teki kayıtlardan da bir önceki tahrir emininin Haydar Çelebi olduğu anlaşılmaktadır²⁵. Defterin 787-890 sayfaları arası Aksaray Kazâsı ile ilgilidir. Aksaray Sancağı'nın bir kazâsı olan Koçhisar, BOA TT 40 numaralı deftere değil de BOA TT 46 numaralı deftere kaydedilmiştir. Bu çalışmada defterin tarihi 1500 olarak kullanılacaktır.

2- BOA TT 46 (H.906/ M.1500-1501 Koçhisar Mufassal)

BOA TT 46, fihristte tarihsiz olarak kaydedilmiş, ancak II. Bayezid devrine ait olduğu belirtilmiştir. Defterin muhtevasında ise Karaman Vilâyeti; Ürgüb, Karahisar-ı Develi ile Koçhisar kazâları'nın nüfus ve hâsılatları mevcuttur. Defter tam olarak 72 sayfa olup, Karahisar-ı Develi ve Koçhisar kazâları köylerinin

¹⁹ BOA TT 40, s.824, 826, 860.

²⁰ BOA TT 40, s.811, 822, 824, 829, 830, 831, 841, 842, 848, 849, 853, 854, 863, 864, 866, 870, 873, 874, 876, 877, 885, 886 vd.

²¹ Bu konudaki tartışmalar için bk. Şinasi Tekin, "Fatih Sultan Mehmed Devrine Âit Bir İnşâ Mecmuası" *JTS Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı II*, 20, İstanbul 1996, s.276-281.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988, s.109; Erdoğan ve Oflaz, Defterdeki bir not'a dayanarak defterin Mustafa Paşa ve Ali Paşa'nın marifetiyle ve tevkîî Cafer'in yazmasıyla H.913/ M.1507 yılında tahrir edildiğini ifade etmektedirler. Bk. M. Akif Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İzmir 1998, s.3; Mustafa Oflaz, *16. Yüzyılda Niğde Sancağı* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.7-8; Halil İnalçık ise defteri H.907/M.1501 yılına ait olarak kabul etmiştir. Bk. Halil İnalçık, "Rice Cultivation and Çeltükci-Re'âyâ System in the Ottoman Empire", *Turcica*, 1982, XIV, s.86.

²³ BOA TT 40, BOA TT 46, BOA TT 32 ve TKG M TT 565.

²⁴ Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (çev. Müfit Günay), İstanbul 2000, s. 123; Mehmet İnbaşı, XVI. YY. *Başlılarında Kayseri*, Kayseri 1992, s.4; Konyalı bu defterin tarihini H.902/ M.1514 şeklinde Yavuz dönemine tarihlenen, ilyazıcısı ve kâtibi hakkında herhangi bir şey söylememektedir. Bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray*, İstanbul 1974, s.569.

²⁵ Bk. BOA TT 455, s.583, 604, 631.

tamamını, Ürgüb'e bağlı köylerin ise az bir kısmını ihtiva etmektedir. Defterin en önemli yönü, 69-73. sayfaları arasında bulunan Karaman Eyâleti kazâlarının nefer, hâne ve avâız hânelerinin kayıtlı olduğu listedir. Bu listedeki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere defter 1500-1501 tahriri olan BOA TT 40'ın devamıdır²⁶. Bu defterin tarihi de 1500 olarak kullanılacaktır.

3- BOA TT 32 (H.906/ M.1500-1501 Cemaat Mufassal)

Aksaray Sancağı'ndaki konar-göçerlerle ilgili elimizdeki ilk defterdir. Defterin baş tarafı eksik olmasından dolayı, ilyazıcısı ve yazım tarihi hakkında malumat yoktur. Bir sonraki cemaat defteri olan BOA TT 1061'deki kayıtlardan köhne defterin Haydar Çelebi tarafından tanzim edildiği anlaşılmaktadır²⁷. Aşağıdaki 26 numaralı dipnotta da belirtildiği üzere, 32 numaralı defter de, 1500-1501 tarihli BOA TT 40 numaralı defterin bir devamıdır. Bu defter de 1500 tarihli olarak kullanılacaktır.

Defterin başında olması gereken fihrist ve kanunnâmesi ilk sayfalarının eksikliği nedeniyle yoktur. Ancak, Karadeniz, bu deftere ait olması gereken kanunnâmenin çok küçük bir kısmının H.973/ M.1565 tarihli Bosna Sancağı Kanunnâmesi içinde mevcut bulunduğunu belirtmektedir²⁸.

4- BOA TT 455 (H.924/ M.1518 Mufassal)

Aksaray Sancağı'nın ikinci mufassal defteridir. Fihristte H.924/ M.1518 tarihli olduğu belirtilen defter, Beldiceanu'lar tarafından tarih verilmeksizin I. Süleyman dönemine ait gösterilmiştir²⁹. Aköz, bu defterin üslûp ve tertip tarzına istinâden, Kanunî'nin tahta geçtikten hemen sonra yaptırmış olduğu 1521-1522 tahririnin neticelerini hâvi mufassal defterlerden olduğunu ifade etmektedir³⁰.

²⁶ Bk. Lindner, *Göçebeler*, s.135, Yukarıda H.906/ M.1500-1501 (BOA TT 40) yılındaki tahrirle ilgili olarak tanıttığımız, Hatipoğlu Haydar ve Hattat Ali, hazırlamış oldukları mufassal vilâyet defterinden çıkardıkları bilgileri, belirli nüfus ve mülk kayıtlarına ayrılmış defterler hâlinde sisteleştirdiler. BOA TT 40, BOA TT 42 (Niğde ve çevresi), BOA TT 46 (Koçhisar ve Karahisar-ı Develi) ve aşiret kayıtlarını içeren BOA TT 32 bu sayımdan türetilmişlerdir. 1500-1501 defterinden kalan diğer kayıtlar, Kayseri'deki askerî ve özel mülkleri gösteren BOA TT 33 ile Karaman, Kayseri ve İçil'deki vakıfların listesini içeren TKGM TT 565' tir.

²⁷ BOA TT 1061, s.209, 265.

²⁸ Hasan Basri Karadeniz, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1995, s.6. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, VI, İstanbul 1993, s.482-483.

²⁹ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s.106; Irene Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalité Et Formes De Possession De La Terra Arable Dans L'anatolie Préottomane", *JESHO*, XIX/III, Leiden 1976, s.312.

³⁰ Alaeddin Aköz, *XVI. Asırda Karaman Kazâsı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1992, s.7; Aköz'ün teklif ettiği 1521-1522 tarihini Ceylan da kabul etmiştir. Bk. Alâeddin Ceylan, *Kanûnî Zamanında Akşehir Kazâsı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1993, s.2.

Erdoğru ve Oflaz, defterin Yavuz devrine ait, tarihinin de 1518 olması gerektiğini söylemektedirler³¹.

1584 tarihli TKGM TT 131 numaralı defterde, Tuvak ve Gazıcık köylerinin tasarruf şekli hakkında bilgi verilirken, önceki tahrir defterlerini düzenleyen kişilere atıflar yapılmakta, Murad Çelebi defterinden sonra Haydar defterinden, ondan sonra da Bayezid defterinden bahsedilmektedir³². Tarihsiz bir kanunnâmede de İbn-i Kemal Paşa tarafından düzenlenen köhne defterin, daha sonra Sultanın emri ile defter emini Bayezid Çelebi'nin bazı yerleri tashih edip düzelttiği, cedîd defteri terkip ettiği anlatılmaktadır³³. Bu minvalde 1518 tarihli BOA TT 63 numaralı defterin tahrir emininin İbn-i Kemal, kâtibinin de Şamlı Hüsam olduđuna³⁴ göre Bayezid defteri BOA TT 455 numaralı defter olmalıdır. BOA TT 63 numaralı defter eksik olup Karaman Eyaleti'nin sadece Konya, Aladağ, Larende, Belviran ve Ereğli kazalarını kapsamaktadır. BOA TT 63 ile BOA TT 455 numaralı defterlerdeki mevcut bilgilerin aynı olması, BOA TT 455'teki düzeltmelerin sonradan ve yalnızca vergi nüfusuna yapılan eklemelerden ibaret kalması, bu eklemelerin nefer, hane ve vergi rakamlarına bile dahil edilmemesi, kanunnamede sözü edilen tashih veya düzeltmeleri olabildiğince hafifletmektedir. Ne var ki bu durum yeni defterin İbn-i Kemal yerine Bayezid adıyla anılmasına da yetmiştir. Emin Bayezid'in bu işlemini ne zaman ve hangi padişahın emri ile yaptığı zikredilmemesine rağmen İbn-i Kemal'in tahririnin tashih edilip düzeltilmesinden hareketle aynı padişah (I. Selim) döneminde gerçekleştirildiği pekâlâ söylenebilir. Nitekim "... *Sultân Bâyezid Han ve pâdişâh-ı âlem penâh*"³⁵ ve

³¹ Bk. Erdoğru, *Beyşehir Sancağı*, s.4; Oflaz, *Niğe Sancağı*, s.8; BOA TT 455, s.595, 671, 859.

³² "Vakf-ı Hankâh-ı Melik Mahmûd Gâzi mukaddemâ Konya'da Sâhib'in Dârüzziyâfesi evkâfından Melik Mahmûd Hankâh'ına mülhâk olmuşdur Murad Çelebi defterinde der-tasarruf-ı Şeyh Evhadüddin b. Baba Yusuf b. Şeyh Hamid deyü mukayyed Haydar defterinde bu kayıt yazılmamış ve Bayezid defterinde Murad defteri uslubunca der-tasarruf-ı Şeyh Evhadüddin b. Baba Yusuf deyü mukayyed kemâkân bi'l-fi'l Baba Mûsâ tasarrufundadır deyü mukayyed der Defter-i Atik meşihatına berat-ı humâyûn ile Şeyh Hamid evlâdından Mehmed ve Hasan Çelebi mutasarrıflardır tâbî'i Aksaray", bk. Gâzıcık ve Tuvak Köyleri TKGM TT 131, vr.38a-b.

³³ "Defâtir-i Kadîme ki, ... Mevlânâ Şemseddin Ahmed el-Ma'rûf bi İbn-i Kemal Paşa ... tahrir etdükden sonra Defterhâne-i Humâyûn-ı Sultanî Emin Bayezid ba'zı mevâz'ın emr-i Sultan ile tashih edüb bu defter-i cedîd tastîr olununca ma'mûlün bih olan Bayezid-i mûmâ ileyh terkîm etdüğü defterdir, anun dibâcesinde bu vechile menküldür..." bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.323; "... defter emini Bâyezid Çelebi emr-i sultânî ile merhûm ve ma'fûrun leh a'lemü'l-ulemâ'-i Mevlânâ Şemseddin Ahmed el-ma'rûf bi İbn-i Kemâl Paşa tahrîr eyledüğü Karaman defteri tashîha şurû' eyleyüb müceddeden beyâz kıldıkda ..." bk. Mevlâna Kütüphanesi, M. Ferit Uğur Kitaplığı, No. 1.174, vr.99b-99a.

³⁴ BOA TT 63, s.5.

³⁵ BOA TT 455, s.585, 597.

“... *mukarrernâme-i Sultân Bâyezid Han ve Sultân Selim Han...*”³⁶ gibi ifadeler I. Selim dönemine işaret etmekte, tarihini de 1518-1520 aralığına çekmektedir. Fakat çalışmada 1518 tarihi kullanılacaktır.

1500-1501 tahririnde olduğu gibi, köyler ve cemaatler bu tahrirde de ayrı defterlere kaydedilmiştir. Dokuzarlı sıralar hâlinde deftere kaydedilen raiyyete sonradan ilâveler yapılmış olduğu görülmektedir. “Nefer” ve “hâne” yekûnlerine dâhil edilmeyen ve sıralamaya özen gösterilmeksizin, defterin boş kısımlarına sonradan “çift”, “nim çift”, “bennâk” ve “caba”lar kaydedilmiştir. Bunlar öncelilere göre daha itinasız ve ince yazılmıştır. Sonradan yapılan bu ilâveli rakamlarla BOA TT 387'deki bilgiler arasında tam bir uygunluk vardır.

1010 sayfadan oluşan defterin 571-642. sayfaları arasında Aksaray Kazâsı, 645-649. sayfaları arasında ise Koçhisar Kazâsı'na ait bilgiler mevcuttur. Defterin bir başka önemi ise, 1003-1006. sayfaları arasında Karaman Eyâleti kazâlarının nefer, hâne ve avâriz hâneleri ile mahsulâtının kayıtlı olduğu listedir. Belviran ve Beyşehir kazâlarına ait sayfalarda ciltleme hatası yapılmıştır³⁷.

5- BOA TT 1061 (H.924/ M.1518 Cemaat Mufassal)

BOA TT 1061, Aksaray Sancağı'ndaki cemaatlere ait ikinci defterdir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan 387 numaralı defterde H.928/ M.1521-1522 tarihli olduğu kayıtlıdır. Karadeniz, Yavuz'un 1518 yılında Karaman Eyâleti'ni yeniden tahrir ettirdiğinden hareketle, defterin tarihinin H.924/ M.1518 olması gerektiğini söyler³⁸. Lindner ise H.929/ M.1522-1523 yılını esas alır³⁹. Biz, bu defterin yukarıdaki TT 63 ve TT 455 numaralı defterler ile birlikte aynı dönemde, aynı tahririn sonuçları üzerinden İbn-i Kemal veya Bayezid Çelebi marifetiyle hazırlandığını, tıpkı 1500-1501 tahrir defterleri gibi, cemaat, vakıf ve şehir-köy-mezraa şeklinde ayrı defterlere kaydedildiğini düşünüyoruz. Nitekim, Karaman Vilâyeti'ndeki Atçeken kabilesi ile ilgili 1591 tarihli kanunnâmede de “... *Ebü'l-Fadl kendüden mukaddem Bayezid Çelebi defterinde ...*”⁴⁰ şeklindeki atıflardan da defter emininin Bayezid Çelebi olduğu anlaşılmaktadır. BOA TT 32 numaralı defterde, has ve timara dâhil cemaatler karışık kaydedilmiş iken, BOA TT 1061'de Yüzdeci, Atçeken ve timara dâhil cemaatler ayrı ayrı yazılmışlardır. Tamamı 377 sayfa olan BOA TT 1061'in 182-226 sayfaları Aksaray, 227-279 sayfaları Koçhisar Kazâsı konar-göçerlerine aittir. BOA TT 1061 de

³⁶ BOA TT 455, s.600, 602.

³⁷ BOA TT 455 Kazâ-i Belviran s.233-255 ile s.328-357 arası, Kazâ-i Beyşehir s.365-461 ile s.835-884 arasına ciltlenmiştir.

³⁸ Karadeniz, *Atçeken*, s.7.

³⁹ Lindner, *Göçebeler*, s.124, 4 numaralı dipnot.

⁴⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VIII, s.383; Ayrıca bk. BOA TT 455 numaralı defterle ilgili dipnotlar.

BOA TT 32’de olduğu gibi, oymaklar esas alınarak düzenlenmiş olup, cemaat mensuplarıyla, ödedikleri vergiler ve yurtları tek tek kaydedilmiştir. Defterin tarihi, 1518 olarak kullanılacaktır.

6- BOA TT 387 (H.937/ M.1530 Muhâsebe İcmâl (Mufassal-İcmâl))

Defterin hazırlanış tarihi çeşitli araştırmacılar tarafından H.926/ M.1520⁴¹, H.929/ M.1522⁴², H.929/ M.1523⁴³, H.935/ M.1528⁴⁴, 1529⁴⁵ yılları olarak kabul edilmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 1996 yılında dizin ve tıpkı basımı yapılarak yayınlanan bu defterin aynı BOA TT 166, 167, 370, 438 ve 998 numaralı defterler gibi H.937/ M.1530 tarihli olduğu belirtilmiştir⁴⁶. Defterin içindeki kayıtlar, BOA TT 455 ve BOA TT 1061 kayıtları ile karşılaştırıldığında BOA TT 455’in yukarıda izahı yapılan ilâveli kayıtları ile uygunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Yine bu defter, yeni bir tahrir olmayıp Yavuz’un son dönemi ile Kanunî’nin ilk yıllarında yapılan tahrirlerin sonuçlarını ihtiva etmektedir. Buradan hareketle defterin tarihi 1530 olarak kabul edilecektir.

Mufassal-İcmâl olarak da adlandırılan bu defterler; mufassal, vakıf ve cemaat defterlerinin tertibi üzerine, reâyâ isimleri, vergi cins ve dökümü göz ardı edilerek, hepsinin toplam neticelerinin hesaplanıp adeta tablollaştırılmasıyla ortaya

⁴¹ Miroğlu, H.12 C. Ahir 926/ M.30 Mayıs 1520 tarihinde Mehmed b. İbrahim’in emniğinde bu tahririn yapıldığını yazar. Bk. İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*, Ankara 1990, s.13-14; Bahaddin Yediylıdız; *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s.13; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Çanık Sancağı*, Ankara 1999, s.12; Tayyib Gökbiğın “15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm”, *VD*, VI Ankara 1965, s.54. Gökbiğın burada defterin adını zikretmemiş. Ancak Mehmet Öz, burada kastedilen defterin 387 numaralı defter olduğunu belirtiyor. Bk. *Çanık Sancağı*, s.12; Fakat aynı müellif aynı defter (BOA TT 387) için bir başka yerde 935/1528 tarihini veriyor. Bk. “XVI. Yüzyılda Karaman Eyaleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri”, *VD*, VII, Ankara 1968, s.30; Karadeniz, *Atçeken*, s.9.

⁴² Konyalı, Erdoğan ve Oflaz 1522 tarihini esas almaktadırlar. Bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, İstanbul 1967, s.103-106; Erdoğan defterin Sivas’a ait kısmındaki bir nota dayanarak tahrir işleminin, Mehmed Paşa hazretlerinin marifetiyle 17 C.Ahir 929/Nisan 1522 tarihinde yapılmış olduğunu belirtiyor. Ancak hicri olarak verdiği tarihin miladi tarihe çevrilisinde bir yanlışlık var. Zira H.17 C.Ahir 929/ M.3 Nisan 1523 tarihine tekabül ediyor. Bk. Erdoğan, *Beşşehir*, s.7; Oflaz, *Niğde*, s.12.

⁴³ Lindner ise H.929/ M.1522-1523 tarihini esas almaktadır. Bk. Lindner, *Göçebeler*, s.124, 4 numaralı dipnot.

⁴⁴ Barkan ise defterin içinde H.926/ M.1520 tarihli bir hüküm sureti olduğunu fakat “bu defterin Kanunî tahrirlerinin neticelerini hülâsaten bir araya toplamak suretiyle vücuda getirilen Hakana mahsus istatistik defterlerinden biri olması ve bu defterlerin umumiyetle H. 935 tarihlerine doğru yaptırılmış olan büyük nüfus ve arazi tahrirlerinin neticelerine göre tanzim edilmiş” olması gerektiğini belirtmektedir. Bk. Ömer Lütfi L.Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar*, İstanbul 1943, s.45.

⁴⁵ Aköz, 1529 tarihini esas almaktadır. Bk. Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.8.

⁴⁶ BOA TT 387 numaralı defterin H.937/ M.1530 tamamlandığı, aynı seriden olan Anadolu Eyaletine ait BOA TT 166 (fî şehri Reb’ü’l-âhir sene 937, s.197) ve Rumeli Eyaletine ait BOA TT 167 (el-vâki fî 15 Safer sene 937, s.191) defterlerindeki tarihlerden anlaşıldığı belirtilmektedir. Bk. *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) I*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1996, s.VIII; Mehmet Taştımır, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 1999, s.9.

çıkmiş ve merkezde pratik kullanma maksadı ile hazırlanmışlardır⁴⁷. Bu defterler, 1520-1530 tarihleri arasında tahriri yapılan bütün Osmanlı sancaklarını ihtiva etmekte ve Osmanlı topraklarının tam bir genel görünümünü vermektedirler⁴⁸. 1520-1530 dönemine ait tahrirlerin ana neticelerini gösteren söz konusu defterlerin örneklerine ise, sadece Kanunî'nin zikredilen yılları arasındaki periyotta rastlanılmaktadır⁴⁹.

Bu defter, Karaman ve Rum eyâletlerinin XVI. yüzyılın ilk yarısındaki idarî, iktisadî, malî ve içtimaî durumlarını ortaya koymaktadır. Defterde, her iki eyâlete tâbi sancaklar, bunlara bağlı kazâlar, kazâlara bağlı nâhiyeler ve nâhiyelere bağlı köyler ile mezraalar yer almaktadır. Ayrıca şehir ve kasabalardaki mevcut mahalleler, sosyal müesseseler; kale görevlileri zaim ve sipâhiler; imam, müezzin gibi muâf zümreler; hâne ve mücerredler; her kazânın hâsılı ve hâsılın has, zeamet, timar, vakıf ve mülklere ayrılan hisseleri vs. kayıtlıdır.

Toplam 978 sayfadan ibaret olan defterin, 2. ve 3. sayfalarında fihrist yer almaktadır: “*Fihrist-i Cild-i Defter-i Karaman ve Rum*”. Bu fihriste göre Karaman Eyâleti, sekiz livadan oluşmaktadır. Bunlar; Konya, Beyşehir, Akşehir (*Sancaklıktan bozulup Ferruhşâd Bey tasarrufundadır*), Lârende (*Sancaklıktan bozulmuştur, sipâhileri Konya sipâhileri ile eşerler*), Aksaray, Niğde, Kayseri (*makarr-ı mîr-i mîran*) ve İç-il'dir. Yine fihriste göre, Karaman Eyâleti, 25 kadılık yerdir. 4. ve 5. sayfalarında ise Karaman Eyâleti Kanunnâmesi mevcuttur⁵⁰. Defterin ikinci cildini oluşturan Rum Eyâleti adı altında Amasya, Tokat, Sivas, Sonisa, Niksar, Karahisar, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger, Kâhta, Divriği ve Dârende livalarına ait kayıtlar vardır.

7- BOA TT 415 (H.946/M.1539-1540 Koçhisar Mufassal)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde, 415 numara kayıtlı olan bu defterin tarihi 387 numaralı defterde H.946/ M.1539-1540 olarak kaydedilmiştir. Defterin tarihini, İ. Şahin de, XVI. yüzyıl ortası olarak verir⁵¹. Defterin tamamı, 466 sayfa olup, 450-465 sayfaları arasında, Koçhisar Kazâsı Padişah hassı cemaatlerinden sadece 20 tanesi kayıtlıdır. Kazânın diğer cemaatlerine ait bilgi bulunmamaktadır. Bu defterde de BOA TT 455'te olduğu gibi, sonradan eklenmiş raiyyet görülmektedir. Çalışmada, defterin tarihi 1539 olarak kullanılacaktır.

⁴⁷ Emecen, “Mufassaldan icmale”, s.40.

⁴⁸ Bk. BOA TT 387, BOA TT 438, BOA TT 998, BOA TT 370, BOA TT 167, BOA TT 998, BOA TT 166.

⁴⁹ Emecen, “Mufassaldan icmale”, s.41.

⁵⁰ Bu kanun-nâme için bk. Ekler VI.

⁵¹ Bk. İlhan Şahin, “Akşehir”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s.299.

8- TKGM TT 76 (H.979/ M.1571 Ankara Yörükleri Defteri)

II. Selim dönemine ait Ankara Yörükleri mufassal tahrir defteri; Ankara'da Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 76 numarada kayıtlı olup, 1571 tarihlidir. Defterde Ankara, Sultanönü, Kütahya, Karahisar-ı Sâhib sancaklarının muhtelif kazâlarında bulunan yörük taife ve cemaatleri karışık olarak kayıtlıdır. 216 varaktan oluşan defterin 57/a sayfasında yer alan “*Tavâyif-i Ulu Haymana Hass-ı Mahmud Paşa*” başlığı altında yer alan bölümün 112/b-159/b arasındaki varaklarda Aksaray ve Koçhisar kazâlarına tâbi cemaatler dağınık bir şekilde kaydedilmiştir. Bu defter Aksaray ve Koçhisar'daki bütün cemaatleri içine almamasına rağmen bölgeyle ilgili, (TK 131 numaralı defterdeki Yüzdeci cemaatler hariç) yüzyılın sonlarına doğru tutulan son cemaat defteridir.

9- TKGM TT 131 (H.992 / M.1584 Mufassal)

Karaman Eyâleti, 1579-1581 yılları arasında Karaman Hazine Defterdârı Mustafa Çelebi tarafından tahrir edilmiştir⁵². Defterin kâtibi ise dergâh-ı âli kâtiplerinden Kadri b. Muhammed'dir⁵³. Konya dışında, Karaman Eyâleti sancaklarının tahrirleri H.989 / M.1581 tarihinde bitmiş olmasına rağmen⁵⁴ defterlerin temize çekilip yeni Defterdâr Mahmûd'a teslimi 1584 yılında gerçekleşmiştir⁵⁵. Bu tahrir esnasında icmâl ve vakıf defterleri de hazırlanmış⁵⁶ Konya, Kayseri, Lârende, Aksaray, Kırşehir, Akşehir, Turgud ve Beyşehir sancaklarına ait mufassal defterlerin hepsi bu şahıslarca düzenlenmiştir.

Defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 131 numarada kayıtlıdır. Defterin başında Sultan III. Murad'ın tuğrası, hemen ardından Aksaray Sancağı nâhiyelerinin fihristi vardır. Karaman Eyâleti Kunnâmesi, iki ciltten oluşan TKGM TT 104 numaralı defterin başına konulmuştur. Bu mufassal defter, tertip bakımından önceki defterlere nazaran daha basit bir tarzda düzenlenmiştir. Önce mahalleler, arkasından köyler, mezraalar ve Yüzdeci cemaatler sıralanmıştır. Mezraalar ekinlik ise karye ile birlikte, şayet

⁵² Bk. TKGM TT 131, vr.1b; BOA MD LIII, s.115, hüküm 324; Bir başka kayıta ise Mustafa Çelebi'nin Defter-i Hâkâni kâtiplerinden olduğu bahsedilmektedir. Bk. BOA MD XLII, s.6, hüküm 162; BOA MD XLVI, s.205, hüküm 435; aynı defter s.168, hüküm 344.

⁵³ Erdoğan, “Beyşehir Sancağı İcmal Defteri”, *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s.117.

⁵⁴ “Karaman Beylerbeyine hüküm: Tahrirleri biten Aksaray, Akşehir, Beyşehir, Kayseri, Niğde ve Kırşehir Sancaklarının 22/Ramazân/ 989 tarihinden itibaren ve birbirini müteâkib tevzî'lerine başlatması ve tevzî'ine başlanacak sancağın yaftalarını verip ashâb-ı timara tezkire ve berat almalarını tenbih eylemesi ve beratları istihkaktan ziyâde hisse ilhak edilmemesine dikkat edilmesi”ne dair bk. BOA MD XLVI, s.168, hüküm 343; TKGM TT 131 numaralı defterin başındaki mukaddimede ise tahrir işleminin evâil-i C. Evvel 992/Mayıs 1584'te tamamlandığı belirtilmekle beraber bu tarihten, defterin düzenleniş yılının kastedildiğini düşünmekteyiz.

⁵⁵ BOA MD LIII, s.115, hüküm 324.

⁵⁶ TKGM TT 303 numaralı Aksaray Timar İcmal defteri H.991/ M.1583, TKGM TT 584 numarada kayıtlı Karaman Eyâleti Vakıf defteri de H.992/ M.1584 tarihlidir.

geliri olan mezraa ise her nâhiyede köylerin bitiminden hemen sonra kaydedilmişlerdir.

Mahalle, köy ve cemaatlerde vergi mükellefi nüfusunu tespit etmeye yarayacak “hâne”, “mücerred” ve “nefer” yekûnleri kaydedilmemiştir. Yedişerli sıralar hâlinde isimler sayılmak suretiyle “nefer” toplamı elde edilebilmektedir.

TKGM TT 131 numaralı defter 194 varaktır. Defterin tuğradan sonraki sayfasında Aksaray Sancağı nâhiyeleri vardır. “Nâhiye-i Aksaray, Nâhiye-i Eyyüb-ili, Nâhiye-i Hasandağı, Nâhiye-i Bekir, Nâhiye-i Koçhisar, Nâhiye-i Turgud (Mensuh)”. Turgud Aksaray’a nâhiye olarak kaydedilmiş sonra da kaldırılmış, bunun yerine Koçhisar’dan sonra yüzdeci cemaatler kaydedilmiştir. Sancak dışındaki, Niğde, Anduğu, Ürgüb, Karahisar-ı Develi Yüzdecilerinin de buraya dâhil edilmiş olduğu görülmektedir⁵⁷.

b. Timar ve Zeamet Tevcih Defterleri

Defterhânenin üç temel defter serisini, mufassal, icmâl ve ruznamçe defterleri teşkil eder⁵⁸. Bunlardan ilk ikisi doğrudan tahrir sistemine bağılyken, diğeri bu ikisine bağıly ve timar sistemi ile ilgili muamelâtı ihtiva etmektedir⁵⁹. Mufassal defterlerin toplu sonuçlarını muhtevî defterlere, icmâl defter denildiği gibi, “mücmel defter” olarak da adlandırılır. İcmâl defterlerde, sadece idarî teşkilatla köy isimleri ve yıllık hâsılat miktarları ile dirliklerin kimler tarafından tasarruf edildiği kayıtlıdır⁶⁰. Bu defterler, düzenlenirken öncelikle padişah, vezir ve sancakbeyi hasları, daha sonra ise zeamet, timar, mülk ve vakıflar kaydedilirdi.

Çalışılan dönemde, Aksaray Sancağı ile ilgili 7 adet timar icmâl defteri bulunmaktadır.

1-BOA TT 567 (H.888/ M.1483)

Karaman Vilâyeti icmâl defteri ismini taşımakta ve BOA MAD 567’de kayıtlıdır. Defter, 178 sayfadır. Hazırlanış tarihini Beldiceanu, II. Bayezid dönemi başlangıcı olarak verirken⁶¹, Erdoğan H.889/ M.1484 yılını önermekte⁶², Devlet Arşivleri tarafından yayınlanan 387 numaralı defterde ise H.888/ M.1483 yılı kabul edilmektedir⁶³. Defterin 148. sayfasındaki bir notta H 889/ M1484 kaydı bulunmakta ancak buradaki yazının farklılığı hemen dikkati çekmektedir. Defterin

⁵⁷ Bk. TKGM TT 131, vr.170a-194a.

⁵⁸ Feridun Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *İÜEF TAM Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s.243.

⁵⁹ Emecen, “Mufassaldan İcmale”, s.38.

⁶⁰ Erhan Afyoncu, “Defterhâne”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.102.

⁶¹ Beldiceanu, *Timar*, s.104.

⁶² Erdoğan, *Beşehir Sancağı*, s.5.

⁶³ 387 Numaralı, s.9.

106-123. sayfaları arası Aksaray, 19-20 ile 148-151. sayfaları arası Koçhisar'a aittir. Defterin 151. sayfasında Karaman Eyâleti'nin toplam mahsûlâtı ile Karaman sipâhilerinin sefere gelirken getirecekleri "bürüm", "cebelü" ve "gulâm" toplamları verilmiştir.

2- BOA TT 58 (H.922/ M.1516)

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde 58 numarada kayıtlı olan bu defter, H.922/ M.1516 tarihlidir. Beldiceanu, "I. Selim'in son dönemindeki ilk sayımında bir araya getirilmiştir" derken, 13 Ocak 1518 sonrası ile 21 Eylül 1520 öncesine ait olması gerektiğini söyler⁶⁴. Defter, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın yardımı ile hazırlanmıştır. Toplam 455 sayfa olan defterin, 170-195. sayfaları arası Aksaray, 196-207. sayfaları arası ise Koçhisar'a aittir.

3-BOA TT 118 (H.929/ M.1522)

1522 tarihli olan bu defterin mukaddimesindeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere defter, Şâdi Paşa ve Defterdâr Mustafa Çelebi'nin eminlikleriyle ve dergâh-ı âli kâtiplerinden Ruşenî b. Hacı Hüseyin'in kâtipliği ile hazırlanmıştır. Defterin 323-365. sayfaları Aksaray, 366-384. sayfaları arası Koçhisar kazâlarına aittir.

4-BOA TT 392 (H.928-939/ M.1522-1533)

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde 392 numarada kayıtlı olan bu defter, 387 numaralı defterde Kanunî dönemi olarak tarihlendirilmiştir. Aköz, H.929-931/ M.1522-1525 tarihlerini esas alırken⁶⁵; Oflaz, H.929/ M.1523 tarihini kabul etmiştir⁶⁶. Defterin Aksaray kısmında, en erken H.928/ M.1522⁶⁷ en geç ise H.939/ M.1533 tarihi kayıtlıdır⁶⁸. Buna göre söz konusu defterin tarihi için H.928-939/ M.1522-1533 yılları dikkate alınacaktır. Defterin tamamı 628 sayfa olup, 300-328. sayfaları arası Aksaray, 329-343. sayfaları arası ise Koçhisar'a aittir.

5-BOA TT 371 (H.930-937/ M.1523-1530)

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde 371 numarada kayıtlı olan bu defterin tarihi H.930/ M.1523 olarak verilmiştir⁶⁹. Oflaz, H.936/ M.1532 tarihini esas almaktadır⁷⁰. Ancak defterin 160. sayfasında "fi 22 R.Evvel

⁶⁴ Irene Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalité Et Formes De Possession De La Terra Arable Dans L'anatolie Préotomane", *JESHO*, XIX/ III, Leiden 1976, s.312.

⁶⁵ Aköz, Karaman Kazâsı, 10.

⁶⁶ Oflaz, *Niğde Sancağı*, 13.

⁶⁷ BOA TT 392, s.323, 324, 329, 334.

⁶⁸ BOA TT 392, s.332.

⁶⁹ 387 Numaralı, s.8

⁷⁰ Oflaz, *Niğde Sancağı*, s.13.

*sene 937*⁷¹ kaydı olmakla birlikte H.930'dan 937'ye kadar çeşitli tarihler bulunmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, defterin düzenleniş tarihi H.930-937/ M.1523-1530 olarak kabul edilecektir.

6-BOA TT 599 (H.989/ M.1581)

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde 599 numarada kayıtlı olan bu defter, H.989/ M.1581 tarihli olup, Karaman Vilâyeti Timar Ruznamçe defteridir. Kimin hazırladığı belli olmayan defterin tamamı, 803 sayfa olup, 572-663. sayfaları arası Aksaray Livası'na aittir.

7-TKGM TT 303 (H.991/ M.1583)

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan, Aksaray Sancağı'nın son icmâli olan bu defter, H.991/ M.1583 tarihlidir. Defter, Karaman Eyâleti'nin son tahririni yapan Muharrir Mustafa b. Ahmed Çelebi ile Kâtip Kadri b. Mehmed tarafından hazırlanmıştır.

Defterin kapağında, Defter-i Liva-i Aksaray, ilk varağında Sultan III. Murad'ın tuğrası, ikinci varağında ise ne zaman ve kim tarafından tertip edildiği hakkında kısa bir girişin yanında, hazîne-i âmire'ye H. 991 yılında verildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. 42 varaktan oluşan defterin, sayfa kenarlarına düşülen derkenar ve tashihlerin yanında, vasallar da mevcuttur. Defterdeki H.1033, 1044, 1140, 1141, 1171, 1172, 1178, 1207, 1209 ve 1231 tarihlerine ait kayıtlar, bu defterin daha sonraki dönemlerde de uzun süre kullanıldığına delâlet etmektedir.

Defterdeki bazı timarların Celâlî eşkıyasından dolayı bozulduğu ve köylerin dağıldığı, bunların yeniden şenletilmesi için yeni timarlar oluşturulduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Defter çok yıpranmış olduğundan zaman zaman okuma güçlükleri çekilmiştir.

c. Vakıf Tahrir Defterleri

Karaman Eyâleti'ne ait, mevcut vakıf defteri dört tanedir. Mufassal-İcmâl olan BOA TT 387 numaralı defter de bu rakama dâhil edilirse toplam, beş adet olur. Hâlen kullanıma açık olmayan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne Bulgaristan'dan fotokopisi gelmiş olan bir Karaman Eyâleti vakıf defteri daha bulunmaktadır. Bu defter, kendi içerisinde bir bütünlük arz etmediği, parça parça üç defterden müteşekkil olduğu için araştırıcıya sunulmayacağı söylenilmiştir⁷².

⁷¹ Bk. BOA TT 371, s.160.

⁷² Bu defter 2009 yılında günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır. Bk. Seyit Ali Kahraman, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., 2009.

1- TKGM TT 564 (H.881/ M.1476)

1476-1583 tarihleri arasında Karaman Eyâleti birçok kez tahrir edilmiştir. Bunlardan birincisi, Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde, Kubbe Altından Müdevver, Atık Konya Vakfı ismini taşıyan, TKGM TT 564 numaralı defterdir. Fatih'in emriyle H.881 / M.1476 yılında gerçekleştirilen Karaman Eyâleti'nin ilk tahririne aittir. Bu defter sadece bir vakıf defteri olmayıp, aynı zamanda bir mülk defteridir. Kadı Muslihiddin ve Kâtip Kasım tarafından Ramazan 881 / Aralık 1476 tarihinde hazırlanmıştır⁷³.

91 varaktan ibaret olan defterde; Konya, Lârende, Seydişehir, Beyşehir, Akşehir, Iğın, Niğde, Şücâeddin, Anduğu, Develi, Karahisar, Ürgüb, Ereğli, Aksaray ve Koçhisar evkâf ve mülkleri yer almaktadır. Bu defter, 1958 yılında Uzluk tarafından yayınlanmıştır⁷⁴.

2- MC.O.116/1 (H.888/ M.1483)

Karaman Eyâleti'ne ait ikinci Evkâf Defteri olan bu defter, H.888/ M.1483 tarihli olup, İstanbul Belediyesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Tasnifi O.116/1 numarada kayıtlıdır⁷⁵. Hamza Bey oğlu Murad Çelebi ve Kâtip Mehmed tarafından hazırlanan bu defter, daha sonra düzenlenen defterlerdeki kayıtlarda Murad Çelebi defteri olarak adlandırılmıştır⁷⁶. 110 varak olan defterin baş tarafı tam, son kısmı eksiktir. Maalesef eksik kısım Aksaray, Koçhisar ve Kayseri'ye aittir. Aksaray vakıfları v.110a'dan itibaren başlamaktadır. Mevcut bir varakta Aksaray'a ait 5 adet vakıf bulunmaktadır.

3- TKGM TT 565 (H.906/ M.1500-1501)

Ankara'da, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde, Kubbe Altından Müdevver Atık Konya Vakıf Defteri ismini taşıyan bu defter, 565 numarada kayıtlı olup, H.906/ M.1500-1501 tarihlidir. Defterin mukaddimesinde, Hatipoğlu şöhretini taşıyan Nasuhoğlu Haydar ve Kâtip Ali tarafından hazırlandığı hakkında malumat vardır. Bu çalışmada defterin tarihi 1500 olarak kabul edilecektir.

⁷³ Kadı Muslihiddin ve Kâtip Kasım hakkında bilgi için bk. Feridun Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s.5-6.

⁷⁴ Uzluk, *Fatih Devrinde*.

⁷⁵ Bu defter Fahri Coşkun ve M. Akif Erdoğan tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Bk. Fahri Coşkun, *888 (1483) Tarihli Karaman Eyâleti Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996; M. Akif Erdoğan, *Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar I'*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1, İzmir 2003, s.119-160; Aynı Müellif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar II", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, İzmir 2003, s.99-140; Aynı Müellif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, İzmir 2004, s.119-154; Aynı Müellif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar IV", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/2, İzmir 2004, s.141-176.

⁷⁶ Bk. BOA TT 455, s.593, 617, 625, 630, 639.

234 varaktan ibaret olan defter, sırasıyla Konya, Belviran, Lârende, Seydişehir, Beyşehir, Çimen, Akşehir, Ilgın, Niğde, Anduğu, Ürgüb, Karahisar-ı Develi, Ereğli, Aksaray, Kayseri, Ermenek, Mud ve Silifke vakıf kayıtlarını içermektedir. Defterin 176b-195a sayfaları Aksaray, 208b-219a sayfaları arası ise Koçhisar kazâlarına aittir. Ancak, defterin “*Evkâf-ı Kazâ-i Koçhisar*” başlığı altındaki bölümüne, Koçhisar vakıflarının yanı sıra Kayseri vakıflarından bir kısmının da kaydedilmiş olduğu görülmektedir. 1476, 1530 ve 1584 tarihli, vakıf defterlerinde 8’i geçmeyen vakıf sayısı, 1500’de 58’dir. Buradan da anlaşılacağı üzere, Kayseri vakıfları Koçhisar kısmına yanlışlıkla kaydedilmiştir.

4- BOA TT 387 (H.937/ M.1530)

Başbakanlık Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde 387 numarada kayıtlı olan bu defter, yukarıda tanıtılmıştı. Aynı zamanda bir vakıf defteri olan bu kaynak Karaman ve Rum vilâyetleri evkâfını içine almaktadır. Defterin tarihi ile ilgili tartışmalara yukarıda değinilmişti.

5-TKGM TT 584 (H. 992/ M.1584)

Karaman Vilâyeti’ne ait eldeki son vakıf defteridir. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde 584 numarada kayıtlı olan bu defter, (başındaki mukaddimeye göre) Karaman Eyâleti’nin eski defterdârı Ahmed oğlu Mustafa ve Kâtip Kadri b. Mehmed tarafından hazırlanmış olup, Zilhicce 992 / Aralık 1584 tarihlidir.

127 varaktan oluşan defter, Konya, Lârende, Belviran, Aladağ, Ereğli, Niğde, Bor, Karahisar-ı Develi, Ürgüb, Aksaray, Kayseri, Akşehir, Beyşehir, ve Seydişehir Kazâları vakıf kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defter çok yıpranmış ve sayfaların alt kısımlarındaki yazıların büyük bir kısmı silinmiş olduğundan yer yer okuma güçlükleri çekilmiş, bazı yerler de okunamamıştır.

2. Timar Ruznamçe Defterleri

Günlük timar, zeamet ve has tevcihlerinin kaydedildiği defterlerdir. Karen Barkey, Douglas Howard’dan naklen bu defterleri şöyle tanımlar: “*Ruznamçe günlük defter demektir; bu defterler defter-i hâkânînin günlük kayıtlarını içerirler. Beylerbeyi ya da merkezî idare tarafından verilen ve defter-i hâkânîye işlenen timar, zeâmet ve has tezkerelerini kronolojik bir şekilde kaydederler*”⁷⁷. 1535’lerden başlayan bu defterlerin bazıları eyâlet ve sancak esasına göre, bazıları da kronolojik bir sıra takip ederek, günlük tevcihatlar çerçevesinde düzenlenmiştir. Adı geçen defterler, timar sahiplerinin isimlerini, menşelerini, gelirlerini ve timar sahipleri ile timara talip

⁷⁷ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999, s.258’den naklen; Douglas Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656*, doktora tezi, Indiana University, 1987, s.42.

olanlar hakkında geniş biyografik malumat içermektedirler. Aynı zamanda, bunlarda zeamet ve has tevcihlerine ait kayıtlar da bulunduğundan, daha yüksek kademedeki miralay, miralem, sancakbeyi, beylerbeyi, vezir gibi üst düzey yöneticiler hakkında da zengin bilgiler bulunabilmektedir⁷⁸.

3. Mühimme Defterleri

Araştırmanın önemli arşiv kaynaklarından biri de Mühimme Defterleri'dir. Divân-ı Humâyûn'da görüşülen, gerek dâhilî, gerek haricî birinci ve ikinci derecede önem taşıyan meselelere ait verilen kararlar ile bunlara dair yazılan fermanların (emirlerin)⁷⁹ kayıtlarını ihtiva eden bu defterlerin tamamı 263 adettir. Bunların dışında 6 adet Mühimme Zeyli katoloğunda, 2 tane de Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır⁸⁰. XVI. yüzyılın sonlarına kadarki hüküm kayıtlarını içeren 75 mühimme defteri taranarak konuyla ilgili hükümler tespit edilmiştir. Tahrir defterleri gibi, bu defterler de taşradaki durumu merkezî yönetimin bakış açısıyla değerlendiren kaynaklardır; köylülerden çok İstanbul'daki merkezî hükümetin yönetim anlayışını yansıtmaktadırlar⁸¹.

4. Sürgün Defteri KK 2551 (H.980-981/ M.1572-1573)

BOA, Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkûfat Kalemi 2551 numarada kayıtlı olan bu defter, 1572-1573 tarihidir. Defter Ilgın Kadısı ve Hüseyin Çavuş marifetiyle hazırlanmıştır. 1571 yılında Kıbrıs'ın fethedilmesinden sonra, Karaman Eyâleti'nden birçok aile zorunlu göçe tâbi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin fetihler sonrasında bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması ile ilgili zoraki sürgünler yaptıkları malumdur⁸². Sürülen bu aileler arasında meslek sahipleri, suçlular, güvenilir ve mütedeyyin aileler, hatta gayrimüslimler bile bulunmaktaydı. Bu çalışmada defterin tarihi 1572 olarak kullanılacaktır.

⁷⁸ Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s.127-128.

⁷⁹ Tevfik Temelkuran, "Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", *TED*, VI, İstanbul 1975, s.155.

⁸⁰ Topkapı Sarayında 888 Koğuşlar tasnifindeki defterin bir sûreti BOA'ne intikal etmiş, Mühimme 1/A olarak kaydedilmiştir.

⁸¹ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996, s.29-30.

⁸² Sürgünler hakkında Bk. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", *İFM*, XV/1-4, İstanbul 1953-1954, s.209-237; Barkan, "Osmanlı Tarihinde Rumelinin İskanı için yapılan sürgünler Meselesi", *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap:16, s.55-72; M. Çağatay Uluçay, "Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s.507-592; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971 s.91-97; Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, 19, İstanbul 1999, s.115-145; Feridun Emecen, "XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri", *OA*, 10, İstanbul 1990, s.161-179; M. Akif Erdoğan, Beyşehir ve Seydişehir Kazâlarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler, *TİD*, XI, İzmir 1996, s.9-66; Turan Gökçe, "1572 Yılında İç-il Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *TDİD*, II, İzmir 1998, s.1-78.

5. Güherçile Defteri BOA TT 968 (H.983/ M.1575)

BOA, Tapu Tahrir defterleri tasnifi 968 numarada kayıtlı olan bu defter, C.Evvel 983/Eylül 1575 tarihlidir. Güherçile müfettişi Akdağlı Şaban oğlu Vildan ile Kul Mahmud tarafından hazırlanmıştır. Defterde, Karaman Vilâyeti'nde güherçile hizmetiyle yükümlü olan sipâhi ve eşkincilerin kayıtları bulunmaktadır.

6. Diğer Arşiv Kaynakları

Yukarıda belirtilenlerin dışında yine çoğunluğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi başta olmak üzere muhtelif tasniflerde bulunan Timar Tevcih, Avâriz, Ruûs⁸³, Cizye ve Muhâsebe defterleri gibi çeşitli defterlerden istifade edilmiştir. Bunlar dipnotlarda gösterilmiştir.

Araştırmanın temelini teşkil eden tahrir defterlerinin bir nevi anahtarı pozisyonundaki kanunnâmeler de, sıkça müracaat edilen kaynaklar arasındadır. Karaman Eyâleti'ne ait beş adet kanunnâme, Erdoğan tarafından yayınlanmıştır⁸⁴. Bunlar 1518 tarihli BOA TT 63, 1530 tarihli BOA TT 387, 1575 tarihli BOA TT 968, 1584 tarihli TK 104 ve Paris Milli Kütüphane, no 85, vrk. 207a-222a da bulunan Akgündüz tarafından I. Selim kanunları arasında gösterilen kanunnâmedir⁸⁵. Bunların yanında 1476 tarihinde istinsah edilmiş, Karaman Vilâyeti'ne ait en eski tarihli kanunnâme de Şinasi Tekin tarafından yayınlanmıştır⁸⁶.

B- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Aksaray şehrine ait ilk basılı eserlerden biri 1928 yılında eski harflerle yayınlanmış olan Muallim Hüsnü'nün 'Hasan Dağı'nda İlmî Cevelan' adlı eseridir⁸⁷. Eserde, 1928 yılında Hasan Dağı'na yapılan bir okul gezisinin ayrıntıları ile Aksaray ve Hasan Dağı'nın çevresi anlatılmaktadır. Aksaray'ın coğrafyası, tarihçesi ve eski eserlerine dair sunmuş olduğu bilgiler, çalışmanın önemini artırmaktadır. Ayrıca müellifin, yaşadığı dönemdeki Aksaray'a ait gözlemleri birçok

⁸³ Ruûs ve Ruûs Defterleri ile ilgili bilgi için bk. N.Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *İÜEF. Tarih Dergisi*, XVII/22, Mart 1967, İstanbul 1968, s.17-34.

⁸⁴ M. Akif Erdoğan, "Karaman Vilayeti Kanunnâmeleri", *OTAM*, 4, Ankara 1993, s.467-516. Buradaki kanunnâmelerden sadece TKGM TT 104 numaralı defterdeki ilk defa Erdoğan tarafından yayınlanırken, 1518, 1530 ve 1575 tarihli kanunnâmeler Barkan tarafından daha önce yayınlanmıştır. Bk. Barkan, *Kanunlar*, s.39-41, 45-47, 55-56.

⁸⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.312.

⁸⁶ Tekin, "İnşa Mecmuası", s.276-282.

⁸⁷ Muallim Sapançalı Hüsnü, *Aksaray Tarihi Üzerine İncelemeler Hasan Dağı'nda İlmî Cevelan*, (haz. Nevzat Topal), Kömen Yay., Konya 2009.

araştırmacıya kaynak teşkil edecek niteliktedir. Bundan başka 1930 yılında hazırlanmış fakat yayınlanmamış ‘Aksaray Vilâyeti Dahilinde Türk Eserleri’ adlı bir kitap bulunmaktadır⁸⁸. Eser, o dönemde Argıthanı İlmektebi Başşmuallimi olan Gaffar Totaysalgır tarafından yazılmıştır. Çalışma 106 sayfa metin ve 40 fotoğraftan oluşmaktadır. Kitapta Aksaray’ın Cumhuriyet dönemine kadar kısa bir tarihçesi ve coğrafyası hakkında bilgi verildikten sonra tarihî yapıları ve eserlerine yer verilmiştir. Tarihî bina ve mekânlara ait fotoğraflar çalışmanın değerini artırmaktadır⁸⁹. Ayrıca, 1931 yılında Aksaray vilâyet matbaasında basılan Aksaray Mektupçusu H. Hilmi’nin yazmış olduğu ‘Aksaray Tarihçesi’ adlı bir kitap bulunmaktadır⁹⁰. Eser amatör tarzda yapılmış bir yıllık mahiyetindedir. Bölge ile ilgili ilk çalışmalardan olması hasebiyle dikkate alınmış fakat burada pek fazla müracaat edilmemiştir.

Aksaray şehrine ait araştırma yapanların en göze çarpanı, bitmek tükenmek bilmeyen enerjisiyle sadece Aksaray için değil Orta Anadolu’nun tarihi ve coğrafyası üzerine yazmış olduğu eserlerle dikkati çeken İbrahim Hakkı Konyalı’dır⁹¹. Onun kaleme aldığı 3 ciltlik ‘Aksaray Tarihi’, bu çalışmanın temel başvuru kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Eserde; öncelikle, Aksaray’dan bahsedilen coğrafya ve seyahatnâme kitaplarının ilgili bölümleri nakledildikten sonra, eski çağlardan Osmanlı hakimiyetine kadar bölgenin tarihi uzun bir şekilde anlatılmıştır. Bazı arşiv belgelerinde geçen Aksaray’la ilgili kayıtlar bugünkü harflere aynen aktarılmış ve il sınırları içindeki tarihî eserler ve köyler tek tek yerinde tespit edilerek mevcut durumları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca, Aksaray’da yetişmiş önemli ilim ve siyaset adamları hakkında da tanıtıcı açıklamalar yapılmıştır. Kitabın III. cildi ise bugün Aksaray’ın bir ilçesi konumunda olan Ortaköy’e ayrılmıştır. Eser geniş kapsamlı olmasına rağmen; genel olarak okuyucuyu tatmin edecek nitelikte değildir. Aksaray şehrinin yapısı ve fonksiyonları ile kazânın nüfusu ve bu nüfusu oluşturan kesimlerin nitelikleri (demografik yapı); küçük sanayi tesisleri ve reâyâdan alınan resimler ve ziraî üretim (iktisadî hayat), çift, çiftlik ve mezraa gibi toprak birimleri ile mevcut toprakların tasarruf şekilleri ve timar düzeni ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir. Bu çalışma, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı Konyalı’nın kitabından farklı bir özellik taşımaktadır

⁸⁸ Gaffar Totaysalgır, *Aksaray Vilayeti Dahilinde Bulunan Türk Eserleri*, (Yayınlanmamış Kitap), Konya 1930.

⁸⁹ Bu eseri görmeme izin veren Prof. Dr. Haşım Karpuz’a teşekkür ederim.

⁹⁰ H. Hilmi, *Aksaray Tarihçesi* (Orta Anadolu’nun Yeşil Aksarayı), Aksaray 1931.

⁹¹ İbrahim Hakkı Konyalı’nın biyografisi ve kütüphanesi ile ilgili olarak bk. Mustafa Özdamar, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1997.

Aksaray'ın sanat eserlerinin tanıtımı hakkında Nihal Çetintürk⁹², Nilgün Çıtakoğlu⁹³ ve Muhammet Görür'ün⁹⁴ yapmış oldukları Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları vardır. Bunların dışında Aksaray arkeolojisiyle ilgili çalışmalar Süleyman Özkan'ın bir makalesinde kısaca anlatılmıştır⁹⁵. Ayrıca Albert Gabriel'in eserinin Niğde Türk anıtları ile ilgili kısmı Ahmed Akif Tütenk tarafından Türkçeye çevrilmiştir⁹⁶. Aksaray tarihi ve sanat eserleri ile ilgili yayınlanmış küçük makale türünde yazılar varsa da bunlar ileride dipnotlarda gösterileceğinden burada, ayrıca bahsedilmeyecektir.

Koçhisar ile ilgili en ciddi çalışma ise yukarıda bahsi geçen Konyalı tarafından yapılmıştır. Konyalı, eserlerinin hepsinde aynı usulü takip ettiğinden bu kitap da, 'Aksaray Tarihi' metodunda yazılmıştır. Bunun dışında yapılan çalışmalar, ileride belirtilecektir.

II- OSMANLI ÖNCESİ AKSARAY

A- COĞRAFI DURUMU

Yüzey şekilleri itibarı ile düzlük olan Aksaray, denizden 980 ile 1000 metre yükseklikte yer alan bir platodur⁹⁷. Melendiz Dağı'ndan inerek Tuz Gölü'ne dökülen Melendiz Çayı'nın ovaya çıktığı yerde kurulan şehrin⁹⁸, güneydoğusunda volkanik Hasan Dağı (3.268 m)⁹⁹; kuzeyi, orta bölümden ayıran Ekecik Dağı (2.137 m); batısında Tuz Gölü; güneyinde ise Obruk Platosu'nun¹⁰⁰ uzantısı ve Aksaray Ovası bulunmaktadır¹⁰¹.

İncelenen dönemde sancağın coğrafi alanı, batıda ve güneyde Konya Sancağı, doğuda Niğde Sancağı, kuzeyde Kırşehir Sancağı, kuzey-batısında ise Ankara

⁹² E. Nihal Çetintürk, *Aksaray (Niğde) ve Çevresindeki Türk Eserleri* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1986.

⁹³ Bu çalışma görülmemiş; Muhammet Görür'den naklen alınmıştır.

⁹⁴ Muhammet Görür, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.

⁹⁵ Süleyman Özkan, "Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *TİD*, İzmir 1994, s.159-172.

⁹⁶ Albert Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, (çev. Ahmed Akif Tütenk), Ankara 1962.

⁹⁷ Aksaray ve çevresinin coğrafya, iklim ve bitki örtüsü için bk. Chaput, "Arziyat Bakımından Konya", (çev. Naci Fikret Baştaç), *Konya Mecmuası*, 12,13,14,15, Konya 1937; A. Philippson, "Orta Anadolu Sultan ve Emirdağ, Konya Platformu ve Sönmüş Yanardağları", (çev. M. Niyazi Erenbilge), *Konya Mecmuası*, 38, Konya 1941 s.33-40; Ferruh Sanır, "İç-Anadolu'da Bozkır", *Konya Mecmuası*, 81, Konya 1945, s.1-6.

⁹⁸ Aksaray şehri ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ali Cevad, "Aksaray", *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, Dersaadet 1313, s.21; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I, Ankara 1996, s.263-264; Ahmet Rifat, "Aksaray", *Lûgât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, C.1-2, Tıpkıbasım, Ankara 2004, s.232; CL. Huart, "Aksaray", *IA*, C.1, Eskişehir 1987, s.274; İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s.291-291; F. Taeschner, "Aksaray", *EP*, I, 1960, s.312.

⁹⁹ Özdoğan Sür, Türkiye'nin Özellikle İç Anadolunun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, Ankara 1972, s.18-20, 40-42.

¹⁰⁰ Obruk Platosu hakkında geniş bilgi için bk. Ali Selçuk Biricik, *Obruk Platosu ve Çevresinin Jeomorfolojisi*, İstanbul 1992.

¹⁰¹ Aksaray İl Yıllığı 1994, s.34.

Sancağı ile çevrilidir. Coğrafi sınırları belirlemede sıradağların, tarihî yolların, göllerin, dağ geçitlerinin ve nehirlerin önemli bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir¹⁰². Buna göre sancağın batısı Tuz Gölü, kuzeyi Kızırmak nehri, güneyi Obruk Platosu, güney-doğusu Hasan Dağı ve Melendiz Dağı ile tabii bir sınır hâlinde ortaya çıkmıştır. 1530 tarihli Muhasebe defterinde Ereğli Kazâsı'nın Aksaray Sancağı'na tâbi olduğu belirtiliyorsa da bu durum mufassal defterlerde¹⁰³ görülmediği için dikkate alınmamıştır.

Kara ikliminin hakim olduğu ve Türkiye ortalamasının altında yağış alan Aksaray'da¹⁰⁴ Melendiz Çayı ile Karasu dışında önemli akarsu veya nehir yoktur. Bunun yanında bölgede, Van Gölü'nden sonra ülkemizin en büyük ikinci gölü olan Tuz Gölü bulunmaktadır. Burası memleketimizin en önemli tuz yataklarından birisidir. Ayrıca Acıgöl, Sarıgöl, Uyuzgöl, Kocagöl ve Kartalgölü gibi irili ufaklı göllerin varlığı da bilinmektedir¹⁰⁵.

Doğal bitki örtüsü az ve su bakımından yetersiz olan bölgede, yaygın olarak hububat üretimi yapılmaktadır. Bunun yanında, XVI yüzyıldan beri yarı göçebe cemaatlere yurt olduğu bilinen bölgede, hayvancılık hâla ileri seviyededir¹⁰⁶. Bağlar ve meyve bahçeleri, dağlık alanlarda ve su kenarlarında görülmektedir. Yağışın diğer yörelere nazaran daha fazla olduğu Hasan Dağı eteklerinde meşe ve dağ kavağı, Ekekik Dağı'nda ardıç ve meşe (palamut) ormanları görülmektedir. Bu dağların M.Ö. II. binde, bugünkünden çok daha gür ormanlara sahip olduğu Acemhüyük kazılarında ele geçen karaçam, sedir, ardıç, meşe, şimşir ve sedir kalıntıları ile ortaya çıkmıştır¹⁰⁷.

B- OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR AKSARAY

Bölgeye ait yerleşim izleri, M.Ö. 7000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan yüzey ve arkeolojik çalışmalar neticesinde bölgenin hayat tarzı ile ilgili çok önemli malzemeler bulunmuştur¹⁰⁸.

¹⁰² Bk. Fahrettin Kızıoğlu, "Osmanlı Mülkî İdaresinde Akar-Bakar'a Göre Sınırların Çizilmesi ve Devlet Sınırlarında 'Korgan'lar, 'Deliktaşlar'", *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Ankara 1973-1974, XXII-XXIII, S.26, İstanbul 1975, s.106-117; Cevat R. Gürsoy, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Cumhuriyetimizin 50. Yılı Özel Sayısı, Ankara 1973-1974, XXII-XXIII, S.26, İstanbul 1975, s.24-30.

¹⁰³ BOA TT 40, BOA TT 32, BOA TT 455, BOA TT 1061, TKGM TT 131.

¹⁰⁴ Aksaray ve İç Anadolu bölgesinin iklim ve bitki örtüsü hakkında geniş bilgi için; A. Rıza Çetlik, *İç Anadolu'nun Vegetasyonu ve Ekolojisi*, Konya 1985, s.55-62, vd.

¹⁰⁵ *İl Yıllığı 1994*, s.34-35; M. Sapançalı Hüsnü, *Hasan Dağı'nda İlmî Cevalan*, Aksaray 1928, s.43.

¹⁰⁶ Hayvancılığın 1928'lerde bile hala yaygın olduğuna dair bk. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1927-1928*, s.422-423; M. Hüsnü, *İlmî Cevalan*, s.42.

¹⁰⁷ Özkan, "Aksaray İli Arkeolojisi", s.160.

¹⁰⁸ Burhan Tezcan, "Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler", *Bellekten*, XXII/85-88, Ankara 1958, s.517-526; Sevil Gülçur, "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 30 Mayıs-3 Haziran 1994*, Ankara 1995, s.191-214; Gülçur, "Aksaray, Nevşehir ve Niğde İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 27-31 Mayıs 1996*, II, Ankara 1997, s.401-412; Nur

Aksaray'da; Hititler, Asurlar, Frigler, Lidyalılar, Medler, Persler, Makedonlar, Kapadokyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Sekçuklular, Danişmendliler, Eratnalılar ve Karamanoğulları gibi çeşitli devletler hüküm sürmüşlerdir.

Bölgenin İslâm orduları tarafından fethi, Halife Memûn dönemine rastlar (M.831). Aksaray ve çevresine ilk Türk girişi de bu tarihte Abbasi Devleti hizmetindeki Türklerin bölgeye yerleştirilmesiyle gerçekleşir¹⁰⁹. 965 yılına kadar Abbasilerin elinde kalan Aksaray, bu tarihten sonra Bizanslıların hakimiyetine girer. 1040'dan sonra da, Anadolu'ya akın eden Türk boylarının eline geçer¹¹⁰.

Malazgirt zaferinden önce de Anadolu'ya Türk akınlarının yapıldığı biliniyorsa da, kalıcı yerleşmeler 1071'den sonra gerçekleştirilmiştir¹¹¹. Bizans tarafından önüne geçilemeyen Türk göçleri ve akınları, 1075 yılında İznik'e kadar gelmiş ve burası Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti ilan edilmiştir¹¹². Bu dönemde bütün Anadolu ile birlikte Aksaray'ın da artık Türk hakimiyeti altına girdiği söylenilebilir.

Aksaray, II. Kılıçarslan döneminde en parlak dönemini yaşar. Sultan, H.566/ M.1170-1171¹¹³ yılında yeniden, kurduğu Aksaray şehrini¹¹⁴, askerî bir üs haline getirirken, kendisine bir saray¹¹⁵, askerlerine meskenler inşa etmenin yanında; camiler, medreseler, kervansaraylar ve pazarlar yaptırır. Ortaçağ Anadolu'sunun her şehri gibi Aksaray'a da bu hüviyeti dolayısıyla "dârüzzafer", "dârülcihad", "dârürribât" unvanları verilir¹¹⁶.

Selçukluların 1243'te Köseadağ Savaşı'nı kaybetmelerinden sonra Anadolu'da Moğol hakimiyeti dönemi başlar. Anadolu, Moğol kuvvetleri komutanı

Balkan Atlı-Marie Claire Cauvin, "1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 27-31 Mayıs 1996*, I, Ankara 1997, s.293-312.

¹⁰⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.243-244.

¹¹⁰ Gabriel, *Niğde*, s.63-64.

¹¹¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s.82.

¹¹² Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993, s.117.

¹¹³ Aksaray'ın II. Kılıçarslan tarafından yeniden inşasının tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Bk. (H.576/M.1180) Hamdullah Müstevfi, *Nüzhëtü'l-Kulûb der-Mesâlik ve Memâlik*, Nuruosmaniye yeni no.2555, vrk.185/a; (H.569/ M.1173) Aşık Çelebi, *Menâzirü'l-Avâlim*, Nuruosmaniye, yeni no.2921, vrk.259/b; (H.599/ M.1202) Ebûbekir Behrâm-ı Dimeşki, *Terceme-i Coğrafîyya-yı Kebir*, Nuruosmaniye, yeni no.2559, vrk.140/b-141/a; (H.566/ M.1170-1171) Osman Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s.701.

¹¹⁴ Yeniden tesis edilen şehrin eski şehrin neresine kurulduğuna dair herhangi bir malumat yoktur. Aksaray'ın harabe ve boş bir yer olduğu ve yeniden imanı için bk. *Tevârih-i Âl-i Karaman* (çev. M. Ferit Uğur), *Konya Mecmuası*, XXXI, Yıl IV, İkinci Kanun 1940, Konya 1940, s.1592.

¹¹⁵ Aksarayî bu sarayın girişinde 15 merdiven olduğunu ve Sultanın bu merdivenleri attan inmeden çıktığını belirtiyor. Bk. Kerîmüddin Mahmud-î Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s.62.

¹¹⁶ Selçuklu Devletindeki şehirlerin ünvanları için bk. Turan, *Türkiye*, s.687-688; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.57.

olarak tayin edilen Çobanoğlu Demirtaş, Konya civarını elde tutabilmek için bölgeye Moğol Oymakları'nı getirir ve bunların Konya, Niğde ve Aksaray civarında yurt tutmalarını sağlar¹¹⁷. 1324 yılında isyan eden Demirtaş, mağlup olarak, 1327'de Memlûklere iltica eder. Demirtaş'ın baskısından kurtulan beylikler, istiklâllerini elde ederek buldukları bölgelere yayılırlar. Karamanlılar da Konya ve çevresine kesin olarak yerleşirler¹¹⁸.

Beylikler döneminin en güçlü devletlerinden biri olan Karamanoğulları, Selçuklu Devleti tahtının tarihî ve hukukî varisleri olduklarını iddia ederek Konya'daki tahtı ele geçirirler. Buna Osmanlılar da dâhil olmak üzere diğer beyliklerin hiçbiri itiraz etmez¹¹⁹. Aksaray'ın Karamanoğullarının eline geçmesi ise 1366-1367 tarihlerine rastlar¹²⁰.

Aksaray, Eratnalılar zamanında da önemli bir şehir olma özelliğini korumuş¹²¹ ve burada Sultan Alâeddin Eratna ve Sultan Gıyaseddin Mehmed adına gümüş sikkeler kesilmiştir¹²². Anadolu şehir ve kasabalarını gezerek, devlet başkanları, ulemâ ve ahi reisleriyle görüşen İbn Batuta, H.733/ M.1332-1333 yılında Aksaray'a da uğramış ve burada Emir Eratna'nın vekili Ahi Şerif Hüseyin'i ziyaret ederek onun misafiri olmuştur¹²³.

Anadolu Türk birliğini kurmaya çalışan ve bunun için batı Anadolu'daki Türk beyliklerini kendi hakimiyeti altında toplayan I. Bayezid, Balkanlar'da uğraşırken fırsat kollayan Karamanoğlu, 1397 yılında Ankara'ya saldırıp, Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı esir alır. Sultan I. Bayezid Karamanoğulları'nı ortadan kaldırmak için Konya üzerine yürür. Akçay ovasında yapılan mücadeleyi Alâeddin Bey kaybeder ve idam edilir¹²⁴. Akçay muharebesi sonunda; Karaman

¹¹⁷ Karadeniz, *Atçeken Oymakları*, s.22; Şikâri, *Karamanoğulları Tarihi*, (Yay. haz. M. Mesud Koman), Konya 1946 s. 27.

¹¹⁸ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 321.

¹¹⁹ Ünal, *Karamanoğulları*, s.114.

¹²⁰ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, I, Ankara 1989, s.356.

¹²¹ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm-u Rezm* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s.428.

¹²² Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara 1994, s.163-164.

¹²³ İbn Bâtuta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibü'l-Emsâr ve Acâibü'l-Esfâr Seyahatnâme-i İbn Bâtuta* (Mtr. Mehmed Şerif), II, İstanbul 1333-1335, s.325; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", *Belleten*, XXXII/126, Ankara 1968, s.173-174.

¹²⁴ Neşri, *Cihan-Nümâ*, I, s.317-321; Mehmed Hemdemi Çelebî Solak-zâde, *Solakzâde Tarihi* (haz. Vahid Çabuk), I, Ankara 1989, s.76-77; İlhan Şahin, "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *DGBİT*, İstanbul 1989, s.161.

(Lârende), Konya, Aksaray, Niğde, Karahisar-ı Develi ve Akşehir Osmanlı hâkimiyetine geçmiş olur¹²⁵. Ancak, I. Bayezid'in Anadolu Türk birliğini sağlama siyaseti, 1402 Ankara Savaşı yenilgisiyle sona erer. Timur, eski beylere daha önce sahip oldukları topraklarını geri verir. Böylece eski beylikler yeniden canlanır.

C- AKSARAY'IN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ

Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1464'te ölümünden sonra oğulları arasında baş gösteren taht kavgası beyliğin bekâsını tehlikeye düşürür. Karaman beylerinin birbirleriyle uğraştığı bir sırada meydana gelen Dulkadirli saldırısı üzerine Karamanlılar, Uzun Hasan'a müracaat edip müdahalesini isterler. Karaman-iline giren Uzun Hasan, Dulkadirli Türkmenlerini mağlubiyete uğrattıktan sonra Konya, Aksaray, Develi, Beyşehir, Akşehir ve Kayseri'yi yağmalayarak İshak Bey'e teslim eder¹²⁶. Bunun üzerine Pir Ahmed ve kardeşleri Osmanlılara sığınarak Fatih'ten yardım isterler¹²⁷. Osmanlı kuvvetlerinin desteğini alan Pir Ahmed Bey, kardeşi İshak Bey'le Ermenek yakınlarında yaptığı savaşı kazânınca İshak'ın idaresindeki bütün Karaman topraklarını ele geçirir¹²⁸.

Osmanlı himaye ve nüfuzu altında Karaman tahtına oturan Pir Ahmed Bey, bir müddet sonra Osmanlı tahakkümünden kurtulmak için, Akkoyunlular ve Venedikliler ile birleşerek açıktan açığa düşmanlığa başlar¹²⁹. Bunun üzerine Fatih, Karaman-ili üzerine yürüyüp, Konya ve Gevale kalesini 1467'de zapt eder¹³⁰. Osmanlı siyasetine karşı koyan Karaman-ili merkezindeki ileri gelen eşrâf ve devlet erkânından bazılarını öldürttüğü gibi Konya'daki usta ve zanaat erbâbının

¹²⁵ Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi* (haz. Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser, s.55-56; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s.297; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, I-II, s.9.

¹²⁶ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *iÜEF Tarih Dergisi*, XIII/17-18, İstanbul 1963, s.51; Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, XVIII/69-72, Ankara 1954, s.216; Halil İnalıcık, "Mehmed II", *İA*, VII, Eskişehir 1997, s.523.

¹²⁷ Karamani Nişancı Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları Tarihi", (Türkçeye çev. Konyalı İbrahim Hakki), *Osmanlı Tarihleri*, I, Türkiye Yay., İstanbul 1949, s.355.

¹²⁸ Pir Ahmed Bey'in Fatih'ten yardım istemesi ve yapılan savaşla ilgili daha fazla bilgi için bk. Halil Edhem, "Karamanoğulları Hakkında Vesâik-ı Mahkûke", *TOEM*, Cüz 13, 1 Nisan 1328, İstanbul 1330, s. 835-836.

¹²⁹ Tekindağ, "Osmanlı Karaman", s.54; İnalıcık, "Mehmed II", s.524; Şahin, "Osmanlı Siyasi Tarihi", s.238.

¹³⁰ Gevale Kalesinin 871/1466 da fethedildiğine dair bk. Aşık Paşa-zâde, s.170; 872/1467 de fethedildiğine dair bk. Nişancı Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları", s.356; M. Zeki Oral, "Gevale Kalesi", s.82; Konyalı 1971, s.495; 873/1468 de fethedildiğine dair bk. -F. Giese Neşri-, *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, (haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s.116.

da İstanbul'a sürülmesini emreder¹³¹. Karaman-ili valiliğine de Manisa Sancak-beyi Şehzade Mustafa'yı atadıktan sonra İstanbul'a doğru yola koyulur (1467)¹³².

Sadrazam Mahmud Paşa'nın yerine tayin edilen Rum Mehmed Paşa'ya Karaman bölgesinden sürgün yapma işi de verilir. Ancak Paşa'nın halka karşı olan tutumu Karaman ahalisini Osmanlı Devleti aleyhine döndürür¹³³. Paşa'nın, Varsak Türkmenleri ile yaptığı mücadelede yenilgiye uğraması, fırsat kollayan Karamanoğlu Pir Ahmed ve kardeşi Kasım Bey'in yeniden faaliyete geçmesine neden olur. Konya üzerine yürüyen Pir Ahmed ve Kasım Bey'ler, burayı alamayınca Ereğli, Aksaray, Develi ve Niğde gibi eski Karaman şehirlerini zapt edip (1469)¹³⁴ Ankara önlerine kadar gelirler.

1470 yılında Rum Mehmed Paşa'nın azl ve katl edilmesinden sonra, Karaman beyleri ile mücadele için İshak Paşa tayin edilir¹³⁵. Karaman-ili üzerine yürüyen Paşa'nın karşısında bir müddet direnmelerine rağmen Pir Ahmed ve Kasım Beyler, muvaffak olamazlar. Nitekim Pir Ahmed, yine aynı görevle Karaman-iline gönderilen Gedik Ahmed Paşa ve İshak Paşa komutasındaki kuvvetlerle Mud civarında yaptığı savaşı kaybedince kendine bağlı aşiretler de dağılır. Kasım Bey ise mücadeleye devam etmek için Hasan Dağı'na çekilir. Varsak Türkmenleri ve diğer cemaatlerin desteğini arkasına alan Kasım Bey¹³⁶, Niğde üzerine hücum ederse de şiddetle mukabele eden Osmanlılar, başta Lârende olmak üzere Ereğli ve Aksaray¹³⁷ gibi Karamanlılara taraftar şehirlerin Müslüman ve bir kısım Hristiyan halkını İstanbul'a sürerler H.876/ M.1471¹³⁸.

¹³¹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1991, 276; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevârih*, III, s.95-96; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.90.

¹³² *Âşık Paşa-Zâde, Tevârih-i Âl-i Osman*, s.170; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (haz. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s.146; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.276-77.

¹³³ *Âşık Paşa-Zâde, Tevârih-i Âl-i Osman*, s.172-173; *Neşri, Cihan-Nümâ*, II, s.783; Tekindağ, "Osmanlı Karaman", s. 59-60; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Mehmed Paşa", *İA*, VII, Eskişehir 1997, s.594.

¹³⁴ Tekindağ, "Osmanlı Karaman", s.57; Şahin, "Osmanlı Siyasi Tarihi", s.239.

¹³⁵ *Âşık Paşa-Zâde, Tevârih-i Âl-i Osman*, s.173.

¹³⁶ Tekindağ, "Osmanlı Karaman", s.59-60-61; İnalçık, "Mehmed II", s.525.

¹³⁷ "İshak Paşa Aksaray'a geldi. Padişahdan emir aldı. "Aksaray'dan ev sür İstanbul'a getir" deyü. İshak Paşa padişahın emrine yerine getirdi, şimdiki halde "Aksaray'lı Mahallesi" kim vardır. İshak Paşa sürüb getirdiği halkdır". bk. *Âşık Paşa-Zâde, Tevârih-i Âl-i Osman*, s.173; *Neşri, Cihan-Nümâ*, s.791; Ayrıca İstanbul'daki Aksaray için bk. "Fatih, İstanbul'da Mescidler, 8 bâb medrese ve imâret bina eyledi ve mescid-i şerif-i mezkûr etrafında Karamâniler ile Aksaray şehrinin halkını iskân ettirmekle elân camii mezkûr civarında Pazarı Karaman ve Pazar-ı Aksaray meşhurdur". bk. Mehmed Said Efendi, *Gülşen-i Maarif*, s.521; Aksaray'daki Sofular mahallesi ve buradaki bazı aile adları İstanbul Aksaray'ındaki Sofular mahallesinde de mevcut idi. Bk. F. N. Uzluk, "Karaman Oğulları İçin Söylenilmiş İki Ağıt", *Konya Mecmuası*, S.111, Yıl XII, Ocak 1948, Konya 1948, s.5; Lârendeliler (Karaman) İstanbul'da Büyük Karaman (Çarşamba semti)'a, Konyalılar, Küçük Karaman (Fatih Semti)'a Aksaraylılar, Aksaray semtine, Karamanlı Hristiyanlar ise Yedikule civarına yerleşmişlerdir. Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul", *İA*, V/II, Eskişehir 1997, s.1205-1207; İnalçık, "Mehmed II", s.519-520.

¹³⁸ Tekindağ, "Osmanlı-Karaman", s.62; *Neşri, Cihan-Nümâ*, II, s.791

Yukarıdaki anlatıdan hareketle, Aksaray'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişi Konya'nın 1467'deki ilhakından sonra, Pir Ahmed ve Kasım Beylerin Aksaray'ın da içinde bulunduğu eski Karaman şehirlerini zapt etmek için harekete geçtikleri 1469 öncesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu çerçevede, İ. Şahin, 1468¹³⁹ tarihini, Konyalı ise Karamani Nişancı Mehmed Paşa'ya dayanarak H.874/ M.1469¹⁴⁰ tarihini kabul etmişlerdir. Biz de Konyalı gibi en geç 1469'da şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmiş olması gerektiğini düşünüyoruz. 1471 yılında yapılan sürgünlerle, sükunetin sağlanılmaya, egemenliğin de kuvvetlendirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

III- İDARÎ YAPI

A- KARAMAN EYÂLETİ

Osmanlı taşra teşkilatında, temel birim olan sancak teşkilatının üstünde, askerî ve idarî bir birlik olarak ilk defa 1362 yılında Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş, başına da Lala Şahin Paşa getirilmiştir¹⁴¹. Beylerbeyilerin başında bulunduğu bu idarî (eyâlet) birimin¹⁴² sayı ve sınırları, devletin büyümesiyle birlikte farklılıklar göstermiştir. Osmanlı kuvvetlerinin fiili kumandanı olan Rumeli Beylerbeyi ile diğer uç beyleri arasındaki rekabet, Fatih dönemine kadar Osmanlı tarihinin en önemli meselelerinden biri olmuştur¹⁴³. İlk beylerbeylik olan Rumeli Beylerbeyi, divan toplantılarında vezirlerle bir arada oturmak ve diğer beylerbeyiler arasında ön sırada bulunmak gibi devlet nazarında imtiyazlı bir konuma sahipti¹⁴⁴.

I. Bayezid, 1393'te Rumeli'ye geçerken Kara Timurtaş Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi olarak Ankara'da bırakmıştır¹⁴⁵. Böylece ikinci beylerbeylik olarak Anadolu Beylerbeyliği doğmuştur. Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi önce Ankara olmuş, sonra Kütahya'ya nakledilmiştir. Kütahya'nın şehzade sancağına dönüştürülmesiyle beylerbeylik tekrar Ankara'ya taşınmış, ancak 1566'dan 1893 yılına kadar Kütahya yeniden merkez olmuştur¹⁴⁶.

¹³⁹ Şahin, "Aksaray", s.291.

¹⁴⁰ "Sultan bu yıl (H.874) içinde muzaffer askerîni Karaman'a gönderdi. Niğde, Aksaray, Ermenek ve İç El'i fethettiler" bk. Konyalı, Aksaray, s.495; Nişancı Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları", s.357.

¹⁴¹ Gökbilgin, "Eyâlet-i Rûm", s.51; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.69; Eyâlet, vilâyet, sancak, nâhiye, kazâ terimleri hakkında bk. M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsi Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952, s.6-9.

¹⁴² Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XIII/1-2, Ankara 1955, s.50.

¹⁴³ Halil İnalçık, "Eyâlet", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.548.

¹⁴⁴ İnalçık, "Eyâlet", s.549; Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi* (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul 1999, s.225.

¹⁴⁵ İnalçık, "Eyâlet", *EP*, II, s.722.

¹⁴⁶ M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyâleti", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.143; Aynı Müellif, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilâtında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, 1986, İstanbul 1987, s.202-221.

Fetret dönemini müteakiben 1413'te Çelebi Mehmed zamanında, üçüncü olarak, Amasya ve Sivas merkez olmak üzere Rum Beylerbeyliği teşkil edilmiştir¹⁴⁷. Osmanlı Devleti uzun süre bu üç eyâletle yönetilmiştir.

Osmanlı idarî teşkilâtında, Rumeli, Anadolu ve Rum vilâyetlerinden sonra kurulmuş dördüncü ana askerî birim Karaman Beylerbeyliği idi. Beylerbeyliğin kuruluş tarihi, 1468-1512 tarihleri arasındadır¹⁴⁸. Karaman ülkesinin, Osmanlı Devleti hakimiyeti altına geçmesi, Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1464'te ölümü üzerine yapılan mücadeleler sonucunda vuku bulmuş, kesin ilhak II. Bayezid devrinde olmuştur¹⁴⁹. Karaman, Osmanlı hakimiyetine girmesinden hemen sonra, ayrı bir beylerbeylik olarak teşkil edilmiştir¹⁵⁰. Böylece beylerbeylik sayısı dörde çıkıyor, aynı zamanda mahallî bir mana da kazânmış oluyordu¹⁵¹. Karaman bölgesinin ilhâkından sonra Fatih, önce oğlu Şehzade Mustafa'yı¹⁵² onun ölümünden sonra ise diğer oğlu Şehzade Cem'i vali tayin etmiştir¹⁵³. Beylerbeyliklerin sayısı zamanla otuz ikiye kadar çıkmıştır¹⁵⁴.

İnalçık, bir eyâletin bazen 40-50 seneye varan uzun bir olgunlaşma döneminden sonra askerî, siyasî ve idarî gelişmeler ve zarûretler sonunda kurulduğunu belirterek, bunu Budin, Bosna, Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefid ve Özi gibi örneklerle izah etmektedir¹⁵⁵. XVI. yüzyıl sonlarında, İran ile yapılan mücadeleler sırasında geçici olarak kurulan ve daha sonra kaldırılan eyâletlerin kuruluşunda da askerî ve siyasî sebepler vardı¹⁵⁶. Ancak, dönemin önemli tarihçilerinden olan Mustafa Selânikî, bu durumu farklı değerlendirerek, idarî ve askerî sonuçları tecrübe ve tahlil edilmediği gerekçesiyle peş peşe eyâlet teşkilini eleştirmiştir¹⁵⁷.

¹⁴⁷ Gökbilgin, "Eyâlet-i Rûm", s.51-52; Geniş bilgi için bk. Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V, 1989, İstanbul 1990, s.289-299.

¹⁴⁸ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London 1997, s.106.

¹⁴⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.63, 18 nolu dipnot.

¹⁵⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyılda Karaman Eyâleti ve Larende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *VD*, VII, Ankara 1968, s.29.

¹⁵¹ Osmanlı Devleti, Karaman'ın dışında, ilhak ettiği Saruhan, Karesi, Mentеше ve Aydın gibi beyliklerin topraklarını da coğrafi sınırlarını pek bozmaksızın aynı adla muhafaza etmiştir. Bk. İlhan Şahin, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.236.

¹⁵² Aptullah Kuran, "Karamanlı Medreseleri", *VD*, VIII, Ankara 1969, s.209.

¹⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.108.

¹⁵⁴ Osmanlı devletindeki beylerbeyliklerin sayısı ve listesi için bk. Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i âl-i Osman Der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280, s.6-10; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, İstanbul 1314, s.176-189; Koçibey, *Koçibey Risalesi*, (Yay. haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1998, s.26-28; Feridun Bey, *Mecmuai Münşeatü's-Selâtin*, II, İstanbul 1275, s.400, 414, 418, 420; İnalçık, *Classical Age*, s.106; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi Yıllığı 1961*, Erzurum 1964, s.210-227.

¹⁵⁵ İnalçık, "Eyâlet", *DİA*, s.548-550.

¹⁵⁶ Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri", s.237.

¹⁵⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), I, İstanbul 1989, s.414.

Osmanlılar, Karamanoğulları'nın idaresinde kalan bölgelerin ilhâkından sonra bu beyliğe izâfeten buraya Karaman Vilâyeti veya Yunan memleketi adını vermişlerdir¹⁵⁸. Karaman Beylerbeyliği'nin kuruluş tarihiyle ilgili farklı görüşler vardır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda 1468, 1470, 1476, 1483 ve 1512 tarihleri verilmiştir¹⁵⁹. Erdoğan, Karaman bölgesinde, Osmanlı hakimiyetinin kesin olarak 1476'dan sonra gerçekleştiğini ve bu tarihte zikredilen bölgede yapılan sıkı teftişleri gösteren bir vakıf defteri¹⁶⁰ bulunduğunu belirterek, beylerbeyliğinin kuruluş tarihini, 1476 olarak kabul etmektedir¹⁶¹. Karaman-ili şehirlerinden olan Kayseri ve İçel'in Osmanlı hakimiyetine girmesi ise, II. Bayezid'in ilk yıllarında olmuştur.

XVI. yüzyıl boyunca, Konya, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde ve Kayseri Karaman Beylerbeyliği'nin, değişmeyen sancaklarını teşkil ediyorlardı. Değişik dönemlerde, Maraş, Bozok, Kırşehir, İçel ve Tarsus sancakları da Karaman Eyâleti'ne eklendi. Bunların yanında Atçeken (Esbkeşân) cemaatinin yaşadığı bölge (Konya, Akşehir ve Aksaray arasındaki bozkır saha), Turgud adıyla yeni bir sancak yapılarak, Karaman Vilâyeti'ne dâhil edildi¹⁶². Karaman Vilâyeti'nin idarî olarak tam birliği, III. Murad'ın saltanatında görülmektedir. Zira, bu dönemden sonra söz konusu eyâlette değişiklik yapılmamıştır. Ayn Ali, 1609 tarihli risâlesinde; Karaman Eyâleti livalarının Konya, Niğde, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Aksaray, ve Kayseri olduğunu belirtir¹⁶³.

Dulkadir Eyâleti'nin kurulmasıyla Maraş buraya bağlanmış ve eyâletin paşa sancağı olmuştur. Bozok ise Rum Vilâyeti'ne katılmıştır. Tarsus ve İçel sancakları da Kıbrıs'ın alınmasından sonra burada ihdâs edilen beylerbeyliğe tâbi olmuştur¹⁶⁴. Kırşehir ise, Kanunî döneminden itibaren Karaman Eyâleti'nde kalmıştır.

¹⁵⁸ Şikâri, Taberi tarihine atıfta bulunarak, Konya, Lârende, Aksaray ve Tarsus'a Yunan denildiğini ifade etmektedir, bk. Şikâri, *Karaman Oğulları*, s.4-5; Akdağ'a göre Yunan vilâyeti, Antalya, Alâiye, Aksaray, Niğde, Kırşehir, Akşehir ve Konya'yı içine alıyordu. Bk. M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I, s.92; Erzi'ye göre Yunan, *Anadolu Selçuklu ülkesi* demektir. XV. asırda Konya ve civarı için kullanılmıştır. Bununla ilgili daha fazla bilgi için bk. "Akkoyunlu ve Karakoyunlu", s.197-198; Baykara'ya göre ise bu kelime, "*erken Osmanlı kaynaklarına göre Konya ve çevresi için söylenirdi*". *Anadolu'nun Tarihi*, s.24.

¹⁵⁹ Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilâyetinin İdarî Taksimatı", *OA*, XII, İstanbul 1992, s.426; İnalcık, 1468-1512, *Classical Age*, s.106; İpşirli, "Klasik Dönem", s.225.

¹⁶⁰ Bk. TKGM TT 564.

¹⁶¹ Erdoğan, "Karaman Vilâyetinin", s.426; TKGM TT 564; aynı müellif bir başka makalesinde beylerbeyliğinin kuruluşunu 1474 olarak gösterir Bk. Mehmet Akif Erdoğan, "Kanunî'nin İlk Yıllarında Karaman Vilâyeti", *TİD*, VIII, İzmir 1993, s.37.

¹⁶² Erdoğan, "Karaman Vilâyetinin", s.427.

¹⁶³ Ayn Ali, *Kavânin-i âl-i Osman*, s.15-16.

¹⁶⁴ Gökbilgin, "Karaman Eyâleti", s.30, 31, 32.

Karaman Eyâleti'nin paşa sancağı, kuruluşundan itibaren Konya olmuştur. Kanunî döneminde bir ara Kayseri¹⁶⁵ olduğu görülüyorsa da bu uzun süre devam etmemiştir.

Osmanlılar, Karaman ülkesini hakimiyetleri altına aldıktan sonra, yaptıkları idarî taksimatla ülkenin yönetim birliğini bozdular. Alanya, Osmanlı öncesinde Karaman topraklarından sayıldığı halde, Osmanlılar, bu bölgeyi önce Anadolu Beylerbeyliği'ne daha sonra da Tarsus ve İçel'le birlikte Kıbrıs'a bağladılar¹⁶⁶. Bozok, Maraş ve Tarsus bölgelerini de Karaman Vilâyeti'nden çıkardılar. Önceleri yapılmış olan idarî üniteleri daha da küçülterek bu bölgelerde merkezî otorite hakimiyetinin daha kolay kurulmasını sağladılar¹⁶⁷.

B- AKSARAY SANCAĞI İDARİ TAKSİMATI

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti idarî bakımdan eyâletlere, eyâletler sancaklara, sancaklar kazâlara, kazâlar da nâhiyelere bölünmüştür. Bu kavramlar, yeri gelince açıklanacaktır. Aksaray Sancağı'ndaki nâhiyeler, daha çok, coğrafi bölge adları olarak kullanılmış idarî birimlerdir.

Aksaray Sancağı, incelenen dönem boyunca, daimî bir bütünlük arz etmektedir. Sancaktaki nüfusun gelişmesi doğrultusunda yerleşmeler de artmasına rağmen idarî yapıda herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Aksaray Sancağı'nın ilk idarî taksimatı 1476 tarihlidir. Karaman Eyâleti'nin bu ilk vakıf defterine¹⁶⁸ göre Aksaray vilâyet olarak kaydedilmişken, Koçhisar için herhangi bir şey yazılmamıştır. Buradaki vilâyet teriminin hem sancak, hem de kazâ anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak bu tarihte Koçhisar'ın kazâ mı? yoksa, nâhiye mi? olduğu kesin olarak belli değildir. Aksaray ve Koçhisar'ın vakıfları ayrı ayrı verilmişken, mülkleri birlikte kaydedilmiştir. Aksaray ve Koçhisar'ın bu dönemdeki nâhiyeleri hakkında malumat verilmemiştir¹⁶⁹.

1483 tarihli Karaman Eyâleti ikinci vakıf defterinde¹⁷⁰ Aksaray ve Koçhisar ayrı ayrı birer kazâ olarak zikredilmişlerdir. Karaman Eyâleti'nde kazâ terimi ilk defa bu defterde kullanılmıştır. Bir önceki defterde olduğu gibi bunda da Aksaray Sancağı'nın nâhiyeleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca defterin Aksaray, Koçhisar ve Kayseri'ye ait kısımları eksiktir.

¹⁶⁵ 387 Numnaralı, s.2.

¹⁶⁶ İnalçık, "Eyâlet", *Eİ²*, s.723; İnalçık, "Eyâlet", *DİA*, s.549.

¹⁶⁷ Erdoğan, "Karaman Vilayetin", s.429-430.

¹⁶⁸ TKGM TT 564.

¹⁶⁹ Bk. TKGM TT 564, fihrist ve vr.73b-91b.

¹⁷⁰ MC.O.116/1.

1500 tarihinde¹⁷¹ Aksaray Sancağı, ilk defa kazâ, nâhiye ve köylere ayrılarak yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştur. Bu tarihte, defterlerde kesin olarak liva veya sancak olduğu henüz belirtilmemiştir. Aksaray için liva terimine ilk defa 1516 tarihli 58 nolu Timar Defteri'nde rastlanılmaktadır¹⁷². Ancak bundan önce de Aksaray'ın sancak olduğu bilinen bir gerçektir. 1500'de, Aksaray Sancağı, Aksaray ve Koçhisar olmak üzere iki kazâya ayrılmıştır. Aksaray Kazâsı'nı; Aksaray, Bekir, Eyyüb-ili, Hasandağı ve Sahra nâhiyeleri teşkil ederken¹⁷³, Koçhisar Kazâsı'nı ise Hindilü ve Koçhisar nâhiyeleri oluşturmaktadır¹⁷⁴. Bu tarihte, Aksaray ve Koçhisar kazâlarını oluşturan yerleşim yerleri, ayrı defterlere kaydedilmişken¹⁷⁵, konar-göçer kayıtları ise aynı deftere yazılmıştır¹⁷⁶. Aksaray Kazâsı'ndaki nâhiyeler yerleşim birimlerinde, Koçhisar Kazâsı nâhiyeleri ise cemaatler ve mezraalardadır.

1516 tarihli, BOA TT 58 numaralı timar defterinde, Aksaray kayıtları “Kazâ-i Aksaray tâbi-i Karaman” şeklinde başladıktan sonra ayrı bir başlık hâlinde “Liva-i Aksaray” kaydı görülmektedir¹⁷⁷. Aksaray, timarlarından sonra Koçhisar Kazâsı'na geçilmiş ve “Kazâ-i Koçhisar tâbi-i liva-i Aksaray”¹⁷⁸ ibaresi yazılmıştır. 1518 tarihli BOA TT 63 nolu mufassal defterdeki fihristten de Aksaray Sancağı'nın, Aksaray ve Koçhisar olmak üzere iki kazâsının mevcudiyeti anlaşılmaktadır¹⁷⁹. Fakat bu defterde, Aksaray Sancağı kayıtları mevcut değildir.

Yine 1518 tarihli, BOA TT 455 numaralı mufassal defterde de, sancakta Aksaray ve Koçhisar olmak üzere iki kazâ bulunmaktadır. Aksaray Kazâsı'nın nâhiye sayısı (Bekir, Eyyüb-ili, Hasandağı ve Sahra) dörde düşmüş¹⁸⁰, Koçhisar Kazâsı'nın nâhiye sayısı ise (Koçhisar, Karabey ve Karmış) üçe çıkmıştır. Ancak,

¹⁷¹ BOA TT 40, BOA TT 32.

¹⁷² BOA TT 58, s.170.

¹⁷³ Kazâda esas olarak beş nâhiye başlığı zikredilmesine rağmen BOA TT 40 numaralı defterin 857. sayfasında Böğet köyü hakkında “*tâbi-i nâhiye-i Sultancık*” ifadesi dikkat çekmektedir. Halbuki burada nâhiye olarak zikredilen Sultancık, Sahra nâhiyesine tâbi bir köydür. Buradan da anlaşılacağı üzere Böğet köyü, Sultancık köyüne Sultancık'da Sahra nâhiyesine bağlı olduğundan, ayrıca Sultancık için “*nâhiye*” başlığının kullanılmamasına istinaden Sultancık tarafımızdan nâhiye olarak değerlendirilmemiştir.

¹⁷⁴ BOA TT 32, s.242; BOA TT 46, s.65-68.

¹⁷⁵ Aksaray BOA TT 40, Koçhisar BOA TT 46 numaralı deftere kaydedilmiştir.

¹⁷⁶ BOA TT 32.

¹⁷⁷ BOA TT 58, s.170.

¹⁷⁸ BOA TT 58, s.196.

¹⁷⁹ BOA TT 63, s.4.

¹⁸⁰ BOA TT 455, s.582, 599, 616, 634.

Karabey ve Karmış nâhiyeleri mezraalardan müteşekkil olup köy, cemaat ve nüfus barındırmamaktadırlar¹⁸¹. 1518'de de sancağın şehir ve köyleri¹⁸² ile konar-göçerler¹⁸³ ayrı defterlere yazılmışlardır.

1530 tarihli 387 numaralı defterde, Aksaray Sancağı'nın sınırları, oldukça genişlemiştir. Çünkü burada Ereğli Kazâsı, Aksaray Sancağı sınırlarına dâhil edilmiştir. Buna göre sancağın kazâ sayısı Aksaray, Koçhisar ve Ereğli olmak üzere üçe çıkmıştır. Aksaray ve Koçhisar aynı tarihli mufassal defterdeki nâhiye sayılarını ve adlarını muhafaza ederken, Ereğli'nin üç nâhiyesi (Ereğli, Karacadağ ve Kilseme) bulunmaktadır¹⁸⁴. Ereğli, önceki ve sonraki defterlerde kayıtlı olmadığından, bu kazâyâ ait olan rakamsal değerler dikkate alınmamıştır.

1584'te Aksaray Sancağı'nın kazâ sayısı bire düşmüştür. Ereğli Kazâsı'nın Aksaray'dan çıkarılmasıyla birlikte Koçhisar'da nâhiye olarak Aksaray Kazâsı'na bağlanmıştır. Mufassal¹⁸⁵ ve icmâl¹⁸⁶ defterde Koçhisar nâhiye olarak zikredilirken, aynı tarihli vakıf defterinde ise kazâ olarak adlandırılmıştır¹⁸⁷. 1584 tarihli, bir mühimme hükmünde de Koçhisar kazâ olarak zikredilmektedir¹⁸⁸. Sancak dâhilindeki yerleşim birimlerinde, çok büyük bir artış görülmesine rağmen bu yükseliş, nâhiye sayılarında göze çarpmamaktadır. Bu dönemde, Aksaray'ın Aksaray, Bekir, Eyyüb-ili, Hasandağı ve Koçhisar olmak üzere beş nâhiyesi bulunmaktadır. Her ne kadar yüzdeci cemaatler, “Nâhiye-i Yüzdeciyân” şeklinde bir idarî birim altında toplanmak istenmişse de, bu ünite sonradan kaldırılmıştır¹⁸⁹.

1595 tarihinde, Aksaray Kazâsı nâhiyelerinden olan Eyyüb-ili'nin, kazâ olduğu mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır¹⁹⁰. Ancak sancağın genel durumu hakkında bu tarihte malumatımız bulunmamaktadır.

Tablo I- Aksaray Sancağı'nda İdarî Taksimat (1500-1584)

Sıra No	1500	1518	1530	1584
	BOA TT 40, 46, 32	BOA TT 455, 1061	BOA TT 387	TKGM TT 131
1	Kazâ-i Aksaray	Kazâ-i Aksaray	Kazâ-i Aksaray	Kazâ-i Aksaray
A	N. Aksaray	-	N. Aksaray	N. Aksaray
B	N. Bekir	N. Bekir	N. Bekir	N. Eyyüb-ili
C	N. Eyyüb-ili	N. Eyyüb-ili	N. Eyyüb-ili	N. Hasandağı
D	N. Hasandağı	N. Hasandağı	N. Hasandağı	N. Bekir

¹⁸¹ BOA TT 1061, s.278-279.

¹⁸² BOA TT 455.

¹⁸³ BOA TT 1061.

¹⁸⁴ 387 Numaralı, s.149-152.

¹⁸⁵ TKGM TT 584, vr.130a.

¹⁸⁶ TKGM TT 303, vr.33b.

¹⁸⁷ TKGM TT 584, vr.76a.

¹⁸⁸ Bk. BOA MD LIII, s.16, hüküm 36.

¹⁸⁹ TKGM TT 131, vr.169b, “Cemaat-i yüzdeciyân mensûh raiyyet-i şerif ber-muceb-i defter-i atik perakende-i der-liva-i aksaray ve gayr-i has”.

¹⁹⁰ BOA MD LXXIII, s.18, hüküm 43; s.536, hüküm 1168.

E	N. Sahra	N. Sahra	-	-
F				N. Koçhisar
G				N. Yüzdeciyân Mensûh
2	Kazâ-i Koçhisar	Kazâ-i Koçhisar	Kazâ-i Koçhisar	(Kazâ-i Koçhisar)
A	N. Hindilü	N. Karabey	N. Karabey	(N. Koçhisar)
B	N. Koçhisar	N. Karmış	N. Karmış	(N. Yüzdeciyân Mensûh)
C		N. Koçhisar	N. Koçhisar	
3			Kazâ-i Ereğli	
A			N. Ereğli	
B			N. Karaca Bey	
C			N. Kilseme	

I. BÖLÜM

YERLEŞME VE NÜFUS

I- YERLEŞME

Yerleşme en geniş anlamıyla, insanların oturduğu, faydalandığı bölgedir¹. Yerleşmelerin doğuşu, birden fazla sayıda aile bireylerinin bir araya gelmesi ve yerleşilecek yerin seçilmesi ile başlar. Yerleşme yerinin seçilmesindeki esas prensip, çevreyi iyi tanıyarak beşerî faktörlerin olumsuz etkilerini en aza indirmektir. Doğal ve yeni ortaya çıkan etmenlere direnebilen ve uyum sağlayabilen yerleşmeler uzun süre varlıklarını devam ettirmelerine rağmen çevre, iklim ve beşerî koşullar dikkate alınmadan oluşturulan yerleşmelerin kısa süre içinde yok olup gittikleri görülmektedir².

Orta Anadolu'nun Tuz Gölü havzasında yer alan Aksaray, eski çağlardan beri kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda uzanan karayollarının en can alıcı noktasında bulunmaktadır. Bu özelliği ile Aksaray, tarih boyunca önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. 1913 yazında bölgeyi gezen Bela Horvath, antik yerleşim merkezleri olan höyüklerin daha çok dağlık yörelerde ve büyük dağların eteklerinde konumlanmış olduğunu, buna karşılık; düzlüklerde hiç höyüğe rastlanmadığını söylemektedir³. Fakat, Özkan'ın, bölgedeki höyüklerin yerlerini gösteren bir haritasında, eski yerleşim yerlerinin büyük bir kısmının da düzlüklerde kurulmuş olduğu görülmektedir⁴.

Koçhisar Kazâsı'ndaki antik yerleşim merkezleri ile ilgili herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Mevcut yerleşim birimlerinin daha çok XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulduğu söylenilebilir. Ancak bölgeye yapılan saha araştırmasında bu dönemdeki köylerin çok büyük bir kısmının yeri tespit edilememiştir. Buradan hareketle Koçhisar'daki köylerin, Osmanlı Devleti'nin konargöçerleri yerleşik hayat geçirme siyaseti doğrultusunda, her cemaatin tasarruf ettiği mezraanın yerleşim birimi olarak kabul edilip, kaydedilmiş olabileceğini düşünüyoruz. 1946 yılı Eylül ayında Tuz Gölü ve çevresini gezen W. Ruben, yakın zamanlarda kurulmuş olan köylerin, eski köylerin üzerine kurulduğunu,

¹ Reşat İzırak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1992, s.352.

² Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1992, s.4; Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (çev. Mete Tunçay- Alâeddin Şenel), İstanbul 1983, s.20-21.

³ Bela Horvath, *Anadolu 1913*, (çev. Tarık Demirkan), İstanbul 1997, s.57.

⁴ Özkan, "Aksaray İli Arkeoloji", s.172.

fakat yörük vs. kabilelerin, tamamen boş veya su kuyularının buldukları alanlara yerleştiklerini bölge halkından dinlediğini söylemektedir⁵.

Yapılan saha araştırmasında 1500 (111 köy) ve 1518 (117 köy) tarihlerindeki yerleşim birimlerinin %70 oranında konumları tespit edilirken, 1584 (438 köy) tarihindeki köylerin sadece %43'ünün yeri bulunabilmiştir. Yeri tespit edilemeyen köylerin oranının %57 civarında seyretmesi; bu dönemde kurulmuş olan yerleşim birimlerinin büyük bir kısmının, kalıcı iskân merkezi özelliği taşımadığının da bir göstergesidir. 1584 tarihindeki köylerin nicelikleri ve nitelikleri hakkında gerekli bilgiler köyler ve nüfus başlığı adı altında verilmiştir.

II- AKSARAY KAZÂSİ

A- AKSARAY ŞEHİRİ

1. Şehrin Adı

Antik devirlerde “Garsaura”, eski çağlarda ise “Archelais” olarak anılan şehir, isminden de anlaşılacağı üzere Kapadokya Kralı Archelaos tarafından yeniden imar edildiği için bu ismi almıştır⁶. Koloneia Archelais ve Taxara gibi adlarla da tanınan şehir, zamanla Aksarâ ve Aksaray şekline dönüşmüştür⁷. E. Çelebi, II. Kılıçarslan'ın şehirde yaptırdığı sarayın uzaktan bembeyaz görüldüğünden mülhem buraya Ak Saray denildiğini belirttikten sonra, Rumlar'ın ise bu kent için hâlâ Pegahelna adını kullandıklarını söyler⁸. Şehrin, Türk hakimiyetine girişinden sonraki adı, Aksarâ veya Aksaray şeklinde kullanılmıştır. Fatih ve II. Bayezid dönemi defterlerinde Aksarâ (اقسرا)⁹ olarak geçen şehrin adı, II. Bayezid devrinden sonra Aksaray (اقسرای)¹⁰ şekline dönüşmüş ve bu isimle günümüzde de anılır olmuştur.

2. Aksaray Kalesi

Şehirlerin ilk nüvesini teşkil eden kaleler, dört tarafını çevreleyen kalın ve yüksek bir surdan ve aralıklı olarak çıkıntı teşkil eden kulelerden oluşmaktadırlar¹¹. Şehirlerin vazgeçilmez unsurlarından biri olan kalelerin, şehirlerin gelişip

⁵ W. Ruben, “Anadolu'nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler, Koçhisar'ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde 1946 Eylül'ünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları”, *DTCFD.*, V, Ankara 1947, s.384.

⁶ Archelais ismi ve önemli yerleşim yerleri hakkında bk. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s.314-316;

⁷ Paul Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, (çev. Mihin Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I* 1969, Ankara 1970, s.194, 225-226.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.192-193.

⁹ TKG M TT 564, vr.73b; BOA MAD 567, s.106; TKG M TT 565, vr.176b.

¹⁰ BOA TT 455, s.571; BOA TT 1061, s.182; Bazı II. Bayezid defterlerinde de Aksaray şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bk. BOA TT 40, s.787; BOA TT 32, s.180.

¹¹ Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara 1959, s.6.

büyümesinde de büyük rol oynadıkları görülmektedir¹². Bugün sadece kalıntıları olan Aksaray Kalesi'nin, ne zaman yapıldığını gösteren herhangi bir kitabe ve kayıt mevcut değildir. Anadolu'nun çok eski yerleşim yerlerinden biri olan Aksaray'ın çeşitli devlet ve toplulukların hakimiyeti altına girdiği bilinmektedir¹³. Strabon, Aksaray'ın önceleri metropolis olduğunu fakat kendi zamanında sıradan bir kasaba haline geldiğini belirtir¹⁴. Önemli askerî ve ticari yollar üzerinde, bir ırmak kenarında ve düz bir alanda kurulmuş olan şehrin, kale ve surlarla çevrilmiş olduğu düşünülmektedir. Sadece Aksaray'da değil, buraya bağlı bazı köy ve kasaba özelliğinde olan yerleşim merkezlerinde de kalelerin mevcudiyeti, kaynaklardan anlaşılmaktadır¹⁵. Daha sonraki dönemlerde ise Aksaray Kalesi belki ihmal edilmiş, yıkılmış veya harap olmuştur. II. Kılıçarslan, hükümdarlığı zamanında bu kadim şehri, yeniden imar etmiş, etrafını surlarla çevirmiş ve kalesini tahkim ettirerek burayı önemli bir askerî üs olarak kullanmıştır¹⁶.

Beylikler dönemindeki mücadelelerden harap olan şehrin surları ve kalesi, sonradan tekrar yapılmıştır. Kitabeye göre kale, Karamanoğlu II. Mehmed Bey döneminde, Emîrül-ümerâ Ali Bey Çelebi tarafından H.809/ M.1406 yılında, Mimar İslâmoğlu Hoca İbrahim'e bina ettirilmiştir. Ancak Konyalı, kitabeye göre, kalenin tamir edilmediğini, yeniden inşa edildiğini belirtmektedir¹⁷.

Çalışılan döneme (1476-1584) ait kaynaklarda ise, Aksaray Kalesi ile ilgili mahalle isimleri ve kale kapıları haricinde herhangi bir bilgi yoktur. Özellikle, 1530 tarihli defterde, kale, dizdâr ve kaledeki görevliler hakkında malumat bulunmamaktadır. Ancak, 1594 tarihli Aksaray Beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde; Aksaray Kalesi'nin duvar taşlarının, şehirdeki bazı kişiler tarafından ev, bağ ve bahçe duvarlarını bina etmek amacıyla söktüklerinin tespit edildiği ve bunu yapanlar hakkında da gerekli cezâ müeyyidenin uygulanılması istenilmektedir¹⁸. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere, XVI. asırda kalenin var olduğu ancak işlerliğinin bulunmadığı söylenilebilir.

¹² Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.43.

¹³ Giriş bölümüne bakınız.

¹⁴ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII – XIII – XIV*, (çev. Adnan Pekman), İstanbul 2000, s.9; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s.314.

¹⁵ Bu kaleler şunlardır. Eyübhisar Kalesi (Kale Balta köyü), Keçi Kalesi, Ortakuyu Kalesi, Sivrihisar Kalesi, Tavşanlı Kale, Zincirli ve Salime Kaleleri. Bunlar hakkında daha fazla bilgi için bk. Aksaray, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.202, 205, 248; Esterâbâdi, *Bezm ü rezm*, s.427-428; Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1051-1068.

¹⁶ M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *VD*, V, Ankara 1962, s.223.

¹⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1054.

¹⁸ "Aksaray Beyine ve Kadısına hüküm ki, Nefs-i Aksaray sâkinlerinden bazı eşhâs Aksaray kalesinin duvarları taşların idüb evlerin ve bahçelerin duvarların bina idüb ol-makûlelerin ahvâli şer'le görüleb vukû'ı üzre âsitâne-i saâdetde ilâm olunmak ricasına arz ittüğün ecilden ol-makûlelerin ahvâli şer'le görüleb emr idüb buyurdum ki Kale duvarlarını idenleri meclis-i şer'a getürüb vech-i meşrâh üzre kalenin taşların

XVII. yüzyılda ise, Aksaray kalesinin faal durumda olduğu müşahade edilmektedir. Konyalı, özel arşivindeki bir Şer'îye Sicili Defterini¹⁹ kaynak gösterek, 1627-1630 tarihleri arasında, Ahmed Ağa adında birinin Aksaray kale dizdârı olarak görev yaptığını belirtmektedir²⁰. Bu şimdikiye kadar tespit edilebilen tek kale komutanıdır. Yukarıdaki mühimme hükmünde ifade edildiği gibi, bu dönemde de bazı kişilerin, kale kapılarını yıkıp kitabelerini indirdiklerinin tespit edildiği ve cezalandırıldıkları bildirilmektedir²¹. Bunun dışında XVII. yüzyılın ikinci yarısında Aksaray'a gelen Evliya Çelebi, şehrin kalesi hakkında en fazla bilgi veren kişidir. Çelebi, kalenin bir dizdârının (komutan) bulunduğundan başka, kalenin yapısı ve kale kapıları hakkında da bilgi vermektedir²². Buradan hareketle en azından XVII. yüzyıl boyunca kalenin ayakta olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kalenin surları, Ulu Cami'nin doğusundaki Kalealtı Mahallesi'ni takip ederek Cumhuriyet İlkokulu binasının batısına doğru gelir. Zincirli Mahallesi'nin kuzeyinden Zincirli Medresesi'nin önüne kadar uzanıp, Adliye binasının güneyinden Hamidiye Mahallesi'nin doğusuna doğru devam ederek Ulu Cami'de son bulur²³. Bir başka deyişle, bugün şehir içi diye bilinen mahallelerin bulunduğu, Aksaray'ın ortasındaki tepe ve civarıdır²⁴.

Evliya Çelebi, kaleyi şöyle tanımlamaktadır: "... geniş bir alanda, büyük bir ırmağın kenarında, şehrin tam ortasında dört köşeli, sağlam bir kaledir. Bütün kuleleri, burçları, dendân ve mazgalları çok yüksek olmayıp, simetrik olarak düzenlenmiştir. Cephanesi olmayan kalenin, içine, celâlîler zamanında buğday saklamak için anbar yapılmıştır. Şehirdeki şenlikler sırasında ve Ramazan ayında kaleden top atışları yapılmaktadır ..." ²⁵.

Yukarıda da belirtildiği üzere, kale ve surlardan günümüze hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Çelebi, kalenin 5 kapısı²⁶ olduğunu belirtirken, Muallim

aldıkları üzerlerine şer'le sabit olursa isim ve resimleri yazub südde-i saâdetime arz eylesin". BOA MD LXXII, s.242, hüküm 467.

¹⁹ Bilindiği gibi Konyalı'nın arşivi, kendisinin kurmuş olduğu Üsküdar'daki Selimiye Camii Hünkar Kasrı'ndaki İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'ndedir. Konyalı ve kütüphanesi hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Özdamar, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1997; Konyalı'nın bahsettiği bu defter kendi arşivinde değil Aksaray sâkinlerinden Bayram Ali Gürün'ün koleksiyonundan çıkmış, 2014 yılında yayınlanmıştır. Bk. *Aksaray'ın Tek Şer'îye Sicili*, (haz. Orhan Özdil – Mustafa Fırat Gül – Eralp Yaşar Azap), Aksaray Barosu Yay., Ankara 2014.

²⁰ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1060.

²¹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1060.

²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, s.193.

²³ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1055-1056.

²⁴ Hüsnü, *İlmi Cevelân*, s.48.

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.193.

²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.193. Bunlar "Küçük Kapı ve Konya Kapısı batıya, Demir Kapı ve Keçi Kapısı kibleye, Ereğli Kapısı ise güneye açılır..."

Hüsni'ye göre kalenin kapı sayısı 3'tür²⁷. Belgelerden tespit edilebilen kapılar ise, Konya Kapısı (Bâb-ı Konya nd. Mehmed Çelebi)²⁸, Ereğli (Herakliye) Kapısı²⁹, Meydan Kapısı³⁰ ve Kiçi Kapı³¹ olmak üzere 4 tanedir. Anadolu'daki kalelerin ortak özelliklerden birisi de, büyük yerleşim merkezleri tarafına açılan kapıların bu isimle anılmalarıdır. Konya'daki Aksaray, Lârende ve Şam kapıları ile Aksaray'daki Konya ve Ereğli kapıları, buna en güzel örnekleri teşkil eder.

Kale kapıları çarşı, bedesten ve hanlar gibi birer alışveriş mahalleri olarak da dikkat çekmekte, sipahi ve yeniçeriler tarafından korunmaktadırlar. Dışarıdan kaleye giren her emtiadan yük başına farklı miktarlarda vergi alınır buna da *kapu resmi* denilirdi³². Aksaray Kalesi kapılarında da böyle bir hareketlilik gözlemlenmektedir: 8-17 Aralık 1628 tarihinde Ereğli Kapı'daki kapıcı Sefer bin Yahya ile ilgili davada kapıcılık hizmetini gece gündüz hakkıyla yerine getirdiği, kendisinden sonra da oğlu Hüseyin'in bu vazifeye atandığı anlaşılmaktadır³³. Ne var ki, bundan 3 ay sonra 26 Mart 1629'da kale dizdarı, imam ve halıcılar şeyhinin Hüseyin bin Sefer'in kapıcılık hizmetini gereği gibi yerine getirmediği ve Musa bin Turgud'un bu görevi üstlenmesi yönündeki ifadeleri, Hüseyin'in yerine Musa'nın görevlendirilmesini sağlamıştır. Ancak, Musa'ya kapıcılık "*çeşmenin yolunu gözedüb ve kapıyı ayırtlayub pak edüb ve kapı kurbunda yıkılan yerini yapmak*"³⁴ şartıyla verilmiştir.

Konya³⁵, Lârende³⁶, Kayseri³⁷, Bolu³⁸, Antalya, Akşehir, Afyon gibi şehirlerde görülen, kale içindeki şenliklerin ve toplantıların yapıldığı yerler olarak kabul edilen, "Hızırlık" veya "Hızır-İlyas" denilen fizikî bir mekâna Aksaray'da rastlanılmamaktadır. Fakat, yüzyılın başından itibaren varlığını bildiğimiz Meydan Mahallesi ve Mescidi, Hızırlık veya Hızır-İlyas'ın işlevini görmüş olmalıdır³⁹. Dönemin kaynakları bu konuda suskun iken, XVII. yüzyıl görgü şahidi Evliya

²⁷ Hüsni, İlmi Cevlân, s.48. bunlar "Barış Kapısı kuzeydoğuya ve Ervah Tepesi tarafına, Konya Kapısı batıya ve Minarecik Mahallesi tarafına, Ereğli Kapısı ise güneye açılır..."

²⁸ TKGM TT 131, vr.6b.

²⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1059.

³⁰ TKGM TT 565, vr.214a.

³¹ TKGM TT 565, vr.178b.

³² *387 Numaralı*, s.4-5; Barkan, *Kanunlar*, s.46.

³³ Aksaray'ın Tek Şer'îye Sicili, s.90.

³⁴ Aksaray'ın Tek Şer'îye Sicili, s.122.

³⁵ *387 Numaralı*, I, s.35.

³⁶ *387 Numaralı*, I, s.119, 121.

³⁷ TKGM TT 565, vr.216a.

³⁸ *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, II, <Dizin ve Tıpkıbasım>, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994, s.563.

³⁹ Meydan hakkında bk. Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı*, V, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.322.

Çelebi, Hıdırlık ve Kırkkızlar adıyla iki mesire yerinin varlığından söz etmektedir⁴⁰.

3. Mahalleler

Osmanlı devletinde bir yerleşme merkezinin şehir ya da kasaba olarak tanımlanabilmesi için bazı işlevsel özellikleri taşıması gerekirdi. Yerleşmede, bir sancakbeyi veya kadı'nın yanında⁴¹ çarşının bulunması, pazar kurulması ve nüfusun önemli bir kısmının geçimini tarım dışı faaliyetlerden sağlıyor olması gibi niteliklere bakılırdı⁴². Bu yüzden Osmanlı şehri “*Cuma kılınur ve pazarı durur*” yer olarak tanımlanmıştır⁴³. Şehir çevresinde yapılan tarım faaliyetleri, özellikle bağcılık ve bahçecilik de şehir hayatında önemli bir yer işgal etmekteydi⁴⁴. Şehirler aynı zamanda üretim hayatı farklı dağ ve ova köyleri arasında bir pazar ve mübadele merkezidi⁴⁵. Bu özellikleri taşıyan yerleşme merkezleri, defterlere genellikle “*nefs*” (“*Nefs-i Aksaray, Nefs-i Koçhisar*”) olarak kaydedilmişse de, “*nüfusu az, ziraatle uğraşan küçük merkezler için de*” bu tabir kullanılmıştır⁴⁶. Aksaray Kazâsı için de, genellikle “*nefs*” diye tabir edilen şehir merkezi, Aksaray dışındaki nâhiyelerin hiçbirinde yoktur. Buradaki nâhiyeler, bir yerleşim birimi etrafında birleştirilen köy ve mezraaların dışında, daha çok idarî bölge adları olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁷.

Osmanlı şehirlerinin temel unsurlarından birini de şüphesiz, içinde Cuma namazı kılınan büyük camiler, bir başka deyişle “*Ulu Camiler*” teşkil eder. Genellikle kale içinde bulunan Ulu Camilerin, şehirlerin büyüklüğüne göre sayıları

⁴⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.195.

⁴¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s.116.

⁴² Bilgi için bk. Faroqhi, *Osmanlı’da Kent ve Kentliler*, s.12-13; Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *VD*, VII, İstanbul 1968, s.57; Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul 1937, s.155-172; Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.15. yy)*, İstanbul 1987, s.125 vd.; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.12; Henri Pirenne *Ortaçağ Kentleri*, (çev. Şadan Karadeniz), s.47 vd; Turgut Cansever, “Osmanlı Şehri”, *İslâm’da Şehir ve Mimarî*, (Yay. haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1997, s.119-137; Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurluğu ve Mimarisi*, (çev. Aslı Ataöv), İstanbul 2001, s.47 vd.

⁴³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII. TTK, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1265.

⁴⁴ H. Sadi Selen, “16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu’nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı”, *III. TTK, 15-20 Kasım 1943, Ankara 1948*, s.595; Süha Göney, *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul 1995, s.5-14.

⁴⁵ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım*, Derleyen Salih Özbaran, İzmir 1984, s.2.

⁴⁶ Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.46.

⁴⁷ Nâhiye hakkında bk. Tayyib Gökbilgin, “Nâhiye”, *İA*, IX, Eskişehir 1997, s.37-39.

değişmektedir⁴⁸. Bunlar, aynı zamanda yeni kurulacak şehirlerin veya mevcut şehirlerde teşekkül edecek yeni semtlerin çekirdeğini oluşturlardı⁴⁹.

Türklerin, Anadolu'da, Konya merkez olduktan sonra doğuya giden yol üzerinde kurdukları en önemli iskân yerlerinden biri olan Aksaray, XII. yüzyıl sonlarından itibaren gelişip surların dışına yayılarak, daha çok ırmağın kuzey yakasına doğru büyümüştür. Bu sahadaki gelişmeye paralel olarak, kalenin içindeki Karamanoğlu İbrahim Bey Camii'nin yanında bir de kale dışındaki Eğri Minare (Kızıl Minare) Camii, şehrin yeni büyüme sahasının merkezi olmuştur⁵⁰. Çalışılan dönemde, 1476'dan 1584'e kadar Karamanoğlu İbrahim Bey Camii, 1584'te ise Karamanoğlu İbrahim Bey Camii, Şeyh Baba Yusuf Camii ve Sofular Camii'nin dışındaki ibadethâneler mescid olarak kaydedilmiş olmasına rağmen Evliya Çelebi, şehirde beş tane camii adı sayarak (Karamanoğlu İbrahim Bey Camii, Şeyh Hamid Veli Camii, Debbağlar Camii, El-Hâc Seyyid Hasan Efendi Camii ve Kârhâne Camii) tek tek özelliklerini belirtmiş, bunların dışında da 98 adet mescid olduğunu söylemiştir⁵¹.

Osmanlı şehirlerinin başlangıçta bir hamam etrafında şekillendiği diğer yapıların bunun çevresine bina edildiği bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir⁵². Şehirde yaşayan ve çalışan insanların beden temizliklerini rahat bir şekilde yapabildikleri mekânlar, şüphesiz hamamlardır. Buna göre Aksaray'da yüzyıl boyunca (isimsiz) Hamam⁵³, Küçük Hamam⁵⁴, Tarhacı Hamamı⁵⁵, Tır Pazarı Hamamı⁵⁶ ve Ali Bey Hamamı⁵⁷ adlarıyla zikredilen hamamların mevcudiyeti anlaşılmaktadır.

Türk-İslâm şehirlerinin temel idarî birimlerini oluşturan mahalleler; genellikle bir mescidin etrafındaki değişik sayıda evlerden meydana gelmektedir⁵⁸.

⁴⁸ Suraiya Faroqhi, "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *OA*, IV, İstanbul 1984, s.167-168, ayrıca bk. 173. sayfadaki harita; Selen, "Küçük Şehir Hayatı", 1948, s.595.

⁴⁹ Şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde imaret sitelerinin ve tesislerinin rolü hakkında bk. Ömer Lütü Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *IÜİFM*, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s.240; Orhonlu, *Şehircilik ve Ulaşım*, s.2-3.

⁵⁰ Tuncer Baykara, "Ulucami' - Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-", *Bellekten*, LX/227, Ankara 1996, s.49.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.193-194.

⁵² Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", *Osmanlı*, V, (ed. Güler Eren), Ankara 1999, s.516.

⁵³ TKGM TT 564, vr.76b; *387 Numaralı*, s.137; TKGM TT 584, vr.83a, 83b.

⁵⁴ TKGM TT 565, vr.181b, 192b; *387 Numaralı*, s.136; TKGM TT 584, vr.77a.

⁵⁵ TKGM TT 565, vr.180b; *387 Numaralı*, s.137; TKGM TT 584, vr.81b, 83b.

⁵⁶ *387 Numaralı*, s.138.

⁵⁷ TKGM TT 584, vr.74a.

⁵⁸ Mahalle hakkında daha fazla bilgi için, bk. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *OA*, IV, İstanbul 1984, s.69-78; Ergenç, "Yönetim Kurumları", s.1270; Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, İstanbul 1995, s.89-92; Ö. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.145-150; Suraiya

Mahalle, umumiyetle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma yönünden bir bütün teşkil eden ve aynı inanışa sahip toplulukların yaşadığı yer olarak da tanımlanmaktadır⁵⁹.

Bir şehrin gelişmesi, yeni mahalleler kurulması yoluyla gerçekleştiğinden, Osmanlı şehrinde mahalle, vazgeçilmez bir unsurdur. Bir mescit veya cami, bazen bunlarla beraber diğer yapıların tesis edilmesi de şehrin gelişmesini mümkün kılardı⁶⁰. Aksaray'ın Osmanlı öncesi mahalle sayısı hakkında pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Osmanlılar ile yapılan mücadelelerden ve ilhak sonrası uygulanan göç politikalarından dolayı, mahalle sayısında düşüş olduğunu varsaymak mümkündür. 1476 tarihli vakıf defterinde 11 tane mahalle mescidi görülürken⁶¹, 1500 tarihinde ise "mahalle" başlığı verilen yerleşim birimi sayısı 36'dır. Fakat "*karye-i Yenice tâbi-i şehir*" başlığı ile bir köy eklendiği⁶² ve mahalleler içerisinde gösterildiğinden toplam mahalle sayısı 37'ye çıkmaktadır⁶³. Daha sonraki dönemlerde de görüleceği üzere Yenice köyü mahalle olarak belirtilmiştir (bk. Tablo II). Ayrıca buradaki 8 neferden oluşan sâdât, "*Sâdât sahîhu'n-neseb*" başlığı altına kaydedilmişken⁶⁴, 1518'de, ikamet ettikleri mahalleler içinde zikredilmişlerdir. Yine bu dönemde, Hacı Hasan Mahallesi'nde gösterilen 2 imamdan birinin İplik Pazarı Mahallesi'nde oturduğu kayıtlıdır⁶⁵. Ancak, ne bu tarihte ne de daha sonraki tarihlerde İplik Pazarı Mahallesi'ne rastlanılmamaktadır. Ayrıca 1476⁶⁶ ve 1500⁶⁷ tarihli vakıf defterleri ile 1530 tarihli muhasebe icmâl defterinde⁶⁸ "*Mescid-i Mahalle-i Çeşme*" şeklinde kaydedilmiş olan Çeşme Mahallesi'in, mufassal defterlerde bulunmaması, bu mahallenin başka bir adla kaydedilmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim, farklı adlarla veya iki ayrı mahallenin tek bir idarî başlık altında birleştirilerek kaydedilmiş örnekleri oldukça fazladır⁶⁹.

Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Elif Kılıç), İstanbul 1997, s.165-167.

⁵⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.145; Ergenç, "Mahalle", s.72-75; Cansever, "Osmanlı Şehri", s.128-129; Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde*, s.158-164.

⁶⁰ Kuban, "Anadolu-Türk Şehri", s.63; M. Feridun Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bâzi Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s.544.

⁶¹ Debbâğan, Emirza Bey, Minâre, Mevlânâ Yakub, Emir Fakih, Hatib, Kerim Hasan, Paşacık, Çeşme, Boyacı Ali ve Kiçi Kapu Mahalleleri, bk. TKGM TT 564, vr.75b-77a.

⁶² BOA TT 40, s.806.

⁶³ BOA TT 40, s.787-806.

⁶⁴ BOA TT 40, s.806.

⁶⁵ BOA TT 40, s.787.

⁶⁶ TKGM TT 564, vr.77a.

⁶⁷ TKGM TT 565, vr.185a.

⁶⁸ 387 Numaralı, s.136.

⁶⁹ Bk. Tablo II Aksaray Mahalleleri.

1518 yılında, mahalle sayısı 38'e çıkmıştır. 1500'de Ases Mahallesi'ne tâbi olan Pir Veli Mahallesi ortadan kalkmış, bunun yerine İbrahim Hoca ve Eskiatur mahalleleri kurulmuştur. Kendisinden daha az nüfusa sahip olan mahalleler mevcudiyetini devam ettirirken, Pir Veli Mahallesi'nin ortadan kalkmasını izah etmek gerçekten güçtür. Ahalinin başka mahallelere dağıldığı farz edilse bile, iki tahrir arasında nüfusu abartılı bir şekilde artan mahalle olmadığı gibi genelde nüfusun daha da azalmış olduğu görülmektedir. Bir başka ihtimal ise, yeni kurulan mahallelerin sâkinlerinin bunlar olabileceğidir.

1571 yılında, Kıbrıs'ın alınmasından sonra buranın iskânı için Anadolu'nun çeşitli yerlerinden sürgünler yapıldığı bilinmektedir. Aynı dönemde, Aksaray Sancağı'ndan da bazı hânelerin sürüldüğü görülmektedir. Ayrıca; 1572 tarihli sürgün defterinde⁷⁰, sürgün edilen hâneler dışında, şehrin nüfusu, mahalleleri ve köyleri hakkında da, çok tatmin edici olmasa da bazı bilgiler bulmak mümkündür. Çünkü bu defteri tutan ve sürgün işini yürüten İlgin Kadısı'nın belirttiği üzere, sürgün edilme korkusundan ahalinin yerini, yurdunu, çiftini çubukunu bırakıp kaçtığı anlaşılmaktadır⁷¹. 1518'de 38 mahalle var iken bu tarihte mahalle sayısı 29'a düşmüştür.

1584 yılına gelindiğinde mahalle sayısı 41'e çıkmıştır. 1518'dekilere ilâveten Merhum Şeyh Hamid, Mescid-i Kanlukara ve Mescid-i Ürgüboğlu gibi mahalleler kurulmuştur. Defterde Mescid-i Ürgüboğlu Mahallesi'nin yeni kurulduğunu belirtmek için yeni anlamında "hâdis" terimi kullanılmıştır⁷². Bu dönemde görülen nüfustaki, yaklaşık %100'lük artış oranı, aynı şekilde mahalle sayısına yansımamaktadır. Bunun yerine mahallelerdeki nüfusun daha da yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ikinci yarısı için Aksaray'ın 32 mahallesi olduğunu belirterek bunlardan bazılarının isimlerini vermiştir. İsimleri verilen mahalleler şunlardır: *Kârhâne*, *Cullâh*, *Sofular*, *Çömlekçiler*, *Şeyhli*, *Kızılca*, *Kalınlar*, *Vildan Gölü*, *Meydan*, *Bilecik*, *Pamukçular*, *Şeyh Gaznevî*, *Tarhacı*, *Gergi*, *Cami-i Kebîr*, *Bâb-ı Sagîr*, *Hacı Fikreddin*, *Bora Pazarı*, *Ereğli Kapısı*, *Pandyal*, *Kaval* ve *Taş Pazarı*⁷³.

⁷⁰ BOA KK Mevkûfat 2551, s.23-24.

⁷¹ "Kazâ-i mezbûrun bazı karyeleri sürgün havfindan dağılıp ve bazı karyelerinin halâyık-ı dahi kazâ-i mezbûrun hânelerinden olup avâızların bunlara viregelmişler iken şimdiki halde biz hassa haymanalarız deyü muhalefet ittiler denilmeğin asil hânedan noksan üzre tahrir olundu". BOA KK Mevkûfat 2551, s.78

⁷² TKGM TT 131, vr.5a.

⁷³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.193.

Tablo II-Aksaray Mahalleleri (1500-1670)

Mahalle Adı	1500	1518	1572	1584	1670
M. Ases (Veled-i Ases)	+	+	+	+	-
M. Bilecik	-	-	-	-	+
M. Bora Pazarı	-	-	-	-	+
M. Boyacı Ali	+	+	-	+	-
M. Bölücek nd. Göktaş	+	+	+	+	-
M. Cami' (Camii Kebir Çelebi)	+	+	+	+	+
M. Cullah	-	-	-	-	+
M. Çardığın	+	+	+	+	-
M. Çavuşlu nd. Şeyh Paşa	+	+	+	+	-
M. Çömlekçiler	-	-	-	-	+
M. Çukur	+	+	+	+	-
M. Darüşşifa (Tımarhâne)	+	+	+	+	-
M. Deveciler	+	+	+	+	-
M. Emir Fakih nd. Şeyh Efendi (ve Kalem Pazarı)	+	+	-	+	-
M. Emirza Bey (Emirza)	+	+	-	+	-
M. Ereğli Kapısı	-	-	-	-	+
M. Eski Ahur	-	+	+	+	-
M. Gergi	-	-	-	-	+
M. Hacı Celal	+	+	+	+	-
M. Hacı Fikreddin	-	-	-	-	+
M. Hacı Hasan	+	+	-	+	-
M. Hacı Rükneddin	+	+	+	+	-
M. Hatiboğlu (Veled-i Hatib, Hatib)	+	+	+	+	-
M. İbrahim Hoca	-	+	-	+	-
M. İsa Fakih ve Sebil (Sebil nd. İsa Fakih)	+	+	+	+	-
M. Kalınlar	-	-	-	-	+
M. Kârhâne	-	-	-	-	+
M. Kaval	+	+	-	+	+
M. Kızılca (Kızılcaköy)	+	+	+	+	+
M. Kiçikapu (Bâb-ı Sağır Çelebi)	+	+	+	+	+
M. Kurupelid	+	+	-	+	-
M. Mehmed Çelebi (nd. Bab-ı Konya) (nd. Mehmed Çelebi)	+	+	+	+	-
M. Merhum Şeyh Hamid	-	-	+	+	-
M. Mescid-i Kanlukara	-	-	-	+	-
M. Mescid-i Ürgüpoğlu (Hâdis)	-	-	-	+	-
M. Mevlana Yakub	+	+	-	+	-
M. Meydan	+	+	+	+	+
M. Minarecik	+	+	+	+	-
M. Muhsin Çelebi (Hasan Çelebi)	+	+	+	+	-
M. Pamukçular	-	-	-	-	+
M. Pandyal	-	-	-	-	+
M. Paşacık nd. Davud Fakih	+	+	-	+	+
M. Pir Veli tâbi-i Mahalle-i Ases	+	-	-	-	-
M. Pirhacı ve Tabbâğât (Tarnacı ve Debbâğan, Çelebi)	+	+	+	+	+
M. Sofular	+	+	+	+	+
M. Şamlu	+	+	+	+	-
M. Şeyh Ali Gaznevi	+	+	+	+	+
M. Şeyhli	-	-	-	-	+
M. Taş Pazar	+	+	+	+	+
M. Terzi Hasan	+	+	+	+	-
M. Teşviş	+	+	+	+	-
M. Tır Pazarı	+	+	+	+	-
M. Vildan Gölü	-	-	-	-	+
M. Zinciri	+	+	-	+	+
Karye-i Yenice tâbi-i Şehir (M. Yenice)	+	+	+	+	-

Tabloda da görüleceği üzere, Çelebi'nin verdiği mahalle isimleri ile XVI. yüzyıldaki mahalle isimlerinin kısmen de olsa değiştiği anlaşılmaktadır. Aksaray'daki mahalle isimlerinin büyük bir kısmı, bir mescit veya mescidin bânisi oldukları anlaşılan kişilere dayanmaktadır. Bu açıdan, bu kişilerin kullandığı sıfat ve unvanların incelenmesi de mahallelerin kuruluşu hakkında bazı fikirler vermektedir. Mahallelere adını veren kişi ve mescitlerin bânilerinin, genellikle “hacı” (3), “fakih” (2), “hoca” (1), “çelebi” (2), “şeyh” (4), “mevlânâ” (1), “bey” (1) gibi unvanlar kullandıkları görülmektedir. “Salihler diyârı” olarak bilinen ve Evliya Çelebi'nin deyimiyle içinde “*yedi binden fazla evliyânın yattığı*”⁷⁴ bu şehirde, yukarıda zikr olunan unvanlara sahip kişilerin çokluğunu, bu ifadenin bir nebze de olsa izah edebileceği düşünülmektedir. Diğerlerinden farklı olarak, hoca, kelimesinin sanıldığı gibi dinî bir tabir olmayıp, Osmanlı toplumunda daha çok büyük tüccar, müteşebbis veya patron anlamında kullanıldığı⁷⁵ hatta, Çağatay ve Altınordu hanlıklarında, beylere ve hükümdarlara unvan olarak verildiği dile getirilmektedir⁷⁶.

4. Şehrin Demografik Durumu

Aksaray şehir merkezinde, XVI. yüzyıl boyunca gayrimüslim bulunmadığı için mahalleler tamamen Müslümanlardan müteşekkildir. Ayrıca, Aksaray gibi XVI. yüzyılın sonlarında Ereğli, Selendi, Silifke, Doğanhisar, İshaklu, Develi, Koçhisar, Beyşehir ve Seydişehir şehirleri de tamamen Müslüman Türklerin meskûn olduğu bölgelerdi. Buralarda yaşayan gayrimüslimlerin İslâmlaşmasının, XVI. yüzyıl öncesine ait bir olgu olduğu görülmektedir⁷⁷. Bununla birlikte özellikle Aksaray şehir merkezinde gayrimüslim herhangi bir cemaatin bulunmamasında az da olsa eski bir an'nenin tesiri olduğu düşünülebilir. Bilindiği gibi, Aksaray'ı, yeniden inşa eden II. Kılıçarslan, kötü insanlar ile Ermeni ve Rumların şehre girmesine müsaade etmemişti⁷⁸. Ancak, 1843 tarihli, Aksaray Cizye defterinde⁷⁹, şehir merkezinde 21 haneden müteşekkil yaklaşık 105 civarında Ermeni nüfusun varlığı görülmektedir⁸⁰. Fakat, 1895 yılında şehri ziyarete

⁷⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, s.195.

⁷⁵ Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, *İÜİFM*, XV/1-4 Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul 1955, s.59.

⁷⁶ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara 2000, s.204.

⁷⁷ Erdoğan, *Beyşehir Sancağı*, s.75, 10 nolu dipnot.

⁷⁸ Turan, *Türkiye*, s.233.

⁷⁹ BOA.ML.VRD.CMH 200, s.26.

⁸⁰ Doğan Yörük, “1843 Tarihli Cizye Defteri'ne Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.170, İstanbul 2007, s.150-151.

gelen F. Sarre, “beşte birinin Ermeni olduğu söylenen şehirde 2500 kadar insan yaşıyor”⁸¹ demektedir. Ş. Sami ise, 1888 tarihli eserinde, 4660 kişinin yaşadığı şehirde, 410 kişinin Ermeni olduğunu söylemektedir⁸². Buna göre iki cemaat arasındaki oran yaklaşık onda bire ulaşmaktadır. Buradaki Ermenilerin ne zaman ve ne şekilde gelip yerleştiği maalesef tespit edilememiştir. Bunun yanında XVI. yüzyıl boyunca şehirde gayrimüslim unsurun mevcudiyetinden söz edilemeyeceği de ortadadır

Halbuki Aksaray’ın komşusu olan, Kayseri, Karaman, Ermenek, Akşehir, Niğde, Konya, Ürgüb, Karahisar ve Bor gibi şehir merkezlerinde, Yahudilerden farklı olarak gebr veya zımmî adını taşıyan ve kent nüfusu içerisinde çok az bir oran da olsa yer işgal eden Ortodoks Hristiyanlar (gayrimüslim) yaşamaktaydı. Bu şehirlerin genel nüfus oranına göre müslim nüfusu ise şöyleydi: (1584 yılına göre) Kayseri kent merkezinin %78.1’i, Karaman’ın %95.8’i, Ermenek’in %92.7’si, Akşehir’in %95.4’ü, Bor’un %98’i, Ürgüb’ün %94.3’ü, Karahisar’ın %94’ü, Niğde’nin %96’sı ve Konya’nın %98.2’si Müslümanlardan oluşuyordu⁸³. Bunlardan başka XVI. yüzyıl boyunca Karaman, Anadolu ve Zülkadriye eyâletlerinde gayrimüslim unsurun Müslüman nüfus karşısında %5’i bile geçmemesi buralarda İslâmlaşmanın tamamlanmış olduğunu göstermektedir⁸⁴. Aksaray’daki gayrimüslimlerin etnik menşei hakkında geniş malumat gayrimüslim köyler başlığı altında verilecektir.

XV-XVI. yüzyıl demografi çalışmalarına temel teşkil eden ve bu alanın en önemli kaynaklarından biri sayılan tahrir defterlerinin, reel nüfusu yansıtmadığı bilinen bir gerçektir. İmparatorluk döneminin tahrir defterleri, nüfus sayımları yapılmak üzere değil, vergilendirilebilir yetişkin erkek nüfusu tespit ve bunlara vergi tarh etmek maksadıyla hazırlanmışlardır. Bu bakımdan defterlerde, “buluğ çağının üstündeki evli veya bekar erkek vergi mükellefleri yazılıdır. Bunların yanında vergiden tamamen ya da kısmen muaf olan bazı kişi ve gruplar da kayıtlıdır”⁸⁵. Fakat, “vergiden muaf tutulan kişilerin genellikle defterlere yazılmadıkları görülmektedir. Bunlar askerî-idarî sınıfın (askerî) üyeleri olabilecekleri gibi, devlete hizmette bulunmuş halktan kişiler de olabilmekteydi”⁸⁶.

⁸¹ Sarre, Küçükasya Seyahati, s.113.

⁸² Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, I, Ankara 1996, s.263-264.

⁸³ Erdoğan, *Beşehir Sancağı*, s.75.

⁸⁴ Barkan, “Fiscal Surveys”, s.169.

⁸⁵ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485-1576)”, *Belleten*, LXII/219, Ankara 1993, s.517.

⁸⁶ İslamoğlu-Inan, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü, İstanbul 1991, s.61.

Tahrir defterlerinde nüfus, “avâriz hânesi” ve “hâne-i gayr-i ez-avâriz” olarak ikiye ayrılırdı. Avâriz hâneleri, vergilendirilebilir yahut filen vergilendirilmiş olan hâneleri gösterirdi⁸⁷. Buradaki hâne kategorisi çift, nim çift ve bennâkları ihtiva etmektedir. Vergi veren erkek nüfus için kullanılan “hâne” tabiri; “bir çatı altında yaşayan herkesi değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip evli çiftlere karşılık gelmektedir. Dolayısıyla baba evinde oturan, ama evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan bir erkek evlat, ayrı bir hâne demektir. Yani hâne halkı ekonomik bakımdan bağımsız bir aile anlamına gelmektedir”⁸⁸. Hâne kavramının ne zaman bir vergi ünitesi olarak avâriz hânesine dönüştüğü meselesi üzerinde tam bir fikir birliği yoktur⁸⁹. 1500 ve 1518 tarihli tahrir defterlerinde normal hânelerin “hâne-i avâriz”, muaf hânelerin ise “hâne-i gayr-i ez-avâriz” şeklinde kaydedilmiş olması bunların nüfus bakımından hâne kabul edildiğini göstermektedir⁹⁰. En azından XVI. yüzyılın başlarında Aksaray Sancağı ve Karaman Eyâleti için gerçek hâne (aile) ile bir avâriz hânesinin aynı şeyi ifade ettiği söylenebilir. 1584 tarihli Karaman Eyâleti Kanunnâmesi’nde, gerçek hâne ile avâriz hânesi ayrımının yapıldığı görülmektedir⁹¹. Buna göre bir avâriz hânesi a’lâ, evsat ve ednâ şeklinde reâyânın ekonomik durumu gözönünde tutularak üç gruba ayrılmış, fakat XVII. asrın ortalarında Aksaray ve Konya için 10, 11 gerçek hâne, bir avâriz hânesi olarak kabul edilmiştir⁹².

Diğer grubu teşkil eden muâflar ise derbendcilik, tuzculuk, madencilik, celepik, şahincilik gibi belirli bir hizmetle yükümlü olanları; kadı, nâib, sipâhi,

⁸⁷ Halil Sahillioğlu, *Avâriz*, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.108.

⁸⁸ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, XXIII/92, Ankara 1959, s.583; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal ve Tarihi I 1300-1600*, İstanbul 2000, s.61.

⁸⁹ Barkan, Reâyânın sosyal ve ekonomik durumuna göre birer vergi birliği hâlinde teşkil edilen avâriz hânelerinin 3-15 arasındaki gerçek hânenin oluştuğunu belirtirken “Avâriz”. *İA*, II, Eskişehir 1997, s.15; Sahillioğlu, dört beş gerçek hânenin bir avâriz hânesini teşkil ettiğini ifade etmektedir. “Avâriz”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.108-109; İnalçık, Bursa şehrinin XV. asrın ikinci yarısında 5000 avâriz hânesine sahip olduğunu, bunun da kaba bir hesaplama (3-15 katsayılarının çarparak) 40-50 bin civarında bir nüfusu olabileceğini belirtmektedir. Bk. “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s.637; İnalçık, terimi XV ve XVI. yüzyıllar için kullanırken, M.A. Cook, avâriz hânesinin daha sonraları ortaya çıktığı görüşündedir. Bk. *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972, s.64 dip not 1; McGowan, ise, XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyıldaki avâriz hânesi tayininde kullanılan rakamların genelleştirilmemesi üzerinde durmaktadır. “Osmanlı Avâriz-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1329; Emecen’de bu görüş üzerinde durulması gerektiğini belirtir. Ayrıca bu konuda daha fazla bilgi için bk. *Manisa Kazâsı*, s.123 dip not 43.

⁹⁰ Bk. BOA TT 46, s.70; BOA TT 455, s.1005.

⁹¹ 1584 tarihli Karaman Kanunnâmesinde, avâriz hânelerinin a’lâ, evsat ve ednâ şeklinde her mahalle, karye ve cemaatin kudretine göre değiştiği, yer yer üç fakir hânenin bile bir avâriz hânesi olarak kabul edildiği yazılıdır. Bk. TKGK TT 104, vr.4a.

⁹² Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububat Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.73; BOA MAD 3074, s.4-6; 1611 tarihli Avâriz Defteri’ne göre Aksaray Sancağı 218,5 avâriz hânesinden ibarettir. Bk. BOA MAD 43, s.16/b-19/a, 53/b-54/a; Şevval 1056/ Ekim 1646 tarihli bir Sicil kaydına göre ise Aksaray Sancağı 167,5 avâriz hânesine sahiptir. Bk. KŞS 25/6-1.

muhassıl, müderris gibi resmi görevlileri; imam, hatip, müezzin, zaviyedâr, şeyh, seyyid gibi din adamlarını; körlük, delilik, düşkünlük gibi bedeni sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup, vergilerin tamamından veya bir kısmından muafiyeti ifade ederdi⁹³. Muâf hâneler ile avârız hâneleri arasında nüfus bakımından bir fark bulunmamaktadır. Bunlar da diğerleri gibi evli olup, bir aile birimi oluşturmaktaydılar.

Nüfus çalışmalarına temel teşkil eden “hâne” ve “mücerred” kavramlarının ifade ettiği anlam ve bir “hâne”den kaç kişilik bir ailenin kast edildiği meselesi oldukça tartışmalıdır⁹⁴. Bilindiği gibi, vergi mükellefi olan hâne reisleri ile bunların buluş çağına gelmiş erkek çocuklarının isimleri, tahrir defterlerine tek tek kaydedilirdi. Ancak, defterlerde “hâne” ve “mücerred” kategorisinin gerçekte ne ifade ettiği kesinlikle belirtilmemiştir. Defterlerdeki bu belirsizlik konu ile ilgilenen araştırmacıları çeşitli şekillerde tahminler yapmaya zorlamıştır. Barkan, bir hâneyi (aileyi) 5 kişi olarak kabul etmekle birlikte, bulduğu rakamın ilmî usullerle bulunmuş bir rakam olmadığını ve bu rakamın her bölgeye, içtimaî zümreye ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişebileceğini ifade etmektedir⁹⁵. Barkan’ın çalışmalarında kullandığı bu rakam sonradan birçok kişi tarafından da benimsenmiştir⁹⁶. Bunun yanında teklif edilen bu rakamın daha az veya daha fazla olması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır⁹⁷. Barkan’ın teklif ettiği rakam (hâne x 5) şeklinde olmasına rağmen çoğunlukla (hâne x 5 + mücerred) şeklinde kullanılmaktadır. Bekar olarak kaydedilenler zaten hâneye dâhil olduklarından bu durumda, ortalama bir hâne 5 küsur kişiden oluşmaktadır. M. Öz, bu uygulamanın, mücerred sayısında bir tahrirden diğerine meydana gelen değişiklikleri de hesaba katmak bakımından, bekarların (hâne x 5) formülüne eklenmesinin faydalı olacağı görüşündedir⁹⁸.

⁹³ Sahillioğlu, “Avârız”, s.108.

⁹⁴ Bu konuda genel bir değerlendirmeye ve yapılan tartışmalar için bk. Kemal Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *TDA*, 97, İstanbul 1995, 93-111; Öz, “Tahrir Defterleri”, s.436-438; Öz, *Canik Sancağı*, s.62-63; İslamoğlu-İnan, *Devlet ve Köylü*, s.61-65; Bekir Kemal Ataman, “Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries) Some Considerations”, *JESHO*, XXXV/II, 1991, s.187-198; Faroqi, “Rural Society in Anatolia”, I, s.192-195.

⁹⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, X, İstanbul 1953, s.12

⁹⁶ Ayrıca bu konudaki tartışmalar için bk. Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *iÜFD*, XXXII, İstanbul 1979, s.331-348; Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s.86; Nejat Göyünç, “Hâne”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s.552-553; Yediyıldız, *Ordu Kazâsi*, s.103; Miroğlu, *Kemah Sancağı*, s.137; Emecen, *Manisa Kazâsi*, s.156.

⁹⁷ Cook, *Population Pressure*, s.85’te 4,5 rakamını kullanmıştır; Faruk Sümer, “Kayı”, *İA*, Eskişehir 1997, s.461’de 7 rakamını esas almıştır. Mehmet Ali Ünal da Harput ve Çemişgezek sancakları için 7 katsayısını kullanmıştır. Bk. XVI. *Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s.63; aynı müellif, XVI. *Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, s.71.

⁹⁸ Öz, *Canik Sancağı*, s.62.

Tahmini nüfusun hesaplanmasında kullanılan yöntemlerden biri de yetişkin erkek yani “nefer” sayısının toplam nüfusa oranının 1/3 olarak saptanıp bu oranın temel alınmasıdır⁹⁹. Ergenlik yaşı genellikle 12 veya 14 üzeri kabul edilir. Buna göre bu yaşın üzerindeki bütün erkekler vergilendirilmişse, toplam nüfus vergilendirilen sayının yani “nefer”in üç katı olmalıdır¹⁰⁰. Defterlerdeki nefer rakamlarına dayanan bir başka yaklaşım ise, nüfusun değişen yaş kompozisyonu ile nüfus artış oranı arasındaki ilişkidir. En az ve en uzun ömür beklentilerine bağımlı olarak 2.72 ile 4.31 arasında değişen farklı çarpanlar sunan bu metodun¹⁰¹, tahrir defterlerine uygulanmasının pek kullanışlı olmadığı belirtilmiştir¹⁰².

Bir başka yöntem ise, tahrir defterlerindeki verilerin herhangi bir kat sayı ile çarpılmadan olduğu gibi verilmesi ve bunlar üzerinde yorum yapılmasıdır¹⁰³. Bu çalışmada da nüfus hesaplamalarında herhangi bir çarpan kullanmaktan ziyade defterlerdeki veriler üzerinde durulacaktır. Araştırmacıyı, bu yola sevk eden sebep; diğer metotların geçerliliğinin tartışılır olmasından değil, çalışılan bölgedeki hâne rakamı ile hâneyi oluşturan birim rakamlarının birbirini tutmamasıdır. 1500 tarihli defterdeki hâne rakamları ile bu birimi oluşturan çift, nim çift ve bennâkların sayıları arasında tutarsızlık söz konusudur¹⁰⁴. 1518 tarihli defter ise ilk yapılan tahrir kayıtlarına sadece raiyyetin kaydedilmesinin yanında hiçbir şekilde hâne, nefer ve vergi kalemlerine ilâve yapılmamasından dolayı, buradaki hâne verileri de kullanılamamıştır. Çünkü sonradan eklenen bu kişilerin toplam nüfusa dâhil edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca bir önceki

⁹⁹ İslamoğlu-Inan, *Devlet ve Köylü*, s.62; Öz, *Canik Sancağı*, s.63. Tahmini nüfusu hesaplarken hâne için 5 katsayısını nefer için ise 3 katsayısını dikkate almıştır; Öz, “Tahrir Defterleri”, s.437; Cook, *Population Pressure*, s.85. Hâne için 4,5 nefer için 3 kat sayısını esas almıştır.

¹⁰⁰ Bu fikri ortaya atan J.C. Russell kendi çalışmalarında 5 kat sayısını kullanmıştır. Bk. B. McGowan, “Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)”, *Archivum Ottomanicum*, I, 1969, s.158 vd., McGowan incelediği sancakların her biri için ayrı rakamlar benimsemiştir. Buna göre, Semendire için 3,57, Segedin için 4,59, Gyula için ise 5.26 kat sayılarını elde etmiştir Bk. McGowan, “Food Supply”, s.162; Cook, *Population Pressure*, s.64; Öz, “Tahrir Defterleri”, s.437.

¹⁰¹ Leila Erder-Suraiya Faroqi, “Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620”, *MES*, XV, 1979, s.334.

¹⁰² İslamoğlu-Inan, *Devlet ve Köylü*, s.63; Çiçek, “Metod Arayışları”, s.98; Öz, “Tahrir Defterleri”, s.438.

¹⁰³ İslamoğlu-Inan, *Devlet ve Köylü*, s.63 İslamoğlu, nüfus tahminlerinde çeşitli çarpanların kullanılmasının önemli bir kayma marjı ortaya çıkardığı için bu yönteme başvurduğunu belirtirken; aynı metodu kullanan Zeki Arkan, ham rakamların da nüfus konusunda bir fikir verdiğini belirterek, herhangi bir çarpan kullanmamıştır. Bk. *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s.74; Öz’de, öncelikle defterlerde yer alan şekliyle bütün nüfus kategorilerinin hesaplanıp, toplam nüfus tahminlerine ikinci derecede yer vermek ve yapılacak tahlilleri de daha ziyade defterlerdeki yazılı kategorilere dayandırmanın daha uygun bir çözüm olacağı görüşündedir. Bk. “Tahrir Defterleri”, s.438; Öz, *Canik Sancağı*, s.62’de, nüfus tahminleri ile ilgili olarak okuyunun öncelikle ham rakamlara dikkat etmesi gerektiğini belirtir.

¹⁰⁴ Aksaray’da hâneyi oluşturan birimler, çift, nim çift ve bennâklardır. Ancak, çift, nim çift ve bennâkların toplamı umumiyetle hâne rakamını vermemektedir. Bk. BOA TT 40, s.811 (K. Alayundlu), s.821 (Yassıviran), s.822 (K. Gerveli), s.828 (K. Kayıcık), s.834 (K. Köşk), s.836 (K. Göstük), s.841 (K. Kızılkaya), s.854 (K. Oklağı), s.886 (K. Yağan), vd.

tahrir defterinde olduğu gibi hâne ile bu kavramı oluşturan alt birimlerinin, rakamları arasındaki tutarsızlık burada da söz konusudur¹⁰⁵. 1530 tarihli muhasebe - icmâl defterde¹⁰⁶ verilen hâne rakamları, diğerleri ile kıyaslanamadığı için sıhhat derecesi bilinmemektedir. Bu defter, 1518 tarihli mufassal defterin, icmâli olduğu için her iki defterdeki kayıtların hemen hemen aynı rakamları muhtevî olduğu görülmektedir. 1584 tarihli, son tahrir defterinde ise hiçbir şekilde hâne rakamları verilmemiş, raiyyetin nefer sayısı ve statüleri tek tek sayılarak tespit edilmiştir. Bunlara ilâveten, statüsü yazılmamış belirsizler ile muâf grubundan oldukları halde, raiyyet yazılan zümreler de bulunmaktadır. Bunların kimi zaman hâneye dâhil edildikleri, kimi zaman da muâf sayıldıkları görülmektedir¹⁰⁷. Ancak, bunun tespiti her zaman kesin olarak yapılamamaktadır. Bütün bu açıklamalardan dolayı nüfus verileri, herhangi bir kat sayı ile çarpılmayıp rakamlar toplam olarak verilecektir.

II. Bayezid döneminde (1500)¹⁰⁸, Aksaray şehir nüfusu 1203 neferdir (907 hâne, 86 mücerred ve 52 muâf). Dârüşşifa (6 nefer) ve Kurupelid (7 nefer) mahalleleri şehirdeki en az nüfusa sahip iken, Deveciler (64 nefer) ve Zincirli ile Kîçikapu (57 nefer) mahalleleri en fazla nüfusu olanlardır. Nüfusun mahalle ortalaması 32.51 neferdir.

1518'de¹⁰⁹ şehrin nüfusu 1101 neferdir (795 hâne, 142 mücerred, 71 muâf). Bu dönemde, en az nefere sahip mahalleler Tımarhâne (Dârüşşifa, Bimarhâne) (6 nefer) ve Mevlânâ Yakub'dur (9 nefer). Zincirli (67 nefer) ve Deveciler (61 nefer) mahalleleri ise en fazla nüfusa sahip olanlardır. Mahalle başına ortalama nüfus 28.97 neferdir. Bir önceki döneme göre nüfus %9.1 oranında azalmıştır.

Aksaray'ın 1530 yılı icmâline göre¹¹⁰ nüfusu 1096 neferdir (917 hâne). Mücerred ve muâflar hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Nefer sayısından hânenin çıkarılmasıyla elde edilen rakamın, mücerred ve muâfları temsil edeceği düşünülebilir. Fakat, çalışma alanıyla ilgili verilerin birbirini tutmaması nedeniyle bu yöntemin doğru olmayacağı sanılmaktadır. Diğer tarihlerdeki rakamlar için de aynı durum söz konusudur.

¹⁰⁵ Bk. BOA TT 455, s.571-650; ayrıca defterin özellikleri hakkında geniş bilgi için çalışmanın "Giriş" bölümüne bakınız.

¹⁰⁶ Bk. *387 Numaralı*, s.124-148.

¹⁰⁷ Muâf grubundan olan raiyyetin dökümü, ileride Aksaray ve Koçhisar kazâları toplam nüfusları bahsinde tablolarda gösterilecektir.

¹⁰⁸ BOA TT 40, s.787-806.

¹⁰⁹ BOA TT 455, s.571-580.

¹¹⁰ *387 Numaralı*, s.124-125.

Aksaray şehrinin nüfusu, 1500 ve 1518 tarihlerinde hemen hemen aynı kalmıştır. 1584 yılına gelindiğinde, nüfus %110 civarında artış göstermiştir. Bu dönemde nefer sayısı 2568'e (hâne yok, mücerred 834, muâf 167) çıkmıştır. Bu defterde hâne rakamlarının verilmediği görülmektedir. Bu rakama Aksaray'a sonradan gelip yerleşen 3 neferden oluşan "Gurbetân Cemaati" de dahil edilmiştir. Bunların henüz şehir sâkini olmadıkları "*örfi resimlerini zâbitlerine, şer'î resimlerini de sâhib-i arz'a vermeleri*"¹¹¹ gerektiği şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır.¹¹²

Daha önce de işaret edildiği gibi Kıbrıs fethedildikten sonra buranın iskânı için 1572'de sürgün hükmünün çıkmasıyla birlikte, Aksaray bölgesinden de bazı hânelerin sürüldüğü görülmektedir. Aksaray'dan sürgün edilecek aileler 10 hâneden bir hâne olmak üzere gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde hâne sayısının 129 olduğu görülüyor¹¹³. Ancak bu rakam, önceki tahrir rakamları ile karşılaştırıldığında, çok düşük kalmaktadır. Burada kaydedilen rakamların gerçeği yansıtmadığı ortadadır.

1584'teki kayıtlara göre; en az nüfusa sahip mahalleler; Kurupelid (7 nefer) ve Mescid-i Kanlukara (13 nefer)'dir. En fazla nüfusa sahip olanlar ise Bölücek nd. Göктаş (125 nefer), Meydan (108 nefer), Emir Fakih (105 nefer) ve Tarhacı-Debbâğan (105 nefer) mahalleleri'dir. Önceki dönemlerde 28-32 nefer oranında olan mahalle ortalaması 1584 yılında 62.63 nefere yükselmiştir.

Defterlerde nüfus hakkında verilen rakamlara, şehirdeki *askerî sınıf*¹¹⁴ mensupları ile sancakbeyi emri altındaki zümrelerin dâhil edilmediğini de belirtmek gerekir. Zira, İstanbul dışındaki Osmanlı şehirlerinde askerî ve idarî personelin sayısının, toplam nüfusun yüzde onu civarında olduğu tahmin edilmektedir¹¹⁵. Buradan hareketle, şehir için tespit edilen nüfusun her zaman defterlerdeki rakamlardan fazla olduğu söylenilmektedir.

¹¹¹ TKGM TT 131, vr.4a

¹¹² Bk. Suraiya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia", *JITS I*, I, 1979-1980, s.41.

¹¹³ BOA KK Mevkûfât 2551, s.78; Alaaddin Aköz – Doğan Yörük, "Aksaray Sancağı'ndan Kıbrıs Adasına Sürgün Edilen Aileler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, II/1, Elazığ 2004, s.89.

¹¹⁴ Askerî sınıf kavramı ile "fiili olarak askerlik yapanlar ile bunların çocukları, karıları ve azat edilmiş köleleri yanında emeklileri, müderris, imam, müezzin, vakıf hademesi... gibi vazifelerine bir padişah berati ile tayin edilmiş olan her çeşit maaşlı memur ve hizmetliler ile sultanlar tarafından ellerine vergilerden affedildiklerine dair mu'afiyetnâme verilmiş olan bazı imtiyazlı kişiler ve tuzcu, ortakçı madenci gibi hizmetler mukabilinde fevkalâde tekâliften muaf tutulan zümreler kastolunmaktadır". Bk. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1966, s.4.

¹¹⁵ Barkan, "Fiscal Surveys", s.168.

1571 ve 1584 tarihlerinde köy ve cemaatlerde kayıtlı olan raiyyetten hatırı sayılır miktarının Aksaray şehir merkezinde ikamet ettiği görülmektedir. Bunların yanında 1'er nefer de olsa İstanbul, Niğde ve Kayseri gibi şehirlerde sâkin olanlar da bulunmaktadır. 1571'de Ankara Kazâsına dâhil edilen Aksaray haymana cemaatleri neferlerinden 21'i, 1584'te ise 311 neferden 308'i Aksaray, 3'ü de Niğde, Kayseri ve İstanbul şehir merkezlerindedir. Köy ve cemaatlerden, şehir merkezlerine giden raiyyetin 3'ü nim çift, 185'i bennâk, 122'si caba iken 1 neferi de sagirdir. Aynı dönemde Koçhisar Kazâsı raiyyetinden de 4 nefer, Aksaray şehrinde ikamet etmektedir. Atçeken oymaklarından 1591'de 76, 1642'de ise 33 nefer Aksaray şehrine yerleşmişlerdir¹¹⁶.

Osmanlı kentleri üzerine çalışan Faroqhi, nüfus açısından şehirleri çeşitli kategorilere ayırmıştır. Buna göre; 400-1000 vergi nüfusu olan yerleşme merkezlerini küçük şehir, 1000-3000 vergi nüfusu olanları orta büyüklükteki şehir, 3000'den fazla vergi nüfusu bulunanları da büyük şehir olarak sınıflandırmaktadır. Çalışmasında Aksaray kentini orta büyüklükte bir şehir olarak kabul etmiştir¹¹⁷.

Tablo III- Aksaray Şehir Nüfusu (1500-1584)

	Mahalle Adı	1500				1518				1584			
		N	H	M	Mu	N	H	M	Mu	N	H	M	Mu
1	M. Ases (veled-i Ases)	32	26	-	1	29	21	5	1	49	-	22	2
2	M. Boyacı Ali	19	17	-	1	10	8	1	-	37	-	14	5
3	M. Bölücek nd. Göktaş	40	23	3	1	52	23	9	6	125	-	56	2
4	M. Cami	50	43	2	-	43	37	1	1	104	-	41	2
5	M. Çardığın	29	23	3	1	28	22	2	3	95	-	22	6
6	M. Çavuşlar (Çavuşlu nd. Şeyh Paşa)	37	28	3	1	24	16	6	-	37	-	6	5
7	M. Çukur	23	17	2	1	22	17	3	-	51	-	9	4
8	M. Dârüşşifa (Tımarhâne)	6	5	-	-	6	6	-	-	64	-	23	5
9	M. Deveciler	64	30	16	3	61	32	21	2	90	-	9	7
10	M. Emir Fakih nd. Şeyh Efendi (ve Kalem Pazarı)	46	38	4	2	44	32	9	7	105	-	25	11
11	M. Emirza Bey (Emirza)	34	27	-	1	28	22	3	2	77	-	28	2
12	M. Eski Ahur	-	-	-	-	11	10	-	-	42	-	14	1
13	M. Hacı Celâl	35	30	1	2	35	26	4	4	44	-	14	5
14	M. Hacı Hasan	33	24	2	2	26	20	1	4	65	-	20	6
15	M. Hacı Rükneddin	14	12	-	-	11	9	2	1	40	-	7	5
16	M. Hasan Çelebi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	M. Hatiboğlu (veled-i Hatib)	37	31	2	2	23	18	2	2	98	-	41	12
18	M. Hayyât Hasan (Terzi Hasan)	40	36	3	-	43	33	5	7	79	-	20	1
19	M. İbrahim Hoca	-	-	-	-	14	9	-	1	15	-	2	-
20	M. İsâ Fakih ve Sebil (Sebil nd. İsa Fakih)	34	23	1	-	32	25	7	-	95	-	21	6
21	M. Kaval	23	22	-	1	17	9	4	4	44	-	15	2
22	M. Kızılca (Kızılcaköy)	18	16	1	1	29	21	6	2	97	-	39	10

¹¹⁶ Karadeniz, *Atçeken Oymakları*, s.351.

¹¹⁷ Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, s.12, 13; Leyla Erder- Suraiya Farohi, "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century" *JESHO*, XXIII/3, Leiden 1980, s.273.

23	M. Kıçıkapa	57	44	3	4	50	42	3	2	90	-	16	6
24	M. Kurupelid	7	5	-	-	12	8	-	-	7	-	3	4
25	M. Mehmed Çelebi (nd. Bâb-ı Konya nd. Mehmed Çelebi)	42	25	1	3	44	31	6	3	76	-	25	8
26	M. Merhum Şeyh Hamid	-	-	-	-	-	-	-	-	64	-	23	15
27	M. Mescid-i Kanlukara	-	-	-	-	-	-	-	-	13	-	2	1
28	M. Mescid-i Ürgüpoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	27	-	8	1
29	M. Mevlânâ Yakub	11	10	-	1	9	6	-	-	16	-	10	-
30	M. Meydan	52	25	16	4	42	35	4	1	108	-	22	5
31	M. Minarecik	24	22	1	1	18	10	1	3	47	-	23	6
32	M. Muhsin Çelebi	29	23	2	1	24	18	5	2	36	-	13	4
33	M. Paşacık nd. Davud Fakih	32	28	3	-	23	19	4	-	72	-	23	11
34	M. Pir Veli tâbi-i Mahalle-i Ases	20	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	M. Pirhacı ve Tabbâgât (Tarahacı ve Debbâğân 1)	52	40	7	2	49	35	4	1	105	-	38	3
36	M. Sofular	25	19	1	2	20	18	-	1	48	-	18	3
37	M. Şamlu	45	32	8	1	31	21	3	4	52	-	23	4
38	M. Şeyh Ali Gaznevî	31	30	-	1	26	21	1	1	31	-	11	4
39	M. Taş Pazar	26	20	1	1	22	14	4	2	69	-	28	8
40	M. Teşviş	23	23	-	1	24	19	1	1	99	-	45	3
41	M. Tır Pazar	28	22	-	-	25	18	1	1	51	-	11	5
42	M. Zincirli	57	41	-	2	67	47	9	1	84	-	35	11
43	Karye-i Yenice tâbi-i Şehir (M. Yenice)	20	17	-	-	27	17	5	1	20	-	9	1
-	Sâdât Sahîhu'n-Neseb	8	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
-	TOPLAM	1203	907	86	52	1101	795	142	71	2568	-	834	202

N. Nefer, H. Hâne, M. Mücerred, Mu. Muâf

5. Şehrin Sosyal Bünyesi

Sancak merkezlerinde sancakbeyinden sonra en yetkili kişi kadıdır. Kadı'nın yetki, sorumluluk ve görevleri herkes tarafından bilindiği için burada tekrar edilmeyecektir. 1584'te 5'i Aksaray şehir merkezinde 5'i de köylerde olmak üzere toplam 10 tane kadı görülmektedir. Kazâ statüsündeki idarî birimlerde birden fazla kadı olamayacağına göre buradaki 10 kadının aynı anda görev yaptığı düşünülemez. Şu halde diğer 9 kadının sâbık kadılar ya da kadı nâiblerinin kadı olarak kaydedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu tarihte Aksaray Kazası dâhilinde hiçbir kadı nâibine rastlanılmamaktadır (bk. Tablo XXIV).

Muâf sınıfını oluşturan zümrelerin büyük bir kısmı devletin çeşitli alanlardaki yöneticileridir. Fâni, pîr-i fâni, a'mâ, fakir ve mecnûn'lar sadece aklen ve bedenen yetersiz olmalarının yanında, fakirliklerinden dolayı da muâf sınıfına dâhil edilmişlerdir. Bunların dışındaki diğer muâf gruplar ise tamamen devletin taşradaki yürütme gücünü temsil etmektedirler. Muâf olarak adlandırılan kişilerin şehir nüfusuna oranı 1500'de %4.3, 1518'de %6 ve 1584'te ise %6.5'tir. Bunlar, her üç tahrire göre şöyle bir dağılım göstermektedirler.

Tablo IV- Şehirdeki Muâf Zümreler (1500-1584)

Muâf Zümreler	1500	1518	1584
İmam	31	20	54
Müezzin	1	-	15
Câbî	3 ¹¹⁸	1	-
Fâni	3	-	-
Pîr-i Fâni	4	10	5
A'mâ	2	5	3
Sâdât	8	10	-
Gâib	-	5	1
Hatib	-	1	1
Şeyh	-	4	1
Muhassıl	-	4	44
Sipâhizâdegân	-	5	-
Sipâhi-i Mütেকâid	-	2	-
Merd-i timar	-	-	7
Müderriş	-	-	5
Kadı	-	-	5
Ferraş	-	-	1
Kayyim	-	-	1
Nâibü's-şer'	-	-	1
Mecnûn	-	-	4
Mülâzım	-	-	3
Zaviyedâr	-	-	2
Ehl-i İlim	-	-	1
Zaim	-	-	1
Fakir ve Sâyl	-	-	1
Evlâd-ı Şeyh Hamid ¹¹⁹	-	-	11
TOPLAM	52	67	167

Tabloda da görüleceği üzere, cami ve mescidlerde görev yapan imam ve müezzinlerin sayılarının zamanla arttığı dikkat çekmektedir. 1518'de %35.49 oranında azalan imamların sayısı, 1584'te %170 oranında artmıştır. 1584'te bazı mahallelerde 2-3 imamın bulunduğu görülmektedir. Bunların yanında diğer din görevlilerinin sayısı dikkate değer bir özellik taşımamaktadır. 1584'te imamların sayılarında meydana gelen büyük artışı, F. Emecen, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, imamların mahalle içindeki mevkilerinin daha fazla ehemmiyet kazandığından kaynaklandığını belirtmektedir¹²⁰. Aksaray şehir nüfusu içinde şeyh, şeyh çocukları ve sâdât'ın önemli bir yer tuttuğu da görülmektedir. 1500'de 8 nefer olan sâdât toplu olarak kaydedilmişken, 1518'de sayılarının 10'a yükseldiği ve farklı mahallelerde ikamet ettikleri göze çarpmaktadır. 1584'te ise bu adla anılan bir zümre bulunmamaktadır. 1500'de kayıtlı sâdâttan 2 neferden birinin müderrişlik ve birinin de hatiplik yaptığı kayıtlıdır.

¹¹⁸ Câbî'lerden (tahsildar) birisinin elinde Karamanoğlu İbrahim Bey'in muâfnâmesi olduğundan, II. Bayezid'de bunu onaylayarak tekrar Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretinin tahsildarlığı ile görevlendirilmiştir.

¹¹⁹ Aslında buradaki Şeyh Hamid evlatları 15 neferdir. Bunlardan 4'ü mücerred olarak kaydedildiğinden muâf kategorisine bu 11 neferi aldık. Bu 15 neferin altına düşülen bir notta; reâyâ gibi oldukları fakat eskiden beri avânz vermedikleri belirtilmiştir.

¹²⁰ Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.58

İmamlardan sonra sayıları en fazla artan zümrenin “muhassıl”lar olması dikkat çekmektedir. “Muhassıl” kelimesini, “vergi tahsil eden memur” şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi¹²¹, “ilim tahsil eden öğrenciler” olarak kabul edenler de bulunmaktadır¹²². Bu çalışmada “muhassıl”lar öğrenci olarak kabul edilecektir. Yüzyıl boyunca, şehir merkezindeki yedi medresenin faal durumda bulunuşu bu yaklaşımı teyit etmektedir. Aynı zamanda XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra genç nüfusun medreselerde yoğunlaştığı ve buraları kendilerine mesken edindikleri bilinen bir gerçektir¹²³. Yine bunlarla ilgili olarak “ilim ehli” 1 kişinin yanında 5 “müderris”in varlığı da göze çarpmaktadır.

Şehirde idarî ve dinî zümrelerin yanında mülâzım, sipâhizâdegân ve sipâhi-i mütekâid gibi askerî sınıf mensupları da bulunmaktaydı. Fakat bunların sayısı dikkate değer görünmemektedir. İdareci, askerî, dinî ve güçsüz (aklen, beden ve madden) sınıf mensupları olarak tanımlanan muâf zümrelerinin tahrirlere göre birbirine oranı şöyledir:

Tablo V- Muâf Zümrelerin Birbirine Oranı (1500-1584)

Muâf Zümreler	1500	1518	1584
İdareci	%6	-	%4
Askerî	-	%10	%6
Dinî	%77	%60	%82
Güçsüz	%17	%30	%8

Tabloda da görüleceği üzere her üç tahrirde de muâflar içindeki en büyük dilimi, dinî zümreler oluştururken ikinci sırada ise aklen, beden ve madden güçsüzler yer almaktadır.

XVI. yüzyıl boyunca şehir nüfusunun %6.5’ini geçmeyen muâfların dışında kalan şehir halkı, köylerde yaşayan ve ziraatle uğraşan reâyâdan farklı bir statüye sahip idiler. Şehirliilerin bu statüleri devlete karşı olan mükellefiyetleri çerçevesinde kanunnâmelerle tespit edilmişti¹²⁴. Bu durum onların sosyal kademeleş-

¹²¹ Yediyıldız, *Ordu Kazâsı*, s.91; Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.127.

¹²² Muhassıl deyiminin vergi tahsildarı anlamında kullanılması daha çok 1600’lü yılların sonundan itibaren yaygınlaştığı özellikle XIX. yüzyılda kullanılan bir terim olduğu; XV ve XVI. yüzyıllarda tutulmuş olan Tahrir Defterlerindeki şekliyle tahsildar özelliğinden tamamen ayrı bir manada, ilim tahsil eden öğrenciler için kullanıldığı hakkında Bk. Sezai Sevim, “Tahrir Defterlerindeki Muhassıl Deyimi Üzerine Bazı Bilgiler”, *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan/ 1999*, Konya 2000, s.220,224; Öz, *Canik Sancağı*, s.76.

¹²³ Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyancılar”, *İFM*, XI/1-4, İstanbul 1949-1950, s.361-387.

¹²⁴ Hüdâvendigâr Livası Kanun-nâmesi’nde, şehirli ile reâyâ hakkında, “... ve bir şehirde raiyet neslinden bir kimesne on beş yıl tavattun etse ammâ bi-husûsihî defter-i reâyâda mukayyed olmasa anun gibi kimesne raiyet olmayub şehirlüye ilhak olunmak emrolunub kanun olmuştur” denilmektedir Bk. Barkan, *Kanunlar I*, s.2-3.

medeki yerini tayin edici bir özellik taşımaktaydı. Şehirli toprak sahibi olmadıkça bir takım şahsî vergi ve mükellefiyetlerden muâf idiler. Ancak şehir içi ve dışında ziraatle meşgul olurlarsa öşür ve rüsûmlarını o yerin sâhib-i arzına vermekte idiler¹²⁵. Şayet böyle bir durum söz konusu değilse, avâriz denilen ve genellikle fevkalâde durumlarda alınan vergileri, devlete verirlerdi. Bu arada şehirlik ve köylülük arasında çok katı bir duvar olmadığı da belirtilmelidir¹²⁶.

Aksaray şehir merkezi içinde en fazla dikkati çeken unsur, 1584 tarihli defterde karşımıza çıkan “*X mu'tak-ı Y*” şeklinde kaydedilen gruptur. Bunların sayısı 32 neferdir. Bu gruba dâhil olanlar kul (köle) iken daha sonra sahipleri tarafından hürriyetleri bağışlanan kimselerdir¹²⁷. Şehir nüfusu içinde hiç de azımsanmayacak bir yekûn teşkil eden bu kul veya kölelerin şehre ne zaman ve nasıl geldiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şehir içinde “*Abdullah*” veya “*Abdullah veled-i X*” şeklinde kaydedilen kişilerin de kölelik ve mühtedilerle ilgilerinin olabileceği hakkında görüşler bulunmaktadır¹²⁸. Ancak “*Abdullah*” isminin Müslümanlar arasında da çok yaygın olarak kullanılan bir ad olmasından dolayı bunların menşeinin tespiti oldukça güçtür.

Kaynaklar, Aksaray şehrindeki meslekî zümreler hakkında pek fazla bir bilgi sunmamaktadır. Ancak, mahallelerin isimleri bu konuda az da olsa yardımcı olmaktadır. Debbağlar, Boyacı Ali, Deveciler ve Terzi Hasan gibi mahalle isimlerinden, en azından şehirde bu mesleklerin icra edildiği hakkında bir fikir yürütülebilir. Yine bununla ilgili olarak 1572 tarihli sürgün defterinde¹²⁹, 5 ayrı meslek grubuna mensup zanaatkârın sürgün edildiği görülmektedir. Bu meslek grupları ve sürgün edilen zanaatkârların sayısı şöyledir: debbağ 1, terzi 4, cullâh 2, pabuççu 1, tüccar 1. Sürgün hükmüne göre, “*ehl-i hüref ve ehl-i sanayiden her on hânedan bir hâne*”¹³⁰ çıkarılması istendiği, göz önüne alındığında; Aksaray'daki meslek gruplarının bir hayli fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹²⁵ Koçhisar şehir merkezinin timar bölgesi ve buradaki ahalinin tamamının reâyâ statüsünde olduğu görülmektedir. Bk. BOA TT 46, s.63.

¹²⁶ M. Feridun Emecen, “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.92.

¹²⁷ Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.61.

¹²⁸ Abdullah isminin mühtediler için kullanıldığı hakkında bk. W. Lowry Heath, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, İstanbul 1981, s.119; Abdullah adının devşirme, köle ve mühtedileri ifade edebileceği hakkında bk. Barkan, “Tereke Defterleri”, s.11.

¹²⁹ BOA KK Mevkûfat 2551, s.23-24.

¹³⁰ BOA MD XIX, s.334, hüküm 669; Bu hüküm, Barkan tarafından yayınlanmıştır. Bk. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü*, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.744-745.

B- AKSARAY KAZÂSİ KIR İSKÂN MERKEZLERİ

1. Nâhiyeler

Bilindiği üzere Osmanlı taşra teşkilatında en büyük idarî birim eyâlettir. Eyâlet sancaklara, sancaklar da başında “*kadı*” bulunan “*kazâ*” adı verilen idarî birimlere ayrılmış; kazâlar da idarî ve coğrafi durumlarına göre ortak özelliklere sahip köylerden müteşekkil “*nâhiye*”lere bölünmüştür¹³¹. Nâhiye, Osmanlı idarî teşkilatının en küçük parçası olup daimî ve sınırlanmış bir bölgedir¹³².

Bölgeye adını veren yerleşme biriminin nâhiye merkezi olarak kabul edilmesi gerekirken, pek çok nâhiyede yerleşme merkezi yani *nefs* belirlenememektedir¹³³. Bu durum coğrafi ve iktisadî açıdan önemli yere sahip, geniş hudutları bulunan kazâlarda daha bâriz olarak görülmektedir¹³⁴. Çalışma alanı olan Aksaray Sancağı kazâlarının, nâhiyeleri için de aynı durum söz konusudur. 1500’de Aksaray Kazâsı 5¹³⁵, 1518 ve 1584’te 4 nâhiyeden ibarettir. Koçhisar Kazâsı ise, 1500-1584 yılları arasında *nefs*’in dışında sadece 1 nâhiyeden müteşekkildir¹³⁶.

Yukarıda tarihleri verilen tahrir defterlerindeki gibi 1500 yılında kır iskân merkezleri için düzenli bir nâhiye sisteminin uygulanmamış olduğu görülmektedir. Bu dönemde nâhiyelerin ayrı başlık altında incelenmeyip rastgele yazıldıkları anlaşılmaktadır. Mesela Aksaray’a bağlı Oramanus köyünden sonra Eyyüb Nâhiyesi’ne bağlı Mandasun köyü, onun da hemen ardından Sahra Nâhiyesi’ne tâbi İmaret (Amarat) köyü kaydedilmiştir. Defterde bazen köy isimlerinden sonra, bağlı oldukları nâhiyeyi belirtmek amacıyla “*tâbi-i Aksaray*”, “*tâbi-i Bekir*”, “*tâbi-i Hasandağı*” şeklinde kayıtlar vardır. Fakat bazen de “*tâbi-i o*” denilmiş, çoğu kez de köyün isminden sonra nereye merbut olduğu hakkında bir şey yazılmamıştır. Bu durumdaki köyler en son zikredilen nâhiyeye bağlı kabul edilmiştir.

Bilindiği gibi tahrir heyeti, bir bölgenin tahririni yaparken sırayla bölgenin bağlı olduğu idarî birimleri başlık hâlinde belirtirdi. Fakat 1500’de sadece Aksa-

¹³¹ M. Tayyib Gökbilgin, “Nâhiye”, *İA*, IX, Eskişehir, 1997, s.37-38.

¹³² Göyünç, *Mardin Sancağı*, s.38 dipnot 12.

¹³³ Suraiya Faroqhi, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe”, (çev. Melek Eğilmez), *ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1979, s.42.

¹³⁴ Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.111.

¹³⁵ 1500 tarihindeki nâhiyelerden biri olan Sahra, daha sonraki dönemlerde görülmemektedir. Bu nâhiyeye bağlı olan köyler Aksaray nâhiyesine dahil edilmiştir.

¹³⁶ Zaman zaman Hindilü (BOA TT 32, 1500), Karabey ve Karmış (BOA TT 1061, 1518) gibi nâhiyelerin adı zikredilse de bunlar gerçekte hiçbir yerleşim alanını ifade etmemektedirler. Karabey ve Karmış mezraalardan müteşekkil iken, Hindilü ise bazı cemaatlerden oluşmaktadır. Bk. Aksaray Sancağı İdari Taksimatı adlı başlık.

ray Kazâsı (Kazâ-i Aksaray) Aksaray'ın nefsi için (Nefs-i Aksaray) başlığı kullanılmış diğer nâhiyeler için böyle bir ibare yazılmamıştır. Bekir, Eyyüb, Hasandağı, Sahra ve Sultancık'ın nâhiye oldukları kelimenin yazılışından sonra belirtilmiş olmasına rağmen Aksaray'ın nâhiye olduğu hakkında böyle bir açıklama yoktur.

XVI. asır boyunca Aksaray dışındaki nâhiyeler, birer idarî birim olmaktan ziyâde belli bir coğrafi birimi kapsıyor olmalıdır. Çünkü bu nâhiyelerin nefsleri yoktur. Bölgeye adını veren yerleşim biriminin merkezi de yoktur. Aksaray Kazâsı'nın nefsi olan Aksaray (ki bu nefis içinde mahalleler ve Yenice köyü gösterilmiştir) aynı zamanda Aksaray Nâhiyesi'nin de merkezidir. Fakat Bekir, Eyyüb-ili ve Hasandağı nâhiyelerinin durumu farklı olup nefsleri yoktur. Bu isimler sadece belli bir coğrafi bölgeyi kapsamaktadır¹³⁷.

Tablo VI - Aksaray Kazâsı Nâhiyelerinin Köyleri (1500-1584)

NAHİYELER	1500	1518	1584
Aksaray	22	-	78
Bekir	19	36	41
Eyyüb-ili	30	34	166
Hasandağı	21	14	37
Sahra	18	32	-
Toplam	110	116	322

Görüldüğü üzere 1500'de en fazla köye sahip olan nâhiye Eyyüb-ili'dir ve onu Aksaray Nâhiyesi takip etmektedir. En az köyü olan Sahra Nâhiyesi'nden, bir fazla köyü olan Bekir Nâhiyesi ise, 1518'de Aksaray Nâhiyesi'nin ortadan kalkmasıyla kazânın en çok köyü olan nâhiyesi konumuna gelmiştir. Bu tarihte Aksaray Nâhiyesi'nin köyleri Bekir, Eyyüb-ili ve Sahra nâhiyelerine dâhil edilmiştir. 1500 tarihine göre köy sayısı azalan Hasandağı Nâhiyesi'nin önceki köylerinin diğer nâhiyelere kaydırılmış olduğu düşünülmektedir. Nitekim aşağıda da inceleneceği üzere, birbirine yakın olan köy ve mezraalar, aynı coğrafi birlik içerisinde ele alınmış ve 1500'deki nâhiyelere bağlı köylerde görülen coğrafi dağınıklık, büyük ölçüde giderilmiştir. Bunun yanında 1518'de, önceki döneme göre köy sayısında çok az da olsa bir artış kaydedilmiştir.

1584 yılındaki kayıtlar, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar fazladır. 1518'de nâhiyeliği lağvedilmiş olan Aksaray, 1584'te köy sayısı bakımından en fazla artış gösteren Eyyüb-ili Nâhiyesi'nden sonra ikinci sırada gelmektedir.

¹³⁷ Benzer durum için bk. Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.56-58.

Aksaray Nâhiyesi'nde 1500'de 22 köy var iken, 1518 tahririnde Aksaray Nâhiyesi kaldırılarak Sahra Nâhiyesi ile birleştirilmiştir. 1584'te ise nâhiyenin köy sayısı 78'e çıkmıştır. 1518'de mevcut olan 5 köy kayıptır. Bu dönemdeki köylerden 1'i tekrar Eyyüb-ili Nâhiyesi'ne dâhil edilmiş, 1'i de mezraadan köy olmuştur¹³⁸. 27 eski köyle birlikte 49 yeni köy tesis edilmiştir.

Bekir Nâhiyesi'nde, 1500'de 19 köy var iken, 1518'de bu sayı 36'ya çıkmıştır. Bunlardan 15'i Bekir, 7'si Aksaray, 7'si Hasandağı, 5'i Eyyüb-ili nâhiyelerinden nakledilmiş, 2 tanesi de yeni kurulmuştur. 1584'te ise köy sayısı, 41'e yükselmiştir. 1518 tahririne göre; 34 eski, 7 yeni kurulmuş, 2 de kayıp köy bulunmaktadır.

Eyyüb-ili Nâhiyesi'nde 1500'de, 30 olan köy sayısı 1518'de 34'e çıkmıştır. 1500 tahririne göre; 20'si Eyyüb-ili, 7'si Aksaray, 1'i Bekir ve 1'i Hasandağı nâhiyelerinden nakledilen 29 eski köyün yanında; 2'si mezraadan köy olmuş, 3 köy ise yeni kurulmuştur. 1584 tahririnde nâhiyede yerleşme açısından çok büyük bir artış olmuş, köy sayısı 166'ya yükselmiştir. Bu köylerden 34 tanesi eski, 132'si ise yeni kurulmuş olan köylerdir. Bunlardan 2'si önceki tahrirlerde de mevcut olan köylerin adıyla kurulmuştur (Hamid ve Sivrice köyleri). Diğer iki tahrirde olup da 1584'te kayıp duruma düşen 1 adet köy bulunmaktadır (K. Karaöyük).

Hasandağı Nâhiyesi'nde, 1500'de 21 köy var iken 1518'de bu rakam 14'e düşmüştür. 1518 tahririnde bir önceki tahrirde göre, bunlardan 10 tanesi Hasandağı, 1'i Eyyüb-ili, 1'i Aksaray nâhiyelerinden aktarılmış, 1'i de yeni kurulmuş köydür. 1500'de Aksaray Nâhiyesi içinde gösterilen Eksenuz köyü 1518'de Hasandağı Nâhiyesi'ne kaydedilmiş, daha sonra da Bekir Nâhiyesi'ne nakledilmiştir. 1584 tahririnde ise köy sayısı, 37'ye çıkmıştır. Bunlardan 23 tanesi yeni kurulmuş, 1 tanesi 1518 tahririnde nüfusu olduğu halde mezraa kaydedilen bir yerleşim biriminin köy statüsüne getirilmesiyle oluşmuş, 13 tanesi ise önceki tahrirlerde de mevcut olan köylerdir.

Sahra Nâhiyesi'nde 1500'de, 18 köy mevcut iken 1518'de 32'ye yükselmiştir. Bu tarihte Aksaray Nâhiyesi'nin kaldırılmasıyla, nâhiye sayısı dörde düşmüş ve bu nâhiyeye dâhil edilmiş olan köylerden bir kısmı Sahra Nâhiyesi'ne kaydırılmıştır. Nâhiye köylerinin, 7'si Aksaray, 15'i Sahra, 2'si Bekir, 2'si Eyyüb-ili, 2'si Hasandağı nâhiyelerinden nakledilmiş, 4 tanesi de yeni kurulmuştur.

¹³⁸ Bir önceki tahrirde içinde nüfus olduğu halde mezraa kaydedilip daha sonraki tahrirde köy zikredilen yerleşim birimleri kast edilmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere kaza içerisindeki köylerin zaman zaman farklı nâhiyelere tabi kılındığı tahrir defterlerinde sıkça görülmektedir. Bu husus, nâhiye teriminin idari bir üniteden ziyade askeri bir birimi ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Her bir nâhiye timar bölgeleri açısından önem taşıdığından köylerin nâhiyeler arasındaki değişimini, nâhiyedeki tımarlı sipahilerin dirliklerinin genişlemesi veya daralmasıyla izah etmek mümkündür. Nitekim mufassal defterler ile timar defterlerindeki nâhiye adları ve sayıları zaman zaman farklılaşabilmektedir. Yine, nâhiye birimi bād-ı heva veya niyabet denilen zuhurata bağlı vergilerle ilişkilendirilmiş, serbest olmayan tımarlı sipahilerin bu vergi grubundan elde edilecek geliri nâhiyedeki en yüksek tımarlı sipahi subayı, subaşı veya sancakbeyi ile paylaştıkları ifade edilmiştir¹³⁹.

2. Köyler ve Nüfus

Aksaray Sancağı, yüzyıl boyunca idarî bakımdan herhangi bir değişikliğe uğramamasına rağmen, ilk iki tahrirde göre üçüncü tahrirde köy sayısında önemli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. İlk tahrirde 111 olan köy sayısı, 1518’de 116’ya çıkmıştır. Buradaki artış bir önceki tahrirde, içinde nüfus olan bazı mezraaların bu tarihte köy olarak zikredilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (köye dönüşen mezraalar şunlardır: Hisarcık, Yelten, Alaca ve İnuzartık). 1584 yılında ise köy sayısı 322’ye yükselmiştir. Önceki dönemlere göre kazâ sınırlarında değişiklik olmadığı halde meydana gelen bu artış kazâdaki gönüllü veya zorunlu iskânın artmasından kaynaklanmaktadır. Buradaki artışın en önemli faktörü şüphesiz, kazâ dâhilinde bulunan yarı göçebe cemaatlerin büyük bir kısmının yerleşik hayata geçmesi ya da geçirilmesidir¹⁴⁰. Buna ilâveten nüfus artışına paralel olarak daha önce mevcut olmayan birçok köy meydana geldiği gibi bir kısım mezraaların da köy haline dönüştüğü görülmektedir¹⁴¹. 1584’teki köylerin kalıcı olmadığı, belli bir süre sonra ortadan kalktığı 1611 tarihli Avârız Defteri’nden anlaşılmaktadır¹⁴². Bu dönemde köylerdeki gelişme dikkate değer niteliktedir. Aksaray Kazâsı’nda 24 köyün, bir başka köy ile birlikte nüfus ve hâsılları ortak

¹³⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2015, s.254.

¹⁴⁰ “Karye-i Çiftlik, Bektaşlu kabilesinden Çiftliklü cemaati mütemekkinlerdir. Tâbi-i Eyyüb-ili”. TKGM TT 131, vr.77b; “Karye-i Eskice, Hoşkademlü cemaati mütemekkinlerdir. Tâbi-i Eyyüb-ili”. TKGM TT 131, vr.81a; “Karye-i İnönü, Borna cemaati mütemekkinlerdir. Tâbi-i Eyyüb-ili”. TKGM TT 131, vr.81a.

¹⁴¹ “Karye-i Mavice, tabi-i Eyyüb-ili, defter-i atikde mezraadır. Der-Ekecik”, TKGM TT 131, vr.64b; “Karye-i İğdecik, tâbi-i Eyyüb-ili, defter-i atikde mezraadır”. TKGM TT 131, vr.86b; “Karye-i Pervane ve Taşkesdük, defter-i atikde mezraadır. Malikânesi vakf-ı Camii Mehmed Bey tâbi-i Eyyüb-ili”. TKGM TT 131, vr.87a.

¹⁴² BOA MAD, 43, vr.16a-18b.

veya iç içedir. Kazâdaki 322 köyün 24'ü bunlardan müteşekkildir. Yine aynı şekilde nüfusun artmasına paralel olarak aynı adla anılan köylerin varlığı da dikkat çekmektedir.

1500'de 100 neferden fazla nüfusu olan köy sayısı 2 iken (K. İmaret 128 nefer, K. Karaviran 116 nefer), 50 neferden fazla nüfusu olan köy sayısı ise 16'dır. Köy başına düşen ortalama nefer sayısı 29.52'ye tekâbül etmektedir. 1518'de ise, 100 neferden fazla nüfusu olan köy sayısı bir önceki tahrirdeki gibi 2 iken (K. İmaret 106 nefer, K. Böğet 109 nefer), 50 neferden fazla nüfusu olan köy sayısı ise 22'dir. Köy başına düşen ortalama nefer sayısı 29.18'dir. 1584'te de, 100 neferden fazla nüfusu olan köy sayısı 24'tür. Bunlardan 3 tanesinin nüfusu 200 nefer ve üstüdür (K. Susadı, 200 nefer; K. Gerveli, 212 nefer; K. Karaviran, 219 nefer). Köy başına düşen ortalama nefer sayısı ise 42.27'dir.

Aksaray Sancağı'nda köy sayısının devamlı olarak artması ve ilk iki tahrirde (1500-1518) "hâli" veya "viran" köyün bulunmaması dikkat çekmektedir. Her ne kadar "viran" adı taşıyan karyeler¹⁴³ bulunsun da bunlar gerçek anlamda nüfustan ârî köyler olmayıp, daha çok eski yerleşim merkezleri üzerine kurulmuş olan köylerdir. 1584 tahririnde ise 10 adet gayri meskûn köy bulunmaktadır. Bu gibi köylerin arazisinin çevre köyler halkının tasarrufuna verildiği düşünülmektedir. Bunların bazılarının hangi köyler tarafından tasarruf edileceği belirtilmiş olmasına rağmen, bazıları için de herhangi bir açıklama yapılmamıştır¹⁴⁴.

Buradan da anlaşılacağı üzere sadece 1584 tahririnde gayri meskûn olarak zikredilen 6 adet köyün dışındaki her üç tahrirdeki bütün köyler meskûn yerleşmelerdir. Ancak, yine 1584 tahririne ait özelliklerden biri de bazı köylerin raiyyet dökümlerinin yapılmamış olmasıdır. Bu gibi köyler için, "Yüzdeciler" ve "Atçeken Cemaatleri" ile "Adana Perâkendeleri" ve "Ankara Haymanaları"nın yerleşmesiyle karye olduğu belirtilmiştir¹⁴⁵. Bu şekilde köye dönüşen yerleşim birimlerinin sayısı 13'tür. Bu konar-göçer zümrelerden Yüzdeciler ve Atçekenler farklı hukukî düzenlemeye sahip iken, Adana Perâkendeleri ve Ankara Haymanaları

¹⁴³ BOA TT 40, s.820, K. Yassıviran; BOA TT 40, s.836, K. Viranşehir; BOA TT 40, s.884, K. Virancık; BOA TT 455, s.600, K. Viranşehir; BOA TT 455, s.601, K. Yassıviran, BOA TT 455, s.637, K. Karaviran; BOA TT 455, s. 639, K. Virancık.

¹⁴⁴ TKGM TT 131, vr.59b, "K. Oyumağac hâli an reâyâ"; vr.90a, "K. Kuruca Kavak (nüfus yok)" vr.70a, "K. Bozöyük, (köyde nüfus yok, Tekelü cemaatinden 13 nefer zemin kaydedilip zemin resmi veriyorlar)"; vr.70b, "K. Üveysfakihlü, hâli an-reâyâ, (3 tane Nim-zemin var)"; vr.83b, "K. Yakublar, hâli an-reâyâ, haricden ziraat olunur".

¹⁴⁵ TKGM TT 131, vr.39a, "K. Katırcı, Atçeken cemaatinden Varsak Hoşkademlü cemaati sâkinlerdir"; TKGM TT 131, vr.45b, "K. Kancık, Ankara Haymanaları temekkün idüb karye olmuştur"; TKGM TT 131, vr.43a, "K. Saraycık, Yüzdeciler cemaati temekkün itmekle karye olmuştur"; TKGM TT 131, vr.72b, "K. Tecekic, Adana Perâkendesini mütemekkinlerdir".

da hariç raiyyet kabul edildiklerinden olsa gerek raiyyet dökümleri (çift, nim çift, bennak, caba, sagir ve muaf grubundaki kişilere dair rakamlar) verilmemiştir.

Ahalisi dağılmış veya ekinlik olarak kullanılan yerlerin mezraa kabul edilmesine rağmen, 1500'de içinde nüfus bulunan 6, 1518'de 3 adet mezraa mevcuttur. 1584'te ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bunların nüfusları 3 ile 8 nefer arasında değişmektedir. Bunun yanında nüfusu olan mezraaların, bazı köylerin nüfuslarından daha kalabalık olduğu da gözlenmektedir¹⁴⁶. Bunların zamanla köy kabul edilmesiyle birlikte, bazılarının da ekinlik olarak adlandırılan mezraalara dönüştüğü görülmektedir. 1500, 1518 ve 1584 tahrirleri göz önüne alınarak yüzyıl boyunca isimleri değişmeyen ve varlıklarını devam ettirebilen köy sayısı 96'dır. Son tahrirdeki artan köy sayısını dikkate almazsak, 1500-1518 tarihleri arasındaki 116 köyden 96'sının isminin değişmemesi ve mevcudiyeti, Aksaray Sancağı'ndaki yerleşim birimlerinin ne derece kalıcı olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Aksaray Sancağı ve çevresi Osmanlı-Karaman siyasi mücadelelerinden oldukça etkilenmesine¹⁴⁷ rağmen, Osmanlı hakimiyetinden sonra, sükûn ve huzur ortamının tesis edilmeye başlanması ile birlikte sosyal ve iktisadî bakımdan mütevâzi bir gelişme kaydetmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise nüfustaki artış hızı ile birlikte büyük bir genişleme dikkat çekmektedir. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru çıkan Celâlî isyanları yüzünden köylerin boşalmış, nüfusun dağılmış olabileceğini tahmin etmek hiç de zor değildir¹⁴⁸. 1583 tarihli Timar İcmâl Defteri'nde¹⁴⁹ Celâlî eşkıyası nedeniyle boşalan köyler yüzünden timarların bozulduğu ve bunların tekrar şenlendirilmesi gerektiği ile ilgili kayıtlar bu tahmini teyit etmektedir. Ayrıca 1611 tarihli İcmâl Avâız Defteri'ndeki¹⁵⁰ kayıtlar ile 1584 tahririndeki veriler arasındaki oran, birbiri ile kıyaslanamayacak kadar derindir.

Köylerin müslim ve gayrimüslimlere göre dağılımında müslim köyler ezici çoğunluğu teşkil etmektedirler.

¹⁴⁶ BOA TT 40, s.860, "K. Yılanlı, nefer 2", BOA TT 40, s.881, "K. Salıma, nefer 2"; BOA TT 40, s.845, "K. Ebzayid, nefer 2"; BOA TT 40, s.834, "K. Hamid, nefer 3".

¹⁴⁷ Bk. TKGM TT 564; Uzluk, *Fatih Devrinde*.

¹⁴⁸ Celâlî isyanları hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1995; Özdil – Gül – Azap, *Şer'îye Sicili*, s.217.

¹⁴⁹ TKGM TT 303, vr.11a, 21b, vd.

¹⁵⁰ BOA MAD 43, vr.16a-18b, vr.53b-54a.

a. Müslim Köyler

İstanbul’u karadan kuşatmak için Suriye’den Anadolu’ya gelen Arap ordularının menzili üzerinde bulunan Aksaray 699 yılından itibaren İslâmiyetle tanışmış, fakat bölgede kalıcı Türk yerleşmeleri, çalışmanın “Giriş” bölümünde de değinildiği gibi 831’den sonra kurulmaya başlanmıştır. Türklerin kesin olarak bölgede hakimiyeti Kutalmışoğlu Süleyman Şah dönemine rastlamaktadır¹⁵¹. Anadolu’nun yeni sâkinleri hızla yeni yaylak ve köyler teşkil ederek bölgenin Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını sağlamışlardır.

Tablo VII- Müslüman ve Gebran Köylerin Dağılımı (1500-1584)

Tahrirler	Müslüman	Gebran	Karışık	Toplam
1500	94	9	7	110
1518	101	9	6	116
1584	307	-	15	322

Anadolu’da, Hristiyanlığın dinî merkezlerinden biri olan Kapadokya bölgesinin batı ucunu teşkil eden Aksaray, önemli bir gayrimüslim yerleşim birimi idi. Bunların izleri günümüzde de hâlâ mevcuttur. Özellikle, İhlara Vadisi çevresindeki taş mağaralar ve kiliseler buna delâlet etmektedir. Ancak XVI. yüzyılın başlarında Aksaray ve çevresindeki gayrimüslimlerin sayıca azlığı dikkat çekmektedir. Zira yüzyıl boyunca Aksaray şehir merkezinde bir tek gayrimüslime bile rastlanmazken; 1500’de toplam 110 köyün 94’ü müslim, 9’u gebrân, 7’si müslim ve gayrimüslim olarak karışıktır. 1518’de de durum çok farklıdır. Toplam 116 köyden 101’i müslim, 9’u gayrimüslim, 6’sı ise karışıktır. 1584’te köy sayısının artması iki grup arasındaki oranın daha da açılmasına sebep olmuştur. Toplam 322 köyden 307’si müslim, 15’i ise karışıktır. Bu dönemde tamamen gayrimüslimlerden oluşan bir tek köyün bile bulunmaması, Hristiyan nüfusun azlığını göstermektedir.

Tablo VIII- Aksaray Kazâsı Müslim Köy Nüfusu (1500)

Nâhiyesi	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ben	Cab	Müc	Belr	Mua	Farklı
Aksaray	492	339	59	150	105	78	53	15	31	1
Bekir	584	436	59	177	181	78	57	0	29	3
Eyyüb-ili	457	345	43	183	106	40	45	3	30	7
Hasandağı	552	368	8	156	177	50	57	69	33	2
Sahra	715	531	25	242	197	114	97	15	25	0
TOPLAM	2800	2019	194	908	766	360	309	102	148	13

¹⁵¹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s.25; Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, s.64.

Tablo IX- Aksaray Kazâsı Müslim Köy Nüfusu (1518)

Nâhiyesi	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ben	Cab	Müc	Belr	Mua	Farklı
Bekir	807	572	31	285	229	167	2	22	71	0
Eyyüb-ili	566	338	19	212	124	126	0	19	75	1
Hasandağı	431	295	10	114	176	79	0	11	41	0
Sahra	1151	746	60	358	330	333	1	20	45	4
TOPLAM	2955	1951	120	969	859	705	3	62	232	5

Tablo X- Aksaray Kazâsı Müslim Köy Nüfusu (1584)

Nâhiyesi	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Hariç
Aksaray	3672	-	26	539	15	961	1297	4	250	11	167	402
Bekir	2205	-	12	316	3	708	880	19	110	33	95	29
Eyyüb-ili	5678	-	12	1102	111	1710	1939	4	241	6	303	250
Hasandağı	1729	-	0	240	0	557	711	1	74	6	80	65
TOPLAM	13284	-	50	2197	129	3936	4827	28	675	56	645	741

Tablo XI- Aksaray Kazâsı Müslim Nüfusu (1500-1584)

Tarih	Nef	Han.	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Farklı	Hariç
1500	2800	2019	194	908	-	766	360	309	-	102	148	13	-
1518	2955	1951	120	969	-	859	705	3	-	65	229	5	-
1584	13284	-	50	2197	129	3936	4827	28	675	56	645	-	741

Yukarıdaki tablolardan da görüleceği üzere 1500 ile 1518 tarihleri arasında köy nüfusunda çok az bir artış görülürken 1584 yılında ise Müslüman köy nüfusundaki artış %374,43'tür.

b. Gayrimüslim Köyler

Aksaray şehir merkezinde mevcut olmayan gayrimüslimler, az da olsa köylerde görülmektedir. Orta Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Aksaray'daki gebrân diye nitelendirilen gayrimüslimlerin de Türkçe konuşan, Türkçe isimler alan ve kendilerine "Karamanlı", konuştukları dile de "Karamanlıca" denilen gruptan olduğu düşünülmektedir¹⁵². Türkçe isim aldıkları mufassal defterlerden tespit edilebilen gayrimüslimlerin, menşeinin yanında, bölgeye ne zaman ve ne şekilde geldikleri önemli bir problem teşkil etmektedir. Konya ve çevresinin kesin olarak 1080'li yıllarda Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedildiği yukarıda belirtilmişti. Şu halde söz konusu gayrimüslim Türk unsuru, Bizanslılar tarafından bölgeye yerleştirilmiş veya Selçuklularla birlikte Anadolu'ya gelen Şamanizm'in etkisindeki boyların yerli halkla teması neticesinde gerçekleşmiş olması gerekmektedir¹⁵³. Gerçekten de Türklerin Anadolu'ya Alparslan'dan beş buçuk asır önce girdikleri bilinmektedir¹⁵⁴. Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman

¹⁵² Hristiyan Türkler hakkında genel bilgi için bk. Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul 1932; Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.

¹⁵³ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45, Ankara 1948, s.70.

¹⁵⁴ L. Rasyonî, *Tarihte Türklük*, Ankara 1988, s.114.

gibi Türk unsurların batıya yönelişleri sırasında Bizans'la uzun mücadelelere girişmişler ve bu mücadeleler sonunda birçok Bulgar, Peçenek, Avar, Uz, Kuman Türk'ü Balkanlar'dan Anadolu'ya nakledilerek asker, hudut muhafızı veya kolonizatör olarak değişik yerlere yerleştirilmişlerdir¹⁵⁵. Ayrıca, Selçuklular'dan önce Anadolu'ya sevk ve iskân edilen, Hristiyanlığı kabul etmiş Bulgar Türkleri de Müslümanlara karşı hudutları korumak amacıyla Karaman ve Kayseri bölgelerine yerleştirilmişlerdir¹⁵⁶.

Bunların yanında, özellikle, Marmara bölgesinde pek çok Hristiyan Türk'ün mevcudiyeti bilinmektedir. Rumeli'deki Kıpçak ve diğer Türk gruplarından bazıları paralı asker olarak Bizans'ın emrine girmişlerdir. Bizans hizmetine geçen bu Türklere genellikle “*Turcopol*” adı verilmiştir. Hizmetlerine karşılık Anadolu'nun bazı yerlerinde iskân edilen bu “*Turcopoller*”, bölgeye gelen yeni Türk toplumu ile yakınlaşarak Hristiyanlığı terk edip onlarla işbirliğine girişmişlerdir. Aynı zamanda bunlar Osmanlı Beyliği'nin kurulmasında önemli bir etken olmuşlardır. Nitekim ilk Müslüman olan Harmankaya Tekfuru Köse Mihal çok faal hizmetlerde bulunmuş, çocukları Mihalliler adıyla bilinen akıncı sınıfının kurucusu olmuşlardır¹⁵⁷. Bölgedeki gayrimüslimlerin Türklüğü hakkında N. Beldiceanu, şunları söylemektedir: “*XV. yüzyıldaki Osmanlı sayımlarının açıkladığına göre, Karaman-İLİNDE, Rum-İLİNDEKİ (Tokat, Sivas) gibi, göçebe olduğu kadar yerleşik bir miktar Hristiyan Türk vardır. Hristiyan Türk halk, sözkonusu yörelerin bir özelliği değildir. Yalnız, Küçük Asya illerinin önemli bir bölümünde, Hristiyan Türkler yaşamaktadır; bunların taşıdığı adlar, Arapça ya da Farsça değil Türkçe kökenlidir çoğu kez*”¹⁵⁸.

Bunun yanında tahrir defterlerindeki raiyyet isimleri ve şer'îye sicillerindeki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Türk ve İslâm adları taşıyan Hristiyanların mevcudiyeti gözardı edilemeyecek kadar çoktur¹⁵⁹. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere bunlar, dil, kültür ve etnik açıdan Türk, fakat dinî açıdan Hristiyanlığı benimsemişlerdir.

Aksaray Kazâsı nâhiyelerinde bulunan gebrân nüfusun tamamı tarım sektöründe çalışmakta olup köylerde meskûn idiler. 1500 yılında tamamen gebrân

¹⁵⁵ Cami, *Hristiyan Türkler*, s.97-98; Turan, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s.68-69; Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, s.17-29; L.Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s.135; Alâadin Aköz- Bayram Ürekli 1997, “Tarihi Seyir İçerisinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayr-i Müslim Yerleşimi”, *Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı*, Konya 1997, s.194-195.

¹⁵⁶ Turan, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s.68-69.

¹⁵⁷ M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Hakkında Yeni Görüşler” *Atatürk Konferansları VII 1975*, Ankara 1980, s.72; Cami, *Hristiyan Türkler*, 113-125.

¹⁵⁸ Nicoara Beldiceanu, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)”, (çev. Server Tanili), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, İstanbul 1995, s.166.

¹⁵⁹ Türkçe isimler taşıyan Hristiyanlar için bk M. Mesud Koman, “Anadolu Hristiyanlarında İslam ve Türk Adları”, *Konya Mecmuası*, 3, Konya 1936, s.180-183.

nüfustan oluşan köylerin oranı %0,8 müslim ve gebran nüfusun birlikte yaşadığı köy oranı ise %0,6'dır. 1518'de tamamen gebrân olan köy oranı %0,5 iken yine bu tarihte içinde karışık nüfus bulunan köy oranı ise %0,4'tür.

1518 yılında, tamamı gebrân olarak nitelendirilen köylerin raiyyeti için defterde herhangi bir tanımlama yapılmamıştır¹⁶⁰. Bunların gebrân olduğu raiyyet isimlerine bakılarak tespit edilmiştir. Gerçekten de bu köyler, bir önceki tahrirde, gebran olarak adlandırılmışlardır¹⁶¹. Yine aynı tarihte nüfusun karışık yaşadığı köyler arasında zikredilen Genetala'da¹⁶² raiyyetin dîni menşei belirtilmemiş, bunların müslim ve gebrân oldukları isimlerinden çıkarılmıştır. Nüfusu karışık olan diğer dört köydeki¹⁶³ raiyyetin dîni statülerinin ise belirtilmiş olduğu görülmektedir. Yukarıda zikredilen köylerdeki uygulamanın, hangi sebeplerden kaynaklandığı tespit edilememiştir.

1584 yılında ise tamamen gebrân nüfustan teşekkül etmiş köy kalmamıştır. Bu tarihte gebrân nüfus yine aynı köylerde meskûn olup tamamen Müslümanlarla birlikte yaşamaya başlamışlar ve aynı sosyal mekânları kullanmışlardır. Nüfusu karışık olan köylerin diğerlerine oranı ise %0,3'tür. Görüldüğü gibi gayrimüslim unsurun yaşadığı köy sayısı, yüzyıl boyunca sancak dâhilinde %1'i bile bulmamıştır.

Karaman Eyâleti ve Aksaray Sancağı'ndaki gebrân nüfusun saraya devşirme oğlanı verdiği de görülmektedir. Devşirme kanununun, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Erzurum, Harput, Diyarbakir, Bursa ve İstanbul civarı dışında Anadolu'da da uygulandığı bilinmektedir¹⁶⁴. Karaman Eyâleti'ndeki kazâlardan ve Aksaray Sancağı'ndan acemi oğlanı devşirildiği mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Karaman Beylerbeyi'ne ve kadılarına gönderilen bir hükümde, acemi oğlanı devşirilirken çocukların aileleri tarafından kaçırıldığı bildirilmekte ve bu işin önlenmesi istenilmektedir¹⁶⁵. Yine, Aksaray Beyi'ne gönderilen bir başka hükümde, acemi oğlanı olarak Hristiyan köylerinden toplanan çocukların, İslâm

¹⁶⁰ Bk. BOA TT 455, s.617 K. Sivasa, s.617 K. Kâfirdinek, s.618 K. Dadasun, s.619 K. Saruatlu, s.623 K. Köstesün, s.625 K. Marmasun, s.630 K. Tatlarini, s.607 K. Gerveli, s.634 K. Akhisar.

¹⁶¹ BOA TT 40.

¹⁶² K. Genetala BOA TT 455, s.611.

¹⁶³ K. Selime BOA TT 455, s.609; K. Yaprakhisar BOA TT 455, s.604; K. Ihlara BOA TT 455, s.606; K. Belisırma BOA TT 455, s.605.

¹⁶⁴ Devşirme ile ilgili daha fazla bilgi için bk. *V.L. Menage*, "Devşirme", *El*², II, s.210-213; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İA*, III, Eskişehir 1997, s.563-565; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DA*, IX, İstanbul 1994, s.254-257.

¹⁶⁵ BOA MD XXIII, s.239, hüküm 508.

dinine girip Türk köylüsüne hizmete verildikten sonra birkaçının tekrar köylerine gelip mürted oldukları belirtilmektedir¹⁶⁶.

Tablo XII- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1500)

Nâhiyesi	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ben	Cab	Müc	Belr	Mua	Fark
Aksaray	96	75	-	38	31	1	22	1	3	-
Bekir	73	60	9	33	18	6	6	1	-	-
Eyyüb-ili	224	164	31	95	29	37	27	1	3	1
Hasandağı	55	38	12	23	6	3	10	-	1	-
TOPLAM	448	337	52	189	84	47	65	3	7	1

Tablo XIII- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1518)

Nâhiyesi	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ben	Cab	Müc	Belr	Mua	Farklı
Bekir	139	78	1	73	21	39	-	4	-	1
Eyyüb-ili	228	143	20	100	28	76	-	4	-	-
Hasandağı	64	45	10	27	9	17	-	1	-	-
TOPLAM	431	266	31	200	58	132	-	9	-	1

Tablo XIV- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1584)

Nâhiyesi	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Hariç
Bekir	373	-	1	71	-	184	117	-	-	-	-	-
Eyyüb-ili	480	-	8	141	-	161	152	-	12	-	6	-
Hasandağı	231	-	4	61	-	71	94	-	-	-	1	-
TOPLAM	1084	-	13	273	-	416	363	-	12	-	7	-

Tablo XV- Aksaray Kazâsı Gayrimüslim Nüfusu (1500-1584)

Tarih	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Fark
1500	448	337	52	189	84	47	65	-	3	7	1
1518	431	266	31	200	58	132	-	-	9	-	1
1584	1084	-	13	273	416	363	-	12	-	7	-

Kazânın, gayrimüslim unsurunun nüfusunda ilk tahrire göre, %141.96'lık bir artış görülmesine rağmen, Müslüman köylü nüfusun artış oranı %374.43'tür. Bu nedenle köylü nüfus içinde gayrimüslimlerin oranı en kalabalık oldukları 1584 tarihinde bile, %7.54'ü geçememiştir.

3. Aksaray Kazâsı Köylerinin Toplam Nüfusu

Kazâ genelinde köy nüfusunun zamanla büyük bir hızla artmış olduğu görülmektedir. 1500-1518 tarihleri arasında nüfusun durağan denilebilecek bir şekilde sabit kalması çok ilginçtir. Bu tarihlerde nüfusun nefer bakımından sabit kalmasına rağmen, nüfusun raiyyet birimleri arasındaki dalgalanmalar dikkat çekicidir. Nim çift ve bennâklar da dikkate değer bir artış görülmediği halde yetişkin, bekar erkeklerin sayısında %100'den de fazla bir artış kaydedilmiştir. Buna

¹⁶⁶ BOA MD VII, s.955, hüküm 2632; 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-Özet> III, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1997, s.336

mukabil henüz ergenlik dönemine girmemiş erkek çocukların sayısında ise aşırı bir düşüş göze çarpmaktadır. Bu dönemde mücerred ile caba kavramlarının ifade ettikleri raiyyet birimlerinin mana ve anlamında kaymalar olduğu sanılmaktadır. Bu konuya ileride tekrar dönülecektir.

1500'den 1584'e kadar neferde meydana gelen artış oranı %342.36'dır. Yüzyıl boyunca tam çift, mücerred ve belirsiz olarak kaydedilen raiyyet birimlerinde devamlı bir şekilde düşüş görülürken, yarım çift, bennâk, caba ve muâflarda bunun aksine bir yükselme dikkat çekmektedir. Köy nüfusundaki raiyyet birimlerinin ilk ve son tahrirle göre artış ve düşüş oranları şu şekildedir. Tam çift sayısı %74.40 oranında düşerken, yarım çift sayısı ise %125.16 oranında artmıştır. 1584'te önceki dönemlerde görülmeyen ekinlü-bennâkların sayısının da bir hayli kabarık olduğunu belirtmekte fayda var. Yine bu dönemde ortaya çıkan ve "Sad" harfiyle sembolize edilen bir sagir grubu bulunmaktadır. 1500'deki mücerredlere mukabil geldiği düşünülen sagirlere sadece köy ve cemaatler içinde rastlanılmaktadır. Her ne kadar mücerred olarak kaydedilen reâyâ da bulunmasına rağmen bunlar çok küçük bir azınlığı teşkil etmektedirler. Şehir nüfusu ve hariç raiyyette ise bunun aksine mücerredler görülmektedir.

Yetişkin, bekar erkeklerin sayısında yüzyıl başına göre %1175.18 oranında bir artış mevcuttur. Erkek çocukların sayısındaki artış ise %91.18 oranındadır. Statüsü belirtilmediği için belirsiz olarak kabul ettiğimiz raiyyetin sayısındaki düşüş oranı %46.70 iken; muaflardaki artış oranı %320.65'tir.

Bazı raiyyetin tek bir statü ile değil de iki raiyyet birimi ile ifade edildiği görülmektedir (caba-nim, nim-bennâk vs. gibi). Bu şekilde kaydedilmiş olan reâyâ tablolarında farklı kategorisine alınmıştır. Bunların toplam yekunu ileride verileceğinden burada zikretmekle yetinilecektir. 1500-1518 dönemlerinde görülen bu tip raiyyetin 1584 tarihinde bulunmaması bir başka ilginç noktayı teşkil etmektedir. Yine bu dönemde, iç ve dış göç hareketlerinin yansımaları olarak görebileceğimiz Ankara, Adana, İç-il perakendeleri henüz Aksaray Sancağı'nın daimî raiyyeti kabul edilmediklerinden hariç raiyyet adıyla tesmiye olunmuşlardır.

Tablo XVI- Aksaray Kazası Toplam Köy Nüfusu (1500-1584)

Tahrirler	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Fark	Hariç Raiyyet
1500	3248	2356	246	1097	-	850	407	374	-	105	155	14	-
1518	3386	2217	151	1169	-	917	837	3	-	71	232	6	-
1584	14368	-	63	2470	129	4352	5190	28	687	56	652	-	741

C- AŞİRETLER VE CEMAATLER

Osmanlı toplum yapısını oluşturan en önemli unsurlardan birisi de konar-göçer teşekküllerdir. Anadolu'nun Kızılırmak'tan itibaren batı taraflarından Marmara ve Ege denizlerine kadar uzanan saha ile Rumeli'de yaşayan Türkmen aşiretlerine “yörük” adı verilmiştir¹⁶⁷. Bunlar başta koyun ve keçi olmak üzere at, katır ve deve gibi hayvanlardan oluşan sürüleriyle, yaylak ve kışlak mahalleri arasında daima hareket hâlinde bulunan zümrelerdir. Konar-göçer topluluklar, yaylak ile kışlak arasında geçen bu hareketli hayat tarzları itibarı ile “nomad” (göçebe) tabiriyle adlandırılmışlarsa da¹⁶⁸, Anadolu'daki aşiretlerin, bu kelimenin ifade ettiği hayatı tam anlamıyla yaşamadıkları görülmektedir. Zira bunlar Aksaray Sancağı cemaatlerinde de olduğu gibi, yazın yaylaklarında hayvanlarını otlatmalarına karşılık, kışlakta iken küçük çaplı da olsa ziraatle meşgul olmakta idiler. Bu durum, tam manasıyla göçebe hayat yaşamadıklarını, dolayısıyla, göçebe olarak nitelendirilemeyeceklerinin en açık işaretlerinden biridir. Bundan dolayı söz konusu teşekküller, resmî belgelerde ve kanunnâmelerde “konar-göçer” lafzı ile tarif olunmaktadırlar¹⁶⁹. Bunların meydana getirdiği iskân biçimi ve hayat tarzının ifade ettiği anlam ise “göçebelik ile yerleşik hayat arasında bir ara şekil”dir¹⁷⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Azerbaycan ve İran'dan Anadolu'ya başlayan göç dalgası, XIII. asrın ilk çeyreğinde Türkistan'ın Moğollar tarafından istilasıyla hız kazanmıştır. Kendi hayat tarzlarına uygun olan Anadolu'nun, her tarafına yayılan Türkler, kısa zamanda burayı kendilerine yurt edinmişlerdir¹⁷¹. Malazgirt Savaşı'nı takip eden 10 yıl içinde Türkler, Adalar Denizi ve Marmara'ya kadar olan yerleri fethedip, Anadolu Selçuklu Devleti'ni de bu süre içinde kurdular. Ancak asrın sonlarına doğru başlayan Haçlı

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da Yaşayan Türk Aşiretlerine Umûmi Bir Bakış”, *İFM*, XI/1-4, İstanbul 1952, s.511-522; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957, s.1-9; Selâhaddin Çetintürk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *DTCFD*, II, Ankara 1944, s.107-109; İlhan Şahin, *Yeni-İl kazâsı ve Yeni-İl Türkmenleri (1548-1653)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1980; İlhan Şahin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları”, *Türk Kültürü*, XX/227, Ankara 1982, s.285-294; Halil İnalçık, “The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *Oriental Carpet and Textile Studies I*, Edu. R. Pinner-W. Denny, London 1986, s.39-65; Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.127.

¹⁶⁸ Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara 2000, s.286; Ayrıca, Karaman bölgesindeki konar-göçer topluluklardan olan Atçeken taifesini çalışan Lindner, bunları göçebe olarak değerlendirmiştir. Bk. Lindner, *Göçebeler*.

¹⁶⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s.13; Barkan, *Kanunlar*, s.264; Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991, s.14; Şahin, *Yeni-İl Türkmenleri*, s.1, 291 vd.; Şahin, “Konar-Göçer Aşiretlerin”, s.285-294; Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.128, dipnot.60

¹⁷⁰ Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991, s.72.

¹⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1997, s.281-284.

seferleri yüzünden fethettikleri yerlerin mühim bir kısmını bırakıp Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar¹⁷². Bu dönemde, Anadolu'ya gelen Türkmenler konar-göçerliği bırakarak yerleşik hayata geçmeye başladılar. Bunlar daha ziyade ya kendi kurdukları ya da terk edilmiş köylere yerleştiler. Bununla birlikte nüfusun çoğunluğunu yine de konar-göçerler oluşturuyordu. Bunun sebebi ise Orta Asya ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya arkası kesilmeden devam eden göçlerdir. Türk göçebe unsuru, yani Türkmenler bilhassa uçlarda bulunmakta ve Bizans ile savaşmaktaydılar. XII. yüzyılda Horasan'da Diyâr-ı Rum denilince akla Ankara-Konya arasında yaşayan Türkmenler gelmekteydi¹⁷³.

XVI. yüzyılda Anadolu ve Balkanların muhtelif yerlerine dağılan konar-göçer aşiretlerin yaşadıkları saha şu şekildeydi: Halep bölgesinde Halep Türkmenleri; Maraş, Elbistan, Kadiri ve Sis bölgesinde Dulkadirli Ulusu; Sivas'ın güneyinde yer alan sahada Yeni-il Türkmenleri; Sivas'ın batı, kuzey ve doğu taraflarında Ulu Yörük Türkmenleri; Diyarbakir bölgesinde Bozulus Türkmenleri; İskenderun'dan Alâiye'ye kadar olan sahada ise Ramazanlı Ulusu ve Konya ovasında da Atçekenler bulunmakta idi. Ankara Yörükleri, Kütahya Yörükleri, Söğüt Yörükleri gibi teşekküllerin yanında daha birçok küçük aşiretin mevcudiyeti de görülmektedir¹⁷⁴. Bunların yanı sıra, hemen her sancak dâhilinde konar-göçer hayatı devam ettiren, üzerinde buldukları toprağın malî düzenine göre vakıf, has, zeamet, ve timar reâyâsı idiler¹⁷⁵.

Aksaray ve Koçhisar bölgelerini de içine alan Orta Anadolu, yaylak ve kışlaklarıyla konar-göçer aşiretlerin yerleşimine sahne olduğundan, ilk çağlardan beri hayvancılık merkezi olmuştur. Hititler bu bölgenin platosunda koyun, keçi ve at otlatmışlardır¹⁷⁶. Strabon, Tuz Gölü'nün güneyi hakkında; *"bölge soğuk, ağaçsız olup az su bulunduğu halde yabani merkeplerin otlak yeridir"*, şeklindeki tasvirinden sonra yine burası için; *"sulanamadığı halde olağanüstü koyun yetiştirilir; fakat yünü serttir, buna rağmen bazı kimseler sadece bu işle uğraşarak büyük servet elde etmişlerdir"*¹⁷⁷ demektedir. Charles Texier ise, *"volkanik tozları ile makbul olan güzel meraların bulunduğu dağ kısımlarında sayısız at ve keçi sürüleri beslenirdi"*¹⁷⁸ demektedir. XIX. yüzyılda Ainsworth, Hamilton ve Möltke gibi seyyahlar da, bölgede yaşayan

172 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, İstanbul 1992, s.117-118.

173 Sümer, Oğuzlar, s.118.

174 Sümer, "Türk Aşiretleri", s.511-515; Şahin, *Yeni-il Türkmenleri*, s.1-9; Şahin, "Konar-Göçer", s.285-294.

175 Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Ankara 1997, s.42

176 Lindner, Göçebelers, s.125.

177 Strabon, *Geographika*, s.65.

178 Charles Texier, *Küçük Asya*, (Mütercim Ali Suâd), III, İstanbul 1340, s.9.

yarı göçebe unsurlardan bahsetmekle beraber arazinin, hayvan yetiştirmeye çok müsait olduğunu belirterek, gözlemlerini aktarmaktadırlar¹⁷⁹.

Herhangi bir şekilde yerleşik hayata geçmemiş olan konar-göçerlerin, çalışmamızı ilgilendiren tarafı şudur: Aksaray Sancağı'nda konar-göçer hayat süren ve bu sebeple XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde meskûn nüfustan ayrı grupların, cemaat olarak kaydedilmiş olmasıdır. Bunların 1500, 1518 ve 1584 tahrirlerinde yerleşik nüfustan ayrı kaydedildikleri görülmektedir. 1500 ve 1518 tahrirleri için ayrı cemaat defterleri tutulmuş iken, 1584'te ise yerleşikler ile konar-göçerler aynı defter içinde zikredilmişlerdir. Söz konusu tahrir defterinin sadece Aksaray Sancağı'na ait olmasının yanında, konar-göçer zümrelerin Yüzdeciler başlığı altında toplanıp, bir nâhiye birimi oluşturularak daha sonra kaldırılmış olması, böyle bir uygulamayı zorunlu kılmış olabilir.

Aksaray Sancağı cemaatleri ile ilgili elde 3 mufassal (bunlara ilâveten sadece Koçhisar'a ait 1 eksik defter, bir de Ankara Yörükleri içinde kaydedilen Ankara Sancağı Yörük defteri mevcuttur) ve 1 icmâl defter bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan 1500 tarihli defterde Aksaray Kazâsı'nda 126 cemaat kayıtlıdır.

1500 tarihli cemaat defterinde, her cemaatin mensup olduğu aşiret veya üst birimin yanında, ne şekilde tasarruf edildiği de kaydedilmiştir (*Cemaat-i Hacı Kara, an-cemaat-i Şeyullah, an-zeâmet-i Ali Bey veled-i Şeyullah*¹⁸⁰ gibi). Ancak, bazı cemaatlerin mensubu olduğu aşiret, kayıtlı değildir (*Cemaat-i Kâfir İshaklu, hassa-i şehzâde*¹⁸¹ gibi). Bunların Aksaray Kazâsı içindeki sayısı 29'dur, diğer grubu teşkil eden 97 cemaatin bağlı bulunduğu aşiret veya üst yapı ise bellidir¹⁸². Yine bu döneme ait köyler için tutulmuş olan BOA TT 40 numaralı deftere göre; köyler arasında zikredilmiş 2 adet cemaat daha bulunmaktadır. Bunlar ilgili köylerin sâkinlerinden ayrı bir yerde zikredilmişlerdir¹⁸³.

1518 tarihli cemaat defteri de bir önceki defterdeki kayıtlarla paralellik göstermektedir. Burada da her cemaatten sonra tâbi olduğu aşiretin (kabile) adının yanında, sâkin oldukları mezraa adı ve bağlı bulunduğu kazâ yazılmıştır. Ayrıca cemaatlerin tasarruf şekilleri de belirtilmiştir¹⁸⁴. Bir önceki tahririn aksine bu

¹⁷⁹ W. J. Hamilton, *Researchs in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Teheir Antiquities and Geology*, II, London 1842, s.212-231; W. F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, I, London 1839, s.187-218; Feldmareşal Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları*, (çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s.216-222.

¹⁸⁰ BOA TT 32, s.181

¹⁸¹ BOA TT 32, s.196.

¹⁸² Yüzdeciler 88, Bektaşlu 8, Şeyhullah 5, Haymana 6, Belirsiz 29 cemaat olmakla birlikte, Belirsiz diye adlandırdığımız grubun tamamını Haymana adıyla anmak da mümkündür.

¹⁸³ BOA TT 40, s.864 C. Tatar Ömer; s.869 C. Perakende-i Kuştemür.

¹⁸⁴ BOA TT 1061, s.185 "Cemaat-i ilderlü, an-Yörükân-ı Aksaray, der-mezraa-i Çardığın, tâbi-i Aksaray, hassa-i Padişah"; s.196 "Cemaat-i Karabelköy, an-Cemaat-i Bektaşlu, der-mezraa-i Karabelköy, tâbi-i Aksaray".

dönemde, nâhiye biriminin kaldırılarak kazâ sisteminin esas alındığı görülmekle birlikte, bazı cemaatlerin mensubu olduğu aşiretlerin kaydedilmemiş olduğu da gözlemlenmektedir¹⁸⁵. Buna göre bu tarihte Aksaray Kazâsı'nda 87 cemaat bulunmaktadır. Bunlardan 6'sı Yörük, 6'sı Şeyhullah, 7'si Bektaşlı, 29'u Haymana, 39'u da Yüzdeci kabilelerindendir. Bir önceki tahrire göre Yüzdeci cemaatlerindeki azalmanın sebebi defterin düzenleniş biçiminden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki 1500 tahririnde yüzdeci cemaatlerin tamamı tek bir başlık altında zikredilirken, bir sonraki 1518 tahririnde ise Aksaray, Koçhisar, Ereğli, Niğde, Anduğu, Ürgüb yüzdecilerinin ayrı ayrı yazılması, bu grubun sayısının ve nüfusunun azaldığı gibi bir kanaati uyandırmıştır. Aksaray Kazâsı dışında kayıtlı 65 yüzdeci cemaatin eklenmesiyle toplam 152 cemaate çıkmakta bu da düşüşe değil artışa işaret etmektedir. 1518 tarihli yerleşiklerin kaydedildiği defterde 2 köy bu cemaatlerin yerleşmesiyle oluşmuştur¹⁸⁶.

1539 tarihli defterde ise sadece Koçhisar Kazâsı padişah hassı cemaatlerinin 20 tanesi mevcuttur. Koçhisar Kazâsı'na ait bütün cemaatleri ihtiva etmediği gibi Aksaray Kazâsı ile ilgili de hiçbir kayıt bulunmadığından defter kayıtları, sağlıklı bir bilgi sunmamaktadır.

1571 yılında bölgedeki konar-göçer cemaatlerle ilgili bir düzenlemeye gidildiği görülmektedir. Zira bu dönemde Aksaray Kazâsı'ndan 45, Koçhisar Kazâsı'ndan ise 50 cemaat, “*Tavâiyî-i Ulu Haymana Hass-ı Mahmud Paşa*”¹⁸⁷ başlığı altında, bir idarî birim olarak Ankara Sancağı'na nakledilmiştir. Bu tarihte Aksaray Sancağı tahrir edilmemesine rağmen buradaki konar-göçerlerin Ankara Sancağı'na nakli, Ankara Sancağı Yörük defterindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. İdarecileri böyle bir uygulamaya iten sebeplerin neler olduğu ve niçin buna gerek duydukları hakkında malumat bulunmamaktadır. 1584 yılı tahririnde Yüzdeci cemaatlerin, “*Nâhiye-i Yüzdeciyân-ı (Mensuh)*”¹⁸⁸ şeklinde bir idarî birlik altında toplandığı fakat daha sonra bunun feshedildiği anlaşılmaktadır. Buradaki cemaatlerin büyük bir kısmının bu dönemde yerleşik hayata geçip köy oluşturdukları daha önce de belirtilmişti. Fakat, hepsinin yerleşik hayata geçtiğini düşünmek fazla iyimser bir tahmin olsa gerek.

Aksaray Sancağı konar-göçer teşekkülleri padişah, şehzade ve vezir hasları yanında zeamet ve timara dâhil olup, vergileri mukâtaaya verilerek veya bağlı

¹⁸⁵ BOA TT 1061, s.186 “Cemaat-i Mondî, der-mezraa-i Döğherhisar, hassa-i padişah”; s.249 “Cemaat-i Alihanlu, Yörükân-ı Koçhisar, der-mezraa-i Musalar ve Mihmad ve Tatlarhisarı, der-tasaruf-i evlâd-ı Mehmed b. Mesud”.

¹⁸⁶ “Bektaşlı'dan Tâhirlü cemaati dahî sâkin olup, kadîmden ziraat edegelmişlerdir”. BOA TT 455, s.630.

¹⁸⁷ TKGM TT 76, vr.57a.

¹⁸⁸ TKGM TT 131, vr.2a.

buldukları sipâhi tarafından tahsil olunmakta idi. Bunlar vergi durumlarına ve mükellef buldukları hizmet şekillerine göre, iktisadî ve idarî bir birlik oluşturmuşlardır. Konar-göçerlerinin önemli bir kısmı Yüzdeciler adı altında birleştirilirken diğer cemaatler ise böyle bir teşekkülden öte, sadece kabile isimleriyle birlikte zikredilmişlerdir. Ancak bunlar (Yüzdeciler dışındaki cemaatler), zamanla timar düzeninden çıkarılarak, padişah ve vezir haslarına dâhil edilmelerinin yanında; Osmanlı devletinin merkezîyetçi idare tarzı ve iskân politikası gereği olarak yerleşik hayata geçtikleri gözden kaçmamaktadır. 1500 ile 1518 tarihleri arasındaki has, timar ve zeamet sistemine dâhil olan cemaatler, bu tarihten sonraki tahrir defterlerinde padişah ve vezir haslarına dönüştürülmüştür. Ayrıca, 1584 tahririnde sancak dâhilinde Yüzdeciler dışında konar-göçer cemaatlerin bulunmaması ve köy olarak zikredilen yerleşim birimlerinin nasıl teşekkül ettiğini belirten notların mevcudiyeti, bunların yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir.

1. Aksaray Kazâsı Konar-Göçerleri

Yukarıda da belirtildiği gibi, Aksaray Sancağı cemaatleri, bağlı oldukları kabile ve taifelerin adları ile birlikte zikredilmişlerdir. Ancak az da olsa kabilesinin adı verilmeyen cemaatler de bulunmaktadır. Bazı cemaatlerin zaman içinde “*Cemaat-i Ballu*”¹⁸⁹, “*Cemaat-i Bazı Ballu*”¹⁹⁰, “*Cemaat-i Mondî*”¹⁹¹, “*Cemaat-i Bakiyye-i Mondî*”¹⁹² şeklinde birkaç parçaya bölündüğü görülmektedir. Cemaatlerin zamanla kendi içlerinde bölünerek ayrı bir birim kurmalarının en önemli sebeplerinden biri şüphesiz iktisadî zorluklardır. Nüfuslarının çoğalması nedeniyle hayvanlarını otlatmak için arazilerin kısıtlılığı, bu şekilde bir ayrılmayı zorunlu kılabilir. Burada cemaatleri tek tek incelemekten ziyade kazâ ve sancak dâhilindeki kabileler üzerinde durulacaktır. 1500 tarihinde Aksaray Kazâsı cemaatleri “*Kazâ-i Haymana-i Aksaray tâbi-i vilâyet-i Karaman*” ibaresi altında zikredilmişler¹⁹³, Bektaşlı kabilesi ve Yüzdeciler ayrı başlık halinde yazılmışlardır. Bu durum pek çok cemaatin mensup oldukları topluluk veya grubu belirsiz hale getirmiştir. Böylelikle herhangi bir kabile veya gruba dahil edemediğimiz, *Belirsiz* adı altında topladığımız cemaat sayısı 29’u bulmaktadır. Ancak yukarıdaki *haymana* ifadesi çerçevesinde kazadaki konar-göçerlerin tamamının aynı ad altında verilmesi, *Belirsiz* diye adlandırdığımız cemaatlerin de aslında haymana olduklarına

¹⁸⁹ BOA TT 1061, s.186.

¹⁹⁰ BOA TT 1061, s.186.

¹⁹¹ BOA TT 1061, s.187.

¹⁹² BOA TT 1061, s.188.

¹⁹³ BOA TT 32, s.180.

işaret etmektedir. Fakat bu terim aşağıda da görüleceği üzere, zaman zaman kabile ismi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

a. Haymana Kabilesi

Çadır anlamına gelen “hayme” kökünden türeyen haymana¹⁹⁴ kelimesi üzerindeki tartışmalar, hariç raiyyet kısmında değinileceğinden burada üzerinde durulmayacaktır. Ancak *haymana* teriminin Aksaray Sancağı’nda belli bir kabileden ziyade konar-göçer hayat sürdüren topluluklara verilen genel bir ad olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanında tahrir defterlerinde bazı cemaatler için haymana kabile veya taifesinden olduklarını belirten ifadelerin yer aldığını da zikretmek gerekir. C. Türkay, Haymanalı Türkmen cemaatinin konar-göçer Türkmen taifesinden olduğunu, Ankara yazlak ve kışlaklarında yaşadıklarını söylemektedir¹⁹⁵. Bu doğrultuda 1500’de 6 cemaati bulunan kabilenin toplam nefer sayısı 300 iken 1518’de 29’a çıkan cemaat sayısının, nefer toplamı ise 1052’dir. Bu artış ilk tahrirde kabilesi belirtilmeyen cemaatlerin, haymana olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Buradaki cemaatlerin nicelikleri ile nefer sayıları bir önceki tahrir rakamları ile hemen hemen aynıdır. 1571’de ise Ankara Kazâsı’ndaki “*Tavâ-yif-i Ulu Haymana Hass-ı Mahmud Paşa*” idarî ve iktisadî ünitesine dâhil edilen 45 cemaatin, toplam nefer sayısı ise 719’dur.

b. Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi

İlhanlı valisi Demirtaş’ın Anadolu’ya getirdiği Moğollar, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Konya ve Kütahya bölgelerinden Sivas’a kadar, hemen hemen bütün Orta Anadolu’ya yayılmışlardı¹⁹⁶. Bunlara, Timur devletine ait kayıtlar ile XV. yüzyıla ait bazı eserlerde, “Kara Tatar” denilmektedir. Sümer, bu adın, Moğolların eski siyasi mevki ve itibarlarını yitirmiş olmalarından dolayı verilmiş olabileceğini söylemektedir¹⁹⁷. Timur, Ankara Savaşı’nı müteakiben bunların büyük bir kısmını zor kullanarak beraberinde götürmüştür. Ancak, Kara Tatarların hepsini götürmeye muvaffak olamamıştır. İşte, bu zorunlu sürgünden kurtulabilen oymakların büyük bir kısmı Ankara, Çorum, Amasya, Yozgat bölgeleri ile daha az sayıda olmak üzere Ilgın, Akşehir, İshaklı, Koçhisar ve Aksaray civarında tamamen Türkleşmiş olarak yaşamaya devam etmişlerdir¹⁹⁸.

Aksaray Sancağı’na ait XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden Anadolu Türk kültürünü benimsemiş oldukları anlaşılan Moğol bakiyesi cemaatlerin sayısı, hiç de

¹⁹⁴ Bk. Komisyon, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, TÜRDV, İstanbul 1992, s.354.

¹⁹⁵ Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979, s.415.

¹⁹⁶ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.29

¹⁹⁷ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.115.

¹⁹⁸ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.131.

azımsanmayacak miktardadır¹⁹⁹. Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi'ni oluşturan cemaatlerden birinin adı Ayacık'tır²⁰⁰. Bu cemaatin adının, 1298'de Anadolu'daki Moğol Beyleri arasında bulunan Ayacı adlı bir emirden²⁰¹ türediğini düşünmek mümkündür.

1500'de cemaat olarak zikredilen “Şeyullah”, 1518'de “*Kabile-i Tatarân-ı Şeyullah*” şekline dönüşmüştür. İlk tahrirde 5 cemaati bulunan bu kabilenin, 393 neferi vardır. Bu tarihte, kabilenin lideri olan Şeyullah'ın, oğullarının nökerleri de buraya kaydedilmişlerdir²⁰². Bunların toplamı 12 neferdir. Yukarıdaki 393 rakamına bunlar da dâhildir. 1518'de 6'ya çıkan cemaat sayısının nefer toplamı ise 716'dır.

c. Bektaşlı Kabilesi²⁰³

Tatar oymaklarının büyük topluluklarından biri olan Bektaşlı kabilesi²⁰⁴, Hacı Bektaş Veli ile olan isim benzerliği, vergi gelirlerinden bir kısmının Hacı Bektaş Vakfı'na, bir kısmının da Bektaş oğlu Hasan Bey ile Sinan Bey'e tahsis edilmesinden hareketle Irène Beldiceanu tarafından Bektaşilikle ilişkilendirilmiştir²⁰⁵. 1500'de 8 cemaatten oluşan kabilenin alt birimlerini Nernek, Hoşkadem, Aydoğmuş, Kızılköylü, Tahirhacı, Küçükacı, Çiftlik ve Küçükacı cemaatleri oluşturmakta, nefer toplamları ise 284'e ulaşmaktadır²⁰⁶. Bunların dışında “*Hoşkadem Bektaşlı*” adıyla 3 neferden oluşan bir cemaat varsa da, kabile adından bahsedilmediğinden bu gruba dahil edilmemiştir²⁰⁷. 1518'de kabileyi oluşturan cemaatlerden Küçükacı/lu tek bir başlık altında verildiğinden toplam cemaat sayısı 7'ye düşmüş, buna karşılık nefer sayısı ise 340'a yükselmiştir²⁰⁸.

d. Yörük Taifesi

1500 ve 1518 tarihlerinde Aksaray Kazâsı için yörük kelimesinin idarî ve iktisadî bir ünite olarak karşılığı yoktur. Çünkü yörük kelimesi ile ne ifade edil-

¹⁹⁹ Moğol bakiyesi olan cemaatlere mensup şahısların büyük bir kısmının Türkçe adlar taşıdıkları görülmektedir. Benzer durum için bk. Karadeniz, *Atçeken Oymakları*, s.205.

²⁰⁰ BOA TT 32, s.186; BOA TT 1061, s.191; *387 Numaralı*, s.132.

²⁰¹ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.185.

²⁰² BOA TT 32, s.182, “Nökerân-ı Ali Bey b. Şeyullah, Nefer 8”; s.182, “Nökerân-ı Kaya veled-i Şeyullah, nefer 4”.

²⁰³ Bir önceki basımda BOA TT 32 numaralı defterin 325-331. sayfaları arasındaki *Kabâil-i Bektaşlı tabi-i Aksaray* başlığı altındaki cemaatler tarafımızdan görülmemiş, Ayşegül Hüseyinkioğlu'nun çalışmasından öğrenilmiştir. Bkz. Ayşegül Hüseyinkioğlu, *Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2008, s.83, dipnot 543.

²⁰⁴ Sümer, *Oğuzlar*, s.147.

²⁰⁵ Irène Beldiceanu Steinherr, “Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.- XVI. Yüzyıllar)”, (çev. İzzet Çıvgın), *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, C.3, Ankara 2010, s.133 vd.

²⁰⁶ BOA TT 32, s.325-331.

²⁰⁷ BOA TT 32, s.211.

²⁰⁸ BOA TT 1061, s.193-197.

mek istenildiği belirtilmemiştir. 1518 tahririnde “*haymana*” ve “*yüzdecî*” taifelelerinin içindeki bazı cemaatler için yörük terimi kullanılırken, kabilesi belirtilmeyip sadece yörük oldukları zikredilen cemaatler de bulunmaktadır. 1500’de ise yörük olarak tanımlanan cemaat yoktur. Sadece “*Yörük Hüseyinler*” adıyla bir cemaatin yanında, bu cemaatten olan “*Divâne Cebilü*”²⁰⁹ adlı bir cemaat daha görülmektedir. 1518’de sadece yörük olduğu mestûr olan 6 cemaatin 522 neferi bulunmaktadır.

e. Belirsizler

Konar-göçerler defterlere kaydedilirken bağlı bulunduğu aşiret, kabile veya tairesi de umûmiyetle yazılırdı. Nitekim, Aksaray Sancağı’na ait 1518 ve 1584 tarihli defterlerde, cemaatlerin yukarıdaki şekilde kaydedildiği görülmektedir. Fakat 1500 tarihli defterde Bektaşlı, Şeyullah ve Yüzdeciler dışındaki cemaatler genellikle “*Cemaat-i x sâkin-i der-nâhiye-i x*” şeklinde yazıldıklarından tabi oldukları üst birimleri belli değildir. Bu gruptaki cemaatlerin sayısı 29’dur. Yukarıda, Aksaray Kazâsi konar-göçerlerinin tamamının “*Kazâ-i Haymana-i Aksaray tâbi-i Vilâyet-i Karaman*” biçiminde ifade edildiklerinin altını çizmiştik. Buradaki “*haymana*” tabiriyle bir üst birim değil bütün konar-göçerlerin kastedildiği ortadadır. Bu nedenle bağlı olduğu kabile veya aşiret ismi verilmeyen cemaatler haymana kabul edilmek yerine belirsiz olarak düşünölmüştür. Bunların toplam nefer sayısı ise 1140’dır. Buradaki 29 cemaatin 2’si timar, 27’si ise şehzade hassı olarak tasarruf edilmiştir. Ne var ki 1518 tahririnde *Belirsiz* herhangi bir cemaat kalmamış, bütün cemaatlerin üst birimleri belirtilmiş, 1500’de kabilesi veya üst birimi *Belirsiz* olan cemaatlerin ekseriyeti haymana tairesini teşkil eden cemaatler arasında yer almışlardır.

f. Yüzdeciler Tairesi²¹⁰

Köklerini Karamanoğulları Beyliği’ne kadar götürebildiğimiz “*Yüzdeciler*”²¹¹ Aksaray Sancağı’ndaki en önemli konar-göçer grup olarak dikkat çekmektedir. Bunlar Aksaray ve Koçhisar dışında Eski-il, Ereğli, Niğde, Anduğu ve Ürgüb kazâlarına da yayılmışlardır. Farklı kazâlardaki bu taife mensuplarının tek bir başlık altında verilmesi ve 1584’te idarî birlik sayılıp daha sonra fesh edilmesi, bunların iktisadî ve idarî bir ünite oluşturduklarına işaret etmektedir. Yüzdecilerin idarî bir ünite olduklarına dair en belirgin özellik, Aksaray, Koçhisar ve

²⁰⁹ BOA TT 32, s.210, “An-Cemaat-i Yörük Hüseyinler”.

²¹⁰ 1500 tarihli BOA TT 32 numaralı defterin 305-324. sayfaları arasındaki *Cemaat-i Yüzdeciyân* başlığı altındaki cemaatler tarafımızdan görölmemiş, Aşegül Hüseyinliklioğlu’nun çalışmasından öğrenilmiştir. Bkz. Hüseyinliklioğlu, *Karaman*, s.93, dipnot 608. Buna göre 78 cemaatten oluşan taifenin toplam 671 neferi bulunmaktadır.

²¹¹ Cemaat-i Yüzdeciyân an cemaat-i Kuştemür be-mektub-ı İbrahim Beg. BOA TT 32, s.322.

Yüzdeciler kadılarına gönderilen hükümlerdir²¹². Askerî bir ünite olduklarına dair herhangi bir delil yoksa da iktisadî birlik oluşturduklarını 1584'te “Hâsıl ___78.971 Yüzdeciyân-ı Mensûh, resm-i bennâk ve caba ve âdet-i ağnâm ve oşr-i kovan ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûs”²¹³ şeklinde vergilerini toplam olarak vermelelerinden ayrıca yüzdeci taifesinin gelirlerinin mukataa²¹⁴ haline getirilmesinden anlaşılmaktadır.

Defterlerde, “Kabile-i Yüzdeciyân” ve “Taife-i Yüzdeciyân” olarak geçen bu teşekkülün menşei, hukûkî fonksiyonları pek sarih değildir. Ancak taifeyi oluşturan cemaatlerin büyük çoğunluğunun yörük olduğunun belirtilmesinin yanında tamamının hayvancılık faaliyetiyle meşgul olmasından dolayı hâlis Türkmen göçebeleri olduğu ve koyun çobanlığı ettikleri açık bir şekilde ortadadır.

İlhanlı valisi, Demirtaş'ın önderliğinde Anadolu'ya gelen Moğollar 52 oymağa ayrılmışlardı. Bununla beraber onlardan “her yüz çadırın kendisine ait bir yurdu” vardı. Bu husus, Moğol askerî teşkilâtının başlıca esasını teşkil etmekte olup, XIV. yüzyılın sonlarında bile hâlâ muhafaza edilmekteydi²¹⁵. Buradan hareketle Sümer, Osmanlı devrinde XVI. yüzyılda Sivas'tan Kırşehir ve Adana bölgesine kadar uzanan yerde “Ulu Yörük” adlı bir topluluğun yaşadığını, ve bunların *Yüzde Pâre*, *Orta Pâre* ve *Şark Pâre* şeklinde üç kola ayrıldığını, *Yüzde Pâre* oymaklarına yüzdeciler denildiğini ifade ettikten sonra; acaba bu *Yüzde Pâre* veya yüzdeci deyimleri Kara Tatar'ların bu yüzlük teşkilâtından mı gelmektedir²¹⁶ diye sormaktadır Bunlara iktisadî faaliyetlerinden dolayı yüzdeciler denildiği de söylenilmektedir. Emecen, yüzdecilerin sahip oldukları her yüz koyundan 40 akçe resim verdiklerini²¹⁷ dile getirmektedir. Nitekim 1572 tarihli bir ahkâm hükmünde; Karaman'a tâbi hassa yüzdeci taifesinin yüz koyundan bir koyun mirî için verdikleri²¹⁸; yine TKGM TT 136 numaralı, Kayseri Tahrir defterinde, Danişmendli Türkmenleri “Yüzdeciyân-ı Danişmendli” şeklinde adlandırılmakta ve

²¹² Kırşehir Sancağı Beyi Ferhad Beye ve Yüzde Pâre ve Aksaray Kadılarına hüküm, BOA MD, VII, s.600, hüküm 1688; Aksaray Beyine ve Koçhisar ve Yüzde Pâre Kadılarına hüküm, BOA MD, LXXIII, s.367 hüküm 803; s.347, hüküm 764; Aksaray Sancağı Beyine ve Aksaray ve Yüzdeciyân-ı Karaman Kadılarına hüküm, BOA MD, LXXII, s.260, hüküm 508; Karaman Beylerbeyisine ve Yüzde ve Koçhisar Kadılarına hüküm, BOA MD, LIII, s.274, hüküm 790.

²¹³ TKGM TT 131, vr.193b.

²¹⁴ Karaman Beylerbeyisine ve Karaman'da olan beylere ve kadınlara gönderilen bir hükümde; Rum Beylerbeyisi Nuh ile Aksaray ve Koçhisar kadıları merkeze mektup göndererek Yüzdeciyân Mukâtaası mültezimi olan Ahmed'in zulmünden şikâyet ettikleri belirtilmekte ve mezkûrun teftiş edilerek şer'le cezasının verilmesi istenilmektedir. BOA MD, LXX, s.180, hüküm 353.

²¹⁵ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.115-116

²¹⁶ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.116, not 24; Ulu Yörük teşekkülü hakkında daha fazla bilgi için bk. Erhan Afyoncu, “Ulu Yörük (1485-1574)”, *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000*, Ankara 2000, s.1-7.

²¹⁷ M. Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s.478.

²¹⁸ BOA KK Ahkam 67, vr.207b, hüküm 1.

“her yüz koyundan bir koyun” vergi ödedikleri belirtilmektedir²¹⁹. Bu minvalde, Aksaray yüzdecilerinden 1500 yılında yüz koyundan bir koyun bedeli olarak 30 akçe alındığı görülmektedir²²⁰. Ne var ki 1518’de diğer konar-göçerler ve reâyâda olduğu gibi iki koyuna bir akçe şekline dönüşmüştür. 1500’de yüzdeciler yüz koyuna 30 akçe verirken, diğer konar-göçer unsurlar 50 akçe veriyorlardı. Bu durum yüzdeciliği cazip hale getirmiş olmalı ki Alayı köyü sâkinlerinde görüldüğü üzere raiyyet iken kendilerini yüzdeci göstermeye çalışmışlardır²²¹. Yine hayvancılığın dışında ziraatla uğraşan Kürti cemaati “*Cemaat-i Kürti, tâbi-i Yüzdeci, Paşa Hatun nâm yerde ekerlermiş*”²²² gibi yüzdeciler de bulunmaktadır.

Yüzdeciliğin, Anadolu’nun bazı bölgelerinde (Biga, Karesi, Edirne ve Hüdâvendigar) görülen ve ziraatla uğraşan, çoğu kul statüsüne sâhip “*ellici*” ve “*kesimci*”lerden farklı bir yapısı olan Saruhan ellicilerine benzer bir teşkilat olduğu akla gelebilir. Bilindiği gibi Saruhan ellicileri, sefer zamanında azeb, yaya ve müsellemler çıkarmakta ve bunu da “*her elli hânede bir eşkinci*” “eşdirmek” suretiyle yapmaktaydılar. Böylece bu yörükler, ellici sıfatını almışlar; zamanla bu sıfat, onların askerî teşkilât içindeki yerlerini belirten ayrılmaz bir parçaları olmuştur²²³. Elliciler gibi yüzdecilerin köklerinin de Anadolu Beylikleri ile Selçuklular döneminde aranması daha doğru bir yaklaşım olsa gerek.

1500’de Aksaray yüzdecileri koyun resminin dışında herhangi bir vergi ödemezken, 1518’de köylü ve konar-göçerler gibi raiyyet resmi, ağnam resmi ve bâd-ı heva vergilerine muhatap kalmışlardır. 1584’te de bu durum devam etmiş, ancak vergi kalemleri tek bir bütün içinde yer almıştır. Bu nedenle bennak, caba, ağnam, kovan, bâd-ı heva ve arus vergilerinin tek tek dökümü yapılamamıştır.

1500’de 88 cemaatin toplam nefer sayısı 702 iken, 1518’de cemaat sayısı 39’a düşmüş, toplam nefer ise 845’e çıkmıştır. Yüzdeci cemaatlerin sayısındaki düşüş, dağıldıkları idari birimlerin tek bir kalemde veya ayrı başlıklar halinde verilmesinden kaynaklanmaktadır. 1584’te bunlar her ne kadar taife olarak gösterilmişlerse de hepsi bir şekilde herhangi bir köyle ilişkilendirilmiş, Aksaray şehir merkezi de dâhil olmak üzere 112 köye yayılmışlardır. Bu çerçevede, aşağıdaki Tablo XVII’de 1584 tahriri için 113 olarak verilen birim gerçekte cemaat

²¹⁹ TKGM TT 136, vr.229a. Bu bilgiyi veren Yrd.Doç.Dr. Tufan Gündüz’e teşekkür ederim.

²²⁰ BOA TT 32, s.305-324.

²²¹ Karye-i Alâyi, Mezraa-i Pervânehanı, zikir olan cemaat kadîm mezkûr karyenin raiyyetleri imiş, şimdi üç yıldan berü biz yüzdeciyiz deyü zikir olan mezraada oturub yüzdecilik resmin çekerlermiş ammâ nefsi-âherde raiyyet yazılı imiş gene raiyyet kayd olundular. BOA TT 40, s.844-845.

²²² BOA TT 32, s.253.

²²³ Emecen, *Manisa Kazâsi*, s.132; Ellicilik ve Ellici Yörüklerle ilgili daha fazla bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eseler I*, İstanbul 1980, s.638-645; Barkan – Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası*, s.114-115.

sayısı değil, yüzdecilerin yayıldıkları köylere işaret etmektedir. Nüfusunun tamamı yüzdecilerden oluşan köyler²²⁴ olduğu, gibi sadece 1 neferini teşkil eden yerleşmeler²²⁵ de bulunmaktadır.

Tablo XVII- Aksaray Kazası Yüzdeci Cemaatleri (1500-1584)

Tarihler	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Ben	Caba	Müc	Sad	Blsz	Muaf	Statü Farklı
1500	88	702	-	-	-	-	-	702	-	-
1518	39	845	669	671	148	-	-	10	15	↑ ²²⁶
1584	113	1576	-	773	708	-	65	-	30	-

Tablo XVIII- Aksaray Kazası Cemaatleri (1500)

Kabile Adı	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsz	Muaf	Statü Farklı
Şeyhullah	5	393	293	5	164	120	26	30	26	15	7
Haymana	6	300	215	18	86	102	32	49	-	13	-
Belirsizler	29	1140	730	5	242	440	251	128	9	65	-
Bektaşlı	8	284	203	-	129	74	31	37	10	3	-
Yüzdeci	88	702	-	-	-	-	-	-	696	6	-
TOPLAM	136	2819	1441	28	621	736	340	244	741	102	7

Tablo XIX- Aksaray Kazası Cemaatleri (1518)

Kabile Adı	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsz	Muaf	Statü Farklı
Şeyhullah	6	716	552	13	343	193	141	3	-	20	3
Haymana	29	1052	753	9	168	577	203	13	36	43	3
Bektaşlı	7	340	238	1	146	102	72	-	1	14	4
An-Yörük	6	522	325	1	119	203	159	2	2	33	3
Yüzdeci	39	845	669	-	-	671	148	-	10	15	1
TOPLAM	87	3475	2537	24	776	1746	723	18	49	125	14

Tablo XX- Aksaray Kazası Cemaatleri (1571)

Kabile Adı	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsz	Muaf	Statü Farklı
Haymana	45	719	-	-	-	141	-	136	-	3	-
TOPLAM	45	719	-	-	-	141	-	136	-	3	-

Tablo XXI- Aksaray Kazası Konar-Göçerleri (1500-1584)

Tarih	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Sad	Blsz	Muaf	Statü Farklı
1500	136	2819	1441	28	621	736	340	244	-	741	102	7 ²²⁷
1518	87	3475	2537	24	776	1746	723	18	-	49	125	14 ²²⁸
1571	45	719	-	-	-	141	-	136	-	-	3	-
1584	113	1575	-	-	-	773	708	-	65	-	30	-

²²⁴ TKGM TT 131, vr.43a, K. Saraycık; vr.47a, K. Çömlekçi; vr.56a, K. Ökçesüz; vr.90a, K. Todurga; vr.91a, K. Ağcaahur; vr.91a, K. Koruöyük.

²²⁵ TKGM TT 131, vr.169b K. Sofracık, 1 Bennak; vr.173a K. Taşpınar, 1 Bennak; vr.175b K. İğdecik, 1 Bennak.

²²⁶ 1 Caba-Bennak.

²²⁷ 1 Caba-Nim, 3 Caba-Bennak, 3 Bennak-Caba.

²²⁸ 8 Bennak-Nim, 2 Caba-Nim, 4 Caba-Bennak.

D- AKSARAY KAZÂSİ TOPLAM NÜFUSU

Tahrirlere göre, kazânın nüfusunu oluşturan zümrelerin birbirlerine oranları şöyledir: 1500'de %16,5'i şehirliler, %44,7'si köylüler, %38,8'i konar-göçerlerden müteşekkil iken, 1518'de %13.82'sini şehirliler, %42.53'ünü köylüler, %43.65'ini cemaatler oluşturmaktadır. 1584'te ise, kazâ nüfusunun %13.87'sini şehirliler, %77.61'ini köylüler ve %8.52'ini konar-göçerler temsil etmektedir.

BOA TT 46 ve BOA TT 455'teki çizelgeye göre kazânın nüfusu şöyledir: 1500'de toplam 4342 nefer, 3192 nefer avâız hâne iken, 1150 nefer de hâne-i gayr-i ez-mücerred, pîr-i fâni, fakir, a'mâ ve sipâhiyân-ı köhnedir. 3192 neferin 117'si şehzade ortakçısı, 3075'i ise avâız hânesidir. Ancak Aksaray şehir merkezi halkı avâızdan muâf olduğundan²²⁹ 995 hâne çıkarılmış geriye avâız hâne olarak 2197 nefer kalmıştır²³⁰. 1518'de toplam nefer 4382'ye çıkmıştır. Bunlardan 2975 neferi avâız hâne, 1407 neferi ise avâız-ı gayr-i ez-mücerredân, pîr-i fâni, a'mâ, erbâb-ı beravât, sipâhiyân, muâfin ve dervişân-ı zaviyedir²³¹. 1584 tahriri için böyle bir çizelge görülmemektedir.

Defterlerde, çizelge hâlinde kayıtlı rakamlar ile aşağıda vermiş olduğumuz rakamlar arasında çok büyük bir fark bulunmamaktadır. Özellikle BOA TT 46 ve BOA TT 455'te verilen rakamlara konar-göçer nüfus dâhil edilmediği için arada derin bir farkın olduğu göze çarpıyorsa da, konar-göçerlerin gözardı edildiği takdirde nefer sayılarının birbirlerine denk olduğu görülür. Fakat, mücerred ve muâfların sayılarında dikkate değer bir farklılık görülmektedir. Ayrıca, kazâ dâhilinde 1591'de 173, 1642'de 48 nefer Atçeken oymağına mensup kişilerin varlığından da söz etmek gerekir.

Tablo XXII- Aksaray Kazâsı Toplam Nüfusu (1500-1584)

	Nüfus	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ekn	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Fa	Ha-riç
1500	Şehirli	1203	907	-	-	-	-	-	86	-	-	52	-	-
	Köylü (Müsl)	2800	2019	194	908	-	766	360	309	-	102	148	13	-
	Köylü (G.M)	448	337	52	189	-	84	47	65	-	3	7	1	-
	Konar-Göçer	2819	1441	28	621	-	736	340	244	-	741	102	7	-
	TOPLAM	7270	4704	274	1718	-	1586	747	704	-	846	309	21	-
1522	Şehirli	1101	798	-	-	-	-	-	142	-	-	70	-	-
	Köylü (Müsl)	2955	1951	120	969	-	859	705	3	-	62	232	5	-
	Köylü (G.M)	431	266	31	200	-	58	132	-	-	9	-	1	-

²²⁹ Karamanoğluyla ittifak kuran Cem, kardeşi II. Bayezid ile giriştiği taht mücadelesinde Aksaray şehir halkı bunlara katılmayıp merkezin yanında yer aldığından II. Bayezid şehir halkını avâız resminden muâf tutmuştur. BOA TT 46 numaralı defterde şehir halkının avâızdan muâf olduğu belirtiliyorsa da bunun sebebi ne BOA TT 40'da, ne de BOA TT 46'da bildirilmemiş, fakat BOA TT 455 numaralı defterde bu durum zikredilmiştir. Bk.. BOA TT 455, s. 580.

²³⁰ BOA TT 46, s.70.

²³¹ BOA TT 455, s.1005.

	Konar-Göçer	3475	2537	24	776	-	1746	723	18	-	49	125	14	-
	TOPLAM	7962	5125	175	1945	-	2663	1560	163	-	120	427	20	-
1571	Konar-Göçer	719	-	-	-	-	14	-	136	-	-	3	-	-
	TOPLAM	719	-	-	-	-	14	-	136	-	-	3	-	-
1584	Şehirli	2568	-	-	-	-	-	-	834	-	-	167	-	6
	Köylü (Müsl)	13284	-	50	2197	129	3936	4827	28	675	56	645	-	741
	Köylü (G.M)	1084	-	13	273	-	416	363	-	12	-	7	-	-
	Konar-Göçer	1576	-	-	-	-	773	708	-	65	-	30	-	-
	TOPLAM	18512	-	63	2470	129	5125	5898	862	752	56	849	-	747

Müsl. Müslim; G.M. Gayrimüslim

Kazâ nüfusunda tam olarak gösterilemeyen ve tablolarda da farklı sütununda belirtilen bir raiyyet grubu bulunmaktadır. Bunlar çift, nim çift, bennak, caba gibi mevcut pozisyonlarına ilaveten daha fazla toprak tasarruf etmelerinden kaynaklı iki ayrı vergilendirmeye tabi tutulmuş olmalıdırlar. Bu uygulamanın sadece 1500 ile 1518 tarihlerinde ve genellikle cemaatlerde görülmesi oldukça ilginçtir. Aynı durum Koçhisar Kazâsı'nda da mevcuttur.

Tablo XXIII- Aksaray Kazâsı'nda Farklı Raiyyet (1500-1518)

FARKLI RAIYYET	1500			1518		
	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem
Çift-Nim	-	1	-	-	3	-
Nim-Caba	-	-	-	-	2	-
Bennâk-Nim	-	-	-	-	-	8
Bennâk-Caba	-	-	3	-	-	-
Caba-Bennâk	-	1	3	-	1	4
Caba-Nim	-	-	1	-	-	2
Toplam	-	2	7	-	6	14
	9			20		

Tablo XXIV- Aksaray Kazâsı Muâfları (1500-1584)

MUAFLAR	1500			1518			1584		
	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem
İmam	31	6	14	20	58	50	54	127	13
İmam ve Hatip	-	1	-	-	1	-	-	9	-
Veled-i İmam	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Hatip	-	1	-	1	2	-	1	11	2
Müezzin	1	-	-	-	1	-	15	13	1
Nâibü'ş-şer'	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Kadı	-	-	-	-	-	-	5	5	-
Nâib-i Kadı	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Kethüdâ-i Aksaray	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Kethüdâ	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Câbi	3	-	-	1	-	-	-	-	-
Hâfız	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Müderis	-	-	-	-	-	-	5	-	-
Mülâzım	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Muhassıl	-	19	20	4	8	36	44	57	2
Ehl-i İlim	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Pir-Veli	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Pir-i fâni	3	34	18	10	24	21	5	85	8

Fâni	4	12	16	-	-	-	-	-	-
Kötürüm	-	-	-	-	-	-	-	7	-
Fakir	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Pir ve A'mâ	-	-	-	-	-	-	-	4	1
Pir-i fâni ve fakir	-	-	-	-	-	-	-	1	-
A'ma	2	8	7	5	15	4	3	20	2
Küt	-	1	-	-	1	-	-	-	-
Gâyib	-	2	3	5	2	5	1	-	-
Pir-i gâyib	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Fakir ve sâyiil	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Divane	-	2	-	-	-	-	-	1	-
Fertüt	-	-	1	-	-	-	-	-	-
... (okunamadı)	-	-	-	-	1	1	-	1	-
Alil	-	-	-	-	2	2	-	-	-
Mecnun	-	1	-	-	-	-	4	1	-
A'rec	-	1	3	-	-	-	-	-	-
Meflûç	-	4	2	-	2	-	-	3	1
Sâdât	8	-	-	10	-	-	-	11	-
Şerifzâde	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Cemaat-i Eşraf	-	-	-	3	-	-	-	-	-
Dervişân-ı Eşraf	-	-	-	-	3	-	-	-	-
Şeyh	-	5	-	4	4	-	1	-	-
Tekkenişin	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh-i zaviye	-	-	1	-	-	-	-	6	-
Şeyhzâde	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Şeyh oğlu	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh biraderi	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Derviş	-	7	-	-	63	-	-	10	-
Tabbâh	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Kayyîm	-	-	-	-	-	-	1	1	-
Habbâz	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ferrâş	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Evlâd-ı Şeyh Hamid	-	-	-	-	-	-	11	-	-
Saka	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Zaviyedâr	-	1	-	-	4	1	2	4	-
Hizmetkar-ı Zaviye	-	26	-	-	6	-	-	-	-
Atçeken	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Bazdâr	-	2	-	-	-	-	-	1	-
Bazdârân ve bazdârân-ı zâdegân	-	-	-	-	-	-	-	44	-
Zaim	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Sipâhizâde	-	-	1	-	-	3	-	16	-
Sipâhizâdegân	-	4	5	5	28	-	-	128	-
Sipâhi ve sipâhizâdegân	-	-	-	-	-	-	-	45	-
Sipâhi-i Mütেকâid	-	-	5	2	-	-	-	-	-
Mütেকâid	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Mütেকâid ve mütেকâidzâdegân	-	-	-	-	-	-	-	13	-
Sâhib-i mülk (mâzül)	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Merd-i tımar	-	-	-	-	-	-	7	12	-
Merd-i tımar-ı mâzül	-	-	-	-	-	-	-	3	-
Elinde tımara emr-i şerif var	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Nökerân	-	7	-	-	-	-	-	-	-
Rüsûm ve avânzdan muâf	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Örfiyeden ve rüsûmdan muâf	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Muâf	-	1	-	-	6	-	-	-	-
Toplam	52	155	102	70	232	125	167	652	30
	309			427			849		

Yukarıdakilerin hâricinde yine muâf zümresinden olup da tabloda ayrı sütunlarda gösterilemeyen çeşitli raiyyet grupları bulunmaktadır. Bunlar askeri, idari ve dini hizmetlerinin yanısıra bedenlen sağlıklı kişiler olmaları ve muaf stüsünde sayılmaları gerekirken çift, nim çift, bennak, caba ve mücerred gibi raiyyet resmine veya tasnifine muhatap kalmışlardır. Ancak bunların da belirtilmesi gerektiğine inanıldığından raiyyet statüleri ve pozisyonları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo XXV- Raiyyet Statüsünde Olan Muâflar (1500-1584)

Raiyyet Statüsünde Olan Muâflar	1500			1518			1584		
	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem
Çift-İmam	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Çift-Kethüdâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çift-Bey hakkı alınmaya	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çift-Sipâhizâdegân	-	4	-	-	1	-	-	-	-
Çift-Sipâhi-i Mütেকâid	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Çift-Sipâhizâdegân-ı mütেকâid	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Nim-İmam	-	19	4	-	-	-	-	6	-
Nim-Şeyh	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nim-Müezzin	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Nim-Tekkeşin	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nim-Çırakdâr	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nim-Müderrişzâde	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nim-Merd-i tımar	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Nim-Sipâhi-i mütেকâid	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Nim-Sipâhizâdegân	-	-	-	-	10	-	-	-	-
Nim-Sipâhizâde	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nim-Nes-i sipâhi	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nim-Masum	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Nim-Gâyb	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Nim-Müteveffâ	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Nim-A'ma	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Nim-Pîr-i fâni	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Nim-..... vardır	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Nim-Derîş	-	-	-	-	3	-	-	-	-
Bennak-İmam	-	9	3	-	-	-	-	-	-
Bennâk-Sipâhi-i mütেকâid	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Bennâk-Sipâhizâde	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Bennâk-Sipâhizâdegân	-	-	-	-	5	-	-	-	-
Bennâk-sipahi-i..... (resim vermeye)	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Bennâk-Bazdârân	-	-	-	-	6	-	-	-	-
Bennâk-Bazdâr-ı Şehzade	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Bennâk-Pîr-i fâni	-	1	-	-	-	1	-	-	-
Bennak-Gâyb	-	-	-	-	3	3	-	-	-
Bennâk-Meflûç	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Bennâk-Müteveffâ	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Bennâk-Derîş	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Caba-İmam	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Caba-Muhassıl	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Caba-Sipâhizâde	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Caba-Sipâhizâdegân	-	2	-	-	5	-	-	-	-
Caba-Sipâhi-i mütেকâid	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Caba-Görünçü-i Şehzade (Bazdar eğitici)	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Caba-Bazdârân	-	-	-	-	3	-	-	-	-

Caba-Derviş	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Caba-Pîr-veli	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Caba-Aîlî	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Mücerred-Sipâhizâde	-	-	1	-	-	2	-	-	-
Mücerred-Sipâhi-i mülâzım	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Mücerred-Şerifzâde	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Mücerred-Sipâhi-i mütekâid	-	1	1	-	-	2	-	-	-
Mücerred-Sipâhizâdegân	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Mücerred-Nöker	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Mücerred-Evlad-ı Şeyh Hamid	4	-	-	-	-	-	-	-	-
	4	60	14	-	44	19	-	7	-
TOPLAM	78				63			7	

Muâf grupların bir kısmının, yüzyılın başında ve ortasında vergi veren raiyet statüsünde iken, asrın sonlarına doğru tamamen muâf konumuna geçtikleri görülmektedir. Buradaki muâf zümrelerinin büyük çoğunluğunu da dinî ve askerî sınıf mensupları oluşturmaktadır.

III- KOÇHİSAR KAZÂSİ

A- KOÇHİSAR ŞEHİRİ

1. Şehrin Adı

Karamanoğulları Beyliği idaresi altındaki bölgelerden olan Koçhisar da, Aksaray'la birlikte Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Konyalı, siyasi kaderi Aksaray ile birlikte yürüyen Koçhisar'ın, H.872- M.1467 yılında Osmanlı idaresine geçtiğini belirtir²³². Bu tarih, aynı zamanda, Konya ve Gevale kalesinin ilhak yılıdır. Aksaray'ın Osmanlı hakimiyetine girişi 1469 olarak kabul edildiğinden, Koçhisar için de aynı tarih esas alınacaktır²³³. Fatih'in 1476 yılında yaptırmış olduğu Karaman Eyâleti vakıf ve mülk tahrir defterinde, Koçhisar Aksaray'la birlikte zikredilmiş, fakat idarî durumu kesin olarak belirtilmemiştir. Ancak mülk kayıtlarının aynı başlık altında toplanmasından Aksaray vilâyetinin kazâsı olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür²³⁴. Koçhisar, XVI. yüzyıl boyunca Aksaray Sancağı'nın, kendisinden sonra (Aksaray Kazâsı) ikinci kazâsını oluşturmuştur.

Şehrin tanıtımına girmeden önce Koçhisar kelimesinin yazılış ve söyleniş üzerinde durmakta fayda var. Fatih döneminden itibaren Osmanlı belgelerinde şehrin adı "Koçhisar" (قوشحسار) olarak geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı

²³² İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Şerefli Koçhisar Tarihi*, İstanbul 1971, s.211. Konyalı, Aksaray'ın ilhak tarihini, Karamânî Nişancı Mehmed Paşa'ya istinâden H.874/ M.1469 tarihini verirken, (Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.495) burada H.872/M.1467 yılını vermiştir. Herhalde 1469 tarihini kastetmiş olsa gerek.

²³³ Giriş bölümüne bakınız.

²³⁴ Koçhisar'ın kesin olarak "kazâ" olduğu belirtilmemesine rağmen Aksaray'la birlikte zikredilmesinden dolayı kazâ olduğunu düşünüyoruz.

Lügâti't-Türk adlı eserinde, “koş” kelimesine şu anlamları vermiştir: “Çift, çifte, herhangi bir şeyin çifti, eşi”²³⁵. Bu açıdan bakıldığında kelimenin anlamından iki tane kale ifadesi çıkmaktadır. Aynı şekilde Konyalı da şehrin hemen yanındaki tepenin etrafında bir kale olduğunu ve bunun üstündeki tepede de başka bir kalenin mevcudiyetinden dolayı, Türklerin buraya “Çifte Kale” anlamında Koşhisar dediklerini ifade etmektedir.²³⁶ Şehrin adı daha sonra “Koçhisar” (قوچحسار) şeklinde yazılmış²³⁷ ve söylenilmiş olmasına rağmen Konyalı, eski Konyalıların bu şehre hâlâ “Koşhisar” dediklerini belirtmektedir²³⁸.

2. Koçhisar Kalesi

Koçhisar Kalesi hakkında malumat oldukça sınırlıdır. Konyalı, kalenin bugün Güneştepe olarak adlandırılan yığma tepenin üzerinde kurulduğunu ve eskiden tepenin etrafının surla çevrili olduğunu, bunun içinde de Ahmedek adıyla bir İç Kalenin bulunduğunu söylüyor. Kalenin kapı yerinin ve sûrun temellerinin yerli ahali tarafından görülmüş olduğunu belirtiyor²³⁹. Konyalı, İç Kale hakkındaki görüşünü TKGM TT 565 nolu defterin Koçhisar bölümündeki bir kayda dayandırıyor²⁴⁰. Söz konusu defterin Koçhisar bölümü oldukça problemlidir. Çünkü, bu bölümde Koçhisar, Kayseri ve bazen de Aksaray vakıfları karışık olarak kaydedilmiştir. Hatta geneline bakıldığında daha çok Kayseri ile ilgili vakıflar dikkat çekmektedir. Konyalı'nın sözünü ettiği “Vakf-ı Mescid-i Ahmedek” olarak bahsedilen vakfın, Kayseri'ye ait olduğu bir sonraki defterden anlaşılmaktadır²⁴¹. Kalenin, sur ve diğer kulelerine göre daha yüksek ve sağlam, bir başka deyişle muhkem bölgesi olan Ahmedek'in, kentin savunmasından sorumlu garnizonu barındıran bir tür merkez veya kışla olduğu söylenilebilir²⁴². Ayrıca çalışma dönemi (1476-1584) boyunca ne kale, ne de kale görevlileri hakkında en ufak bir bilgi bulunamamıştır.

²³⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügâti't-Türk*, (çev. Besim Atalay), .IV, Ankara 1986, s.348; Türkçe'de koşa ve onun kısaltılmış şekli olan koş, çift demektir. Buna göre Koş Hisar çift hisar demek olmalıdır. Yine dilimizdeki “koş” fiili de buradan gelmektedir. Bk. Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s.132, not 3; Ayrıca Anadolu'daki “çifte koşmak” deyiminin de bununla ilgili olduğunu düşünüyoruz.

²³⁶ Konyalı, *Şereflikoçhisar Tarihi*, s.212.

²³⁷ Bk. BOA KK Mevkûfat 2551, s.71; TKGM TT 131, vr.128b.

²³⁸ Konyalı, *Şereflikoçhisar Tarihi*, s.212-213.

²³⁹ Konyalı, *Şereflikoçhisar Tarihi*, s. 491-494.

²⁴⁰ “Vakf-ı Mescid-i Ahmek (Ahmedek)” bk. TKGM TT 565, vr.213b.

²⁴¹ “Mescid-i Ahmedek der-Kal'a-i Kayseriyye” bk. 387 Numaralı, s.220.

²⁴² Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde*, s.152; Yusuf Küçükdağ, “Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, Konya 2001, s.85.

3. Mahalleler

Yukarıda, Türk-İslâm şehirlerinin özellikleri ve Osmanlı devletinde bir yerleşme biriminin, şehir kategorisine dâhil edilebilmesi için bazı fonksiyonların işlerlik kazanmasına bağlı olduğu belirtilmişti. Koçhisar da Aksaray gibi Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden biridir. Bunun en güzel örnekleri Hitit ve Friglerin bölgedeki izleridir²⁴³.

Kale etrafında teşekkül eden şehrin, bir hamamı²⁴⁴, Cuma camisi²⁴⁵ ve “bâc-ı pazar” ile “ihtisâb” vergilerinden anlaşılan pazarının bulunması ve bunun yanında az da olsa küçük sanayi tesisleri denilebilecek değirmenlerin varlığı, Koçhisar'ı şehir olarak tanımlamaya yetmektedir.

1500 yılında Koçhisar şehrinde mahalle adına rastlanılmamakta sadece “Nefs-i Koçhisar” kaydı bulunmaktadır. Mahallenin, en küçük idarî birimi oluşturduğu düşünülürse, şehirde mahalle kaydının bulunmaması; nüfusun azlığından yazmaya gerek duyulmadığı şeklinde bir kanaat uyandırmakta ise de; 1518 yılında da hemen hemen aynı nüfusun varlığı ve bu dönemde mahallelerin zikredilmiş olması açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir problem gibi gözükmektedir. 1518 ve 1584 yılları arasında şehirde 3 mahalle bulunduğu ve bu mahallelerin isim ve sayılarında herhangi bir değişiklik olmadığı dikkat çekmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen nüfus artış hareketleri Koçhisar'da yeni mahallelerin kurulmasına yol açmamış sadece, mevcut mahallelerdeki nüfusun yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

Tablo XXVI- Koçhisar Mahalleleri (1500-1584)

Mahalleler	1500	1518	1572	1584
Nefs-İ Koçhisar	+	-	+	-
M. Acıpınarı	-	+	-	+
M. Hamam	-	+	-	+
M. Hisarcık	-	+	-	+

4. Şehrin Demografik Durumu

XVI. yüzyıl boyunca Aksaray'da olduğu gibi, Koçhisar'da da gayrimüslim nüfusa rastlanılmamaktadır. Zaten şehir merkezinin nüfusu, sıradan bir köy kadar veya biraz fazladır. Şehir olarak adlandırılan merkezlere göre buranın farklı bir özellik taşıdığı görülmektedir. Yukarıda şehrin tanımı yapılırken tarım sektöründe çalışan nüfusun azlığına dikkat çekilmişti. Halbuki Koçhisar şehrini

²⁴³ Bk. Konyalı, *Şereflikoçhisar Tarihi*, s.31-47.

²⁴⁴ TKGM TT 565, vr.208b; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

²⁴⁵ Bk. Faroqhi, “Friday Mosques”, s.167-168 ve 173. sayfadaki harita.

oluşturan nüfusun hemen hemen hepsinin ziraatle uğraştığı, isimlerinin altındaki raiyyet rüsûmu vergilerinden müşahede edilmektedir. 1500'de timar olarak tasarruf edildiği belirtilen şehrin, daha sonraki dönemlerde tasarruf şekli belirtilmemiştir. Ancak her üç tahrirde de şehir nüfusunun ziraatle uğraştığı bâriz bir şekilde görülmektedir²⁴⁶. Bu durum şehir olarak tanımlanan merkezler için sık görülmeyen bir özellik olsa gerek.

II. Bayezid döneminde (1500'de), mahallesi yazılmamış olan Koçhisar'ın nüfusu 151 neferdir (çift 7, nim çift 64, bennâk 31, caba 9, mücerred 22, belirsiz 2, muâf 14). 1518'de şehrin üç mahallesinden en az nüfusu olan Acıpınar'dır (40 nefer). En fazla nüfusu olan ise (64 nefer) Hisarcık'tır. Bu dönemde şehir merkezi 153 neferdir (çift 17, nim çift 53, bennâk 43, caba 21, muâf 19). Nüfusun bir önceki tahrirle hemen hemen aynı olması nüfusta önemli bir artışın olmadığına delâlet etmektedir. Mahalle başına düşen nefer sayısı ise 51'dir. 1584'te mahalle sayısı önceki dönemlere nazaran artmamasına rağmen, nüfusta %109.93 oranında bir artış olmuştur. Bu dönemde nüfus üç mahalleye de eşit miktarda dağılmıştır. En fazla nüfus Hisarcık ve Hamam mahallelerinde (107 nefer) iken, en az nüfus ise Acıpınar Mahallesi'ndedir (103 nefer). Bu dönemde, şehrin toplam nüfusu 318 neferdir (çift 1, nim çift 52, ekinlü 45, bennâk 58, caba 131, sagir 15, belirsiz 1, muâf 14 ayrıca 1 nefer haymana vardır). Mahalle başına düşen nefer sayısı 106 iken, bekar erkeklerin nefere oranı ise %46'dır. Yine bu tarihte Koçhisar Kazası yüzdeci cemaatlerinden 8 neferin şehir merkezinde yaşadığı görülmektedir.

Tablo XXVII- Koçhisar Şehir Nüfusu (1500-1584)

	Mahalleler	Nef	Han	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sag	Belr	Mua	Hariç
1500	Nefs-i Koçhisar	151	101	7	64	-	31	9	22	-	2	14	-
	TOPLAM	151	101	7	64	-	31	9	22	-	2	14	-
1518	M. Acıpınar	40	20	7	7	-	11	7	-	-	-	8	-
	M. Hamam	49	31	7	20	-	11	7	-	-	-	4	-
	M. Hisarcık	64	44	3	26	-	21	7	-	-	-	7	-
	TOPLAM	153	95	17	53	-	43	21	-	-	-	19	-
1584	M. Acıpınar	103	-	1	13	12	26	39	-	6	1	5	-
	M. Hamam	107	-	-	19	15	13	48	-	9	-	3	1
	M. Hisarcık	107	-	-	20	18	19	44	-	-	-	6	-
	TOPLAM	317	-	1	52	45	58	131	-	15	1	14	1

400-1000 arasında vergi nüfusu olan şehirleri küçük şehir olarak adlandıran Faroqi, 400'ün altında vergi nüfusu olan şehirleri dikkate bile almamıştır²⁴⁷.

²⁴⁶ BOA TT 46; BOA TT 455, TKGM TT 131.

²⁴⁷ Faroqi, Osmanlı'da Kent ve Kentliler, s.14.

XVI. yüzyıl boyunca nüfusu en fazla 317 nefer olan Koçhisar'ın, kazâ merkezi olarak nitelendirilmesi, idarî veya stratejik öneminden kaynaklanıyor olsa gerek. Kadısı²⁴⁸ ve subaşısının²⁴⁹ varlığı bilinen şehrin önemi, belki de kazâda, tamamen yarı göçebe cemaat ve aşiretlerin iskân edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

5. Şehrin Sosyal Bünyesi

Şehrin en yetkili idarî görevlisi olan kadıya, sadece 1584'te cemaatler içerisinde rastlanılmaktadır. Ayrıca bu sınıfa dâhil olan kasaba kethüdâsının varlığı da dikkat çekmektedir. 1584 tarihinde Acıpınar Mahallesi'nde sâkin olan kethüdâ, bennâk olarak kaydedildiğinden muâflar tablosunda görülmemektedir. Bunun dışında askerî, dinî ve güçsüzler olarak farklı gruplara ayrılabilen muâf zümreler bulunmaktadır. Bunların tahrir dönemlerine göre şehir nüfusuna oranı 1500'de %9, 1518'de %12, 1584'te ise %4'tür.

Tablo XXVIII- Şehirdeki Muâf Zümreler (1500-1584)

Muâflar	1500	1518	1584
İmam	-	5	2
Hatib	-	-	1
Müezzin	-	1	1
Muhassıl	5	5	2
Pîr-i fâni	4	1	1
Fakir	-	-	1
A'mâ	2	5	1
Fertüt ²⁵⁰	1	-	-
İbtidâdan elinde emr-i şerif var	-	-	2
Sipahizâde	-	-	1
Sipâhizâdegân	-	2	-
Merd-i timar	-	-	2
Bîl-fil sipâhi	2	-	-
TOPLAM	14	19	14

1500 ile 1584 tahrirlerinde aynı kalan muâfların sayısının 1518'de az da olsa arttığı görülmektedir. Muâf olarak değerlendirilen zümrelerden bazıları (yukarıdaki kethüdâ örneğinde olduğu gibi) toprak tasarruf ettiğinden veya raiyyet statüsünde olmasından dolayı muâflar kısmına alınamamıştır. 1500²⁵¹ ve

²⁴⁸ BOA MD XLI, s.468, hüküm 1006; s.448, hüküm 950; BOA MD XLIII, s.127, hüküm 230; BOA MD LIII, s.274, hüküm 790; BOA MD LXX, s.180, hüküm 353.

²⁴⁹ BOA KK Mevkûfat 2551, s.71, 73,

²⁵⁰ Fertüt: Pek ihtiyar, pîr, kocamış, bunak bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998, s.261.

²⁵¹ Nim-İmam 1, Bennâk-İmam 1 bk. BOA TT 46, s.63.

1584'te²⁵² bu durumda olan 2'şer nefer imam bulunmaktadır. Vakıf teşekkülünün en fazla olduğu 1584 tarihinde bile 1 camisi ve 2 mescidi olan Koçhisar şehrinin, imam sayısının hiç de az olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Şehirde dinî ve ilmî sınıf mensupları, muâf zümre içinde en kalabalık grubu oluştururken, askerî ve güçsüzler olarak nitelendirilen grubun sayıları birbirine çok yakındır.

1584'te Koçhisar nüfusu içinde gösterilen haymana zümresinden 1 nefer bulunmaktadır. Bunlar Aksaray'da olduğu gibi tarafımızdan hariç raiyyet olarak adlandırılmış, fakat toplam nüfus rakamlarına dâhil edilmişlerdir. Bu dönemde sancak genelinde haymana gruplarının fazlalığı dikkat çekmektedir.

Koçhisar şehir merkezinde statüsü bennâk olan 2 neferin “mu'tak” olduğu kaydedilmiştir. Şehirdeki meslekî zümreler hakkında maalesef malumat yoktur.

B- KOÇHİSAR KAZÂSİ KIR İSKÂN MERKEZLERİ

1. Nâhiyeler

1500 ve 1518 tarihlerinde Koçhisar Kazâsı şehir ve köyleri ile cemaatleri ayrı defterlere yazıldığından kazâdaki nâhiye oluşumu şehre ait kayıtların bulunduğu defterlerde değil de cemaat defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Gerek şehir yapılanmasındaki düşüklük gerekse kır iskân merkezlerinin yok denecek kadar azlığı, buradaki idari tasarrufun daha çok cemaatler üzerinden yürütülmesini sağlamıştır. Nitekim her iki dönemde de şehir merkezindeki üç mahalle dışında tek bir köy²⁵³ ve 1518'de iki vakıfta²⁵⁴ bulunan görevlilerin haricinde yerleşme görülmemektedir. Bu husus, kazâda düzenli bir nâhiye ünitesinin var olup olmadığı şeklindeki bir soruyu da beraberinde getirmesine rağmen, cemaat defterlerindeki kayıtlar, bu soruyu cevaplandırmamıza yardımcı olmaktadır. Şöyle ki, kazâda 1500'de sadece Hindilü, 1518'de Karmış ve Karabey, 1530'da Koçhisar ve Karabey, 1584'te ise Koçhisar adlı nâhiyeler bulunmaktadır. Bu çerçevede, yüzyıl boyunca bu ünitelerin sayıları, isimleri ve coğrafi sahalarındaki farklılığı, düzenli bir nâhiye sisteminin varlığından/yokluğundan ziyade, bölgedeki askeri yapıya bağlı olarak vergi gelirlerinin tahsis ve tasarrufundaki değişimlerle izah etmek daha doğru bir yaklaşım olsa gerek.

²⁵² Nim-İmam 2 bk. TKGM TT 131, vr.131a-b.

²⁵³ “Karye-i Hacı Enbiya” bk. BOA TT 46, s.65; BOA TT 455, s.646.

²⁵⁴ “Vakf-ı Ömer Abdâ” bk. BOA TT 455, s.646; “Vakf-ı Evlâd-ı Şeyh Resul Paşa” bk. BOA TT 455, s.647.

1500'de kazâda sadece Hindilü adlı bir nâhiye bulunmaktadır²⁵⁵. Genellikle, belli bir yerleşim merkezinin veya coğrafi bir bölgenin nâhiye birimini oluşturduğu bilinmekle birlikte, Koçhisar çevresindeki önemli konar-göçer gruplardan biri olan Hindilü kabilesinin aynı zamanda nâhiye adı olarak belirtilmesi oldukça ilginçtir. Sonraki tahrirlerde bu nâhiye ortadan kalkacak, yerine 1518'de Karmış ve Karabey adlı iki nâhiye kurulacaktır²⁵⁶. Hindilü Nâhiyesi özellikle Hindilü kabilesine mensup cemaatleri, Karmış ve Karabey Nâhiyeleri ise mezraaları kapsamaktadır. 1530'daki Koçhisar Nâhiyesi neredeyse kazâ genelini tümünü, Karabey Nâhiyesi ise yine bazı mezraaları havidir²⁵⁷. 1584'te ise kazâ genelini kapsayan tek bir Koçhisar Nâhiyesi teşkil edilmiştir²⁵⁸. Böylelikle, nâhiye ünitesi özeinde Koçhisar Kazâsı ancak 1584 tahririnde bir bütün haline getirilebilmiştir.

Tablo XXIX- Koçhisar Kazâsı Nâhiyelerinin Köyleri (1500-1584)

Nâhiyeler	1500		1518		1530		1584	
	Nahy	Köy	Nahy	Köy	Nahy	Köy	Nahy	Köy
Koçhisar	-	1	-	1	+	1	+	116
Hindilü	+	-	-	-	-	-	-	-
Karabey	-	-	+	-	+	-	-	-
Karmış	-	-	+	-	-	-	-	-
Toplam	1	1	2	1	2	1	1	116

2. Köyler ve Nüfus

Koçhisar Kazâsı gelişim bakımından ilginç bir özellik taşımaktadır. 1476'dan 1518 yılına kadar kazâda yerleşim birimi olarak nefsin dışında, sadece Hacı Enbiya Dede köyü görülmektedir. 1584'te ise köy sayısında, muazzam bir artış dikkat çekmektedir.

1518 tahririnde, 1 karyenin dışında Ömer Abdal ve Evlâd-ı Şeyh Resül Paşa vakıflarında yerleşimin olduğu görülmektedir. Vakıflarda ikamet eden kişilerin vakıf görevlileri olduğunu belirtmek gerekir. 1584'te ise kazâdaki köy sayısı 116'ya (103 müstakil, 13'te tâbi köy) çıkmıştır. Kazâdaki 116 köyün 12'si, bir başka köyle birlikte nüfus ve hâsılları ortak veya iç içedir. Köylerin hemen yanlarına düşülen notlardan da anlaşılacağı üzere, bunlardan 91 tanesi çeşitli cemaat ve taifelerin iskânıyla oluşmuş yerleşmelerdir. Geriye kalan 25 köyün nasıl oluştuğu hakkında herhangi bir açıklama yoktur. Ancak bunların da diğerleri gibi cemaatler tarafından köy haline getirilmiş olması muhtemeldir.

²⁵⁵ BOA TT 32, s.242.

²⁵⁶ BOA TT 1061, s.278.

²⁵⁷ 387 Numaralı, s.140, 146.

²⁵⁸ TKGM TT 131, vr.179a.

Öte yandan, yine 1584 tahririne ait özelliklerden biri de, bazı köylerin raiyyet dökümlerinin yapılmamış olmasıdır. Bu gibi köyler için, Yüzdeciler ve Atçeken cemaatleri ile Adana Perâkendeleri ve Ankara Haymanaları'nın yerleşmesiyle karye olduğu belirtilmiştir²⁵⁹. Bu şekilde köye dönüşen yerleşim birimlerinin sayısı 13'tür. Bu konar-göçer zümrelerden Adana Perâkendeleri ve Ankara Haymanaları hariç raiyyet oldukları için raiyyet dökümleri verilmemiştir.

Meskûn durumda olan 114 köyün yanında 2'de gayri meskûn köy bulunmaktadır²⁶⁰. Bunun yanında, meskûn olduğu, karye başlığı ile birlikte verilen açıklamalardan anlaşılan, fakat raiyyeti yazılmamış olan 8 adet köy bulunmaktadır²⁶¹. Bu köylerden sadece bir tanesi Ankara Haymanaları tarafından şenlendirilmişken diğer yedi tanesi ise Yüzdeci konar-göçer taifesinin yerleşmesiyle oluşmuştur. Bu gibi köylerin raiyyetleri toplam olarak verilmediği için nüfus bahsinde dikkate alınamamıştır. Bu dönemde köyler arasındaki cemaat gruplarının varlığı konar-göçerliğin hala devam ettiğini göstermektedir. 1584'te, Koçhisar köyleri arasındaki gezici cemaatlerin sayısı 11'dir. Koçhisar Kazâsı için bu döneme has özelliklerden biri de 116 köyden 7'sinin isimlerinin 1'den fazla karye, mezraa ve mevzi adlarıyla tesmiye olunmasıdır²⁶².

Koçhisar Kazâsı'nda hariç raiyyetin, hemen hemen hepsi Adana Perâkendeleri ve Ankara Haymanaları'ndan iken sadece 1 köy ve 4 cemaat ahalisinden bazılarının Ankara Sancağı'ndaki muhtelif karye ve mezraalarda ikamet veya ziraat ettiği anlaşılmaktadır²⁶³.

1500'de köy sayısı 1 olan Koçhisar'ın, köy başına düşen ortalama nefer sayısı 15'tir. 1518'de de yine 1 olan köy sayısının, ortalama nefer sayısı 39'dur. 1584'te

²⁵⁹ TKGM TT 131, vr.39a, "K. Katırcı, Atçeken cemaatinden Varsak Hoşkademli cemaati sâkinlerdir"; TKGM TT 131, vr.45b, "K. Kancık, Ankara Haymanaları temekkûn idüb karye olmuştur"; TKGM TT 131, vr.43a, "K. Saraycık, Yüzdeciler cemaat-i temekkûn itmekle karye olmuştur"; TKGM TT 131, vr.72b, "K. Tecekic, Adana Perâkendesini mütemekkinlerdir".

²⁶⁰ TKGM TT 131, vr.149a, "K. Paşahatun, hâli an-reâyâ, hâricden Demircikışlası ahalileri ziraat ederler"; TKGM TT 131, s.149/a, "K. Bostanboğazı, hâli an-reâyâ".

²⁶¹ TKGM TT 131, vr.134b, "K. Güllüce-i Küçük, Yüzdecilerden Bıçağıuzun cemaati mütemekkinlerdir"; vr.135a, "K. Belpınar nd. Hond Hacı, Yüzdecilerden İlyas Fakih cemaati mütemekkinlerdir"; vr.141a, "K. Halkalkıyuy, Yüzdecilerden Eğdir cemaati mütemekkinlerdir"; vr.149a, "K. Karadere tâbi-i Acıkuyuy, Yüzdeciler mütemekkinlerdir"; vr.159b, "K. Barandörtlükuyuy, Ankara Haymanaları mütemekkinlerdir" vs.

²⁶² TKGM TT 131, vr.144a, K. Karakuyuy ve Yaylakahurlu ve Ozan; vr.145a, K. Karakayaboğazı ve Korucukışlası; vr.145b, K. Sundaöyüğü maa Abdi Fakih Kışlası; vr.147a, K. Demürkiran ve Samangedüğü; vr.152a, K. Beşâğil ve Büyükyâğan ve Karahurlu, ve Cundhacı; vr.154b, K. Boğazköy ve Boğazviranı ve Yaylaköy; vr.155a, K. Tayılı (Tahir) ve Mezraa-i Semerkışlası ve İngazi

²⁶³ "Cemaat-i Kulfallu Karye-i Bostan Boğazı, an-kabile-i Bozkırlu, Defter-i Atikte Bostan Boğazı nâm mezra'ada raiyyet mukayyedir. Hâliyâ bazı kendüler ve bazının evladları Ankara Sancağı'nda Danışmendli nâm karyede mütemekkinler olup hukûk-ı şer'iyelerin sâhib-i arz'a ve rûsûmların Karaman Sipâhilerine edâ eyledikleri minval üzere Defter-i Cedîde kayd olundu. tâbi-i Koçhisar". bk. TKGM TT 131, vr.149b, 150a, 151b, 152a.

ise köy sayısının 116'ya çıkmasıyla birlikte nefer sayısındaki oran %28.03'e düşmüştür. Bu tarihte 100 neferi geçen köy sayısı ise sadece 1 tanedir (K. Uluviran, nefer 195). Koçhisar Kazâsı'nda gayrimüslim nüfus bulunmadığı için yerleşim birimleri de müslim ve gayrimüslim şeklinde tasnif edilmemiştir.

Tablo XXX- Koçhisar Kazâsı Köy Nüfusu (1500-1584)

Tarihler	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Hariç
1500	15	13	1	5	-	2	2	2	-	1	2	-
1518	39	12	3	4	-	7	4	-	-	-	21	-
1584	3239	-	15	532	137	1155	1096	3	183	10	108	295

Koçhisar Kazâsı köy nüfusunda XVI. yüzyılın son çeyreğinde görülen bu nüfus artışının ana sebebi, kazâ dâhilinde bulunan konar-göçer teşekküllerin yerleşik hayata geçmesidir. İlk ve son tahrir arasında kıyaslanamayacak kadar fark olduğundan böyle bir işleme kalkışılmayacaktır.

C- KOÇHİSAR KAZÂSİ KONAR-GÖÇERLERİ

Aksaray Kazâsı'ndaki gibi, Koçhisar Kazâsı'nda da cemaatler kabile veya taife esasına göre kaydedilmişlerdir. 1500 tarihli konar-göçer defterinde Koçhisar Kazâsı'nın 44 cemaati bulunmaktadır. Defterde, her cemaatin mensup olduğu aşiret veya üst birim belirtilmişken, bazı cemaatlerin mensubu olduğu aşiret kayıtlı değildir Bunların Koçhisar Kazâsı'ndaki sayısı 4'tür. Diğer 40 cemaatin bağlı bulunduğu üst birim ise bellidir.

Bu defterin en problemlili kısmı Koçhisar Kazâsı'na ait bölümdür. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde raiyyet defterlere belirli harf sembolleri ile kaydedilirdi. Bunlar چ (Çift), نم (Nim çift), ک (Bennâk), جبه (Caba) ve م (Mücerred) harfleri ile simgelenirdi. Ancak defterin Koçhisar Kazâsı kısmında Bozkır Cemaati'ne tâbi cemaatlerin 16'sında (s.222-232 arasında) ve Bozdoğan Cemaati'ne bağlı cemaatlerin 5'inde (s.236-240 arasında) ve Hindilü Nâhiyesi'nde Yediklü Cemaati'nde (s.242'de) raiyyetin statüsü belirtilirken farklı bir yöntem uygulanmıştır. Normalde raiyyetin statüsü harflerle verilmesi gerekirken burada aynı anda hem harf hem de yazı ile belirtilmiştir. Aynı cemaat içinde bile çift, nim çift, bennâk ve mücerredlerin bazen yazı (مجرد , جبه , بناک , نم چفت , چفت) bazen de harflerle (چ , نم , ک , جبه , م) sembolize edildiği görülmektedir. Bunların içinde en ilginç olanı Kara İsalu Cemaati'nde (s.222) bir raiyyetin isminin altına hem yazı hem de harf ile (م , مجرد) mücerred yazılmış olmasıdır. Bu uygulamanın daha çok Bozkır Cemaati, genelde de Koçhisar Kazâsı'nda olması özel bir durumun varlığı

düşüncesini akla getirirse de maalesef bunun neden kaynaklandığı bilinmemektedir. Aşağıdaki tablodan da takip edileceği üzere, yazı ile yazılmış olan raiyyet sembolleri küçümsenemeyecek kadar çoktur.

Tablo XXXI- Raiyyet Sembollerinin Yazımındaki Farklılık (1500)

Kabile Adı	Nef.	Çift	Ç.	Nçft	Nim	Ben.	B.	Müc.	Mim.	Müc-Mim	Nçft-Mim	Ben-Nim	Ben-Cab	B. Nçft
Cm. Bozkır	590	101	1	202	-	89	5	65	93	1	1	4	4	9
C. Bozdoğan	279	32	14	87	52	15	30	1	35	-	-	-	-	2
Nâhiye-i Hindilü	28	3	-	7	-	17	-	1	-	-	-	-	-	-
Toplam	897	136	15	296	52	121	35	67	128	1	1	4	4	11
-	-	136	-	296	-	121	-	67	-	-	-	-	-	-

1518 tarihli cemaat defteri de, bir önceki defterdeki kayıtlarla paralellik göstermektedir. Bu tarihte Koçhisar Kazâsı'nda 52 cemaat bulunmaktadır. Bunlardan 5 tanesinin aşireti verilmemiş, 47'sinin aşiretinin adı zikredilmiştir. Görüldüğü gibi Koçhisar Kazâsı cemaatlerinin sayısı bir önceki döneme göre, %8.4 oranında artış göstermiştir.

1530'da Koçhisar Kazâsı'nda Yüzdeciler hariç 49 adet cemaat bulunmaktadır. Buradaki cemaatlerin de, genel olarak mensup oldukları kabile adları zikredilmekle birlikte, Yörük olduğu belirtilen 6 cemaatin yanında 3 cemaatin de hangi kabile veya aşirete tâbi olduğu belirtilmemiştir. Fakat, 40 cemaatin bağlı olduğu üst birim ise zikredilmiştir.

1539-1540 tarihli defterde ise sadece Koçhisar Kazâsı padişah hassı cemaatlerinin 20 tanesi mevcuttur. Defter, Koçhisar Kazâsı'na ait bütün cemaatleri ihtiva etmediği gibi Aksaray Kazâsı ile ilgili de hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle defter kayıtları sağlıklı bir bilgi sunmamaktadır.

1571 yılında, Aksaray Kazâsı'ndaki yörüklerle birlikte Koçhisar Kazâsı konar-göçerlerinin de Ankara Sancağı'ndaki "Ulu Haymana" idarî birimine katıldığı görülmektedir. Bu tarihte Koçhisar Kazâsı'nda 50 cemaat bulunmakta idi. Buradaki cemaatlerin raiyyetlerinin statüsü belirtilmediğinden raiyyetin durumu hakkında bilgi elde edilememektedir.

1584 yılı tahririnde Koçhisar Kazâsı konar-göçerlerinin de "Yüzdeciler" başlığı altında toplandığı görülmektedir. Bu dönemde cemaatlerin büyük bir kısmının yerleşik hayata geçtiği köylerin hemen yanlarına düşülen notlardan öğrenilmektedir. Ancak, bazı cemaatlerin kısmen de olsa konar-göçer hayatı devam ettirdiklerini fakat köylü reâyâdan ayrı kaydedilmedikleri anlaşılmaktadır. Bunların sayısı 11 adettir.

1. Runkuş Kabilesi

Runkuş (Unguş, Onguş, Orunguş) taifesi, asıl mühim kısmı Adana'nın Sarı Çam Nâhiyesi'nde yaşayan, Oğuzların Üçoklu teşekkülüne mensup Ramazanlı Ulusu boylarından biridir²⁶⁴. Kabilenin Koçhisar'daki cemaat ve nefer sayısı oldukça düşüktür. 1500 tahririnde sadece Aklıkçı Cemaati bu kabileyile ilişkilendirilirken 1518'de cemaat sayısı üçe çıkmış, Aklıkçı'ya ilaveten İzdivan ve Kayırhanlu cemaatleri de eklenmiştir. Sonradan eklenen bu iki cemaatin önceki tahrirde de mevcut olmasından hareketle 1500'de kabilesi belirtilmeyen İzdivan ve Kayırhanlu cemaatleri, tarafımızdan Runkuş Kabilesi'ne dâhil edilmiştir. Buna göre, 1500, 1518 ve 1539'da cemaat sayıları 3 olan kabilenin nefer sayısı 1500'de 248, 1518'de ise 376, 1539'da ise 387'dir.

2. Bozkır Kabilesi

Karamanoğulları beyliğinin önemli konar-göçer gruplarından biri olan, daha çok Toros dağlarının eteklerine yayılan Bozkır cemaati, Oğuz Türklerinin Üç-Ok koluna mensup Varsak boyları²⁶⁵ arasında yer almaktadır. Cemaatin Silifke, Mud, Gülnar, Tarsus, Adana, Kırşehir ve Koçhisar sahalarında izleri sürülebilme²⁶⁶, II. Bayezid devrinde İçel bölgesinden önemli bir kolun çeşitli sebeplerle Koçhisar ve çevresine göç ettiği ifade edilmektedir²⁶⁷. XVI. yüzyılda Bozkır cemaatleri genellikle Koçhisar, Mud ve Gülnar'da toplanırken, bu cemaatin sipahileri ise Karaman eyaletinin Aksaray, Aladağ, Larende, Seydişehir, Koçhisar, Mud, Gülnar, Ermenek ve Kayseri kazalarına yayılmışlardır²⁶⁸.

1500'de 17 olan cemaat sayısının neferi 602'dir. 1518'de 20'ye çıkan cemaat sayısının neferi ise 825'tir. 1539'da 15'e düşen cemaat sayısının toplam neferi ise 522'dir. 1518 ve 1539'daki cemaatlerin neferlerinde dikkate değer bir artma veya eksilme görülmemektedir.

²⁶⁴ Faruk Sümer, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, XI/1-4, İstanbul 1949-1950, s.443,445; Sümer, *Çepniler*, s.118; Sümer, *Oğuzlar*, s.248.

²⁶⁵ Varsakların menşei için bkz. Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar-Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarisına Kadar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 1963, s.72; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001, s.163-365.

²⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C.1, Ankara 2009, s.385-389; Türkay, Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, s.254.

²⁶⁷ Sümer, *Oğuzlar*, s.180-181.

²⁶⁸ Geniş bilgi için bk. Doğan Yörük – Onur Kabak, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Bozkır/lı Cemaatleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, *Bildiriler Kitabı*, Konya 2016, s.215-236.

3. Hindilü Kabilesi

1500 tarihinde sadece bir nâhiye adı olarak kaydedilmiş olan Hindilü'nün kabile adı olduğu ilk defa 1518'de zikredilmiş ve "Haymana"²⁶⁹ olduğu belirtilmiştir. Bu tarihte 8 cemaati olan kabilenin nefer sayısı 494'tür. 1500'de Hindilü Nâhiyesi'nin ilk 8 cemaatini oluşturan konar-göçerler, daha sonraki tahrirlerde Hindilü Kabilesi'ni oluşturan cemaatler oldukları için bunlar da buraya alınmışlardır. Bu cemaatlerin nefer sayısı ise 249'dur.

4. Bozdoğan Kabilesi

Bozdoğan Kabilesi, Anadolu'nun önemli konar-göçer gruplarından birisidir. Başlarında Bozdoğan adıyla anılan -ve bu nedenle aynı adla anılan- bir boy beyinin bulunduğu bu teşekkülün, Mud, Ermenek, Gülnar, Silifke gibi Karamanogulları'nın merkezini oluşturan yerlerde bulunması bu Yörük grubunun beylik içerisindeki gücünü göstermektedir. Osmanlı kayıtlarında Bozdoğanlıların özellikle İçel bölgesinde yoğunlaştıkları zikredilmektedir²⁷⁰.

F. Sümer, Koçhisar Kazâsı'ndaki Bozdoğan teşekkülü içindeki, İğdir cemaatine dayanarak bunların, İğdir boyuna mensup olduklarını belirtmektedir. Ayrıca İğdirlerin Bozdoğanlı Kabilesi ile İçel ve Teke'de birlikte yaşadıklarını özellikle Koçhisar bölgesinde İğdir oymaklarının Bozdoğanlılar içinde yer aldıklarını ifade ederek, her iki teşekkül arasında kavmi bir münasebet olduğunu söyler²⁷¹. Oysa, A. Demir, Koçhisar'daki Bozdoğan teşekkülleri arasında Araplar Cemaati'nin de adının geçtiğini, bu ismin genelde doğu kökenli cemaatler arasında görüldüğünü belirterek, buradaki Bozdoğan cemaatlerinin hiçbirine İçel defterlerinde rastlanılmadığını, dolayısıyla Koçhisar'daki Bozdoğan teşekkülünün Suriye kanadına mensup olması gerektiğini iddia etmektedir²⁷². Bunun yanında, O. Turan, "İcâbet us-Sâil" adlı esere istinâden, Bozdoğanlıların Oğuzların bozok koluna mensup olduklarını belirtirken²⁷³, A. R. Yalman'da, Binboğa Dağı civarındaki, Bahçe köyünden Ahmet oğlu Mehmet Ağa'nın anlattığı bir hikâyeye dayanarak, Üçok koluna mensup olduğunu kabul eder²⁷⁴.

²⁶⁹ BOA TT 1061, s.266; 387 Numaralı, s.144.

²⁷⁰ Üçler Bulduk, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak-Kışlak Sahaları", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000*, Ankara 2000, s.71-72; Bozdoğanlar hakkında daha fazla bilgi için bk. Alparslan Demir, "Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000*, Ankara 2000, s.103-112.

²⁷¹ Sümer, "Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına", s. 472.

²⁷² Alparslan Demir, "Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000*, Ankara 2000, s.112.

²⁷³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul 1980, s.195.

²⁷⁴ Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, (haz. Sebahat Emir), Ankara 1977, s.392;

1500’de kabilenin 7 olan cemaat sayısı, 1518’de 8’e çıkmıştır. Ancak, 1518’de cemaat adı olarak zikredilen Şirmin, 1530’da mezraa yazılmış, burada 20 neferlik bir topluluğun yaşadığı belirtilmiş, ayrıca 6 neferden oluşan dervişlerin varlığından söz edilmiştir. Bu cemaatlerin toplam nefer sayısı ise 1500’de 365 ve 1518’de 508’dir.

5. Yörük Taifesi

Bazı cemaatlerin Koçhisar Kazâsı’nda da Yörük taifesinden oldukları belirtilmiş fakat bu taifenin adı zikredilmemiştir. Bundan dolayı, bu tür cemaatleri defterdeki kayıt şekliyle “An-Yörükân”²⁷⁵ başlığı altında toplamanın daha uygun olacağı düşünülmüştür. 1500’de Yörük olarak nitelendirilen cemaat bulunmaktadır. 1518’de bunların cemaat sayısı 6 olup, toplam neferleri ise 193’tür. Her ne kadar diğer kabileler içerisinde de “Yörük” olduğu belirtilen cemaatler varsa da bunların taifeleri bildirildiği için bu gruba dâhil edilmemiştir.

6. Cüneydlü Kabilesi

Kabilenin kendisi hakkında fazla bir malumat yoktur. Her üç tahrirde de kabileyi 4 cemaat oluşturmaktadır. Bunların nefer sayısı ise 1500’de 106 iken, 1518’de 137’ye çıkmıştır.

7. Belirsizler

Aksaray Kazâsı’nda olduğu gibi Koçhisar’da da bazı cemaatlerin kabilelerinin belirtilmediği görülmektedir. Bu gibi cemaatler hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Belirsizler grubunu oluşturan cemaatlerin bir kısmı 1518’de “an-yörük” olarak nitelendirilmişlerdir. Buna göre 1500’de 4 olan topluluğun cemaat sayısı 1518’de 3’e düşmüştür. Bunların nefer sayıları ise 1500’de 107 iken 1518’de 199’a çıkmıştır.

8. Haymana Taifesi

1500 ve 1518’de Haymana olarak nitelendirilebilen müstakil bir cemaat yoktur. Yukarıda Hindilü Kabilesi’nde bahsedildiği üzere, bir üst birim olarak kullanılmıştır. 1571 tarihli Ankara Yörükleri defterinde ise Koçhisar Kazâsı topraklarında sâkin Haymana toplulukları bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar kazâdaki konar-göçerlerin tamamını ifade etmiyorsa da, bu gibi cemaatlerin yerleşim alanı olarak gösterilmesi bakımından dikkate değerdir. Bu tarihte Koçhisar Kazâsı’nda 50 Haymana cemaati mevcut olup bunların nefer sayısı 858’dir.

²⁷⁵ BOA TT 1061, s.262, “Cemaat-i Sâlihiler, an-yörükân-ı Koçhisar”; s.262, “Cemaat-i Celayir, an-yörükân”

9. Yüzdeciler Taifesi

1500’de sadece 1 cemaatin Yüzdeci olduğu belirtilirken²⁷⁶ bu rakam 1518’de 30’a çıkmış, nefer sayıları ise 821 olmuştur. 1584 yılında Yüzdeci cemaatlerinin ve nefer sayılarının aşırı derecede artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte Koçhisar Yüzdecileri, şehir merkezi dâhil olmak üzere, 68 köy ve 2 mezraaya yerleşmelerinin yanında 51 ayrı cemaat başlığı altında varlıklarını sürdürmektedirler. Bu cemaatlerden 45 tanesi, *tahrir-i cedîde* gelmediklerinden defter-i atikden naklolunmuşlardır²⁷⁷. Yine bu cemaatlerden bazıları Niğde, Amasya, Kırşehir, Tarsus, Adana taraflarından gelip burada yaylayıp kışlarlarken²⁷⁸, bazıları da Ankara, Eski-il, Ereğli, Ürgüb ve Niğde kazâlarına tâbi olmalarına rağmen Koçhisar Kazâsı’na dâhil edilmişlerdir²⁷⁹.

Yüzdecilerle ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta da Niğde Livası’na tâbi Yüzdecilerin de burada zikredilmiş olmasıdır. Aksaray ve Koçhisar kazâları örneğinde olduğu gibi, buradaki Yüzdeciler de Bor ve Ürgüb gibi şehir merkezlerinin yanında, köylere dağılmışlar veya yerleşmişlerdir. Bunların zamanla konar-göçerlikten yerleşik hayata geçtikleri düşünülebilir. Nitekim H.1020/M.1611 tarihli Karaman Eyâleti Avârız Defteri’nde, H.1047/M.1637 tarihli avârız kayıtlarında Koçhisar Kazâsı Yüzdecilerinin reâyâ olarak kabul edilmesi yukarıdaki yerleşik hayata geçtiklerine dair olan görüşü destekler mahiyettedir. Bu dönemde de başka kazâ ve sancaklarda sâkin olan Yüzdeciler bulunmasına rağmen 1584’teki gibi Koçhisar Kazâsı reâyâsı olarak gösterilmişlerdir²⁸⁰.

Tablo XXXII- Koçhisar Kazâsı Yüzdeci Cemaatleri (1518-1584)

Tarih	Cm. Sayısı	Nefer	Hâne	Nim	Ben	Caba	Müc	Sad	Belrsz	Muaf	Statü Farklı
1500	1	20	17	6	11	3	-	-	-	-	-
1518	30	823	707	-	713	102	-	-	-	8	-
1584	121	2251	-	2	1068	613	9	111	392	56	-

²⁷⁶ BOA TT 32, s.253, “Cemaat-i Kürtî, tâbi-i yüzdeci, Paşahatun nâm yerde ekerlermiş, hassa”. Bu cemaatin iktisadî faaliyetlerine bakıldığında çift vergisi ve dolayısıyla, ziraatle uğraştıkları görülmektedir. Halbuki, yüzdecilere ait BOA TT 1061 ve TKGM TT 131 nolu defterlerdeki kayıtlarda bunların ziraatle uğraştıklarına ve çift vergisi verdiklerine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. BOA TT 32 nolu defterdeki kayıt bu bakımdan oldukça ilginçtir.

²⁷⁷ TKGM TT 131, vr.185b, “Cemaat-i Tatar Ömer, an-kabile-i yüzdeciyân, tahrir-i cedidde hazır olmayub defter-i atikden nakl olundular”; vr.186b, “Cemaat-i Elvanlu, defter-i atikden nakl olundular”

²⁷⁸ TKGM TT 131, vr.186a, “Cemaat-i Hacılı, ki an-Tarsus amedinden, defter-i atikden nakl olundu”; vr.186/a, “Cemaat-i Hızır, ki ez-câhib-i Amasya amedinden, der-mezraa-i Kara Ahmedlü nezd-i mezraa-i Örtülü, defter-i atikden nakl olundu”.

²⁷⁹ TKGM TT 131, vr.186b. “Cemaat-i Pir Evlâd-ı Koyun, tâbi-i vilâyet-i Adana”; vr.189a. “Cemaat-i Yaylalar, tâbi-i kazâ-i Ankara, defter-i atikden nakl olundu”; vr.190a, “Cemaat-i Koşmur, der-Eski-il, defter-i atikden nakl olundu”.

²⁸⁰ Bk. BOA MAD 43, vr.53b-54a

Tablo XXXIII- Koçhisar Kazası Cemaatleri (1500)

Kabilesi	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsrz	Muaf	Statü Farklı
Runkuş	3	248	180	-	115	65	60	6	-	2	-
Bozkır	17	602	447	102	206	95	2	161	7	14	15
Bozdoğan	7	365	281	61	178	65	12	37	-	10	2
Hindilü	8	249	197	20	46	134	8	16	6	19	-
Cüneydlü	4	106	69	30	7	29	30	7	2	1	-
Belirsizler	4	107	70	6	21	44	23	9	1	3	-
Yüzdeci	1	20	17	-	6	11	3	-	-	-	-
TOPLAM	44	1697	1261	219	579	443	138	236	16	49	17

Tablo XXXIV- Koçhisar Kazası Cemaatleri (1518)

Kabile Adı	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsrz	Muaf	Statü Farklı	Hariç
Runkuş	3	376	287	-	183	104	66	1	1	19	2	-
Bozkır	20	832	593	45	284	266	191	3	1	34	1	7
Bozdoğan	8	514	361	9	158	201	109	3	4	30	-	-
Hindilü	8	494	306	12	98	195	167	2	7	12	1	-
Cüneydlü	4	137	103	9	59	33	30	1	4	-	1	-
Belirsizler	3	199	140	8	46	86	42	-	2	15	-	-
An-Yörük	6	193	131	6	59	64	50	1	1	10	2	-
Yüzdeci	30	821	707	-	-	711	102	-	-	8	-	-
TOPLAM	82	3566	2628	89	887	1660	757	11	20	128	7	7

Tablo XXXV- Koçhisar Kazası Cemaatleri (1539)

Kabile Adı	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsrz	Muaf	Statü Farklı
Runkuş	3	387	290	-	183	107	68	1	18	10	-
An-Yörük	2	60	42	6	17	23	10	-	2	2	-
Bozkır (lu)	15	522	387	42	177	167	114	-	8	13	1
TOPLAM	20	969	719	48	377	297	192	1	28	25	1 ²⁸¹

Tablo XXXVI- Koçhisar Kazası Cemaatleri (1571)

Kabile Adı	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blsrz	Muaf	Statü Farklı
Haymana	50	858	-	-	-	182	-	127 ²⁸²	-	13	-
TOPLAM	50	858	0	0	0	182	0	127 ²⁸³	0	13	0

Tablo XXXVII- Koçhisar Kazası Konar-Göçerleri (1500-1584)

Tarih	Cm. Sayıs	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Sad	Blsrz	Muaf	Statü Farklı	Hariç
1500	44	1697	1261	219	579	443	138	236	-	16	49	17 ²⁸⁴	-
1518	82	3566	2628	89	887	1660	757	11	-	20	128	7 ²⁸⁵	7
1539	20	969	719	48	377	297	192	1	-	28	25	1 ²⁸⁶	-
1571	50	858	-	-	-	182	-	127 ²⁸⁷	-	-	13	-	-
1584	121	2251	-	-	2	1068	613	9	111	392	56	-	-

281 1 Caba-Nim.

282 6 akçe caba vergisi alınmış.

283 6 akçe caba vergisi alınmış.

284 1 Nim-Mücerred, 4 Bennâk-Mücerred, 11 Bennâk-Nim, 1 Caba-Bennâk.

285 3 Nim-Bennâk, 1 Caba-Bennâk, 1 Caba-Nim, 1 Bennâk-Çift, 1 Bennâk-Nim.

286 Caba-Nim 1.

287 6 akçe caba vergisi alınmış.

D- KOÇHİSAR KAZÂSİ TOPLAM NÜFUSU

1500’de kazâ nüfusunu oluşturan zümrelerin birbirlerine oranları şöyledir: %8.12’sini şehirli, %0.88’ini köylü, %91’ini konar-göçer oluştururken, 1518’de %4.07’sini şehirli, %1.04’ünü köylü, %94.9’ünü cemaatler teşkil etmektedir. 1584’te ise %5.21’ini şehirli, %57.90’ını köylü, %36.88’ini cemaatler oluşturmaktadır. Hariç raiyyet grupları 1518’deki konar-göçerler arasında iken 1584’te köylüler arasındadır.

BOA TT 46 ve BOA TT 455 numaralı defterdeki çizelgelerde ise kazânın nüfusu şöyle gösterilmiştir: 1500’de 167 nefer, 114 hâne, hâne-i gayr-i ez-mücerred, pîr-i fâni, fakir, a’mâ ve sipâhiyân-ı köhne 53 neferdir²⁸⁸. 1518’de ise 165 nefer, 107 hâne, hâne-i avârız gayr-i ez-mücerredân, pîr-i fâni, erbâb-ı beravât, a’mâ, sipâhiyân, mütekâidîn, muâfîn, dervişân-ı zaviye 58 neferdir²⁸⁹. 1584 tahriri için böyle bir çizelge görülmemektedir.

1500 ve 1518 tahrirlerinde, bulduğumuz rakamlar ile defterlerde toplam olarak verilen rakamlar arasında derin bir fark görülmesine rağmen, gerçek hiç de görüldüğü gibi değildir. Çünkü defterlerdeki (BOA TT 46, BOA TT 455) rakamlara konar-göçer nüfus dâhil edilmemiştir. Konar-göçerler ilave edildiği takdirde ortaya çıkan nüfus ile aşağıdaki tabloda gösterilen nüfus rakamlarının birbirine çok yakın olduğu görülecektir.

Koçhisar nüfusundan bazı raiyyetin kazâ nüfusuna kayıtlı olduğu halde, Ankara Sancağı köylerinde veya Aksaray şehir merkezinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde olan 25 nefer raiyyetin, 4’ü Aksaray şehir merkezinde, 21’i Ankara Sancağı köylerindedir. 1591’de 39 nefer, 1642’de ise 15 nefer, Atçeken nüfusu kazâ sınırları içinde yerleşmiş durumda idi²⁹⁰.

Tablo XXXVIII- Koçhisar Kazâsı Toplam Nüfusu (1500-1584)

	Nüfus	Nef	Han	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Frklı	Hriç
1500	Şehirli	151	101	7	65	-	32	9	22	-	2	14	-	-
	Köylü	15	13	1	5	-	2	2	2	-	1	2	-	-
	Konar-Göçer	1697	1261	219	579	-	443	138	236	-	16	49	17	-
	TOPLAM	1863	1375	227	649	-	477	149	260	-	19	65	17	-
1518	Şehirli	153	95	17	53	-	43	21	-	-	-	19	-	-
	Köylü	39	12	3	4	-	7	4	-	-	-	21	-	-
	Konar-Göçer	3566	2628	89	887	-	1660	757	11	-	20	128	7	7
	TOPLAM	3758	2701	109	944	-	1710	782	11	-	20	168	7	7
1539	Konar-Göçer	969	719	48	377	-	297	192	1	-	28	25	1	-
	TOPLAM	969	719	48	377	-	297	192	1	-	28	25	1	-

²⁸⁸ BOA TT 46, s.71.

²⁸⁹ BOA TT 455, s.1005.

²⁹⁰ Karadeniz, *Atçeken Oymakları*, s.351.

1571	Konar-Göçer	858	-	-	-	-	182	-	127	-	-	13	-	
	TOPLAM	858	-	-	-	-	182	-	127	-	-	13	-	
1584	Şehirli	318	-	1	52	45	58	131	-	15	1	14	-	1
	Köylü	3534	-	15	532	137	1155	1096	3	183	10	108	-	295
	Konar-Göçer	2251	-	-	2	-	1068	613	9	111	392	56	-	
	TOPLAM	6103	-	16	586	182	2281	1840	12	309	403	178	-	296

Tablo XXXIX- Koçhisar Kazası'nda Farklı Raiyyet (1500-1539)

Farklı Raiyyet	1500			1518			1539
	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem	Cem
Nim-Bennâk	-	-	-	-	-	3	-
Nim-Mücerred	-	-	1	-	-	-	-
Bennâk-Çift	-	-	-	-	-	1	-
Bennâk-Nim	-	-	11	-	-	1	-
Bennâk-Mücerred	-	-	4	-	-	-	-
Caba-Nim	-	-	-	-	-	1	1
Caba-Bennâk	-	-	1	-	-	1	-
TOPLAM	-	-	17	-	-	7	1

Bu kategoriye oluşturan zümre hiçbir raiyyet grubuna dâhil edilmeyip, tabloda farklı sütununda gösterilmiştir.

Tablo XL- Koçhisar Kazası Muâfları (1500-1584)

Muâflar	1500			1518			1539	1571			1584				
	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem	Cem	Cem	Şehr	Köy	Cem	Cem	Şehr	Köy	Cem
İmam	-	1	5	5	1	43	13	3	2	31	25				
İmam ve Hatib	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-				
Hatib	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1				
Müezzin	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1	1				
Mütevelli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-				
Kethüda	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-				
Kadı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1				
Kadıızâde	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-				
Müderris	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2				
Muhassıl	5	-	5	5	1	16	2	-	2	14	13				
Pir-i fâni	4	1	10	1	-	20	5	-	1	9	6				
Fâni	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-				
Koca	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-				
Pir	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-				
Kötürüm	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-				
Fakir	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-				
A'mâ	2	-	3	5	-	-	-	-	1	4	2				
Küt	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-				
Gâyib	-	-	10	-	-	-	2	-	-	-	-				
Mâsum	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-				
Fertüt	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-				
Malul	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-				
Müteveffâ	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-				
Mecnûn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1				
Meczûb	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-				
A'rec	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-				
Meflûç	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-				
Sâdât	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-				
Nâibü's-şer'	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1				
Şeyh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-				

Halveti hulefâsından	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Şeyh-i zaviye	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Şeyh oğlu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Derviş	-	-	-	-	5	6	-	-	-	-	-
Zaviyedâr	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	-
Hizmetkâr-ı Zaviye	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-
Mülâzım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Sipâhi	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Sipâhizâde	-	-	-	-	-	21	-	-	1	2	-
Sipâhizâdegân	-	-	-	2	-	11	-	-	-	17	-
Sipâhizâde-i Mülâzım	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Sipâhi-i Mütেকâid	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Sâhib-i mülk (mâzûl)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Merd-i tımar	-	-	-	-	-	6	2	-	2	-	1
Mutasarrıf-ı tımar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Merd-i tımar-ı mazûl	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
İbtidâdan elinde emr-i şerif var	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-
Vâcibü'r-reâyâ-yı müselleme tahrir olmağın resim takdir olunmadı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Bey hakkı alınmaya deyu padişah-tan muâfiyeti var	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Mu'tak	-	-	-	-	-	-	-	8	-	-	1
TOPLAM	14	2	49	19	21	128	25	13	14	108	56
	65			168			25	13	178		

Tablo XLI- Raiyyet Statüsünde Olan Muâflar (1500-1584)

Raiyyet Statüsündeki Muâflar	1500			1518			1584		
	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem	Şehr	Köy	Cem
Çift-İmam	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Çift-Kethüdâ	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Çift-Bey hakkı alınmaya	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Nim-İmam	1	-	5	-	-	1	2	3	-
Nim-Hatib	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Nim-Bey hakkı alınmaya	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Bennak-İmam	1	-	3	-	-	-	-	-	-
Bennâk-Kethüdâ-i Kasaba	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Bennak-Kethüdâ	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Bennâk-Bey hakkı alınmaya	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Bennâk-Merd-i tımar	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Bennâk- Pîr-i fâni	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Caba-Sipâhizâde	-	-	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	2		16			3	3	4	-

Bu tablodaki zümreler muâf grubuna girmesine rağmen kendilerine raiyyet vergisi tarh edilmesinden dolayı reâyâ olarak kabul edilmişlerdir.

IV- AKSARAY SANCAĞI NÜFUS DEĞERLENDİRMELERİ

A- KONAR-GÖÇERLER

1. Aksaray Sancağı Yüzdeci Cemaatleri

1500'de Aksaray Sancağı içinde 89, 1518'de 69, 1584'te ise 234 Yüzdeci cemaat bulunmaktadır. 1500-1518 arasında cemaat sayısında bir düşme var gibi görünüyorsa da aslında bu durum Yüzdeci cemaatlerin ikamet merkezlerinin

ayrıştırılmamasından kaynaklanmaktadır. Aksaray ve Koçhisar dışında yaşadıkları belirtilen cemaatler buldukları yerlerde değil de buradaki iktisadi ve idari ünitenin parçası olarak kabul edilmişler, bu da cemaat sayısının yüksek çıkmasıyla sonuçlanmıştır. 1518'de Yüzdeci cemaatler buldukları yerlere göre ayrı başlıklar halinde yazılmışlar, böylelikle bir önceki tahrir rakamlarından daha az bir sayıda kalmışlardır. Fakat 1584 yılında cemaat ve nefer sayıları çok daha fazla artış göstermiş, cemaat sayısı 234'e, nefer sayısı ise 3827'ye çıkmıştır.

1500-1584 arasında cemaat sayısında meydana gelen artış oranı %162 iken, nefer sayısındaki artış oranı ise %430'dur. Ancak, 1584'te Yüzdeciler her ne kadar taife olarak gösterilmişlerse de büyük çoğunluğunun yerleşik hayata geçtiği anlaşılmaktadır. Zira Aksaray ve Koçhisar şehir merkezleri dâhil olmak üzere 2 mezraa ve 180 adet köyde bunlara rastlanılmaktadır. Nüfusunun tamamı Yüzdeciler tarafından oluşturulan köyler²⁹¹ olduğu gibi, sadece 1 neferini teşkil eden köyler²⁹² de bulunmaktadır. Ayrıca, henüz yerleşik hayata geçmemiş 51 adet cemaat olduğu da görülmektedir.

Tamamen hayvancılık faaliyetiyle uğraşan Yüzdecilerden bazılarının ziraatle meşgul oldukları nim çift vergisinden anlaşılmaktadır. Nitekim, 1500'de Yüzdecilerden olduğu belirtilen Kürti cemaati²⁹³ reâyâsının ziraatle meşgul olmasının yanında 1584'te Yassıviran²⁹⁴ ve Çataklı²⁹⁵ karyelerindeki Yüzdecilerden 2 neferin de ziraat yaptığı görülmektedir. Bunun istisnâi bir durum olduğu unutulmalıdır.

Konar-göçerlerin ekonomik faaliyetlerinin temelini hayvancılık oluşturduğundan raiyyet grupları da çift yerine bennaklar ve cabalar üzerinden şekillenmektedir. Ne var ki bazı hallerde bu birimler bile yazılmamakta, toplam vergi hasılıyla geçiştirilmektedir. Nitekim 1500 tahririnde Kürti dışındaki Yüzdeci cemaatlerin raiyyet (bennak, caba) dökümleri yapılmadığından tablolarda *Belirsiz* adı altında verilmiş, fakat bunlar *Belirsiz* değil bennak ve cabalar olmalıdır. Bu çerçevede 1500 tahririni göz ardı ettiğimizde, bütün raiyyet gruplarında, bir önceki döneme göre hiç de azımsanmayacak bir şekilde artış gözlemlenmektedir. Bennâklarda görülen %33.02'lik artışın yanında, cabalardaki yükselme en fazla dikkat çeken noktadır. Zira bu gruptaki artış bir önceki döneme göre %428.4 oranındadır. Bunun yanında, ilk tahrirde görülmeyen mücerred ve sagir nüfusun

²⁹¹ TKGM TT 131, vr.134b, "K. Güllüce-i Küçük, Yüzdecilerden Bıçağıuzun cemaati mütemekkinlerdir"; vr.141a, "K. Halkalkuyu, Yüzdecilerden İğdir cemaati mütemekkinlerdir".

²⁹² TKGM TT 131, vr.169b K. Sofracık, 1 Bennâk; vr.173a K. Taşpınar, 1 Bennâk; vr.175b K. İğdecik, 1 Bennâk.

²⁹³ BOA TT 32, s.253, (Nim çift 6).

²⁹⁴ TKGM TT 131, vr.183a.

²⁹⁵ TKGM TT 131, vr.184a.

1584'te ortaya çıkmasıyla; bu dönemde ergenlik yaşına gelmemiş çocukların yanında; yetişkin, bekar erkek nüfusun fazlalığı bizce üzerinde durulması gereken en önemli husustur.

Tablo XLII- Aksaray Sancağı Yüzdeci Cemaatleri (1500-1584)

Tarih	Cm. Sayısı	Nefer	Hâne	Nim	Ben	Caba	Müc	Sad	Belrsz	Muaf	Statü Farklı
1500	89	722	17	6	11	3	-	-	702	-	-
1518	69	1668	1376	-	1384	250	-	-	10	23	1 ²⁹⁶
1584	234	3827	-	2	1841	1321	9	176	392	86	-

2. Aksaray Sancağı Dışındaki Yüzdeci Cemaatler

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere sancak dışındaki Yüzdeci cemaatlerinin adedinde ve nefer sayılarında dikkate değer bir artış görülmektedir.

Tablo XLIII- Sancak Dışındaki Yüzdeci Cemaatler (1518-1584)

Tarih	Cm. Sayısı	Nefer	Hâne	Nim	Ben	Caba	Müc	Sad	Belrsz	Muaf	Statü Farklı
1518 ²⁹⁷	35	307	233	-	233	72	1	-	-	1	-
1584 ²⁹⁸	38	324	-	-	142	130	-	5	34	13	-

3. Yüzdecilerin Dışındaki Konar-Göçerler

Üstteki izahlardan ve tablodan da anlaşılacağı gibi, sancak dâhilindeki cemaatler hakkında yorum yapmak için, sadece, 1500 ve 1518 tahrir defterleri sağlıklı bilgiler sunmaktadır. 1539 tarihli defter eksik olduğundan sancak geneli hakkında fikir beyan etmeyi engellemektedir. 1571 tarihli defter de, Aksaray'la ilgili olmayıp, Ankara Sancağı'na ait mufassal bir defter olduğundan; Aksaray Sancağı'ndaki bütün cemaatleri kapsadığını düşünmek, ne derece sağlıklı bir yaklaşım olur, bilemiyoruz. İşte bu sebeplerden dolayı adı geçen defterlerdeki rakamları vermenin yanında bunlar hakkında herhangi bir yoruma girişilmeyecektir.

Tablo XLIV- Yüzdeciler Dışındaki Sancak Cemaatleri (1500-1571)

Tarih	Cm. Sayısı	Nefer	Hâne	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Blrsz	Muaf	Statü Farklı
1500	91	3794	2685	247	1194	1168	475	4480	61	145	24
1518	100	5368	3789	113	1663	2024	1230	29	59	230	20
1539	20	969	719	48	377	297	192	1	28	25	1
1571	95	1577	-	-	-	323	-	253	-	16	-

²⁹⁶ Caba-Bennâk 1.

²⁹⁷ Ereğli, Eski-il, Niğde ve Anduğu ve Ürgüb kazaları.

²⁹⁸ Niğde Livası.

Aşağıdaki Tablo XLV’te de görüleceği üzere konar-göçerlerin cemaat ve nefer sayılarındaki dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Cemaatlerin sayısında yüzyılın başı ile sonlarına doğru %30,5 oranında bir artış gerçekleşirken, nüfus tahminlerinin yapılabildiği nefer rakamlarında ise ani yükselme ve düşme eğilimleri gözlenmektedir. Bu durum, cemaatlerin yüzyılın sonlarına doğru yerleşik hayata geçerek yeni köyler kurmaları nedeniyle sayılarının her geçen gün azalmasıyla yakından ilgilidir. Buna göre 1500-1518 arasında %55.9 oranındaki artış 1518-1584 arasında yerini %45.6 oranında bir düşüşe bırakmış, 1500-1584 arasında ise %15.3 oranında bir azalma kaydedilmiştir.

Konar-göçerlerin hâkim ekonomik faaliyetlerini hayvancılık oluşturmalarına rağmen ziraatle de uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bu ziraatin en önemli göstergesi çift resmi ile öşür vergileridir. Cemaatlerin, tam çift olarak tasarruf ettikleri topraklar, 1500-1518 arasında %54.3 oranında azalırken, yarım çift (nim çift) olarak tasarruf edilen toprak miktarı ise %38.58 oranında yükselmiştir. 1500-1584 arasında topraksız, evli ve hâne olarak nitelendirilen bennâk nüfus %56.1 oranında, cabalar ise %176.3 oranında artmıştır. Bu oran raiyyet grupları içerisinde nüfusu en fazla artan kesimin cabalar olduğuna delalet etmektedir. Dikkat çekilmesi gereken bir başka raiyyet grubu ise mücerredlerdir. Kısaca buluş çağına ermemiş, kendi başına müstakil kazancı olmayan raiyyet grubu olarak bilinen bu kesim 1584 tahririnde daha çok sağır terimiyle ifade edilmiştir. Mücerredlerin sayısında yüzyılın sonlarına doğru %61.5, statüsü belirsizlerde %48.2, muafalarda ise %43 oranlarında düşüş gerçekleşmiştir. 1500’de caba ve mücerredlerin sayısı birbirine çok yakın iken 1518’de dengenin cabalar lehine bozulduğu görülmektedir. Artan nüfusa paralel olarak mücerredlerin de çoğalması beklenirken aksine azalması, ya kâtibin keyfiyetinden yahut mücerredin ifade ettiği anlamın değişmesinden kaynaklanmış olsa gerek.

Tablo XLV- Aksaray Sancağı Konar-Göçerleri (1500-1584)

	Kazası	Cm. Sayısı	Nefer	Çift	Nim	Ben	Caba	Müc	Sad	Bırsz	Muaf	Statü Farklı	Hariç
1500	Aksaray	136	2819	28	621	736	340	244	-	741	102	7	-
	Koçhisar	44	1697	219	579	443	138	236	-	16	49	17	-
	Toplam	180	4516	247	1200	1179	478	480	-	757	151	24	--
1518	Aksaray	88	3475	24	776	1746	723	18	-	49	125	14 ²⁹⁹	-
	Koçhisar	82	3566	89	887	1660	757	11	-	20	128	7 ³⁰⁰	7

²⁹⁹ Caba-Bennâk 4, Caba-Nim 2, Bennâk-Nim 8.

³⁰⁰ Caba-Bennâk 1, Caba-Nim 1, Bennâk-Çift 1, Bennâk-Nim 1, Nim-Bennâk 3.

	Toplam	170	7041	113	1663	3406	1480	29	-	69	253	21	7
1539	Koçhisar	20	969	48	377	297	192	1	-	28	25	1	-
	Toplam	20	969	48	377	297	192	1	-	28	25	1	-
1571	Aksaray	45	719	-	-	141	136	-	-	-	3	-	-
	Koçhisar	50	858	-	-	182	127	-	-	-	13	-	-
	Toplam	95	1577	-	-	323	263	-	-	-	16	-	-
1584	Aksaray	113	1576	-	-	773	708	-	65	0	30	-	-
	Koçhisar	122	2251	-	2	1068	613	9	111	392	56	-	-
	Toplam	235	3827	-	2	1841	1321	9	176	392	86	-	-

1584 yılına ait kayıtlar ise konar-göçer toplulukların büyük bir kısmının oturak hayata geçtiğini, köylerin nasıl oluştuğu hakkında defterde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Konar-göçer veya cemaat olarak tesmiye olunan “Yüzdeciler”in şehir merkezleri de dâhil olmak üzere, köy ve mezraalara yerleştiği yukarıda belirtilmişti. Cemaatlerin yerleşmesiyle oluşan köylerin zamanla Celâlî eşkıyasından, suhte isyanlarından vs. sebeplerden dolayı boşaldığı düşünülebilir. 1583 tarihli timar icmâl defterine sonradan düşülen derkenarlardan bazı köylerin boşaldığına dair kayıtlar mevcuttur. Cemaatlerin yerleşik hayata geçerek oluşturdukları köy sayısı ise oldukça kabarıktır.

Tablo XLVII- Sancakta Cemaatlerin İskânı İle Oluşan Köyler (1584)

Nâhiye veya Kazâ	Toplam Köy Sayısı	Cemaatlerin iskânı ile oluşan Köy Sayısı
Aksaray	78	23
Bekir	41	4
Hasandağı	37	16
Eyyüb-İli	166	80
Koçhisar	116	91
TOPLAM	438	214

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere cemaatlerin iskânı ile oluşan köylerin sayısı toplam köy sayısının %48.97’sidir.

B- SANCAK İÇİNDEKİ AYRICALIKLI TOPLULUKLAR

1. Hariç Raiyyet

Bir sipâhinin elinde bulunan ve henüz tapu ile başkasının tasarrufuna verilmiş toprakları işleyen köylüye “hariç raiyyet” denilir. Bu köylü dışarıdan gelebileceği gibi, timar dâhilinde kayıtlı ve bir çifte sahip köylü de olabilirdi. Ancak, kendi toprağını ektikten sonra, bunun dışında kullanılmayan başka bir yeri de eken reâyâ burada hariç raiyyet sayılırdı³⁰¹. Fazladan ektiği yer, bağlı bulunduğu

³⁰¹ Daha fazla bilgi için bk. Oktay Özel, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda “Hariç Raiyyet”, TDA, 43, İstanbul 1986, s.159-171.

timar bölgesinde olabileceği gibi, başka bir timar bölgesinde de olabilirdi. Bu konuya ileride tekrar değinilecektir.

1500 ve 1518 tarihlerinde az da olsa Haymana olarak kaydedilen reâyânın yanında özellikle 1584 tarihinde, Adana Perâkendesî, Ankara Haymanası ve Cemaat-i Şarkiyân şeklinde adlandırılan konar-göçer zümreler bulunmaktadır. Bunlardan sadece Adana Perâkendesî cemaatlerinin örfî resimlerini beylerine, şer'î vergilerini ise sâhib-i arza vermeleri gerektiği şeklinde kayıtlar mevcuttur. Diğerleri hakkında böyle bir kayıt mevcut değildir.

Yukarıda adı geçen zümreler, timar arazisine dışarıdan gelen konar-göçer teşekkülleri içine alan hariç raiyyet grubuna girmektedir. Aksaray Sancağı'nda, dışarıdan gelen bu gibi yarı göçebe cemaatlerin sayısı hiç de azımsanmayacak miktardadır. Bunlar defterlere köy sâkinleri bittikten sonra ayrı bir başlık halinde yazılmışlar ve köylerin nefer toplamına dahil edilmemişlerdir. Bu husus örfî vergilerini kendi zabitlerine, öşür vergilerini de buldukları yerlerdeki ehl-i örf'e vermelerinden kaynaklıdır. Ziraat yaptıkları toprağın miktarı açısından herhangi bir bilgi yoksa da, hızla artan nüfusun yanında bu kadar geniş bir hariç raiyyet grubunun bu topraklarda barınması, çalışma alanının yaşanılabilirliği açısından son derece önemlidir.

Bilindiği gibi XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da bir takım huzursuzluklar baş göstermişti. Bu dönemde Anadolu içinde kısa ve uzun mesafeli göçler dikkat çekmektedir³⁰². Özellikle İran savaşları dolayısıyla ekonomik bünyesi bir hayli zayıflayan Doğu Anadolu bölgesinden önemli göçler olmuştur. Bununla ilgili olarak Kayseri, Kırşehir gibi Orta Anadolu kentlerinde "şarkiyân" mahalleleri ortaya çıkmıştır³⁰³. Bunun dışında bölgeler arası göçler de meydana gelmiştir. Bir sancaktan başka bir sancağa taşınmak reâyâ için her halde büyük avantajlar sağlıyordu³⁰⁴. Aksaray Sancağı bölgesinin bu gibi zümreler tarafından meskûn tutulması bölgenin güvenlik, ziraat ve konar-göçerliğe elverişli olduğunun bir başka göstergesidir.

³⁰² Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları, İstanbul 1995; Karen Barkey, Eşkiyarlar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999.

³⁰³ Ronald C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *İJMES*, 7, 1976, s.30-34; Suraiya Faroqhi, "Anadolu İskânı İle Terkedilmiş Köyler Sorunu", *ODTÜ Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler Semineri 17-19 Aralık Ankara 1976*, Ankara 1977, s.297.

³⁰⁴ Faroqhi, "Terkedilmiş Köyler Sorunu", s.298.

Tablo XLVII- Hariç Raiyyet (1518-1584)

	Hariç Raiyyet	Nef	Çift	Nim	Ben	Cab	Müc	Sad	Muaf
1518	Haymana	7	2	1	3	1	-	-	-
	TOPLAM	7	2	1	3	1	-	-	-
1584	Haymana-i Ankara	380	-	-	5	4	65	-	7
	Cemaat-i Haymana	339	-	-	1	-	124	-	2
	Haymana	100	-	-	-	-	17	-	4
	Cemaat-i Haymana-i Şarkiyân	36	-	-	-	-	16	-	-
	Perâkende-i Adana	150	-	-	7	6	61	1	5
	Cemaat-i İçil	4	-	-	-	-	-	-	-
	Cemaat-i Gurbetân	3	-	-	-	-	-	-	-
	Cemaa-i ...	8	-	-	-	-	-	-	-
	Yazılmamış	7	-	-	-	-	-	-	-
	Fî Resmân	6	-	-	-	-	-	-	1
	TOPLAM	1043	-	-	13	10	283	1	18

Tablodan da anlaşılacağı gibi en kalabalık hariç raiyyet zümresini Haymanalar teşkil etmektedir. Dört grup olan bu teşekküllerden sadece iki tanesinin sancağı ve adı verilmiştir. Diğer iki grubun Haymana oldukları belirtilmekle yetinilmiştir. H. Tuncer, “haymana” terimi için, “raiyyet olmayan başıboşlar”³⁰⁵ derken, Barkan, “defterde kayıtlı olmayan reâyâ”³⁰⁶ olarak tanımlamaktadır. H. İnalçık ise, “hariç raiyyet” şeklinde adlandırılanların ekseriyetinin haymana ve yörük gibi göçebelere oluştuğunu ifade etmekle birlikte “haymana” kelimesinin ne anlama geldiği üzerinde durmamıştır.³⁰⁷ BOA TT 32 numaralı defterde ise “Kazâ-i Haymana-i Aksaray”³⁰⁸ ifadesi kullanılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere “haymana” terimi ile bir taraftan herhangi bir deftere kayıtlı olmayan veya Ankara Sancağı’na bağlı Haymana Kazâsı idarî birimine tâbi reâyâ, diğer taraftan da konar-göçer zümrelerin tamamı kastedilmektedir.

Daha çok XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen hariç raiyyet gruplarından olan Haymana cemaatine 1518’de de rastlanılmaktadır. Bu tarihte, iki cemaatte Ankara Haymanası görülmektedir. Bunlar buldukları yerde cemaat nüfusuna dâhil edildikleri halde sonradan kadim Ankara Haymanası raiyyeti oldukları anlaşılınca, buradan çıkarılıp Haymana defterine yazılmışlardır. 1584 tarihinde ise haymanalarla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak, Aksaray ve Koçhisar şehir merkezleri de dâhil olmak üzere bazı köylerde birer ikişer de olsa bunlara rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde yukarıdaki tabloda da

³⁰⁵ Hadiye Tuncer, Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları, Ankara 1962, s.70.

³⁰⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi sınıfların Hukuki Statüsü”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.773.

³⁰⁷ İnalçık, *Arvanid*, s.XXIX.

³⁰⁸ BOA TT 32, s.180.

görülebileceği üzere, raiyyet statüsünü taşıyanlar olduğu gibi muâf konumunda olanlar da mevcuttur.

Haymanalardan sonra en fazla nüfusa sahip olan zümre Adana Perâkenderleri'dir. Bunların tamamı için, şer'î vergilerini sâhib-i arza, örfî vergilerini ise beylerine vermeleri gerektiği hakkında kayıtlar mevcuttur. 1568'de Karaman Eyâleti'ndeki kadınlara gönderilen bir hükümde; Adana'da sâkin olan gurbet tairesinden bazı kimselerin 40-50 seneden beri Adana'da ikamet edip ehl-i ırz oldukları bildirilmekle, Karaman'da yaylaya çıktıklarında bir fenâlıklarını görülmediği müddetçe kendilerine dokunulmaması istenilmektedir³⁰⁹.

Bunların yanında, hariç raiyyet olarak değerlendirilen küçük cemaatlerin varlığı da dikkat çekmekte, fakat sayıları önemli bir yekûn teşkil etmemektedir. Bu çerçevede, yüzyılın sonlarında Aksaray Sancağı'na gelenler başıbozuk topluluklardan ziyade, herhangi bir idarî ve iktisadî ünitenin parçası olarak dikkat çekmektedirler. Yine bu göçmenler kendi başına bırakılmayıp raiyyet vergisiyle eski sipahileri, öşür vergisiyle de üzerinde ikamet ettikleri toprağın sipahileriyle ilişkilendirilmişlerdir. Böylelikle, kısa bir süre sonra buldukları yerlerin daimî sâkinleri haline gelerek mevcut nüfusu, ekonomik aktiviteleri ve kültürel yapıyı takviye etmiş olmalıdırlar³¹⁰.

2. Ortakçılar

Tohumu ve çift hayvanını sâhib-i arzdan alan ve yetiştirdiği mahsulü onunla paylaşan çiftçilerin organizasyon şekillerinden biri olan ortakçılık, Karaman Eyâleti'nde geniş ölçüde tatbik edilmiştir³¹¹. Karaman Eyâleti dışında, Anadolu'da, Hamid, Teke, Aydın, Saruhan, Ankara, Bolu, Biga, Hüdâvendigar ve Kütahya sancaklarında yaygın olarak görüldüğü belirtilmiştir. İstanbul, Bursa ve Batı Anadolu bölgelerine yerleştirilmiş ortakçıların büyük bir kısmının savaş esiri veya sürgün olduğunu belirten Barkan; bunlardan farklı olarak Edirne ve Konya civarında görülen, ortakçı namı altında anılan köylülerin mahiyetinin tam olarak anlaşılmadığını söylemektedir³¹². Karaman Vilâyeti'ndeki ortakçıların menşei Karamanoğulları'na ve Anadolu Selçuklu Devleti'ne kadar uzanmaktadır³¹³. Ortakçıların Selçuklular devrinden beri ortakçı olduklarına dair herhangi

³⁰⁹ BOA MD VII, s.952, hüküm 2622; 7 Numaralı, s.331.

³¹⁰ Geniş bilgi için bk. Doğan Yörük, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler", *Geçmişten Günümüze Göç*, I, (ed. Osman Köse), Samsun 2017, s.717-718.

³¹¹ Irene Beldiceanu-Steinherr, "XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1321

³¹² Barkan, "Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", s.578.

³¹³ Konya ve civarındaki ortakçıların Selçukluların iskan siyasetinin sonucu olarak ortaya çıktığı hususunda bk. Beldiceanu-Steinherr, "Anadolu'da Ortakçılar", s.1324-1325; Nicoara Beldiceanu -Irene Beldiceanu-Steinherr, "Recherches Sur La Province De Qaraman Au XVIe Siècle", *JOSHE*, XI, Leiden 1968, s.27-28.

bir kayıt yoksa da, bu dönemde kurulan pek çok vakıfların ortakçılarının ödedikleri öşür ile geçindikleri tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Bu gibi topraklarda öşür ödendikten sonra ortakçı, mahsülü padişah veya onu temsil eden kimse ile paylaşmaktadır³¹⁴. Konya’da, Karatay ve Sahip Ata Medresesi, Ferhûniye Dârül-huffâzı ve Sadreddin Konevî vakıfları içerisinde ortakçılardan tahsil edilmiş öşürlere rastlanılmaktadır³¹⁵. Aksaray’daki Gazıcık ve Tuvak köylerinin öşrü de Melik Mahmud Gâzi Hankâhı’na tahsis edilmeden önce Sahip Ata Dârüzziyâfesi’ne ait idi³¹⁶.

Devlet tarafından belirli bir bölgeye yerleştirilen ortakçılar, ekecekleri tohumun yarısını kendilerinden, diğer yarısını ise mîriden temin ederlerdi. Mahsulden, tohum çıkarılır geriye kalan ürünü yarı yarıya (ber-vech-i münâsafa) paylaşırlardı³¹⁷. Buna karşılık avâız ve raiyyet rüsûmundan muâf tutulmuşlardı³¹⁸. Aslında her ortakçının ekeceği tohum miktarı önceden belli idi. Ekmeleri mecburi olan tohumdan fazlasını ekerlerse, fazla ektikleri hububattan öşür ve salarlık verirlerdi.

XVI. yüzyılın başlarına kadar düzenli bir şekilde devam ettiği anlaşılan ortakçılık sisteminin bu tarihten sonra yavaş yavaş kaldırıldığı görülmektedir. Özellikle Cem Sultan’ın Konya valiliği döneminde ortakçılık, büyük bir sekteye uğramış ve bir daha eski duruma dönülemediği. Karaman Vilâyeti ilyazıcıları, Karaman ortakçılarının zaafa uğramasını, 1476 yılında Cem Sultan’ın beylik tohumlarını zâyî etmesine bağlamaktadırlar³¹⁹. Ancak, Cem Sultan’ın hüküm sürmediği Bolu ve Kütahya gibi vilâyetlerde de ortakçılığın kaldırılmış olması, Cem Sultan’ın şahsi politikasından değil, devletin memleket çapında vermiş olduğu bir kararın tatbikindedir³²⁰. II. Bayezid ve özellikle I. Selim devrinde güçleri iyice azalan ortakçılar, bu özel durumdan çıkarılarak reâyâ konumuna getirilmişlerdir. Ancak, bu süreç XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar Aksaray Sancağı’nda 6 köyde ortakçılık faaliyeti yürütülürken 1584’te sadece 1 köyde devam etmekteydi. 1500 ile 1518

³¹⁴ Beldiceanu-Steinherr, “Anadolu’da Ortakçılar”, s.1324.

³¹⁵ Irene Beldiceanu-Steinherr, “Fiscalité Et Formes De Possession De La Terra Arable Dans L’Anatolie Préotomane”, *JESHO*, V, XIX/III, Leiden 1976, s.285.

³¹⁶ “Karye-i Gâzıcık, Vakf-ı Hankâh-ı Melik Mahmud Gâzi, Sâhibin dârü’z-ziyâfesinden mülhâk, deyü köhne defterde mestûr. Der-tasarruf-ı Şeyh Evhadü’-d-din b. Baba Yusuf kuddise sirruhu, be-hükmi pâdişâh-i âlem penâh deyü defter-i köhnede kayd olunmuş mezkûrlar İbrahim Bey zamanından berü ortakçılar imiş hâliyâ kendü rızâlarıyla şeyh hazretlerine ortakçı olup tohum şeyh hazretlerinin olup hâsil münasafa olup mezkûrlardan çift ve bennâk resmi alınmaya deyü defter-i cedîde kayd olundu.” bk. BOA TT 40, s.827.

³¹⁷ Erdoğru, *Beyşehir Sancağı*, s.91.

³¹⁸ TKGM TT 104, vr.3b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.320.

³¹⁹ Beldiceanu-Steinherr, “Fiscalité Et Formes De Possession”, s.282.

³²⁰ Beldiceanu-Steinherr, “Anadolu’da Ortakçılar”, s.1326.

tarihlerinde; Rumdiğın, Gazıcık, Tuvak, Akharım, Yapılcan ve Yarımca köylerinde; 1584'te ise sadece Yarımca köyünde ortakçılar bulunmaktaydı. Buna göre 1500'de 333 olan nefer sayısı 1518'de 418 nefere çıkmış, 1584'te ise 128'e düşmüştür. Bunlardan özellikle Rumdiğın, Akharım, Yapılcan ve Yarımca gibi köyler ziraate elverişli düz araziler üzerinde kurulmuşlar ve sancakta en fazla geliri olan köylerdi. Bu altı köyden sadece Gazıcık köyü halkının Karamanoğulları devrinden beri kadim ortakçı oldukları belirtilmiş³²¹ fakat diğerleri hakkında böyle bir açıklama yapılmamıştır.

Ortakçı köylülerin asıl görevi hububat ziraatiyle uğraşmaktı. Has veya sipâhi toprağında tohumun yarısı mirîden diğer yarısı kendilerinden olmak kaydıyla raiyyet, ganem ve avâriz resminden muâf tutulmuşlardı³²². Tohumu olmayan reâyâ buna karşılık ziraat edecek olursa bennâk resminin yanında öşür ve salâri verirdi³²³. Vakıf toprağındaki ortakçı köylülerin durumu daha farklı idi. Tuvak ve Gazıcık köylerindeki ortakçıların tohumunun tamamı, köy gelirlerini tasarruf eden Şeyh Evhadüddin tarafından verilmekteydi. Buradakilerden de raiyyet resmi alınmaz, ürün tohum çıkarıldıktan sonra yarı yarıya bölüşülürdü³²⁴. Beldiceanu, ortakçı köylülerin bir çift miktarı toprağa ekmele yükümlü oldukları tohum miktarının, reâyâyâ göre daha fazla olduğunu belirtir³²⁵. Ancak kanunnâmelerde bununla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. BOA TT 40 numaralı defterde ortakçıların bir çifte 8 müd tohum ettikleri kayıtlıdır³²⁶. Bu miktar, genel olarak reâyânın da ekmesi gereken tohumdur³²⁷. Fakat reâyânın bir çift miktarı toprağa ekmesi gereken asgarî hububat Konya müdü ile 2, Bursa müdü ile 4 müddür³²⁸. 8 müdden fazla eken ortakçılardan niteliği tam olarak bilinmeyen

³²¹ BOA TT 40, s.827.

³²² Erdoğan, "Karaman Vilayeti Kanunnâmeleri", s.474.

³²³ "... tohum olmayan resm-i bennâk verir". bk. BOA TT 455, s.583; "... tohum olmayan reâyâ dahi ziraat idicek öşür ve salâri verirler" bk. BOA TT 455, s.589, 591.

³²⁴ BOA TT 455, s.585 K. Gazıcık, ...ammâ tohum külliye şeyh cânibinden olub ba'de ifrâz-ı tohum münasafa olunur. Resm-i çift ve resm-i bennâk alınmaz; K. Tuvak, ... ammâ tohum külliye şeyh cânibinden virülüb hasıl münasafa virülür. Resm-i çift ve resm-i bennâk ve resm-i ağnâm virmezler.

³²⁵ Beldiceanu-Steinherr, "Anadolu'da Ortakçılar", s.1324.

³²⁶ BOA TT 40, s.813 K. Akharım, malikâne ve divani hassa-i şehzâde ortakçılardır. Bir çifte 8 müd tohum ekerlermiş yarı arpa yarı buğday nisf beylikden ve nisf-ı aher kendü yanlarından hâsıl olan tensif olunmuş ve 8 müdden ziyâde öküz yemliğinden gayri ekdiklerinin öşürün vireler deyü mukayyed

³²⁷ Erdoğan, "Karaman Vilayeti Kanunnâmeleri", s.474.

³²⁸ Beldiceanu-Steinherr, "Anadolu'da Ortakçılar", s.1324.

öküz yemliğinin dışında ektiklerinin öşrü ve salârisi alınır³²⁹. Ortakçı köylerinin gelirleri önemli bir yekûn teşkil ettiğinden dolayı, genellikle şehzade haslarına³³⁰, geliri daha az olanlar ise vakıflara tahsis edilmiştir³³¹.

Aksaray Sancağı'ndaki ortakçılığın, kaldırılması ile ilgili ne kanunnâmelerde, ne de defterlerde herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Sistemi kendisi açısından faydalı saymayan devlet, zamanla ortakçılığı ortadan kaldırmaya çalışmış, bunların vergilerini, timarlı sipâhilere dirlik veya zeamet olarak tevcih etmiştir. Bunun yanında bazılarının gelirleri de vakıflara kaydırılmıştır³³². Ortakçılığı kaldırılan köy ahalileri, normal reâyâ statüsüne kavuştuğunda beşte bir oranında öşrünün yanında rüsûm ve avârzlarını da vermişlerdir³³³. Ortakçılığı devam eden Yarımca köyü ahalisi ise yüzyılın başındaki şartlarla bu faaliyetini sürdürmüştür.

3. Yaya ve Müsellemeler

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş devri askerî düzeninde son derece önemli bir rol oynayan Yaya ve Müsellem teşkilatı, devletin ilk maaşlı merkezî kuvvetini teşkil etmiştir³³⁴. Geçmişî Selçuklular'a kadar uzanan bu örgüt Orhan Gazi döneminde kurulmuştur. Kaynağını büyük ölçüde yörükler ile köylerde oturan reâyâdan alan yaya ve müsellemeler, bütün Anadolu ve Rumeli'ye yayılmışlardır³³⁵. Yeniçeri ocağının ihdâsıyla önemini kaybeden yaya ve müsellemeler, tasarruflarına verilen çiftlikler mukâbilinde ordunun geri hizmetlerinde bulunmak ve memleket içinde yol açmak, yol yapmak ve onarmak, madende çalışmak, su yolu ve köprüleri yapmak, inşaat ve nakliyat işlerinde çalışmak vs. gibi alanlarda istihdam edilmişlerdir³³⁶.

Aksaray Sancağı'nda sadece 1500 tarihinde, Yavşançuru köyünde, 9 neferlik “müsellemân-ı hassa” cemaati bulunmaktadır. Bunların yanında köyde 11 neferlik

³²⁹ “... 8 müdden ziyade ekicek öşür ve salâri verirler...” bk. BOA TT 455, s.583, 589, 591.

³³⁰ BOA TT 40, s.817 K. Rumdiğın, hassa-i şehzâde, hasıl 15508 ayrıca 3960 akçe de vakıfa ayrılmıştır; s.813 K. Akharım, hassa-i şehzâde, hasıl 13068; s.815 K. Yapılcan, hassa-i şehzâde, hâsıl 21954; s.816 K. Yarımca, hassa-i şehzâde, hasıl 20120.

³³¹ BOA TT 40, s.827 K. Gazıcık, Vakf-ı Hankâh-ı Melik Mahmud Gazi, hasıl 4584; s.827 K. Tuvak, vakf-ı Hankâh-ı Melik Mahmud Gazi, hasıl 272.

³³² TKGM TT 131, vr.38a.

³³³ “K. Rumdiğın, malikâne vakf-ı Câmî-i Mehmed Bey veled-i Alâeddin Bey an evlâd-i Karaman, divânî ve örfiye timar tâbi-i Aksaray mukaddemâ ortakçılar imiş ortakçılık ref' olunub hums alınub sâyır rüsûm ve avârz virile”. bk. TKGM TT 131, vr.32b.

³³⁴ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1984, s.1-5; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî I*, s.328-330; Muzaffer Arkan, “Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu”, *Atatürk Konferansları VIII 1975-1976*, Ankara 1983, s.175; Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s.1-8.

³³⁵ Emecen, *Manisa Kazası*, s.142-143.

³³⁶ Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992, s.108-109.

raiyyet ve yine 11 neferlik bir sipâhizâdegân cemaati yaşamaktadır. Buradaki müsellemlerin de normal reâyâ gibi çift vergisi verdiği görülmektedir³³⁷. Bunlarla ilgili defterde herhangi bir kaydın olmamasının yanında, 1516 tarihli timar defterinde de Yavşançuru köyünde yalnızca isimleri “*piyâdegân ve müsellemlân*” geçmektedir³³⁸. 1518 tarihli bir sonraki mufassal tahrir defterinde ise Müsellemlân Cemaati’nin adından bile söz edilmemektedir. Yine 1500 yılına ait tahrir defterinde Gölbaşı Mezraası hakkında bilgi verilirken “3 öküzlük müselleml çiftlik-tir” denilmektedir³³⁹. Burada bahsedilen müselleml çiftlik teriminin normal raiyyet çiftliğinden farkının olmadığı anlaşılmaktadır³⁴⁰. Mezraanın müselleml çiftlik olarak belirtilmesini ise her müsellemin yasal olarak bir çiftlik yerine sahip olduğu ve bunların satılması veya tapuya verilmesinin yasalara aykırılığı³⁴¹ gerçeğinden hareketle, böyle bir açıklamanın yapılmış olabileceği düşünülebilir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, yüzyılın başında isim olarak var olan teşkilattan daha sonraki yıllarda herhangi bir emare kalmamıştır. Ne var ki sistem Karaman Eyaleti genelinde Aksaray’dan ziyade Konya ve Belviran kazaları bünyesinde çok daha fazla uygulama zemini bulmuştur³⁴².

4. Mu’taklar

Aksaray şehir merkezinde bunlardan az da olsa bahsedildiğinden burada tekrar üzerinde durulmayacaktır. Sancak dâhilinde 1500 ve 1518 tahrirlerinde olmayan mu’taklar, 1571 ve 1584 tarihli defterlerde görülmektedir. Sadece sosyal statüden ziyâde, sosyal bir durumu gösteren azâd edilmiş kölelerin bazen muâf gibi düşünüldüğü de görülmektedir. 1571’de 1’i Aksaray, 8’i Koçhisar Kazâsı’nda olmak üzere 9 mu’tak vardır. Bunların isimlerinin üstüne diğer muâf zümrelerde olduğu gibi “*mu’tak*” yazılmıştır. 1584’te ise Aksaray’da 59, Koçhisar’da 21 mu’tak bulunmaktadır. Aksaray şehir merkezinde sayıları 32 iken Koçhisar şehir merkezinde sadece 1’dir. Köylerde ve Yüzdeci cemaatlerindeki mu’takların ise hepsi raiyyet statüsüyle adlandırılmışlardır.

337 BOA TT 40, s.837.

338 BOA TT 58, s.179.

339 BOA TT 40, s.865.

340 “müsellemlerin ber-vech-i iştirak mutasarrif oldukları kanun-ı kadimden ancak bir çiftlik yerdir ki a’lâ yerden yetmiş seksen dönüm ve evsat yerden yüzon ve yüzirmi dönüm ve ednâ yerden yüzotuz yüz kırk nihayet yüzelli dönümdür” bk. Barkan, Kanunlar, s.288; buradaki ölçü Silistre livasına göredir. Halbuki çiftlik miktarının her bölgeye göre değiştiği bilinen bir gerçektir. Karaman vilâyetinde ise bir raiyyet çiftliği: “... bütün çiftlik a’lâ yerden altmış dönüm ve evsat yerden seksen ve doksan dönüm ve ednâ yerden yüz ve yüz yirmi dönüm ...”dür. Bk. Barkan, Kanunlar, s.47

341 Arıkan, “Yaya ve Müsellemler”, s.187; Ahmed Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989, s.33.

342 BOA TT 40.

5. Sipâhizâdeler

Senelik geliri 1.000 - 19.999 akçe olan dirliklere tımar, bu dirlikleri tasarruf edenlere de tımarlı sipâhi denir. Kendilerine tahsis edilen bu gelir karşılığında askerî vazife görür ve sefere giderlerdi³⁴³. Tımarlı sipâhiler ile ilgili gerekli açıklamalar ileride yapılacaktır. Ancak, burada dikkat çekilmek istenen husus: Aksaray Sancağı özelinde Karaman Eyâleti genelinde mevcut olan sipâhi, sipâhizâde, sipâhizâdegân, mütekâidler ve bunların türevleridir. Osmanlılar bölgeyi ele geçirdikten sonra bunların hukukî durumlarını fazla değiştirmeksizin kabul ettiler. Fakat, Osmanlı hakimiyetine giren Karamanoğulları'nın birtakım aleyhte faaliyetlerde buldukları malumdur. Bundan dolayı ortaya çıkan güvensizlik ve itimatsızlık hâlinde, bu bölgenin sipâhileri uzun müddet mazûl, mütekâid, sipâhizâde vs. gibi unvanlarla kalabalık zümreler hâlinde açıkta kalmışlar ve haklarında birtakım düzenlemelerin meydana gelmesine sebep olmuşlardır³⁴⁴. Bununla birlikte, her an hizmete hazır olan bu tür sipâhiler, sınıflarına mahsus imtiyazlardan biri olarak raiyyet rûsûmu denilen resm-i çift ve benzeri resimlerle koyun ve kovan vergilerinden ve örfî tekâliften muâf tutulmuşlardı. Bir müddet sonra bu muâfiyetlere karşılık beş neferden biri arkadaşlarından harçlık toplayarak nöbetleşe sefere gitmek üzere “eşkinçili” kaydedilmişlerdir³⁴⁵. Daha sonra da sefere gitmek yerine 18 yaşından büyük olanların her on neferinden birisi altı ay süre ile güherçile (barut) imalinde çalışmakla mükellef tutulmuştur³⁴⁶. Aksaray'da güherçile toprağı 1571 yılında keşfedilmiştir. İşletilmesi için de Ali Çavuş adlı biri gönderilmiş, fakat halkın bu işe mani olmaya çalıştığı, ancak dirençlerinin kısa zamanda kırıldığı anlaşılmaktadır³⁴⁷. Zaten, bölgeye ait güherçile kayıtları da bu tarihten itibaren başlamaktadır³⁴⁸. 1575 tarihinde Aksaray Sancağı'nda 199 nefer sipâhizâdegân bulunmakta ve 19 neferi güherçile

³⁴³ Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara 1996, s.56.

³⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İA*, XII/1, Eskişehir 1997, s.301-302.

³⁴⁵ Barkan, “Tımar”, s.302; 1553-1563 tarihleri arasındaki Ruznamçe kayıtlarında sipahizâdelerin sefere gitmeleri istenmektedir. “... sagir olanlar 18 yaşına girince sefer teklif olunmaya maadasına sefer-i hümayun vâki' oldukça her sefere be-nevbet eşüb hizmet-i lâzımelerin edâ ideler resm-i çift ve bennâk ve caba ve ganem ve kovan ve avârız teklif olunmaya ve alınmaya ve ziraat ettikleri yerin öşrûn sâhib-i arza vireler ...” bk. BOA Ruznamçe 16, s.491, 492, 498; BOA Ruznamçe 17, s.828; sayfalar

³⁴⁶ Bk. BOA MD XV, s.824, hüküm 1198; s.906, hüküm 1334; BOA MD XXIV, s.24, hüküm 70; BOA MD XXVI, s.39, hüküm 106; BOA MD XII, s.433, hüküm 840; s.434, hüküm 841; s.435, hüküm 843; 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) <Özet – Transkripsiyon – Dizin> II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996, s.76-7; BOA TT 968, s.50; BOA Ruznamçe 1047, s.IV. cüz; Barkan, *Kanunlar*, s.54.

³⁴⁷ BOA MD XIV, s.716, hüküm 1034.

³⁴⁸ Bk. 51 nolu dipnot, ayrıca, 1571 tarihli BOA MD XIV, s.68, hüküm 83; s.109, hüküm 150; 1573 tarihli BOA MD XXIV, s.125, hüküm 347; 1576 tarihli BOA MD XXVIII, s.181, hüküm 422; 1577 tarihli BOA MD XXX, s.56, hüküm 133; s.200, hüküm 474; 1578 tarihli BOA MD XXXVI, s.89, hüküm 262.

kârhânesinde çalışmaktaydı. Bunlardan 172 neferi Aksaray, 27 neferi ise Koçhisar Kazâsı'nda ikamet etmekteydiler³⁴⁹.

Uzun süre kendilerinden askerî hizmet istenmeyen sipâhizâdeler, devlet tarafından raiyyet yazılmakta idi. Bu durum timarlı sipâhiler ile sipâhizâdeler arasında sürekli bir çekişmeye yol açmıştır. Zira, timarlı sipâhiler, zaman zaman bu geri hizmetlerle mükellef askerî cemaatlerden raiyyet vergisi talep etmişlerdir³⁵⁰. Tarihi belirsiz bir Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi'ne göre, Karaman'da yaklaşık üç dört bin sipâhizâdenin bulunduğu ve bunlardan bazılarının isimlerinin üzerine çift, nim çift, bennâk ve caba gibi işaretler konarak raiyyet seviyesine düşürüldüğü ve bu uygulamanın bölgenin eski nizamına ve kanunlarına aykırı olduğu yazılıdır³⁵¹.

Aksaray Sancağı'nda, 1500 ile 1518 tarihlerinde üzerlerine raiyyet resmi yazılmış sipâhizâdegân cemaatleri varsa da, 1584 tarihinde böyle bir uygulamaya rastlanılmamaktadır. Sipâhizâdegân cemaatlerinin çok büyük bir kısmı Aksaray Kazâsı'nda sâkindirler. Sancak dâhilinde bunların sayısı 1500'de 32, 1518'de 69 ve 1584'te ise 203'tür. Bu rakamlara üzerlerine raiyyet resmi yazılmış olanlar da dâhildir. Bunların sayısı ise 1500'de 22, 1518'de ise 29 neferdir.

Tablo XLVIII - Sipâhizâdeler (1500-1584)

Sipâhizâdeler	Aksaray			Koçhisar		
	1500	1518	1584	1500	1518	1584
Sipâhizâde	3	8	16	-	21	3
Sipâhizâdegân	17	54	128	-	13	17
Sipâhi ve sipâhizâdegân	-	-	45	-	-	-
Sipâhi-i Mütekâid	10	7	-	1	-	-
Mütekâid	-	-	1	-	-	-
Mütekâid ve mütekâidzâdegân	-	-	13	-	-	-
Sipâhizâdegân-ı mütekâid	2-	-	-	-	-	-
Sipâhizâde-i mülâzım	-	-	-	1	-	-
TOPLAM	32	69	203	2	34	20

Karamanoğulları'nın bir kalıntısı olarak devam ettiği düşünülen yukarıdaki grupların dışında da şüphesiz sipâhi zümreleri bulunmaktadır. Diğer askerî veya kısmen de olsa özerk cemaatlerin zamanla tasfiyesine gidilerek raiyyet statüsüne indirilmeye, muâfiyetleri ellerinden alınmaya çalışılırken, sipâhi ve sipâhizâdelerin bu teşebbüsün dışında bırakıldığı; sayılarının her tahrire göre katlanarak artmasından anlaşılmaktadır. Devlet bunları devamlı yedekte tutarak timarlı asker ihtiyacını sürekli göz önünde bulundurmuş olmalıdır.

³⁴⁹ Bk. BOA TT 968, s.50-53.

³⁵⁰ Erdoğan, *Beşehir Sancağı*, s.94.

³⁵¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri*, III, s.324.

6. Nöker ve Nökerzâdeler

Aslı Moğolca olan, nöker ve bundan türeyen nökerzâde terimi, Moğol ve Türk devletleri teşkilatında muayyen bir askerî sınıf veya tabaka adı idi. Fakat kelime zamanla Anadolu'da erkek hizmetçi, maiyet memuru, uşak, kuma vs. gibi anlamlar kazânmıştır³⁵². Osmanlılarda “nöker” ve “nökerzâde”ler yalnız doğu eyâletlerine mahsus askerî bir sınıf olup, sipâhi ve sipâhizâdelerle aynı hukuk ve muâmeleye tâbi idiler³⁵³. Ancak Osmanlılarda nöker, hiçbir zaman timarlı sipâhi ile aynı manada değil, timarlı sipâhinin maiyet askerî bir nevi uşağı anlamında kullanılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Moğol İmparatorluğu'nun askerî teşkilatında mümtaz bir yer işgal eden nökerler, Orta Asya Türk devletleri ile Moğol İmparatorluğu'nda gördüğü rağbetini asgarisini bile Osmanlı Devleti'nde görmemişlerdir³⁵⁴.

Aksaray Sancağı'ndaki nökerlerin durumu hakkında ilgili kanunnâmelerde herhangi bir açıklama yoktur. Buradaki nöker gruplarının ve kabilelerin adlarıyla kaydedilmiş olan nöker cemaatlerini; timarlı sipâhi hizmetindeki maiyet askerlerinin veya konar-göçer cemaat teşekküllerinin askerî grubu olduğu düşünülmektedir. 1500 tarihinde yerleşikler ve konar-göçer zümrelerin ikisinde de görülen nökerlere, 1518'de sadece cemaatler içerisinde rastlanılmaktadır. 1584 tarihinde ise bu konar-göçer zümrelerin, nöker cemaatlerinin de yerleşik hayata geçtiği anlaşılmaktadır.

1500'de mevcut olan 9 adet nökerin muâf zümreden olduğu anlaşılmaktadır³⁵⁵. Bunlardan 1'i mücerred, diğer 8'inin durumu ise belirsizdir. Yine Şeyyullah³⁵⁶ ve Bozkır³⁵⁷ kabileleri liderlerinin adlarıyla anılan nökerlerin yanında, Bozdoğan³⁵⁸ ve Hindilü³⁵⁹ kabilelerinin adlarıyla zikredilen nöker cemaatleri de bulunmaktadır. Burada, Bozkır Cemaati nökerlerinin dışında kalanların ziraatle meşgul oldukları kayıtlardan takip edilebilmektedir. Sonraki tahrirlerde de nökerlerin tamamının ziraatle uğraştıkları görülmektedir. 1518'deki Hindilü ve

³⁵² Ahmet Caferoğlu, “Türk Tarihinde Nöker ve Nökerzâdeler Müessesesi”, *IV. TTK Kongresi, (10-14 Kasım 1948 Ankara) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1952, s.253; Nöker kelimesinin anlamı ve kullanıldığı yerler hakkında bk. *Tarama Sözlüğü*, IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.2900-2902.

³⁵³ Caferoğlu, “Nöker ve Nökerzâdeler”, s.253.

³⁵⁴ Miroğlu, *Kemah Sancağı*, s.128.

³⁵⁵ “Nökerân-ı Mevlânâ Muhsin Efendi 2 nefer” BOA TT 40, s.830; “Nökerân-ı Şeyh Cemal oğlu Emir Bey 7 nefer (1 mücerred)” BOA TT 40, s.857.

³⁵⁶ “Nökerân-ı Ali Bey b. Şeyhullah, 8 nefer; Nökerân-ı Kaya veled-i Şeyhullah, 4 nefer” BOA TT 32, s.182.

³⁵⁷ “Nökerân-ı Mustafa Bey veled-i Bozkır ve Derviş Hüsam biraderi o, 5 nefer” BOA TT 32, s.233.

³⁵⁸ “C. Bozdoğan Nökerân-ı veled-i Bozdoğan, 12 nefer” BOA TT 32, s.241.

³⁵⁹ “C. Nökerân-ı evlâd-ı Hindilü, 46 nefer” BOA TT 32, s.246.

Bozdoğan kabileleri nökerleri³⁶⁰, 1584'te tamamen yerleşik hale geleceklerdir³⁶¹. 1500'de toplam nefer sayısı 84 olan zümrenin sadece 11 neferi muâf durumunda iken 73 neferi reâyâ statüsündedir. 1518'de 123 nefer olan topluluğun sayısı 1584'te 231 nefere yükselmiştir. Başlangıçta askerî bir sınıf gibi görünen nökerlerin 1518 ve 1584 tarihlerinde tamamen raiyyet statüsüne geçirildiği dikkat çekmektedir.

Tablo XLIX- Nöker ve Nökerzâdeler (1500-1584)

	Nöker ve Nökerzâdeler	Nef	Çift	Nim	Ekn	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua
1500	Nökerân-ı Mevlânâ Muhsin Efendi	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
	Şeyh Cemâl oğlu Emir Bey	7	-	-	-	-	-	1	-	-	6
	Ali Bey b. Şeyullah	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kaya veled-i Şeyullah	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Mustafa Bey veled-i Bozkır ve Derviş Hüsâm biraderi o	5	-	-	-	-	-	-	-	-	5
	Cm. Bozdoğan, Nökerân-ı v. Bozdoğan	12	-	1	-	6	5	-	-	-	-
	Cm. Nökerân-ı Evlâd-ı Hindilü	46	3	12	-	23	1	5	-	-	2
TOPLAM	86	3	13	-	29	6	6	-	-	15	
1518	Cm. Nökerân-ı Hindilü	112	2	18	-	44	42	-	-	3	3
	Cm. Nökerân-ı Bozdoğan	11	-	2	-	9	-	-	-	-	-
	TOPLAM	123	2	20	-	53	42	-	-	3	3
1584	K. Orta, Cm. Nökerân-ı evlâd-ı Şeyhullah mütemekkinlerdir.	109	-	-	-	30	23	-	2	-	54
	K. Değirmenlüce, Nökerân-ı evlâd-ı Hoca Bey mütemekkinlerdir.	67	-	1	14	13	26	-	5	-	8
	K. Akinsaray, Nökerân cemaati mütemekkinlerdir.	21	-	1	5	9	4	-	0	-	2
	K. Uzunoba, Hindilü Kabilesinden nökerân cemaati mütemekkinlerdir.	34	-	1	12	2	16	-	1	-	2
	TOPLAM	231	-	3	31	54	69	-	8	-	66

7. Sâdât (Şeyhidler)

Sâdât, Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için kullanılan bir terimdir. Hz. Peygamberin nesli iki kısma ayrılır. Hz. Hasan'nın soyundan gelenlere "şerîf",

³⁶⁰ "C. Nökerân-ı Hindilü, 112 nefer" BOA TT 1061, s.266; "C. Nökerân-ı Bozdoğan, 11 nefer" BOA TT 1061, s.277.

³⁶¹ "K. Orta, Cemaat-i Nökerân-ı evlâd-ı Şeyhullah mütemekkinlerdir, 109 nefer" TKGM TT 131, vr.63a; "K. Değirmenlüce, Nökerân-ı evlâd-ı Hoca Bey mütemekkinlerdir, 67 nefer" TKGM TT 131, vr.133a; "K. Akinsaray, Nökerân cemaat-i mütemekkinlerdir, 21 nefer" TKGM TT 131, vr.135a; "K. Uzunoba, Hindilü kabilesinden Nökerân cemaati mütemekkinlerdir, 34 nefer" TKGM TT 131, vr.144b.

Hız. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise “*seyyid*” denilirdi³⁶². Osmanlılar, kuruluş-tan itibaren topraklarına gelen *seyyid* ve *şeriflere* büyük ilgi ve saygı göstermişler, onları birtakım vergi ve resimlerden muâf tutmuşlardır³⁶³.

Aksaray Sancağı'nda bunların sayısı 1500'de 8, 1518'de 16, 1584'te ise 19'dur. 1500'de hepsi, 1518'de ekseriyeti şehir merkezinde, sadece 3 neferi köylerde sâkin iken 1584'te tamamı köylere yerleşmişlerdir. 1518'de Alaca köyünde yaşayan 3 *şerifin*³⁶⁴ aynı zamanda derviş olduklarını belirtmekte yarar vardır.

Tablo L- Sâdât (1500-1584)

Sâdât	Aksaray			Koçhisar		
	1500	1518	1584	1500	1518	1584
Sâdât	8	10	11	-	-	7
Şerifzâde	-	-	1	-	-	-
Cemaat-i Eşraf	-	3	-	-	-	-
Dervişân-ı Eşraf	-	3	-	-	-	-
TOPLAM	8	16	12	-	-	7

8. Zaviyedârlar ve Dervişler

Aksaray Sancağı'nda hatırı sayılır miktarda şeyh ve derviş bulunmakta idi. Bu sûfi cemaatlerin vergiden muâfiyetleri hakkında Karaman Eyâleti Kanunnâmeleri'nde sarîh bir hüküm bulunmamasına rağmen, muâf zümrelerden oldukları bilinen bir gerçektir. Derviş grupları belirli hizmetler karşılığında bazı toprakların tasarruf haklarını üzerlerine almışlardır. Kendilerine verilen bu imtiyazlar; Karamanoğulları, Konya'da valilik yapan Osmanlı şehzadeleri ve Osmanlı padişahları tarafından da zaman zaman yenilenmiştir³⁶⁵. Bu konuyla ilgili BOA TT 40 numaralı mufassal defter oldukça zengin bir malumat içermektedir.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere dervişlerin en fazla olduğu dönem 1518 tarihidir. 1500'de 48 olan dervişlerin sayısı, 1518'de 108'e çıkmış, 1584'te ise 44'e düşmüştür. Bunlardan da bazıları raiyyet olarak kaydedilmişlerdir. Yukarıdaki sayıya dâhil edilen bu gibi dervişlerin sayısı; 1500'de 2, 1518'de ise 5'tir.

³⁶² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.163.

³⁶³ Bk. Rüya Kılıç, “Seyyid ve Şeriflerin Osmanlı Yönetimiyle İlişkileri: XIV-XVI. Yüzyıllar”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (07-09 Nisan 1999)*, Konya 2000, s.429.

³⁶⁴ BOA TT 455, s.627.

³⁶⁵ “K. Oklağı, der-tasarruf-ı Tabduk Derviş be-mektub-ı İbrahim Bey ve Sultan Cem ve Sultan Abdullah tâbe serâhüm kadîmü'l-eyyamdan öşürlerin ve sâir rûsûmların alagelmışler zaviye imiş âyendeye ve revendeye hizmet iderlermiş deyü defter-i köhnede mestur ber-karar-ı sâbık defter-i cedide sebt olundu” bk. BOA TT 40, s.854.

Tablo LI- Zaviyedârlar ve Dervişler (1500-1584)

Zaviyedârlar ve Dervişler	Aksaray			Koçhisar		
	1500	1518	1584	1500	1518	1584
Şeyh	6	8	1	-	-	1
Tekkenişin	2	-	-	-	-	-
Halveti hulefâsından	-	-	-	-	1	-
Şeyh-i zaviye	1	-	6	-	-	-
Şeyhzâde	-	-	2	-	-	-
Şeyh oğlu	2	-	-	-	1	-
Şeyh biraderi	2	-	-	-	-	-
Derviş	7	63	10	-	11	-
Sabbâh	-	-	1	-	-	-
Tabbâh	-	-	1	-	-	-
Kayyim	-	-	2	-	-	-
Habbâz	-	-	1	-	-	-
Ferrâş	-	-	1	-	-	-
Evlâd-ı Şeyh Hamid	-	-	11	-	-	-
Saka	1	-	-	-	-	-
Zaviyedâr	1	5	6	-	2	1
Hizmetkâr-ı Zaviye	26	6	-	-	11	-
TOPLAM	48	82	42	-	26	2

9. Bazdârlar

Lûgat manası doğancı olan bazdâr; şahin, doğan, çakır gibi avcı kuşları besleyen ve eğiten kişilere denilmekteydi. Bunlara, terbiye ettikleri kuşların adlarına göre; şahinci, çakırcı, doğancı da denirdi³⁶⁶. Türk ve İslâm devletlerinin hemen hemen hepsinde avcılık çok önemli bir yer işgal etmiş, bununla ilgili olarak da avcı kuşların yetiştirilmesine titizlikle dikkat edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanların av işlerine bakan “bazdâr” adıyla anılan emirlerin büyük nüfuzu vardı³⁶⁷. Osmanlı Devleti'nde de kuruluştan itibaren avcılık bir müessese haline gelmiş, bu işlerden sorumlu “şikâr ağaları” protokolde yüksek bir mevkiye sahip olmuşlardır³⁶⁸. Avcı kuşların yuvalarına yakın yerlerdeki köylerden bazı kişiler devlet tarafından “bazdâr” veya “sayyâd” olarak görevlendirilmişlerdir. Bu hizmetle vazifelendirilmiş olan kişilere merkezde ise ulûfe, taşrada ise timar verilmiştir³⁶⁹. Çeşitli sınıflara ayrılmış olan doğancılar; kayacı görenceci (gö-

³⁶⁶ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, I, s.182; Osmanlı Devleti'nde av, avcılık ve avcı kuşu yetiştiriciliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Işık, *Osmanlı Devleti'nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliğinin Statüsü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

³⁶⁷ Abdülkerim Özyayın, “Av”, *DİA*, C.IV, İstanbul 1991, s.103.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s.420-425; Osman Dalaman, “Osmanlı Devleti'nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle “Osmanlıda Spor” Sempozyumu 26-27 Mayıs 1999*, Konya 2000, s.309-324.

³⁶⁹ Ahmet Işık, “Avcı”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.114.

rünççü), yavrucu, götürücü, tuzakçı, sayyâd (avcı) ve kümecî gibi isimler almışlardır³⁷⁰. Görenceciler av kuşlarını terbiye etmekle görevli iken götürücüler ise İstanbul'a götürmekle vazifelendirilmişlerdir³⁷¹.

Aksaray Sancağı'ndaki bazdârlarla ilgili mufassal defterlerde herhangi bir kayıt bulunmamasına rağmen; 1571 ve 1583 tarihli iki Mühimme hükmünde bunlar hakkında az da olsa bilgi bulunmaktadır. Buna göre 1583'te Aksaray Kazâsı doğancılarının başı Osman adlı bir kişidir³⁷². 1571 tarihli hükümde ise hassa doğancılardan Mirza'nın evini basıp yetiştirmek için kendisine verilen iki şahini öldüren Seydi Ali ve 8 arkadaşının öldürdükleri şahinlerin parasının tazmin ettirilmesi istenmektedir.³⁷³ Bazdârların defterlerdeki sayısı; 1500'de 8, 1518'te 9 ve 1584'te 45 neferdir. Diğer muâf zümrelerde olduğu gibi, bunların da bazıları raiyyet olarak kaydedilmişlerdir. Yukarıdaki rakamlara bunlar da dâhil edilmişlerdir. Söz konusu olan kişilerin sayısı ise 1500'de 6 iken 1518'de 9'dur.

Tablo LII- Bazdârlar (1500-1584)

Bazdârlar	Aksaray			Koçhisar		
	1500	1518	1584	1500	1518	1584
Bazdâr	2	-	1	-	-	-
Bazdâr-ı Şehzade	3	-	-	-	-	-
Görünççü-i Şehzade	3			-	-	-
Bazdârân	-	9	-	-	-	-
Bazdârân ve Bazdârân-ı zâdegân	-	-	44	-	-	-
TOPLAM	8	9	45	-	-	-

C- AKSARAY SANCAĞI NÜFUSUNA TOPLU BAKIŞ

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 1500 tahririne göre toplam nefer, 1518'de %28.3, 1584'te ise %169.5 oranında artmıştır. Bu artış, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da olduğu gibi³⁷⁴, tüm Akdeniz ve Avrupa ülkelerinde de görülmektedir³⁷⁵. Ancak, bu görüşün aksine, nüfusun normalin altında kaldığını söyleyenler de bulunmaktadır³⁷⁶.

Çift sahiplerinin yüzyılın başından sonuna doğru sayılarının hızla azaldığına şahit olunmaktadır. 1518'de %43.3 olan düşüş, 1584'te %84.2 oranındadır. Nim çiftlerde az da olsa yükseliş eğilimi görülmektedir. 1518'de %22 olan artış

³⁷⁰ Işık, *Avcı Kuşu*, s.12.

³⁷¹ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.24-25.

³⁷² BOA MD XLVIII, s.281, hüküm 815.

³⁷³ BOA MD XII, s.204, hüküm 433; 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet – Transkripsiyon – Dizin> I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996, s.280-281.

³⁷⁴ Barkan, "Tarihi Demografi", s.10-24; Ayrıca XVI. yüzyıl Osmanlı nüfusu hakkında bk. Hüseyin Arslan, 16. yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001, s.94-141

³⁷⁵ Fernand Braudel, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, Ankara 1993, s.485-503.

³⁷⁶ Ataman, "Ottoman Demographic History", s.187.

1584'te %29.1 seviyesindedir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir: Yukarıda zikredilen çift ve nim çift miktarları sancaktaki ekilebilir veya ziraat edilen araziyi temsil etmemektedir. Zira buraya sadece raiyyet olarak kaydedilenler dâhil edilmiştir. Bunun dışında ölçüsü çift ve nim çift olarak belirtilen hariç raiyyet tarafından işletilen topraklar ise hesaba katılmamıştır.

Sancak nüfusu içinde sayıları en fazla artan grup bennâk ve cabalardır. Bennâkların sayısı, 1518'de %112 oranında artarken 1584'te %258.9'a yükselmiştir. Cabalar ise 1518'de %161.3 oranında artarken 1584'te %763.6'ya çıkmıştır. 1518 yılındaki artışın bir önceki tahrirde mücerred olarak kaydedilmiş olan raiyyetin büyük bir kısmının bu tarihte caba statüsüne kavuşturulmuş olmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Çünkü 1518 yılı değerleri bir önceki tahrirde göre devamlı yükselirken sadece mücerredde aşırı bir düşüş (%82), buna karşılık cabada ise aşırı bir yükseliş (%161.3) söz konusudur. 1500 ve 1518 yıllarında mücerred kavramı ile ifade edilen raiyyet grubunun 1584 yılında sagir terimi ile beraber kullanıldığı görülmektedir. "Sad" harfiyle sembolize edilen bu terimin 18 yaşından küçük çocuk ve delikanlıları ifade ettiği anlaşılmaktadır³⁷⁷. İç-il Livası Sipâhizâde Kanunnâmesi'nden³⁷⁸ bu terimin sadece 18 yaşından küçük olan sipâhizâdelerin kastedildiği³⁷⁹ gibi bir mana çıkarılıyorsa da bu kanaat doğru değildir. Eğer böyle olsaydı, küçük sipâhizâdelerin yanında yetişkin sipâhizâde yahut mütekâitlerin de bulunması gerekirdi. Aynı dönemde sipâhizâde ve sipâhizâdegânların sancak genelindeki toplamı 223'tür³⁸⁰. Ayrıca sancak genelinde, 1575 tarihli Güherçile Defteri'ndeki sipâhizâde ve sipâhizâdegânların sayısı ise 199 neferdir³⁸¹. Buna ilaveten Aksaray şehir merkezi hariç, Koçhisar şehri ile sancak genelindeki bütün köy ve cemaatlerde bulunan 18 yaşından küçükleri sipâhizâde kabul etmek gerekir ki, bu da mümkün değildir.

Mücerred ise daha çok Aksaray kent merkezindeki şehirlilere atfedilmiştir. Mücerred ve sagir terimlerinin aynı dönemde ve sancak genelinde kullanılması bu iki zümre arasında bir farklılığın olması gerektiğini düşündürmektedir. Fakat bu durum maalesef izah edilememektedir. Burada mücerred ve sagirle adlandırılmış zümreler, mücerred içerisinde değerlendirilmiştir.

³⁷⁷ Barkan, *Kanunlar*, s.55, İç İl Livası Sipâhizagân Kanunu; Suraiya Faroqi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia", *İJTS I*, I, 1979-1980 dipnotlar.

³⁷⁸ Barkan, *Kanunlar*, s.55, İç İl Livası Sipâhizagân Kanunu, s.55.

³⁷⁹ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.I, S.1 Türk İktisat Tarihi Sayısı, İstanbul 2003, s.272.

³⁸⁰ Bk. Tablo XLVIII.

³⁸¹ BOA TT 968, s.50-53.

Mücerred nüfus 1518'de %82, 1584'te ise %9.3 oranında azalırken, 1584 tahririndeki sâgırlar mücerredlerle birleştirildiğinde bu kez düşme değil artış eğilimi dikkat çekmekte bu da yaklaşık %100'lük bir artış demektir. Statüsü belli olmayan raiyyetteki düşüş 1518'de %83.5, 1584'te %46.9 oranında gerçekleşmiştir. Muâflar ise tahrirlere göre sürekli artış göstermiş 1518'de %31.5, 1584'te ise %174.6 oranında artmıştır. 1539 değerleri, Koçhisar Kazâsı'nın tamamından ziyade sadece 20 cemaati, 1571 rakamları da Aksaray ve Koçhisar kazâlarının Ankara Sancağı Ulu Haymana Kazâsı'na nakledilmiş olan cemaatleri ihtiva ettiğinden, okuyucuya fikir vermesi açısından ilgili tablolarda gösterilmiş, fakat herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. 1571'de mücerred olarak görülen raiyyetin aslında caba olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti sancaklarının büyük bir kısmında caba ile mücerred aynı anlama gelmesine rağmen, Karaman ve Rum Eyâleti sancaklarında bunlar farklı kategorileri temsil etmektedir. Ankara Sancağı'nda mücerredlerden 6 akçe raiyyet vergisi alınırken, Aksaray Sancağı'nda ise aynı vergi cabalardan alınmaktaydı. Hal böyle olunca buradaki mücerredlerin aslında cabaları ifade ettiği düşünülmelidir.

Tablo LIII- Aksaray Sancağı Toplam Nüfusu (1500-1584)

	Sancak	Nef	Hâne	Çift	Nim	Ekin	Ben	Cab	Müc	Sad	Belr	Mua	Fa	Harç
1500	Şehirli	1354	1008	7	65	-	32	9	108	-	2	66	-	-
	Köylü (Müsl)	2815	2032	195	913	-	768	362	311	-	103	150	13	-
	Köylü (G.M)	448	337	52	189	-	84	47	65	-	3	7	1	-
	Konar-Göçer	4516	2702	247	1200	-	1179	478	480	-	757	151	24	-
	TOPLAM	9133	6079	501	2367		2063	896	964	-	865	374	38	-
1518	Şehirli	1254	893	17	53	-	43	21	142	-	-	89	-	-
	Köylü (Müsl)	2994	1963	123	973	-	866	709	3	-	65	250	5	-
	Köylü (G.M)	431	266	31	200	-	58	132	-	-	9	-	1	-
	Konar-Göçer	7041	5165	113	1663	-	3408	1480	29	-	69	253	21	7
	TOPLAM	11720	7826	284	2889	-	4375	2342	174	-	143	492	27	7
1539 ³⁸²	Konar-Göçer	969	719	48	377	-	297	192	1	-	28	25	1	-
	TOPLAM	969	719	48	377	-	297	192	1	-	28	25	1	-
1571 ³⁸³	Konar-Göçer	1577	-	-	-	-	196	-	263 ³⁸⁴	-	-	16	-	-
	TOPLAM	1577	-	-	-	-	196	-	263	-	-	16	-	-
1584	Şehirli	2886	-	1	52	45	58	131	834	15	1	181	-	7
	Köylü (Müsl)	16818	-	65	2729	266	5091	5923	31	858	66	753	-	1036
	Köylü (G.M)	1084	-	13	273	-	416	363	-	12	-	7	-	-
	Konar-Göçer	3827	-	-	2	-	1841	1321	9	176	392	86	-	-
	TOPLAM	24615	-	79	3056	311	7406	7738	874	1061	459	1027	-	1043

Müsl. Müslim; G.M. Gayrimüslim

³⁸² Defter eksik.³⁸³ Ankara Sancağı Yörükleri Defteri TKGM TT 76³⁸⁴ Defter Ankara Sancağı'na ait olduğundan caba yerine mücerred raiyyet var. Aynı zamanda caba vergisi mücerredten alınmış.

Aşağıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere şehirli her dönemde toplam nüfusun %10.7-14.8 arasında bir orana sahiptirler. Ancak, 1584'te sancağın kırsal kesimindeki raiyyetten hatırı sayılır miktarının, Aksaray şehir merkezinde ikamet ettiği görülmektedir. Bunun yanında sancak nüfusuna yazılmış olan raiyyetten bazılarının da İstanbul, Niğde, Kayseri ve Ankara sancaklarında meskûn oldukları anlaşılmaktadır. Sancak içinde bunun gibi raiyyetin sayısı 344 neferdir. Bunlardan 311'i Aksaray, 33'ü de Koçhisar Kazâsı'na kayıtlıdır. 312 nefer Aksaray, 8 nefer Koçhisar, 1 nefer İstanbul, 1 nefer Kayseri ve 1 nefer Niğde şehir merkezlerinde meskûn iken 21 nefer de Ankara Sancağı köylerinde sâkindirler³⁸⁵.

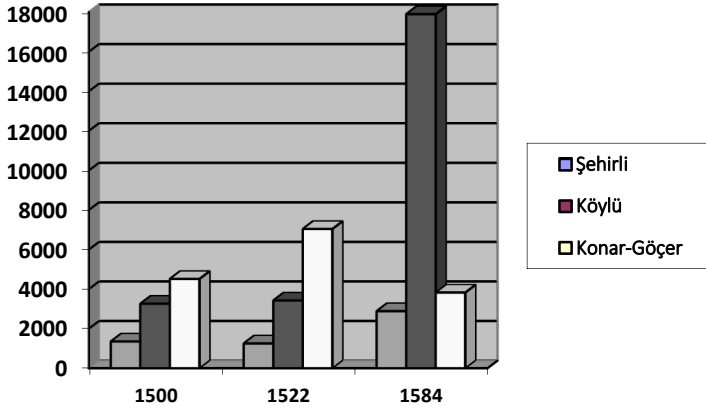
Yüzyılın başlarında köylüler konar-göçerlerden sonraki en kalabalık grubu teşkil ederken 1584'te köylüler sancak nüfusunun %72.7'sini oluşturmuşlardır. Tahrirelere göre her iki kesim arasında görülen bu dalgalanma, 1584'te konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. 1500'de sancak nüfusunun en kalabalık grubunu teşkil eden cemaatler 1518'de yüzde altmışı temsil eder duruma gelmişler, 1584'te ise ekonomik şartlar ve devletin zorlamasıyla çok büyük bir kesimi konar-göçerliği terk ederek yerleşik hayata geçtiğinden yeni köyler oluşturmuşlar ve nüfusları hızla eksilmiştir³⁸⁶.

Tablo LIV- Nüfus Gruplarının Toplam Nefere Oranı (1500-1584)

Sancak Nüfusu	1500		1518		1584	
	Nefer	%	Nefer	%	Nefer	%
Şehirli	1354	14,8	1254	10,7	2886	11,7
Köylü	3263	35,7	3425	29,2	17902	72,7
Konar-Göçer	4516	49,5	7041	60,1	3827	15,6
TOPLAM	9133	100	11720	100	24615	100

³⁸⁵ Bu dönemdeki göçler hakkında geniş bilgi için bk. Yörük, "Aksaray Sancağında Göçler", s.707-719.

³⁸⁶ Devletin aşiretleri yerleşik hayata geçirmek için sarf ettiği gayretler ve iskân politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*; Halaçoğlu, *Aşiretlerin Yerleştirilmesi*.

Grafik 1- Aksaray Sancağı Nüfus Dağılımı (1500-1584)

II. BÖLÜM

İKTİSADÎ YAPI VE TOPRAK TASARRUFU

I- İKTİSADÎ YAPI

A- TOPRAK

1. Çift ve Çiftlik

Osmanlı Devleti'nde mirî arazinin tasarruf hakkı, tapu ve mukataa düzenleme veya sözleşmeleri ile başkalarına devredilmekte idi. Bunlardan ilki, tapu resmi denilen vergi ile köylülere verilen bütün toprakları, ikincisi mukataa çerçevesinde kiralanana toprakları kapsıyordu¹. Tapu bedeline konu olan topraklar, bir çiftçi ailesinin işleyebileceği büyüklükte parçalara ayrılır, bunlara da çift veya çiftlik denilirdi. Çiftlik, ziraat yapılan yer anlamında olup genellikle bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade etmektedir². Tapu sistemine tâbi olan arazi ise satılamayan, hibe ve vakfedilemeyen, fakat babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen topraklardır, yani raiyyet çiftlikleridir³. Bu raiyyet çiftliği, devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir. Bu yüzden devlet, sistemin bölünmesi ve parçalanmasına karşı ciddi tedbirler alıyor, bunun bozulması hâlinde vergi ve timar sisteminin toptan çöküşe uğramasından endişe ediyordu⁴.

Osmanlı arazi sisteminde bir çiftlik toprağın miktarı, resmî tanımında; toprağın verim kabiliyetine göre 60 ila 150 dönüm arasında değişirdi. Buna göre; â'lâ yerden 60-80, orta halli yerden 80-100 ve ednâ yahut kıraç yerden 100-150 dönüm arasındır⁵. Ekilen toprakların genişliğini belirten en küçük birim olan dönüm, XV-XVI. yüzyıllara ait kanunnâmelerde kırkar adım olarak gösterilmekte ise de bunun yaklaşık 939.3 metre kabul edilmesi gerektiği söylenilmektedir⁶. Bu miktar, yer tasarruf eden reâyâ, tahrir defterlerinde çift, yarısı kadar yer tasarruf eden de nim çift olarak tavsif edilmiştir. Nim çiftten az yerler ise zemin kaydedilmiştir⁷. Zeminlerin sabit bir ölçüsü yoktur. Ekseriya "2 dönüme 1 akçe"

¹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.150.

² Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.313-314; Halil İnalçık, "Çiftlik", *EP*, II, 1965, s.32-33.

³ Halil İnalçık, "Köy Köylü ve İmparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler İstanbul 21- 25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s.3.

⁴ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.154; Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, s.112

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA*, C.III, Eskişehir 1997, s.392.

⁶ Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir 1995, s.16; 1487 Tarihli Hüdâvendigar Livası Kanunâmesinde bir dönüm şöyle tarif edilir: "hatevât-ı müte'arefe ile tûlen ve arzen kırk hatve yerdir" Barkan, *Kanunlar*, s.2.

⁷ Ünal, *Harput Sancağı*, s.90.

resm-i zemin veya dönüm resmi şeklinde tayin edilerek reâyânın tasarrufuna bırakılmıştır⁸. Yukarıda sözü edilen raiyyet çiftliklerinden başka; hassa çiftlikler, askerî vazifelere bağlı çiftlikler ve büyük ziraî mülk ve işletme çiftlikleri de mevcuttu⁹.

Aksaray Sancağı bilhassa hububat ziraatine uygun olduğundan topraklarının çok büyük bir kısmı ekilebilir alanlardı. Ancak bunun yanında hayvan otlatmak için ayrılan toprakların da büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. 1500'de Aksaray Kazâsı'nda 274 tam çift ve 1718 nim çift yere mukabil, Koçhisar Kazâsı'nda 227 tam çift, 649 nim çift yer kaydedilmiştir. Bunların yanında üzerinde iki raiyyet statüsü bulunduranlardan da Aksaray'da 1 tam çift ve 1 nim çift, Koçhisar da ise 12 nim çift yer tasarruf eden raiyyet yazılıdır. Buna göre 1500'de Aksaray Sancağı'nda tam çiftlerin sayısı 502 iken nim çiftlerin sayısı ise 2380'dir.

1518'de Aksaray Kazâsı'nda, 175 tam çift ve 1945 nim çifte mukabil, Koçhisar Kazâsı'nda 109 tam çift, 944 nim çift yer kaydedilmiştir. İki statülü reâyâdan Aksaray'da 3 çift, 12 nim çift; Koçhisar'da ise 1 çift, 5 nim çift yer tasarruf eden raiyyet yazılıdır. Buna göre 1518'de Aksaray Sancağı'nda tam çiftlerin sayısı 288'e düşerken, nim çiftler ise 2906'ya yükselmiştir.

1584'te sancaktaki ekilebilir toprakların miktarında çok büyük bir artış olmuştur. Aksaray Kazâsı'nda 92 tam çift (bunlardan 24'ü zemin, 5'i ise kim tarafından tasarruf edildiği belli olmayan *nâ-mâlum* zemindir), 3005 nim çifte (bunlardan 339'u zemin, 196'sı *nâ-mâlum* zemindir) mukabil, Koçhisar Kazâsı'nda; 42 tam çift (17'si zemin, 9'u *nâ-mâlum* zemindir), 909 nim çift (289'u zemin, 88'i *nâ-mâlum* zemindir) mevcuttur. Bu dönemde sancak dâhilinde hassa çiftlik ve çift statülü reâyâ görülmemektedir. Bunların dışında Aksaray'da 129, Koçhisar'da ise 182 adet ekinlü-bennâk mevcuttur. Bunların nim çiftten az yer tasarruf ettikleri kanunnâmede belirtilmiş olmasına rağmen tasarruf ettikleri toprağın miktarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Öz, dörtte bir çiftlik miktarı olabileceğini söylemektedir¹⁰. Çift ve nim çiftlere nazaran bunların durumu çok net değildir. Şöyle ki, birkaç dönüme sahip bir kişiyle, yaklaşık 20-25 dönümü olan bir başkası aynı 18 akçelik ekinlü-bennâk resmini ödemekle mükellefti¹¹. Buna

⁸ Dönüm resmi toprağın verimine göre değişmekte idi. A'lâ yerin iki, evsat yerin üç, ednâ yerin 4-5 dönümünden bir akçe alınırdı. Bk. İnalçık, "Raiyyet Rûsûmu", s.592-593; Yediylıldız, *Ordu Kazâsı*, s.150; S. Sûdi, *Defter-i Muktesid*, s.132.

⁹ Barkan, "Çiftlik", s.392-397.

¹⁰ Öz, "Anadolu'nun Sosyal Tarihine", s.528.

¹¹ Öz, *Canik Sancağı*, s.43.

göre 1584'te Aksaray Sancağı'ndaki tam çiftlerin sayısı 134'e düşerken, nim çiftler ise 3914'e çıkmıştır. 311 bennâkın tasarrufundaki toprak miktarı belli değildir.

Öte yandan Aksaray Kazâsı içinde raiyyet çiftlikleri dışında, "hasşa çiftlik"leri de mevcuttur. Ancak bunlardan bazılarının, sipâhilerin yanında raiyyet tarafından da tasarruf edildiği görölmektedir¹². Genellikle 1 çiftlik kadar yeri ihtiva eden bu çiftlikler, sipâhinin kendi tasarrufunda fakat mutlak mülkü olmayan topraklardır¹³. Barkan, bu çiftliklerin XVI. asırdan itibaren ehemmiyet ve mahiyetlerini tamamen kaybederek, ancak eski devirlere ait toprak münasebetlerini hatırlatan birer bakiye şeklinde, mevcudiyetlerini koruduklarını söylemektedir¹⁴. İnalçık da, XVI. yüzyılda hasşa çiftliklerin raiyyet çiftliğine dönüştürülerek toprak sisteminin ıslahına çalışıldığını belirtmektedir¹⁵. Gerçekten de 1500-1518'de az da olsa görölen bu çiftlikler, 1584 tahririnde tamamen ortadan kalkmıştır. 1518 tarihinde çiftlik olarak kaydedilenlerden birinde "... *ber-vech-i tapu ber-mûceb-i hüccet-i Kadı*"¹⁶ şeklinde bir açıklama mevcuttur. Buradan da anlaşılacağı üzere, hasşa çiftliklerin zamanla reâyâyâ tapu karşılığında satıldığı görölmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tek bir kişinin sahip olup yönettiği bir üretim birimi olarak düzenlenmiş, genellikle pazara yönelik üretim yapan plantasyon benzeri büyük tarım işletmeleri veya çiftlikler¹⁷, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başladığı için konu dışında kalmaktadır. 1500'de bunların sayısı ise 3 çift, 4 nim çifttir. Fakat tam çiftlerden ikisi 2'şer çift olduğundan 5 tam çift yapmaktadır. 1518'de ise 3'ü tam çift, 4'ünün ise ölçüsü belli değildir. Fakat, çiftlik olarak nitelendirilen toprakların da yukarıda tam çift miktarı olduğu belirtilmiştir.

1500'de görölmeyen, 1518'de ise sadece bir yerde mevcut olan zeminin tam çiftlik miktarı olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. 1584'te de sayılarının bir hayli kabarık olması ekilebilen arazi miktarının arttığını göstermektedir. Zeminlerin toplam sayısı 970'dir (325'i nâ-mâlum zemin). Zemin olarak nitelendirilen toprakları tasarruf edenlerin bir kısmı köy raiyyeti olmakla birlikte, büyük bir

¹² "K. Sipehsalar, Çiftlik, der-dest-i Yusuf veled-i Musa, an-Yörük Dünderlu ___ Nim" BOA TT 40, s.846; "Karye-i Oğuz, Çiftlik, der-tasarruf-ı İlyas ve Hızır, an-Cemaat-i Atçeken ___Çift Çift" BOA TT 40, s.880; "Karye-i İhlara, Çiftlik-i Derviş Mehmed, der-yed-i Ali veled-i Ahmed ___Çift" BOA TT 455, s.606.

¹³ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", s.767.

¹⁴ Barkan, "Çiftlik", s.394.

¹⁵ İnalçık, "Çiftlik", s.314.

¹⁶ "K. Alacahisar, Çiftlik ___ benâm-ı Buğra Çökeği der-yed-i Derviş ve Hızır, ber-vech-i tapu ber-mûceb-i hüccet-i Kadı" BOA TT 455, s.627.

¹⁷ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiraçılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul 1988, s.20.

kısmı, köyün aslı raiyyeti olmayan ve hariçten gelip ziraat yapan kişilerdir¹⁸. Raiyyeti olmayan köylerde bu gibi ziraat sahalarına daha fazla rastlanılmaktadır. Nitekim, TKGM TT 131’de aynı köyden kişilerin yanında, farklı köy ve haymana olarak nitelendirilen raiyyetin de bu şekilde zemin toprak tasarruf ettiği görülmektedir¹⁹. Bunlar, vergi birimlerine dâhil edildiği halde nüfusla ilgili olarak nefer toplamlarına dâhil edilmemişlerdir²⁰. Zemin topraklardan bir kısmının miktarı belirtilmeksizin doğrudan hasılı zikredilmiştir. Zemin ve dönüm resimleri de ayrıca kaydedilmiştir. Buna göre “2 dönüme 1 akçe” dönüm ve zemin resmi ödendiğine göre sancakta bu şekilde ziraati yapılan toprak miktarı 5316 dönümdür. Miktarı belirtilmeyen zeminlerin çokluğu nedeniyle bundan da bir sonuca varılması pek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar “câr-ı yek” şeklinde ölçüsü verilen zeminler varsa da bunların sayısı sadece 5 tanedir²¹.

Hâne birimini meydana getiren reâyâdan çift, nim çiftlerin yanında bir de bennâklar bulunmaktadır. Karaman Eyâleti Kanunnâmeleri’nde bennâk; “*Evli, hiç yeri olmayan veya nim çiftten az yeri olan*” şeklinde tarif edilmektedir. Nim çiftten az yer tasarruf eden bennâklarda herhangi bir müşkil yok, fakat sadece bennâk kaydedilenlerde durum biraz bulanık. Şöyle ki; 1500 ile 1518 tahrirlerinde ekinlü-bennâk sancak dâhilinde görülmezken 1584’te ortaya çıkmaktadır. 1500 ile 1518 tarihli defterlerde böyle bir ayrıma gidilmediği için bennâk kaydedilenlerin az da olsa toprak tasarruf ettikleri düşünülebilir. Zira, nüfus bölümünde de görüldüğü üzere, bu kadar fazla nüfusu olan bennâkların, geçimlerini toprak tasarruf etmenin dışında, başka bir sahadan sağlaması imkânsız gibi görünmektedir. Bunun yanında Emecen; “zemin” adı altında kaydedilen ünitelerin, miktarındaki artışın, bennâk kayıtlı evli şahısları ön plana çıkardığı ve bununla ilgili olarak, bennâk sayısındaki artış ile toprakların parçalanmasının birbiriyle alakalı olduğunu ileri sürmektedir²².

Defterlerde caba olarak kaydedilen raiyyetin önemli bir kısmı; çift, nim veya bennâk olarak yazılmış olan bazı şahısların isimlerinin yanında görülen “*be-cây-i peder*”, “*be-cây-i pedereş maa biradereş*”, “*maa biradereş*” şeklindeki kayıtlardan anlaşılacağı üzere, babaları ve kardeşleri yerine veya babaları ve kardeşleri ile birlikte aynı toprak parçasını tasarruf etmekteydiler²³. Nitekim Cook, Tokat bölgesinde

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Özel, “Hariç Raiyyet”, s.159-171.

¹⁹ Örnek için bk. “Karye-i Üveysfakihlü, Zemin-Nim 3, an-Karye-i Karaöyük” TKGM TT 131 vr.70b; “Karye-i Tekecik, Nim-Zemin 2, şerik, an-Perakende-i Adana” TKGM TT 131, vr.72b.

²⁰ Benzer durum için bk. Öz, *Canik Sancağı*, s.44.

²¹ TKGM TT 131, vr.121a-122a.

²² Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.232-233.

²³ Öz, *Canik Sancağı*, s.45 ve 13 nolu dipnot; Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.234.

zeminlerin, yani resm-i çift dışındaki toprak parçalarının %69'unun cabalara tahsis edildiğini göstermektedir²⁴. Yukarıda söylenenlere paralel olarak toprağın kardeş ve oğullardan başka farklı kişilerin eline geçtiği veya ortaklaşa kullanıldığı da görülmektedir²⁵. Bütün bu uygulamalar, nüfus artışının yol açtığı sıkıntıların tesiriyle, çiftliklerin babadan oğula intikal ederek bölünmesi ve küçülmesinden kaynaklanmaktadır. Devlet her ne kadar, çiftliklerin babadan oğula intikalinde toprağın parçalanmaması için çiftin, mücerred yazılmış oğlu üzerine kaydedilip diğerlerinin bennâk yazılması ilkesini benimsemişse de²⁶, nüfus artışının tazyiki nedeniyle tam çiftlerin nim çift haline gelmesi önlenememiştir²⁷. Aksaray Sancağı'nda müstakil çiftlikler ile ortaklaşa ve bir başkasının yerine tasarruf edilen çiftlikler arasındaki sayı ve oran ise şöyledir (sadece raiyyet çiftlikleri): 25 çift, 1026 nim çift ve 295 ekinlü müstakil toprak birimine karşın; 54 çift, 1975 nim çift ve 16 ortaklaşa veya bir başkasının yerine tasarruf edilen arazi bulunmaktadır. Görüldüğü üzere müstakil kullanılan çift ve nim çiftlerin sayısı diğerlerine göre daha az iken; müstakil ekinlülerin sayısı diğer ekinlü grubuna göre kıyaslanmayacak kadar fazladır. 1500'de ise bir başkasının yerine tasarruf edilen 2 adet nim çift toprak mevcuttur.

Ziraat yapılan toprakların büyük bir kısmının birimi bilindiğine göre buradan hareketle, sancak genelinde ekilebilir alanların dönüm olarak karşılığını bulmak mümkündür. Karaman Eyâleti'nde orta verimlilikteki bir çiftlik miktarı arazi 80-90 dönümdür. Buna göre ortalama bir çiftlik miktarı arazi 80 dönüm, nim çift miktarı arazi 40 dönüm, ekinlü-bennâkların sahip olduğu arazi miktarını ise 20 dönüm olarak kabul edebiliriz. Ayrıca resm-i zemin adı altında toplanan vergiler de, iki dönüme bir akçe olduğuna göre vergi hâsılları 2 ile çarpılarak toplam arazi miktarı bulunabilir. Bu katsayıları kullanarak elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁴ Öz, *Canik Sancağı*, s.45.

²⁵ Bk. TKGM TT 131 "... be-cây-i Mustafa İlyas", "... be-cây-i Davud Hızır", "... be-cây-i Oğuz b. Ahmed maa birâderân".

²⁶ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları", *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara 1952, s.430.

²⁷ Ünal, *Harput Sancağı*, s.92.

Tablo LV- Aksaray Sancağı'nda Ekilebilir Asgarî Tarım Alanları (1500-1584)²⁸

Ünite	1500			1518		1584					
	Raiyyet ve Hassa Çiftlikler		Zemin	Raiyyet ve Hassa Çiftlikler		Raiyyet Çiftlikleri			Zeminler		
	Çift	Nim	Çift	Çift	Nim	Çift	Nim	Ekinlü	Çift	Nim	Zemn
Aksaray	285	1601	1	192	1957	63	2470	129	29	538	3576
Koçhisar	227	661	-	110	949	16	532	182	26	377	418
YEKUN	512	2262	1	302	2906	79	3002	311	55	915	3994
Tahmini Dönüm Miktarı	40.960	90.480	80	24.160	116.240	6320	120.080	6220	4400	36.600	7988
Toplam Dönüm Miktarı	131.520 dönüm			140.400 dönüm		181.608 dönüm					

Yukarıdaki rakamların ekilebilir toprakların tamamını yansıtmadığı bilinen bir gerçektir. Dikkat edilirse burada sadece çift, nim çift, ekinlü-bennâk ve çift veya nim çift miktarı olduğu belirtilen zemin araziler esas alınmıştır. Bunların dışında ziraat yapılan mezraalar, Yüzdeci ve Atçeken taifelerinin yanında hariç raiyyetin tasarrufundaki topraklar ile özellikle Aksaray şehir merkezi etrafındaki tarım alanlarının miktarları belirtilmediği için dikkate alınamamıştır.

Şu halde; 1500'de en az 131.520, 1518'de 140.400, 1584'te 181.608 dönüm toprağın tarım arazisi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Buradaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere sancaktaki tarım alanların her tahrirde nüfus artışına paralel olarak arttığı gözlemlenmektedir. Fakat tarım alanlarındaki artış oranının, nüfus artış oranının çok gerisinde kaldığını ifade etmek gerekir.

Çevre sancak ve kazâlardaki tarım alanları ise şöyledir: Karaman Kazâsı'nda 1518'de 114.640 dönüm²⁹; Denizli Kazâsı'nda 1520-1530'da 153.739, 1571'de 148.221 dönüm³⁰; Manisa Kazâsı'nda 1531'de 141.724, 1575'te 154.279 dönüm³¹; İçel Sancağı'nda ise, 1500'de 376.695, 1518'de 485.460, 1584'te ise 564.930 dönümdür³².

2. Mezraalar

Mezraa (ekinlik) terimi, bazı istisnaların dışında sürekli yerleşim birimi olmayan ziraat sahaları için kullanılır³³. Mezraalar, genellikle, ahalişi perâkende olmuş eski iskân merkezleridir³⁴. Bir yerin müstakil mezraa sayılabilmesi için

²⁸ İki statülü raiyyetin, büyük statüsü dikkate alınmıştır. Hesaplamalar buna göre yapılmıştır. Burada 1500'de çift içinde 1 çift-nim, 1 caba-nim, 1 nim-müc, 11 ben-nim (1 çift, 13 nim); 1522'de 3 çift-nim, 1 ben-çift, 3 nim-ben, 2 nim-caba, 9 ben-nim, 2 caba-nim, 1 caba-nim (4 çift, 17 nimçift).

²⁹ Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.179. Buradaki dönüm miktarı çift resminden yola çıkarak bulunmuştur.

³⁰ Gökçe, *Lâzikiye Kazâsı*, s.324-327.

³¹ Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.226. Ancak buradaki tam çift miktarı 70 dönüm olarak kabul edilmiştir.

³² Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.266. Çift miktarı burada 90 dönüm olarak kabul edilmiştir.

³³ Wolf-Dieter Hütteroth – Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977, s.29.

³⁴ İnalçık, *Arvanid*, s.XXIX.

üzerinde harap bir köy kalıntısının, kendi su kaynağının ve mezarlığının olup olmadığına bakılmaktadır³⁵. Öte yandan bazı mezraalarda değirmenlerin bulunduğu da görülmekle birlikte³⁶, genellikle mezraaların 10 çiftlik büyüklüğünde olduğu ifade edilmektedir³⁷.

Aksaray Sancağı'ndaki mezraaların terk edilen köylerden neşet ettiğine dair defterlerde herhangi bir delil yoktur. Ancak, İnalıcık'ın da işaret ettiği gibi, mezraa adlarından pek çoğu kökenini veya ilk zilyedini açığa vuran belirli bir kalıpla isimle anılmaktadır. Sancak dâhilindeki *hisarı* olan pek çok mezraa adı, muhtemelen terkedilmiş Bizans kaleleriyle; *ağıllı* mezraa adları burada kurulmuş olan koyun ağıllarıyla ilişkilendirilebilirken, diğer bazı mezraaların adları da buraları otlak olarak kullana gelmiş konar-göçer gruplarını çağrıştırmaktadır³⁸. *Kezâ vîran*, *ören*, *höyük*, *öyük* gibi mezraa isimlerinin de, ahalisi dağılmış eski iskân merkezlerinden mülhem olduğu pekala düşünülebilir.

Tahrir defterlerinden bir yerin nasıl mezraa haline geldiği veya bir mezraanın köye dönüştüğünü takip etmek mümkündür³⁹. Aksaray Sancağı mezraalarında 1500-1518 tarihleri arasında hemen hemen hiçbir hareketlilik görülmezken, 1584'te mezraadan köye dönüşen yerleşim yerlerinin fazlalığı göze çarpmaktadır⁴⁰. Bunun yanında az da olsa reâyâsı dağılmış, ziraat faaliyeti için kullanılan köyler bulunmaktadır⁴¹. Ahalisi olmayan bu yerleşim merkezleri karye olarak gösterilirken⁴², mezraa olarak zikredilen fakat bazı meskûn köylerden fazla nüfusu olan birimler de mevcuttur⁴³. Ancak bunların, bir sonraki tahrirde, hâlâ üzerinde yaşayan bir nüfus varsa köy olarak nitelendirildiği yoksa mezraa olarak kaydedildiği gözlemlenmektedir. Ünal, tahrir memurlarının, bir tek kişi ile de

³⁵ İnalıcık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.209; Barkan, *Kanunlar*, s.53, 190.

³⁶ "Mezraa-i Sarıbulak, Âsiyâb 1 bâb 30 kile 150 akçe" BOA TT 455, s.646. Burada enteresan bir uygulama var. Osmanlı kanun-nâmelerine göre tam yıl çalışan bir değirmenin senelik geliri 60 akçedir. Halbuki burada 150 akçe olarak tespit edilmiştir. Bunun dışında değirmeni bulunan mezraalar şuralarda kayıtlıdır. BOA TT 455, s.628; TKGM TT 131, vr.92b, vr.164b, vr.165b.

³⁷ Göyünc, *Mardin Sancağı*, s.73.

³⁸ İnalıcık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.209.

³⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Tufan Gündüz, "Kayseri'de Mezraaların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, (Yay. haz. Ali Aktan-Ayhan Öztürk), Kayseri 1998, s.183-192.

⁴⁰ Bk. Ek Tablo I.

⁴¹ "Karye-i Gelegüle hâli an-reâyâ haricden ziraat iderler". TKGM TT 131, vr.127b.

⁴² Bk. TKGM TT 131, vr.59b, 70a, 83b, 108b, 115a, 116a, 127b vd.

⁴³ BOA TT 40, s.865. Mezraa-i Karaköy, 5 nefer, Mezraa-i Gölbaşı, 3 nefer, Mezraa-i İnuzarık, 3 nefer, s.866 Mezraa-i Yelten, 4 nefer, s.823 Mezraa-i Hisarcık, 8 nefer; BOA TT 32, s.180 Mezraa-i Ömer Cerar, 6 nefer; BOA TT 455, s.611 Mezraa-i Ömersalar, 10 nefer, s.635 Mezraa-i Gökbaş, 3 nefer; 387 Numaralı, s.147 Mezraa-i Şirmin nd. Çeltik, 20 nefer.

olsa meskûn bir yeri derhal karye statüsüne geçirdiklerini, dolayısıyla mezraalarda sürekli olarak bir nüfusun barınmadığını söylemektedir⁴⁴. Bu, her ne kadar genel bir kaide gibi görünüyorsa da yukarıda sözü edilen uygulamalara az da olsa rastlanılmaktadır. 1500-1518 arasında nüfuslu mezraalar görülürken hâli karye bulunmamaktadır. 1584'te ise nüfuslu mezraa bulunmazken ahalisi dağılmış hâli durumda olan köyler dikkat çekmektedir.

Mezraaların, eski birer köy olmaları hasebiyle sınırları vardır⁴⁵. Fakat, bunların bazen üzerlerinde ziraat yapan komşu köylüler tarafından kendi köylerine ilhak olundukları, tahrir sırasında böyle bir durum ortaya çıkınca, eski haline irca edilerek deftere kaydedildiği anlaşılmaktadır⁴⁶. Nitekim Yapılcan ve Yarımcı köylülerinin, Hatıllıkuyu Mezraası'nın kendi köylerine ait olduğuna dair anlaşmazlıkları buna en güzel örneği teşkil eder⁴⁷.

Mezraalar da tıpkı köyler gibi bir timar, zemet ve hassın gelir kaynakları içinde yer alırlardı. Ancak, Aksaray Sancağı'ndaki mezraaların büyük bir kısmı; timar, mülk, yurt ve vakıflara tahsis edilmiştir.

Mezraalar her şeyden önce birer tarım alanları olmaları hasebiyle çevre köyler ve cemaatler bazı şahıslar tarafından ekilmektedir. Hatta bu mezraaların hangi köye tâbi oldukları da belirtilmektedir. Bunun yanında bir kısım mezraalar birden fazla köy ve cemaat tarafından ekilip biçilmekte⁴⁸ iken, bazı mezraaların da hariçten ekildiği sık sık yazılmıştır. Hariçten ziraat edenlerin genellikle konargöçer oldukları görülmektedir. Mezraalar bazen yakınında bulunduğu bir köy ile birlikte yazılmakta ve geliri de o karye hasılı içinde değerlendirilmektedir⁴⁹. Bir kısım mezraalar, ayrı başlıklar altında bağımsız olarak gelirleri kalem kalem belirtilerek yazıldığı gibi, bazılarının da doğrudan doğruya hâsılı kaydedilmiştir.

⁴⁴ Ünal, Çemişgezek Sancağı, s.92.

⁴⁵ İnalıc, Arvanid, s.XXIX; "Mezraa-i Zuka, tâbi-i Sahra-yı Aksaray, hudûdu hüccet-i şeriyesinde mesturdur". BOA TT 455, s.882.

⁴⁶ Göyünç, *Mardin Sancağı*, s.74.

⁴⁷ "Mezraa-i Hatıllıkuyu, tâbi-i Karye-i Yapılcan deyü defter-i köhnede mestur lâkin Yarımcı Karye ahâlisi bizim karyemizin hudûduna dâhildir deyü nizâ' idüb kerraatle kuzât-ı mu'temedin gelüp 23 yıllık tarihle müverrah bir kağıt arz idüb gelen Kadılar bâ-serihim mücibince münâzi' fih Yarımcı Karyesi hudûduna dâhildir deyü hükmetmişler Defterde mezraa kayd olunan karye ki Yapılcan dir Anların elinde bir suret-i hükm var İbrahim Bey'in Kadıaskerî'nden deyü amma imzası yok fi'l-vakî' ol-diyârın vâzihi ve şerifi ol-cemaatin şehâdet idenler bu minvâl üzere Mevlânâ-yı A'zâm Lârende Kadısı Memiş Çelebi ve Aksaray Kadısı Mevlânâ Seydi Mahmud huzurlarında Yarımcı cemaatinin tekâbül-i şeriyeleri makbûl tutup arz-ı münâza' fih anlara hükm olundu". BOA TT 40, s.815.

⁴⁸ "Mezraa-i Yıllidere Göynük ve Saltuk, İğdirli cemaatiyle müşterek" BOA TT 32, s.239; "Mezraa-i Gökçearkaç, der-kurb-i karye-i Sundaöyüğü. Karye-i mezbure ahalisi ve haricden dahi ziraat iderler". TKGM TT 131, vr.163b; "Mezraa-i Alaçayır, Emirli ve Çimen nam karyeler ahalileri ziraat iderler". TKGM TT 131, vr.166a.

⁴⁹ "Karye-i İnbat, mezraa-i Karalar ve Çatakçıkuyusu, mezkûr karyenin kleridir hâsılı karye-i mezbur hâsılı ile mahsubdur" TKGM TT 131, vr.135b.

Bunun yanında, mezraa başlıklarının bir kısmı tek bir yer veya isimden müteşekkil iken büyük bir kısmı da birden fazla isimden oluşmaktadır. Çalışmada, mezraalar sayılırken başlıkların yanında bunlarla birlikte kaydedilenler de toplam mezraa sayısına dâhil edilmiştir. Zira bir mezraa başlığı altında, on ayrı mezraa ismi de zikredilebilmektedir⁵⁰.

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere hem mezraa başlıkları, hem de bunlara dâhil edilen diğer mezraalar ayrı ayrı sütunlarda gösterilmiş, daha sonrada hepsinin toplamı verilmiştir. Ayrıca, mezraalar geliri olan ve olmayan şeklinde de iki gruba ayrılmış; bu özellikleri dikkate alınarak tabloya dâhil edilmiştir. 1500-1518 tahrirlerinde, mezraalar bağlı buldukları karyenin yanına veya altına yazılırken, 1584'te sadece, gelirleri köy hâsılları içinde olanlar, köylerle birlikte zikredilmiş, müstakil geliri olanlar ise ayrıca her nâhiyenin köyler bölümü bittikten sonra, kaydedilmişlerdir.

XVI. yüzyılda bölgenin mezraa bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu durumun, ziraat ve hayvancılık faaliyetlerinin yanında bölgenin iskân için oynadığı rol, şüphesiz çok büyüktür. Bunun günümüzdeki en güzel örneği, Malatya ve Elazığ şehirleridir. Zira bunlar, başlangıçta birer mezraa iken zamanla gelişerek büyük şehir haline gelmişlerdir⁵¹.

Günümüz Türkiye'sinde mezraaların daha çok, Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgesi ile çok az da olsa İç Anadolu bölgesinin doğu bölümünde rastlanıldığı belirtilir⁵². Gösterilen yerler içerisinde Aksaray yoktur. Ancak, bölgede yerleşimin dışında kullanılan yayla adı verilen yerlerin bir hayli fazla oluşu, XVI. yüzyıldan günümüze mezraa ile yayla arasındaki anlam kaymasına dikkat çekmektedir.

⁵⁰ "Cemaat-i Göndeşeyh, ... mezraa-i Akçaşehir, Şekerpınarı, Akırca, Kozluca ve Gökçeöyük ..." BOA TT 32, s.221.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod", *TM*, XI, İstanbul 1954, s.28; Besim Darkot, "El'aziz", *İA*, IV, Eskişehir 1997, s.221-223.

⁵² Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası -Kır İskânı- (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İstanbul 1967, s.124; Harun Tunçel, "Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar", *Coğrafya Araştırmaları*, 4, Ankara 1996, s.53.

Tablo LVI- Tahrirlere Göre Mezraaların Sayısı (1500-1584)

Tarih	Kazâ	Başlık	İlave	Toplam		Geliri olan	Geliri olmayan	Toplam
1500	Aksaray	166	76	242		107	135	242
	Koçhisar	116	98	214		133	81	214
	Toplam	282	174	456		240	216	456
1518	Aksaray	204	62	266		194	72	266
	Koçhisar	143	104	247		204	43	247
	Toplam	347	166	513		398	115	513
1584	Aksaray	156	46	202		124	78	202
	Koçhisar	155	25	180		153	27	180
	Toplam	311	71	382		277	105	382

B- ZİRAÎ ÜRETİM VE BUNLARDAN ALINAN VERGİLER

1. Tahrirlere Göre Narhlar

Narh, azamî fiyat manasına kullanılan bir terimdir⁵³. Mufassal tahrir defterlerinden buğday ve arpa gibi aynî alınan mahsullerin fiyatları öğrenilebildiği halde, nakdî olarak alınan ürünlerinki maalesef bilinmemektedir. Bilindiği gibi, dirlik sahiplerinin, reâyânın mahsullerinden almış olduğu öşür, bazen aynî, bazen de nakdî olabilmekte idi. Sipâhinin alacağı öşre ait ürünlerin, birim fiyatlarının belirlenmesi, en önemli hususlardan birini teşkil etmekte idi. Bunların narhları, tahrir işlemini yürüten tahrir komisyonlarınca değil, doğrudan doğruya padişah huzurunda yapılmaktaydı⁵⁴.

Hububatın miktar ve kıymeti takdir edilirken, kıtlık ve bolluk senelerinin üretim farklarını ortadan kaldırmak için, üç yıllık (sayım yılı ve bundan iki yıl öncesinin) üretimin aritmetik ortalaması göz önünde bulundurulmakta ve öşür miktarı tayin edilmektedir. Bu şekilde, öşür miktarının belirlenmesinden sonra tahrir komisyonları, defteri hükümet merkezine göndermekte ve bizzat padişah huzurunda fiyatlar belirlenmektedir⁵⁵. Fakat bu fiyatların tespiti için tahrir eminlerinden, kadılarından mahalli narhı gösteren hüccetler getirmeleri istenmektedir⁵⁶.

Aksaray Sancağı'nda arpa ve buğdayın tahrir kıymeti her dört (biris 1476 tarihli vakıf defteri) tahrirde de değişiklik göstermektedir. 1476, 1500 ve 1518'de hububat galle olarak zikredilmiş, buğday ve arpa şeklinde ayrılmamıştır. 1476'da gallenin 1 kilesi 2.5 akçedir. Buna göre; 1 kile buğday 3 akçe iken 1

⁵³ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, s.654.

⁵⁴ Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.165.

⁵⁵ Barkan - Meriçli, *Hüdavendigâr Livası*, s.43-44; Barkan, "İstatistik Defterleri", s.40; Sahillioğlu, *İktisat Tarihi*, s.30.

⁵⁶ İnalçık, *Arvanid*, s.XIX.

kile arpa 2 akçedir. 1500'de gallenin kilesinde artış olmuş ve 3.5 akçeye çıkmıştır. Bu durumda; 1 kile buğday 4 akçe iken, arpanın kilesi ise 3 akçedir. 1518'de ise gallenin kilesinde yine artış gözlenmiş ve 5 akçeye yükselmiştir. Buna göre; 1 kile buğday 6 akçe iken, arpanın kilesi ise 4 akçe olmuştur. Genelde galle olarak belirtilen hububatın bazen gendüm ve şa'ir şeklinde ayrıldığı ve gendüm için 6, şa'ir için de 4 akçe tahrir kıymeti biçildiği görülmektedir⁵⁷. 1539 tarihli, eksik Koçhisar defterinde de gallenin 1 kilesinin 5 akçe olduğu gözlemlenmektedir. 1584 tarihli son tahrir defterinde, buğday ve arpa ayrı ayrı kaydedilmişlerdir. Arpanın yanında cinsi belirtilmeyen “şa'ir ve gayrihim” şeklinde zikredilen ürünler de bulunmakla birlikte bunların ne olduğu bilinmemektedir⁵⁸. Bu tarihte buğdayın tahrir kıymeti, 7 akçe iken arpa ve diğer cinsi belirtilmeyenlerinki ise 5 akçedir. Bunun yanında çok az da olsa galle olarak kaydedilen hububat da bulunmaktadır. Gallenin tahrir kıymeti ise 6 akçedir.

1584'te, Karaman Kazâsı'nda da buğdayın yanında mercimek ve nohutun 7 akçe; arpa, burçak, fasulye, çavdar, darı, baklanın da 5 akçe olduğu belirtilmektedir⁵⁹. Buradan hareketle “şa'ir ve gayrihim” şeklinde kaydedilen grubun içinde bunlardan herhangi birinin veya birkaçının olabileceği düşünülebilir.

Tahrir defterlerindeki narhlar ile piyasadaki fiyatların arasında zaman zaman derin uçurumlar olduğu da bilinmektedir. Meselâ 1576 tarihli bir Mühimme kaydına göre, Lârende (Karaman) de bir kile buğdayın a'lâsı 17, evsâtı 16 ve ednâsı 15 akçe, arpanın ise 7 akçeye satıldığı ve bu uslub üzere narh-ı câri müstecil olduğu; Konya'da ise buğdayın kilesinin 16 ve 15 akçe üzerinden satıldığı kaydedilmiştir⁶⁰. Piyasadaki fiyatların artması ve düşmesi şüphesiz hububatın kıtlık ve bolluğundan kaynaklanmaktadır.

Tahrir defterlerindeki öşür ve resm miktarlarının sabit kalması sipâhinin zararına gibi görünüyorsa da gerçek hiç de böyle değildir. Çünkü timar içerisinde en büyük gelir öşürden sağlanmakta idi. Özellikle hububat öşrü aynî olarak alındığı için sipâhi elde ettiği artı ürünü pazarda gerçek fiyatına satabilmekte idi. Bu şekilde resimden doğan zararını öşürden çıkarma imkânı bulabiliyordu.

2. Hububat Üretimi ve Öşrü

Onda bir (1/10) manasına gelen, öşür; orta çağlardan itibaren Hristiyan ve İslâm dünyasının tanıdığı bir mükellefiyettir. Osmanlı Devleti malî mevzuatında

⁵⁷ BOA TT 455, s.630.

⁵⁸ Bk. TKGM TT 131.

⁵⁹ Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.167; Alaaddin Aköz, “XVI. Asırda Lârende Kazâsı Hakkında”, OA, XIII, İstanbul 1993, s.119.

⁶⁰ BOA MZD III, s.112, hüküm 293.

şer'î hukuk arasında sayılan öşür; imparatorluğun mirî arazi rejimi uygulanan yerlerinde, ziraatle uğraşan çiftçilerden, ürettikleri mahsullerinden aynî olarak alınan bir vergidir⁶¹

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde vergilerin oranları bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Öşür adı altında toplanan vergiler de mahallî örf ve adetlere, toprağın verimlilik derecesine ve sulama şartlarına göre, mahsulün yarısı ile onda bir arasında değişmektedir⁶². Hububat öşrü hasattan sonra harman yerinde çiftçi henüz ürününü ambarlamadan evvel ölçülerek alınır⁶³. Öşürle birlikte alınan bir diğer vergi de salâriye (salâriye, salârlık da denilir). Salâriye vergisi, öşrü tahsile memur olanların, harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanına yem olmak üzere, köylüden almaya selâhiyetli bulunduğu bir takım küçük mükellefiyetlerdir⁶⁴. Kısaca salâriye “*yemlik mukabelesindedir*”⁶⁵

Öşrünün onda bir nispetinde toplandığı yerlerde yüzde 2.5 veya kırkta bir oranında salâriye hissesi alınmakta, böylece müstahsilden alınan öşür oranı toplam ürünün sekizde birine tekabül etmekte idi⁶⁶. Öşrünün beşte bir gibi yüksek bir nispetle alındığı yerlerde salâriye konmaz, en azından gayr-i meşrû sayılırdı⁶⁷. Ancak Karaman Eyâleti'nde öşür beşte bir olmasına rağmen salâriye vergisi de alınmıştır⁶⁸. Buradaki oran öşrünün dörtte biri yani yirmide birdir. 1500'de sancak dâhilinde hiçbir yerde salâriyeye rastlanmazken 1518, 1539 ve 1584 tahrirlerinde yaygınlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte her köy veya mezraada salâri hissesi yoktur. Üretim hesaplamalarında salâri hissesi, şayet öşürde belirtilmişse dikkate alınmış, herhangi bir açıklama yapılmamışsa nazarı itibara alınmamıştır.

⁶¹ Güçer, *Hububat Meselesi*, s.51-52.

⁶² Ömer Lütfii Barkan, “Öşür”, İA, IX, Eskişehir 1997, s.485.

⁶³ Güçer, *Hububat Meselesi*, s.54.

⁶⁴ Güçer, *Hububat Meselesi*, s.52.

⁶⁵ Barkan, *Kanunlar*, s.10.

⁶⁶ “ve cemâ-i hubûbatdan kanun-ı kadim üzere on kileden bir kile öşür alınmak üzere hâsıl bağlandı ve buğdaydan ve arpadan ve darudan müd' de buçuk kile salâriye alınmak kanun olmağın hâsıla bile ilhak olundu”. bk. Barkan, *Kanunlar*, s.20.

⁶⁷ Öz, Canik Sancağı, s.87; Güçer, *Hububat Meselesi*, s.54; “ve hums virenler salâriye virmezler” bk. Barkan, *Kanunlar*, s.65; “ve beşte bir hasıldan gayrı sabıka kırk kileden bir kile salâriye deyü alınmış Mukaddemâ vilâyet kitâbet olundukda bid'atdır deyü ref' olunmuş Vâkı'â salâriye yalnız öşür alınan yerlerde lâzım olub livâ-i mezburda ziraat olınan gallât beşte bir kasım olunmağla salâriye teklif olunmaya” bk. Barkan, *Kanunlar*, s.115.

⁶⁸ Bk. BOA TT 455, BOA TT 1068, BOA TT 415, TKGM TT 131; Tahrir defterlerindeki kayıtların dışında kanunâmelerde de bununla ilgili maddeler bulunmaktadır. “... *sahib-i arz öşrünün ve salarlığın aldıktan sonra sahib-i riyyet dahi bir öşür ala*” bk. Barkan, *Kanunlar*, s.46-47; “... *öşür ve salâriye gendüm ve şa'ir ve mahlut ve çavdar ve alef cinsine mahsudur ...*” bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.322, 319; Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.504, 509, 511, 512.

Sancak genelinde beşte bir “*ber-vech-i hums*” alınan öşür, ortakçı köylerde, yarı yarıya “*ber-vech-i münâsafâ*” olarak alınmaktadır⁶⁹. Ancak, 1500 tahririnde ortakçı köylerinden Rumdiğin’in diğerleri gibi beşte bir oranında öşür verdiği kalan mahsulü ise yarı yarıya bölüştükleri kayıtlıdır. Fakat vergi kalemine bakıldığında 4000 kile şehzade hissesi, 800 kile de iki baştan öşür olarak vakıf hissesi ayrıldığı görülmektedir. Ortakçıların elinde de 4000 kile galle kalmış olmalıdır. Bu durumda toplam üretim 8800 kile yapmakta⁷⁰, 800 kilelik öşür beşte bir değil de onda bir oranına daha yakın gibi durmaktadır. 1518 ve 1584 tahrirlerinde ortakçı köylerinin hububat öşürleri “*ber-vech-i münâsafâ*” şeklinde belirtilirken 1500’de böyle bir açıklamaya ihtiyaç duyulmamıştır.

Karaman Eyâleti Kanunnâmesi’nde galle, yarısı buğday ve yarısı arpa⁷¹ itti-haz edilen hububat veya birimin adıdır. Yukarıda da değinildiği gibi 1500 ve 1518 ve 1539’da hububat, buğday ve arpa şeklinde sınıflandırılmayıp galle olarak adlandırılmıştır. Bugün dahi ülkemizin tahıl ambarı olarak nitelendirilen İç Anadolu bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Aksaray Sancağı’nda, İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, ziraati en fazla yapılan ürün hububattır. Sancağın hemen hemen bütün köylerinde hububat üretimi yapılmıştır. Köylerin yanında mezraalar ve konar-göçerlerin de buğday ve arpa ziraati ile uğraştıkları görülmektedir.

Aksaray Sancağı’nda 1500 tahririne göre 713.495 kile galle üretimi yapılmıştır. Bundan alınan vergi miktarı 155.059 kiledir⁷². Bu dönemde gallenin kile başına tahrir kıymeti 3.5 akçe olduğuna göre galle öşrü 542.707 akçe tutmaktadır (ancak 540.952 akçe vergi alınmıştır). Burada alınan vergi miktarı, sancak genelinin %47.10’unu oluşturmaktadır.

1518’de, 632.110 kileye düşen galle üretiminden 140.623 kile öşür ve salâri alınmıştır. Bu tarihte gallenin bir kilesinin tahrir kıymeti 5 akçe olduğuna göre 703.117 akçe tutmaktadır (ancak 704.917 akçe vergi alınmıştır). Vergideki salâri miktarı ise 5681 kiledir. Alınan vergi sancak genelinin %45.41’ini teşkil etmektedir.

⁶⁹ “Karye-i Akharim malikâne ve divani hassa-i Şehzâde tâle bekâhü ortakçılardır ... Hâsil olan tensif olunmuş ...” bk. BOA TT 40, s.813.

⁷⁰ “Karye-i Rumdiğin, Hassa-i Şehzâde tâle bekâhü, ber vech-i ortakçıyân amma iki başdan öşürleri Aksaray’da Mehmed Bey Camiine vakıfdır. Öşrü takdim olunub bâkisin tensif oluna” bk. BOA TT 40, s.817.

⁷¹ Bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.323; MK, M. F. Uğur Ktp., No. 1.174, vr.100a.

⁷² Toplam ürün, öşrün dışındaki salâri vergisini çıkardıktan sonra, ortakçıların yarı yarıya verdikleri öşürden bulunmuş ve 5’e bölünerek çıkan sayı ile beşte bir oranında alınan öşrün toplamı 5 kat sayısı ile çarpılarak bulunmuştur.

1539 tarihli defter eksik olduğu için buradaki veriler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan sadece tabloda gösterilecektir. 1584'te galle; buğday ve arpa olarak ayrıldığı için, burada da ayrı başlıklar altında incelenecektir.

(1). Buğday (Gendüm)

Her ne kadar 1518 tahririnde birkaç yerde buğday ve arpa ayrı verilmişse de bunlar çok küçük rakamları ifade ettiğinden ayrıca bahsetmeyip galle içinde mü-talaa edilmiştir (buğdaydan 4175 kile öşür alınırken üretim 20.875 kiledir; arpadan ise 4075 kile öşür alınmış ve 20.375 kile üretim olmuştur). Zaten, kanunnâmede belirtildiği üzere buğday ve arpanın galle içindeki birbirine nispeti yarı yarıya idi⁷³. 1584'te 361.581 kile olan buğday üretiminden 78.236 kile öşür ve salâri alınmıştır. Bu tarihte bir kile buğdayın tahrir kıymeti 7 akçe olduğuna göre 547.652 akçe tutmaktadır (ancak 546.798 akçe vergi alınmıştır). Vergideki salâri miktarı ise 5303 kile 37.121 akçedir. Buğday gelirinin sancak gelirine oranı %29.72'dir.

(2). Arpa (Şa'ir)

Buğdaydan sonra ziraati en yaygın ve en fazla yapılan üründür. 1584'te arpa, "şa'ir ve gayrihim" şeklinde kaydedilerek sadece arpanın kastedilmediğini bunun yanında diğer hububat ürünlerine de atıf yapıldığı düşünülebilir. En azından kilesinin tahrir kıymeti 5 akçe olan ürünlerin⁷⁴ çok az da olsa yetiştirildiği ve bunlardan vergi alındığı tahmin edilebilir.

Bu tarihte 357.841 kile arpa üretimi yapılmıştır. Bundan 77.497 kile öşür ve salâri alınmıştır. Tahrir kıymeti 5 akçe olan arpanın değeri 387.483 akçedir (ancak 390.861 akçe vergi alınmıştır). Öşürdeki salâri miktarı ise 5312 kile 26.560 akçedir. Arpa gelirinin sancak gelirlerine oranı %21.24'tür.

1584'te buğday ve arpanın dışında, 281 kile öşr-i galle kaydedilmiştir. Toplam üretim 1405 kile iken akçe olarak tutarı 1688'dir. Bunun sancak gelirlerine oranı ise %0.09'dur.

Hububatla ilgili ölçü birimleri kile ve müddür. Üretim değerlerini vermeden önce, kilenin kaç kg. geldiği hakkındaki tartışmalara yüzeysel de olsa değinmek faydalı olacaktır. Aksaray bölgesinde cârî olan kile, Konya kilesidir. Konya kilesi, İstanbul kilesinden bir şinik⁷⁵ yani 1/4 oranında fazladır⁷⁶. Bir İstanbul kilesi

⁷³ Bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri*, III, s.323.

⁷⁴ 1584'te kilesi 5 akçe olan ürünler için bk. Tahrirlere Göre Narh başlığı.

⁷⁵ "Konya kilesi ki ... keyl-i İstanbul'dan bir şinik ziyâdedir..." bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri*, III, s.323.

⁷⁶ Halil İnalçık "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *TDA*, LXXIII, İstanbul 1991, s.32.

25.656 kg. dır⁷⁷. Buna göre bir Konya kilesi 32.07 kg yapmaktadır⁷⁸. Ancak İnalçık, Konya kilesinin 24 okka yani 30.790 kg olduğunu söylemektedir⁷⁹. Müd ise İmparatorluğun hemen her yerinde kilenin 20 katıdır. Buna göre bir müd 641.4 kg (32.07) ile 615.8 kg (30.790) gelmektedir. Yunus Koç, bu rakamların gerçeği yansıtmadığı görüşündedir. Şöyleki; kanunnâmeye göre bir çiftlik miktarı toprağa yılda Bursa müdü ile en az 4 müd, Konya müdü ile 2 müd tohum ekilmesi gerekmektedir. Bursa bölgesinde ortalama 100 dönüm olarak kabul edilen bir çiftlik miktarı arazinin, yarısının yani 50 dönümünün nadasa bırakıldığı düşünülürse, diğer 50 dönüme ortalama 6 müd tohum ekilmektedir. Müd bazında ekilen tohum, yukarıda önerilen rakamlar doğrultusunda 513 kg. (İstanbul müdü) olarak kabul edilirse bu durumda 3078 kg. tahılın, tohum olarak toprağa verilmesi gerekir. Bu da dönüm başına ortalama 61 kg. tohum ekilecek demektir ki, böyle bir durum imkânsızdır. Buradan hareketle, Hinz ve kaynağı el-Ömeri'ye istinaden Koç, bir Konya müdünün 118 kg, bir kilesinin de 5.9 kg. olması gerektiğini belirtir⁸⁰. Bu çalışmada yukarıda kile ile ilgili önerilen her iki rakama ait sonuçlar ayrı ayrı verilecektir.

Öncelikle genel kabul gören 32.07 kg. ölçü birimini kullanalım. Yukarıdaki açıklama ve rakamlardan, galle üretiminde kısmen de olsa bir artış olduğu görülürken, nefer başına düşen ortalama galle üretiminde, aşırı bir azalma dikkat çekmektedir. Buna göre, 1500'de 22.881.785 kg. olan toplam üretimin nefer başına ortalaması 2505 kg. iken 1518'de 20.271.768 kg. olan üretimin nefer başına ortalaması 1730 kg.dır. 1584'te ise 720.827 kile olan buğday, arpa ve galle üretiminin kilesi 32.07 kat sayısından kg. olarak değeri 23.116.922'dir. Bunun nefer başına düşen üretim ortalaması ise 939 kg.dır. Koç'un önerdiği 5.9 kg. kat sayısına göre ise; 1500'de 4.209.621 kg. olan toplam üretimin nefer başına ortalaması 461 kg. iken, 1518'de 3.729.449 kg. olan üretimin nefer başına ortalaması 318 kg. dır. 1584'te ise 4.252.879 kg. olan üretimin nefer başına ortalaması 173 kg. dır. Görüldüğü üzere yüzyılın başından sonuna doğru nefer başına düşen ortalama galle miktarında %62,5 oranında düşüş meydana gelmiştir. Bu durum sadece çalışma alanımıza münhasır olmayıp Adana, Ordu, Harput, Manisa ve

⁷⁷ Walther Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri", (çev. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V 1989, İstanbul 1990, s.51.

⁷⁸ Beldiceanu-Steinher, "Recherches Sur La", s.89; Faroqi, *Kentler ve Kentliler*, s.239.

⁷⁹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.644.

⁸⁰ Bk. Yunus Koç, "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü Tartı Birimleri Sorunu: Bursa Müdü Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yılı dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999*, Konya 2000, s.544-545.

Samsun bölgelerinde de görülmektedir⁸¹. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında, Celâlî isyanları döneminde Anadolu'nun büyük bir kuraklık yaşadığı, yeterli miktarda yağış almadığı, yapılan bilimsel çalışmalarla, üretim düşüklüğünün bu bölgelerle de sınırlı kalmayıp, bütün Anadolu'yu kapsadığı anlaşılmaktadır⁸².

Her şeyden önce, buradaki rakamların reel değerler olmadığı hatırdta tutulmalıdır. Bunun yanında köy, cemaat ve mezraa gelirlerinin zaman zaman dökümü verilmeden toplam hâsıl olarak verildiği ve bunların içinde hububattan raiyyet resmine kadar çeşitli vergi birimlerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu tür kayıtlar, Aksaray Sancağı defterlerinde de mevcuttur. Vergi dökümü yapılmadan doğrudan toplamı verilen cemaat ve köylerin hâsılı 1500 tahririnde 2362 akçe iken, 1518'de 2719 akçe, 1584'te ise 122.341 akçedir. Bunlar, buraya dâhil edilmemişlerdir. Detaysız olarak kaydedilen vergilerin sancak gelirlerine göre oranı ise 1500'de %0.20, 1518'de %0.17 ve 1584'te %6.65'tir. Öte yandan özellikle 1500 ve 1518 tahrirlerinde mezraa gelirlerinin büyük bir kısmı vergi dökümü yapılmadan doğrudan hâsılı yazılmıştır. Bu durumda olan gelirler, galle olarak kabul edilmiştir.

Tablo LVII- Aksaray Sancağı Hububat Üretimi (Kile) (1500-1584)

	Kazâlar	Galle	Salâri	Buğday	Salâri	Arpa	Salâri
1500	Aksaray	625285	-	-	-	-	-
	Koçhisar	88210	-	-	-	-	-
	Toplam	713495	-	-	-	-	-
1518	Aksaray	514155	4327	-	-	-	-
	Koçhisar	117955	1354	-	-	-	-
	Toplam	632110	5681	-	-	-	-
1539	Koçhisar	35490	175	-	-	-	-
	Toplam	35490	175	-	-	-	-
1584	Aksaray	1405	-	288516	3322	286126	3386
	Koçhisar	-	-	73065	1981	71715	1926
	Toplam	1405	-	361581	5303	357841	5312
	Genel Toplam	720.827					

⁸¹ Mehmet Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", OA, XVII, İstanbul 1997, s.88; Öz, "Anadolu'nun Sosyal Tarihine", s.529.

⁸² Kuniholm ve ekibi, elde ettikleri verileri dendrokronolojik bilgilerle bağdaştırarak ağaç halkaları üzerinde yoğunlaştırmışlardır. 1580'e gelene kadar ağaç halkalarının gelişiminin normal olduğu gözlenmiş ve bitkilerinin yeterli su alabildiği kanaatine varılmıştır. Ancak 1580'lerden sonra ağaç halkalarının gelişim oranının normalin yüzde 79'unda kaldığı görülmüştür. 1585'te ise bu oran yüzde 55'e inmiştir. Bu, 1564 ile 1612 arasındaki dönemin en düşük oranıdır. 1585'ten sonra Celali isyanlarının hız kazandığı ve 17. yüzyılın başında da doruk noktasına ulaştığı bilinmektedir. Bu tarihten sonra, ağaç halkaları, genelde yüzde 75'te kalan bir oranda gelişmiştir. Bk. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 2000, s.85-86.

Bazı araştırmacılar, hâne başına düşen hububat üretimini bulmak için diğer ürünleri buğday türünden ve nakdî vergileri de buğdayın tahrir kıymetini esas alarak ekonomik buğday muadiline (e.b.m.) çevirmektedirler. Toplam vergi yükü, tohum ve değirmen kayıpları çıkarıldıktan sonra net üretim bulunur ve hâne sayısına bölünerek hâne başına düşen net üretim, buğday cinsinden hesaplanmış olur⁸³. Bu çalışmada böyle bir işleme tevessül edilmeyecektir.

Sancak genelinde hububat üretimi yapılan arazilerin miktarı ve toplam hububat üretimi bilindiğine göre, buradan hareketle dönüm başına düşen üretim miktarını bulabiliriz. Tarım teknolojisinin öküz ve sabana dayandığı sanayi öncesi toplumlarda, bir yılda, bir çift öküzle köylünün işleyebileceği toprak miktarı sadece 35-45 dönüm arasında idi⁸⁴. Mevcut tarım arazisinin, ortaçağ şartlarında en azından yüzde ellisinin nadasa bırakıldığı düşünülürse, ekili alanların yarıya düştüğü görülecektir. Buna göre; tarım arazisinin bir dönümüne düşen ortalama hububat üretim miktarı 1500'de (713.495/ 65.760) 10.84 kile; 1518'de (632.110/ 69.920) 9.04 kile; 1584'te ise (720.827/ 90.844) 7.93 kiledir. Karaman Kazâsı'nda da 1518'de (533.050/ 57.320)⁸⁵ dönüm başına düşen üretim 9.29 kiledir. Buradaki rakam Aksaray'ın 1518 tarihli değeri ile hemen hemen aynıdır. Denizli'de 1520-30 yılları arasında (419.072/ 76.870) 5.45 iken 1571'de (296.612/ 74.111) 4 kiledir⁸⁶. Manisa'da 1531'de (191.640/ 70.862) 2.71 iken 1575'te ise (249.256/ 77.140) 3.23 kileye çıkmıştır⁸⁷. Manisa dışındaki bölgelerde, XVI. yüzyılın başından sonuna doğru dönüm başına düşen üretim miktarında azalma görülürken, Manisa'da bunun zıddı bir gelişme dikkat çekmektedir. Nüfusun zamanla artması ile birlikte tarım faaliyetlerinde çalışan iş gücünün artacağı, ücretlerin ucuzlayacağı ve iaşe temini için gayretin daha fazla olacağı kesindir. Şu halde dönüm başına düşen hububat üretim miktarının daha fazla olması beklenirken aksine düştüğü gözlemlenmektedir. Bu durum, kırsal kesimin XVI. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştığı zorlukların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir⁸⁸.

⁸³ McGowan, "Food Supply and Taxation", s.153-157; Aynı Müellif, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983, s.XXVII-XXVIII; Öz, "Köylülerin Vergi Yükü", s.83-90; İslamoğlu-Inan, *Devlet ve Köylü*, s.72; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, I, (Türkçesi: Babür Kuzucu), İstanbul 2000, s.279-294.

⁸⁴ Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1988, s.86.

⁸⁵ Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.173-174. Arpa ve buğday esas alınmıştır.

⁸⁶ Gökçe, *Lâzikiyye Kazâsı*, s.356. Arpa ve buğday esas alınmıştır.

⁸⁷ Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.242. Arpa ve buğday esas alınmıştır.

⁸⁸ Öz, "Anadolu'nun Sosyal Tarihine", s.529.

XVI. yüzyılın başlarından sonlarına doğru nüfus artışına paralel olarak tarım alanlarında da kısmî bir artış olduğu görülmekle beraber toprak ve nüfus arasındaki dengenin, nüfusun normalin üzerindeki artışından dolayı bozulduğu anlaşılmaktadır. Taşradan şehir merkezlerine sürekli göçler ile tüketim hacmi artmakta fakat üretim kaynakları daralmakta, sonuçta arz ve talep arasındaki denge darlık yönünde bozulmaktadır⁸⁹. Bu durum yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletteki sosyal kargaşanın sebeplerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu dönemde Anadolu'da "levendât" ve "gurbet taifesi" isimleriyle anılan, yersiz yurtsuz bir sınıfın ortaya çıktığı ve bunların çeşitli isyanlarda yer aldıkları görülmektedir.

Dönüm başına düşen üretim miktarını bulduktan sonra, bir dönüme ne kadar tohum ekildiğini de tespit edebiliriz. Anadolu'da, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında; buğdayda bire 4.7 ile 8.7 ama genellikle bire 5 alınırken, arpada ise bire 7 oranında hâsıl alınabiliyordu⁹⁰. Ülkemizde tarım teknolojisinin XX. yüzyıla hatta yakın zamanlara kadar değişmediği dikkate alınırsa, bu rakamlar XVI. yüzyıl için de kullanılabilir. Buğday ve arpayı bütün olarak kabul ettiğimizden bire 6 oranını kullanmak istiyoruz. Buna göre, sancak genelinde 1500'de dönüm başına 1.80, 1518'de; 1.50, 1584'te; 1.32 kile tohum ekilmiştir. Şayet bir kileyi, genel kabul gören, 32.07 kg. olarak alırsak; 1500'de 58, 1518'de 48, 1584'te 42 kg. tohumun bir dönüme ekildiği sonucu çıkar ki, bu çok yüksek bir rakamdır. Bugünkü ileri tarım teknolojisinde bile bu kadar tohum ekilmemektedir. Y. Koç'un teklif ettiği 5.9 kg. kullandığımızda şu sonuç ortaya çıkmaktadır: 1500'de 10.62, 1518'de 8.85, 1584'te 7.78 kg. Bu rakamlar daha makul gibi görünüyor. Karaman Kazâsı'nda da 1518 yılında dönüm başına düşen tohum miktarı, 1.54 kilelik değerle Aksaray'a paralellik göstermektedir. Aksaray ve Karaman için makul görünen bu 5.9 kg. değer Manisa ve Denizli için kullanılabilir gibi görünmüyor. Zira Denizli'de 1520-30'da 5.45 kile olan üretimin dönüm başına düşen ortalama tohum miktarı 5.35 kg. iken 1571'de 3.93 kg.'a düşmüş; Manisa'da ise, 1531'de 2.66 kg. iken, 1575'te 3.17 kg. çıkmıştır. Görüldüğü üzere, bir bölge için makul görünen ağırlık veya ölçü birimi başka bir bölgede anlamsız olabiliyor. Kanaatimizce ölçü sistemlerine ait bu rakamsal değerler hâlâ Osmanlı metrolojisinin en önemli problemlerinden birini teşkil etmektedir.

⁸⁹ Sabri Ülgener, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Ankara 1984, s.43.

⁹⁰ Güran, *Osmanlı Tarımı*, s.98-99.

3. Bağ Öşrü

Aksaray Sancağı'nda bağcılık, hububat ziraatinden sonra en önemli faaliyet alanlarından birini teşkil etmektedir. Özellikle, Hasandağı ve çevresinin toprak yapısı bakımından uygun olması bağcılığın yaygın bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. Günümüzde bile Aksaray ili tarım topraklarının dağılımında, hububat ziraati yapılan tarlalardan sonra ikinci sırada bağcılık faaliyetinin yer aldığı arazi gelmektedir⁹¹.

Bağ öşrü, çoğu zaman tek başına kaydedilmiş olmasına rağmen bazen bostan, bahçe, ceviz ve meyve öşrü ile birlikte zikredildiği görülmektedir. Bunlar, çalışmada bağ öşrü içerisine derç edilmiştir. Bunun yanında, özellikle 1500 ve 1584 tahrirlerinde “bağ-ı cedid” ve “bağ-ı kadim” veya “atik” şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Karaman Eyâleti Kanunnâmesi'ne göre bu tabirler, bölgedeki iki baştan tasarruf sisteminden kaynaklanmaktadır⁹². Malikâne hissesi sahiplerinin tasarrufundaki köylerde, bağların öşrü tamamen bunlara ait iken, zamanla hububat tarlalarının zararına oluşturulan yeni bağların öşürleri malikâne sahipleri ve sipâhiler tarafından yarı yarıya bölüşülür hale gelmiştir.

Anadolu'da, genellikle bağ resminin alınmasında esas, Aksaray Sancağı'nda olduğu gibi mahsulün öşrüdür⁹³. Fakat bazı yerlerde asma veya kök sayısına göre de resim alındığı anlaşılmaktadır⁹⁴. Buna göre 1500'de⁹⁵ Aksaray Kazâsı'ndan 19.706 akçe, Koçhisar Kazâsı'ndan 1130 akçe olmak üzere toplam 20.836 akçe bağ öşrü alınmıştır.

1518'de⁹⁶ Aksaray Kazâsı'ndan 20.515 akçe, Koçhisar Kazâsı'ndan 2000 akçe olmak üzere toplam 22.515 akçe alındığı görülmektedir. 1584 yılında⁹⁷ Aksaray Sancağı'ndan alınan bağ öşrü ise 37.432 akçedir. Bunun 32.297 akçesi Aksaray Kazâsı'nda, 5135 akçesi ise Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. Bağ öşrü vergilerinden elde edilen gelir, sancak gelirlerinin, 1500'de %1.81, 1518'de %1.45, 1584'te ise %2.03'ünü oluşturmaktadır.

⁹¹ Aksaray İl Yıllığı 1994, s.298.

⁹² Bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.328-329; Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.514-515.

⁹³ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V/V, Ankara 1947, s.488.

⁹⁴ Ünal, *Harput Sancağı*, s.103; aynı müellif, *Çemişgezek Sancağı*, s.108-109.

⁹⁵ Ö. Bağ, Ö. Bağ-ı cedid, Ö. Bağ-ı harap ve Ö. Bağ ve bostan kalemleri bulunmaktadır. Bk. BOA TT 40, BOA TT 46.

⁹⁶ Ö. Bağ, Ö. Bağ ve bostan, Ö. Bağ ve bahçe ve Ö. Bağ ve meyve kalemleri mevcuttur. Bk. BOA TT 455, BOA TT 1061.

⁹⁷ Ö. Bağ, Ö. Bağ ve Bostan, Ö. Bağ ve Bahçe, Ö. Bağ ve ceviz, Ö. Bağ ve meyve, Ö. Bağ, bostan ve bahçe, Ö. Bağ, bostan ve kovan, Ö. Bağ-ı cedid, Ö. Bağ-ı kadim, Ö. Bağ ve bağ-ı cedid, Ö. Bağ-ı atik ve cedid ve Ö. Bağ-ı kadim ve cedid vergi kalemleri mevcuttur. Bk. TKGM TT 131.

4. Bahçe, Bostan, Sebze ve Meyve vs. Öşrü

Çalışılan bölgeye ait tahrir defterlerinde bostan, bahçe, meyve, ceviz, pıyaz öşürleri bazen ayrı verilirken, bazen de “*öşr-i bostan ve sebze*”, “*öşr-i bahçe ve bostan*”, “*öşr-i ceviz ve bahçe*”, “*öşr-i bostan ve pıyaz*” veya “*öşr-i bostan ve armud*” gibi başlıklar altında kaydedildikleri görülmektedir. Reâyâdan genellikle nakdî olarak alınan bu ürünlerin öşür değerleri, defterlerde daha çok akçe olarak yazıldığından ve meyve-sebzelerin pazar için üretilen kısmı vergiye tâbi olduğundan, köylülerin kendi tüketimlerine yönelik sebze ve meyve üretiminin hacmi bilinememektedir. Kanunnâmelerde de bununla ilgili herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Bahçe ve bostan resimlerinin alınma zamanı her mahsulün olgunlaştığı ve toplandığı mevsimdir⁹⁸.

1500’de⁹⁹ bunlardan alınan öşür Aksaray Kazâsı’nda 7463 akçe, Koçhisar Kazâsı’ndan 50 akçe olmak üzere toplam 7513 akçedir. 1518’de¹⁰⁰ bunlardan alınan öşür, Aksaray Kazâsı’ndan 8566 akçe, Koçhisar Kazâsı’ndan 150 akçe olmak üzere toplam 8716 akçedir. 1584’te ziraati yapılan ürün çeşidinin arttığını görülmektedir¹⁰¹. Bunlardan alınan öşür miktarı ise Aksaray Kazâsı’ndan 15.998 akçe, Koçhisar Kazâsı’ndan 3683 akçe olmak üzere toplam 19.681 akçedir. 1500’de sancak gelirlerinin %0.65’ini oluştururken 1518’de %0.56’sını, 1584’te de %1.75’ini teşkil etmektedir.

Yukarıda verilen ürünlerin dışında, bostan ve meyve grubuna girmeyen birkaç mahsul daha bulunmaktadır. Bunların en başında keten gelmektedir. İp, halat, urgan vs. yapımında kullanılan keten ve kendirin esas yetiştiği yer Canik Sancağı’dır¹⁰². Bu bölge donanma için kendir tedarik eden en önemli merkezlerden biridir¹⁰³. Aksaray Kazâsı’nda her üç tahrirde de görülen keten öşrü çok az bir yekûn oluşturmaktadır. Buna göre, 1500’de 430 akçe olan keten öşrü 1518’de 380 akçeye düşmüş, 1584’te ise 600 akçeye çıkmıştır. Ketenden elde edilen gelir miktarı sancak gelirlerinin 1500’de %0.03’ünü, 1518’de %0.02’sini, 1584’te ise %0.03’ünü oluşturmaktadır. Defterlerde nakdî olarak karşılığı verildiğinden ne kadar keten üretildiği bilinmemektedir. Ancak nakdî değerini beşle

⁹⁸ Çağatay “Vergi ve Resimler”, s.490.

⁹⁹ Ö. Meyve, Ö. Ceviz, Ö. Bostan, Ö. Bostan ve pıyaz, Ö. Bostan, Ö. Bahçe ve bostan, Öşür ve Ö. vergi kalemleri bulunmaktadır. Bk. BOA TT 40, BOA TT 32, BOA TT 46.

¹⁰⁰ Ö. Bostan, Ö. Bahçe ve bostan, Ö. Meyve, Ö. Ceviz, Ö. Ceviz ve bahçe, Ö. Pıyaz, Ö. Bahçe ve Ö. Bostan ve pıyaz vergi kalemleri bulunmaktadır. Bk. BOA TT 455, BOA TT 1061.

¹⁰¹ Ö. Ceviz, Ö. Eşcâr-ı ceviz, Ö. Meyve, Ö. Bostan, Ö. Bostan ve pıyaz, Ö. Bostan ve sebze, Ö. Bostan, sebze ve sarıkarpuz, Ö. Bostan, pıyaz ve gayrihim, Ö. Bostan ve gayrihim, Ö. Bostan ve armud, Ö. Bahçe, Ö. Bahçe ve bostan ve Ö. Pıyaz mahsullerinden öşür alındığı görülmektedir. Bk. TKGM TT 131.

¹⁰² Ünal, Çemişgezek Sancağı, s.110.

¹⁰³ Öz, *Canik Sancağı*, s.96-97.

çarparak toplam üretim değerini akçe cinsinden bulmak mümkündür. Kanunnâmede ketenden hububat gibi öşür alındığı fakat salâriye alınmadığı belirtilmiştir¹⁰⁴. Bu durumda 1500’de 2150 akçelik, 1518’de 1900 akçelik, 1584’te ise 3000 akçelik keten üretimi yapılmıştır.

Bir diğer kalem ise 1518’de görülen 10 akçelik duhân öşrü’dür. Genellikle resim şeklinde alınan bu verginin öşür olarak kaydedilmiş olması çok ilginçtir. Bu husus ileride resimler bölümünde incelenecektir.

Başka bir öşür birimi ise 1584’te görülen çayırdır. Bunun da resim ve mukataa isimleriyle kaydedilmiş örnekleri bulunmaktadır. Bunların neye göre resim, mukataa ve öşür olarak gruplandırıldığı meçhuldür. Bu tarihte Aksaray Kazâsı’ndan 344 akçe, Koçhisar Kazâsı’nda ise 79 akçe olmak üzere toplam 423 akçelik öşr-i çayır vergisi alınmıştır. Çayır vergisinin bu tarihte sancak gelirine oranı ise %0.02’dir.

Yine 1584’te karşımıza çıkan bir diğer öşür birimi ise ismini tam olarak okuyamadığımız, ancak öşr-i serkit olarak adlandırdığımız vergidir. Verginin altına düşülen notta reâyâ tarafından çıkarılan ürünün taş boyacılarına satıldığı söylenilmektedir¹⁰⁵. Bundan alınan öşür miktarı ise 3300 akçe iken bunun sancak geneline oranı %0.17’dir.

5. Bal Öşrü

Kullanılan tahrir defterlerinde “*öşr-i kovan*” Karaman Eyâleti Kanunnâmeleri’nde ise “*öşr-i asel*” ve “*resm-i küvâre*” gibi muhtelif isimler altında zikredilen bu vergi, reâyânın elindeki arı kovanlarının mahsulünden, yani baldan alınmaktadır¹⁰⁶. Bazı yerlerde aynî olarak alındığı gibi nakdî olarak da alınırdı. Kanunnâmede, Karaman Eyâleti’nde bal için öşür kaydedilmesine rağmen eskiden beri reâyânın sipâhiye her kovandan iki akçe resm-i küvâre verdiği ve bundan dolayı öşür alınmadığı belirtilmiştir¹⁰⁷. Reâyâ, arılarını otlatmak için bulunduğu yerden başka bir timar arazisine götürürse, bir akçesini sâhib-i raiyyet, bir akçesini de arıların götürüldüğü timar sahibi alırdı¹⁰⁸.

1500’de Aksaray Sancağı’nın bal öşrü 7203 akçedir. Bunun 7143 akçesi Aksaray Kazâsı’ndan, 60 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan alınmıştır. 1518’de alınan bal öşrü, çok az bir artışla 7440 akçeye çıkmıştır. Bunun 7240 akçesi Aksaray

¹⁰⁴ Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.511.

¹⁰⁵ TKGM TT 131, vr.25b.

¹⁰⁶ Çağatay, “Vergi ve Resimler”, s.508.

¹⁰⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeler*, III, s.322; Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.511; MK, M. F. Uğur Ktp., No. 1.174, vr.99a.

¹⁰⁸ Çağatay, “Vergi ve Resimler”, s.508; Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.511.

Kazâsı'ndan, 200 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. 1584 yılında ise, Aksaray Kazâsı'ndan 19.260 akçe, Koçhisar Kazâsı'ndan ise 3242 akçe olmak üzere toplam 22.502 akçe vergi toplanmıştır. Baldan elde edilen gelirin sancak geneline oranı ise 1500'de %0.62, 1518'de %0.47, 1584'te de %1.22'dir.

Her kovandan iki akçe vergi alındığına göre, vergi miktarı ikiye bölünerek sancaktaki toplam kovan sayısı bulunabilir. 1500'de 3602 olan kovan sayısı 1518'de 3720'ye çıkmıştır. 1584'te ise kovan sayısı %212.35 oranında artarak 11.251 adede yükselmiştir.

6. Tuz Öşrü

Tuz, Aksaray Sancağı, Koçhisar Kazâsı'nda mukataa şeklinde, Aksaray Kazâsı'nda ise öşür alınmak suretiyle işletilmiştir. Burada divânî hisseler mahsul olarak zikredilirken, malikâne hisseler de öşür olarak kaydedilmiştir. Mahsul olarak kaydedilenlerin toplam ürünü mü yoksa alınan öşrü mü kastettiği belli değildir. Buna göre, tuzdan alınan vergi miktarları ise şöyledir. 1500'de 12.000 akçe, 1518'de 24.750 akçe ve 1584'te 30.000 akçedir. Bunların sancak gelirlerine oranı ise 1500'de %1.04, 1518'de %1.59 ve 1584'te %0.16'dır. Malikâne ve divânî hisselerindeki orana gelince; 1500'de onikide bir, 1518'de onbirde bir ve 1584'te onda birdir. Mukataa olarak işletilmeyen tuzlulardan alınan öşür miktarı beşte birdir¹⁰⁹. Şu halde, öşre konu olan tuz üretimi akçe cinsinden 1500'de 60.000 akçe, 1518'de 123.750 akçe ve 1584'te ise 150.000 akçedir. Bunun dışında özellikle Koçhisar Kazâsı'nın gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan tuz mukataasından ileride bahsedilecektir.

C- HAYVANCILIKLA İLGİLİ VERGİLER

1. Resm-i Ganem

Osmanlı resmî kayıtlarında “*resm-i ganem*”, “*âdet-i ağnâm*” gibi başlıklarla kaydedilen bu vergi koyun ve keçilerden alınmaktadır. Timar tasarruf edenlerden ve muâflardan alınmayan ganem resmi, Mayıs ayında kuzulu koyun, kuzusu ile bir sayılıp her iki koyundan bir akçe olarak alınırdı¹¹⁰. Bu resim yerliden, yörükten, eşkincilerden ve yüzdecilerden alınan olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmakta ve her birinden farklı miktarlarda vergi alınmakta idi¹¹¹. Konar-göçerlerin hayat biçimi sürülerine bağlı olduğundan, vergilendirmede koyun varlığı, yörükler için çiftçi raiyyetin elindeki toprak gibiydi. Elinde koyunu bulunmayan veya

¹⁰⁹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.98.

¹¹⁰ Bk. 387 Numaralı, s.4; MK, M. F. Uğur Ktp. No. 1.174, vr.97a.

¹¹¹ Çağatay, “Vergi ve Resimler”, s.486

koyun ve keçileri kırılarak 24 veya daha az kalan yörükler, tıpkı toprağı bulunmayan raiyyet gibi on ikişer akçe bennâk resmi vermekle mükellef idiler¹¹². Bazı bölgelerde, bu şekildeki yörükler kara olarak da adlandırılmakta, buna mukabil 12 akçe kara resmi talep edilmekte idi¹¹³.

Bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Aksaray Sancağı'nda da köylü ve konar-göçerlerden iki koyuna bir akçe alınmış, fakat Yüzdeciler 1500 tahririnde diğerlerinden ayrı bir vergilendirmeye tabi tutulmuşlar yüz koyuna bir koyun veya otuz akçe üzerinden vergilendirilmişler, bu farklılık sonraki tahrirlerde ortadan kalkmış, köylü veya konar-göçer tüm toplulukların vergileri iki koyuna bir akçe olacak şekilde bir düzenlemeye gidilmiştir. Yüzyılın başında Yüzdeciler yüz koyuna otuz akçe verirlerken, diğer gruplar yüz koyuna elli akçe vergi ödemek zorundaydılar. Bu durum Yüzdecileri diğer gruplara göre daha avantajlı hale getirmekteydi. Ne var ki söz konusu farklılık 1518 tahririnde giderilmiş, bütün topluluklardan alınan koyun vergisi iki koyuna bir akçe miktarına indirgenmiştir. 1584'te Yüzdecilerin resm-i bennâk ve caba ve âdet-i ağnam ve öşr-ü kovan ve bâdiheva ve resm-i arûs¹¹⁴ vergileri tek bir başlıkta verildiğinden her bir kalemin vergi miktarını ayırt etmek mümkün değildir. O nedenle buradaki Yüzdecilerden koyun vergisi iki koyuna bir akçe mi? Yoksa yüz koyuna otuz akçe mi alındığı anlaşılmamaktadır. Ancak 1518 yapılan düzenlemenin 1584'te de devam etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda her üç tahrire göre Aksaray Sancağı'ndan toplanan ağnam resmi şöyledir: 1500'de Aksaray Kazâsı'ndaki köylü, Yüzdeciler ve diğer konar-göçerlerden 121.416 akçe, Koçhisar Kazâsı'ndan 59.001 akçe olmak üzere toplam 180.417 akçedir. 1518'de ağnam resminde az da olsa bir düşüş görülmektedir. Bu tarihte Aksaray Kazâsı'ndan 98.081 akçe, Koçhisar Kazâsı'ndan 48.538 akçe olmak üzere toplam 146.619 akçedir. Bunun 18.074 akçesi Aksaray ve Koçhisar kazâlarındaki Yüzdecilerden alınmıştır. 1584'te ağnam gelirlerinde büyük bir eksilme dikkati çekmektedir. Aksaray Kazâsı'ndan 68.271 akçe, Koçhisar Kazâsı'ndan 23.474 akçe olmak üzere toplam 91.745 akçe ağnam resmi alınmıştır. Ganem vergisinin sancak gelirlerine oranı ise 1500'de %15.71, 1518'de %9.44 ve 1584'te %4.98'dir. Ayrıca, 1500 tahririndeki 7023 akçelik şehzade hissesinin 270 akçesi âsiyâb geliri iken 6753 akçesi ise bâd-ı hevâ ve ganem gelirlerinden oluşmaktadır. Kayıtların düzensizliğinden dolayı, ne kadarının ganem, ne kadarının da bâd-ı hevâ vergilerinden oluştuğu maalesef

¹¹² Emecen, "Ağnam Resmi", s.478.

¹¹³ Çağatay, "Vergi ve Resimler", s.486.

¹¹⁴ TKGM TT 131, vr.193b.

tespit edilememiştir. Öte yandan 1584 tahririnde kayıtlı olan Yüzdecilerin ganem vergisi de bu rakamlara dâhil edilememiştir. Çünkü bunlara ait vergiler tek başlık altında 78.791 akçe olarak genel bir toplam olarak verildiğinden, dikkate alınamamıştır.

Buradaki vergi rakamlarından sancak içindeki koyun sayısını bulmak mümkündür. Koyun sayısı hesaplanırken köylü ve cemaatlerin vergi miktarları iki koyuna bir akçe, Yüzdecilerinki 1500 tahriri için yüz koyuna otuz akçe, 1518 tahriri için ise iki koyuna bir akçe üzerinden değerlendirilecektir. Yüzdecilerin 1584 tahririnde ödedikleri koyun vergisi bilinmediğinden koyun sayıları da tespit edilememektedir. Buna göre 1500'de sancak içinde 387.874 adet koyun varken, 1518'de 302.276 adet koyun mevcuttur. 1584'te ise koyun sayısı 183.490 adete düşmüştür. Bu rakamların içinde ne kadar keçi olduğu maalesef bilinmemektedir. Tahrirlere göre ganem resmi ve koyun sayılarındaki artma ve yükselme oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Ancak buradaki rakamlara yukarıda da değinildiği gibi, 1584'teki Yüzdecilerin ağnam resmi dâhil edilemediğinden, sadece ganem resmi adı altında verilen rakamlar dikkate alınmıştır.

Ağnam vergisi ve koyun sayısındaki azalmalar bir yandan Yüzdeci grupların vergilendirilmeleri ve defterlere kayıt ediliş biçimleriyle, diğer yandan da cemaatlerin, konar-göçer hayatı kademeli olarak terk ederek yerleşik hayata geçmeleleriyle yakından ilgilidir.

Tablo LVIII- Aksaray Sancağı Koyun Vergisi ve Sayısı (1500-1584)

	Sancak	Ganem Resmi	Koyun Sayısı
1500	Aksaray	101.136	202.272
	Yüzdeciler	20.280	67.600
	Koçhisar	59.001	118.002
	Toplam	180.417	387.874
1518	Aksaray	98.081	196.162
	Koçhisar	48.538	97.076
	Toplam	146.619	293.238
1539	Koçhisar	13.500	27.000
	Toplam	13.500	27.000
1584	Aksaray	68.271	136.542
	Koçhisar	23.474	46.948
	Toplam	91.745	183.490

2. Yaylak ve Kışlak Resimleri

Yaylak resmi, kanunnâmelerde resm-i yaylak, resm-i yatak, resm-i otlak ve resm-i merâi olarak geçer. Bunların dışında kullanılan defterlerde, resm-i yatak

ve ganem ve resm-i otlak-ı duhân şeklinde kaydedilmiş olanları da bulunmaktadır. Hayvanlarını başkasının timarında veya mirî yaylaklarda otlatan konar-göçerlerden, yılda bir defaya mahsus olmak üzere bazı yerlerde sürü başına, bazı yerlerde de koyun başına alınan bir vergidir¹¹⁵.

Resm-i Kışlak ise konar-göçerlerin yayla mevsimi sona erdikten sonra kışı geçirmek için, sıcak bölgelere indikleri vakit, arazisinde kışladıkları timar sahibine ödedikleri bir vergidir¹¹⁶. Genelde yaylak ve kışlak resimleri hariçten gelip konaklayan sürülerden alındığı için yerli reâyâdan alınmamıştır. Karaman Eyâleti'nde otlak ve kışlak resmi olarak adlandırılan bu vergi, her sürüden bir orta koyun resm-i otlak, her sürüden bir şişek koyun resm-i kışlak olarak alınır. Ayrıca, sürüler â'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere üçe ayrılır, şayet sürü ednâ ise altı akçe alınır¹¹⁷.

1500'de sancaktan 5232 akçe yaylak ve kışlak resmi alınmıştır. Bunun 1685 akçesi Aksaray, 3547 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. 1518'de toplanan gelir ise 3020 akçeye düşmüştür. Bunun 1920 akçesi Aksaray, 1100 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan sağlanmıştır. 1584'te ise bu vergilerden elde edilen gelir 3725 akçe olmuştur. Bunun 2444 akçesi Aksaray, 1281 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. Bunların sancak gelirlerine oranı 1500'de %0.45 iken, 1518'de %0.19'a, 1584'te ise %0.20'ye düşmüştür.

3. Müteferrik Vergiler

Bunların dışında çayır, sâyir veya adı belirtilmeden sadece resim olarak kaydedilmiş vergiler de bulunmaktadır. 1500'de sadece "resm" başlığı ile 110 akçelik ve adı okunamayan 75 akçelik başka bir vergi kaydedilmiştir. 1584'te ise "resm-i çayır", "resm-i çayır-ı sâyir" "sâyir" ve "çayır" başlıklarıyla kaydedilen 660 akçelik vergi kalemi bulunmaktadır.

D- ŞAHSA BAĞLI VERGİLER

1. Çift Resmi

Çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılmış olup çiftlikle aynı anlama gelmektedir¹¹⁸. Osmanlı İmparatorluğu'nda mirî arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde, çift tabir edilen muayyen büyüklükteki bir araziye tasarruf eden raiyyetin senede bir defa nakden

¹¹⁵ Çağatay, "Vergi ve Resimler", s.510.

¹¹⁶ Gündüz, *Türkmen Aşiretleri*, s.131.

¹¹⁷ Erdoğan, "Kanunnâmeler", s.510.

¹¹⁸ M. Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.309.

ödediği vergiye “*çift resmi*” denir. Bu verginin alınmasına temel olan çiftliğin ölçüsü yukarıda da değinildiği üzere 60 ile 150 dönüm arasında değişmektedir. Kanunnâmelerde Karaman bölgesinde bir çiftlik : “... *a'lâ yerden 60 dönüm ve evsat yerden 80 ve 90 dönüm ve ednâ yerden 100 ve 120 dönüm ...*”¹¹⁹ şeklinde tarif edilmiştir. Çift, nim çift ve bennâk statüsünde yazılan raiyyetin evli olması şarttı.

Gayrimüslim reâyâdan resm-i çift karışık “*ispenç resmi*” alınırdı. Fakat XVI. asır Aksaray Sancağı, mufassal defterlerinde, gayrimüslim nüfus yazılmasına rağmen, bunlardan ispenç resmi alındığına dair herhangi bir kayıt yoktur. 1530 tarihli Karaman Eyâleti Kanunnâmesi'nde: “... *resm-i çift Müslümanlardan ve kâfirlerden bir çifte 36 akçe ve nim çifte 18 akçedir ve resm-i bennâk 12 akçe ve resm-i caba 6 akçedir...*”¹²⁰ denilmektedir. Buradaki gayrimüslimler de Müslüman raiyyet gibi aynı resimleri vermekte idi.

Çift resmi, reâyânın elindeki toprak miktarına göre bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsî, yani kombine bir vergidir¹²¹. Burada aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi, yani bir üretim ünitesi ve dolayısıyla bir malî ünite söz konusudur. Vergilendirilen de bu malî ünitenin kendisidir. Ekonomik bakımdan çift-hâne, bir köylü ailesinin geçimini sağladığı ve devlete ait vergileri karşılayan bir üretim ünitesidir¹²².

Karaman Eyâleti'nde çift resminin 36, nim çift resminin de 18 akçe olduğu yukarıda belirtilmişti. Buna göre Aksaray Sancağı'nda 1500'de 48.189 akçe çift resmi alınmıştır. Bunun 39.214 akçesi Aksaray, 8975 akçesi ise Koçhisar Kazâsı'ndan tahsil edilmiştir. 1518'de ise 59.499 akçe toplanmış, bunun 38.473 akçesi Aksaray, 21.026 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. 1584 tahririnde hâsıl kısmında raiyyet resmi çift, bennâk ve caba şeklinde ayrılmayıp bir başlık altında verildiğinden, nüfustaki raiyyetler tek tek sayılıp her biri statüsüne göre vermesi gereken akçe üzerinden hesap edilerek birtakım rakamlar bulunmuştur. Ancak bulunan rakamlar ile raiyyet resmi başlığı altında verilen rakamların toplamı arasında sancak dâhilinde 9.551 akçelik bir fark oluşmaktadır. Bu farka rağmen yine de elde edilen rakamlar burada verilecektir. Zira aşağıdaki tabloda defterdeki rakamlar zaten gösterilmiştir.

Buna göre 1584'te Aksaray Sancağı'ndan toplanan çift resmi 68.328 akçedir. Bunun 53.388 akçesi Aksaray, 14.940 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. Görüldüğü üzere çift resmi her üç tahrirde de aynı olmasına rağmen çift vergisi

¹¹⁹ 387 Numaralı, s.5; MK, M. Ferit Uğur Ktp. No. 1.174, vr.95a.

¹²⁰ 387 Numaralı, s.5;

¹²¹ İnalçık, “*Raiyyet Rûsumu*”, s.581.

¹²² İnalçık, “*Köy Köylü*”, s.5; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.194-199.

ödeyen reâyânın sayısında kademeli olarak bir artış dikkat çekmektedir. 1518’de %23.47 oranında olan artış, 1584’te %41.79’a çıkmıştır. Çift vergisinden elde edilen gelir sancak genelinin 1500’de %4.19’unu, 1518’de %3.83’ünü (1584’te ise %3.71’ini) oluşturmaktadır.

2. Bennâk Resmi

Bennâk, evli fakat hiç yeri olmayan veya nim çiftten az yeri olan raiyyete denilmektedir¹²³. Bennâklar, ekinlü-bennâk ve caba-bennâk olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre nim çiftten az yer tasarruf eden bennâklar, ekinlü kaydedilirken, hiç yer tasarruf etmeyenler ise caba-bennâk olarak tesmiye olunmuşlardır¹²⁴.

Ekinlü-bennâklar, mutasarrıf oldukları nim çiftten az yerler için zemin resmiyle bennâk resmi bir tutulup 18 akçe ekinlü vergisi verirlerdi¹²⁵. Diğerlerinden ise 12 akçe bennâk resmi alınırdı¹²⁶. 1500 ve 1518 tahrirlerinde ekinlü ve caba-bennâklar, bennâk genel adı altında yazılmışlardır. 1584’te ise ekinlü-bennâk ve bennâk kategorileri ayrı ayrı verilmiştir.

1500’de Aksaray Sancağı’ndan toplanan bennâk resmi, 26.128 akçedir. Bunun 19.014 akçesi Aksaray, 7.114 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan alınmıştır. 1518’de bennâklardan alınan vergi %96,09 oranında artarak 51.235 akçe olmuştur. Bunun 31.021 akçesi Aksaray, 20.214 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan toplanmıştır. 1584’te ise bennâk vergisi 63.910 akçedir. Bunun 51.490 akçesi Aksaray, 12.420 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan tahsil edilmiştir. Aynı tarihte ekinlülere alınan vergi toplamı ise 5.598 akçedir. Bunun kazâlara göre dağılımı ise şöyledir: 2322 akçesi Aksaray, 3276 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan alınmıştır. Bennâk ve ekinlülere alınan vergi toplamı ise 69.508 akçedir. Bunlardan alınan verginin sancak geneline oranı; 1500’de %2.27, 1518’de %3.30 (1584’te ise %3.77)’dir.

3. Caba Resmi

Caba resmi çoğu yerde resm-i mücerred olarak anılır ve isimlendirilir. Karaman Eyâleti, mufassal defterlerinde ve kanunnâmelerde “caba” tesmiye olunduğu için burada de caba resmi olarak kullanılmıştır.

¹²³ Bk. 387 Numaralı, s.4; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.318; Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.481.

¹²⁴ İnalçık, “Raiyyet Rüsümü”, s.589.

¹²⁵ Erdoğan, “Kanunnâmeler”, s.507.

¹²⁶ 387 Numaralı, s.4-5.

“Mücerred” ve “caba” mahiyet itibariyle bölgeden bölgeye farklılık arz etmektedir. Mesela Karaman Eyâleti Kanunnâmeleri’ne göre “Caba, mücerred (evlenmemiş, bekar) olan fukarâi reâyâyâ ve babasıyla olup müstakil kisb eden mücerrede derler”¹²⁷. Burada caba için öngörülen özellik, bekar olması ve müstakil kisb etmesidir. Mücerred ise “buluğa ermemiş”¹²⁸ ve “müstakil kisbi”¹²⁹ olmayan raiyyete denir. Bunlar vergiden tamamen muâf tutulmuşlardır¹³⁰.

Karaman Eyâleti’nin aksine bazı bölgelerde “mücerred”, “caba” karşılığında kullanılmıştır. Halep Livası Kanunâmesi’nde “mücerred”, “kisbe kâdir”, bekar erkekleri göstermektedir¹³¹. “Mücerred”lerin durumu muhtelif liva kanunnâmelerinde çeşitli şekillerde tefsir ve izah edilmektedir. Şöyle ki; “Ve mücerred olanlar ki kisbe kâdir olalar resm-i mücerred deyü altışar akçe kaydolunub ...” burada, “mücerred”lik mükellefiyeti içine girilmesi, iş yapabilir yaş ve güce erişmekle tarif edilmektedir. Kazanç sahibi olan “mücerred”leri bir kanunnâme “atalarına hizmet eder olmayub alâ-hide kendü öz kârlarında”¹³² olan gençler şeklinde tarif eder. Antep Livası Kanunâmesi’nde ise “mücerred”lik durumu kısaca şu şekilde kaydedilmiştir: “Ve mücerred olub kisb ve kâre kâdir olanlardan altışar akçe kaydolunub şimdiye değin vech-i meşruh üzere alınur imiş hâlâ dahi uslûb-ı sâbık üzere defter-i cedûd-i hâkânîye kayd olundu”. Burada da “mücerred”in bir iş yaparak kazanç temin etmesi ve altı akçe “mücerred”lik resmini ödemesi gerekmektedir¹³³. Bu gibi gençler, toprak işçisi olarak veya başkalarının arazisini kiralayarak kazançlarını temin ederlerdi. Bunlar şahsen üzerine yazıldıkları, raiyyeti oldukları, sipâhinin timarı dışında çalışmakta serbesttiler ve bu bakımdan çift sahibi reâyânın tâbi olduğu sınırlamalardan hâli idiler¹³⁴.

¹²⁷ Barkan, Kanunlar, s.206; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, III, s.318, “Ve caba, mücerred olan bâliğ kimeseye derler ki, babası yanında kisbe ve kâra kâdir ola. Babası yanında olub kisbe kâra kâdir olmayan âcizden resm alınmaz”; Erdoğru, “Kanunnâmeler”, s.507; “...ergenlerinden caba resmi altı akçe alınur...”, Atif Efendi, no. 1734, vr.88a, “Ez’âf reâyâ ki, bazı nevâhide kara tesmiye olunur resmi altı akçedir. Amma himâyet olunmak emr-i müstahsendir ve nesl-i reâyâdan ehl-i kisb olmayan mücerredlerden nesne alınmaz defterlerde dahi üzerlerine nesne kayd olunmamıştır. Amma ehl-i kisb olan mücerredlerden bunun ile amel olunmaz mikdarlu mikdarınca resm alınır. Ve defterde mücerred kayd olunan kimesne teehhül itse bennâk resmi verir.” Yaşar Yücel- Selami Pulaha, I. Selim Kanunnâmeleri (1512-1520), Ankara 1995, s.159, “Ve ez’âfû’r-reâyâ ki kara diyü tesmiye olunur altı akçedir. Ve dahî nesl-i reâyâ ki mücerred olub kisbe kâdir olmaya nesne alınmaz. Ve ehl-i kisb olan mücerredlerden mikdarlu mikdarınca resm alınur. Ve dahi defterde mücerred kayd olunan kimesne teehhül itse bennâk resmi ki on iki akçedir alına. Mücerred yazıldım didüğüne amel olunmaya.”

¹²⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.318.

¹²⁹ Barkan, *Kanunlar*, s.206.

¹³⁰ Karaman Eyâleti için bk. 85 nolu dipnot, ayrıca bk. İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, s.587.

¹³¹ Barkan, *Kanunlar*, s.206.

¹³² İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, s.588.

¹³³ Hüseyin Özdeğer, “XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep’in Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *TDA*, 16, İstanbul 1982, s.94.

¹³⁴ İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, s.588.

Görüldüğü üzere genel olarak “*mücerred*”, yaşça bâliğ olmuş ve bir iş tutabilme gücüne ulaşmış raiyyet oğullarına denilmektedir. Ancak, Karaman Eyâleti’ndeki uygulamalardan da anlaşılacağı üzere livalar arasında mücerred hususunda genel bir hükme varmanın pek doğru olmayacağı düşünülmektedir.

Tahrir defterlerine, yetişkin erkek nüfusun kaydedildiği bilinen bir gerçektir. Karaman Eyâleti ile birlikte Çankırı, Bolu ve Yeni-il bölgelerinde kendisinden vergi alınmayan fakat defterlere kaydedilmiş olan bir mücerred nüfus gurubu bulunmaktadır. Kendisinden vergi alınmayan bu kesimin niçin defterlere kaydedildiği, gerçekten sarahate kavuşturulması gereken önemli meselelerden birini teşkil etmektedir.

Aksaray Sancağı’nda, mücerred ve caba kavramlarının çok yakın bir anlama geldiği anlaşılmaktadır. 1500 tahririnde, ayrı kategoriler olarak zikredilen bu iki grubun 1518’de şehir merkezi dışında, caba başlığı altında birleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Zira bu dönemde, şehir merkezleri dışındaki mücerredlerin sayısı sadece 32 neferdir. Halbuki bir önceki tahrirde kırsaldaki mücerredlerin toplam sayısı 856 nefer idi. Buna karşılık, 1500’de caba sayısı 896 nefer iken 1518’de 2342’ye yükselmiştir.

Karaman Eyâleti’nde, caba vergisi 6 akçedir ve Mart evvelinde alınmaktadır¹³⁵. Yukarıdaki bilgiler ışığında, tahrirlere göre sancaktan toplanan caba vergisi şöyledir: 1500’de 4764 akçe iken, bunun 4416 akçesi Aksaray, 348 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan tahsil edilmiştir. 1518’de yukarıda da değinildiği gibi caba veya mücerred’in mahiyetinde farklı bir anlayış gelişmiş buna karşılık caba ve vergisinde %173.80 oranında bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemde caba vergisinin toplamı 13.044 akçedir. Verginin 8.370 akçesi Aksaray, 4.674 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan alınmıştır. 1584’te caba resmi toplamı 37.460 akçedir. İlk tahrire göre vergideki artış oranı %686.31’dir. Caba resminin kazâlara göre dağılımına gelince, 30.728 akçesi Aksaray, 6.732 akçesi de Koçhisar Kazâsı’ndan toplanmıştır. Bu verginin sancak geneline oranı ise; 1500’de %0.41, 1518’de %0.84 (1584’te %2.03)’tür.

5. Cizye Resmi

Osmanlılara önceki Türk-İslâm devletlerinden intikal eden şer'î bir vergi olan cizyenin menşei, eski Yunanlılara ve Romalılarına kadar dayandırılmaktadır¹³⁶. Vergi vermekle mükellef, vücut ve akılca sâlim her ferd, 14 yaşını doldurunca cizyeye tâbi tutulur ve bunu 75 yaşına kadar öderdi¹³⁷. Müslümanlar ile gayrimüslimleri birbirinden ayıran en önemli unsur cizyedir. İmparatorluğun son dönemlerine kadar tatbik edilmiş olan cizye vergisi, daima nakit olarak alınır ve doğrudan doğruya merkezî hazineye aktarılırdı. Vergiler hiyerarşisinde meşru vergilerin en önemlisiydi¹³⁸. Osmanlı Devleti'nin 1528 yılı bütçesi gelirlerinin yüzde 8'ini cizye (baş vergisi) oluşturmaktaydı¹³⁹.

Cizye tahsiline konu olan gayrimüslim reâyâ zengin, orta halli ve fakir şeklinde üçe ayrılmış olup cizye tahsili de buna göre yapılmıştır. Karaman Eyâleti'nde bunların vermeleri gereken akçe miktarları şöyledir: zengin 80 ve 90 akçe ile 60 akçe arası, orta halli 60 akçe ile 30 akçe arası ve fakir 30 ve 30 akçeden eksik olmamak üzere cizye resmi takdir edilmiştir¹⁴⁰.

Çalışma alanında cizye sadece 1500 tarihli BOA TT 40 numaralı defterde mevcuttur. Daha sonraki tahrir defterlerinde de gayrimüslim nüfus görülmesine rağmen bunların cizye vergilerinin mufassal defterler yerine müstakil cizye defterlerine kaydedildiği düşünülmektedir. Nitekim Canik'te de niyâbet vergisinin, alındığı halde tahrir defterlerine işlenilmediği saptanılmıştır¹⁴¹. 1500'de Aksaray'dan tahsil edilen cizye vergisi 15.372 akçe iken bunun sancak gelirine oranı, %1.33'tür. Bu vergi köylerdeki toplam hasıllara ve vergi kalemlerine dâhil edilmeyip doğrudan padişah haslarına dâhil edilmiştir. Öte yandan nüfusu Müslüman olan Yassıviran köyünden 684 akçelik cizye resmi alınmış¹⁴², buna mukabil gayrimüslimlerin bulunduğu Selime, Belisırma, Genetala ve Anduk gibi köylerde de cizye resmine rastlanılmamıştır¹⁴³.

¹³⁶ Çağatay, "Vergi ve Resimler", s.493.

¹³⁷ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", (çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, VII/32, Ankara 1944, s.621.

¹³⁸ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.107.

¹³⁹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.107.

¹⁴⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s.330; Değişik bölgelerdeki cizye miktarları için bk. Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.45-48.

¹⁴¹ Öz, *Canik Sancağı*, s.83.

¹⁴² Bk. BOA TT 40, s.820.

¹⁴³ Bk. BOA TT 40, s.813, 831, 848, 873.

Tablo LIX- Raiyyet Resimleri (1500-1584)

Raiyyet Resimleri	1500		1518		1584	
	Akçe	%Yüzde	Akçe	%Yüzde	Akçe	%Yüzde
Çift	48.189	%4.19	59499	%3.83	68238	%3.70
Bennâk	26.128	%2.27	51235	%3.30	63910	%3.47
Ekinlü	-	-	-	-	5598	%0.30
Caba	4764	%0.41	13044	%0.84	37460	%2.03
Cizye	15.372	%1.33	-	-	-	-
Hasıl Toplamı	94.453	%8.20	123778	%7.97	165745	%9.01
Tek tek toplam*	-	-	-	-	175296	%9.52

* 1584 rakamları toplam olarak verildiğinden döküm tarafımızdan tek tek hesaplanarak yapılmıştır. Esas aldığımız rakam *hâsil toplamı* olarak belirttiğimiz rakamlardır. Burada okuyucuya kolaylık olsun diye böyle bir yol izlenmiştir.

E- MAKTU' VERGİLER VE MUKATAALAR

1. Maktu' Vergiler

a. Resm-i Âsiyâb (Değirmen Resmi)

Ziraî ekonominin hakim olduğu, Osmanlı kır merkezlerindeki küçük sanayi tesislerinin en önemlilerini, şüphesiz değirmenler teşkil etmektedir. Bunlar çalışma ve faaliyet şekillerine göre; su, sel, ding ve yel değirmenleri olmak üzere çeşitlere ayrılmaktadır¹⁴⁴. Bu, su değirmenlerinden alınan vergiye de resm-i âsiyâb denilmektedir. Bu vergi, ayda 5 akçe hesabı üzerinden yılda kaç ay çalışırsa, o miktarda alınırdı. Aksaray Sancağı'nda resm-i âsiyâb, bütün yıl çalışan değirmenler için 60 akçe, 6 ay çalışanlar için ise 30 akçe olarak belirlenmiştir¹⁴⁵. Mufassal defterlerde, değirmenin beslendiği su kaynağına göre 12 aydan 1 aya kadar çalışan değirmenler bulunmaktadır.

1500'de, Aksaray Sancağı'nda mevcut değirmenlerden, 42'si 12 ay, 20'si 10 ay, 11'i 9 ay, 3'ü 8 ay, 33'si 6 ay, 5'i 4 ay çalışan ve 4'ü de harap olmak üzere toplam 118 bâb değirmen bulunduğu görülmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, bu tarihte resm-i âsiyâb geliri 5215 akçedir.

1518'de; 35'i 12 ay, 15'i 10 ay, 9'u 9 ay, 2'si 8 ay, 30'u 6 ay, 12'si 5 ay, 19'u 4 ay, 7'si 3 ay, 3'ü 2 ay çalışan ve 5'i de harap vaziyette olan toplam 137 bâb değirmen bulunmaktadır. Bir önceki döneme göre değirmen sayısındaki artış %16.10'dur. Bunlardan alınan vergi miktarı ise 5055 akçedir. Görüleceği üzere, değirmen sayısı artmış olmasına rağmen vergi miktarında artış yerine, düşüş meydana gelmiştir. Bunun sebebini, değirmenlerin çalışma sürelerinde aramak gerekmektedir. Zira bu dönemde, değirmenlerin çalışma sürelerinde önemli bir düşüş görülmektedir.

¹⁴⁴ Bk. Emecen, *Manisa Kazâsi*, s.259.

¹⁴⁵ 387 Numaralı, s.5; MK, M. F. Uğur Ktp., no.1.174, vr.97a; Süleyman Sûdi, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, (Yay. haz. Mehmet Ali Ünal), Isparta 1996, s.132.

1584 tahririnde ise, 38'si 12 ay, 21'i 10 ay, 6'sı 9 ay, 20'si 8 ay, 106'sı 6 ay, 2'si 5 ay, 10'u 3 ay, 1'i 1 ay çalışan ve 1'i âtil, 14'ü de harap vaziyette olan toplam 222 bâb değirmen mevcuttur. İlk tahrire göre artış oranı ise %88.14'tür. Bunlardan alınan vergi ise 11.735 akçedir. Değirmen sayısına göre vergi miktarındaki artış daha fazla göze çarpmaktadır. Buradaki aşırı yükseliş, Aksaray şehir merkezinde *Âsiyâb-ı Kebîr* ve *Âsiyâb-ı Hoca Ahmed* adlı iki değirmenin toplam 3800 akçelik hâsıllarından kaynaklanmaktadır¹⁴⁶. Tabloda da zaten bu ikisinin hâsılı ayrı gösterilmiştir. *Âsiyâb* gelirlerinin sancak gelirine oranı ise 1500'de %0.45 iken, 1518'de %0.32'ye düşmüş, 1584'te ise %0.63'e çıkmıştır. Öte yandan 1584'te 44 adet değirmenin karşısına yeni inşa edildiğini belirtmek üzere *hâdis* kelimesi yazılmıştır. Artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak üzere nüfus artışıyla birlikte değirmen sayılarındaki artış da makul karşılanmalıdır. 1518 ve 1584 tahrirlerine bakılırsa değirmenlerin daha çok, Melendiz Çayı'nın geçtiği bölgeler olan Bekir Nâhiyesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo LX- *Âsiyâb* Sayıları ve Resimleri (1500-1584)

Nâhiyesi	1500		1518		1584	
	Bâb	Resim	Bâb	Resim	Bâb	Resim
Aksaray Nefs	23	1380	16	900	15	900
Aksaray Nefs	-	-	-	-	3	3800 (?)
Aksaray	16	770	-	-	20	645
Bekir	15	685	49	2225	60	2540
Eyyüb-ili	16	625	15	290	56	1600
Hasandağı	22	840	28	680	30	1185
Sahra	5	265	7	435	-	-
Aksaray Kazâsı	97	4565	115	4530	181	10670
Koçhisar Nefs	3	90	5	135	6	135
Koçhisar	15	560	17	390	32	930
Koçhisar Kazâsı	18	650	22	525	38	1065
Aksaray Kazâsı	97	4565	115	4530	181	10670
Koçhisar Kazâsı	18	650	22	525	38	1065
Sancak Toplamı	115	5215	137	5055	222	11735

b. Resm-i Bezirhâne

Lugat manası, “*keten tohumundan çıkarılan yağ*”¹⁴⁷ anlamına gelen *bezir* ve bundan türeyen *bezirhâne* terimiyle ne kastedildiği üzerinde tam anlamıyla fikir birliği bulunmamaktadır. Ünal¹⁴⁸ ve onu takip eden bazı tarihçiler¹⁴⁹ *bezirhâneyi*

¹⁴⁶ “*Âsiyâb-ı kebîr, der-kurb-ı mahalle-i Taş Pazar ... der-bâb-ı vâhid, muhaccer 5, Hâsil fi sene 3000 ...*”; “*Âsiyâb-ı Hoca Ahmed, der-kurb-ı Kalenderhâne, bâb 2, Hâsil fi sene 800 ...*” bk. TKG M TT 131, vr.14a.

¹⁴⁷ Komisyon, *Büyük Lûgat*, s.120.

¹⁴⁸ Ünal, *Harpüt Sancağı*, s.141.

¹⁴⁹ Aköz, *Karaman Kazâsı*, s.181-182; Karadeniz, *Atçeken Oymakları*, s.309.

bulgur değirmeni olarak kabul ederlerken, coğrafyacı Elibüyük¹⁵⁰ ve Gümüşçü¹⁵¹ ile arkeolog Ertuğ, bitkisel yağ (beziryağı) çıkarılan yer şeklinde kullanmışlardır¹⁵². Bilindiği gibi beziryağının ham maddesi keten (halk arasında bilinen adıyla, zeyrek) ve ızgın bitkileridir¹⁵³. Ancak 1500'de Aksaray'da bezirhanelerin bulunduğu 16 köyün¹⁵⁴ hiçbirinde ketene rastlanmazken, 1518'de 23 köyün¹⁵⁵ 1'inde¹⁵⁶, 1584'te ise yine 53 köyün¹⁵⁷ sadece 1'inde¹⁵⁸ bu bitkinin tarımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık, 1500'de bezirhâne kaydının bulunmadığı 2¹⁵⁹, 1518'de ise 1¹⁶⁰ köyde keten öşrünün varlığı dikkat çekmektedir.

Küçük sanayi işletmelerinden biri olan, bezirhanelerde, işlenip mamul hale gelen en az bir ham maddenin olması gerekir. Bu hususla ilgili olarak, bezirhâne kaydının bulunduğu köylerdeki tarımsal aktiviteler incelenmiş; fakat hububat (arpa, buğday) başka hiçbir ortak ürüne rastlanılmamıştır. Buna ilâveten, yüzyıl (1500-1584) boyunca buğday ve arpanın dışında nohut, mercimek, bakla, darı vs. gibi ürünlere de tesadüf edilmemiştir. Burada dile getirilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. O da zikredilen ürünlerin defterlere kaydedilmemiş olması, bunların ziraatinin yapılmadığı anlamına gelmediğidir. Zira, pazara yönelik yapılan ziraî üretimden vergi alındığı, buna karşılık köylünün kendi ihtiyacına yönelik yaptığı üretimin tahrir defterlerine kaydedilmediği ve vergi

¹⁵⁰ Elibüyük, "Mufassal Defterler", s.31.

¹⁵¹ Gümüşçü, *Larende*, s.11.

¹⁵² Füsün Ertuğ, "Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten/Linum ve ızgın/Eruca Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler", *TÜBA-AR*, I, Ankara 1998, s.114-127; Aynı Müellif, "Linseed Oil and Oil Mills in Central Turkey Flax/linum and Eruca, Important Oil Plants of Anatolia", *Anatolian Studies*, Volume 50, Ankara 2000, s.171-185.

¹⁵³ Ertuğ, "Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler", s.113-117

¹⁵⁴ BOA TT 40, K. Rumdiğin s.817, K.Gerveli s.822, K. Örgüsün (?) s.841, K. Alayundlu s.811, K. Göstük s.836, K. Susadı s.875, K. Tuz s.812, K. Tatlarini nd. Münavi s.853, K. Sivasısusa s.855, K.Köstesün s.856, K. Marmasun s.863, K. Kemer s.872, K. Kekrel s.879, K. Karataş s.838, K. Sultancık s.857.

¹⁵⁵ BOA TT 455, K. Rumdiğin s.586, K. Sofracık s.587, K. Sultancık s.592, K. Kızılkaya s.599, K. Mamasun s.600, K. Absarı s.604, K. Gerveli s.607, K. Selime s.609, K.Göstük s.612, K. Alayund s.613, K. Sıvasa s.617, K. Dadasun s.618, K. Örgüsün s.618, K. Saruatlu s.619, K. Kekrel s.620, K. Susadı s.622, K. Köstesün s.623, K. Bekir s.623, K. Marmasun s.625, K. Tatlarini s.630, K. Tuz s.630, K. Helvadere s.634, K. Karaviran s.637.

¹⁵⁶ BOA TT 455, Helvadere köyü s.634.

¹⁵⁷ TKGM TT 131, K. Sofracık vr.16a, K. Köstendiğin vr.22b, K. Sultancık vr.26a, K. Böğet ve Ortaköy vr.29b, K. Rumdiğin vr.32b, K. Susadı vr.50a, K. Kafirdinek vr.51a, K. Kemer vr.52a, K.Yağın vr.53a, K. Sıvasa vr.53b, K. Kavşudboğazı vr.54b, K. Gelesün vr.55a, K. Taşpınar vr.55a, K. Sağırkaraca vr.56a, K. Kalecik vr.57a, K. Ozancık vr.58a, K. Çatin vr.58b, K. Avcıkaya (Üçkaya) vr.59a, K. Marmasun vr.59b, K. Ayasun vr.61a, K. Karaöyük vr.70a, K.Tuz vr.71a, K. Saka vr.72b, K. Köstesün vr.74aa, K. Tatlarini vr.78a, K. Manastır nd. Akçapınar vr.80b, K. Dadasun vr.81b, K. Kekrel vr.82b, K. Örgüsün vr.83a, K. Erkudsuyu vr.83b, K. Bektaşçık vr.84a, K.Çoğun vr.84b, K. Saruatlu vr.85b, K. Akdinek vr.86b, K. Döğer vr.87b, K. Ağın vr.96b, K. Demirkapı vr.98b, K. Siyak vr.99a, K. Helvadere vr.102a, K. Akhisar vr.106b, K. Demirci vr.110b, K. Selime vr.111b, K. Kızılkaya vr.113a, K. Kürdler vr.114a, K. Mamasun vr.114b, K. Denge vr.116a, K. Genetala vr.118b, K. Gerveli vr.119b, K. Yaprahisar vr.121a, K. Alayundlu vr.122a, K. Göstük vr.123b, K. Karataş vr.125b, K. Absarı vr.126b.

¹⁵⁸ TKGM TT 131, Helvadere köyü vr.102a.

¹⁵⁹ BOA TT 40, Hırkatolu köyü s.876, Anduk köyü s.883.

¹⁶⁰ BOA TT 455, Anduk köyü s.636.

alınmadığı bilinen bir gerçektir¹⁶¹. Şu halde, acaba buradaki keten (zeyrek) ya da ızgının da, pazar niteliği taşımadığından defterlere yazılmadığı söylenilebilir mi? Ya da buğday ve arpanın dışındaki hububat ürünlerinin kaydedilmemesi, bunların akçe cinsinden tahrir kıymetlerinin birbirine denk düşmesinden kaynaklanabilir mi? Ayrıca 1500, 1518 ve 1584 tarihli Vakıf defterlerinde bir *bulgurhâne* kaydı görülmektedir¹⁶². Aynı dönemde bezirhâne ve bulgurhâne isimlerine rastlanılması, bu iki terimin farklı anlam taşıdığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmada bezirhâneler, bitkisel yağ imal eden işletmeler olarak kabul edilecektir. Nitekim 1830 tarihli Nüfus ve 1843 tarihli Cizye defterlerinde bezirci ve yağcı olarak yazılmış pek çok kimseye rastlanılmaktadır¹⁶³.

Defterlerde, Aksaray Sancağı'nda her üç tahrirde de bezirhâne resmine rastlanılmaktadır. 1518 ve 1584 tarihli kanunnâmelerde, resm-i bezirhâne *yılda 25 akçe alına* şeklinde dile getirilmektedir¹⁶⁴. Başlangıçta bezirhâne vergisinin mukataa olarak alındığı, fakat daha sonra Mevlânâ Vildan tarafından mukataalığının kaldırılıp resm haline getirildiği anlaşılmaktadır¹⁶⁵.

Sancakta, bezirhâneler sayı bakımından önemli bir yekûn teşkil etmelerine rağmen un değirmenleri kadar yaygın değillerdir. 1500'de sancak dâhilinde 40 bâb bezirhâne mevcuttur. Ancak bunlardan 2'si harap durumdadır. Resm-i bezirhâne ise 965 akçedir. 1518'de bezirhâne sayısı 52 bâb'a çıkmıştır. Bunlardan 1'nin geliri belirtilmemiştir. Bezirhâne vergisi ise 1299 akçedir. Bir önceki tahrire göre sayılarında %30 oranında bir artış görülürken vergi miktarındaki artış ise %34.61'dir. 1584 tahririnde ise bezirhâne sayısı 116 bâb'dır. Bu dönemde bezirhânelerden 1'inin atıl, 2'sinin de harap vaziyette olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 9 bâb bezirhânenin de yeni kurulduğu kaydedilmiştir. Bunlardan alınan resm-i bezirhâne ise 2800 akçeye yükselmiştir. İlk tahrire göre sayılarında ve vergi miktarındaki artış %190 oranındadır. Bezirhâne gelirlerinin sancak gelirlerine oranı, 1500 ve 1518'de %0.08 iken 1584'te %0.15'e çıkmıştır.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, bezirhâneler Eyyüb-ili Nâhiyesi özelinde, Aksaray Kazâsı genelinde yoğunlaşırken, Koçhisar Kazâsı'ndakilerin sayısı XVI. asır boyunca 3'ü geçmemiştir.

¹⁶¹ Öz, "Köylülerin Vergi Yükü", s.81.

¹⁶² Bk. TKGM TT 565, vr.194b; 387 Numaralı, s.138, TKGM TT 584, vr.78a.

¹⁶³ Necmettin Aygün, *Nüfus Defterlerinde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, C.I, Aksaray Üniversitesi Yay., Ankara 2016, s.271-301; Yörük, "1843 Tarihli Cizye", s.154-156.

¹⁶⁴ Bk. 387 Numaralı, s.5, Erdoğan, "Kanunâmeler", s.505.

¹⁶⁵ Bk. BOA TT 63, s.2.

Tablo LXI- Bezirhâne Sayıları ve Resimleri (1500-1584)

Nâhiyesi	1500		1518		1584	
	Bâb	Resim	Bâb	Resim	Bâb	Resim
Aksaray Nefs	4	200	3	50	5	125
Aksaray	6	50	-	-	8	174
Bekir	6	140	11	275	24	512
Eyyüb-ili	20	500	30	750	69	1714
Hasandağı	1	-	2	50	9	225
Sahra	1	25	3	99	-	-
Aksaray Kazâsı	38	915	49	1224	115	2750
Koçhisar Nefs	2	50	3	75	1	25
Koçhisar Kazâsı	2	50	3	75	1	25
Aksaray Kazâsı	38	915	49	1224	115	2750
Koçhisar Kazâsı	2	50	3	75	1	25
Sancak	40	965	52	1299	116	2800

c. Tabhâne-i Şîr-i Revgan (Susam Yağı)

Sadece 1584 tahririnde, Aksaray şehir merkezinde görülen bu, 1 bâb susam yağı tabhânesinden, alınan resim miktarı 30 achedir. Aksaray Sancağı'nda yetiştirilen ürünler arasında susam bulunmamaktadır. Buradaki tabhânenin 1 bâb oluşu ve resim miktarının azlığı, susam üretiminin ekonomik olmaktan ziyade, halkın kendi ihtiyacını giderecek ölçüde yapılmış olduğunu göstermektedir.

2. Mukataalar

Geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan hükümetin kendisi için yapacağı harcamalara ayrılan vergi ya da öteki türden kaynaklara mukataa denilmektedir. Mukataa gelirlerinin büyük bir kısmını, büyük şehirlerin her türlü iktisadî işletmelerinden alınan resimler, maden işletmeleri, yasaklamalara aykırı işlerden elde edilen cerîmeler ile ticarî tekel maddelerinden sağlanan gelirler oluşturmaktadır¹⁶⁶. Mukataa gelirleri ekseriyetle devlete ait olmakla birlikte vakıflara tahsis edilen, ulûfe karşılığı veya ocaklık olarak verilebilen veya devlet adamlarına has olarak tevzî edilen mukataalar da bulunmaktadır¹⁶⁷.

Mukataa gelirlerinin toplanması ise iltizam ya da emânet usulü ile gerçekleştirilirdi. İltizama verme, geliri daha önceden belirlenmiş devlete ait kaynakların açık artırmaya sokulması yöntemidir. Açık artırma sırasında mukataayı iltizama alan çıkmazsa, devlet bunu işletmek üzere ulufeli bir memur (emin) görevlendirir, buna da emânet usulü ya da *ber-vech-i emânet* denilirdi¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi*, I, s.231.

¹⁶⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.120.

¹⁶⁸ Sahillioğlu, *Türkiye İktisat*, s.66-67; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, 1986, s.21-23.

Koçi Bey, devlet gelirlerinin iltizama (mukataa) verilme uygulamasını Kanunî zamanında, Vezirâzâm Rüstem Paşa tarafından uygulandığını belirtiyorsa da, bu usulün ilk defa II. Mehmed döneminde ihdâs edildiği bilinmektedir¹⁶⁹.

a. Memleha (Tuzla)

Aksaray Sancağı mukataa gelirlerinin en önemlisini, şüphesiz tuz oluşturmaktadır. Tuz, yalnızca beslenme rejiminin vazgeçilmez bir parçası olmakla kalmıyor, aynı zamanda et, balık ve sebzelerin bozulmasını önlemek için imparatorluğun her yanında yaygın olarak kullanılıyordu¹⁷⁰. Bunun yanında tuz üretimi, nakliyatı ve ticareti çok geniş bir kitleye iş imkânı sağlamakta, büyükçe bir sermayeyi harekete geçirmekte, imparatorluğun malî kaynakları arasında küçümsenmeyecek bir yer tutmakta ve devletin sosyal, ekonomik ve malî hayatında mühim bir rol oynamakta idi¹⁷¹. İşte bu nedenlerden dolayı, Osmanlı Devleti tuz üretimi ve dağıtımını özel yönetmeliklerle örgütlemekte¹⁷², tuz madenleri ve yataklarını devlete ait saymakta idi. Ancak özel kişiler tarafından işletilen tuzlalar da bulunmaktaydı. Bu şekildeki tuzlalardan, beşte bir oranında öşür alınırdı. Tuz istihsal eden reâyâ, madenci ve çeltikçi köylüler gibi birtakım vergilerden muâf olduğu halde¹⁷³, çalışma alanında tuz üretilen yerlerdeki ahali için herhangi bir açıklama yapılmamıştır¹⁷⁴.

Koçhisar Memlehası'nın, beş ağızdan oluştuğu bunlardan ikisine Kaldırım, birine Navzanağzı, birine Karacalar ve birine de Tosunağzı denildiği kayıtlıdır. Burada üretilen tuzun, Karaman Eyâleti ve Alâiye Sancağı'ndan, Hamid-ili, Ankara ve Bursa'ya kadar çok geniş bir alana eskiden beri nakledildiği ve buralarda tüketildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁵.

Aksaray Kazâsı'ndan çıkarılan tuzdan öşür alınırken, Koçhisar Kazâsı tuzlası ise mukataa şeklinde işletilmiştir. Öşür alınan tuz miktarı ve vergisi yukarıda belirtildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Koçhisar tuzlası mukataasının geliri tahriirlere göre şöyledir: 1500'de 185.000 akçe olan tuzlanın gelirinden 2.000 akçesi Hatun köyündeki Ömer Bey Zaviyesi'ne ayrılmış, geriye kalan 183.000 akçesi ise şehzade haslarına dâhil edilmiştir¹⁷⁶. 1518'de 300.000 akçeye çıkan

¹⁶⁹ M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi*, (çev. Oğuz Ceylan), İstanbul 1999, s.228-229; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, s.93.

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bk. İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.98 vd.

¹⁷¹ Daha fazla bilgi için bk. Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İFM*, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s.97-99 vd.

¹⁷² R.Anhegger- H. İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber-Mûceb-i Örf-i Osmânî*, Ankara 1956, s.28-35.

¹⁷³ Bk. Halil İnalçık, "Rice Cultivation and Çeltükci-Re'âyâ System in the Ottoman Empire", *Turcica*, XIV, 1982, s.104.

¹⁷⁴ Bk. BOA TT 40, s.812; BOA TT 455, s.630; TKG M TT 131, vr.71a.

¹⁷⁵ Bk. TKG M TT 131, vr.163a.

¹⁷⁶ Bk. BOA TT 46, s.68.

memleha gelirinin, 3.000 akçesi Şeyh Bulduk ve Ömer Bey zaviyelerine tahsis edilmiş, 297.000 akçesi ise padişah hasları içine alınmıştır¹⁷⁷. 1539 tahririnde de memlehanın geliri 300.000 akçede kalmıştır. 1584'te ise, 170.000 akçeye düşmüştür. Koçhisar tuzlasından, elde edilen gelir sancak gelirlerinin 1500'de %16.11'ini, 1518'de %19.32'sini, 1584'te ise %9.24'ünü oluşturmaktadır. İlk ve son tahrir arasında, tuz istihsâli bakımından dalgalanmalar yaşandığı ve bu iniş çıkışın %62.16 - 43.33 arasında değiştiği görülmektedir. Buradaki artış ve yükseliş oranlarının neden kaynaklandığı maalesef bilinmemektedir.

b. İhtisâb

Çarşı ve pazarlardaki işlemlerde, verilen narhtan fazla fiyata satan, kanunlarda belirtilen ve esnaf arasında eskiden beri devam edegelen geleneklere aykırı nitelikte imalat yapan üreticilerden alınan cerîmelere, çarşı ve pazara gelen ve perâkende olarak satılan maddelere konan vergilere ihtisâb rûsûmu denir¹⁷⁸. İhtisâb mukataası, büyük meblağlar getirdiğinden, genellikle iltizama verilmek suretiyle işletilmiştir. Aksaray ihtisâbı Aksaray Sancakbeyi'nin gelirleri arasında idi¹⁷⁹.

Aksaray şehri ihtisâbı, önemli bir yekûn teşkil ederken, Koçhisar ihtisâbı ise ehemmiyetsiz bir miktar oluşturmaktadır. Buna göre 1500'de Aksaray şehri ihtisâbı 7000 akçe iken, 1518 ve 1584 tahrirlerinde 9000 akçe olarak kalmıştır. Buna karşılık Koçhisar şehri ihtisâbı 1500'de görülmezken, 1518'de 1000 akçe olmuş, 1584'te ise 500 akçeye düşmüştür. İhtisâb gelirlerinin sancak gelirlerine oranı ise 1500'de %0.60, 1518'de %0.64 ve 1584'te %0.51'dir.

c. Boyahâneler

XVI. yüzyılda boyahâneler, dokumacılık sanayiinde kullanılan ipliklerin, renklendirilmesi ve kumaşların boyanmasında faaliyet göstermekte olup gelirleri daha çok padişah haslarına dâhil edilmiştir¹⁸⁰. Ancak Aksaray Sancağı'nda mirliva hasları içinde görülmektedir¹⁸¹.

XVI. yüzyıl Anadolu'sunda, kentlerin boyama tesisleri bakımından yoğunluk kazandıkları görülmektedir¹⁸². Karaman ve Rum eyâletlerinde vergilendiri-

¹⁷⁷ BOA TT 1061, s.246.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, Kültür Basın Birliği Yayınları (Basım Yeri ve Tarihi Yok); Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.103 vd.

¹⁷⁹ BOA TT 371, s.108; 387 Numaralı, s.108.

¹⁸⁰ Ünal, *Harput Sancağı*, s.143; Boyahâneler hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Canatar, "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", *OA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 89-104.

¹⁸¹ Bk. BOA TT 371, s.108; 387 Numaralı, s.125.

¹⁸² Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s.188'deki harita.

lebilir boyahânelerin mevcudiyeti, tıpkı cami ve pazar yerlerinin varlığı gibi kentin tanımında kullanılan kıstaslardan biridir. Rum Vilâyeti'nde, boyahânesiz hemen hemen hiçbir kent yok iken, Karaman Vilâyeti'nde Seydişehir, Akşehir ve Ermenek gibi şehirler bir istisna teşkil etmektedirler¹⁸³. Bunun yanında, boyacılık ve boyahânelerin sosyal yaşantıyı da etkilediği ve bu yüzden bu faaliyetin yapıldığı yerlerde bulunan mahalle, hamam ve mescid gibi dinî ve sosyal kurumlara isim olarak verilmiştir¹⁸⁴.

Aksaray Sancağı'nda boyahâne mukataası, sadece Aksaray şehir merkezinde görülmektedir. Boyahânelerden alınan vergiler sancak gelirlerinin 1500'de %0.26'sını 1518'de %0.69'unu, 1584'te ise %1.02'sini teşkil etmektedir. Buna göre 1500'de 3000 akçe olan boyahâne geliri 1518'de 10.800, 1584'te ise 18.400 akçeye çıkmıştır. İlk ve son tahrir arasındaki artış ise %513.33 oranındadır.

d. Meyhâne ve Bozahâne

Meyhâne, köylülerin yaptıkları şıraları getirip sattıkları bir müessesedir. Meyhâneler de mukataa usulü ile işletilmekte olup, bu işin başında birer âmil bulunmaktaydı. Aksaray Kazâsı'nda sadece 1518'de görülen meyhânenin yıllık geliri 1000 akçedir. Bunun sancak geneline oranı, %0.06'dır.

Midhat Sertoğlu, bozahâneler hakkında, "Eskiden insanı şarap gibi sarhoş eden fazla ekşimiş ve afyon karıştırılmış bozanın içildiği yer." şeklinde tarif ettikten sonra "Meyhâneler kapatılıp yıktırıldıkça aynı muameleye bunlar da uğrarlardı. XIX. yüzyıla doğru tamamen ortadan kalkmışlardır"¹⁸⁵ demektedir. Akdağ, Bursa şehri mukataalarından orta derecede öneme haiz olan bozahânelerin yıllık gelirinin 464.280 akçeyi bulduğunu söylemektedir¹⁸⁶.

Aksaray Kazâsı'nda, 1500'de 300 akçe olan bozahâne geliri, 1518'de 360 akçeye çıkmış olmasına rağmen 1584 tahririnde görülmemektedir. Alınan vergilerin sancak geneline oranı, 1500 ve 1518'de %0.02'dir. Görüleceği üzere toplam gelir içinde bunların oranı dikkate alınmayacak kadar küçüktür.

Bozahâne gelirlerinin artması ve eksilmesi, şehir hayatının içinde bulunduğu sıkıntıya delâlet etmektedir. Çünkü, boza dükkânları dışında, içimine ve satılmasına izin verilmeyen bozanın, tüketimindeki azalış çoğalmanın, şehirdeki

¹⁸³ Faroqhi, Kentler ve Kentliler, s.187.

¹⁸⁴ Boyacı Ali Mahallesi ve Mescidi için bk. BOA TT 40, s.801; BOA TT 455, s.577; TKGM TT 565, vr.189b; 387 Numaralı, s.124; TKGM TT 131, TKGM TT 584, vr.75a.

¹⁸⁵ Sertoğlu, *Tarih Lûgati*, s.56.

¹⁸⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi*, I, s.205.

nüfus dalgalanmalarını, refah düzeyini, işsizlik ve onunla birlikte yürüyen toplumsal düzeni ve güvenliği sarsıcı olayların arttığını, belirten bir gösterge olduğu da söylenilmektedir¹⁸⁷.

e. Baş-hâne (Ser-hâne) ve Kassâbân (Kanâre, Selh-hâne)

Kesilen hayvanların baş ve ayaklarının toplandığı ve satıldığı yere baş-hâne veya ser-hâne denilmektedir. 1500'de 300 akçelik geliri olan baş-hâne mukataasına 1518'de rastlanılmamaktadır. 1584'te ise geliri 12.500 akçeye çıkmıştır. Sancak geneline oranına gelince, 1500'de %0.02, 1584'te ise %0.67'dir.

Kassâbân ise, etleri yenen hayvanların kesilip yüzüldükleri yere denilmektedir¹⁸⁸. Osmanlı merkezî yönetimi, sarayın ve halkın et ihtiyacını karşılayan kasaplar üzerinde önemle durmuştur. Ancak cemiyette bu meslek pek arzu edilmediğinden kolay kolay kimse kasaplık yapmak istememiş çoğu zaman devlet emri ile bazı kişiler bu göreve getirilmişlerdir¹⁸⁹. Özellikle zengin taşraların İstanbul'a kasap yapılmasına ilişkin fermanlara rastlanılmaktadır¹⁹⁰. 1579'da, İmparatorluğun sağ ve sol kolundaki kadınlara gönderilen bir hükümde; 200.000 akçe serveti olup kasaplık edebilecek kişilerin İstanbul'a gönderilmeleri istenilmektedir¹⁹¹.

1500'de Aksaray Kazâsı kassâbân geliri 3500 akçedir. 1518 ve 1584'te bu kalem, *bâc-ı pazar* vergisi içine alınmıştır. Sancak geneline oranı ise %0.31'dir.

f. Kabbân (Kapan)

Lûgat manası "*büyük terazi*" olan *kapan* daha çok, "*malları tartıp resimleri toplamak için bu tartı aletinin bulunduğu kervansaray veya çarşı*" olarak kullanılmaktadır¹⁹². Buna göre 1500'de 160 akçe olan Koçhisar kapan resmi 1518'de 200 akçeye çıkmış, 1584'te ise hâli duruma düşmüştür. Aksaray Kazâsı'nda ise 1500'de 1400 akçe gelire sahip iken 1518 ve 1584'te *bâc-ı pazar* resmi içerisinde mütalaa edilmiştir. Sancak geliri içindeki oranı 1500'de %0.12 iken, 1518'de %0.01'e düşmüştür.

G

¹⁸⁷ Akdağ, Türkiye'nin İktisâdi, I, s.286.

¹⁸⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1040.

¹⁸⁹ Kazıcı, *İhtisâb Müessesesi*, s.101-105; S. Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s.280.

¹⁹⁰ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s.280; Kazıcı, *İhtisâb Müessesesi*, s.101-105

¹⁹¹ BOA MD XXIX, s149, hüküm 332.

¹⁹² İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal*, s.453; Karaman Eyâleti kanun-nâmesinde sadece un kapanı resmi hakkında bilgi verilmiştir. Bk. TKGM TT 104, vr.1b; Karşılaştırma için bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*", III, s.314; Erdoğan, *Kanunnâmeler*, s.503.

. Mukataa-i Çayır

Aksaray şehri civarındaki çayırların her üç tahrirde de mukataaya verildiği görülmektedir. Buna göre 1500, 1518 ve 1584 tahrirlerinde çayır mukataası gelirleri 300'er akçedir. Toplam gelir içindeki yeri, 1500'de 0.02, 1518 ve 1584'te %0.01'dir.

h. Mahsul-i Ser-Asesân

Şehir hayatını ilgilendiren başka bir vergi ise resm-i asesân'dır. Kanun-ı asesâna göre, dükkânların her biri, ayda birer akçe resm-i asesiyeye vermek zorundaydı¹⁹³. Konya şehrinde ise dükkândan dükkâna muayyen olan resim alınagelmıştır. Fakat bedesten dükkânlarından ases, akçe almaz bedestenci alırdı¹⁹⁴. Buna göre 1584'te Aksaray şehir merkezinden tahsil edilen mahsul-i ser-asesân 2760 akçedir. Toplam gelir içindeki oranı ise %0.15'tir.

Bunların dışında, 1500'de Koçhisar Kazâsı'nda ismi belirtilmeksizin mukataa olarak kaydedilmiş olan 250 akçelik bir gelir da bulunmaktadır.

ı. Âdet-i Mîrâbiye

Sulama ve su dağıtım işleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Akarsuların herkesin arazisine muntazam şekilde dağıtılmasına ve nöbetle akıtılmasına nezâret eden kimseye de mîr-i âb veya su ağası denilirdi. Mîr-i âblık mukataa suretiyle alınırdı¹⁹⁵. Karaman Eyâleti Kanunnâmesi'nde Konya için resm-i mîrâbiye, bir dönüm bağdan bedel-i öşr otuz akçe, iki akçe de şakirdâne; ziraat olmayan yer sulandığında dönümüne dörder akçe eskiden beri alındığı belirtilmiştir¹⁹⁶. Şu halde Aksaray Kazâsı'ndan 1500'de 440 akçe resm-i mîrâbiye alınırken, 1518 ve 1584 tahrirlerinde 500'er akçe alınmıştır. 1518'de Aksaray ve Koçhisar kazâlarındaki mîrâbiyenin bâd-ı hevâ grubuna dâhil edildiği görülmektedir. Buna göre, sancak geliri içindeki oranı, 1500'de %0.03, 1584'te ise %0.02'dir.

i. Resm-i Keyl

Sadece 1500 tahririnde, Aksaray şehir merkezinde görülen ve yıllık 1000 akçe takdir biçilen bu resim hakkında, “*elçilere ve sâir ziyâfet lâzım olana harc oluna*” şeklinde bir açıklama yapılmış ve toplam hâsıla dâhil edilmemiştir¹⁹⁷. Bu verginin sancak geneline oranı, %0.08'dir.

¹⁹³ Abdülkadir Özcan, “Asesbaşı”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s.464.

¹⁹⁴ TKGM TT 104, vr.1b.

¹⁹⁵ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, s.542-543; Sertoğlu, *Tarih Lûgati*, s.226.

¹⁹⁶ TKGM TT 104, vr.2a-2b; Karşılaştırınız. MK, M. Ferit Uğur Ktp. No.1.174, vr.94a.

¹⁹⁷ BOA TT 40, s.807.

F- TİCARET RESİMLERİ

1. Bâc ve Tamga

Genel olarak, “*vergi ve resim*” manasına kullanılan *bâc* kelimesinin¹⁹⁸ aslı Farsça olup “*hisse, pay*” anlamına gelmektedir¹⁹⁹. Şehirlerde alınıp satılan her çeşit maldan, dokunan kumaşlardan ve kesilen hayvanlardan alınan damga vergisine “*bâc-ı tamga*” denmektedir²⁰⁰. Osmanlılar döneminde, bâc teriminin “*pazar vergisi*” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı istisnalar dışında, pazara getirilip satılan her çeşit maldan alınan bu verginin miktarı da satılan mala, değerine, satanın yerli veya taşralı olmasına göre değişmekte idi²⁰¹. Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi’nde, taşradan koyun getirip satandan iki koyuna bir akçe alınırken yerli kasaplardan dört koyuna bir akçe bâc alındığı belirtilmektedir²⁰². Hayvanlardan alınan bâc miktarı ise her bölgenin örfüne göre farklılıklar arz etmektedir. Ancak her çeşit mal için yük başına veya hayvan başına 2 akçe bâc alınması genel bir uygulama gibi görünmektedir²⁰³. Bunun yanında, pazarı olmayan köylerde satılardan ve bağ, bahçe, dükkân, ev ve değirmen gibi mülk satışlarından da bâc alınmamaktadır²⁰⁴.

1500 tahririnde sancaktaki bâc vergilerinin durumu şöyledir. Aksaray Kazâsı’nda ayak bastı, dışarıdan şehre gelip satılan çuzlâk (iç yağı) yükü ve at pazarı bâcları ile resm-i arûs, cürm, bâd-ı hevâ, yava, kaçgûn ve beytülmâl vergileri birleştirilerek 13.666 akçe olduğu belirtilmiştir. Koçhisar Kazâsı’nda ise kazâdan geçen her deve yükü için 2 akçe, at yükü içinde 1 akçe alınacağı kaydedilmiş, buna göre bu kalemin yıllık geliri ise, 10.000 akçe olarak tespit edilmiştir.

1518’de Aksaray Kazâsı’nda, kabbân ve kanâre resimleri, bâc-ı pazar ile birleştirilerek tek bir kalem oluşturulmuş toplam gelirleri ise 7000 akçeyi bulmuştur. Koçhisar Kazâsı’nda ise bâc-ı pazar, 10.000 akçeye çıkmıştır.

1584’te ise, yine kabbân, kanâre ve ganem-i kassâbân resimleri ile Aksaray bâc-ı pazarı birleştirilerek, yıllık 5000 akçe gelir takdir edilmiştir. Bir başka bâc geliri de galle ve bez vergileridir. Burada ise Aksaray ve İç-il sancakları ile Karaman ve Adana vilâyetlerinin bâc-ı keyl ve resm-i tamga-i kirbâsı birleştirilerek gelir belirtilmeden hass-ı humâyûna mukataa olarak yazılmıştır.

¹⁹⁸ Fuad Köprülü, “Bâc”, *İA*, II, Eskişehir 1997, s.189; Geniş bilgi için bk. Süleyman Sûdi, *Defter-i Muktesid*, s.267-297.

¹⁹⁹ Celal Yeniçeri, “Bâc”, *DiA*, IV, İstanbul 1991, s.411.

²⁰⁰ Köprülü, “Bâc”, s.189.

²⁰¹ Yeniçeri, “Bâc”, s.412.

²⁰² 387 Numaralı, s.4.

²⁰³ Yeniçeri, “Bâc”, s.412.

²⁰⁴ 387 Numaralı, s.4; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, s.313-314.

Karaman Eyâleti'nde bâc-ı gallât, her yirmi akçede bir akçe alınırken, kurbâs-ı penbe hımlından (yükünden) iki akçe alınmaktadır²⁰⁵. Bu tarihte, Koçhisar Kazâsı'nın bâc-ı pazar geliri sadece 1200 akçedir. Tahrirlere göre alınan verginin sancak geneline oranı, 1500'de %2.06, 1518'de %1.09, 1584'te ise %0.33'tür.

G- ARIZÎ VERGİLER

1. Bâd-ı hevâ

Bâd-ı hevâ, kimden ne zaman ve ne miktarda alınacağı önceden belli olmayan zuhûrâta bağlı resm-i arûs, resm-i tapu, âdet-i deştânî, abd-ı âbık ve keniz, yava, beytûlmâl, mâl-ı gâyib ve mâl-ı mefkûd, cürm ve cinayet ve duhân resmi gibi vergileri ifade eden bir terimdir²⁰⁶. Bu resimlere "*rûsûm-ı serbestiye*" veya "*rûsûm-ı niyâbet*" de denilmektedir²⁰⁷. Resim miktarı, tahrir eminince, timar arazisinin genişliğine ve reâyânın nüfus durumuna göre tahmini olarak hesaplanır ve deftere kaydedilirdi. Bazen tahminde, 1500 tarihli defterde olduğu gibi köy hâsıllarını yuvarlak ve kesirsiz rakamlar haline getirmek gibi kaygıların olduğu görülmektedir. Buna göre küsuratlı birimler sonu 0 veya 5 ile biten rakamlara tamamlanmaktadır²⁰⁸. Meselâ Eksenuz köyünün bâd-ı hevâ dışındaki vergileri 1763 akçe iken 102 akçelik de bâd-ı hevâ resmi eklenerek toplam hâsıl 1865 akçeye tamamlanmıştır²⁰⁹. Yine Kayacık köyünün gelirleri 518 akçe iken buna 42 akçelik bâd-ı hevâ resmi ilâve edilerek toplam hâsıl 560 akçeye tamamlanmıştır²¹⁰.

1500 ve 1518 tahrirlerinde, köy ve cemaatlerde, bu gelirlerin tamamı bâd-ı hevâ başlığı altında verilirken şehir merkezlerindeki vergi kalemlerinde bâd-ı hevâ resimlerinin birleştirildiği görülmektedir. 1584'te ise köy ve mezraalarda "*bâd-ı hevâ ve resm-i arûs*" ile "*resm-i tapu-yı zemin ve deştânî*" başlıkları altında toplanmıştır.

Bâd-ı hevâ gelirleri, tahrirlere göre burada ele alacak, ancak bu vergiyi oluşturan birimler üzerinde durulmayacaktır. Buna göre, 1500'de 38.190 akçe olan bâd-ı hevâ vergisinin 26.816 akçesi Aksaray, 11.374 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan tahsil edilmiştir. Bunun yanında resm-i arûs, cürm, bâd-ı hevâ, yava, kaçgûn ve beytûlmâl gibi kalemler de ayak bâcı vergisi içerisine dâhil edilmiş olduğundan bunlardan alınan gelir maalesef tespit edilememiştir.

²⁰⁵ TKGM TT 104, vr.2a.

²⁰⁶ Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.416-418.

²⁰⁷ Yediyıldız, *Ordu Kazâsı*, s.125.

²⁰⁸ Benzer durum için bk. Ünal, *Harpüt Sancağı*, s.148; Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.128.

²⁰⁹ BOA TT 40, s.824.

²¹⁰ BOA TT 40, s.854.

1518'de, 159.125 akçe olan bâd-ı hevâ grubu resminin 105.585 akçesi Aksaray, 53.540 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Aksaray ve Koçhisar kazâlarında, serbest olmayan timarlardaki ganem resminin yarısı ile mîrâbiye vergileri de bâd-ı hevâ grubu içerisine dâhil edilmiştir.

1584 tahririnde ise bâd-ı hevâ grubu vergilerinin toplamı 162.818 akçedir. Bunun 67.801 akçesi resm-i tapu-yı zemin ve deştbâni geliri (53.021 akçesi Aksaray, 14.780 akçesi Koçhisar Kazâsı'ndan) iken 57.017 akçesi de bâd-ı hevâ ve arûsâne vergisidir (46.852 akçesi Aksaray, 10.165 akçesi Koçhisar Kazâsı'ndan). Geriye kalan 38.000 akçe de bu grubu oluşturan kalemlerden müteşekkildir (22.000 akçesi Aksaray, 16.000 akçesi Koçhisar Kazâsı'ndan). Alınan vergilerin sancak geneline oranı, 1500'de %3.32 iken, 1518'de %10.25'e çıkmış, 1584'te ise %8.85'e düşmüştür.

a. Dönüm ve Tütün (Duhân) Resmi

İnalcık, dönüm resminin, çift resmi gibi “daha çok toprağa bağlı bir raiyyet vergisi olduğunu” belirterek, kanunlarda dönüm akçesi, dönüm hakkı ve resm-i zemin adları ile anıldığını, bu tip toprakları işleyen şahıslara da genel olarak “hariç raiyyet” denildiğini ifade eder²¹¹. Toprak bölümünde bu mevzu anlatılmış olduğundan burada tekrar edilmeyecektir.

Kanunnâmelerde, *duhâniye*, *resmi dud*, *resm-i baca*, *tütüncek* gibi muhtelif adlar altında geçen tütün resmi; daha ziyade yörük, yüzdeci, yağcı, küreci, tatar ve türkmen taifesi gibi yerleşik olarak bir yerde oturmayan, bir sipâhinin arazisine geçici bir zaman için genellikle kışlamak üzere gelip yerleşen, fakat ziraat yapmayan ve evli olan yani müstakil bir ev tütüren, hariç raiyyetin ödediği bir vergidir²¹². Şahsa bağlı raiyyet rûsûmu arasında mütalaa edilmesi gereken tütün resminin miktarı değişik bölgelere göre 3 akçeden 60 akçeye kadar çıkmaktadır²¹³.

Duhân resmi, sadece Aksaray Kazâsı'nda mevcut iken, zemin resmi her iki kazâda da görülmektedir. Tahrirlere göre, bunlardan alınan vergi miktarları ise şöyledir: 1500'de 284 akçe resm-i tütünlük, 1518'de 250 akçelik resm-i duhân, 1584'te ise 812 akçelik resm-i duhân alınmıştır. 1500 ve 1518 tahrirlerinde zemin ve dönüm resmine rastlanmazken 1584'te sancak dâhilinde bunlardan 3994 akçe alınmıştır. Bunun 3576 akçesi Aksaray, 418 akçesi de Koçhisar Kazâsı'ndan tahsil edilmiştir. Bunların sancak geneline oranı ise 1500'de %0.02, 1518'de %0.01, 1584'te %0.21'dir.

²¹¹ İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, s.592.

²¹² İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, s.593; Çağatay, “Vergi ve Resimler”, s.505.

²¹³ İnalçık, “Raiyyet Rûsûmu”, s.594; Çağatay, “Vergi ve Resimler”, s.506.

H- AKSARAY VE KOÇHİSAR ŞEHİRLERİNİN İKTİSADÎ DURUMU

1. Aksaray Şehri İktisadî Yapısı

Aksaray şehrindeki iktisadî faaliyetleri, Faroqhi'nin yaptığı gibi, ziraat, ticaret ve sanayi olmak üzere üçe ayırmak mümkündür²¹⁴. 1500 tahririnde tarım sektöründen elde edilen gelir 31.590 akçe iken, sanayiden 10.080, ticaret veya hizmet sektöründen sağlanan gelir ise 20.666 akçedir. 1518'de tarımdan 27.000, sanayiden 13.110, ticaret veya hizmet sektöründen 23.500 akçe gelir kaydedilmiştir. 1584'te ise tarımdan 23.700, sanayiden 15.455, ticaret veya hizmet sektöründen ise 29.470 akçe vergi tarh edilmiştir.

Faroqhi, 1584 tahririnde, Aksaray şehir gelirlerinin 36.200 akçesinin tarım gelirlerinden oluştuğunu belirtmektedir²¹⁵. Ancak burada bulunabilen rakamlar 23.700 akçede kalmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere her üç tahrirdeki şehir gelirlerini oluşturan vergi birimleri tek tek ele alınmış olmasına rağmen bu sayı elde edilememiştir. Ayrıca aynı yerde şehir gelirlerinin toplamı 64.755 akçe olarak verilmiştir. Oysa toplam hâsıl 68.625 akçedir.

Tarım ürünleri içerisinde en fazla pay hububata ait iken ikinci sırada bağcılık gelmektedir. Sanayi grubunda boyahâneler başı çekerken hizmet sektöründe ise bād-ı hevâ türü vergiler en fazla gelir getiren kalemlerdir.

Aksaray şehirde ticarî ve iktisadî yapının gelişimini, vakıf defterlerindeki dükkân, çarşı ve pazarların adet ve isimlerini dikkate alarak takip etmek mümkündür. Buna göre 1476'da²¹⁶ 2'si kasap 33 dükkânın²¹⁷ 1380 akçe geliri bulunmaktadır. Bu dükkânlardan 25'i Konya'daki Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti vakfına²¹⁸ gelir yazılmış, 1483'te²¹⁹ 20'si haffâf 91 dükkânın 4700 akçelik geliri görülmektedir. Bunlardan 20'si Mevlânâ Türbesi'ne²²⁰, 71'i (32'si harap) Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti'ne²²¹ vakfedilmiştir. 1500'de²²² 20'si haffâf, 1'i debbağ, 1'i sarrâç, 1'i haddâd, 2'si hallâc, 2'si bezzâz, 6'sı mumhâne olmak üzere toplam 173 adet dükkânın 9269 akçelik geliri bulunmaktadır. Bunlardan 68'i

²¹⁴ Faroqhi, "Taxation and Urban", s.47-48; Gümüşçü de Karaman şehir gelirlerini böyle bir ayrıma tabi tutmuştur. Bk. *Larende*, s.80-83.

²¹⁵ Faroqhi, "Taxation and Urban", s.44.

²¹⁶ TKGM TT 564.

²¹⁷ Tamamı ya da dörtte bir hissesi vs. vakfa yazılmış olan dükkânlar tam dükkân olarak kabul edilmiştir.

²¹⁸ TKGM TT 564, vr.9a

²¹⁹ MC:O:116/1.

²²⁰ MC:O:116/1, vr.3a.

²²¹ MC:O:116/1, vr.9b.

²²² TKGM TT 565.

(18'i harap) Karamanoğlu İbrahim Bey İmâreti'ne²²³, 20'si Mevlânâ Türbesi'ne²²⁴, 29'u Mevlânâ Celâleddin²²⁵ ve 14'ü de Mevlânâ Şemseddin²²⁶ vakıflarına gelir olarak kaydedilmişlerdir. Mevlânâ Türbesi ve Mevlânâ Celâleddin ayrı vakıflarmış gibi görünüyorsa da aslında bu ikisi Konya'daki tek bir vakfı işaret etmektedir. Ne var ki, Konya ve Aksaray vakıfları içinde ayrı ayrı Mevlânâ Celâleddin vakıflarından ve gelirlerinden söz edilmiş, fakat bu husus önceki ve sonraki defterlerle desteklenmemiştir.

1530 yılında şehirde 95 adet dükkânın²²⁷ mevcudiyeti görülmekte fakat defterin icmâl olması hasebiyle bunların niteliği ve gelirleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 95 dükkândan 38'inin Karamanoğlu İbrahim Bey İmâreti vakfına ait olduğunu söyleyebiliriz²²⁸. Bir önceki dönemde aynı vakfın dükkân sayısı 68 iken 38 olarak verilmesi bu dönemde, harap durumdaki dükkânların dikkate alınmadığını göstermektedir.

1584'te²²⁹ ise 3 kasap, 3 haddâd, 23 haffâf, 1 börekçi, 4 debbağ, 1 kürkçü, 1 ser-hâne olmak üzere toplam 188 adet dükkânın²³⁰ vakıf geliri 10.580 akçedir. Faroqhi, bu tarihte Aksaray'daki dükkân sayısını 1500 tarihindeki gibi 167 olarak verir²³¹. Buradaki dükkânlardan 68'i Karamanoğlu İbrahim Bey İmâreti, 20'si Mevlânâ Türbesi, 17'si Mevlânâ Muslihiddin Mektebhânesi, 13'ü de Mevlânâ Şemseddin vakıflarının gelir kalemlerini oluşturmaktadır²³².

Vakıf defterlerinde zemin-i dükkân adıyla kaydedilen, kendisinden ziyade üzerinde bulunduğu arsanın veya "*giriş katlarının*"²³³ kast edildiği yapılar ise yukarıdaki rakamlara ilâve edilmemiştir. Bu gayrimenkulleri işleyenler ilgili vakıflara dükkân kirası yerine, binanın üzerine yapıldığı arsanın veya yerin kirasını verdiklerinden bu isimle anılmış olmalıdır. 1500'de 32 adet olan bu zeminlerin üzerindeki dükkânların hepsi harap durumdayken, 1584'te yine aynı sayıdaki zeminler mamur hale getirilmiş ve üzerlerine kira geliri yazılmıştır.

Dükkânların dışında en önemli ticarî ve iktisadî alanlar şüphesiz bedesten, çarşı ve pazarlardır. Bedesten, merkez cami ile birlikte Osmanlı şehir merkezinin

²²³ TKGM TT 565, vr.11b.

²²⁴ TKGM TT 565, vr.4a.

²²⁵ TKGM TT 565, vr.191a.

²²⁶ TKGM TT 565, vr.191b.

²²⁷ 387 Numaralı, s.139.

²²⁸ 387 Numaralı, s.138.

²²⁹ TKGM TT 584.

²³⁰ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, Tablo II.

²³¹ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, Tablo II.

²³² TKGM TT 584, vr.5b, 20a, 75b, 83a.

²³³ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, Tablo II, dipnot 2.

temel unsuru içerisinde gösterilmektedir. Çarşının ise bu iki yapı etrafında geliştiği ifade edilmiştir²³⁴. Buna göre Aksaray'daki esnaf kuruluşları ve meslekî zümreler bedesten²³⁵ ile Ulu Cami çevresinde şekillenmiş olmalıdır. Şehirdeki meslek kuruluşları hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte mahalle, çarşı ve pazar isimlerine bakarak buradaki meslek kolları ve iktisadî hayat hakkında yorum yapmak pekâlâ mümkündür. Bu durumda çeşitli kaynaklarda zikredilen çarşı ve pazar isimleri şunlardır: Börekçi Çarşısı²³⁶, Haddadân Çarşısı²³⁷, Haffâflar Çarşısı²³⁸, Attarlar Çarşısı²³⁹, Demürkapu Çarşısı²⁴⁰, Penbe Çarşısı²⁴¹, Kazâncılar Çarşısı²⁴², Kılıççılar Çarşısı²⁴³, Büyük Çarşı²⁴⁴, Bezzâz Çarşısı (Bedesten)²⁴⁵, Aksaray Pazarı²⁴⁶, Ulu Pazar²⁴⁷, İplik Pazarı²⁴⁸, Eskiciler Pazarı²⁴⁹, Koyun Pazarı²⁵⁰, Alu Pazarı²⁵¹, Taş Pazarı²⁵², Kalem Pazarı²⁵³, Tir Pazarı²⁵⁴, Bora Pazarı²⁵⁵, Muymbahâne²⁵⁶, Bulgurhâne²⁵⁷, Çömlekçiler²⁵⁸, Debbâğlar²⁵⁹ gibi çarşı ve pazarlar Aksaray'daki ticarî canlılığa delalet etmektedirler.

Çarşı ve pazarların dışında ticaret hayatının içinde yer alan bir diğer unsur ise han ve kervansaraylardır. Daha çok Selçuklu dönemi klasik ticarî yapıları olan kervansaraylardan, Aksaray'da 4 adet bulunmaktadır. Hacı Şükrullah²⁶⁰ ve Ahi

²³⁴ Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, II, Ankara 1973, s.778.

²³⁵ TKGM TT 564, vr.186b, 188b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.84a; Konyalı, Aksaray'da biri eski isimsiz diğeri Ali Paşa Bedesteni olmak üzere iki bedestenin bulunduğunu belirtir. Bk. Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.534, 537; Başka bir kaynakta bu isim Arifi Bey şeklinde geçmektedir. Bk. Totaysalgır, *Aksaray Vilâyeti*, s.41.

²³⁶ TKGM TT 584, vr.80b.

²³⁷ Demirciler Çarşısı; TKGM TT 584, vr.83a.

²³⁸ Ayakkabıcılar; TKGM TT 584, vr.76b, 79b; Kahraman, *Karaman Vilâyeti Vakıfları*, s.23.

²³⁹ Kahraman, Karaman Vilâyeti Vakıfları, s.232.

²⁴⁰ Kahraman, Karaman Vilâyeti Vakıfları, s.232.

²⁴¹ Pamuk Çarşısı; TKGM TT 584, vr.83a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.195, Pamukçular Mahallesi.

²⁴² TKGM TT 584, vr.73b.

²⁴³ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.2425.

²⁴⁴ TKGM TT 584, vr.83a.

²⁴⁵ TKGM TT 584, vr.83a.

²⁴⁶ TKGM TT 584, vr.74b.

²⁴⁷ TKGM TT 565, vr.192a.

²⁴⁸ BOA TT 40, s.787.

²⁴⁹ TKGM TT 565, vr.186a; TKGM TT 584, vr.74b.

²⁵⁰ TKGM TT 565, vr.191b; TKGM TT 584, vr.75b.

²⁵¹ Meyve Pazarı; TKGM TT 565, vr.192a.

²⁵² TKGM TT 564, vr.74a; TKGM TT 565, vr.194a; TKGM TT 584, vr.78a.

²⁵³ TKGM TT 564, vr.76a; TKGM TT 565, vr.183b; TKGM TT 584, vr.74a.

²⁵⁴ Ok Pazarı; BOA TT 40, s.799; BOA TT 455, s.574; TKGM TT 131, vr.5b.

²⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.195.

²⁵⁶ Keçi kılı dokunan yer; TKGM TT 565, vr.180b.

²⁵⁷ TKGM TT 565, vr.194b; TKGM TT 584, vr.78a.

²⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.195.

²⁵⁹ BOA TT 40, s.791; BOA TT 455, s.573; TKGM TT 131, vr.8a.

²⁶⁰ TKGM TT 565, vr.179b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

Süleyman Kervansarayı her üç dönemde²⁶¹ de görülürken, Alaca Kervansarayı'na sadece 1500 tahririnde²⁶², isimsiz bir kervansaraya ise 1500 ve 1518 tarihlerinde²⁶³ rastlanılmaktadır.

Aşağıdaki Tablo LXII'ye bakarak Aksaray şehrinde imalat sektörünün boyahâneler dışında oldukça sönük olduğu söylenilebilir. Dokumacılık yapılan hemen her merkezde boyacılık da bulunmaktadır²⁶⁴. Şehirdeki vergileri dikkate alarak ne tür bir tekstil üretiminin yapıldığı hakkında tahmin yürütmek oldukça güçtür. Çünkü boyahânelerden alınan verginin dışında bir de damga-ı kirpâs'dan bahsedilmekte, fakat bunun Karaman, İç-il ve Adana damga-ı kirpâsları ile birlikte hass-ı humâyûn'a geliri belirtilmeden, dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Ancak, Aksaray'ın Pamuk Çarşısı, İplik Pazarı, Muytabhâne ve Bedesten gibi çarşı ve pazarlarının bulunmasının yanında, Selçuklulardan itibaren ünlü bir dokuma merkezi olmasına ilâveten, halı ve kilimleriyle de meşhûr bir şehir olduğu bilinmektedir²⁶⁵. XIII- XIV. yüzyılda şehirde imal edilen perdelerin, genç kızların çeyizlerini süslediği²⁶⁶, burada koyun yünüyle dokunan halı ve kilimlerin eşine başka hiçbir yerde rastlanılmadığı, bu malların Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve Türk ülkelerine sevk olunduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır²⁶⁷. Yine vakıf dükkânlarından en az 20 – 23'ünün haffalara ait olması tekstil sektörünün ki

Aksaray özelinde boyacılık ile tekstil sektörünün birbirini desteklediği ve beslediği yukarıda anlatılanlar çerçevesinde pekâlâ söylenebilir. Bunun yanında Vakıf defterinde adları zikredilen dükkânlardan en az 20-23'ünün haffaf (ayakkabıcı) olması nedeniyle şehirdeki güçlü meslek kollarından birinin de bu sektör olduğu açıktır. Tekstil ve ayakkabıcılık (dericilik, saraçlık) sektörü dışında demircilik, bakırcılık, çömlekçilik, börekçilik, kürkçülük, hallaçlık, kasaplık ve silah yapımı gibi zanaatların da icra edildiği görülmektedir. Şehirdeki esnaf zümrelerinin tamamı tabiki yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Ancak mevcut kaynaklardan dökümü yapılabilen meslek kolları da maalesef bunlarla sınırlıdır.

²⁶¹ TKGM TT 565, vr.186a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.81b.

²⁶² TKGM TT 565, vr.179a.

²⁶³ TKGM TT 565, vr.186a; 387 Numaralı, s.135.

²⁶⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s.635.

²⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Bekir Deniz, "Geçmişte ve Günümüzde Aksaray Halıları- I", *Aksaray ve Cemâleddin-i Aksarâyî Sempozyumu*, Aksaray 1994, s.171-198.

²⁶⁶ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlâna ve Etrafindakiler)*, (çev. Tahsin Yazıcı), II, İstanbul 1987, s.118.

²⁶⁷ İbn Batuta, *Seyahatnâme*, s.324.

Öte yandan, ihtisâb ve bâc vergilerinden elde edilen gelirlerin niteliği, bir bölgedeki şehir ve ticaret hayatının gelişmişliğinde kullanılan en önemli göstergelerden biri olduğu kabul edilmektedir²⁶⁸. Bu kalemlerden alınan vergiler önemli bir yekûn teşkil etmemekle birlikte Anadolu kentleri içerisinde Aksaray, orta ölçekli bir şehir olarak tanımlanabilir. Bütün bunlar bir şehirdeki ticarî ve iktisadî yapının sadece vergilerle değerlendirilemeyeceği aynı zamanda farklı kaynakların da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Tablo LXII- Aksaray Şehrinden Alınan Vergiler (1500-1584)

VERGİLER	Sektör	1500	1518	1584
Öşr-i galle	T	14.000	-	-
Öşr-i gendüm	T	-	7.500	7.000
Öşr-i şa'ir	T	-	7.500	5.000
Öşr-i bağ	T	5.000	4.500	5.000
Öşr-i bağ ve bostan	T	3.500	-	-
Öşr-i bahçe ve bostan	T	-	3.500	3.000
Öşr-i kovan	T	790	700	-
Öşr-i kovan-ı merdüm-i şehir ikişer akçe alınır. Amma hânce alıb gidenden birer akçe mirliwa ve birer akçe toprak sahibine verirler	T	-	-	900
Resm-i ağnam	T	7.000	3.000	2.500
Mukâtaa-i çayır der civâr-ı şehir fi sene	T	300	300	300
Resm-i keyl elçilere ve sâir ziyâfet lâzım olana harc oluna fi sene	T	1.000	-	-
	T	31.590	27.000	23.700
Resm-i âsiyâb	S	1.380	900	900
Âsiyâb-ı kebir fi sene	S	-	-	3000
Âsiyâb-ı Hoca Ahmed fi sene	S	-	-	800
Resm-i bezirhâne	S	200	50	125
Resm-i tabhâne-i şir-revgan 1 bâb	S	-	-	30
Mukâtaa-i kabbân	S	1.400	-	-
Mukâtaa-i boyahâne fi sene	S	3.000	10.800	14.400
Mukâtaa-i boyahâne	S	-	-	4.400
Mukâtaa-i başhâne	S	300	-	-
Başhâne	S	-	-	12500
Mukâtaa-i bozahâne fi sene	S	300	360	-
Mukâtaa-i meyhâne fi sene	S	-	1.000	-
Mukâtaa-i kassâbân	S	3.500	-	-
Mukâtaa-i bâc-ı keyl ve resm-i damga-i kirpâs ki der-vilâyet-i Aksaray, min ve kirpâs fi damga ki ez-vilâyet-i Karaman, min ve kirpâs-ı liva-i lç-il ve kirpâs-ı vilâyet-i Adana dâhildir.	S	-	-	-
	S	10.080	13.110	36.155
Mukâtaa-i ihtisâb fi sene	H	7.000	9.000	9.000
Mahsül-i ser-asesân	H	-	-	2.760
Mukâtaa-i ayakbâcı ve hâriden gelüb şehirde çuzlak yük bâcı ve bazâr-ı esb ve resm-i arûs ve cürm ve bâd-ı hevâ ve yava ve kaçğun ve beytülmal	H	13.666	-	-
Bâc-ı bazâr-ı Aksaray, maa resm-i kabbân ve resm-i kanâre ve ganem-i kassâbân	H	-	-	5.000
Bâc-ı bazâr maa resm-i kabbân ve resm-i kanâre	H	-	7.000	-
Bâd-ı hevâ an-resm-i arûs ve cürm-i cinâyet	H	-	6000	6.000
Resm-i tapu-yı zemin ve deştbanî	H	-	-	5.610

268 Yediıldız, *Ordu Kazası*, s.129.

Beytümâl-ı nefsi-i Aksaray ve mâl-ı gâyib ve mâl-ı mevkûd ve yava ve kaçgûn ve abd-ı âbık	H	-	1500	1.100
	H	20.666	23.500	29.470
Defterde Kayıtlı Olan Toplam		61.636	63.610	100.700
Hesaplanan Toplam		62.336	63.610	89.325

T. Tarım, S. Sanayii, H. Hizmet

2. Koçhisar Şehri İktisadî Yapısı

1500 tahririnde 22.655 akçe olan şehir merkezi gelirleri, 1518’de 27.402 akçeye çıkmış, 1584’te ise 17.100 akçeye düşmüştür. Koçhisar şehrinde her üç tahrirde de tarım sektörü, en fazla paya sahiptir. Aksaray’da olduğu gibi burada da hububat ziraati ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise hizmet sektörü temayüz etmektedir. 1500 ve 1518 tahrirlerinde bu grubun içinde yer alan bâc ve pazar vergilerinin fazlalığı, 1584’te ise söz konusu vergilerin görülmediği gibi diğer tahrirlere nazaran şehir merkezinden elde edilen gelirlerin de azaldığı dikkat çekmektedir.

Koçhisar şehir merkezinde su değirmenleri ve bitkisel yağ çıkaran bezirhanelerin dışında sanayi veya imalat sektörü diye adlandırabilecek herhangi bir işletme bulunmamaktadır. Ayrıca, tuz işletmelerinden elde edilen gelirler de buraya dâhil edilmemiştir. Zaten yukarıda da belirtildiği üzere şehir merkezindeki nüfus, orta ölçekli bir köyden biraz daha fazladır.

Tablo LXIII- Koçhisar Şehrinden Alınan Vergiler (1500-1584)

VERGİLER	Sektör	1500	1518	1584
Öşri Galle	T	7.455	10.000	-
Öşri Gendüm	T	-	-	4.319
Öşri Şa'ir	T	-	-	3.100
Öşri Bağ	T	1.130	-	-
Öşri Bağ ve meyve	T	-	2.000	1.200
Öşri Bostan	T	50	50	151
Bağçe	T	-	-	100
Öşri Kovan	T	60	200	318
Resm-i Ağnam	T	900	500	1.000
Resm-i Raiyyet	T	-	-	3.512
Resm-i Çift	T	1.422	1.496	-
R. Bennâk	T	384	384	-
Resm-i Caba	T	54	72	-
	T	11.455	14.702	13.700
Resm-i Bezirhâne	S	50	75	25
Resm-i Âsiyâb	S	90	135	135
Bâc-ı Kabbân fi sene	S	160	200	-
	S	300	410	160
Resm-i İhtisâb	H	-	1.000	500
Bâd-ı hevâ	H	900	1.290	1.000
Resm-i Tapu-yı zemin	H	-	-	540
Bâc Geçer deve yüküne iki akçe at yükünden bir akçe alalar, fi sene	H	10.000	-	-

Bâc-ı Bazâr fi sene	H	-	10.000	1.200
	H	10.900	12.900	3.240
Defterde Kayıtlı Olan Toplam		23.355	27.662	17.100
Hesaplanan Toplam		22.655	27.402	17.100

T. Tarım, S. Sanayii, H. Hizmet

Tablo LXIV- Aksaray Sancağı'ndan Alınan Vergiler (1500)*

Kazâsı	Öşürler	Raiyyet Rûsûmu	Diğer Resimler	Detaysız	Toplam
Aksaray	525.945	78.031	192.525	2.362	798.863
Koçhisar	62.989	16.437	270.032	-	349.458
Toplam	588.934	94.468	462.557	2.362	1.148.321

* Buradaki rakamlar vergi kalemleri tek tek toplanarak bulunmuştur. Defterde kayıtlı olan hasılların toplamı ile ortaya çıkan rakam ise Aksaray Kazâsı için 800.830, Koçhisar için 351.509, Sancak için genel toplam ise 1.152.339 akçedir.

Tablo LXV- Aksaray Sancağı'ndan Alınan Vergiler (1518)**

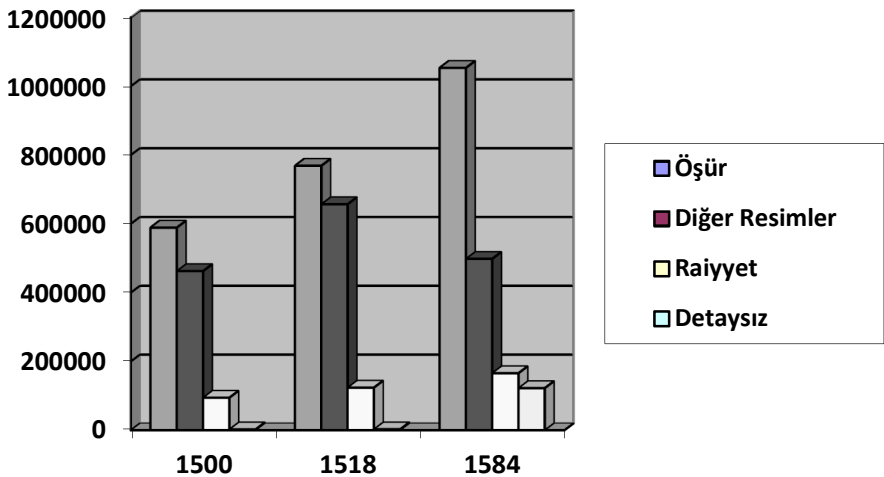
Kazâsı	Öşürler	Raiyyet Rûsûmu	Diğer Resimler	Detaysız	Toplam
Aksaray	641.651	77.864	262.050	2.719	984.284
Koçhisar	127.077	45.914	394.978	-	567.969
Toplam	768.728	123.778	657.028	2719	1.552.253

** Defterdeki hasılların toplamı ile ortaya çıkan rakam, Aksaray Kazâsı için 982.484, Koçhisar için 568.193, sancak için genel toplam ise 1.550.677 akçedir.

Tablo LXVI- Aksaray Sancağı'ndan Alınan Vergiler (1584)***

Kazâsı	Öşürler	Raiyyet Rûsûmu	Diğer Resimler	Detaysız	Toplam
Aksaray	843.330	130.316	259.134	16.080	1.248.860
Koçhisar	209.955	35.429	239.008	106.261	590.653
Toplam	1.053.285	165.745	498.142	122.341	1.839.513

*** Hasılların toplamı, Aksaray Kazâsı için 1.256.507, Koçhisar için 589.469, sancak için genel toplam ise 1.845.976 akçedir.

Grafik II- XVI. Yüzyıl Üretim Değerleri (1500-1584)

II- TOPRAK TASARRUFU

A- DİRLİKLERİN BÖLÜŞÜMÜ

1. Toprağın Tasarruf Şekilleri

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde toprak; mülk, vakıf ve mirî olmak üzere üçe ayrılmıştır. Çıplak mülkiyeti (rakabesi) şahıslara ait olan topraklara mülk arazi, vergi geliri dinî, ilmî ve sosyal kurumlara tahsis edilen topraklara vakıf arazi; mülkiyeti devlete ait olan topraklara ise mirî arazi denilmektedir²⁶⁹. Hükümdarın mutlak otoritesi altında bulunan mirî arazi, timar sistemi çerçevesinde idare edilmekte idi. Buna göre, rakabesi devlete ait olup tasarruf hakkı, değişik vazife ve mükellefiyetler karşılığında şahıslara tevcih edilen dirlikler; gelirlerinin büyüklüğüne göre, has, zeamet ve timar olarak adlandırılmıştır²⁷⁰. Mirî arazinin dışında kalan vakıf ve mülk topraklar, genellikle padişahların; gösterdikleri yararlılıktan dolayı bazı kimselere dirlik olarak tasarruf ettikleri yerleri temlik etmesinden doğmuştur. Temlik sahipleri, topraklarını dilediği takdirde satabilmek veya vakfedebilmek konusunda serbest idiler²⁷¹. Mirî araziden temlikler yoluyla özel mülk ve vakıfların ortaya çıkışı ise, kuruluş devirlerine hatta daha öncesine kadar uzanmakta olup, kolonizasyon, şenletme ve istimâlet politikaları ile desteklenmiştir²⁷².

Karaman Eyâleti'nde "malikâne-divânî" olarak adlandırılan bir toprak sistemi uygulanmakta idi²⁷³. Bu sistem, Osmanlıların kendilerinden önceki Türk-İslâm beylik ve devletlerinden devraldıkları yörelerin önemli bir kısmında, Karaman ve Rum eyâletlerinden başka, Suriye ve Malatya ile Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde tatbik edilmiştir²⁷⁴. Temelde, bir yerin gelirinin iki ayrı hisse, yani divânî (devlet veya temsilcileri) ve malikâne (mülk sahipleri ve vakıflar)

²⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.253-266.

²⁷⁰ Barkan, "Timar", s.314-315.

²⁷¹ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s.672.

²⁷² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II, Ankara 1942, s.279-387.

²⁷³ Bu sistem hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistem", *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.151-208; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s.99-152; Avdo Suceska, "Malikâne (Osmanlı İmparatorluğunda Mirî Toprakların Yaşam Boyu tasarruf Hakkı)" (çev. M. Özyüksel), *İFM Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, XIL/1-4, İstanbul 1985, s.273-282; Margaret L. Venzke, "Aleppo's Mâlikâne-Divânî System", *Journal of the American Oriental Society*, 106/III, 1986, s.451-469; Avnî Ömer, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî (Neş. İ. Hakkı Uzunçarşılı)", *Belleten*, XV, Ankara 1951, s.387-388.

²⁷⁴ Barkan, "Malikâne-Divânî Sistem", s.166-175.

arasında belirli esaslar çerçevesinde paylaşılması şeklinde ortaya çıkan bu uygulama²⁷⁵, genellikle yerli toprak sahipleriyle Osmanlı devlet adamlarını aynı zamanda ve aynı toprak üstünde tatmin etmek ihtiyacının bir vasıtası olarak tatbik edilmiştir²⁷⁶. İslamoğlu-İnan, Osmanlı Devleti’ni bu uzlaşmaya iten nedenleri, eski Türk-Moğol topraklarını fetih koşullarında ve bu bölgelerdeki yönetici kadroların niteliklerinde aramak gerektiğini belirtir²⁷⁷. Ancak buradaki mülk (malikâne) sahipleri imparatorluğun diğer yerlerindeki serbest mülklerden farklı olarak, toprağın sahibi değildi. Mülk sahibi olarak, gelirin muayyen bir kısmına tasarruf etmek, bu geliri satmak veya vakfa dönüştürmek hakkına sahip olmakla birlikte, bu geliri sağlayan ünitenin diğer yarısı olan divânî hissesi kısmında böyle bir hakları yoktu²⁷⁸. M. Öz, malikâne-divânî sistemi gelir dağılımı ve tasarrufunu aşağıdaki gibi tasnif etmiştir.

Malikâne-Divânî Sistemi²⁷⁹

GELİR ÜNİTESİ (Bir köy, mezraa vb.)	
Divânî resm-i çift, bennâk, caba, dönüm hububat ve diğer ürünlerin onda biri bâd-ı heva, deşt-bâni vb. vergiler kovan resmi koyun resmi değirmen (âsiyab) resmi ya iki baştan: ya da ayrı ayrı: Genellikle timar, zeamet, has veya vakıf, divânî genellikle timar, zeamet veya has nadiren mülk nâdiren vakıf veya mülk;	Malikâne hububat ve diğer ürünlerin onda biri değirmen resminin yarısı
Malikâne genellikle vakıf veya mülk, nâdiren timar veya zeamet Şeklinde tahsis edilmişlerdir.	

Zamanla genişleyen vakıf ve mülk topraklarının büyük bir kısmı Fatih zamanında, mirî arazi haline getirilmişse de, II. Bayezid döneminde bunların çoğu yine eski durumlarına irca edilmiştir²⁸⁰. Ancak, devlet fırsat buldukça vakıf ve mülkleri timara dönüştürmekten geri kalmamış, malikâne hisselerinden kaynaklanan mülk sahiplerini de eşkincili mülkler haline getirmeye çalışmıştır²⁸¹. 1527-1528 malî yılı bütçesine göre, Anadolu, Karaman, Rum ve Zülkadriye

²⁷⁵ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *VD*, XXIII, Ankara 1994, s.229.

²⁷⁶ Barkan, *Malikâne-Divânî Sistem*”, s.164.

²⁷⁷ İslamoğlu-İnan, *Devlet ve Köylü*, s.91.

²⁷⁸ Öz, “Mâlikâne-Divânî Sistemi”, s.229; Öz, *Canik Sancağı*, s.123.

²⁷⁹ Öz, “Mâlikâne-Divânî Sistemi”, s.230; Öz, *Canik Sancağı*, s.124.

²⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 20-25 Eylül 1937, İstanbul 1943, s.1004-1006; Zeki Arkan, “Hamit Sancağındaki Timar Düzene Toplu Bakış”, *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 198*, II, Ankara 1988, s.879-881.

²⁸¹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Devrinin “Eşkincülü Mülkler”i veya “Mülk Timarlar”ı Hakkında Notlar”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.897-904; Yücel, “Desantralizasyon”, s.673; Taner Timur, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara 1979, s.191.

eyâletleri vergi gelirlerinin %82'sini has, zemet ve timarlardan oluşan mirî arazi teşkil ederken %17'sinin de vakıf ve mülklere ait olması bu eyâletlerdeki arazi- nin ekserisinin mirîye tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir²⁸². Yukarıdaki açıklamalar ışığında Karaman Eyâleti'nin ekseriyetinde olduğu gibi Aksaray Sancağı'nda da "malikâne-divânî" sistemi uygulanmıştır.

a. Vakıf ve Mülkler

XVI. asırda Aksaray Sancağı'ndaki toprakların büyük bir kısmı mirî statüsündedir ve timar olarak sipâhilere tahsis edilmiş vaziyettedir. Bunun yanında, vakıf ve mülklere ayrılmış topraklar da bulunmaktadır. Vakıf arazilerin bir kısmı, başlangıçta mülk arazi iken, muayyen bir gayeye tahsis edilmek suretiyle vakıf haline getirilmiştir²⁸³. Vakıf tesislerinin gelirleri, şehirlerdeki taşınmaz malların yanı sıra, büyük ölçüde kır kesimindeki arazilerden sağlanmaktaydı. Bu arazi üzerinde yaşayan köylülerden genellikle mahsul kısmından alınan vergi²⁸⁴ vakıf müesseselerinin gelirini oluşturmaktaydı. Aksaray Sancağı'ndaki vakıf eserlere tahsis edilen arazi gelirleri umumiyetle mahsul kısmından olmasına rağmen zaman zaman divânî hisselerin de ayrıldığı görülmektedir²⁸⁵.

Mufassal defterlere göre: vakıf gelirleri, 1500'de²⁸⁶, 30 köy, 20 mezraa ve 2 cemaatten 1518'de²⁸⁷; 22 köy, 33 mezraa, 7 bağ, 1 bahçe, 31 zeminden, 1584'te²⁸⁸ ise; 58 köy, 17 mezraa, 1 bahçe ve 1 zeminden sağlanılmıştır. Buna göre, her tahrirde vakıflara tahsis edilen gelirler şöyledir: 1500'de 70.621 akçe iken, 1518'de 87.772 akçeye, 1584'te ise 170.282 akçeye çıkmıştır. Vakıflarla ilgili açıklamalar III. Bölümde yapılacaktır.

²⁸² Ömer Lütfi Barkan, "H.933-934 (1527-1528) Malî Yılına Âit Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4, İstanbul 1955, s.251-239; Barkan, "Timar", s.288.

²⁸³ Halil Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya 1987, s.29

²⁸⁴ Barkan, "Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", s.254.

²⁸⁵ Bk. BOA TT 40, s.883 Karye-i Devci, s.884 Karye-i Virancık, s.827 Karye-i Gazıcık, s.827 Karye-i Tuvak, s.885 Karye-i Arabağıl, s.822 Karye-i Gerveli, s.824 Karye-i Eksenus.

²⁸⁶ Vakıf gelir kalemleri: 6 köyün malikâne ve divânisi, 1 köyün divânisi, 1 köyün öşrü, 13 köyün malikânisi, 4 köyün tamamı, 3 köyün nisf malikânisi, 1 köyün malikânesinin üçte biri, 1 köyün malikânesinden hisse; 4 mezraanın tamamı, 1 mezraanın divânisi, 7 mezraanın malikânisi, 2 mezraanın nisfi, 1 mezraanın öşrü, 1 mezraanın 9 sehim, 1 mezraanın rub' hissesi, 1 mezraanın malikânesinden hisse, 1 Koçhisar memlehasından hisse, 1 tam mezraa, 1 mezraanın malikânisi, 2 cemaatin malikâne hissesi.

²⁸⁷ Vakıf gelir kalemleri: 1 tam köy, 4 karye malikâne ve divânî, 1 karye divânî, 18 karye malikâne, 5 karyenin nisf malikânisi, 2 karye tamamı bir baş, 1 karye malikânesinin sül's'i, 8 mezraanın tamamı, 16 mezraanın malikânisi, 1 mezraanın malikâne ve divânisi, 2 mezraanın nisf malikânisi, 1 mezraanın nisfi, 1 mezraanın sül's'i, 1 mezraanın malikânesinden 9 sehim, 1 mezraanın üç rub'ü, 2 mezraanın malikânesinden 5 sehim, 4 tam bağ, 3 nisf bağ, 1 bahçe, 31 kıt'a zemin, Koçhisar memlehasından hisse.

²⁸⁸ Vakıf gelir kalemleri: 4 tam karye, 1 karye malikâne ve divânî, 34 karyenin malikânisi, 4 karyenin nisf malikânisi, 10 karyenin öşrü, 1 karyenin malikânesinin rub'ü, 2 karyenin malikânesinin 4 sehim, 1 karyenin malikânesinden 5 sehim, 1 karyenin malikânesinden üçte ikisi, 1 karyenin malikânesinden 9 sehim, 1 karye öşrünün rub'ü, 1 karye öşrünün nisfi, 1 karye öşrünün 2 sehim ve rub' sehim; 7 tam mezraa, 6 mezraanın malikânisi, 1 mezraanın nisf malikânisi, 2 mezraanın öşrü, 1 mezraanın üç rub'ü, 1 tam zemin, 1 tam bahçe.

Aksaray Sancağı'ndaki mülk gelirleri: 1500'de²⁸⁹ 10 köy, 7 mezraa, 3 bağ, 8 zemin ve 1 âsiyâbdan; 1518'de²⁹⁰ 14 köy, 13 mezraa, 2 bağ, 14 zemin ve 1 âsiyâbdan; 1584'te²⁹¹ ise 21 köy, 4 mezraa ve 2 zeminden temin edilmekteydi. Zamanla bazı mülk hisseleri evlatlık vakıflara veya mülk sahiplerinin kurmuş oldukları sosyal ve dinî hizmete mahsus tesislere devredilmişlerdir. Örneğin, 1518 tarihli defterde Yavuz Sultan Selim'in, Vezirâzâm Pîri Mehmed Paşa'ya, Tâceddin köyünü mülk olarak verdiği belirtilmişken, daha sonra Sadrazam, Aksaray şehir merkezinde yaptırmış olduğu muallimhâneye, bu köyü vakfetmiştir²⁹². Yine Kara Ağa b. Kara İsmail'in mülkü olan Arabağıl köyünün hisseleri zamanla evlatlık ve zaviye vakfına dönüşmüştür²⁹³.

Aşağıdaki mülk sahipleri listesinde de görüleceği üzere, mülk sahiplerinin daha çok, Karamanoğulları Beyliği'nden kalma, Sinan Bey ve Bulargı Bey gibi, mahallî beyler ile Şeyh Ahmed ve Kâtip Şeyh Mehmed gibi, dinî karekteri ön plana çıkan kişiler olduğu anlaşılmaktadır²⁹⁴. 1476 tarihindeki 11 mülk sahibinden 10 tanesinin mülknâmesini Karamanoğlu İbrahim Bey vermiş, Osmanlı padişahları da bunu kabul etmişlerdir. Mülknâmesi belirtilmeyen Emir Mahmud'un²⁹⁵ da Osmanlı öncesi bakiyelerden olduğuna şüphe yoktur. Zira "emir" unvanı Osmanlılarda kullanılmamaktadır. Diğer taraftan 1500'de, 18 mülk sahibinden Tabduk Derviş, Mevlânâ Muhsin, Şeyullah Bey ve Mevlânâ Şeyh Muhyiddin Çelebi'nin tasarruf ettikleri mülklerini, Karamanoğlu İbrahim Bey'den aldıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır²⁹⁶. Ancak devlet fırsatını bulduğu zaman

²⁸⁹ Bir baş tasarruf edilen 1 köy, 3 köyün malikânesi, 1 köyün nisf malikânesi, 1 köyün malikânesinden 3 sehim, 2 köyün malikânesinden 4'er sehim; 2 tam mezraa, 4 mezraanın malikânesi, 9 hisseli mezraa (malikâne ve divânîlerinden yarım, üçte bir gibi), 1 mezraanın malikânesinden 4 sehim; 3 kıta bağ; 8 kıta zemin; 1 asiya.

²⁹⁰ Bir baş tasarruf edilen 1 köy, 2 köyün malikâne ve divânîsi, 5 köyün malikânesi, 1 köyün malikânesinin 3.5 sehimini, 1 köyün malikânesinin 3 sehimini, 1 köyün malikânesinin sül'si, 2 köyün nisf malikânesi, 1 köyün rub' malikânesi; 3 tam mezraa, 2 mezraanın malikâne ve divânîsi, 8 mezraanın malikânesi; 2 kıt'a bağ; 14 kıt'a zemin; 1 âsiyab.

²⁹¹ 9 köyün malikânesi, 1 köyün malikânesinin nisfı, 6 köyün öşr-i gallâtı, 1 köyün öşrü, 1 köyün öşrünün rub'ı, 1 köyün öşrünün 3 rub'ı, 1 köyün malikânesinin 4 sehimini, 1 köyün malikânesinin 3.5 sehimini; 3 tam mezraa, 1 mezraanın malikânesinin rub'ı, 1 çayır zemini ile 2 tam zemin.

²⁹² Hırzû'l-Mülûk yazarı, Vezirâzâm Pîri Mehmed Paşa'nın, Yavuz Sultan Selim'den, kendisine bir köy temlik edilmesini istediğini, fakat Yavuz'un, bu isteği makul cevaplar vererek gönlünü kırmadan geri çevirdiğini belirtir. Bk. Anonim, "Hırzû'l-Mülûk", *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, (Yay. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s.179. Ancak, Tâceddin köyü, Yavuz döneminde, Pîri Mehmed Paşa'ya temlik edilmiştir. Bk. BOA TT 455, s.595; 387 Numaralı, s.139.

²⁹³ "Karye-i Arabağıl, fi'l-asl karye-i mezbûre Mehmed Ağa b. Kara İsmail'in mülk-i meşrû'ı olub ba'de 12 sehminden 8 sehimin dedeye ve evladına vakf eyleyüb bâki 4 sehimin müşârun ileyh Abdullah Dedeye satub eline mülknâme verdikden sonra mezbur Abdullah Dede 4 sehimini dahî evlâdına vakf eylemiş ber-mûceb-i hüccet-i şeriye ve vakfiye ve mezbur Abdullah Dede karye-i mezkûrda bir Zaviye binâ idüb kendü evlâdına âyendeye ve revendeye hizmet eyleyüb ... erbâb-ı timardan kimesne dahl eylememişdir". bk. BOA TT 455, s.631.

²⁹⁴ TKGM TT 564, vr.90b-91b.

²⁹⁵ TKGM TT 564, vr.90b.

²⁹⁶ Bk. BOA TT 40, s.822, 848, 854, 866, 889.

bunları eşkinciliye sonra da timara çevirmiştir. Mesela, 1476 tarihli defterdeki 11 mülkden 6'sı eşkincili kaydedilmiştir²⁹⁷. Hamza Bey b. Sinan Bey, tasarruf ettiği Kızılhayat mezraasının mülknâmesini kaybettiğinden burası kendisine eşkincili mülk olarak yazılmıştır²⁹⁸. Yine, Şirmin oğlu Mehmed Bey'in tasarruf ettiği 9 adet mezraa köhne defterde, eşkincili mülk olarak kaydedilmesine rağmen, 1500'de timara dönüştürülmüştür²⁹⁹. 1518 tahririnde, Seyyid Saltuk'un mülkü olarak kaydedilen Ağcaluağıl mezraası³⁰⁰ da, 1584'te mülklükten çıkarılmıştır³⁰¹.

1476'daki mülklerden 2'sinin verildiği tarih zikredilmiştir. Buna göre Sinan Bey'in mülkü, beytülmâlden, Sultan Alâeddin zamanında 1284'te, Paşa Çelebi b. Muhsin'in mülkü ise 1285'te satın alınmıştır³⁰². Buradaki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, gerçekte, her beş malikânedan (mülkten) biri beytülmâlden satın alınmıştır³⁰³.

Mülk sahipleri arasında kadınların da bulunması ilginç bir durumdur. 1476'da Kâtip Şeyh Mehmed'in Kızı (adı belirtilmemiş)³⁰⁴, 1500³⁰⁵ ve 1518³⁰⁶ tahrirlerinde ise Fatma Bacı mülk sahibi olarak dikkat çekmektedirler. 1584'te Fatma Bacı'nın mülkiyeti satılarak Hamid Bey oğlu Ahmed'in eline geçmiştir³⁰⁷.

Mülk hisselerinin yüzyıl (1476-1584) içinde el değiştirenleri olduğu gibi aynı adla devam edenleri de bulunmaktadır. Bunun yanında evlatlara veya vârislere geçen hisseler de çoğunluktadır. Evlat, vâris ve mülkün esas sahiplerini tabloda bir hânedede göstermek yerine, ayrı vermenin daha doğru olacağı düşüncesiyle, her biri ayrı bir mülk sahibi olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan 1584 tahririnde, toplam mülk gelirlerinin %60'ını tasarruf eden mülk sahiplerinin isimleri zikredilmediğinden aşağıdaki tabloda da bunlar isimsiz olarak verilmiştir.

²⁹⁷ TKGM TT 564, vr.90b-91b.

²⁹⁸ BOA TT 40, s.888.

²⁹⁹ Bk. BOA TT 46, s..67.

³⁰⁰ BOA TT 455, s.584.

³⁰¹ "Mezraa-i Ağcaluağıl, Seyyid Saltuk tasarrufundadır. Mâdamki kendü evlâdı tasarrufunda olan reâyâ öşürleri alınmaya Sayyâdları olduğu sebebden kadîmden dahi alınmaz imiş. Deyü defter-i atikte mukayyed hâliyâ Seyyid Kasım ve Seyyid Mustafa ve Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Yahya ellerindedir ve mülklüğü makbul kılınmayub vech-i meşrûh üzre öşrüne bu zikr olunan sâdât ve evlâdı mutasarrıf olmak üzre makbul tutulduğu üzre eline berat-ı humayun verilmiştir. Fî sene 929 ber müceb-i Defter-i Atik". bk. TKGM TT 131, vr.39b.

³⁰² TKGM TT 564, vr.90b.

³⁰³ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, I, s.214.

³⁰⁴ TKGM TT 564, vr.91a

³⁰⁵ BOA TT 40, s.829, 879.

³⁰⁶ BOA TT 455, s.620, 627; 387 Numaralı, s.139.

³⁰⁷ TKGM TT 131, vr.57a.

1500 yılındaki mülk sahiplerinin arasında da eşkincili olanlar bulunmaktadır³⁰⁸. Bu kabil mülklerin geliri ise 4.917 akçedir. 1518 tahririnde de her ne kadar eşkincili kayıtlarına rastlanıyorsa³⁰⁹ da daha çok bunların cebelü şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Cebelülü yazılan mülklerin toplam geliri 11.407 akçeyi bulmaktadır. 1584 yılında ise bu tür mülk kayıtlarına rastlanılmamaktadır.

Bu tip eşkincili mülklerin 1476 ilâ 1518 tarihleri arasında mevcudiyeti, 1584 tarihinde ise bulunmayışı, Osmanlı devletinin merkezîleşme politikalarının gereği olarak, sipâhi timarlarına dönüştürülmüş olabileceğini düşünmek mümkündür.

Tahrirlere göre mülk gelirleri ve toplam gelire oranları şöyledir. 1476'da 7960 akçe olan mülk gelirlerinin toplam gelire oranı %18.42'dir. 1500'de, 18.195 akçe olan mülk gelirin toplam gelire oranı %1.58'dir. 1518'de, 30.043 akçe olan mülklerin toplam gelire oranı %1.93'tür. 1530'da, 9067 akçeye düşen mülk gelirlerinin sancak gelirine oranı %0.58'dir. 1584'te ise, 16.181 akçeye çıkan mülk gelirlerinin toplam gelire oranı %1.41'dir. 1476 tarihli evkâf ve emlak defteri istisnâ tutulursa her 3 mufassal defterde de mülk gelirleri toplam sancak gelirin %2'sini bile teşkil edememiştir.

Tablo LXVII- Mülk Sâhipleri (1476-1584)

Mülk Sahibi	1476	1500	1518	1584
Bozkırlı oğlu Hüseyin	-	350	-	-
Gönder Şeyh	-	840	-	-
Evlâd-ı Gönderşeyh ve Verese-i Cüneyd	-	-	1894	3308
Evlâd-ı Hacı Gaybi	-	81	-	-
Mukbil veled-i Abdullah	-	1078	-	-
Tabduk Derviş	-	710	-	-
Evlâd-ı Derviş Tabduk	-	-	616	-
Şeyullah Bey	-	0	-	-
Evlâd-ı Şeyullah Bey	-	-	500	1100
İnce (Esiñç)	-	-	-	480
Evlâd-ı İnce (Esiñç)	-	-	742	760
Hoca ve Abdullah veledân-ı İnce (Esiñç)	-	-	4300	-
Evlâd-ı Tûrâbi veled-i İnce (Esiñç)	-	-	375	-
Tûrâbi veled-i İnce (Esiñç)	-	2000	-	-
Verese-i Tûrâbi	-	-	375	-
Katib Şeyh Mehmed Kızı	1300	-	-	-
Fatma Bacı	-	1915	1177	-
Evlâd-ı Emir Mahmud ve Fatma Bacı	-	-	857	-
Mevlânâ Muhsin Çelebi	-	630	500	-
Muhsin Çelebi	-	1871	-	1260
Verese-i Muhsin Çelebi	-	355	-	607
Verese-i Mevlânâ Muhsin Çelebi vereseden Çelebi tasarrufunda	-	-	3550	-
Hamza Bey ve Hüsrev Bey verese-i Muhsin Çelebi	-	-	0	-
Mevlana Muhsin Çelebi ve Çelebi Birader-i O	-	0	-	-
Mevlana Pir-Mehmed b. Mahmud Fakih	-	0	-	-

³⁰⁸ BOA TT 40, s.848, 866, 888.

³⁰⁹ BOA TT 455, s.648; BOA TT 1061, s.209.

Verese-i Mevlana Muhsin Çelebi'nin ve Vâris-i Mevlana Şeyh Muhyiddin Çelebi	-	2234	3230	-
Musa Çelebi (Baba) veled-i Şeyh Hamid	-	645	625	-
Bulargu Bey	1500	-	-	-
Verese-i Bulargı Bey	-	1077	-	-
Evlâd-ı Bulargı Bey	-	-	2500	-
Evlâd-ı Emir Mahmud Bâki	200	-	-	-
Sinan Bey	1000	4094	-	-
Hamza Bey veled-i Sinan Bey	-	315	3677	-
Pîri Mehmed Paşa	-	-	-	-
Abdüsselam	100	-	-	462
Paşa Çelebi b. Muhsin	3060	-	-	-
Emrullah b. Kasım	150	-	-	-
Mehmed Çelebi b. Mevlânâ Şeyh Ahmed	0	-	-	-
Evlad-ı Gonderşeyh	250	-	-	-
Şeyh Ahmed	400	-	-	-
Ramazan b. Sizemon	0	-	-	-
Evlâd-ı Seydi Kemal	-	-	1000	-
Seyyid Saltuğu	-	-	500	-
Mevrus-ı Kaya Bey	-	-	500	-
Gaybi Dede	-	-	100	-
Verese-i Hacı Gaybi ve Mehmed Bey Camii Hatibi	-	-	-	-
Verese-i Hacı İsa	-	-	-	1150
Hasan Sofu veled-i Hacı İsa	-	-	750	-
Nureddin b. Hamza Dede	-	-	700	-
Mevlânâ Habib Fakih veled-i Mehmed Fakih	-	-	75	-
Mevlâna Ali	-	-	1500	-
Sakdi Efendi	-	-	-	156
Çelebi veled-i Paşa Bey	-	-	-	288
Hamid Bey oğlu Ahmed	-	-	-	690
İsimsiz	-	-	-	15920
TOPLAM HÂSIL	7960	18195	30043	26181
TOPLAM MÜLK SAHİBİ	11	17	24	12

b. Haslar

(1). Padişah Hasları

Aksaray Sancağı'nda padişah hasları; cizye, mukataa, cemaatler ile bazı köy ve mezraa gelirlerinden oluşmaktadır. Sancak gelirlerinin kimlere tahsis edildiği kullanılan bütün defterlerde belirtilmiştir. Ancak, 1500 tarihli mufassal defterde³¹⁰ kayıtlı olan cizye gelirlerinin yanında, 1518³¹¹ ve 1584³¹² tarihli mufassal defterler'de Aksaray ve Koçhisar³¹³ şehir merkezi vergi gelirlerinin kimler arasında bölüştüğü zikredilmemiştir. 1530 tarihli istatistik şeklindeki mufassal-icmâl defterde³¹⁴ ise teferruatlıca belirtilmiştir. 1500 yılında, padişah haslarının toplamı sadece 15.372 akçedir. Bunun tamamı cizye gelirlerinden oluşmaktadır. 1518 yılında padişah haslarının toplamı, 297.000 akçesi tuzla mukataasından³¹⁵,

³¹⁰ BOA TT 40.

³¹¹ BOA TT 455, s.580-581, s.646.

³¹² TKGM TT 131, vr.13b-14a, 131b.

³¹³ 1500 tarihli Mufassal Defter'de Koçhisar şehir merkezi gelirlerinin timar olarak tasarruf edildiği belirtilmiştir. Bk. BOA TT 46, s.63-65.

³¹⁴ 387 Numaralı, s.125, s.140.

³¹⁵ BOA TT 1061, s.246.

399.981 akçesi cemaat³¹⁶, 66.497 akçesi de mezraa³¹⁷ gelirlerinden olmak üzere 763.478 akçedir³¹⁸. 1530'da ise padişah hasası gelirleri 374.164 akçeye düşmüştür. Bunun 300.000 akçesi tuzla mukataasından, 74.164 akçesi de Aksaray ve Koçhisar *Yüzdeciler Cemaatleri* gelirlerinden oluşmaktadır. 1518'de cemaat ve mezraaların tamamı padişah hasası iken³¹⁹, 1530'da *Yüzdecilerin* dışındaki cemaatler, timar ve zeamete tahsis edilmiştir. 1518 tarihli mufassal defter ile 1530 tarihli icmâl defter verileri arasındaki padişah hasası gelirlerindeki düşüş 389.314 akçedir. 1539 tarihli eksik Koçhisar mufassal defterine³²⁰ göre, padişah hasaları toplamı, 300.000 akçesi tuzla mukataası, 54.057 akçesi cemaat, 8.300 akçesi mezraa gelirlerinden olmak üzere 362.357 akçedir. Bu tarihte Aksaray Kazâsı gelirleri bilinmediği gibi mevcut kayıtlar, Koçhisar Kazâsı gelirlerini de tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü söz konusu defter eksiktir. 1584 tarihinde ise padişah hasası gelirlerinin toplamı, 170.000 akçesi tuzla mukataasından, 22.418 akçesi köy, 240 akçesi mezraa, 78.971 akçesi de *Yüzdecilerden* olmak üzere 271.629 akçedir. Buradaki, *Yüzdeciler* arasında, Aksaray Sancağı dışındaki yerleşim birimlerinde sâkin olan 39 cemaat bulunmaktadır. Bunların vergi gelirleri tek bir kalemde ve ortak verilmesinden dolayı sancak dışındaki *Yüzdecilerin* gelirleri ayırt edilememiştir. 1583 tarihli icmâl defterine göre ise toplam has geliri 277.575 akçedir. Bunun içindeki padişah hasası geliri ise 10.300 akçedir³²¹. 1500 tahriri dikkate alınmazsa 1518'den 1584'e kadar padişah hasası gelirlerinin önemli bir şekilde azaldığı görülmektedir.

Tablo LXVIII- Padişah Hasaları (1500-1584)

1500		1518		1539*		1584	
Cizye	15372	Tuzla	297.000	Tuzla	300.000	Tuzla	170.000
-	-	Yüzdeciler	52.167	Yüzdeciler	54.057	Yüzdeciler	78.971
-	-	Cemaat	347.814	Mezraalar	8.300	Köyler	22.418
-	-	Mezraa	66.497	-	-	Mezraalar	240
Toplam	15.372	Toplam	763.478	Toplam	362.357	Toplam	271.629

* Sadece Koçhisar Kazâsının bir kısmı

(2). Şehzade Hasaları

Şehzade hasaları da, padişah hasaları gibi aynı kaynaktan beslenmekteydi. Bunlardan ilki tuzla mukataası iken diğeri köy, mezraa ve cemaatlerdir. Ayrıca,

³¹⁶ BOA TT 1061 Cemaat Defterindeki gelirlerin tamamı padişah hasası olarak tanımlanmıştır. Buradaki cemaatlerin içinde yüzdeciler konar-göçer teşekküller de bulunmaktadır.

³¹⁷ BOA TT 1061 nolu defterdeki mezraalar.

³¹⁸ Bu değer, hasıl olarak verilen sayıların toplamıdır. Vergi gelirlerinin tek tek toplandıktan sonra elde edilen sayı ise 775.878'dir.

³¹⁹ BOA TT 1061.

³²⁰ BOA TT 415, s.450-465.

³²¹ TKGM TT 131, vr.2b.

bazı timar bölgelerindeki âdet-i ağnam ve bâd-ı hevâ resimlerinin yarısının, şehzade hissesi olarak tahsis edilmiş olduğu görülmektedir. 1483 tarihli timar defterinde³²² Şehzade hassı gelirleri toplam 47.744 akçedir. Bunun 5.000 akçesi ganem ve bâd-ı hevâ vergilerinin yarısından, 42.744 akçesi de cemaat vergilerinden gelmektedir. 1500 yılında şehzade hassı gelirleri; 183.000 akçesi tuzla mukataasından, 7.023 akçesi değişik timar bölgelerindeki âdet-i ağnam ve bâd-ı hevâ resimlerinden, 106.277 akçesi köy, 390 akçesi mezraa, 20.280 akçesi Yüzdeci ve 164.415 akçesi de cemaat gelirlerinden olmak üzere toplam, 481.385 akçedir³²³. Görüleceği üzere 1500 yılındaki gelirlerin önemli bir kısmı, şehzade hasları olarak ayrılmış iken sonraki tahrirlerde padişah haslarına tahvil edilmiştir. 1518 ve 1584 tahrirlerinde ise şehzade hassı gelirlerine rastlanılmamaktadır.

Tablo LXIX- Şehzade Hasları (1483-1500)

Gelir Cinsi	1483	1500
Mukataa-i Tuzla	-	183.000
Köyler	-	106.277
H. Şehzade (âdet-i ağnam ve bâdiheva)	5.000	7023
Cemaatler	42.744	164.415
Yüzdeci Cemaatler	-	20.280
Mezraalar	-	390
Toplam	47.744	481.385

(3). İbrahim Paşa Hasları

1584 yılında 13 köyün vergi geliri padişah hassı ile İbrahim Paşa haslarına tahsis edilmiştir. Bu köylerin bennâk, caba, ganem, bâd-ı hevâ resimlerinin tamamı, kovan öşrünün yarısı İbrahim Paşa haslarına dâhil edilirken³²⁴, öşür, çift ve diğer resimler de padişah haslarına ayrılmıştır. Ancak, buradaki rakamlar önemli bir yekûn teşkil etmemektedir. Buna göre, 1584 tarihinde İbrahim Paşa haslarının toplamı 7.410 akçedir³²⁵.

Tablo LXX- İbrahim Paşa Hasları (1584)

Karyesi	Gelir Cinsi	Akçe
K. Ahmed Viranı	Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	221
K. Pazarlı Vircün	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	436
K. Bozkır	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	444
K. Boğazköy ve Boğazviranı ve Yaylaköy	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	565
K. Ocakhasan	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	287
K. Tayılı (Tahir) ve Mezr. Semer Kışlası ve İngazi	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	443
K. Çanaklı (Çataklu)	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	988
K. Çimencik	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	332
K. Çeşmecik	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	154

³²² BOA MAD 567, s.19.

³²³ Vergi kalemlerinin tek tek toplamı 479.290'dur.

³²⁴ TKGM TT 131, vr.153b-157b.

³²⁵ Vergi kalemlerinin tek tek toplamı 7.465'tir.

K. Emirli Kışlası	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	333
K. Uzunoba	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	1199
K. Ekizli (İkizli)	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	797
K. Çiftağlı	Bennâk, Caba, Ganem, Kovan, Bâd-ı hevâ	1211
TOPLAM		7410

(4). Siyâvuş Paşa Hasları

1584 tarihli, mufassal defterden farklı olarak, 1583 tarihli aynı defterin icmâlinde, Vezirâzam Siyâvuş Paşa hasları bulunmaktadır³²⁶. 6 köy ve 3 mezraanın vergi gelirlerinden oluşan Siyâvuş Paşa haslarının toplamı 6.875 akçedir³²⁷.

Tablo LXXI- Vezirâzam Siyâvuş Paşa Hasları (1583)

Karye	Akçe
K. Köstendiğın	3187
K. Oramanas	100
K. Dinek	200
K. İlanluca	638
K. Ekecik	400
K. Omer Kocac	2000
M. Ağcaahur	300
M. İğdir	30
M. Virancık	20
TOPLAM	6.87

(5). Hazîne-i Âmire Defterdârı Hasları

1583 tarihli, icmâl defter'de 7 köyün hasıllarından Hazîne-i âmire defterdârına has hisseleri ayrılmıştır³²⁸. Bunların toplamı, 11.676 akçedir. Has sahibinin sıfatı belirtilmiş olmasına rağmen ismi zikredilmemiştir.

Tablo LXXII- Hazîne-i Âmire Defterdârı Hasları (1583)

Karye	Hasıl	Hisse
K. Ahmed Viranı	1000	779
K. Tatlı	2500	2235
K. Çepni Ağıl	4000	2939
K. Uzun Oba	3600	2430
K. Ahurlu Kışlası	1300	816
K. Ocak Hasan	1900	1613
K. Çimencik	1300	864
TOPLAM	15600	11.676

(6). Sancakbeyi Hasları

Aksaray Sancağı has gelirlerinin dağılımında padişah ve şehzadeden sonra sancakbeyi hasları, üçüncü sırada yer almaktadır. Fakat, sancakbeyi haslarının miktarı, sancakbeyinin kıdem ve istihkâkına göre değişmektedir.

³²⁶ TKGM TT 303, vr.3b.

³²⁷ TKGM TT 303, vr.3b.

³²⁸ TKGM TT 303, vr.3b.

Aksaray Sancağı mufassal tahrir defterlerinde görülmeyen sancakbeyi has gelirleri, timar defterlerinden tespit edilebilmektedir. Ayrıca mufassal defterlerde Aksaray şehir merkezi gelirlerinin tasarruf şekli de belirtilmemiştir. Buna göre, 1500 yılında 61.636 akçe, 1518'de 113.610 akçe, 1584'te ise 100.900 akçesi Aksaray'dan, 33.000 akçesi de Koçhisar şehrinden olmak üzere toplam 133.900 akçenin kime tahsis edildiği zikredilmemiştir.

Kullanılan defterlerin en eski tarihli 1483 yılına ait olandır³²⁹. Bu defterde sancakbeyi hasları ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İkinci timar defteri ise 1516 yılına aittir³³⁰. Burada sancakbeyinin ismi zikredilmeksizin has gelirleri kaydedilmiştir³³¹. Buna göre, sancakbeyinin hasları toplamı, 64.565 akçesi Aksaray şehir merkezinden, 45.000 akçesi sancak dâhilindeki bâd-ı hevâ türü vergilerden, 134.788 akçesi köylerden ve 9.886 akçesi dwe cemaat gelirlerinden olmak üzere 254.239 akçedir³³².

1522 tarihli, timar icmâl defterine³³³ göre, Aksaray Sancakbeyi hasları gelirlerinin, bir hayli azaldığı görülmektedir. Bu dönemde sancakbeyi hasları, 63.610 akçesi Aksaray şehir merkezinden, 52.500 akçesi sancak dâhilindeki bâd-ı hevâ türü vergilerden, 83.131 akçesi de köylerden olmak üzere toplam 199.241 akçedir³³⁴.

Bu döneme ait iki timar ruznamçe defteri daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1522 ila 1533 yılları arasında tutulmuş kayıtları ihtiva etmekte olup³³⁵, sancakbeyi hası gelirleri 201.445 akçeye çıkmıştır³³⁶. İkincisi ise 1523-1530 yılları arasında tutulmuş kayıtlardan düzenlenmiştir³³⁷. Bu dönemde sancakbeyi değişmesine rağmen has gelirleri ve toplamında herhangi bir farklılık görülmemektedir³³⁸.

1530 tarihli muhasebe icmâl defterinde³³⁹, sancakbeyi has gelirleri zikredilmekle birlikte, sancakbeyinin adı belirtilmemiştir. Buna göre, sancakbeyi hası gelirlerinin toplamı 179.213 akçedir. Bu gelirin 63.600 akçesi Aksaray şehir merkezi vergilerinden, 32.500 akçesi sancak dâhilindeki bâd-ı hevâ türü vergilerden ve 83.113 akçesi de köy vergilerinden oluşmaktadır.

³²⁹ BOA MAD 567.

³³⁰ BOA TT 58.

³³¹ BOA TT 58, s.170

³³² Hâsılların tek tek toplamı ile ortaya çıkan sayı 254.255'tir.

³³³ BOA TT 118.

³³⁴ BOA TT 118, s.323.

³³⁵ BOA TT 392.

³³⁶ BOA TT 392, s.300.

³³⁷ BOA TT 371.

³³⁸ BOA TT 371, s.108.

³³⁹ 387 Numaralı, s.125.

1583 tarihli timar icmâl defterine³⁴⁰ göre ise, Aksaray Sancağı, İlyas Bey'in tasarrufunda bulunuyordu³⁴¹. Toplam hasları bedeli de, 240.000 akçe³⁴² tutmakta idi. Bunun gelir kalemleri ise, Aksaray ve Koçhisar şehir merkezi gelirleri ve sancak içindeki bâd-ı hevâ türü resimler ile bazı köylerin vergilerinden oluşmaktadır.

Ayn Ali Efendi 1609 tarihli risâlesinde, Aksaray Sancakbeyi has gelirlerinin 305.000 akçe olduğunu belirtir³⁴³. Bu listeye göre, Aksaray Sancakbeyi hasları, Konya ve Niğde'den sonra üçüncü sırada yer almakta ve 14 zaim, 228 timarlı sipâhi çıkarmaktadır³⁴⁴. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Aksaray Sancakbeyi has gelirleri, miktar olarak tahrirlere göre farlılıklar arz etmektedir.

Tablo LXXIII- Aksaray Sancakbeyi Hasları (1516-1583)

1516		1522		1530		1583	
Aksaray şehir vergileri	64.565	Aksaray şehir vergileri	63.610	Aksaray şehir vergileri	63.600	Aksaray ve Koçhisar Şehir vergileri	80.000
Bâd-ı hevâ türü vergiler	45.000	Bâd-ı hevâ türü vergiler	52.500	Bâd-ı hevâ türü vergiler	32.500	bâd-ı hevâ türü vergiler	36.900
10 Köy geliri	119.451	6 Köy geliri	83.131	6 Köy geliri	83.113	11 Köy geliri	104.600
1 Cemaat	9.886	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	2 Mezraa	1.700
TOPLAM	254.239	TOPLAM	199.241	TOPLAM	179.213	TOPLAM	240.000

c. Zeametler

Bilindiği gibi, timar sisteminin uygulandığı bölgelerde geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklere zeamet, bunu tasarruf edene de zaim denilmektedir.

1500 tarihli mufassal defterlerde zeamet ve zaim olarak sadece Şeyullah veld-i Ali Bey'in adı geçmektedir³⁴⁵. Her ne kadar BOA TT 40 numaralı defterde yalnızca Zaim Ali Bey olarak zikredildiğinden, kimliği hakkında soru işareti bırakıyorsa da, 1483 tarihli timar defterindeki kayıtlardan aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁶. Bu tarihte onun zeamet geliri; 43.954 akçesi cemaatlerden³⁴⁷, 29.132 akçesi de köylerden³⁴⁸ olmak üzere toplam 73.086'dır. Bunların dışında, mufassal defterlerde zeamet kaydına rastlanılmamaktadır. Timar icmâl ve timar ruznamçe defterlerinde ise, zeamet kayıtları bolca görülmektedir.

³⁴⁰ TKGM TT 303.

³⁴¹ TKGM TT 131, vr.3b.

³⁴² Hâsılların tek tek toplamı ile ortaya çıkan sayı 240.200'dir.

³⁴³ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman*, s.16.

³⁴⁴ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman*, s.48.

³⁴⁵ BOA TT 40, BOA TT 32.

³⁴⁶ BOA MAD 567, s.106.

³⁴⁷ BOA TT 32, s.181-182.

³⁴⁸ BOA TT 40, s.855-856, .875, 876, 877.

1483 tarihli timar defterinde 4 adet zeamet bulunmaktadır. Zeametlerden 2'si Aksaray, 2'si de Koçhisar kazâsındadır. Bunlardan ilki, yukarıda da zikredilen Ali Bey veled-i Şeyullah'tır. Ali Bey'in bu tarihteki zeamet gelirleri ise, 77.522 akçedir³⁴⁹. Buna göre, Ali Bey'in zeameti 1500 yılında az da olsa eksilmiştir. İkinci zeamet ise Halil b. Bekir Bey ile Cemâl Bey evlatları arasında tasarruf edilmektedir. Bekir Bey oğlu Halil, zeametın üçte ikisine, Cemâl Bey oğulları ise, üçte birine tasarruf etmekteydiler. Buna göre zeametın geliri 13.191 akçedir. Üçüncü zeamet ise, Hoca Bey oğlu Bayezid, tasarrufundadır. Ancak, 1484 yılında, Mevlânâ Vildan'ın arzıyla azl olunup zeameti Silahdarbaşı İsa'ya tevcih olunmuştur. 1483'te zeametın geliri 20.836 akçedir³⁵⁰. Son zeamet ise Mü'min Bey veled-i Hindü tasarrufundadır. Bunun zeamet geliri ise, 19.480 akçedir³⁵¹. Gelirine göre en düşük zeamet, 20.000 akçeden başladığı halde, tabloda da görüleceği üzere, 2 zeamet, bu limitin altında kalmaktadır.

Bu dört zeamet sahibinin, sefer zamanında yanlarında götürmekle mükellef oldukları yükümlülükler ise şöyledir: 4 bürüme, 33 cebelü, 2 geçim, 5 çadır ve 3 tenketür³⁵².

Tablo LXXIV- Zeamet Sahipleri (1483)

Zeamet Sahibi	Gelir Kalemleri	Geliri
Ali Bey v. Şeyullah	6 tk, 8 k.div., 2 tcm., 4 tmz.	77.522
Halil b. Bekir Bey ve evlâd-ı Cemâl Bey	6 tk, 1 k.div.	13.191
Hoca Bey oğlu Bayezid	Koçhisar şehri vergileri	20.836
Mü'min Bey v. Hindü	2 k.div., 2 tk.	19.480
TOPLAM		131.029

tk. tam karye; tc. tam cemaat; tmz. tam mezraa; k.div. karyenin divânî hissesi

1516 tarihli icmâl defterde³⁵³, zeamet olarak tahsis edilen dirlik birimi bulunmamaktadır. Sancakbeyi hassından sonraki bütün dirlikler timar olarak tevcih edilmiştir. Ancak dirlik geliri 20.000 akçenin üzerinde olan birimler mevcut ise de bunlar timar olarak değerlendirilmiş fakat, *ber-vech-i zeâmet* kaydı düşülerek zeamet şeklinde tasarruf edildiği belirtilmiştir³⁵⁴. Sancakbeyi haslarının ve sancak yöneticileri zeametlerinin zaman zaman, defterlere timar olarak kaydedildiği söylenilmektedir³⁵⁵. Böyle tasarruf edilen timar birimi ve tasarruf sahibi

³⁴⁹ MAD 567, s.106.

³⁵⁰ MAD 567, s.148.

³⁵¹ MAD 567, s.148.

³⁵² Buradaki terimler hakkında bilgi için bk. Beldiceanu, *Timar*, s.87-98.

³⁵³ BOA TT 58.

³⁵⁴ BOA TT 58, s.170, 171, 172, 173, 174.

³⁵⁵ Geniş bilgi için H. İnalçık, *Arvanid*, s.XXIV; Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, s.190.

9'dur. Bunlar defterde timar olarak değerlendirildiğinden bu çalışmada da timar bölümünde ele alınacaktır.

1522 tarihli icmâl defterde³⁵⁶ ise 12 zeamet, 13'te zaim bulunmaktadır. Zeametlerden 1'i, 2 zaim tarafından hisseli olarak tasarruf edilmektedir. Bunların toplam geliri 298.800 akçedir. Ancak, *ber vech-i iltizam*lar ile birlikte bu toplam 307.005 akçeye çıkmaktadır. Zeametlerden 4'ünün geliri 20.000 akçenin altındadır.

Tablo LXXV- Zeamet Sahipleri (1522)

Zeamet Sahibi	Görevi	Gelir Kalemleri	Geliri	Ber vech-i iltizam
Bayezid Bey v. Şeyhullah	Zaim	6 hcm. 1 hk. 1 tk. 1 k.div. 5 tmz. 1 hmz..	48.693	50.636
Şeyhullah b. Şeyhullah	Zaim	1 h.kab. 4 tmz	38.045	-
Kasım Bey v. Kaya Bey b. Şeyullah	Zaim	1 tcm.	27.308	-
Kaya Bey v. Şeyhullah	Zaim	3 tcm. 2 tmz. 1 hmz.	24.167	-
Ali ve Mustafa v. Şeyh Cemâl	Zaim	2 tk. 4 hk. 5 hmz. 1 hcm.	23.193	-
Zeynelâbidin v. Şeyh Cemâl	Zaim	1 tk. 1 k.div. 2 hk	14.437	-
Kasım v. Ramazan	Zaim	1 tcm. 1 tk. 1 hk. 1 k.nısf mlkn. ve div. 2 tmz.	37.701	39.993
İbrahim v. Ramazan	Zaim	1 tcm. 1 hk	10.462	12.523
Ömer Bey v. Ramazan	Zaim	7 tk. 1 k.div. 1 hk. 3 tcm. 1 tmz. 1 mz.div.	28.274	
Kaya v. Arık (?)	Zaim	3 tcm. 1 hcm. 10 tmz. 1 yaylak	12.448	14.205
Seydi Ahmed v. Bektaş	Zaim	1 h.kab.	13.327	-
Hüsrev v. Toyran b. Bulargu	Zaim	4 tk. 1 tcm. 1 hcm. 6 tmz.	20.745	20.897
TOPLAM			298.800	307.005

tk. tam karye; tcm. tam cemaat; tmz. tam mezraa; k.div. karyenin divânî hissesi; hcm. hisseli cemaat; hk. hisseli karye; hmz. hisseli mezraa; h.kab. hisseli kabile; k.nısf mlkn ve div. karyenin nisf malikâne ve divânîsi; mz.div. mezraanın divânîsi.

1522-1533 tarihleri arasında düzenlenmiş olan timar tevcih defterinde³⁵⁷ 9 zeamet, 10 zaim bulunmaktadır. Buradaki zeametın biri, müşterek tasarruf edilmektedir. 10 zaim'in 8'sinin *Karamanoğulları be-nâmılarından*, 1'nin Ramazanoğullarından olduğu belirtilirken 1'inin menşei belirtilmemiştir. "Ramazanoğullarındandır" şeklindeki notun, Ramazanoğulları Beyliği'ni mi, yoksa babasının isminden dolayı ailesinin adını mı, kastettiği sarıh değildir. Bunların toplam zeamet gelirleri 248.803 akçedir. Ancak iltizamlarla birlikte 257.234 akçeye bâliğ olmaktadır. Buradaki zeametlerden 2'sinin geliri, 20.000 akçenin altındadır.

356 BOA TT 118.

357 BOA TT 392.

Tablo LXXVI- Zeamet Sahipleri (1522-1533)

Zeamet Sahibi	Görevi	Gelir Kalemleri	Yekün	Ber vech-i İltizam
Bayezid Bey b. Şeyullah	Karaman'ın be-nâmlarından	1 h.kab.	48693	50636
Şeyhullah b. Şeyullah	Karaman'ın be-nâmzâdelerinden	1 h.kab..	45898	-
Kasım Bey v. Kaya Bey b. Şeyullah	Karaman'ın kadim sipâhilerinden	1 tcm.	27308	-
Kaya Bey v. Şeyullah	Karaman'ın be-nâmzâdelerinden	2 tcm.	27875	-
Ali ve Mustafa v. Şeyh Cemâl	Karaman'ın be-nâmlarından	1 tk.	23193	-
Zeynelâbidin v. Şeyh Cemâl	Karaman'ın be-nâmlarından	1 tk.	14437	-
Ömer Bey v. Ramazan	Ramazanoğulları'ndan olup	2 tk.	28474	-
Hüsrev v. Toyran b. Bulargu	-	1 tk.	20.573	-
Ece v. Bozdoğan	Karaman'ın sipâhilerindedir	1 tcm.	12.352	18.840
TOPLAM			248.803	257.234

tk. tam karye; tcm. tam cemaat; h.kab. hisseli kabile.

1523-1530 tarihleri arasında tutulmuş olan timar tevcih defterinde³⁵⁸ ise Sancakta 8 zeamet ve zaim görülmektedir. Bunlardan 2'sinin görevi belirtilmişken diğerlerinin zikredilmemiştir. Bunların zeamet gelirlerinin toplamı, 183.466 akçedir. İltizamlarla birlikte 188.182 akçe olmaktadır. Zeamet gelirlerinden 4 tanesi 20.000 akçenin altındadır.

Tablo LXXVII- Zeamet Sahipleri (1523-1530)

Zeamet Sahibi	Görevi	Gelir Kalemleri	Yekün	Ber vech-i İltizam
Şeyullah v. Şeyullah	Zaim	1 h.kab. 2 tk. 1 tmz	45851	-
Kasım v. Kaya Bey b. Şeyullah	Zaim	1 tcm. 1 tk. 2 tmz.	30532	-
Hamza Çelebi v. Sinan Bey b. Oruç Bey	Miralay-ı Liva-i Aksaray	1 tk. 1 k. 2/3 mlkn. ve div. 1 k.div., 1 hcm. 9 tmz.	22199	-
Kaya v. Arık (?)	Zaim	4 tcm. 11 tmz.	12448	14205
Seydi v. Bektaş	Miralay-ı Liva-i Kayseriye	1 h.kab.	13327	-
Zeynelâbidin v. Şeyh Cemâl	Zaim	1 tk. 1 hcm..	14437	-
Ömer Bey v. Ali Bey b. Ramazan	Zaim	2 tk, 1 k.div. 5 tcm. 7 tmz. 2 mz.div	28508	28791
Ece v. Bozdoğan	Zaim	6 tcm.	16.164	18.840
TOPLAM			183.466	188.182

tk. tam karye; tcm. tam cemaat; tmz. tam mezraa; k.div. karyenin divânî hissesi; hcm. hisseli cemaat; hzm. hisseli mezraa; h.kab. hisseli kabile; mz.div. mezraanın divânî hissesi; k. 2/3 mlkn ve div. karyenin malikânesinin üçte ikisi ve divânisi.

1581 tarihli timar ruznamçe defterinde³⁵⁹, 10 adet zeamet ve zaim bulunmaktadır. Zaimlerden 4'ünün görevi belli değildir. Defterdeki zeamet gelirlerinin hepsi 20.000 akçe ve üzerindedir. Bunların toplam geliri ise 335.892 akçedir. İltizam ile birlikte 380.397 akçeye çıkmaktadır. XVI yüzyıl boyunca zeamet gelirlerinin en yüksek olduğu dönem, 1581 tarihidir. Bundan 2 yıl sonra düzenlenmiş olan TKGM TT 303 numaralı defterde zeamet gelirlerinin %50 oranında düştüğü görülmektedir.

³⁵⁸ BOA TT 371.

³⁵⁹ BOA TT 599.

Tablo LXXVIII- Zeamet Sahipleri (1581)

Zeamet Sahibi	Görevi	Gelir Kalemleri	Yekün	Ber vech-i İltizam
Benâm-ı Mehmed	Miralay-ı Aksaray	9 hcm. 30 hk. 18 hmz. 1 zemin	36059	36059
Benâm-ı Cafer	-	2 tk. 3 tcm.	21085	21085
Benâm-ı Ali Çavuş	an-Çavuşân-ı dergâh-ı âli	1 tk. 6 hcm. 2 tmz.	22000	39500
Benâm-ı Ali Çavuş	an-Çavuşân-ı dergâh-ı âli	10 hk. 6 hcm. 2 hmz.	40000	40000
Benâm-ı Mustafa	Müteferikiyân-ı dergâh-ı âli	5 hk. 3 hcm. 1 h.kab. 5 hmz.	41376	61468
Benâm-ı Mehmed	-	7 hk. 3 hcm.	23858	23858
Benâm-ı Ali	Çavuş dergâh-ı âli	1 hk. 6 hcm. 2 hmz.	49087	56000
Benâm-ı Yusuf	-	1 hk. 6 hcm. 7 hmz.	20000	20000
Benâm-ı Mustafa	Müteferika-i dergâh-ı âli	2 tk. 5 hk. 2 h.kab. 1 hcm. 5 hmz.	62427	62427
Benâm-ı Yusuf veled-i Abdi an evlâd-ı Şeyhullah	-	1 hk. 6 hcm. 8 hmz.	20000	20000
TOPLAM			335.892	380.397

tk. tam karye; tc. tam cemaat; tmz. tam mezraa; hk. hisseli karye; hcm. hisseli cemaat; h.kab. hisseli kabile; hmz. hisseli mezraa.

1583 tarihli timar icmâl defterine³⁶⁰ göre, sancakta 11 adet zeamet ve zaim bulunmaktadır. Bunlardan 8'inin görevi kaydedilmişken, 3'ününki zikredilmemiştir. Buna göre, sancaktaki zeamet geliri toplamı, 187.621 akçedir. Tabloda da görüleceği üzere, geliri, 20.000 akçenin altındaki zeametlerin sayısı 5'tir. Diğer tahrirlere göre, 1583'te bunların sayısında az da olsa bir artış gözlenmektedir. Söz konusu zeametlerden, bazılarının, bütün gelirlerinin, Aksaray Sancağı'nda kaydedilenler olmadığı sanılmaktadır. Nitekim Aksaray Miralay Mehmed'in, Aksaray Sancağı'ndaki gelirleri yazıldıktan sonra "*sâyiri Konya Sancağı'ndadır*"³⁶¹ şeklinde bir açıklama mevcuttur. Buna ilâveten, Konya Miralay Hüsrev'in zeametinin, Aksaray Sancağı'ndan tasarruf ettiği 2400 akçelik geliri de yazılmıştır³⁶². Buradaki gelirin, zeametın tamamını oluşturmadığına şüphe yoktur.

Tablo LXXIX- Zeamet Sahipleri (1583)

Zeamet Sahibi	Görevi	Gelir Kalemleri	Yekun
Ali Çavuş	an Çavuşân-ı dergâh-ı âli	3 tk	20.800
Benâm-ı Mehmed	Miralay-ı Liva-i Aksaray	9 tk. 3 hk. 8 tmz.	34.050
Benâm-ı Fayik (?)	-	4 tk. 1 hk. 11 tmz.	26.303
Şaban	Miralem-i Liva-i Aksaray	2 tk. 1 k.div.	9.500
Hüsrev	Miralay-ı Liva-i Konya	1 tk. 1 tmz	2400
Benâm-ı Mustafa,	an Müteferikiyân-ı dergâh-ı âli	14 tk. 1 hk. 3 tmz. 1 hmz. 1 zemin-i çayır	35.100
Benâm-ı Hamid,	an Çavuşân-ı dergâh-ı âli	15 tk. 1 hk. 1 k.div.1 tmz.	20.000
Benâm-ı Yusuf	-	5 tk.	20.900
isimsiz	-	3 tk. 1 tmz.	8.099
Kâtib Kadri	an Kâtibân-ı defter-i hâkâni	3 tk. 2 tmz.	6.120
Givan	an Çavuşân-ı dergâh-ı âli	2 tk. 1 tmz.	4.349
TOPLAM			187.621

tk. tam karye; tmz. tam mezraa; hk. hisseli karye; hmz. hisseli mezraa; k.div. karyenin divânisi.

³⁶⁰ TKGM TT 303.

³⁶¹ TKGM TT 303, vr.4a.

³⁶² TKGM TT 303, vr.13b.

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere, XVI. asrın ortalarına kadar zemet sahiplerinin, daha çok Karamanoğulları Beyliği'nden kalma yerel ve nüfuzlu kişiler oldukları dikkat çekerken, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra devşirme kökenli kapı kulları zaim olarak görülmektedir.

d. Timarlar

Yıllık geliri, 2000 ilâ 19.999 akçe arasında olan dirliklere timar denildiği ma-lumdur. Gelirlerine göre timar, *tezkereli* ve *tezkeresiz* olmak üzere iki gruba ayrılır. Tezkereli timarın tevcihi, merkezden yapılırken, tezkeresiz timar, beylerbeyi ve vezirler tarafından verilmektedir³⁶³. Tezkereli timar, Karaman Eyâleti için 3000 akçeden başlamakta idi. Bunun altındaki limit tezkeresiz timara girerken kılıç timar (çekirdek timar) ise 2000 akçedir³⁶⁴. Kılıç timarın parçalanmaması esastı. Fakat birden fazla kişiye “ber-vech-i iştirak” tevcih edilebilirdi. 2000 akçeden sonraki gelirler, terakkilerinden oluşurdu.

Timarlar, idarî ve malî muhtariyet bakımından da *serbest* ve *serbest olmayan* olmak üzere, ikiye ayrılır. Serbest timarlar, nişancı, defterdâr, divân kâtipleri, çavuşlar, çeribaşılar, subaşılar ve dizdârlar gibi yüksek rütbeli idare amirleri ile diğer memur ve askerlerin tasarruf ettikleri timarlardır³⁶⁵. Bunlar has ve zemet şeklinde tasnif edilmekle birlikte, kendi arasında, yurtluk, malikâne, müsellemler vs. gibi çeşitli gruplara da ayrılmaktadır³⁶⁶. Serbest olmayan timarlar ise daha çok sipâhilerin tasarrufunda bulunanlardır.

(1). Aksaray Sancağı'ndaki Timarların Durumu

Aksaray'ın ilhakından sonra, bu bölgede değişik tarihlerde yapılan tahrirlerdeki kayıtlarda, Karamanoğulları'nın izlerini bulmak mümkündür. Özellikle Karamanoğlu İbrahim Bey'in (1423-1464) adı sıkça geçmektedir³⁶⁷.

1483 tarihinde³⁶⁸, Aksaray Sancağı'nda 41 timar bulunmaktadır. Bunlardan Şeyh Cemâl evlâdi Emir Bey'in 13.463 akçelik timarı, *ber-vech-i zeâmet* şeklinde tasarruf edilmektedir³⁶⁹. 41 timardan 14'ünün geliri 500 ilâ 2999 akçe arasında değişen tezkeresiz timarlar grubundandır. Bu tarihte timar gelirleri 224.458 akçedir.

³⁶³ Barkan, “Timar”, s.315; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri*, s.202.

³⁶⁴ Ayn Ali Efendi, *Kavânin Risâlesi*, s.64.

³⁶⁵ Timar sistemi hakkında fazla bilgi için bk. Barkan, “Timar”, s.386-333.

³⁶⁶ Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Avni Ömer, “Kanun-ı Osmanî”, s.389-398.

³⁶⁷ Benzer durum için bk. Aköz, *Karaman Kazâsi*, s.197-198.

³⁶⁸ BOA MAD, 567.

³⁶⁹ BOA MAD 567, s.107.

1516 tarihinde³⁷⁰ sancakta 122 adet timar bulunuyordu. Bu dönemde zeamet olarak adlandırılan herhangi bir dirlik birimi yoktur. Ancak 11 adet timar, *ber-vech-i zeâmet* olarak tasarruf edilmektedir. Bunların gelirlerine bakıldığında, 5'inin 20.000 akçenin altında, 6'sının ise 20.000 akçeden fazla geliri olan timarlar olduğu görülmektedir. Gerçekte, zeamet olarak değerlendirilmeleri gerekirken timara kaydedilmişlerdir. Bunlardan en ilginç olanları 70.190 akçe geliri olan Ali Bey veled-i Şeyullah³⁷¹, 49.084 akçe geliri olan Budak Bey veled-i Şeyh Cemâl³⁷², 34.719 akçe geliri olan Bayezid veled-i Ali Bey b. Şeyullah³⁷³ ile 30.622 akçe geliri olan Şeyullah veled-i Şeyullah'tır³⁷⁴. Yine zeamet şeklinde tasarruf edilen bir başka timar ise merhum Şehinşah Bey'in sekbânlarından İlyas'ın 13.836 akçelik timarıdır. Zeamet şeklinde tasarruf edilen timar gelirlerinin toplamı 307.363 akçedir. 1522 tarihli bir sonraki timar defterinde³⁷⁵ ise bunlardan bir kısmı zeamete çevrilmiştir.

Bu tarihteki 122 timardan 14'ü hisseli, 108'i müstakil iken, 8 tanesi de eşkincili timardır. Bunlardan 51 tanesinin geliri, tezkeresiz timar grubundan olan 2.999 akçe ve altındadır. Bu da yaklaşık toplam timar sayısının %41.8'ine teka-bül etmektedir. Timarların toplam geliri, 740.857 akçe, iltizam bedeli toplamı ise 740.888 akçedir.

1522 tarihinde³⁷⁶, sancakta, 13 zeamet, 115 tane de timar kayıtlıdır. 115 timarın 17'si hisseli, 98'i de müstakil timardır. Zeamet şeklinde tasarruf edilen timar birimi ise 2, eşkincili timar ise 4 tanedir. Bu tarihte timarların toplam geliri 556.860 akçe, iltizam bedeli ise 580.146 akçedir. Bunun içinde, zeamet şeklinde tasarruf edilen 2 timarın, 33.801 akçe olan geliri de bulunmaktadır. Timarlardan 36 tanesinin geliri tezkeresiz grubundandır.

Ayrıca bu tarihte, "el-mevkûfat" başlığı altında kaydedilmiş ve hiçbir timar grubuna dâhil edilmemiş cemaat ve mezraalar bulunmaktadır. Bunların sancak içindeki toplam geliri ise 28.763 akçedir³⁷⁷.

1522-1533 tarihleri³⁷⁸ arasında, Aksaray Sancağı'nda 9 zeamet, 133 timar vardır. Bu zeametlerin dışında, 6 timar da zeamet şeklinde tasarruf edilmektedir.

³⁷⁰ BOA TT 58.

³⁷¹ BOA TT 58, s.170.

³⁷² BOA TT 58, s.171.

³⁷³ BOA TT 58, s.171.

³⁷⁴ BOA TT 58, s.172.

³⁷⁵ BOA TT 118.

³⁷⁶ BOA TT 118.

³⁷⁷ BOA TT 118, s.363-366.

³⁷⁸ BOA TT 392.

Bunların en ilginç olanı, 22.199 akçe gelire sahip olan Hamza Çelebi veled-i Sinan Bey b. Oruç Bey adlı Aksaray Miralayının tasarruf ettiği timardır³⁷⁹. Zeamet şeklinde tasarruf edilen timarların toplam geliri 100.050 akçe, iltizam bedeli ise 104.482 akçedir. 133 timardan 15 tanesi hisseli iken, 2 tanesi de eşkincilidir. Bu tarihler arasındaki timarların toplam geliri 618.051 akçe, iltizam bedeli ise 640.894 akçedir. Timarlardan 52 tanesi tezkeresiz grubundandır.

1523-1530 yılları³⁸⁰ arasında, sancakta 8 zeamet, 134 timar kayıtlıdır. Timarlardan 2 tanesi zeamet şeklinde tasarruf edilmekte olup, geliri 33.801 akçe, iltizam bedeli ise 36.476 akçedir. Bunlardan 34 tanesi hisseli, 100 tanesi de müstakil timardır. Bu tarihteki timarların toplam geliri 679.889 akçe, iltizam bedeli ise 704.045 akçedir. 134 timarın 53'ü tezkeresizdir.

1530 tarihli icmâl defterde³⁸¹ timar sayısı belirtilmemekle birlikte, timar gelirlerinin toplamı ve bu gelirlerin kaynakları zikredilmiştir. Bu tarihte 114 köy, 93 cemaat, 286 mezraa, 3 zemin ve 1 kıt'a yaylaktan oluşan zeamet ve timarların toplam geliri 833.524 akçedir³⁸².

1581 tarihinde³⁸³, 10 zeamet, 119 timar mevcuttur. Bunlardan sadece 3 tanesi hisseli, 116 tanesi ise müstakil timardır. Timarların toplam geliri 568.387 akçe, iltizam bedeli ise 599.493 akçedir. Bu tarihte tezkeresiz timarların sayısı ise 22'ye düşmüştür.

1583 tarihinde, 11 zeamet, 264 timar bulunmaktadır. Bunlardan 12 tanesi hisseli, 252 tanesi ise müstakil timardır. Bu tarihte tezkeresiz timarların sayısı iki yıl önceki kayıtlara göre bir hayli artarak 105'i bulmuştur. Timarların toplam geliri ise 995.491 akçedir.

Aşağıdaki tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere XVI. yüzyıl boyunca tezkeresiz timarların toplam timar sayılarına nisbeti, %34 ile %41 arasında değişmektedir. 1581 tarihinde bu oran %18'e düşmekle birlikte, 2 yıl sonraki icmâl defter³⁸⁴ kayıtlarında, tekrar %39'a yükselmiştir. Timar geliri 3000 ile 9999 akçe olan timarların nisbeti de %47 ile %70 arasında değişmektedir. En düşük oran %47 ile 1516'da görülürken, en yüksek oran da %70 ile 1581'de gözlenmektedir. Geliri 10.000 akçenin üzerinde olan timarların nisbeti ise %3 ile %17 arasında değişmektedir. En düşük oran %3 ile 1584'te, en yüksek oran ise %17 ile 1483'te görülmektedir.

³⁷⁹ BOA TT 392, s.308.

³⁸⁰ BOA TT 371.

³⁸¹ 387 Numaralı.

³⁸² 387 Numaralı, s.127-147.

³⁸³ BOA TT 599.

³⁸⁴ TKGM TT 303.

Peçevi, 1554 yılında, Kanunî'nin genel bir bağışta bulunduğunu, zeamet sahiplerine %20, timar sahiplerine de %10 zam yaptığını belirtiyor³⁸⁵. Ancak, bu durumun, timarlara ne derece yansıdığı, bu döneme ait timar defteri olmadığından, maalesef takip edilememektedir.

Yukarıda Karaman Eyâleti için tezkereli timarların 3000 akçeden başladığı belirtilmişti. 1581 tarihli timar ruznamçe defterinde, "*Timar-ı Habib veled-i Emrullah, zikr olunan 1797 akçe timar ferâgat iden Bekir tahvilinden mahlûl olmağın Emrullah oğlu Habib için yarar olub Kars Kalesi binasında hizmette bulunmağın ibtidâdan 2000 akçe timara evâsıt-ı Recebû'l-müreceb sene 987 tarihiyle emr-i şerif irâd itmeyin ber-mûceb-i emr-i âli timar-ı mezbur 200 akçe noksanı tekmîl olmak üzere tevcih olunub berât-ı âlişân için tezkere verildi. Fî 10 Rebîü'l-âhir sene 988, tezkere-i Hasan Paşa*"³⁸⁶ şeklindeki kayıtlardan buna muhâlif bir uygulama olduğu gözlenmektedir. Buradaki kayıtlarda 3000 akçenin altındaki timar tevcihlerinde de tezkere verildiği görülmekle birlikte, timar gelirlerinin 3000 akçe ve üzerine tamamlanması hususunda bir gayretin olduğu da, aşağıdaki tablonun rakamlarından anlaşılmaktadır. Bunun sefere çıkacak sipahilerle alakasının olduğu düşünülebilir. Zira, 1595 tarihinde, Konya, Niğde, Aksaray, Akşehir, Beyşehir ve Kırşehir sancaklarına gönderilen bir mühimme hükmünde; timar geliri 3.000 akçenin altındaki sipâhilerin sefere gelmek yerine bedel akçesi göndermeleri istenmektedir³⁸⁷.

1516 ve 1522 tarihli icmâl defterlerde, köy ve mezraa gelirleri umumiyetle tek bir sipâhiye ait iken, 1583 yılında bunların gelirlerinden hisseler oluşturularak aynı köy ve mezraa gelirleri üzerinde birden fazla sipâhinin söz sahibi olduğu dikkat çekmektedir. Cemaatlerde ise durum biraz farklıdır. Bazı cemaatler kabile olarak zikredilip toplam hâsılları tek bir kalemde verildiği için, 1516 ve 1522 tarihli defterlerde hâsılları hisseli olarak kaydedilmiştir³⁸⁸. Buradan hareketle ekte tam listeleri verilen 1516, 1522 ve 1583 tarihli timar icmâl defterlerindeki timar gelirlerini oluşturan kalemler üzerinde durulacaktır.

1516 yılında³⁸⁹, sancaktaki timarların gelirleri şu kalemler üzerinden gelmektedir: 60 tam köy, 4 hisseli köy, 17 köyün divânîsi, 3 köyün salârisi, 2 köyün örfiyesi, 3 köyün malikânesi, 2 köyün divânî ve nısf malikânesi, 1 köyün divânî ve 2/3 malikânesi; 242 tam mezraa, 1 hisseli mezraa, 19 mezraanın divânîsi, 18 mezraanın salârisi, 3 mezraanın nısfı, 1 mezraanın malikânesi, 1 mezraanın

³⁸⁵ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s.232.

³⁸⁶ BOA TT 599, s.591, 592, 594, 597, vd.

³⁸⁷ BOA MD LXXIII, s.179, hüküm 420.

³⁸⁸ Bk. Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi BOA TT 58, s.171, 172, 174; Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi BOA TT 118, s.324, 325, 331.

³⁸⁹ BOA TT 58.

divânî ve nısf malikanesi, 1 zemin, 1 yaylak; 85 tam cemaat, 8 hisseli cemaat, 2 hisseli kabile, 5 cemaatin nısfı, 1 cemaatin salârisi, nefsi-i Koçhisar vergileri ile ser-ases-i nefsi-i Aksaray maa deştâni vergileridir.

1522 tarihinde³⁹⁰; 42 tam köy, 13 hisseli köy, 18 köyün divânîsi, 3 köyün salârisi, 1 köyün örfiyesi, 5 köyün malikânesi, 1 köyün nısf malikânesi, 3 köyün divânî maa 2/3 malikânesi, 1 köyün divânî maa 9 sehim malikânesi, 1 köyün divânî maa 2 sehim malikânesi, 1 köyün divânî maa 3/4 malikânesi, 3 köyün divânî maa nısf malikânesi; 192 tam mezraa, 14 hisseli mezraa, 10 mezraanın divânîsi, 3 mezraanın salârisi, 1 mezraanın malikânesi, 1 mezraanın oşrü, 2 mezraanın nısfı; 42 tam cemaat, 24 hisseli cemaat, 4 hisseli kabile, 5 cemaatin nısfı, 1 cemaatin divânîsi, mahsul-i ser-asesân maa deştâni nefsi-i Aksaray ve nefsi-i Koçhisar vergileri teşkil etmektedir.

1583 tarihinde³⁹¹ ise, 183 tam köy, 300 hisseli köy, 4 köyün divânîsi, 5 köyün salârisi, 1 köyün divânî maa nısf malikânesi, 1 köyün divânî maa 8.5 sehim malikânesi, 1 köyün divânî maa 8 sehim malikânesi, 1 köyün divânî maa 1/3 malikânesi, 1 hisseli zemin; 123 tam mezraa, 93 hisseli mezraa, 2 mezraanın divânîsi; 2 tam cemaat ve 4 hisseli cemaat vergilerinden oluşmaktadır.

Sancaktaki mülkler, eşkinciliye çevrilip timar defterlerinde, timar olarak kabul edildiğinden bu çalışmada da timar kategorisi içerisine dâhil edilmişlerdir.

Öte yandan, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra had safhaya ulaşan suhte eşkıyası ile hırsız, harami, katil gibi ehli fesâdın serbest timarlarda himaye gördükleri ve bu durumdan Aksaray Sancakbeyi'nin dahi huzursuz olduğu mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır³⁹².

³⁹⁰ BOA TT 118.

³⁹¹ TKGM TT 303.

³⁹² BOA MD VII, s.962, hüküm. 2651; 7 Numaralı, s.347; BOA MD XLVI, s.312, hüküm.711.

Tablo LXXX- Aksaray Sancağı'ndaki Timarların Gelir Kategorilerine Dağılımı ve Nispetleri (1483-1584)

Gelir Kategorileri	1483		1516		1522		1522-33		1523-30		1581		1584	
	Timar Sayısı	Nispeti	Timar Sayısı	Nispeti	Timar Sayısı	Nispeti	Timar Sayısı	Nispeti	Timar Sayısı	Nispeti	Timar Sayısı	Nispeti	Timar Sayısı	Nispeti
999'dan az	2	%4.87	4	%3.27	4	%3.47	5	%3.75	2	%1.49	0	-	4	%1.51
1000-1999	7	%17.07	8	%6.55	3	%2.60	5	%3.75	7	%5.22	2	%1.68	9	%3.40
2000-2999	5	%12.19	39	%31.96	29	%25.21	42	%31.57	44	%32.83	20	%16.80	91	%34.46
3000-3999	4	%9.75	19	%15.57	28	%24.34	25	%18.79	21	%15.67	54	%45.37	86	%32.57
4000-4999	4	%9.75	15	%12.29	12	%10.43	12	%9.02	13	%9.70	8	%6.72	22	%8.33
5000-5999	5	%12.19	11	%9.01	9	%7.82	9	%6.76	10	%7.46	7	%5.88	13	%4.92
6000-6999	4	%9.75	4	%3.27	11	%9.56	12	%9.02	9	%6.71	6	%5.04	13	%4.92
7000-7999	2	%4.87	5	%4.09	5	%4.34	11	%8.27	9	%6.71	3	%2.52	10	%3.78
8000-8999	1	%2.43	0	-	3	%2.60	2	%1.50	4	%2.98	2	%1.68	3	%1.13
9000-9999	0	-	3	%2.45	4	%3.47	2	%1.50	4	%2.98	3	%2.52	3	%1.13
10.000'den fazla	7	%17.07	14	%11.47	7	%6.08	8	%6.01	11	%8.20	14	%11.76	10	%3.78
Toplam	41	100	122	100	115	100	133	100	134	100	119	100	264	100

(2). Timar Sahipleri

Çalışma alanına ait en eski 1483 tarihli timar defterine³⁹³ göre sancakta 41 adet timarlı sipâhi vardır³⁹⁴. Bu dönemde timar ve zeamet tasarruf eden kişilerin, herhangi bir sefer esnasında yerine getirmekle mükellef oldukları bir takım askerî yükümlülükler bulunmakta idi. Buna göre, *bürüme*, *cebelü*, *eşkinci*, *çadır*, *geçim*, *gulâm* ve *tenketür*³⁹⁵ gibi savaş malzemelerini ve yardımcılarını yanlarında getirmek mecburiyetinde idiler. 1483'te bunların sayısı şöyledir: 27 kendü bürüme, 9 kendü cebelü, 61 cebelü, 1 eşkinci, 7 çadır, 1 geçim, 13 tenketür ve 16 gulâm. Daha sonraki timar defterlerinde bu tür kayıtlara rastlanılmamaktadır.

Bu defterdeki timarlı sipâhilerin isimlerine bakıldığında, şeyh, şah, pîr, fakih, mevlânâ gibi dinî unvanların yanında, çeri ve çavuş gibi askerî unvanlar ile bey lakaplı sipâhi ve sipâhizâdeler bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmının

³⁹³ BOA MAD, 567, s.106-123, 148-151.

³⁹⁴ BOA MAD 567.

³⁹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Beldiceanu, *Timar*, s.87-98.

Osmanlı öncesi Karamanoğulları devrinden kalma bakiyeler olduğu düşünülmektedir. Nitekim eşkincili mülk olarak timar tasarruf eden sipâhiler buna en güzel örneği teşkil etmektedir³⁹⁶.

1516 tarihinde, 134 adet sipâhi bulunmaktadır. Bunlardan 36'sı müşterek olarak bir timarı tasarruf etmektedirler. 8'i ise eşkincili mülk sahibidir. 1483 tarihine göre sipâhilerin sayısında %226,83 oranında bir artış olmuştur. Bu dönemdeki sipâhilerde de en fazla görülen isimler, bey, çelebi, fakih, şeyh vs. gibi unvanlardır. Özellikle Şeyh Cemâl ailesi 1483'ten 1533'e kadarki, timar defterlerinin³⁹⁷ hepsinde mevcuttur. Bunun yanında Bozkırlı, Hindilü, Bulargı, Şeyullah, Bozdoğan gibi cemaat veya kabile ismi taşıyan kişilerin ve çocuklarının uzun yıllar timar tasarruf ettikleri de görülmektedir. Mesela, Moğol bakiyesi olan Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi³⁹⁸ reisinin ve evlatlarının 1483'ten 1583'e kadar yüzüyl boyunca timar ve zeamet tasarruf ettiği anlaşılmaktadır³⁹⁹.

Bu dönemde, Şehzade Şehinşah ile ilgisi bulunan sipâhiler de bulunmaktadır. Bunlardan 5510 akçelik timarı olan Hayreddin⁴⁰⁰ ve 2904 akçe timar tasarruf eden Kasım⁴⁰¹ şehzadenin gulâmı, 3340 akçelik timara mutasarrıf olan Bâli⁴⁰² ser-ağcacıyânı, 2025 akçe timar tasarruf eden Seydi⁴⁰³ tabbâhîni, 13.836 akçe timarı olan İlyas⁴⁰⁴ sekbânlarından, 3300 akçe timarı olan Ali⁴⁰⁵ ise mehterândandır.

1522 tarihinde, sipâhilerin sayısı 146'dır. Bunlardan 46'sı müştereken bir timarı tasarruf ederlerken 5'i de eşkincili olarak mutasarrıflardır. Bu dönemde, Aksaray kadılarının da timar tasarruf ettiği görülmektedir. Aksaray kadısı olan Mustafa Çelebi'nin 3160 akçelik müşterek timarı eşkincili⁴⁰⁶ iken, diğer kadı Mevlânâ Muslihiddin'in 2520 akçelik timarı ise cebelü kaydedilmiştir⁴⁰⁷. Mevlânâ Muslihiddin 1516'da Konya Kadısı⁴⁰⁸ iken, 1522'de Aksaray Kadısı olarak zikredilmiştir.

³⁹⁶ Tûrâbi veled-i İnce mülk-i meşruu Bektaş şer'î, eşkincili emr olundu. Divânîsiyle bile 1 eşkinci eşdirmeğe hükm sadaka olunmuştur. BOA MAD 567, s.123.

³⁹⁷ Bk. BOA MAD 567, s.107; BOA TT 58, s.171; BOA TT 118, s.327; BOA TT 392, s.301; BOA TT 371, s.115.

³⁹⁸ Bu kabile için bk. Konar-Göçerler bölümü.

³⁹⁹ Bk. Zeametler başlığı.

⁴⁰⁰ BOA TT 58, s.177.

⁴⁰¹ BOA TT 58, s.186.

⁴⁰² BOA TT 58, s.184.

⁴⁰³ BOA TT 58, s.193.

⁴⁰⁴ BOA TT 58, s.196.

⁴⁰⁵ BOA TT 58, s.201.

⁴⁰⁶ BOA TT 118, s.336.

⁴⁰⁷ BOA TT 118, s.346.

⁴⁰⁸ BOA TT 58, s.190.

1522’de bey ve çelebi unvanlı sipâhi ve sipâhizâdelerin arttığı dikkat çekmektedir. Hamza Çelebi veled-i Sinan Bey⁴⁰⁹, Mustafa Çelebi ve Hüsrev Çelebi an-evlâd-ı Bulargu⁴¹⁰, Paşa Bey veled-i Çelebi Bey b. Paşa Bey⁴¹¹, Ahi Evran veled-i Seydi Bey b. Bekir Bey⁴¹² gibi sipâhiler bulunmaktadır.

1522-1533 tarihli timar defterinde⁴¹³ sipâhi ve zaimlerin hemen hepsinin menşei belirtilmiştir. Buna göre, sözkonusu tarihlerde kayıtlı olan 150 sipâhinin 42’sinin, *Karaman sipâhilerinden, Karaman’ın be-nâmılarından* şeklindeki açıklamalardan Karamanoğulları Beyliği’nden kalma sipâhi veya sipâhizâdeler olduğu belirtilirken, 5’inin İmam Gazâli neslinden, 103’ünün de Osmanlı devlet adamlarından olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki sipâhilerden 35’i müştereken bir timarı tasarruf ederken 3’ü de eşkincili olarak mutasarrıftır.

Timarların bazılarında, timarın tevcih tarihi kayıtlıdır. Fakat ekseriyetle, “Şâdi Paşa”⁴¹⁴ ve “Hüsrev Paşa’dan”⁴¹⁵ beri timar tasarruf eder”, şeklinde timarın tevcih dönemi belirtilmektedir⁴¹⁶. Hüsrev Paşa zamanında timara çıkanların sayısı Şâdi Paşa dönemindekilere nazaran oldukça fazladır.

1523-1530 tarihleri arasındaki timar sahiplerinin sayısı ise 202’dir. Bunlardan 95’i müştereken timar tasarruf etmektedirler. XVI. yüzyıl boyunca hisseli timar tasarruf eden sipâhilerin sayısı en fazla bu dönemde görülmektedir. Buna göre, timarlardan 1’i 9, 1’i 7, 1’i 5, 3’ü 4, 6’sı 3, 19’u 2’şer sipâhi tarafından tasarruf edilmektedir. Bu dönemde bazı timarlar el değiştirmiştir⁴¹⁷. El değiştiren timarlar yüzünden bölgedeki eski timar sahiplerinin nüfuzlarının kırıldığı tahmin edilebilir. Nitekim 1583 tarihli defterde eski timar sahipleri ve ailelerine rastlanılmazken, 1581 tarihli timar ruzmançe defterinde, sadece Şeyullah ailesinin izlerine tesadüf edilmektedir⁴¹⁸.

⁴⁰⁹ BOA TT 118, s.335.

⁴¹⁰ BOA TT 118, s.336

⁴¹¹ BOA TT 118, s.338

⁴¹² BOA TT 118, s.348.

⁴¹³ BOA TT 392.

⁴¹⁴ Sultan Selim devrinin ilk beylerbeylerinden olup 823’te Anadolu beylerbeyisi olmuş daha sonra ölmüştür. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul 1311, s.124

⁴¹⁵ 1514 yılında Yavuz’un İran seferi sırasında Karaman Beylerbeyliğine atanmıştır. Bk. M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, II, İstanbul 1308, s.272.

⁴¹⁶ “Timar-ı İskender b. Bektaş, hasıl 7432, Kadîmden timar tasarruf idüb, bu timarı Hüsrev Paşa’dan almıştır”. bk. BOA TT 392, s.306; “Timar-ı Mahmud veled-i Mehmed, hâsıl 2770, ber vech-i iltizam 2999, Şâdi Paşa’dan timara çıkmıştır”. bk. BOA TT 392, s.330.

⁴¹⁷ “Timar-ı Veys, hâsıl 3000, Lârende Sancağı’nda bu mikdarlık timardan mazül olmağın”. bk. BOA TT 371, s.128; “Timar-ı Nasuh veled-i Hüseyin, hâsıl 2144, ber vech-i iltizam 2644, Elbistan Sancağı’nda bu mikdarlık timardan mazül olmağın”, bk. BOA TT 371, s.118.

⁴¹⁸ “Timar-ı Kasım veled-i Mahmud, an evlâd-ı Şeyullah, hasıl 11.000”. bk. BOA TT 599, s.596; Timar-ı Bahadır veled-i Mehmed evlâd-ı Şeyullah, hâsıl 6.500”. bk. BOA TT 599, s.620.

Değişik tarihlerde miralay, serasker, miralem gibi askerî görevleri îfâ eden kişilerin daha çok soylu ailelerden geldikleri görülmektedir. Hüsrev veled-i Bulargu, Serasker-i Aksaray⁴¹⁹, Hamza Çelebi veled-i Sinan Bey b. Oruç Bey, Miralay-ı Liva- i Aksaray⁴²⁰, Çelebi Bey veled-i Paşa Bey, an-evlâd-ı İmam Gazâli, Miralem-i Aksaray⁴²¹.

1581’de, 122 adet timarlı sipâhi vardır. Bunlardan 6’sı, hisseli timar tasarruf etmektedirler. 1523-1530 dönemine göre sipâhilerin sayısında bir düşüş gözlenmektedir. Bu dönemde, sipâhilerin, kendilerinin ve babalarının isimlerinden anlaşılabilen herhangi bir özelliği yoktur. Zira, askerî görevlerin hepsi, merkezden atanan, devşirme kökenli kişilerin eline geçmiştir.

1583 tarihinde ise sancakta 283 adet sipâhi vardır. Bunlardan 29’u müşterek timar tasarruf etmektedirler. Önceki defterlerden farklı olarak bu defterde sipâhilerin çok büyük bir kısmının sadece isimleri zikredilmekle yetinilmiştir. Bu durum, sipâhilerin menşeinin bilinmemesine yol açmaktadır. Öte yandan bir kısım sipâhilerin askerî görevleri ile ilgili bazı açıklamalar mevcuttur. Buna göre 6 sipâhinin Karaman Beylerbeyliği çavuşlarından olduğu belirtilmiştir. Diğerleri hakkında özel bir açıklama yoktur⁴²².

Aksaray bölgesi halkı ve sipâhileri, devlet içindeki karışıklıklarda ve şehzade mücadelelerinde daima merkezin yanında yer almışlardır. Nitekim, Şehzade Cem olayında II. Bayezid tarafında yer alan şehir halkının bütün örfi vergilerden muaf tutulduğu daha önce belirtilmişti. Bir başka şehzade ayaklanması olan 30 Mayıs 1559 yılındaki Şehzade Bayezid hareketinde⁴²³ de yine merkezin yanında karar kılmışlardır. Ancak bazı sipâhilerin Bayezid tarafına geçtikleri anlaşılmaktadır. 1560 tarihinde Karaman Beylerbeyi’ne gönderilen bir hükümde; “*Aksaray Nâhiyesi’nde erbâb-ı timardan Hüseyin ile oğluna Konya cenginde Şehzâde Bâyezid’e tâbi’ olmasından dolayı dîrlik verilmemesi*” istenilmektedir⁴²⁴.

Ekte verilen timar listelerine bakılırsa her üç tahrirde de sivil şahısların timar tasarruf ettiği görülmekle birlikte çok büyük ekseriyet askerî niteliği olan kişiler olduğu görülecektir.

419 BOA TT 58, s.173.

420 BOA TT 118, s.335.

421 BOA TT 392, s.309.

422 Bk. Ekler, 1583 Tarihli Timarlı Sipâhiler Listesi.

423 Peçevi, *Peçevi Tarihi*, I, s.276.

424 BOA MD III, s.402, hüküm 1207; 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/ 1558-1560), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s.534.

B- TAHRİRLERE GÖRE SANCAK GELİRLERİ

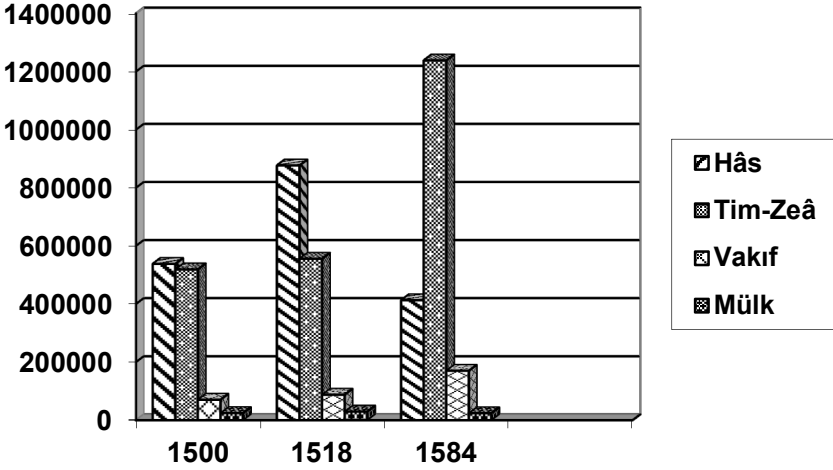
Has, zeamet ve timar sistemi ile ilgili olarak iki farklı defter kategorisi kullanılmıştır. Bunlar mufassal defterler ve timar icmâl defterleridir. Bunlara göre, sancak gelirlerinde farklılıklar oluşmaktadır. Mufassal defterlerde sancak geliri daha fazla çıkarken, timar defterlerinde toplam sancak gelirinin daha az olduğu görülmektedir. Bu yüzden, sancak gelirleri mufassal defterlere ve timar defterlerine göre olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

1. Mufassal Defterlere Göre

Aşağıdaki tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere, sancak gelirlerinde yüzyıl boyunca meydana gelen artış %60,19 oranında kalmıştır. Gelirlerin dağılımında ise timarların lehine bir artış görülmektedir. Buna göre has gelirleri %48'lerden %22'ye düşerken, timar ve zeamet gelirlerinde ise %43'lerden %67'lere doğru bir yükseliş dikkat çekmektedir. 1500 ve 1518 tarihlerinde has gelirlerinin fazlalığı, cemaatlerden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde, cemaat gelirlerinin çok büyük bir kısmı, has olarak tahsis edilmiş iken, 1530'da Yüzdeci cemaatlerin dışındakiler, timar ve zeamete kaydırılmıştır. Buradan hareketle 1500'de gelirinin hangi dirlik kısmına gittiği zikredilmeyen Yüzdecilerin 20.280 akçelik vergileri tarafımızdan haslar içine alınmıştır. Bunun yanında, aynı tahrirde has gelirleri içerisinde olan bazı köyler sonraki tahrirlerde timarlara dâhil edilmiştir. Vakıf gelirlerinde de %6'lardan %9'lara doğru kademeli olarak bir artış gözlenmektedir. Vakıf gelirlerinin artmasındaki en önemli etmenlerden biri hiç şüphesiz, mülklerin zamanla vakfa dönüşmesidir. Nitekim mülk gelirleri %2.11'den %1.30 seviyesine gerilemiştir.

Tablo LXXXI- Mufassal Defterlere Göre Sancak Gelirlerinin Dağılımı (1500-1584)

	1500	%	1518	%	1584	%
Has	558.393	48,46	877.088	56,56	412.939	22,36
Timar ve Zeamet	498.997	43,30	556.094	35,86	1.238.635	67,09
Vakıf	70.621	6,13	87.772	5,66	170.282	9,22
Mülk	24.328	2,11	29.723	1,91	24.120	1,30
Toplam	1.152.339	100	1.550.677	100	1.845.976	100

Grafik 2- Sancak Gelirlerinin Dağılımı (1500-1584)

2. Timar Defterlerine Göre

Bu defterlere göre sancak gelirlerinde yüzyıl boyunca meydana gelen artış %260 oranındadır. Has gelirleri %11'lerden %19'lara çıkarken, zeamet gelirlerinde %32'lerden %13'lere doğru bir düşüş görülmektedir. Timar gelirlerinde ise %55'lerden %67'lere varan bir artış dikkat çekmektedir. 1516 tarihinde her ne kadar %74'lere kadar çıktığı anlaşılıyorsa da bu yükseliş, zeamet gelirlerinin timar başlığı altında ele alınmasından kaynaklanmaktadır. 1522'de ise mevkûfata kaydedilen %2.55'lik bir gelir dilimi bulunmaktadır. Öte yandan 1583 tarihinde ise %0.44'lük bir mülk geliri mevcuttur. Bunu tasarruf eden kişinin, kimliği belirtilmemiştir.

Yukarıdaki, mufassal defterler kayıtları ile timar defterleri, verileri arasında ters bir orantı görülmektedir. Bu durum, timar defterlerine, Sancakbeyi haslarının dışındaki şehzade ve padişah haslarının kaydedilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Mesela 1500'de 183.000.000, 1522'de 297.000.000, 1530'da 300.000.000, 1584'te 175.000.000 akçe hâsılı olan Koçhisar tuzlasına, timar defterlerinde rastlanılmamaktadır. Ayrıca bu defterlerde cemaat gelirlerinin çok büyük bir kısmı mufassal defterlerin aksine timar ve zeametlere tahsis edilmiştir. 1483 tarihli timar defteri toplam hâsılının, o döneme ait mufassal defter olma-

masından dolayı, gerçeği ne kadar yansıttığı bilinmemektedir. Bu defter rakamları göz ardı edildiği takdirde, has gelirlerinin yüzyıl boyunca hemen hemen aynı kaldığı, timar ve zeamet gelirlerinin ise arttığı görülecektir.

Tablo LXXXII- Timar Defterlerine Sancak Gelirlerinin Dağılımı (1483-1583)

	1483	1516	1522	1522-1533	1523-1530	1581	1583
Has	47.744	254.239	199.241	201.440	201.945	-	277.575
Zeamet	131.025	-	317.357	257.234	188.182	380.397	187.621
Timar	224.658	740.888	580.146	640.894	704.045	599.493	981.648
Mevkûfat	-	-	28.763	-	-	-	-
Mülk	-	-	-	-	-	-	6.436
Toplam	403.427	995.127	1.125.507	1.099.568	1.094.172	979.890	1.453.280

III. BÖLÜM

VAKIFLAR VE VAKIF ESERLERİ

I- VAKIF

Vakıf, kelime olarak, “durdurmak, tutmak” anlamına gelmekte olup, bir kişinin bir veya daha fazla mülkünü, cemiyetin ihtiyaçları için dinî, hayrî veya sosyal bir gayeye, Allah’a yakın olma niyetiyle, ebediyen tahsis etmesi akdidir¹. İlk çağlardan beri her toplum kendi inançları doğrultusunda sosyo-kültürel sahalarda birtakım eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlere bakılarak vakıf müessesesinin menşei, Bâbiller, Budistler, Romalılar, Bizanslılar ve Orta çağ batı sivilizasyonlarında aranmıştır². Menşei ne olursa olsun vakıf, İslâm cemiyetinin ortaya çıkışından XIX. yüzyıl sonlarına kadarki devrede, İslâm ülkelerinin sosyal, iktisadî hatta siyasî hayatında çok önemli bir rol oynamıştır³. Türkler de, Anadolu’yu fethettikten sonra dinî ve sosyal hayatı düzenleyen ve bu hususta çok önemli işlevler icrâ eden cami, mescid, medrese, zaviye, imaret vb. gibi tesisler bina etmişlerdir. Anadolu’da bu ilk vakıfları yapanlar, Muhlis Paşa, Âşık Paşa, Elvan Çelebi, Geyikli Baba gibi 14 ve 15. yüzyıllarda yaşamış olan kişilerdir⁴.

Şehirlerin kuruluş ve gelişmesi ile ticarî hayatın canlanmasında vakıf eserleri, önemli fonksiyonlar icrâ etmişlerdir. Seyyid Hârûn Veli ile dervişlerinin Seydişehir’e gelip yerleşmeleri ve burayı kısa zamanda şehir haline getirmeleri, bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir⁵. Kurulan bu tesislerin yaşayabilmesi için daimî gelir kaynakları, yani akarlar gerekmektedir. Çalışılan bölgedeki vakıfların akarları; han, hamam, dükkân, değirmen, çarşı gibi tesisler ve zemin, bağ, bahçe, köy, ve mezraalar ile bunların hisseleri oluşturmaktadır. İşletme gelirlerinin vakıflara ayrılmasıyla, bu eserlerin harabe olmasına izin verilmediği gibi ticarî hayatın devamlılığı da sağlanmıştır.

Aksaray şehir yapısı, Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklu ve Karamanogulları dönemlerinde büyük ölçüde şekillendiği için vakıf eserlerinin büyük bir

¹ Vakıflar hakkında geniş bilgi için bk. Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, XIII, Eskişehir 1997, s.153-172; Bahaddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerindeki Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (ed. Osman Okyar - Halil İnalıcık), Ankara 1987, s.157-161; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996; Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *VD*, IX, Ankara 1971, s.13-37.

² Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *VD*, II, Ankara 1942, s. 3-9; Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *VD*, IX, Ankara 1971, s.15; İsmet Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, *VD*, XI, Ankara 1976, s.50-51.

³ Bahaeddin Yediyıldız, “Müessesese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *VD*, XV, Ankara 1982, s.24.

⁴ Ülken, “Vakıf Sistemi”, s.21.

⁵ Ülken, “Vakıf Sistemi”, s.21.

kısmı bu devletler zamanında tesis edilmiştir. Bunda Aksaray'ın, hem askerî hem de ticarî yollar üzerinde bulunmasının büyük etkisi olmuştur. Ancak Osmanlılar döneminde şehir, ticarî ve askerî önemini kaybetmesine rağmen vakıf eserleri ve gelirlerinin zamanla arttığı anlaşılmaktadır. Buna göre sancaktaki vakıfları Osmanlı ve Osmanlı öncesi şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Fakat vakıf kurucularının çoğunun kimlikleri tespit edilemediğinden bu ayırım daha çok 1476 tarihli vakıf defterine⁶, bânileri belli olan vakıflar ise kurucularına göre gruplandırılmıştır. Bilindiği gibi Fatih, iktidara geçtikten sonra devlete ait toprakların aleyhine genişleyen vakıf ve mülklerin bir kısmını ilga ederek yürürlükten kaldırmıştı. Fatih'in ölümünden sonra başa geçen oğlu II. Bayezid ise babasının lağvettiği bütün vakıf ve mülkleri tekrar ihya etmişti. Bu durum, 1476 tarihli Fatih dönemi defteri ile 1483 tarihli II. Bayezid dönemi defterleri karşılaştırıldığında⁷ açıkça görülmektedir. Ancak 1483 tarihli defterin Aksaray ve Koçhisar kısımları eksik olduğundan yeniden canlandırılan vakıflar takip edilememektedir. Buna göre 1500 tarihli defterdeki⁸ bazı vakıfları kurucularına istinaden, Osmanlı öncesi olarak kabul etmek mümkündür. Şu halde 1476 ve 1483 tarihli defterlerdeki vakıfların tamamı ile 1500 tarihli defterdeki vakıfların bir kısmı Osmanlı öncesi kurulmuş vakıflar, 1500 tarihli vakıfların bir kısmı ile 1530 ve 1584 tarihli defterlerdeki vakıfların tamamı Osmanlı döneminde tesis edilmiş vakıflar olarak değerlendirilmiştir. Bu kriterlere göre oluşan tablo 'Aksaray Sancağı Vakıflarına Toplu Bakış' başlığı altında verilmiştir. Yapılan bu tasnifin sağlam kıstaslara dayanmadığını da ifade etmekte fayda vardır.

II- AKSARAY KAZÂSİ VAKIFLARI

A- CAMİLER

Arapça "cem" kökünden türeyen "cami", "halkı toplayan ve bir araya getiren toplantı yeri" manalarına gelmekte olup, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılmıştır⁹. Cami, ibadet mekânı olmasının yanında aynı zamanda, dinî ve dünyevi işlerin görüşülüp karara bağlandığı bir yerdir. Bu yüzden sosyal müesseselerin başında gelen camiler, özellikle Osmanlı-

⁶ TKGM TT 564.

⁷ TKGM TT 564; MC.0.116/1.

⁸ TKGM TT 565.

⁹ Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", *DiA*, VII İstanbul 1993, s.46.

lar'da mahallelerin idarî merkezini oluşturmaktaydılar. Bunun yanında, dinî mimarî grubunun da ilk sırasında yer alırlardı¹⁰. Camilerin etraflarına yapılan medrese ve imaret siteleri ile bölgede oturan insanların ihtiyaçlarına cevap veren külliyeleşmeler teşkil edilmekte, böylece yeni yerleşim birimlerinin kurulması ve gelişmesi sağlanmakta idi¹¹.

1. Karamanoğlu Mehmed Bey Camii (Ulu Cami)¹²: Bugünkü şehir parkı içinde, Kız Meslek Lisesi ile İl Halk Kütüphanesi arasında yer almaktadır. Günümüzde, *Ulu Cami* veya *Karamanoğlu İbrahim Bey Camii* olarak bilinen yapının adı kullandığımız 3 mufassal¹³, 4 vakıf¹⁴ ve 1 muhasebe-icmâl defterde¹⁵, Karamanoğlu Mehmed Bey b. Alâeddin Camii, pek çok vakıf ve arşiv kayıtlarında ise Karamanoğlu İbrahim Bey Camii olarak geçmektedir¹⁶. Hatta aynı kaynak serisi olan Hurufat defterlerinde genellikle İbrahim Bey, zaman zaman da Mehmed Bey Camii şeklinde zikredilmiştir¹⁷.

Pek çok araştırmacı caminin malzemelerine ve vakfiyelerine bakarak, yapım tarihi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. F. Sarre, XIV. yüzyıla ait olduğunu yazarken¹⁸, A. Gabriel ve O. Aslanapa, H.835/ M.1431 tarihli vakfiyeye istinâden Karamanoğlu Mehmed Bey oğlu İbrahim Bey zamanında, mezkûr tarihte tamamlandığını söylemekte ve Karamanoğlu İbrahim Bey Camii olarak da adlandırmaktadırlar¹⁹. Diez-Aslanapa-Koman ve M. Hüsnü, Karamanoğlu Mehmed Bey zamanında (H.805-827/ M.1402-1424) yapımına başlanıldığını, oğlu İbrahim Bey döneminde (H.827-868/ M.1424-1463) ise tamamlandığını ifade etmektedirler²⁰. Y. Akyurt, tarih vermeksizin ilk bâninin Karamanoğullarından I. Mehmed'in olduğunu söyler²¹. Evliya Çelebi de yapıyı Karamanoğlu İbrahim

¹⁰ Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s.203-204.

¹¹ İsmail Kurt, "Vakıf Müessesesi XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asırları Türk Asırı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.521.

¹² TKGM TT 564, vr.73b; TKGM TT 565, vr.176b; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.73b.

¹³ BOA TT 40, s.817; BOA TT 455, s.622; TKGM TT 131, vr.32b.

¹⁴ Bk. TKGM TT 564, vr.73b; TKGM TT 565, vr.176b; Kahraman, *Karaman Vilâyeti Vakıfları*, s.230; TKGM TT 584, vr.73b.

¹⁵ 387 Numaralı, s.135.

¹⁶ Bk. Eşref Temel, *Aksaray Kazası Hurufât Defterleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Semineri, Konya 2007, s. 12, 25, 38, 41, 42, 48, 50 vd.; Zekai Erdal, "Aksaray'da Karamanoğullarına Ait Eserlerin Tarihleme Sorunları", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu – II, [Karamanoğulları Beyliği]*, C.II, (ed. Mehmet Şeker – Mehmet Mercan – Yakup Kaya – Cem Uncu), Konya 2016, s.444-445.

¹⁷ Temel, *Aksaray Kazası*, s.13-16, 36, 44.

¹⁸ Sarre, *Küçükasya Seyahati*, s.114.

¹⁹ Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, s.72; Aslanapa, *Türk Sanatı*, II, s.202.

²⁰ Ernst Diez-Oktay Aslanapa-M. Mesut Koman, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s.177; Hüsnü, *İlmi Cevvelan*, s.51-52.

²¹ Akyurt, *Resimli Türk Âbideleri*, s.127.

Bey Camii olarak adlandırır²². N. Çetintürk, caminin taç kapısındaki tezyinata, ayrıca Fatih devri vakıf kayıtlarına dayanarak bu yapının Karamanoğlu II. Mehmed Bey zamanında, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir²³. Konyalı, Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mesud'un saltanat sürdüğü 1116-1155 yılları arasında burada bir mescid yaptırdığını, daha sonra oğlu II. Kılıçarslan'ın, şehri yeniden imar ederken bu camii yenilediğini ve genişlettiğini, Ulu Cami yerindeki ilk mabedin bu olduğunu, bunun camideki minberin kitabesinden anlaşıldığını belirtmektedir²⁴.

Cami geçirdiği birçok tamir ve tadil sonucunda bugünkü şeklini almıştır. Konyalı, cami çevresinde bulunduğu bir kitabeye göre yapının, H.811/ M.1408-1409'da Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından Mimar Firuz'a yeniden yaptırıldığını söylemektedir²⁵. Son olarak, Zeki Sönmez de aynı kitabe üzerinden benzer kanaatleri dile getirmiş, Sultan Mesud tarafından muhtemelen 1150-1153 yıllarında yaptırılan caminin II. İzzeddin Kılıçarslan'ın veliahtlığı zamanında onarım gördüğünü, nihayet Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından da H.811/M.1408 yılında tamamen yenilediğini belirtmiştir²⁶. Caminin en önemli mimarî özelliği, içinde bulundurduğu abanoz ağacından yapılmış olan minberidir. Bir sanat şaheseri olan bu minber, üzerindeki kitabeye göre Sultan Mesud'un hükümdarlık yıllarında, Mimar Hoca Nuştekin-i Cemali'ye yaptırılmıştır²⁷.

Ulu Cami'nin Sultan Mesud adıyla değil de Mehmed Bey veya İbrahim Bey adıyla anılması, bu beyler zamanındaki köklü yenilemelerle ilgili olsa gerek. Mehmed Bey zamanında 1408 yılındaki tamirat veya yenileme hakkında kitabeden dolayı bilgimiz varken, İbrahim Bey zamanındaki tamirattan haberimiz yoktur. Ancak, bazı vakıf kayıtlarındaki "*Karamanoğlu İbrahim Bey'in binâ eylediği câmi-i şerîf ...*" şeklinde az sayıdaki atıf²⁸, bu bey zamanında da bir tamiratın varlığına işaret etmektedir. Nitekim bazı tarihi cami ve mescidlerin kurucularının adıyla değil de tamirat ve yenileme çalışmalarına öncülük veya finansman sağlayan kişilerin adlarıyla anılan pek çok örnek vardır. Ne olursa olsun şurası bir gerçek ki XV-XVI. yüzyıllarda cami Karamanoğlu Mehmed Bey, sonraki asırlarda da Karamanoğlu İbrahim Bey ismiyle tanınmıştır.

²² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.193.

²³ Çetintürk, Aksaray (Niğde) ve Çevresindeki, s.12.

²⁴ Bk. Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1221-1287; İbrahim Hakkı Konyalı, "Aksaray Ulu Camii", *VD*, X, Ankara, s.275.

²⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1226.

²⁶ Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989, s.322.

²⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1251-1255; Konyalı, "Ulu Camii", s.283.

²⁸ Temel, *Aksaray Kazası*, s.110, 146, 153, 213, 313, 320, 330, 334.

Fatih döneminde vakfın mütevellisi Mevlânâ İbrahim b. Fazlullah'tır²⁹. Senelik geliri, 1476'da 6900 akçe iken 1500'de 11.765 akçeye çıkmıştır. Bu tarihten itibaren evkâfın mahsulu altı hisseye bölünmüş olup, 1 hissesi hatib'e, 1'i imam'a, 1'i mütevellî'ye, 2'si hâfızlara ve 1'i müezzin ve ferrâş'a tevzi edilmiştir³⁰. 1530'da geliri 9.898 akçeye düşen vakfın yıllık geliri 1584'te 20.394 akçeye çıkmıştır.

2-Şeyh Baba Yusuf Camii³¹: Şeyh Hamid Mahallesi'nde bulunan camiye ilk defa 1584 tarihinde rastlanılmaktadır. 1476'da Melik Mahmud Gâzi Hankâhı'nı tasarruf eden Şeyh Baba Yusuf'un, ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Oral, 1479³² tarihini verirken, Akgündüz 1486³³ yılını kabul etmektedir. Cami, kendisinin ölümünden sonra oğulları veya torunları tarafından yaptırılmış olmalıdır. Evliya Çelebi'nin, Şeyh Hamid Veli Camii olarak tanıttığı cami burası olsa gerek³⁴. Yapı 1990 yılında tamirat görmüştür³⁵.

Baba Yusuf, Yusuf Hakîki Baba, Baba Yusuf-ı Hakîki ve halk arasında da yanlış olarak Güzel Baba olarak tanınan Şeyh Baba Yusuf³⁶, Somuncu Baba olarak bilinen meşhur Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerinin oğludur³⁷. Vakfın yıllık geliri 1584'te 1100 akçedir.

3-Sofular Camii³⁸: İlk defa 1584 tahririnde kayıtlı olan cami hakkında malumat yoktur. Aksaray'ın Sofular Mahallesi'nde bulunması muhtemel olan caminin senelik vâridâtı 600 akçedir.

4-Seydi Ahmed veled-i Bektaş Camii³⁹: Tuz köyünde olduğu belirtilen cami, sadece 1584 tahririnde görülmektedir. Bu dönemde vakfın yıllık geliri 600 akçedir.

5-Ömer Bey Camii⁴⁰: Sağırkaraca köyünde bulunan cami, yalnız 1584'teki vakıf kayıtlarında görülmektedir. Buna göre caminin senelik geliri, 4670 akçedir.

²⁹ TKGM TT 564, vr.73b.

³⁰ TKGM TT 565, vr.176b; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.73b.

³¹ TKGM TT 584, vr.78b.

³² Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi", s.239-240.

³³ Ahmet Akgündüz, Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi, İstanbul 1995 s.161.

³⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s.194.

³⁵ İl Yıllığı 1994, s.210.

³⁶ Akgündüz, *Somuncu Baba*, s.157.

³⁷ TKGM TT 565, vr.178a.

³⁸ TKGM TT 584, vr.79a.

³⁹ TKGM TT 584, vr.79a.

⁴⁰ TKGM TT 584, vr.79b.

Tablo LXXXIII- Camiler (1476-1584)

Vakıf Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Mehmed Bey b. Alâeddin Camii	Karye, mezraa, zemin, buzluk, değirmen, dükkân ve bağ	6900	11765	9898	20394
Şeyh Baba Yusuf Camii	Değirmen ve nakdiye	-	-	-	1100
Seydi Ahmed veled-i Bektaş Camii	Nakdiye	-	-	-	600
Sofular Camii	Değirmen	-	-	-	60
Ömer Bey Camii	Değirmen, dükkân, bağ ve nakdiye	-	-	-	4670
TOPLAM		6900	11765	9898	26824

B- MESCİDLER

Kelime olarak, “dik durmak, eğilmek, baş eğmek alınını yere koymak” gibi manalara gelen sücüd kökünden, “secde edilen yer” anlamına gelmektedir⁴¹. Osmanlılar’da cami ile mescid birbirinden farklı iki müessesedir. Cami, içinde cuma ve bayram namazları kılınan mabed iken mescidde, bu namazlar kılınmamaktadır⁴². Mescidlerin, cuma namazı kılınan camiye tahvîli ise berat ve izinle gerçekleşmektedir⁴³.

1-Âdem Mescidi⁴⁴: 1584’te, Aksaray şehir merkezinde olduğu belirtilen mescidin, bugünkü yeri bilinmemektedir. Vakfın senelik geliri, 1500, 1530 ve 1584’te, 30 akçe olarak kalmıştır.

2-Ahmed Bey Mescidi⁴⁵: Aksaray şehir merkezinde kayıtlı olan fakat günümüzde mevcut olmayan bu mabed, Ahmed Bey adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. 1500 tarihli defterde, vakfiye gelirlerinin sarfiyatı hakkında şöyle bir açıklama yapılmıştır: Vakıf gelirinin yarısı, bir cüz kur’an okuyana, diğer yarısı ise mescidde imam olana tayin olunmuştur. İmam olan kimsenin şer’î ilimlerden bir ders vermesi vakfiyeye şart olarak koşulmuştur⁴⁶. 1476’da, 1410 akçe olan vakfın geliri, 1500 ve 1530’da 2310 akçeye çıkmış, 1584’te ise 1520 akçeye düşmüştür.

3-Alâeddin Mescidi⁴⁷: Devencil Mahallesi’nde olan mescidin, 1584’teki senelik geliri, 1032 akçedir.

4-Asesoğlu Mescidi⁴⁸: 1500 ve 1584 defterlerinde Asesoğlu şeklinde geçen mescid, 1530’da Hasanoğlu olarak kaydedilmiştir. Mufassal ve vakıf defterlerinde ismi Asesoğlu veya Hasanoğlu olarak geçen mahalle ve mescid günümüzde Hashas ismiyle anılmaktadır. Şehirde bir de Hashas’a ait türbe bulunmaktadır. Ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen mescidin, mimarî

⁴¹ Mescid hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Johs Pedersen, “Mescid”, *İA*, VIII, Eskişehir 1997, s.1-118.

⁴² Kurt, “Vakıf Müessesesi”, s.521.

⁴³ Önkal-Bozkurt, “Cami”, s.47.

⁴⁴ TKGM TT 565, vr.193/b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77b.

⁴⁵ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.179b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

⁴⁶ TKGM TT 565, vr.179b.

⁴⁷ TKGM TT 584, vr.79a.

⁴⁸ TKGM TT 565, vr.185b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.74b.

bir özelliği yoktur. II. Bayezid döneminde, İmam Emir tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 105 akçe, 1584'te ise 255 akçedir.

5-Bedrü't-Tavil Mescidi⁴⁹: Fatih devrinde görülmeyen mescid, II. Bayezid döneminde karşımıza çıkmaktadır. Vakfın senelik geliri, 1500 ve 1530'da 169 akçe iken, 1584'te 150 akçeye düşmüştür.

6-Boyacı Ali Mahallesi Mescidi⁵⁰: Mescidin bugünkü yeri belli değildir. 1476'da 50 akçe olan vakfın geliri, 1500 ve 1530'da 70 akçeye, 1584'te ise 447 akçeye çıkmıştır.

7-Bölücek Mescidi⁵¹: Fatih döneminden itibaren mevcut olan mahallenin, mescidine 1584'te rastlanılmaktadır. Bu dönemde, vakfın senelik vâridâtı 584 akçedir.

8-Cemâlin Mahallesi Mescidi⁵²: Her ne kadar burada, Cemâlin Mahallesi'nden söz ediliyorsa da, XVI. yüzyılda Aksaray'da bu adla anılan bir mahalle bulunmamaktadır⁵³. II. Bayezid döneminde, Cemâl Halife tasarrufundaki vakfın senelik vâridâtı, 1500 ve 1530'da 440 akçe iken, 1584'te 2100 akçe olmuştur.

9-Cendere Mescidi⁵⁴: II. Bayezid döneminde, Erik Pazarında olduğu belirtilen mescid, İbrahim Fakih tasarrufunda idi. Vakfın yıllık geliri 1500'de 260 akçe iken, 1530'da 420 akçeye, 1584'te ise 913 akçeye çıkmıştır.

10-Çardığın Mescidi⁵⁵: Aksaray'ın en eski mahallelerinden olan Çardığın'ın, mahalle mescidi önceki dönemlerde mevcut olmayıp, yalnız 1584'te görülmektedir. Bu tarihte vakfın yıllık geliri 640 akçedir.

11-Çeşme Mahallesi Mescidi⁵⁶: Mufassal defterlerde⁵⁷ müstakil bir Çeşme Mahallesi görülmediği halde, vakıf defterlerinin 4'ünde de "*Mescid-i Mahalle-i Çeşme*" kaydı geçmektedir⁵⁸. Şehir merkezinde yazılı olan mescidin, bugünkü yeri bilinmemektedir. 1500'de vakıf, şehzade berâtı ile Seyyid'in tasarrufundadır. 1476'da 212 akçe olan vakfın yıllık vâridâtı, 1500'de 490, 1530'da 610 akçeye çıkmış, 1584'te ise 450 akçeye düşmüştür.

49 TKGM TT 565, vr.193b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78a.

50 TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.189b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.75a.

51 TKGM TT 584, vr.79b.

52 TKGM TT 565, vr.192b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77a.

53 Bk. Aksaray şehir merkezi.

54 TKGM TT 565, vr.192b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.77a.

55 TKGM TT 584, vr.75b.

56 TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.185a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74b.

57 BOA TT 40; BOA TT 455; TKGM TT 131.

58 TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.185a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74b.

12-Davud Fakih Mescidi⁵⁹: 1500'de, padişah berâtı ile Mevlânâ Hacı Halife tasarrufunda olan vakfın geliri, 478 akçe iken, 1530'da 428 akçeye düşmüştür.

13-Debbağlar Mahallesi Mescidi⁶⁰: Bölücek Köprüsü'nün tam karşısında olan mescid, yıkılmış yerine bugünkü Debbağlar (Köprübaşı) Camii yapılmış ve eski adı verilmiştir. Eski mabedin kitabesi de, bu caminin doğu duvarına konulmuştur. 1671 yılında Hacı Mehmed tarafından yapılan (veya tamir edilen) bugünkü cami, 1875 tarihinde Şeyhzâde Hüseyin Kemal tarafından tekrar tamir edilmiştir⁶¹. Vakfın yıllık geliri 1476'da 30 akçe iken, 1500 ve 1530'da 100 akçe, 1584'te ise 350 akçe olmuştur.

14-Elâgöz nd. İldeniz Mescidi⁶²: Fatih döneminde temessüksüz olarak Muslihiddin tasarrufunda olan mescid, II. Bayezid döneminde Mevlânâ Muhyiddin'in eline geçmiştir. Yeri belli olmayan mabedin, yıllık vâridâtı 1476'dan 1584'te kadar 100 akçede kalmıştır.

15-Emir Fakih Mahallesi Mescidi⁶³: Fatih döneminde bu isimle anılan mahalle, sonraki dönemlerde Şeyh Efendi ve Kalem Pazarı mahalleleri olarak da adlandırılmıştır⁶⁴. Emir Fakih Mahallesi Mescidi, sadece Fatih döneminde görülmektedir. Sonraki dönemlerde mescid, Şeyh Efendi adıyla anılmış olabilir. Zira Şeyh Efendi Mescidi de ilk defa 1500'de karşımıza çıkmaktadır. Vakfın yıllık geliri, 1476'da yalnızca 100 akçedir.

16-Emir Yusuf Mescidi⁶⁵: Taş Pazarı Mahallesi'nde bulunan mescidin, ne zaman ve kim tarafından yapıldığını bildiren bir kitabe yoktur. Yapıda kullanılan malzemeler dikkate alındığında, XIII. yüzyılın ilk yarısı, belki de ilk çeyreğinde inşa edilmiş olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır⁶⁶. İlk mescidin yalnız bir tarafında 10 metre kadar kitabeli çini ve geometrik şekillerle süslü bir duvarı kalmıştır. Cephesini süsleyen bu çinilerinden dolayı, Cıncıklı Mescid de denilmektedir. Ancak vakıf defterlerinde Emir Yusuf Mescidi olarak adlandırılmaktadır. Mescidi yaptıran Emir Yusuf'un kim olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Konyalı, mâbedin Şenkitoğlu tarafından öldürülen Hacı Yusuf'a ait

⁵⁹ TKGM TT 565, vr.193a; 387 Numaralı, s.138.

⁶⁰ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.193b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77a.

⁶¹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1155-1157.

⁶² TKGM TT 564, vr.75b; TKGM TT 565, vr.183a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.75b.

⁶³ TKGM TT 564, vr.77a.

⁶⁴ Bk. Aksaray şehir merkezi.

⁶⁵ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.189b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.74b.

⁶⁶ Ömür Bakırer, "Aksaray Cıncıklı Mescid'in Ön Yüzündeki Geometrik Örgü Düzenlemelerinin Tasarımı İçin Bir Deneme", IX. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevihanelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk-İslam Sanatları Seminerleri (2-4 Aralık 1991 Ankara), Ankara 1992, s.214.

olduğunu kabul etmekte ve 1846 ve 1921 yıllarında iki defa tamir gördüğünü belirtmektedir⁶⁷.

1476'da Hacı Pir elinde olan vakfın senelik geliri, 150 akçe iken 1500 ve 1530'da 162 akçeye, 1584'te ise 318 akçeye çıkmıştır.

17-Emirza Bey Mescidi⁶⁸: Buradaki Emirza Bey'in kim olduğu hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey'in kardeşi Emirza Bey olduğu düşünülebilir⁶⁹. Buradan hareketle mescid Karamanoğlu yapısı olarak kabul edilmiştir. II. Bayezid döneminde padişah berâtı ile Mevlânâ Kemal tasarrufunda olan vakfın yıllık vâridâtı, 1500 ve 1530'da 345 akçe, 1584'te ise 645 akçe olmuştur.

18-Fahr-i Tabib Mescidi⁷⁰: Aksaray şehir merkezinde 20. yüzyıla kadar gelebilen fakat şimdi yok olan mescid⁷¹, Fatih zamanında Mevlânâ Abdülatif tarafından tasarruf ediliyordu. 1476'da 470 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 690 akçe iken, 1584'te 1226 akçeye çıkmıştır.

19-Fıkâî Mescidi⁷²: II. Bayezid döneminde Mevlânâ Emir tasarrufunda olan mescidin yıllık vâridâtı, 1500'de 65 akçe iken 1530 ve 1584'te 50 akçeye düşmüştür.

20-Hacı Bayram Sultan Mescidi⁷³: Şehir merkezinde olduğu belirtilen mescid, II. Bayezid döneminde Hazret-i Şeyh Hamid adıyla tanınan Bayramlı Hoca'nın tasarrufunda idi. Konyalı, mescidin ismini aldığı şahsın, Hacı Bayram Veli olduğunu söyler⁷⁴. 1500 ve 1530'da 340 akçe olan vakfın senelik vâridâtı, 1584'te 366 akçedir.

21-Hacı Celal Mahallesi Mescidi⁷⁵: Mescidin bugünkü yeri bilinmemektedir. II. Bayezid döneminde vakıf, mescidin hatibi Mevlânâ Cemâl'in tasarrufundadır. 1500'de 129 akçe olan vakfın yıllık vâridâtı, 1584'te 195 akçe olmuştur.

22-Hacı Hamza Bey Mescidi⁷⁶: Selime köyündeki bu camiye Selimiye Camii ve Hamza Bey Camii de denilmektedir. Caminin kitabesine göre mâbed, H.935/M.1524-1525 tarihleri arasında İmam Gazâli neslinden Oruç Bey oğlu Hamza

⁶⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1170-1171.

⁶⁸ TKGM TT 565, vr.193b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77b.

⁶⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.1536.

⁷⁰ TKGM TT 564, vr.75b; TKGM TT 565, vr.182b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

⁷¹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1160, Ali Gürün'den naklen.

⁷² TKGM TT 565, vr.193a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78b.

⁷³ TKGM TT 565, vr.192b; 387 Numaralı, s.138, TKGM TT 584, vr.76b.

⁷⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, III, s.3134.

⁷⁵ TKGM TT 565, vr.188b; TKGM TT 584, vr.74b.

⁷⁶ TKGM TT 584, vr.79b.

Bey tarafından yaptırılmıştır⁷⁷. Aynı zamanda, Hamza Bey, Aksaray şehir merkezinde bir de mektebhâne bina etmiştir. Bu konu ileride işlenecektir. Vakfın senelik vâridâtı, 1584'te 400 akçe idi.

23-Hacı İlyas Hoca nd. Kabakulak Mescidi⁷⁸: Nerede, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı belli olmayan mescidin, bugünkü yeri de bilinmemektedir. Vakfın yıllık geliri 1500 ve 1584'te 90 akçedir.

24-Hacı Rükneddin Mescidi⁷⁹: II. Bayezid döneminde, Hacı İvaz tasarrufunda olan vakfın senelik geliri, 1500 ve 1530'da 120 akçe iken, 1584'te 345 akçeye çıkmıştır.

25-Hacı Yusuf Mescidi⁸⁰: Mescid, sadece 1584 tarihli defterde geçmektedir. Emir Yusuf (Cıncıklı) Mescidi'nin, bir diğer adının da, Hacı Yusuf olmasından dolayı, Konyalı, her ne kadar bu mescid ile Emir Yusuf (Cıncıklı) Mescidi'ni aynı mabed olarak kabul ediyorsa da⁸¹, bunun mümkün olamayacağı aşikardır. Mescidin bugünkü yeri bilinmemektedir. 1584'te vakfın yıllık geliri 300 akçedir.

26-Has Yusuf Mescidi⁸²: 1500 ve 1530 tarihli defterlerde kayıtlı olan bu mescid, 1584'te görülmemektedir. II. Bayezid döneminde, Mevlânâ Bedreddin tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 1500'de 80 akçe iken 1530'da 490 akçeye çıkmıştır.

27-Hatib Mahallesi Mescidi⁸³: Fatih döneminde, 30 akçe olan vakfın senelik geliri, 1500 ve 1530 tarihlerinde zikredilmemiştir. 1584'te ise vakıf görülmemektedir.

28-Hemşire Hatun Mescidi⁸⁴: Aksaray şehir merkezinde kayıtlı olan mescidin, bu günkü yeri bilinmemektedir. Fatih döneminde, "Hemper" şeklinde yazılan mescid, 1500'de Sultan Cem'in hükmüyle Mevlânâ Muhyiddin'in tasarrufundadır. 1476'da 80 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 150 akçeye, 1584 ise 360 akçeye çıkmıştır.

29-Hoca Hüseyin Mescidi⁸⁵: Fatih döneminde, Mevlânâ Hüsam tasarrufundaki mescidin, Emirza Bey Mahallesi'nde olduğu ve vakfiyesinin bulunmadığı belirtilmiştir⁸⁶. Mescidin bugünkü yeri bilinmemektedir. Vakfın yıllık geliri,

⁷⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1209.

⁷⁸ TKGM TT 565, vr.188a; TKGM TT 584, vr.74b.

⁷⁹ TKGM TT 565, vr.193b; *387 Numaralı*, s.138; TKGM TT 584, vr.78a.

⁸⁰ TKGM TT 584, vr.75a.

⁸¹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1167-1172.

⁸² TKGM TT 565, vr.191b; *387 Numaralı*, s.137.

⁸³ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.185b; *387 Numaralı*, s.136.

⁸⁴ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.179b; *387 Numaralı*, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

⁸⁵ TKGM TT 564, vr.75b; TKGM TT 565, vr.182b; *387 Numaralı*, s.136; TKGM TT 584, vr.75a.

⁸⁶ TKGM TT 564, vr.75b.

1476'da 150 akçe iken, 1500 ve 1530'da hasıl yazılmamış, 1584'te ise 584 akçeye çıkmıştır.

30-Hundi Hatun nd. Çardak Mescidi⁸⁷: Karamanoğlu Mahmud Bey'in oğlu Musa Bey'in kızı Baht-ı Şâd Hatun'un kızı olan Hundi Hatun⁸⁸, 1500 tarihinden önce ölmüş olmalıdır⁸⁹. Mescid Karamanoğlu dönemi olarak kabul edilmiştir. 1500 tarihli vakıf defterinde şehir merkezinde olduğu kaydedilen mescid, Hundi Hatun tarafından yaptırılmış ve padişah berâtı ile Mevlânâ ... (?) Sinan tasarrufunda olduğu, ancak müteveli Yaş Bey'in vakıf gelirinden beşte bir hisse alması istenmiştir⁹⁰. Bu tarihte vakfın yıllık geliri, 580 akçe iken, 1530'da 600 akçeye çıkmış, 1584'te ise 380 akçeye düşmüştür.

31-İbn Kara Mehmed Mescidi⁹¹: 1500 ve 1530'da müstakil yazılan mescid, 1584'te Köhneduz Mescidi vakfı ile birleştirilmiş ve hâsılı yazılmamış, ihtiyaç anında atık deftere bakılsın notu düşülmüştür. Buna göre, 1500 ve 1530'da 30 akçe olan vakfın senelik gelirinin, 1584'teki durumu belli değildir.

32-İbrahim Mescidi⁹²: Bu mescidi, kimin, ne zaman ve nerede yaptırdığı malesef belli değildir. 1500 tarihli defterde sadece İmam Hacı Fakih tasarrufunda olduğu kaydedilmiştir. 1500'de, 105 akçe olan vakfın geliri, 1530'da 120 akçeye, 1584'te ise 674 akçeye çıkmıştır.

33-Kalem Pazarı Mescidi⁹³: Aksaray şehir merkezinde olduğu belirtilen mescidin, bugünkü yeri belli değildir. 1476'da Kalemberziyye şeklinde kaydedilen mescid, 1500'de II. Bayezid'in berâtı ile Seyyidü's-Sâdât Seydi b. Seydi Ali tasarrufundadır. 1476'da 300 akçe olan vakfın geliri, 1500 ve 1530'da 490 akçeye çıkmış, 1584'teki geliri ise yazılmamıştır.

34-Karye-i Bulargı Mescidi⁹⁴: Moğolların Anadolu'daki idarecilerinden ve 1307'de idam edilen Bulargı adlı bir Bey'e rastlanılmaktadır⁹⁵. Muhtemelen bu köy, kendisi ve cemaati (aşireti) tarafından kurulmuş olmalıdır. Ancak mescidin ne zaman yapıldığı hakkında bilgi yoktur. Vakfın senelik geliri, 1584'te 600 akçedir.

⁸⁷ TKGM TT 565, vr.180b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.73b.

⁸⁸ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.2242.

⁸⁹ TKGM TT 565, vr.188b.

⁹⁰ TKGM TT 565, vr.180b.

⁹¹ TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78b.

⁹² TKGM TT 565, vr.181a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

⁹³ TKGM TT 564, vr.76a; TKGM TT 565, vr.183b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

⁹⁴ TKGM TT 584, vr.79a.

⁹⁵ O. Turan, *Türkiye*, s.637-638.

35-Karye-i Karataş Mescidi⁹⁶: Sadece 1584 tarihli defterde kayıtlı olan mes-cid vakfının yıllık varidâtı, 100 akçedir.

36-Karye-i Karaviran Mescidi⁹⁷: Karaviran köyünde olduğu işaret edilen mescid vakfının yıllık geliri, 1584'te 200 akçedir.

37-Karye-i Rumdiğin Mescidi⁹⁸: Köy, 1500 ve 1530 tarihli defterlerde Orta-diğin şeklinde geçerken 1584'te Rumdiğin olarak yazılmıştır. Buradan hareketle ve mezkûr tarihlerde Ortadiğin adıyla kaydedilmiş bir karye bulunmamasından dolayı burası, Rumdiğin olarak kabul edilmiştir. 1500 ve 1530'da 420 akçe olan vakfın senelik geliri, 1584'te 200 akçeye düşmüştür.

38-Kerim Hasan Mescidi⁹⁹: Bugün, yeri bilinmeyen mescid, 1500'de padişah berâtı ile Müderriszâde Mevlânâ Çelebi tarafından tasarruf ediliyordu. 1476'da 250 akçe olan vakfın senelik geliri, 1500 ve 1530'da 525 akçeye, 1584'te ise 620 akçeye çıkmıştır.

39-Kızılca Mahallesi Mescidi¹⁰⁰: II. Bayezid döneminde, Mevlânâ Ahi Ali tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 85 akçe olarak kalmıştır.

40-Kıçıkapı Mahallesi Mescidi¹⁰¹: 1500'de padişah berâtı ile Mevlânâ Alâeddin'in tasarrufunda olan mescidin, 1476'da yıllık vâridâtı, 200 akçe iken 1500 ve 1530'da 430 akçeye, 1584'te ise 854 akçeye çıkmıştır.

41-Köhneduz Sofi Mescidi¹⁰²: 1500 ve 1530'da 14 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1584'te belirtilmemiştir.

42-Küçük Minare Mescidi¹⁰³: Şehir merkezinde kayıtlı olan mescid, 1476'da Minare Mahallesi Mescidi olarak zikredilirken 1500, 1530 ve 1584 tarihli vakıf defterlerinde, mahallesi belirtilmeksizin, Küçük Minâre Mescidi olarak kaydedilmiştir. Konyalı, Küçük Bölücek Mahallesi'ndeki, Yıkık Minare, Güdük Minare veya Sırçalı Cami olarak adlandırılan Selçuklu dönemi yapısı olan bu mabedin, adını yıkılan bir minareden almış olabileceğini söylemektedir¹⁰⁴. 1476'da 80 akçe olan mescidin yıllık vâridâtı, 1500 ve 1530'da 392 akçeye, 1584'te ise 413 akçeye çıkmıştır.

⁹⁶ TKGM TT 584, vr.78b.

⁹⁷ TKGM TT 584, vr.79a.

⁹⁸ TKGM TT 565, vr.194b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78a.

⁹⁹ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.185b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74b.

¹⁰⁰ TKGM TT 565, vr.192a; 387 Numaralı, s.137.

¹⁰¹ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.189b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.75a.

¹⁰² TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78b.

¹⁰³ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.180a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.73b.

¹⁰⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1289.

43-Mehmed Çelebi Mescidi¹⁰⁵: Nerede olduğu belli olmayan mescidin, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı da meçhuldür. Aksaray'da 1500'den itibaren aynı adla anılan bir de mahalle bulunmaktadır. Mescid, büyük bir ihtimalle burada inşa edilmiş olmalıdır. 1500'de, Mehmed Fakih'in tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 100 akçe, 1530'da yine 100 akçe, 1584'te ise 1100 akçe olmuştur.

44-Mevlânâ Bedreddin Mescidi¹⁰⁶: Mescidin, ilk defa kayıtlı olduğu 1500'de, bu isimle anılan Has Yusuf Mescidi vakfının mutasarrıfı olan Mevlânâ Bedreddin bulunmaktadır. Mescidin, bu kişi tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülebilirse de bu kesin değildir. Vakfın senelik geliri, 1500'de 232 akçe iken, 1530'da 420 akçe olmuş, 1584'te ise belirtilmemiş, ihtiyaç anında atik deftere bakılışın kaydı düşülmüştür.

45-Mevlânâ Sarı Yakub Mescidi¹⁰⁷: Aksaray'da aynı adla kaydedilmiş olan iki tane mescid vakfı bulunmaktadır. Bunlardan birisinin Sofular Mahallesi'nde olduğu belirtilmişken, diğerinin nerede olduğu zikredilmemiştir. Şehirde her ne kadar Mevlânâ Yakub Mahallesi varsa da, mescidin burada olduğu kesin değildir. II. Bayezid döneminde, Hasan Fakih tasarrufunda bulunan vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 200 akçe iken, 1500 ve 1530'da 194 akçeye düşmüş, 1584'te ise 904 akçeye çıkmıştır.

46-Mevlânâ Sarı Yakub Mescidi¹⁰⁸: 1500 ve 1584 tarihli vakıf defterlerinde Sofular Mahallesi'nde olduğu zikredilen mescid, II. Bayezid döneminde, padişah berâtı ile Mevlânâ Muslihiddin'in tasarrufunda idi. 1500'de 420 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1530'da 490 akçeye, 1584'te ise 880 akçeye çıkmıştır.

47-Mevlânâ Şemseddin Mescidi¹⁰⁹: 1500'de Koyun Pazarı Mahallesi'nde olduğu belirtilen mescid, Mevlânâ İsa tasarrufunda iken, Mevlânâ Muslihiddin eline geçmiş, o da vakfın mütevelliliğini karşılıksız olarak yürütmüştür. Ancak XVI. yüzyıl Aksaray mahallelerinde Koyun Pazarı Mahallesi görülmemektedir¹¹⁰. 1500'de 1014 akçe olan vakfın senelik geliri, 1584'te 736 akçeye düşmüştür. 1530'da ise vakfa gelir kaydedilmemiştir.

48-Mevlânâ Tûsi Mescidi¹¹¹: II. Bayezid döneminde, Mevlânâ Emir tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 260 akçe, 1584'te ise 872 akçedir.

¹⁰⁵ TKGM TT 565, vr.181a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.74a.

¹⁰⁶ TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78b.

¹⁰⁷ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78a.

¹⁰⁸ TKGM TT 565, vr.191b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.75b.

¹⁰⁹ TKGM TT 565, vr.191b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.75b.

¹¹⁰ Bk. Aksaray şehir merkezi.

¹¹¹ TKGM TT 565, vr.19b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77b.

49-Meydan Mescidi¹¹²: Şehirde aynı adla anılan bir mahalle olmasına rağmen mescid, 1584'te görülmektedir. Bu dönemde vakfın yıllık geliri ise, 1320 akçedir.

50-Minare Deli Mescidi¹¹³: 1584'te ortaya çıkan mescidin, yıllık geliri 240 akçedir.

51-Paşacık Mahallesi Mescidi¹¹⁴: Konyalı, mescidin Muhsin Çelebi Mahallesi'nde olduğunu, Muhsin Çelebi'nin dedesi Paşa Beycik tarafından inşa ettirildiğini ve yakın zamana kadar içinde ibadet edilirken, harap bir duruma düştüğünü, sonradan bugünkü caminin yaptırıldığını ifade eder. Ancak mescidin hangi tarihte bina edildiğine dair herhangi bir şey söylemez¹¹⁵. Mescid, 1476, 1500 ve 1530 defterlerinde yukarıdaki adı ile anılırken, 1584'te "*Mescid-i Mahalle-i Paşacık hâliyâ Davud Fakih ile ma'rufdur*" şeklinde kaydedilmiştir. 1476, 1500 ve 1530'da 150 akçe olan vakfın yıllık geliri 1584'te 2160 akçeye çıkmıştır.

52-Serköprü Mescidi¹¹⁶: Mescid, Sofular Mahallesi'nde, Başköprü başında ve Selçuk Hamamı yanındadır. Perekzâdeler'den İbrahim Cemâli Efendi tarafından 1925 yılında yenilenmiştir. Bu camiye, Rıza Hasan ve Köprü Başı Camii de denilmektedir¹¹⁷. Vakfın yıllık geliri 1500 ve 1530'da 50 akçe iken, 1584'te 335 akçeye çıkmıştır.

53-Sinan Mescidi (El-Meşhur-ı Köhne Camii)¹¹⁸: Bugünkü Kızılca-Bedrmuh-tar Mahallesi'ndeki Feriştah Hatun Mescidi'dir. Mescidin, ilk bânisi Feriştah Hatun olup, sonradan tamir edilen mâbed, tamircisi Sinan'ın adı ile anılır olmuştur¹¹⁹. Mescidin 1500'de *el-meşhur-ı Köhne Camii* şeklinde adlandırılmasından dolayı yapı Karamanoğulları dönemi olarak kabul edilmiştir. 1500 ve 1530'da sadece 20 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1584'te zikredilmemiştir.

54-Sinan Ağa Mescidi¹²⁰: İlk defa 1584'te görülen mescidin, Paşacık Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir. Bu dönemde vakfın senelik geliri 980 akçedir.

55-Şamlu Mescidi¹²¹: Şamlu Mahallesi'nde, sadece 1584'te görülen mescidin yıllık vâridâtı, 226 akçedir.

¹¹² TKGM TT 584, vr.79b.

¹¹³ TKGM TT 584, vr.78b.

¹¹⁴ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.195a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.75a.

¹¹⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1204-1205.

¹¹⁶ TKGM TT 565, vr.194b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78a

¹¹⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1197-1199.

¹¹⁸ TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78b.

¹¹⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1160-1162.

¹²⁰ TKGM TT 584, vr.78b.

¹²¹ TKGM TT 584, vr.77a.

56-Şeyh Ali Gaznevî Mescidi¹²²: Fatih döneminden itibaren, Şeyh Ali Gaznevî Zaviyesi ve Mahallesi bulunmasına rağmen bu mescid, ilk defa 1584'te karşımıza çıkmaktadır. Mescidin, Şeyh Ali Gaznevî tarafından inşa edilmiş olabileceği akla geliyorsa da, 1584'te görülmesi bu ihtimali büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bu dönemde vakfın yıllık geliri, 48 akçedir.

57-Şeyh Efendi Mescidi¹²³: Aynı adla anılan mahallenin farklı isimleri ise, Emir Fakih ve Kalem Pazarı'dır¹²⁴. 1500 ve 1530'da 1675 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1584'te 1920 akçedir.

58-Şeyh Hoca Paşa Mescidi¹²⁵: II. Bayezid döneminde, Mevlânâ Yakub b. Sarı Yakub tasarrufunda olan vakfın senelik vâridâtı, 1500'de 120 akçe iken, 1530'da 122 akçe olmuştur.

59-Şeyh Paşa Mescidi¹²⁶: Bir diğer adı Çavuşlu olan Şeyh Paşa Mahallesi'ndeki mescidin, bugünkü yeri bilinmemektedir. 1500 ve 1530'da 90 akçe olan vakfın senelik vâridâtı, 1584'te 420 akçe olmuştur.

60-Tarhacı Mescidi¹²⁷: Aksaray'ın Tarhacı ve Debbağlar adıyla kaydedilmiş bir mahallesi bulunmaktadır. Bu mescidin nerede olduğu bilinmemektedir. Vakfın yıllık geliri 1500 ve 1530'da 150 akçe iken, 1584'te 1032 akçe olmuştur.

61-Taş Pazarı Mahallesi Mescidi¹²⁸: Konyalı, mescidin Küçük Taş Pazar Mahallesi'nde olduğunu ve hayırsever halk tarafından yaptırılmış olduğunu söyler¹²⁹. 1500 ve 1530'da 369 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1584'te 453 akçe olmuştur.

62-Teşviş Mahallesi Mescidi¹³⁰: II. Bayezid döneminde, padişah berâtı ile Mevlânâ Hamza'nın tasarrufunda olan mescidin yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 420 akçe iken, 1584'te 1300 akçeye çıkmıştır.

63-Veled-i Hatib Mescidi¹³¹: XVI. yüzyılda aynı adla anılan mahallenin mescididir. Bugün, yeri belli olmayan mescid, II. Bayezid döneminde, Mevlânâ Fakih tarafından tasarruf edilmekteydi. 1500 ve 1530'da 238 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1584'te 1902 akçeye çıkmıştır.

¹²² TKGM TT 584, vr.78b.

¹²³ TKGM TT 565, vr.192b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77b.

¹²⁴ Bk. Aksaray şehir merkezi.

¹²⁵ TKGM TT 565, vr.191a; 387 Numaralı, s.137.

¹²⁶ TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77b.

¹²⁷ TKGM TT 565, vr.192a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.75b.

¹²⁸ TKGM TT 565, vr.194a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.78a.

¹²⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1220.

¹³⁰ TKGM TT 565, vr.192b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.77a.

¹³¹ TKGM TT 565, vr.186a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.74b.

64-Zenbir (?) Mescidi¹³²: II. Bayezid döneminde, cüzzamlılar için kurulan vakfın akarları, 1584'te, bu mescid'e tahsis edilmiş ve atık defterde mestürdur şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir. Vakfın para cinsinden geliri yazılmamıştır.

65-Zincirli Mescidi¹³³: Mescid, Karamanoğlu Mehmed Bey'in azadlı kölelerinden¹³⁴ Devegözü Muhammedî tarafından yaptırılmış ve vakfedilmiştir. Zincirli Medresesi'ne bitişik olan mescid, II. Bayezid zamanında, İmam Mevlânâ Abdullah tarafından tasarruf edilmektedir. Bugün itibariyle mescid, ortada yoktur. Vakfın yıllık geliri 1500 ve 1530'da 1010 akçe iken, 1584'te geliri belirtilmemiştir.

66-(İsmi Okunamayan) Mescid¹³⁵: Defterdeki siliklik veya yıpranmadan kaynaklı okunma güçlüğü yaşanmış, gelirlerden hareketle kimliği tespit edilmeye çalışılmış, benzer durum bu kalemlerde de görüldüğünden ne yazık ki bir sonuca varılamamıştır. 1584'te vakıf gelirininin 330 akçe olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo LXXXIV- Mescidler (1476-1584)

Mescidin Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Adem Mescidi	Bağ	-	30	30	30
Ahmed Bey Mescidi	Dükkân ve kervansaray	1410	2310	2310	1520
Alâeddin Mescidi	Zemin, dükkân ve nakdiye	-	-	-	1032
Asesoğlu Mescidi	Zemin ve nakdiye	-	105	105	255
Bedrüt-Tavil Mescidi	Bağ, arazi, zemin ve dükkân	-	169	169	150
Boyacı Ali Mahallesi Mescidi	Bağ, zemin, arsa ve nakdiye	50	70	70	447
Bölcek Mescidi	Bağ, dükkân ve nakdiye	-	-	-	584
Cemâlin Mahallesi Mescidi	Bağ, bahçe, zemin, dükkân, hamam, hâne ve nakdiye	-	440	440	2100
Cendere Mescidi	Bağ, zemin, dükkân, hâne ve nakdiye	-	260	420	913
Çardığın Mescidi	Dükkân ve nakdiye	-	-	-	640
Çeşme Mahallesi Mescidi	Bağ, bahçe, zemin ve buzluk	212	490	610	450
Davud Fakih Mescidi	Zemin ve hâne	-	478	428	-
Debbağlar Mahallesi Mescidi	Bağ ve nakdiye	30	100	100	350
Elâgöz nd. İldeniz Mescidi	Bağ, bahçe ve zemin	100	100	100	100
Emir Fakih Mahallesi Mescidi	Zemin	100	-	-	-
Emir Yusuf Mescidi	Zemin, hâne ve nakdiye	150	162	162	318
Emirza Bey Mescidi	Zemin, hâne, dükkân ve nakid	-	345	345	645
Fahr-i Tabib Mescidi	Bağ, bahçe, zemin, dükkân, nakdiye	470	690	690	1226
Fıkâî Mescidi	Zemin ve hâne	-	65	50	50
Hacı Bayram Sultan Mescidi	Zemin, dükkân, hâne ve nakdiye	-	340	340	366
Hacı Celal Mahallesi Mescidi	Zemin ve hâne	-	129	-	195
Hacı Hamza Bey Mescidi	Değirmen, bezirhâne, dükkân ve nakdiye	-	-	-	400
Hacı İlyas Hoca nd. Kabakulak Mescidi	Bağ, zemin ve dükkân	-	90	-	90
Hacı Rükneddin Mescidi	Bağ, zemin, hücre ve nakdiye	-	120	120	345
Hacı Yusuf Mescidi	Zemin, hâne ve nakid	-	-	-	300
Has Yusuf Mescidi	Zemin ve hâne	-	80	490	-

¹³² TKGM TT 565, vr.188b; TKGM TT 584, vr.74b.

¹³³ TKGM TT 565, s.192a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, s.74b.

¹³⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1158.

¹³⁵ TKGM TT 584, vr.75b.

Hatib Mahallesi Mescidi	Bağ	30	0	0	-
Hemşire Hatun Mescidi	Bağ, bahçe ve zemin	80	150	150	360
Hoca Hüseyin Mescidi	Bağ ve zemin	150	0	0	584
Hundi Hatun nd. Çardak Mescidi	Zemin ve dükkân	-	580	600	380
İbn Kara Mehmed Mescidi	Hücre	-	30	30	0
İbrahim Mescidi	Zemin ve nakdiye	-	105	120	674
Kalem Pazarı Mescidi	Bahçe ve zemin	300	490	490	360
Karye-i Bulargı Mescidi	Değirmen, dükkân ve nakdiye	-	-	-	600
Karye-i Karataş Mescidi	Bağ	-	-	-	100
Karye-i Karaviran Mescidi	Bağ	-	-	-	200
Karye-i Rumdığın Mescidi	Zemin	-	420	420	200
Kerim Hasan Mescidi	Bağ, zemin ve nakdiye	250	525	525	620
Kızılca Mahallesi Mescidi	Zemin	-	85	85	-
Kıçıkapa Mahallesi Mescidi	Bağ, bahçe, zemin, dükkân ve nakdiye	200	430	430	854
Köhnedüz Sofi Mescidi	Zemin	-	14	14	0
Küçük Minare Mescidi	Zemin, hücre ve dükkân	80	392	392	413
Mehmed Çelebi Mescidi	Zemin, hâne ve nakdiye	-	100	100	1100
Mevlânâ Bedreddin Mescidi	Zemin ve hâne	-	232	420	0
Mevlânâ San Yakub Mescidi	Zemin, dükkân, hâne ve hücre	200	194	194	904
Mevlânâ San Yakub Mescidi	Köy, zemin, hâne, değirmen ve nakdiye	-	420	490	880
Mevlânâ Şemseddin Mescidi	Dükkân ve nakdiye	-	1014	0	736
Mevlânâ Tüsi Mescidi	Zemin, değirmen, dükkân ve nakdiye	-	260	260	872
Meydan Mescidi	Dükkân ve nakdiye	-	-	-	1320
Minare Deli Mescidi	Değirmen ve nakdiye	-	-	-	240
Paşacık Mahallesi Mescidi	Zemin ve nakdiye	150	150	150	2160
Serköprü Mescidi	Bulgurhâne ve nakdiye	-	50	50	335
Sinan Mescidi	Hücre	-	20	20	0
Sinan Ağa Mescidi	Bağ, değirmen ve nakdiye	-	-	-	980
Şamlu Mescidi	Dükkân	-	-	-	226
Şeyh Ali Gaznevi Mescidi	Nakdiye	-	-	-	48
Şeyh Efendi Mescidi	Zemin, dükkân ve nakid	-	175	175	1920
Şeyh Hoca Paşa Mescidi	Bağ, mebkale ve hâne	-	120	122	-
Şeyh Paşa Mescidi	Zemin, hâne, dükkân ve nakdiye	-	90	90	420
Tarhacı Mescidi	Mebkale, zemin, hâne, dükkân ve nakdiye	-	150	150	1032
Taş Pazarı Mahallesi Mescidi	Bağ, zemin, hâne ve nakdiye	-	369	369	453
Teşviş Mahallesi Mescidi	Zemin, hücre, dükkân ve nakdiye	-	420	420	1300
Veled-i Hatib Mescidi	Bağ, zemin, dükkân, hamam ve nakdiye	-	238	238	1902
Zenbir Mescidi	Arazi	-	-	-	0
Zincirli Mescidi	Hâne ve nakdiye	-	1010	1010	0
Mescid-i ...	Bağ ve nakdiye	-	-	-	330
TOPLAM		3962	14806	14493	35009

C- MEDRESELER

“Ders verilen yer” anlamına gelen medreseler, resmî bir teşekkül olarak devlet eliyle X. asırda Karahanlılar zamanında kurulmuştur. Osmanlıların ilk medresesi Orhan Gazi tarafından İznik’te bina edilmiş, devrin büyük alim ve mütefekkirlerinden olan Dâvûd-ı Kayserî de müderris olarak getirilmiştir¹³⁶. Osmanlılar, medrese inşasına, eğitim ve öğretimine büyük değer vermişler, başta sultanlar, vezirler ilim adamları ve saray mensupları olmak üzere pek çok medrese

¹³⁶ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s.5-15.

yaptırmışlardır. Ancak, Aksaray Sancağı'nda tesis edilen medreseler, Osmanlı öncesi dönemlerden kalmadır.

1-Bedriyye Medresesi¹³⁷: Danışmendliler'den Nizâmeddin Yağbasan'ın oğullarından Bedreddin Yusuf tarafından yapılmıştır. İnşâ tarihi kesin olarak bilinmemektedir¹³⁸. 1476'da Emir Hoca tasarrufunda olan vakıf, 1500'de Mevlânâ Hacı Halife eline geçmiştir.

Vakfın 1476'daki senelik geliri 250 akçe iken, 1500 ve 1530'da 190 akçeye, 1584'te ise 200 akçeye düşmüştür.

2-Beramuniye Medresesi¹³⁹: Konyalı, Danışmendoğulları'ndan Bedreddin Beramuni tarafından XIII. asrın son yarısına doğru yaptırılmış olabileceğini söylerken¹⁴⁰, M. Sözen, Moğollardan Gazan Han'ın 1299'da Aksaray'a gönderdiği Sutay'ın oğlu Baranbay tarafından XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiğini ileri sürmektedir¹⁴¹. 1476'da harap durumda olduğu belirtilen medrese, daha sonraki yıllarda tamir edilmiş ve kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Fatih döneminde medresenin mutasarrıfı ve müderrisi Mevlânâ Hüsâmeddin iken 1500'de Muslihiddin'dir.

Vakfın 1476'daki yıllık varidâtı 1000 akçe iken 1483'te 550 akçeye, 1500'de 680 akçeye düşmüş, 1530'da 1940 akçeye, 1584'te ise 4230 akçeye çıkmıştır.

3-Ebubekriyye Medresesi¹⁴²: Defterlerde Ebûbekirli¹⁴³ veya Bûbekriyye¹⁴⁴ şeklinde yazılan ve Aksaray şehir merkezinde olduğu belirtilen medrese, bugün mevcut değildir. 1476'da tamire muhtaç durumda olan bina, 1584'e kadar varlığını sürdürdüğüne göre esaslı bir onarımdan geçmiş olmalıdır. 1476 ve 1500 tarihlerinde Mevlânâ Abdüllatif tasarrufunda olan medresenin bânisinin I. Alâeddin Keykubad'ın hükümdarlığı sırasında Kayseri Subaşı olan Seyfeddin Ebûbekir olduğu sanılmaktadır¹⁴⁵.

Vakfın yıllık geliri 1476'da 450 akçe iken, 1500'de 270 akçeye düşmüş, 1584'te ise tekrar 460 akçeye çıkmıştır.

¹³⁷ TKGM TT 564, vr.74a; TKGM TT 565, vr.179a; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.80a.

¹³⁸ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1308-1309.

¹³⁹ TKGM TT 564, vr.74a; MC.O.116/1, vr.116a; TKGM TT 565, vr.178b; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.80a.

¹⁴⁰ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1314.

¹⁴¹ Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, II, İstanbul 1972, s.299; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Ankara 1997, s.20.

¹⁴² TKGM TT 564, vr.74a; TKGM TT 565, vr.179a; TKGM TT 584, vr.80a.

¹⁴³ TKGM TT 564, vr.74a.

¹⁴⁴ TKGM TT 565, vr.179a; TKGM TT 584, vr.80a.

¹⁴⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1322.

4-Melikiyye Medresesi¹⁴⁶: Yapı hakkında malumata rastlanılmamıştır. 1476'da Mehmed Fakih tasarrufunda olan vakıf, 1500'de Mevlânâ Muhyiddin eline geçmiştir. Aksaray medreseleri içinde en az gelire sahip olanı, Melikiyye Medresesidir. Vakfın yıllık geliri 1476, 1500, 1530 ve 1584'te sadece 100 akçedir.

5-Muzafferiye Medresesi¹⁴⁷: Danışmendliler'den Yağlıbasan'ın oğlu Muzaffereddin Mahmud tarafından yaptırılmıştır¹⁴⁸. Kurucusundan dolayı medrese Osmanlı öncesi dönem olarak kabul edilmiştir. 1500'de, yıllık geliri 210 akçe olan vakfın tasarrufu, Mevlânâ Ahi Ali elindedir. Medresenin geliri 1530'da 200 akçeye düşmüş, 1584'te ise 270 akçeye çıkmıştır. 1584 tarihli defterde medrese hakkında bilgi verilirken “aslâ eseri binâsı kalmamıştır Medrese-i Seyfiyye'ye ilhâk olundu ber-mûceb-i defter-i atîk”¹⁴⁹ şerhi düşülmüştür.

6-Seyfiyye Medresesi¹⁵⁰: Anadolu Selçuklu devlet adamlarından Seyfeddin Ayaba tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde mevcut olmayan medresenin Meydan Mahallesi'nde bulunduğu ve 1630 yıllarına kadar faal durumda olduğu anlaşılmaktadır¹⁵¹. 1476 tarihinde harap durumda olan medresenin gerek bakım gerekse vâridatı açısından zamanla ihyâ edildiği görülmektedir. Bu dönemde Mevlânâ Tâceddin'in tasarrufunda olan medrese, 1500'de Mevlânâ Muhyiddin'in eline geçmiştir. 1476'da 910 akçe olan vakfın yıllık geliri 1500'de 1579 akçeye, 1530'da 1832 akçeye, 1584'te ise 3730 akçeye çıkmıştır.

7-Zincirli Medrese¹⁵²: Medrese-i Silsile, İncirli ve Zincirlikuyu Medresesi olarak da adlandırılan eser, bugün Zincirli adını taşıyan mahallede bulunmaktadır. Yakın dönemlerde hapishâne olarak kullanıldığı için bir hayli zarar görmüştür. Medresenin, yaparı, yaptıranı ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu konu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. O. Aslanapa 1336'da¹⁵³, M. Hüsnü, hicri VIII. asırda¹⁵⁴, A. Gabriel, 1337'de Karamanoğulları'ndan Yahşi Bey tarafından¹⁵⁵, E. Diez, Karamanoğlu II. İbrahim Bey tarafından (1424-1463)'de¹⁵⁶, A. Kuran, ise II. İbrahim Bey tarafından (1424-1464) yılları arasında

¹⁴⁶ TKGM TT 564, vr.74b; TKGM TT 565, vr.181b; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.80a.

¹⁴⁷ TKGM TT 565, vr.187b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.80b.

¹⁴⁸ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1327-1328.

¹⁴⁹ TKGM TT 584, vr.80b.

¹⁵⁰ TKGM TT 564, vr.74b; TKGM TT 565, vr.181b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.80b.

¹⁵¹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1329-1331.

¹⁵² TKGM TT 564, vr.74a; MC.O.116/1, vr.116a; TKGM TT 565, vr.178a; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584 vr.80a.

¹⁵³ Aslanapa, *Türk Sanatı*, II, s.203.

¹⁵⁴ Hüsnü, *İlmî Cevlân*, s.54.

¹⁵⁵ Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, s.73.

¹⁵⁶ Diez-Aslanapa-Koman, *Karaman Devri Sanatı*, s.177.

yaptırılmış olduğunu söylemektedir¹⁵⁷. Konyalı, medresenin kapısının üstündeki ayet parçasını ebced hesabına vurarak H.738/ M.1337-1338 tarihini bulmuş ve bunu kabul etmiştir. Bu tarihten hareketle Karamanoğlu hükümdarlarından Bedreddin Mahmud'un oğlu Şücaeddin Mirza Halil zamanında yapıldığını ileri sürerken¹⁵⁸; M. Yusuf Akyurt da yalnız bir vesikaya dayanarak, 1337 yılında Karamanoğlu Bedreddin Mahmud'un oğlu Emir Burhaneddin Musa döneminde inşa edilmiş olabileceğini ihtiyatlı bir şekilde ifade etmektedir¹⁵⁹.

Medrese inşa edildiği dönemlerde ve daha sonraki yıllarda Aksaray'ın en önemli ilim irfan merkezi haline gelmiştir. İslâm âleminin en tanınmış simalarından biri olan Cemâleddin Aksarayî bu medresede uzun yıllar müderrislik yapmıştır¹⁶⁰.

1476'da Mehmed Çelebi medresenin müderrisi ve mutasarrıfı iken, 1500'de Mevlânâ Hayreddin tasarrufuna geçmiştir. XVI. yüzyıl boyunca faal durumdaki medreselerden en fazla geliri olan vakıf, bu medresedir. Buna göre 1476'da vakfın yıllık vâridâtı 2000 akçe iken, 1483'te 5905 akçeye, 1500'de 14.785 akçeye, 1530'da 17.447 akçeye, 1584'te de 19.330 akçeye çıkmıştır. 1584'te vakıf gelirlerinden günlük, 25 akçe müderrise, 5 akçe talebelerin her birine, 2 akçe de müteveli ve tahsildara verilmesi istenmiştir.

Tablo LXXXV- Medreseler (1476-1584)

Medrese Adı	Gelir Türü	1476	1483	1500	1530	1584
Bedriyye Medresesi	Zemin, hücre ve kervansaray	250	-	190	190	200
Beramuni Medresesi	Karye, bahçe, zemin, mebkale	1000	550	680	1940	4230
Ebübekriyye Medresesi	Bahçe, zemin, değirmen	450	-	270	-	460
Melikiyye Medresesi	Bağ, bahçe ve zemin	100	-	100	100	100
Muzafferiyeye Medresesi	Bağ ve dükkân	-	-	210	200	270
Seyfiyye Medresesi	Karye, mezraa, zemin, mebkale, dükkân	910	-	1579	1832	3730
Zincirli Medrese	Karye, bağ, zemin, değirmen	2000	5905	14785	17447	19330
TOPLAM		4710	6455	17814	21709	28320

Ç- DÂRÜLİLM VE DÂRÜLHUFFÂZLAR

1- Eslâ (Eslim) Paşa Hatun Dârülhuffâzı¹⁶¹: Sadece Fatih devrinde görülen bu esere, daha sonraki dönemlerde rastlanılmamaktadır. 1476'da Dârülhuffâz-ı Eslâ Paşa Hatun olarak zikredilen vakıf, 1500, 1530 ve 1584'te "Vakf-ı Türbe-i

¹⁵⁷ Aptullah Kuran, "Karamanlı Medreseleri", VD, VIII, Ankara 1969, s.220.

¹⁵⁸ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1353.

¹⁵⁹ M. Yusuf Akyurt, *Resimli Türk Âbideleri II*, Yayınlanmamış Eser, Konya 1941, s.119.

¹⁶⁰ Cemâli ailesi hakkında geniş bilgi için bk. Yusuf Küçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi*, İstanbul 1995, s.5.

¹⁶¹ TKGM TT 564, vr.76b.

Eslim Paşa Hatun"¹⁶², şeklinde türbe vakfına dönüşmüştür. 1476'da vakfın yıllık geliri 100 akçedir.

2-Sirâciye Dârülimi¹⁶³: 1476'da İbrahim Bey'in mektubuyla Fazlullah evlâdının tasarrufunda olan ilim evinin, H.838/ M.1410-1411 tarihli vakfiyesinin görüldüğü belirtilmiştir. 1500'de ise yine Fazlullah'ın evlâdından Mahmud'un tasarrufundadır. Bu ilim evinin 1584 tarihine kadarki vakıf defterlerinde Aksaray şehir merkezinde olduğu belirtilmesine rağmen maalesef hakkında bilgi bulunamamıştır. 1476'da 450 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 605 akçeye çıkmış, 1584'te ise 520 akçeye düşmüştür.

Tablo LXXXVI- Dârülhuffâz ve Dârülimler (1476-1584)

Dârülim ve Dârülhuffâz Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Dârülhuffâz-ı Eslâ Paşa Hatun	Zemin	100	-	-	-
Dârülim-i Sirâciye	Zemin	450	605	605	520
TOPLAM		550	605	605	520

D- MEKTEBHÂNELER

Sabî denilen beş, altı yaşındaki çocuklara kur'an okutmak amacıyla kurulmuş olan mektepler, imaret sitelerinin en küçük parçasını oluşturmaktaydılar. Bunların hizmeti, medreselere göre oldukça sınırlıydı¹⁶⁴. Aksaray'daki mektebhânelerin 1584'te vakıf hâline getirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde sancak dâhilinde 6 adet mektebhâne bulunmaktadır.

1-Çelebi Bey Mektebhânesi¹⁶⁵: İmam Gazâli neslinden olan Çelebi Bey'in H.933/ M.1526-1527 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyeye göre Çelebi Bey, bütün emlakını oğullarına bırakmış, nesli kesintiye uğradığı zaman da vakıf gelirinin dörtte biri Aksaray'da çocuklara kur'an okutmaya tahsis ettiği mektebhânesine tahsis edilmesini istemiştir¹⁶⁶. Ancak mektebhânenin ne zaman yapıldığı belli değildir. Çelebi Bey, 1516'da Aksaray Miralemi¹⁶⁷ iken 1522-1533 tarihleri arasında bu görevinin yanına Karaman Eyâleti timar defterlerinin eminliğini de eklemiştir¹⁶⁸. 1584'te vakfın geliri 470 akçedir.

¹⁶² TKGM TT 565, vr.189a; 387 Numaralı, s.136.

¹⁶³ TKGM TT 564, vr.74b; TKGM TT 565, vr.179b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.80a.

¹⁶⁴ Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1989, s.24.

¹⁶⁵ TKGM TT 584, vr.82b.

¹⁶⁶ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.944-945.

¹⁶⁷ BOA TT 58, s.174.

¹⁶⁸ BOA TT 392, s.309.

2-Hamza Bey Mektebhânesi¹⁶⁹: Aksaray'ın köklü ailelerinden İmam Gazâli neslindedir. Bu ailenin fertleri miralaylık ve miralemlik gibi önemli askerî görevlere getirilmişlerdir¹⁷⁰. Mevcut kitabeğe göre, Sinan Bey oğlu Hamza Bey, Allah rızası için çocuklara kur'an okutmak üzere bu imareti (mektebhâneyi) H.935/ M.1528-1529 yılında yaptırmıştır¹⁷¹. 1584'te vakfın geliri 771 akçedir.

3-Hüseyin Bey Mektebi¹⁷²: Defterlerde diğer 5 vakıf *mektebhâne* adıyla anılmışken, bu vakıf sadece *mekteb* şeklinde kaydedilmiştir. Vakfın banisinin Aksaray Sancakbeyi olduğu belirtilmiştir. Bu kişi, 1549-1551 yılları arasında Aksaray Sancakbeyliği yapmış olan Hüseyin Bey olmalıdır. Vakfın yıllık geliri 1008 akçedir¹⁷³.

4-Mahmud Mektebhanesi¹⁷⁴: İlk defa 1584'te görülen mektebhânenin kendisi ve bânisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Vakfın 10.000 akçelik ana parası bulunmakta, bu paranın işletilmesiyle elde edilen 1.000 akçelik kâr ise vakfın yıllık gelirini oluşturmaktadır.

5-Mevlânâ Muslihiddin Mektebhânesi¹⁷⁵: Aksaray'ın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından biridir. Adına 1476'dan 1522-1533 tarihleri arasındaki defterlerin hemen hepsinde rastlanılmaktadır¹⁷⁶. 1516'da Konya kadılığı yapan Muslihiddin¹⁷⁷, 1522-1533 tarihleri arasında da Aksaray kadılığı görevini ifa etmiştir¹⁷⁸. 1522-1533 tarihli timar defterlerinde kayıtlı olan Muslihiddin'in Aksaray'ın yerel beylerinden Bulargı Bey'in evlâdı olduğu belirtilmişken¹⁷⁹, 1476 ve 1500 tarihli vakıf defterlerindeki Muslihiddin'in baba adı zikredilmemiştir¹⁸⁰. Bunların hepsinin aynı kişi olması ihtimal dâhilindedir. Mektebhânenin ne zaman yapıldığı belli değildir. 1584'te 3160 akçe olan vakfın senelik gelirinden, 2700 akçesi muallim, talebe ve müteveliye verilmek üzere masraf olarak ayrılmıştır¹⁸¹.

6-Pîri Mehmed Paşa Mektebhânesi¹⁸²: Aksaray'ın yetiştirdiği en önemli devlet adamlarından biri olan ve Yavuz'un sadrâzamlığını yapan Pîri Mehmed Paşa,

¹⁶⁹ TKGM TT 584, vr.83a.

¹⁷⁰ Bk. Alaaddin Aköz- Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, Konya 2003, s.112-120.

¹⁷¹ Oral, "Aksaray'ın Tarihi", s.226.

¹⁷² TKGM TT 584, vr.82b.

¹⁷³ TKGM TT 584, vr.82b.

¹⁷⁴ TKGM TT 584, vr.82b.

¹⁷⁵ TKGM TT 584, vr.83a.

¹⁷⁶ TKGM TT 564, vr.75b, 76a; TKGM TT 565, vr.191b, 209b; BOA TT 118, s.346; BOA TT 371, s.123.

¹⁷⁷ BOA TT 58, s.190.

¹⁷⁸ BOA TT 118, s.336; BOA TT 392, s.315.

¹⁷⁹ BOA TT 118, s.346; BOA TT 371, s.123.

¹⁸⁰ TKGM TT 564, vr.75b, 76a; TKGM TT 565, vr.191b, 209b.

¹⁸¹ TKGM TT 584, vr.83a.

¹⁸² TKGM TT 584, vr.84b.

aynı zamanda Cemâli ailesindedir¹⁸³. 1518 tarihli mufassal defterde, kendisine mülk olarak verilen Tâceddin köyünün gelirlerini Aksaray’da yaptırdığı mual-limhânesine (mektebhâne) vakf eylediği kayıtlı¹⁸⁴ olmasına rağmen, vakıf, 1584’te görülmektedir. Bu tarihte vakfın geliri 9830 akçedir.

Tablo LXXXVII- Mektebhâneler (1584)

Mektebhâne Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Çelebi Bey	Değirmen ve dükkân	-	-	-	470
Hamza Bey	Bahçe, hâne, değirmen, dükkân, haffâfiye ve hamam	-	-	-	771
Hüseyin Bey	Değirmen, dükkân ve bağ	-	-	-	1008
Mahmud	nakdiye	-	-	-	1000
Mevlânâ Muslihiddin	Zemin, hâne, dükkân ve nakdiye	-	-	-	3160
Pîri Mehmed Paşa	Karye ve mezraa	-	-	-	9830
TOPLAM		-	-	-	16239

E- HANKÂH VE İMARETLER

Hankâh; “dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, ikamet ettikleri bazen de inzivaya çekildikleri mekânlar” için kullanılan bir terimdir. X. yüzyıldan sonra tasavvuf faaliyetlerinin hızlanması ve tarikatların düzenli bir şekilde ortaya çıkması ile, İslâm âleminin önemli şehirlerinde sultanlar, devlet adamları ve zenginler tarafından kurulan hankâhlar, bu tesislerin yapımını hızlandırmıştır. Buralarda tasavvuf eğitiminin yanında tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve Arapça olmak üzere çeşitli konularda dersler de verilmiştir¹⁸⁵.

İmaret, kelime olarak, “imar edilmiş, inşa edilmiş” demek olup cami, mes-cid, medrese, tabhâne, dârüşşifa, aşevi, kervansaray ve türbe gibi birimlerin tamamına denildiği gibi bu binalardan biri olan aşhane için de kullanılmıştır¹⁸⁶. O. N. Ergin, sadece aşevi ve külliyeinin tamamı için değil külliyei meydana getiren medrese, cami, türbe vs. gibi yapıların her biri için de bu terimi kullanmaktadır¹⁸⁷. Genel olarak, imaretlerin, fakirlere ve medrese talebelerine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müesseseleri olduğu söylenilebilir¹⁸⁸. XVI. yüzyılda, Aksaray’da 1 imaret, 4 tane de hankâh bulunmaktadır.

¹⁸³ Pîri Mehmed Paşa hakkında fazla bilgi için bk. Yusuf Küçükdağ, *Veziir-i Âzam Pîri Mehmed Paşa*, Konya 1994; Şerareddin Turan, “Pîri Mehmed Paşa”, *İA*, IX, Eskişehir 1997, s.559-561; Cemal Kozanoğlu, “Piri Mehmet Paşa”, *Toplumsal Tarih*, III, S.13, İstanbul 1995, s.38-46.

¹⁸⁴ BOA TT 455, s.595.

¹⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Hankah”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s.42-43.

¹⁸⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s.219; Özer Ergenç de imareti külliye olarak kullanmıştır Bk. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (ed. Osman Okyar - Halil İnalçık), Ankara 1980, s.106

¹⁸⁷ Ergin, *İmaret Sistemi*, s.3-16.

¹⁸⁸ Ertuğ, “İmaret”, s.219.

1-Halil Ağa İmareti¹⁸⁹: II. Bayezid döneminde, imareti, padişah berâtu ile Cafer veled-i Ahmed tasarruf ederken, Yusuf veled-i Ebri'de vakfın mütevelliliğini yürütüyordu. Aksaray'ın varoşunda, şehre yakın bir yerde olduğu bilinen imaretin bânisi Karamanoğulları döneminde yaşamış bir hayır sahibidir¹⁹⁰. 1500 ve 1530'da 720 akçe olan vakfın senelik geliri, 1584'te büyük bir artışla 3221 akçeye yükselmiştir.

2-Efdaliyye Hankâhu¹⁹¹: Aksaray şehir merkezinde olduğu belirtilen bu hankâh, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapılmıştır¹⁹². Fatih döneminde, tamire muhtaç durumda olan yapı, Külâhçı Yusuf tarafından tasarruf ediliyordu. Hankâh, 1476 sayımında, deftere kaydedilirken H.671/ M.17272-1273 tarihli vakfiyesi görülmüştür. Vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 330 akçe iken, 1500 ve 1530'da 470 akçeye çıkmış, 1584'te ise 440 akçeye düşmüştür.

3-İmâdiyye Hankâhu¹⁹³: Günümüzde mevcut olmayan yapının, Danışmendli Nizâmeddin Yağbasan'ın kardeşi Mehmed'in oğlu İmâdüddin Zinnûn tarafından yaptırılmış olabileceği sanılmaktadır¹⁹⁴. II. Bayezid döneminde, yıkılmış olan hankâhın, sonradan ihya edilerek faaliyete geçirildiği görülmektedir. Vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 240 akçe iken, 1584'te 295 akçeye çıkmıştır.

4-Melik Mahmud Gâzi Hankâhu¹⁹⁵: Günümüzde arkeolojik kazıları yapılan hankâh¹⁹⁶, Şeyh Hamid Mahallesi, Güzel Baba Sokak'ta Yusuf Hakîki Türbesi yanındadır. Kaynaklarda, XIII. yüzyılın ilk yarısı ile XV. yüzyıla tarihlendirilmekte, hankâh ve darphâne isimleriyle adlandırılmaktadır¹⁹⁷. Hankâha adını veren Melik Mahmud Gâzi, Danışmendli hükümdarlarından Nizâmeddin Yağbasan'ın oğlu olup, asıl adı Muzaffereddin Melik Mahmud Gâzi'dir¹⁹⁸. Bu şahıs

¹⁸⁹ TKGM TT 565, vr.181a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

¹⁹⁰ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.2405-2406.

¹⁹¹ TKGM TT 564, vr.76a; TKGM TT 565, vr.184a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

¹⁹² Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1393.

¹⁹³ TKGM TT 564, vr.193a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.82b.

¹⁹⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1396-1397.

¹⁹⁵ TKGM TT 564, vr.73b; MC.O.116/1, vr.115b; TKGM TT 565, vr.177b; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.80b.

¹⁹⁶ Bekir Deniz, "Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) Kazısı ve Türk Sanatı İçindeki Yeri", VII. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan-02 Mayıs 1998, Konya 1998, s.137-157; Bekir Deniz, "Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâh (Darphane) Kazısı-95", XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II 27-31 Mayıs Ankara 1996, Ankara 1997, s.559-575; Bekir Deniz, "Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) Kazısı-1999", IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 24-27 Nisan Van 2000, (Yay. haz. Yüksel Sayan), Van 2000, s.49-57.

¹⁹⁷ Deniz, "Türk Sanatı İçindeki Yeri", s.137-139.

¹⁹⁸ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1400-1404.

1210 yıllarında Aksaray emirliği de yapmıştır. Ervah Kabristanlığı girişinde bulunan mezarı, 1930 yıllarında yıkılmıştır¹⁹⁹.

Selçuklu dönemi yapısı olan hankâh, Osmanlılar zamanında da kullanılmıştır. Bunun yanında Konya'daki Selçuklu eserlerinden olan Sahip Ata Hankâhı ile ilişkisinin olduğu görülmektedir²⁰⁰. Fatih döneminde, hankâh, Sultan Cem'in berâtu ile Somuncu Baba diye tanınan Şeyh Hamid-i Veli'nin oğlu Baba Yusuf Hakîki'nin tasarrufunda iken²⁰¹, 1483'te Yusuf Hakîki'nin oğlu Evhadüddin'in eline geçmiştir²⁰². Yusuf Hakîki ve torunlarının mütevellisi olduğu vakıf mallar, 1925 yıllarına kadar bu soydan gelenler tarafından yönetilmiştir²⁰³.

Vakfın yıllık gelirleri 1476'da 1440 akçe iken, 1483'te 2240 akçeye, 1500'de 5788 akçeye, 1530'da ise 5800 akçeye çıkmış, 1584'te de 5495 akçeye düşmüştür.

5-Zahriyye Hankâhı²⁰⁴: Yeri tespit edilemeyen hankâhın, Danışmendliler'den Yağıbasan'ın oğullarından Zâhireddin İli tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir²⁰⁵. II. Bayezid döneminde, padişah berâtu ile Baba Hamid tasarrufunda olan vakfın senelik geliri, 1500 ve 1530'da 320 akçedir. 1584'te hankâha rastlanılmamaktadır.

Tablo LXXXVIII- Hankâh ve İmareter (1476-1584)

Hankâh ve İmareter Adı	Gelir Türü	1476	1483	1500	1530	1584
Halil Ağa İmareti	Karye, mezraa, bağ ve zemin	-	-	720	750	3221
Efdaliyye Hankâhı	Bağ, zemin ve dükkân	330	-	470	470	440
İmadiyye Hankâhı	Bağ ve zemin	-	-	240	240	295
Melik Mahmud Gâzi Hankâhı	Karye, mezraa ve zemin	1440	2240	5788	5800	5495
Zahriyye Hankâhı	Bağ, bahçe, zemin ve değirmen	-	-	320	320	-
TOPLAM		1770	2240	7538	7580	9451

F- MEVLEVÎHÂNELER

Bilindiği gibi Mevlevî dervişlerine ait olan tekkelere mevlevîhâne denilmektedir. Aksaray'da XVI. yüzyıl boyunca faal durumda olan sadece 1 adet mevlevîhâne bulunmakta idi.

¹⁹⁹ Deniz, "Türk Sanatı İçindeki Yeri", s.140.

²⁰⁰ Fatih döneminde Gâzicik ve Tuvak mezraaları malikâne gelirlerinin Sahib Ata Dârüzziyâfesî'nden buraya devredildiği kayıtlıdır. Bk. TKGM TT 564, vr.73b.

²⁰¹ TKGM TT 564, vr.73b.

²⁰² MC.O.116/1, vr.115b.

²⁰³ Akgündüz, *Somuncu Baba*, s.157-217.

²⁰⁴ TKGM TT 565, vr.187a; 387 Numaralı, s.137.

²⁰⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1408.

1-Fahriyye Mevlevîhânesi²⁰⁶: Konyalı, mevlevîhânenin Dere Mahallesi'nde Ortaokul Caddesi'nde Hacı Şeyh Ağazâde Şükrü Efendi'nin yaptırdığı evin altında kaldığını söylemekte, yapının bânisi olarak da, Selçukluların son zamanlarında veya Karamanoğulları devrinde yaşamış, Fahr-i Tabib adlı bir hayır severi göstermektedir²⁰⁷. Fatih döneminde, padişah berâtı ile Mehmed Çelebi'nin tasarrufunda olan mevlevîhâne kapalı iken, sonraki dönemlerde faaliyete geçirildiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1476'da 100 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1500, 1530 ve 1584'te 150 akçe olarak kalmıştır.

Tablo LXXXIX- Mevlevîhâneler (1476-1584)

Mevlevîhâne Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Fahriyye Mevlevîhânesi	Mezraa ve zemin	100	150	150	150
TOPLAM		100	150	150	150

G- ZAVİYELER

Zaviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek-içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya geçitlerde, derbendlerde ve yol üzerlerinde kurulan bina yahut külliye ifade etmektedir²⁰⁸. Fonksiyonları icabı Türk kültür tarihinde çok önemli bir rol oynayan zaviyeler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, geniş muhtariyet ve imtiyazlara sahip olmasına rağmen, XV. yüzyıldan itibaren bu özgürlüklerini yavaş yavaş kaybetmeye başladıkları müşahade olunmaktadır²⁰⁹.

Aksaray bölgesinde, hatırı sayılır miktarda zaviye bulunmaktadır. Bunlardan çok büyük bir kısmının Osmanlı öncesi dönemlerden kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, İbn Batuta, Aksaray'da bir Ahi Şerif Hüseyin Zaviyesi'nden bahsetmektedir²¹⁰. Ancak bu zaviye çalışılan dönemde görülmemektedir. Buna paralel olarak, M. A. Erdoğan da, Karaman Vilâyeti dâhilinde, 300'den fazla zaviye olduğunu belirtmektedir²¹¹.

1-Ahi Süleyman Zaviyesi²¹²: 1500 tarihli deftere göre, şehir merkezinde bulunan zaviyeyi, Ahi Süleyman yaptırmıştır. Buraya sahip olduğu mülk arazilerini

²⁰⁶ TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.84a.

²⁰⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1393-1394.

²⁰⁸ Ahmet Yaşar Ocak-Suraliya Farûki, "Zaviye", *İA*, XIII, Eskişehir 1997, s.468; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *VD*, XII, Ankara 1978, s.250.

²⁰⁹ Ocak, "Zaviyeler" s.258.

²¹⁰ Ocak, "Zaviyeler" s.269; Anadolu'daki Ahi zaviyeleri hakkında bk. Mehmet Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *TDİD*, IV, İzmir 2000, s.37-55.

²¹¹ Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilayeti Zaviyeleri", *TİD*, 9, İzmir 1994, s.89.

²¹² TKGM TT 565, vr.186a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.81b.

ve bina ettiği kervansarayı vakfetmiş, mutasarrıflığını da kendi üzerine almıştır. Zaviyenin vakfiyesi İlyazıcısı tarafından görülmüştür. 1500 ve 1530'da 140 akçe olan vakfın senelik vâridâtı, 1584'te 300 akçeye çıkmıştır.

2-*Ali Gaznevî Zaviyesi*²¹³: Bu zaviye, Ali Gaznevî'nin adıyla anılan mahallede ve kendisinin açık türbesinin yanında idi. Günümüzde zaviyenin yerinde bir ev bulunmaktadır²¹⁴. Fatih döneminde, tamire muhtaç durumda olan zaviye Seyyid Hüseyin tasarrufunda idi. Vakfın yıllık vâridâtı, 1476'da 950 akçe iken 1500 ve 1522'de 1220 akçeye çıkmış, 1584'te ise 900 akçeye inmiştir.

3-*Bâbli Zaviyesi*²¹⁵: Fatih döneminde, Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubuyla vakıflığı kabul edilmiş olan zaviye, II. Bayezid döneminde, padişah hükmü ile Şeyh Hüseyin'in tasarrufuna bırakılmıştır. Zaviyenin bugünkü durumu hakkında malumat bulunmamaktadır. 1476'da 50 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 160 akçeye, 1584'te ise 239 akçeye çıkmıştır.

4-*Devlet Paşa Hatun nd. Merkebli Baba Zaviyesi*²¹⁶: Konyalı, Ali Gürün'deki Sultan II. Mahmud'un 1820 tarihli bir berâtına istinaden, bu dönemde zaviyenin faal durumda olduğunu ve isminin "Vakf-ı Zaviye-i Devlet ve İzzet Hatun nâm-ı diğer Merkebli Baba Zaviyesi" olarak geçtiğini belirtir²¹⁷. II. Bayezid döneminde, padişah berâtı ile Mevlânâ Bahşayış tasarrufunda olan zaviyenin vakfiyesine göre, mütevellinin vâkıfın evlâdından olması ve vakıf gelirlerinden dörtte bir hisse alması istenmektedir. 1500 ve 1530'da 920 akçe olan vakfın senelik geliri, 1584'te 1260 akçeye yükselmiştir.

5-*Ferâmürziye Zaviyesi*²¹⁸: Fatih döneminde, Mevlânâ Muslihiddin tasarrufunda olan vakıf, II. Bayezid devrinde, padişah berâtı ile Seyfiyye Medresesi müderrisi Mevlânâ Muhyiddin'in eline geçmiştir. Vakfın yıllık geliri; 1476'da 500 akçe iken, 1500'de 771 akçeye, 1530'da ise 1000 akçeye çıkmış, 1584'te de 600 akçeye düşmüştür.

6-*Fıkâî nd. Ahi Sinan Zaviyesi*²¹⁹: Aksaray şehir merkezinde kayıtlı olan fakat günümüzde mevcut olmayan yapı, II. Bayezid döneminde, padişah berâtı ile Ahi Mehmed tarafından tasarruf ediliyordu. 1584 tarihli defterde zaviyenin ismi yazıldıktan sonra, "*Ahi Sinan Zaviyesi'yle marufdur*" notu düşülmüştür. 1476'da

²¹³ TKGM TT 564, vr.76a; TKGM TT 565, vr.183b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

²¹⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1388-1389.

²¹⁵ TKGM TT 564, vr.76b; TKGM TT 565, vr.184b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81b.

²¹⁶ TKGM TT 565, vr.186b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.81b.

²¹⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1391.

²¹⁸ TKGM TT 564, vr.75b; TKGM TT 565, vr.183b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

²¹⁹ TKGM TT 564, vr.77a; TKGM TT 565, vr.180a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.80b.

50 akçe olan vakfın geliri, 1500 ve 1530'da 420 akçeye, 1584'te 1622 akçeye çıkmıştır.

7-Hacı Gaybî Zaviyesi²²⁰: Zaviye, bugünkü Yenipınar köyünün 2.5 km. kuzeybatısındadır²²¹. II. Bayezid döneminde zaviyenin şeyhliği, padişah berâtı ile Hacı Gaybî evlâdından Hasan Sofu'nun oğlu Mustafa'nın tasarrufundadır. Fatih döneminde, evlatlık vakıf olarak kaydedilmiş²²² olmasına rağmen 1500'den itibaren, evlatlık vakıf şeklinde zaviyeye dönüştürülmüştür. Vakfın yıllık geliri, 1500'de 4179 akçe iken, 1530'da 2993 akçeye, 1584'te ise 11.852 akçeye yükselmiştir.

8-Hacı Hamuş Zaviyesi²²³: Bu kişi, sultan II. Mesud zamanında yetişmiş bilgin, ermiş ve zengin bir Aksaraylı'dır²²⁴. Zaviyenin kurucusundan dolayı Osmanlı öncesi dönem olarak kabul edilmiştir. II. Bayezid döneminde, padişah hükmü ile Veli Sofu'nun tasarrufunda olan vakfın senelik vâridâtı, 1500'de 150 akçedir.

9-Hacı Musa Zaviyesi²²⁵: Kanunî dönemi defterinde görülen zaviyenin, 1530'daki yıllık vâridâtı 150 akçe iken, 1584'te 100 akçeye düşmüştür. Hacı Hamuş ve Hacı Musa isimlerinin farklı yazılmalarına rağmen aynı vakfı temsil ettikleri de söylenebilir. Zira gelir kalemlerindeki benzerlik buna işaret etmektedir.

10-Hamza Fakih Zaviyesi²²⁶: Karamanoğlu İbrahim Bey ve Fatih zamanında yaşadığı anlaşılan Hamza Fakih²²⁷ hakkında fazla bir bilgi bulunamamıştır. Zaviye, sadece II. Bayezid dönemi vakıf defterinde yer almasına rağmen Osmanlı öncesi dönem olarak kabul edilmiştir. Buna göre, Borucu mezraasında bulunan zaviyeyi, Sultan Cem'in berâtı ile Hamza Fakih'in evlâdından Derviş İbrahim tasarruf etmektedir. Kendi alın terleri ile yaptıkları zaviyede gelen geçene hizmet ettiklerinden her türlü avârizdan muâf tutulmuşlardır. Bu dönemde vakfın yıllık geliri sadece 200 akçedir.

²²⁰ TKGM TT 565, vr.187a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.81b.

²²¹ Zaviye hakkında geniş bilgi için bk. Zehra Uslu Bülbül, "Aksaray'da Bir Kültür Varlığı: Hacı Gayb Türbesi", *Vakıflar Dergisi*, 5.50, 2018, s.165-176.

²²² TKGM TT 564, vr.76a.

²²³ TKGM TT 565, vr.192b.

²²⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1395.

²²⁵ 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.82a.

²²⁶ TKGM TT 565, vr.188a.

²²⁷ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.1851.

11-Kalenderhâne Zaviyesi²²⁸: Kalenderhâne, fakir dervişlerin barınmaları için yapılan zaviyelere denilmektedir²²⁹. Aksaray'da XVI. yüzyıl boyunca görülen, fakat günümüzde yerinin bilinmediği bir Kalenderhâne bulunmakta idi. Bu vakfın senelik vâridâtı 1500, 1530 ve 1584'te 130 akçe olarak kalmıştır.

12-Kara Abdal Zaviyesi²³⁰: Şeyh Turasan Dede'nin halifesi olan Kara Abdal (Abdal Dede)'in zaviyesi, Hacib mezraasındadır²³¹. Ancak zaviye yıkılmış, türbesi ise harap bir vaziyette, Hacib'deki Büyük Kabristan'ın içinde hâlâ ayakta dır²³². II. Bayezid döneminde zaviye, şehzade hükmü ile Kara Abdal'ın oğlu Fazıl tarafından tasarruf ediliyordu. 1500'de 430 akçe olan vakfın senelik vâridâtı, 1584'te 940 akçeye yükselmiştir.

13-Mercaniye Zaviyesi²³³: Fatih döneminde, Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubuyla, Şeyh Hacı Mehmed'in tasarrufunda olan vakıf, II. Bayezid döneminde, Şihâbeddin'in eline geçmiştir. Vakfın senelik vâridâtı 1476'da 600 akçe iken 1500 ve 1530'da 310 akçeye, 1584'te ise 270 akçeye düşmüştür.

14-Nakkâşîye Zaviyesi²³⁴: Günümüzde mevcut olmayan zaviye ve mescid, Nakkaş Mahallesi'nde idi²³⁵. Fatih döneminde, padişah berâtı ile Baba Hamid tasarrufunda olan zaviye, II. Bayezid döneminde, yine padişah hükmü ile Hoşhan Sinan'ın eline geçmiştir. Vakfın yıllık vâridâtı, 1476'da 50 akçe iken, 1500 ve 1530'da 160 akçeye, 1584'te ise 239 akçeye yükselmiştir.

15-Şâhiniyye (Sâmiyye) Zaviyesi²³⁶: 1483 ve 1500 ve 1584 tarihli defterlerde, padişah hükmü ile Beramuniye Medresesi'ne tamamlayıcı olarak mülhâk olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Vakfın yıllık geliri, 1483 ve 1500'de 480 akçe iken, 1530'da 210 akçeye düşmüş, 1584'te ise 440 akçeye yükselmiştir.

16-Şeyh Cemâleddin Zaviyesi²³⁷: Cemâleddin Aksarayî, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yaşamış tefsir, lûgat, edebiyat ve tıp alimidir. Doğum tarihi ve öğrenimi hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamakla birlikte Aksaray'da yaşadığı ve ilmî faaliyetlerini burada sürdürdüğü bilinmektedir²³⁸.

²²⁸ TKGM TT 565, vr.194b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.82b.

²²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.148.

²³⁰ TKGM TT 565, vr.190b; TKGM TT 584, vr.82a.

²³¹ TKGM TT 565, vr.190b.

²³² Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1398-1400.

²³³ TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

²³⁴ TKGM TT 564, vr.76b; TKGM TT 565, vr.184b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

²³⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1404.

²³⁶ MC.O.116/1, vr.116a; TKGM TT 565, vr.179a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.82a.

²³⁷ TKGM TT 564, vr.75b; TKGM TT 565, vr.183a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81a.

²³⁸ Mustafa Öz, "Cemâleddin Aksarâyî", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.308; Geniş bilgi için bk. Küçükdağ, *Cemâli Ailesi*, s.5-8.

Günümüzde mevcut olmayan, zaviyenin yeri, Ervah Kabristanı'nda, şimdiki türbesinin yanında idi²³⁹. Fatih döneminde, Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubuyla Derviş Kemal'in elinde olan zaviye, II. Bayezid devrinde, padişah berâtı ile Derviş Kasım'ın tasarrufuna geçmiştir. Vakfın senelik geliri, 1476'da 450 akçe olan vakfın yıllık geliri, 1500'de 550 akçeye çıkmış, 1530'da 510 akçeye, 1584'te ise 274 akçeye düşmüştür.

17-Şeyh Çoban nd. Şeyh Ali Çelebi Zaviyesi²⁴⁰: Günümüzde mevcut olmayan zaviyenin, III. Murad döneminde harap vaziyette olduğunu öğreniyoruz. Ancak Konyalı, Sultan Abdülmecid'in H.1276/ M.1859 tarihli bir berâtında verilen bilgilere dayanarak zaviyenin faal durumda olduğunu söylüyor²⁴¹. Bu durumda zaviye, 1584'ten sonra esaslı bir tamirat geçirmiş olmalıdır. II. Bayezid döneminde zaviye, padişah berâtı ile Hüseyin b. Hacı Gaybî tarafından tasarruf ediliyordu. Vakfın yıllık geliri, 1500'de 1039 akçe iken, 1530'da 1217 akçeye çıkmış, 1584'te ise 559 akçeye düşmüştür.

18-Şeyh Hacı Bektaş Zaviyesi²⁴²: Aksaray'ın Susadı köyünde olduğu bilinen fakat, günümüzde yok olan bu zaviyeyi, II. Bayezid döneminde, şehzade berâtı ile Hacı Hamza tasarruf ediyordu. Zaviye, Hacı Hamza'nın dedeleri tarafından yaptırılmış, gelen ve gidenlerin konaklamaları için vakfedilmiştir. Şeyhlik, zaviye kurulduğundan beri bu ailenin çocukları tarafından yürütülmüştür. Ayrıca bu dönemde zaviyede şeyhin dışında 4 görevli daha bulunmakta idi. Vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 460 akçe iken 1584'te 700 akçeye çıkmıştır.

19-Şeyh Kemal Zaviyesi²⁴³: Konyalı, şimdi mevcut olmayan zaviyenin, Külhâni Dede türbesinin arkasındaki Şeyh Kemal Türbesi'nin yanında olduğunu söylüyor²⁴⁴. II. Bayezid döneminde, padişah berâtı ile, Derviş Hacı Mahmud tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 400 akçe iken, 1584'te 90 akçeye düşmüştür.

20-Şeyh Mehmed b. Eflah Seydi Zaviyesi²⁴⁵: Zaviyenin vakıflığı Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubu, Fatih ve II. Bayezid'in hükümleri ile mukarrer kılınmıştır. Şeyh Mehmed ölünce yerine oğlu Seydi Halil zaviyeye şeyh olmuştur²⁴⁶. Buradan hareketle zaviye Osmanlı öncesi dönem olarak kabul edilmiştir. Vakfın

²³⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1389-1390.

²⁴⁰ TKGM TT 565, vr.184b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.81b.

²⁴¹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1406.

²⁴² TKGM TT 565, vr.194b; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.82b.

²⁴³ TKGM TT 565, vr.193a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.82b.

²⁴⁴ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.2466-2467.

²⁴⁵ TKGM TT 565, vr.187a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.82a.

²⁴⁶ TKGM TT 565, vr.187a.

senelik geliri, 1500'de 2988 akçe iken, 1530'da 520 akçeye, 1584'te de 110 akçeye düşmüştür.

21-Şeyh Turasan Dede Zaviyesi²⁴⁷: Günümüzde mevcut olmayan, zaviye, Hacib (Hıçb) ile Bekar Sultan Türbesi arasında yerlilerin Kaya (Kayı) köyü dedikleri yerde idi²⁴⁸. Defterlerde ise Finase mezraasında olduğu kayıtlıdır. II. Bayezid döneminde, zaviye, Turasan Dede oğlu Şeyh Şaban Çelebi tarafından tasarruf ediliyordu. Bu dönemde zaviyede 9 derviş bulunuyordu. 1584'te Ramazan oğlu Kubad, Finase mezraasında bir cami inşa etmiş ve içinde cuma namazı kılındığı belirtilmiştir. Vakfın yıllık geliri, 1500'de 987 akçe iken, 1530'da 2470 akçeye, 1584'te ise 3705 akçeye çıkmıştır.

22-Zahriyye Zaviyesi²⁴⁹: Vakıf, 1500 ve 1530 tarihli defterlerde hankâh olarak kaydedilmesine²⁵⁰ rağmen, 1584'te zaviyeye dönüştürülmüştür. Yapının gördüğü işlevin değişmesinden dolayı bu şekilde bir isim değişikliğine gidilmiş olması muhtemeldir. Buna göre, vakfın 1584'teki yıllık vâridatı 300 akçedir.

Tablo XC- Zaviyeler (1476-1584)

Zaviye Adı	Gelir Türü	1476	1483	1500	1530	1584
Ahi Süleyman Zaviyesi	Bağ, zemin ve kervansaray	-	-	140	140	300
Ali Gaznevî Zaviyesi	Bağ ve zemin	950	-	1220	1220	900
Bâbli Zaviyesi	Bağ, zemin, mebkale, hâne ve hamam	50	-	160	160	239
Devlet Paşa Hatun nd. Merkeblü Baba	Mezraa, zemin, bağ, dükkân ve hamam	-	-	920	920	1260
Ferâmürziye Zaviyesi	Zemin	500	-	771	1000	600
Fıkâî nd. Ahi Sinan Zaviyesi	Mezraa, zemin, bağ ve dükkân	50	-	420	420	1622
Hacı Gaybî Zaviyesi	Karye, mezraa ve çiftlik	-	-	4179	2993	11852
Hacı Hamuş Zaviyesi	Bağ	-	-	150	-	-
Hacı Musa Zaviyesi	Bağ	-	-	-	150	100
Hamza Fakih Zaviyesi	Mezraa	-	-	200	-	-
Kalenderhâne Zaviyesi	Bağ	-	-	130	130	130
Kara Abdal Zaviyesi	Karye, mezraa, zemin ve diğmen	-	-	430	430	940
Mercaniye Zaviyesi	Bağ ve zemin	600	-	310	310	270
Nakkâşiye Zaviyesi	Bağ ve zemin	450	-	860	860	172
Şâhiniyye (Sâmiyye) Zaviyesi	Zemin	-	480	480	210	440
Şeyh Cemâleddin Zaviyesi	Bağ ve zemin	450	-	550	510	274
Şeyh Çoban nd. Şeyh Ali Çelebi Zaviyesi	Mezraa, bağ, zemin ve bezirhâne	-	-	1039	1217	559
Şeyh Hacı Bektaş Zaviyesi	Mezraa, bağ ve bahçe	-	-	460	460	700
Şeyh Kemal Zaviyesi	Bağ ve zemin	-	-	400	400	90
Şeyh Mehmed b. Eflah Seydi Zaviyesi	Karye	-	-	2988	520	110
Şeyh Turasan Dede Zaviyesi	Karye, mezraa ve bağ	-	-	987	2470	3705
Zahriyye Zaviyesi	Bağ, zemin ve diğmen	-	-	-	-	300
TOPLAM		3050	480	16794	14090	24563

²⁴⁷ TKGM TT 565, vr.190a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.82a.

²⁴⁸ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1407-1408.

²⁴⁹ TKGM TT 584, vr.81b.

²⁵⁰ Bk. Hankâhlar bahsi.

H- TÜRBELER

Mezar üzerine kurulan bina anlamındaki türbe, dünya mimarlık tarihinde en eski yapı tiplerinden biridir. Türbe veya anıt mezar yapımındaki asıl maksadın içinde medfun bulunan şahsın hatırasını ebedileştirmek ve sonraki nesillerin hafızasında canlı tutmak olduğu anlaşılmaktadır. İslâm dünyasında bilinen ilk türbe IX. Yüzyılın ikinci yarısına ait olup X. Yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır²⁵¹. Aksaray bölgesinde vakfı bulunan 5 türbeden 3 tanesi kadınlara aittir.

1-Baydı Hatun Türbesi²⁵²: Türbe, İhlara'ya girerken yolun solundaki köye ve İhlara deresine hakim bir yere kurulmuştur. Bakımsız ve viran halde bulunan türbe, Karamanoğulları döneminden kalmıştır²⁵³. Fatih döneminde, Karamanoğlu İbrahim Bey'in türbenin vakıf olduğuna dair vermiş olduğu mektub, İlyazıcısı tarafından görülmüştür²⁵⁴. Vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 250 akçe iken, 1500 ve 1530'da 281 akçeye, 1584'te ise 920 akçeye yükselmiştir.

2-Eslim Paşa Hatun Türbesi²⁵⁵: Günümüzde mevcut olmayan türbenin yeri bilinmemektedir. Aksaray'da Karamanoğulları ileri gelenlerinden ve komutanlarından Sudun Ağa'nın kızlarından birisinin dârülhuffâzı ve türbesi bulunmakta idi²⁵⁶. Türbenin bu dönemde yapıldığı anlaşılıyor. Zira Fatih devrinde, aynı kadın adına bir dârülhuffâz bulunmakta²⁵⁷ fakat, türbeden bahsedilmemektedir. Buraya vakfedilen yer ile II. Bayezid döneminde türbeye vakf edilen yerin, aynı olduğu görülmektedir²⁵⁸. Vakıf defterlerinde, Eslim Paşa Hatun'un yanında bir de Tâc Eslim Paşa Hatun adı geçmektedir. Bu kadının da kendi adına cüz vakfı kurduğu anlaşılmaktadır. Konyalı, bu iki ismin aynı kadını temsil ettiği görüşündedir²⁵⁹. II. Bayezid döneminde, Ahi Süleyman tasarrufunda olan vakfın yıllık geliri, 1500'de 150 akçe iken, 1530'da 1500 akçeye çıkmış, 1584'te ise 150 akçeye düşmüştür. Türbenin Osmanlı öncesi döneme ait olduğu kabul edilmiştir.

²⁵¹ Hakkı Önkal, "Türk Türbe Mimarisinde Aksaray Türbelerinin Yeri", *Aksaray ve Cemâleddîn-i Aksarâyî Sempozyumu*, Aksaray 1994, s.163.

²⁵² TKGM TT 564, vr.75b; TKGM TT 565, vr.183a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.83a.

²⁵³ İl Yıllığı 1994, s.214.

²⁵⁴ TKGM TT 564, vr.75b.

²⁵⁵ TKGM TT 565, vr.184a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.83a.

²⁵⁶ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.2374.

²⁵⁷ TKGM TT 564, vr.76b.

²⁵⁸ "Zemin-i Tarlağanbükü", bk. TKGM TT 564, vr.76b; TKGM TT 565, vr.184a.

²⁵⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.2374.

3-Hanî Hüsâmeddin Çelebi (veled-i) Derviş Hacı Mahmud²⁶⁰: Günümüze kadar gelmeyen türbenin, ne zaman, nerede ve kim tarafından yaptırıldığı belli değildir. Vakfın yıllık geliri, 1500 ve 1530'da 455 akçe iken, 1584'te 710 akçe olmuştur.

4-Hanî Yusuf Ağa ve Emre Bey Türbesi²⁶¹: Bu türbe hakkında da malumat bulunmamaktadır. II. Bayezid ve Kanunî dönemlerinde, türbe olarak kaydedilen vakıf, III. Murad döneminde, cüz vakfına dönüştürülmüştür. Buna göre, vakfın yıllık geliri 1500'de 560 akçe iken, 1530 ve 1584'te 570 akçe olmuştur.

5-Nefise Hatun binti Mübârek Şah Hatun Türbesi²⁶²: Günümüzde mevcut olmayan ve yeri bilinmeyen türbe, Mevlânâ Celâleddin neslinden Mübârek Şah kızı Nefise Hatun adına yapılmıştır²⁶³. Nefise Hatun'un ölüm tarihi bilinmemektedir. Türbenin vakfiyesinde, vakfı tasarruf eden kişinin, Nefise Hatun'un ruhu için kur'an okuması şart koşulmuştur. Fatih döneminde, Mehmed Çelebi tasarrufunda olan vakfın²⁶⁴ senelik vâridâtı, 1476'da 300 akçe iken, 1500 ve 1530'da 420 akçeye çıkmış, 1584'te ise 400 akçeye düşmüştür.

Tablo XCI- Türbeler (1476-1584)

Türbe Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Baydı Hatun Türbesi	Karye ve mezraa	250	281	281	920
Eslim Paşa Hatun Türbesi	Zemin	-	150	1500	150
Hanî Hüsâmeddin Çelebi veled-i Hacı Mahmud	Zemin ve dükkân	-	455	455	710
Hanî Yusuf Ağa ve Emre Bey Türbesi	Zemin	-	560	570	-
Nefise Hatun binti Mübârek Şah Hatun Türbesi	Zemin	300	420	420	400
TOPLAM		550	1866	3226	2180

I- CÜZ VAKIFLARI

1-Ali Bey b. Şeyullah²⁶⁵: Bu aile, Aksaray'ın Karamanoğulları'ndan kalma nüfuzlu ailelerden biridir. Ailenin diğer fertleri çalışmanın timar ve zeamet sahipleri kısmında görülebilir. Ali Bey, XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmasına rağmen, vakfı 1584'te görülmektedir. Bu tarihte vakfın yıllık geliri, 1000 akçedir.

²⁶⁰ TKGM TT 565, vr.187b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.83b.

²⁶¹ TKGM TT 565, vr.180b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.83a.

²⁶² TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182a; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.83b.

²⁶³ TKGM TT 564, vr.75a.

²⁶⁴ TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182a.

²⁶⁵ TKGM TT 584, vr.83b.

2-Hacı Ali²⁶⁶: Bu kişi hakkında maalesef bilgi bulunmamaktadır. Vakfın yıllık geliri 1584'te 300 akçedir.

3-Hoca Sinan nd. İlan Yusuf²⁶⁷: III. Murad döneminde görülen vakfın gelirlerinden bazı masraf kalemleri ayrılmıştır. Buna göre, 12 cüzhân için 300, müteveli için 300, nezâret için de 100 akçe olmak üzere yıllık 700 akçe masraf olarak tahsis edilmiştir. 1584'te vakfın senelik vâridâtı, 4000 akçedir.

4-Hacı Yakub Çelebi²⁶⁸: Vakfiyeye göre; sâdattan birisinin, vakfın nâzırı, İshak'ın müteveli olması, pazartesi ve perşembe günleri de 6 hâfızın vâkıfın ruhuna Kur'an okumaları şart koşulmuştur²⁶⁹. Vakfın senelik vâridâtı, 1500 ve 1530'da 625 akçe iken, 1584'te 200 akçeye düşmüştür.

5-Ömer Hacı²⁷⁰: Vakıf sahibinin kimliği hakkında malumat bulunamamıştır. Tarhacı Hamamı'nın 1.5 sehimi buraya vakfedilmiştir. 1584'te vakfın senelik geliri, 300 akçedir.

6-Tâc Eslim Hatun binti Sudun Ağa²⁷¹: Bu kadının kimliği hakkında Konyalı'nın görüşü yukarıda (Eslim Paşa Hatun Türbesi'nde) zikredildiğinden, burada tekrar edilmeyecektir. Vakfın yıllık geliri, 1500'de 200 akçe iken, 1530 ve 1584'te 150 akçeye düşmüştür. Vakfın Osmanlı öncesi döneme ait olduğu kabul edilmiştir.

7-Tarhacı²⁷²: Vâkıfın kimliği hakkında malumat verilmemiştir. Ancak, vâkıfın vakfiyeye koyduğu şartlar ile ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, vakfın mütevellisinin; Kasım Çelebi olması, kendisinden sonra, evlâdına ve onun evlâdına geçmesi istenmekte, pazartesi ve perşembe günleri iki cüzhân tarafından vâkıfın ruhuna cüz okumaları şart koşulmaktadır²⁷³. 1584'te görülmeyen vakfın, yıllık geliri, 1500 ve 1530 tarihlerinde 450 akçedir.

8-Yusuf Ağa ve Emre Bey²⁷⁴: 1500 ve 1530'da türbe olarak geçen bu vakıf, 1584'te cüz vakfına dönüşmüştür. Bu dönemde vakfın yıllık vâridâtı 570 akçedir.

9-..... Vakfı²⁷⁵: Defterde "Vakf-ı ... berâ-yı tilâvet-i kur'an" şeklinde geçen vakfın ismi okunamamıştır. Vakfın senelik geliri 1584'te 182 akçedir.

Tablo XCII- Cüz Vakıfları (1500-1584)

²⁶⁶ TKGM TT 584, vr.83b.

²⁶⁷ TKGM TT 584, vr.83b.

²⁶⁸ TKGM TT 565, vr.181b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.82b.

²⁶⁹ TKGM TT 565, vr.181b.

²⁷⁰ TKGM TT 584, vr.83b.

²⁷¹ TKGM TT 565, vr.189a; 387 Numaralı, s.138; TKGM TT 584, vr.83b.

²⁷² TKGM TT 565, vr.186b; 387 Numaralı, s.137.

²⁷³ TKGM TT 565, vr.186b.

²⁷⁴ TKGM TT 584, vr.83a.

²⁷⁵ TKGM TT 584, vr.83b.

Cüz Vakfının Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Ali Bey b. Şeyullah	Hamam	-	-	-	1000
Hacı Ali	Nakdiye	-	-	-	300
Hoca Sinan nd. İlan Yusuf	Nakdiye	-	-	-	4000
Hacı Yakub Çelebi	Hamam	-	625	625	200
Ömer Hacı	Hamam	-	-	-	300
Tâc Eslim Hatun binti Sudun Ağa	Zemin	-	200	150	150
Tarhacı	Hamam	-	450	450	-
Yusuf Ağa ve Emre Bey	Zemin	-	-	-	570
..... (Silik)	Dükân ve nakdiye	-	-	-	182
TOPLAM			1275	1225	6702

İ- ÇEŞİTLİ VAKIFLAR

1-Cüzzamlılar Vakfı²⁷⁶: II. Bayezid dönemi defterinde, mevcut olan vakıf hakkında yapılan açıklamalarda; köhne deftere ne şekilde kaydedilmiş ise bu deftere de öylece yazıldığı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır²⁷⁷. Buradan hareketle vakfın Osmanlı öncesi döneme ait olduğu kabul edilmiştir. Ancak, 1476 tarihli defterde bu vakfa rastlanılmamaktadır. Bunların ellerindeki şer'î mektuplarında, imamlarının vakfa müteveli tayin edildiği belirtilmiştir. Kanunî devrinde görülmeyen vakıftan, III. Murad döneminde de bahsedilmemekte fakat, gelirleri Zenbir (?) Mescidi'ne akar olarak tayin edilmektedir. Zaten, vakfın akarlarının akçe olarak toplam hâsılı verilmemiştir.

2-Çeşme Vakfı²⁷⁸: III. Murad döneminde kurulan vakfın; senelik geliri, 1584'te 200 akçedir.

3-Gariplere Kefen Parası Vakfı²⁷⁹: II. Bayezid döneminde, Seyyid Hasan tasarrufunda bulunan vakfın²⁸⁰, kim tarafından kurulduğu belli değildir. Vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 250 akçe iken, 1500'de 70 akçeye düşmüş, 1584'te ise 130 akçeye çıkmıştır.

4-Musluk Vakfı²⁸¹: Şehir merkezinde olan Musluk vakfı, Fatih döneminde, imam tasarrufunda iken, II. Bayezid devrinde, Seyyid Ali eline geçmiştir. Vakfın yıllık geliri, 1476'da 100 akçe iken, 1500 ve 1530'da 70 akçeye düşmüştür.

5-Musluk Vakfı²⁸²: Aksaray'daki bu ikinci Musluk vakfına ise ilk defa II. Bayezid döneminde, rastlanılmaktadır. Bu devirde, Sâdât Seyyid Ali tasarrufunda olan vakfın; mütevelliliğini Bâli ve Mehmed b. Hasan, vâkıfın şartı üzere birlikte

²⁷⁶ TKGM TT 565, vr.188b.

²⁷⁷ TKGM TT 565, vr.188b.

²⁷⁸ TKGM TT 584, vr.84a.

²⁷⁹ TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182b; TKGM TT 584, vr.84a.

²⁸⁰ TKGM TT 565, vr.182b.

²⁸¹ TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182a; 387 Numaralı, s.136.

²⁸² TKGM TT 565, vr.185b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.84a.

yapmaktadırlar²⁸³. Vakfın yıllık vâridâtı, 1500 ve 1530'da 140 akçe iken, 1584'te 100 akçeye düşmüştür.

6-Münşî Zeminî Vakfı²⁸⁴: Geliri verilmeyen bu vakıf, sadece 1500'de görülmekte ve padişah berâtı ile Mevlânâ Muhyiddin tarafından tasarruf edilmekte idi.

7-Ölüler İçin Gülsuyu Vakfı²⁸⁵: II. Bayezid döneminde, Ahi Süleyman tasarrufunda olan vakıf²⁸⁶, 4 vakıf defterinde de bulunmaktadır. Buna göre, vakfın yıllık geliri, 1476, 1500 ve 1530 tarihlerinde 150 akçe olarak kalmış, 1584'te ise 155 akçeye çıkmıştır.

8-Öyükyeri Vakfı²⁸⁷: Yenice Mahallesi'ndeki vakıf, II. Bayezid döneminde, padişah berâtı ile hatip Mevlânâ Muhyiddin, 1530 ve 1584'te de yine bu vakfın hatibi tarafından tasarruf edilmektedir. Mütevellilik görevini ise, gelirin dörtte bir hissesi ile Mehmed b. Hasun yürütmektedir²⁸⁸. Vakfın yıllık geliri, 1500, 1530 ve 1584'te 210 akçe olarak kalmıştır.

Tablo XCIII- Çeşitli Vakıflar (1476-1584)

Vakfın Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Cüzzamlılar Vakfı	Zemin	-	0	-	-
Çeşme Vakfı	Nakdiye	-	-	-	200
Gariplere Kefen Parası Vakfı	Zemin	250	70	-	130
Musluk Vakfı	Zemin	100	70	70	-
Musluk Vakfı	Zemin	-	140	140	100
Münşî Zeminî Vakfı	Zemin	-	0	-	-
Ölüler İçin Gülsuyu Vakfı	Zemin	150	150	150	155
Öyükyeri Vakfı	Zemin	-	210	210	210
TOPLAM		500	640	570	795

J- EVLATLIK VAKIFLAR

Bu tip vakıflarda vâkıf, vakıf gelirinin, ölümünden sonra ailesine ve nesline tahsis edilmesini şart koşmaktadır. Nesli kesildikten sonra gelirler, kamu müesseselerine, fakirlere veya Mekke ve Medine sâkinlerine verilmektedir²⁸⁹. Böylelikle, vâkıflar, genellikle mülklerini vakıf haline sokarak vasiyet hâlinde üçte biri geçmeyecek olan selâhiyetlerini tamamıyla aşmak imkânını buldukları gibi, hayatları boyunca kendi idarelerinde kalacak olan bu vakıf-mülkten istedikleri

²⁸³ TKGM TT 565, vr.182a.

²⁸⁴ TKGM TT 565, vr.191b.

²⁸⁵ TKGM TT 564, vr.75a; TKGM TT 565, vr.182b; 387 Numaralı, s.136; TKGM TT 584, vr.84a.

²⁸⁶ TKGM TT 565, vr.182b.

²⁸⁷ TKGM TT 565, vr.191b; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.84a.

²⁸⁸ TKGM TT 565, vr.191b.

²⁸⁹ Yediyıldız, "Müesseseler-Toplum", s.29.

gibi faydalanma hakkını da elde etmiş oluyorlardı²⁹⁰. Sancak içindeki bu kabil vakıfların gelirleri önemli bir yekûn teşkil etmemektedir.

1-Evlâd-ı Ahi Mehmed veled-i Ahi Sinan²⁹¹: Yukarıda Fukaî Zaviyesi incelenirken, bu zaviyenin bir diğer isminin Ahi Sinan olduğu, II. Bayezid döneminde ise, Ahi Mehmed tarafından tasarruf edildiği söylenilmiştir. Yukarıdakiler ile burada adı geçenlerin aynı kişiler olup olmadığı maalesef bilinmemektedir. III. Murad döneminde görülen evlat vakfının senelik vâridâtı, 1584'te 100 akçedir.

2-Evlâd-ı Baht-ı Şâd Hatun²⁹²: Baht-ı Şâd Hatun, Karamanoğlu Mahmud Bey'in oğlu Musa Bey'in kızıdır²⁹³. Kızı, Hundi Hatun ve onun evlâtları için bir vakıf kurmuş ancak nesli, Hundi Hatun'nun ölmesiyle münkariz olduğundan köhne defterde, Sudun Ağa kızı Tâc Eslim Hatun'un tasarrufuna geçtiği belirtilmiş, 1500'de ise padişah berâtı ile Mevlânâ Muhyiddin'in eline geçmiştir. Vakfiyesine göre, Hundi Hatun ve evlâdının nesli tükenirse vakfın, fakirlere hizmet etmesi istenmiştir²⁹⁴. Vakfın senelik vâridâtı, 1500 ve 1530'da 850 akçe iken, 1584'te 500 akçeye düşmüştür. Vakfın, Osmanlı öncesi döneme ait olduğu kabul edilmiştir.

3-Evlâd-ı Çelebi Bey²⁹⁵: İmam Gazâli neslinden olan Çelebi Bey, hakkında yukarıda mektebhâneler başlığı altında bilgi verilmişti. Çelebi Bey'in evlat vakfının, senelik vâridâtı 1584'te 658 akçe idi.

4-Evlâd-ı Emir Arif²⁹⁶: II. Bayezid döneminde, Emir Arif'in evlâdı kesilmiş olduğundan, vakıf; dönemin kadısı sâdâttan Seyyid Hasan tasarrufuna geçmiştir²⁹⁷. Bu durumda Emir Arif, vakfını çok önceden kurmuş olmalıdır. Vakfın senelik vâridâtı, 1500, 1530 ve 1584'te 70 akçe olarak, 84 yıl boyunca sabit kalmıştır.

5-Evlâd-ı Hacı Ahmed veled-i Hasan²⁹⁸: III. Murad döneminde, görülen vakfın senelik vâridâtı, kaydedilmemiştir.

6-Evlâd-ı Hasan Sofu b. Hacı Gaybî²⁹⁹: Hacı Gaybî oğlu Hasan Sofu hakkında, Hacı Gaybî Zaviyesi başlığı altında bilgi verilmişti. Başlangıçta evlâdiyet

²⁹⁰ Ömer Lütfi Barkan – Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli*, İstanbul 1970, s.XXIV.

²⁹¹ TKGM TT 584, vr.84b.

²⁹² TKGM TT 565, vr.188b; *387 Numaralı*, s.137; TKGM TT 584, vr.84a.

²⁹³ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, s.2242-2243.

²⁹⁴ TKGM TT 565, vr.188b.

²⁹⁵ TKGM TT 584, vr.84b.

²⁹⁶ TKGM TT 565, vr.191a; *387 Numaralı*, s.137; TKGM TT 584, vr.84b.

²⁹⁷ TKGM TT 565, vr.191a.

²⁹⁸ TKGM TT 584, vr.84b.

²⁹⁹ TKGM TT 564, vr.76a.

üzere kurulmuş olan vakıf, II. Bayezid döneminde, zaviye vakfına dönüşmüştür³⁰⁰. Bundan ötürü sonraki devirlerde bu vakfa rastlanılmamaktadır. Vakfın senelik geliri, 1476'da 1461 akçe olarak görülmektedir.

7-Evlâd-ı Selime Hatun³⁰¹: Hakkında bilgi bulunamayan Selime Hatun'un, kurmuş olduğu vakfın senelik vâridâtı, 1584'te 362 akçedir.

8-Evlâd-ı Şeyh Baba Yusuf b. Şeyh Hamidüddin³⁰²: Şeyh Hamidüddin oğlu Yusuf Hakîki Baba hakkında yukarıda bilgi verildiğinden burada mevcut bilgileri tekrar etme cihetine gidilmeyecektir. Yusuf Hakîki Baba'nın, Şeyh Evhadüddin ve Şeyh Safî adlarında iki oğlu vardı³⁰³. Vakıf, bunlardan nesilden nesile geçmek suretiyle, geliri artarak devam etmiştir. 1476 tarihli deftere, II. Bayezid'in 1481'de bunlara vermiş olduğu bir nişân-ı şerif konulmuştur. Buna göre; Yusuf Hakîki'nin mülk olarak tasarruf ettiği bazı karye ve mezraaları, oğulları Şeyh Evhadüddin ve Şeyh Safî için vakfettiği, padişahın da bunu onayladığı kayıtlıdır³⁰⁴. Vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 1172 akçe iken, 1483'te 1800 akçeye, 1500'de 3150 akçeye, 1530'da 4235 akçeye, 1584'te ise 5890 akçeye çıkmıştır.

9-Evlâd-ı Şeyh Hasan³⁰⁵: Kanunî döneminde görülen vakfın yıllık geliri, gösterilmemiştir.

10-Evlâd-ı Şeyh Mehmed b. Seydi Eflah³⁰⁶: Bir önceki vakıf gibi bu da Fatih döneminde, evlâdiyet üzere iken II. Bayezid devrinde, zaviye vakıflığına dönüşmüştür³⁰⁷. Elllerinde Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubu olduğundan, Fatih'te bunu vakıf olarak kabul etmiştir³⁰⁸. Vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 418 akçedir.

11-Evlâd-ı Şeyh Safî b. Şeyh³⁰⁹: Babası hakkında kesin malumat olmamakla birlikte Konyalı, Evliyâ Fakihzâde olduğunu söylemektedir³¹⁰. II. Bayezid ve III. Murad defterlerinde görülen vakfın, senelik vâridâtı gösterilmemiştir.

Tablo XCIV- Evlatlık Vakıflar (1476-1584)

Evlat Vakfının Adı	Gelir Türü	1476	1483	1500	1530	1584
--------------------	------------	------	------	------	------	------

³⁰⁰ TKGM TT 565, vr.187a.

³⁰¹ TKGM TT 584, vr.84b.

³⁰² TKGM TT 564, vr.73b; MC.0.116/1, vr.115b; TKGM TT 565, vr.178a; *387 Numaralı*, s.135; TKGM TT 584, vr.84a.

³⁰³ TKGM TT 564, vr.73b; MC.0.116/1, vr.115b; TKGM TT 565, vr.178a; Akgündüz, *Somuncu Baba*, s.175, 178, 213.

³⁰⁴ TKGM TT 564, vr.73b.

³⁰⁵ *387 Numaralı*, s.137.

³⁰⁶ TKGM TT 564, vr.76b.

³⁰⁷ TKGM TT 565, vr.187a.

³⁰⁸ TKGM TT 564, vr.76b.

³⁰⁹ TKGM TT 565, vr.191a; TKGM TT 584, vr.84b.

³¹⁰ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, I, s.1059.

Evlâd-ı Ahi Mehmed veled-i Ahi Sinan	Dükkân	-	-	-	-	100
Evlâd-ı Baht-ı Şâd Hatun	Bedesten ve zemin	-	-	850	850	500
Evlâd-ı Çelebi Bey	Bağ, değirmen, hâne, dükkân ve hamam	-	-	-	-	658
Evlâd-ı Emir Arif	Zemin	-	-	70	70	70
Evlâd-ı Hacı Ahmed veled-i Hasan	Hâne	-	-	-	-	0
Evlâd-ı Hasan Sofu b. Hacı Gaybî	Karye ve mezraa	1461	-	-	-	-
Evlâd-ı Selime Hatun	Bağ ve nakdiye	-	-	-	-	362
Evlâd-ı Şeyh Baba Yusuf b. Şeyh Hamidüddin	Karye, mezraa, bağ, bahçe, zemin ve değirmen	1172	1800	3150	4235	5890
Evlâd-ı Şeyh Hasan	Bağ, zemin ve hâne	-	-	-	0	-
Evlâd-ı Şeyh Mehmed b. Seydi Eflah	Karye	418	-	-	-	-
Evlâd-ı Şeyh Safî b. Şeyh	Bahçe, zemin ve hâne	-	-	0	-	0
TOPLAM		3051	1800	4070	5155	7580

K- İSMİ OKUNAMAYAN VAKIFLAR

III. Murad defterinin yıpranmış, bazı yerlerinin silinmiş olduğu ve bundan dolayı bazı yerlerinin okunamadığı daha önce dile getirilmişti. Bu kabil vakıf sayısı 1584'te 4'tür. Bunlar içerisindeki en önemli vakıf, toplam hâsılı verilmeyip, gelirlerinden İstanbul'daki bir imarete gelir tahsis edilenidir. Buna göre, imaretin meşihatına günlük 5, imama 1,5, müezzine (boş), tabbâha 1.5, kayyime 1.5, habbazlara (?) 1.5, misafirlerin yemekleri için de 13 akçe tevcihat yapılmıştır³¹¹. Diğer 3'ünden 2'sinin geliri belli³¹², 1'inin belirsiz veya yazılmamış³¹³, isimleri ise hiç okunamamıştır.

Tablo XCV- İsmi Okunamayan Vakıflar (1584)

Okunamayan Vakıflar	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Vakf-ı	Bağ	-	-	-	0
Vakf-ı	Nakdiye	-	-	-	380
Vakf-ı	Zemin	-	-	-	0
Vakf-ı	Nakdiye	-	-	-	200
TOPLAM		-	-	-	580

Tablo XCVI- Aksaray Kazası Vakıfları (1476-1584)

Vakıf Adı	1476		1483		1500		1530		1584	
	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl
Camiler	1	6900	-	-	1	11765	1	9898	5	26824
Mescidler	17	3962	-	-	50	14806	48	14493	60	35009
Medreseler	6	4710	2	6455	7	17814	6	21709	7	28320
Dârülhuffâz ve Dârülim	2	550	-	-	1	605	1	605	1	520
Mektebhâneler	-	-	-	-	-	-	-	-	6	16239
Hankâh ve İmaretler	2	1770	1	2240	5	7538	5	7550	4	9451
Mevlevihâne	1	100	-	-	1	150	1	1550	1	150
Zaviyeler	7	3050	1	480	20	16524	19	14520	20	24563
Türebeler	2	550	-	-	5	1866	5	3226	4	2180
Cüz Vakıfları	-	-	-	-	3	1275	3	1225	8	6702

³¹¹ TKGM TT 584, vr.78b-79a.

³¹² TKGM TT 584, vr.75b, 79b, 84b.

³¹³ TKGM TT 584, vr.83b.

Evlat Vakıfları	3	3051	1	1800	4	4070	4	5155	8	7580
Çeşitli Vakıflar	3	500			7	640	4	570	5	595
İsmi Okunamayan Vakıflar									4	580
TOPLAM	44	25143	5	10975	104	77053	97	80501	133	158713

III- KOÇHİSAR KAZÂSİ VAKIFLARI

A- CÂMİLER

*1-Koçhisar Camii*³¹⁴: Bu cami, kaynaklarda herhangi bir isimle anılmadığı gibi yaptıranı da belirtilmemiş, sadece “Vakf-ı Camii Koçhisar” şeklinde kaydedilmiştir. Cami, 4 tahririn her birinde de Koçhisar vakıflarının en başında yer almaktadır. Daha sonraki bazı kayıtlarda camii, “Alâeddin Camii”, “Sultan Alâeddin Camii” ve “Kurşunlu Camii” gibi isimlerle tesmiye olunduğu görülmektedir³¹⁵. Buradaki Alâeddin’in kimliği ise meçhuldür. Konyalı, bu camii, Selçuklu eseri olduğunu ve Selçuklu sultanlarından I. Alâeddin tarafından da yaptırılmış olabileceğine inandığını söylemektedir³¹⁶.

Koçhisar’ın Kale Mahallesi’nde bulunan cami, şehrin kubbeli en büyük camiidir. Tamamen kesme taştan yapılmış olan bu camii, 1869 tarihinde yıkılarak eski mâbedin yerine yeniden yapılmıştır³¹⁷.

Karye, mezraa, zemin, bağ, değirmen ve hamam gelirlerinden oluşan vakfın yıllık vâridâtı 1476’da 250 akçe iken 1500’de 3585 akçeye çıkmış, 1530’da 3565 akçeye, 1584’te ise 1670 akçeye düşmüştür.

Tablo XCVII- Camiler (1476-1584)

Vakıf Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Koçhisar Camii	Köy, mezraa, değirmen, bağ, ve hamam	250	3585	3565	1670
TOPLAM		250	3585	3565	1670

B- MESCİDLER

*1-Acıpınar Mescidi*³¹⁸: Koçhisar şehir merkezindeki mescidin vakıf gelirleri 1500 ve 1530’da 300 akçe iken, 1584’te 30 akçeye düşmüştür.

³¹⁴ TKGM TT 564, vr.79b; TKGM TT 565, vr.208b; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

³¹⁵ Konyalı, Şereflikoçhisar Tarihi, s.505.

³¹⁶ Konyalı, Şereflikoçhisar Tarihi, s.497-508.

³¹⁷ Konyalı, Şereflikoçhisar Tarihi, s.497-503; Ali Saim Ülgen, “Şerefli Koçhisar’da Alâüd-din Camii”, VD, V, Ankara 1962, s.205-207.

³¹⁸ TKGM TT 565, vr.209b; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

2-Bahşayış Mescidi³¹⁹: 1500'de, şehir merkezinde olduğu belirtilen mescidin, mezkûr tarihte ve 1530'daki yıllık geliri 190 akçe iken, 1584'te 170 akçeye düşmüştür.

Tablo XCVIII- Mescidler (1500-1584)

Mescidin Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Acıpınar Mescidi	Bağ ve zemin	-	300	300	30
Bahşayış Mescidi	Bağ ve zemin	-	190	190	170
TOPLAM		-	490	490	200

C- ZAVİYELER

1-Enbiya Dede Zaviyesi³²⁰: Defterlerde, Koçhisar yakınlarında olduğu belirtilen zaviye, halen ayakta olan Enbiya Dede'nin türbesinin yanında idi³²¹. Fatih dönemi defterine göre; zaviye, hâlen yaşayan Enbiya Dede ve Derviş Noktalı adlı kişiler tarafından yapılmış, Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubu ile vakıf kabul edilmiş ve Fatih'te bunu onaylamıştır³²². Vakfın yıllık geliri, 1476'da 1054 akçe iken, 1500'de 931 akçeye, 1530'da ise 750 akçeye düşmüş, 1584'te de 3250 akçeye çıkmıştır.

2-Sürmelü Zaviyesi³²³: Vakıf defterlerindeki kayıtlardan, zaviyenin Şeyh Yakub adına yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyenin vakıf olduğuna dair elerinde Karamanoğlu İbrahim Bey'in mektubu bulunmaktadır. Buna binaen Fatih ve oğlu II. Bayezid'de zaviyenin vakıflığını kabul etmişlerdir. II. Bayezid döneminde zaviye, padişah berâtu ile Şeyh Yakub'un oğlu Şeyh Hamza tarafından tasarruf edilmekte idi. Vakfın senelik vâridâtı, 1476'da 200 akçe iken, 1500'de 1820 akçeye, 1530'da ise 1821 akçeye çıkmış, 1584'te de 1560 akçeye düşmüştür.

Tablo XCIX- Zaviyeler (1476-1584)

Zaviye Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Enbiya Dede Zaviyesi	Karye ve mezraa	1054	931	750	3250
Sürmelü Zaviyesi	Karye ve mezraa	200	1820	1821	1560
TOPLAM		1254	2751	2571	4810

³¹⁹ TKGM TT 565, vr.209a; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

³²⁰ TKGM TT 564, vr.79b; TKGM TT 565, vr.195a; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

³²¹ Konyalı, Şereflikoçhisar Tarihi, s.522.

³²² TKGM TT 564, vr.79b; TKGM TT 565, vr.195a.

³²³ TKGM TT 564, vr.79b; TKGM TT 565, vr.209a; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

Ç- EVLATLIK VAKIFLAR

1-Ebnâ-i Mustafa Halife³²⁴: Kimliği hakkında bilgi olmayan Mustafa Halife'nin kurmuş olduğu vakfa, II. Bayezid ve Kanunî dönemlerinde rastlanmasına rağmen, 1500 ve 1530 tarihlerinde gelir kaydedilmediği görülmektedir.

2-Ebnâ-i Mehmed Çelebi³²⁵: Mehmed Çelebi, 1476'da geliri belirtilmeyen bazı yerlerin mülk sahibi olarak görülürken³²⁶, II. Bayezid döneminde evlatlık vakıf kurucusu şeklinde dikkat çekmektedir. Bu dönemde vakıf, Kırşehir Kadısı olan oğlu Ahmed Çelebi'nin tasarrufuna geçmiştir. Vakfedilen yerlerin eski mülkleri olduğuna dair ailenin elinde, Karaman Kazâskerî ve Hocazâde'nin imzaları bulunan şer'î hüccet mevcuttur. Köhne defterde, her ne kadar Mehmed Çelebi'nin mülkü gibi gösterilmişse de şer'î hüccet ve şahitlerin şahadetleri ile vakıflığı sabit olmuştur³²⁷. Vakfın senelik geliri, 1500 ve 1530'da 2520 akçe iken, 1584'te 2340 akçeye düşmüştür.

3-Ebnâ-i Mevlânâ Muslihiddin³²⁸: Aksaray'ın nüfuzlu kişilerinden ve kadılarından olan Mevlânâ Muslihiddin hakkında daha önceki bölümlerde bilgi verilmişti. II. Bayezid döneminde, görülen vakfın geliri, sadece 1500'de yazılmış, 1530 ve 1584 tahrirlerinde kaydedilmemiştir.

Tablo C- Evlatlık Vakıflar (1500-1584)

Evlat Vakfı Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Ebnâ-i Mehmed Çelebi	Mezraa	-	2520	2520	2340
Ebnâ-i Mevlânâ Muslihiddin	Bezirhâne, âsiyab, zemin ve ev	-	50	0	0
Ebnâ-i Mustafa Halife	Bağ	-	0	0	-
TOPLAM		-	2570	2520	2340

Tablo Cİ- Koçhisar Kazâsı Vakıfları (1476-1584)

Vakıf Adı	1476		1483		1500		1530		1584	
	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl	Adet	Hâsıl
Cami	1	250	-	-	1	3585	1	3565	1	1670
Mescidler	-	-	-	-	2	490	2	490	2	200
Zaviyeler	2	1254	-	-	2	2751	2	2571	2	4810
Evlat Vakıf	-	-	-	-	3	2570	3	2570	2	2340
TOPLAM	3	1504	-	-	8	9396	8	9146	7	9020

IV- SANCAK DIŞINDAKİ VAKIFLAR

Sancak dışında kurulmuş olan bazı vakıf tesislerinin, bölgeden gelir temin ettiğine şahit olunmaktadır. Bunlar Mevlânâ Türbesi, Hacı Bektaş Zaviyesi gibi

³²⁴ TKGM TT 565, vr.209b; 387 Numaralı, s.148.

³²⁵ TKGM TT 565, vr.195a; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76a.

³²⁶ TKGM TT 564, vr.91a.

³²⁷ TKGM TT 565, vr.195a.

³²⁸ TKGM TT 565, vr.209b; 387 Numaralı, s.148; TKGM TT 584, vr.76b.

günümüzde de etkisini ve canlılığını devam ettirebilen tesislerdir. Tahrirlere göre bunların sayısı şöyledir: 1476'da 2, 1500'de 3, 1530'da 5 ve 1584'te ise 3'tür. Bu vakıfların yekununun sancak gelirine oranına gelince; 1476'da %24.38, 1500'de %9.17, 1530'da %32.47, 1584'te %8.55'tir.

1-Dârüüşşifâ³²⁹: Fatih döneminde harap durumda olan vakıf, dârüüşşifalık üzere tasarruf edilmeyip, Sivas Kadısı elindedir. Sivas'taki bu vakfın 1476'daki geliri, 2.945 akçedir.

2-İbrahim Bey İmaretî³³⁰: Konya'da, Karamanoğlu İbrahim Bey'e ait olan imaretin 1530'da Aksaray'dan sağladığı gelir, 28.829 akçedir. Bu rakam, sancak içindeki İbrahim Bey Camii (Ulu Cami) ve Zincirli Medrese gibi büyük vakıfların sahip olduğu gelirlere çok daha fazladır.

3-Kadı Mürsel Medrese ve Hankâhu³³¹: Konya'da bulunan vakfın, Aksaray'dan temin ettiği gelir 1530'da 2.522 akçedir.

4-Mevlânâ Celâleddin Türbesi³³²: Konya'daki Mevlânâ Türbesi de Aksaray'dan gelir sağlayan vakıflardandır. II. Bayezid döneminde, vakfın mütevelliliğini, gelirin altıda birini almak şartıyla, Mevlânâ Mehmed Fakih oğlu Ali Fakih yürütmektedir. Senelik geliri, 1500'de 750, 1530'da 5465, 1584'te ise 750 akçedir.

5-Âşıkpaşa Zaviyesi³³³: Kırşehir'de olan vakfın Aksaray'dan temin ettiği gelir, 1500'de 1506, 1530'da 1500 ve 1584'te 3690 akçedir.

6-Şeyh Sultan Hacı Bektaş Zaviyesi³³⁴: Mufassal defterlerde Kırşehir'de olduğu belirtilen zaviyenin yeri vakıf defterlerine kaydedilmemiştir. Zaviyenin bulunduğu Hacı Bektaş ilçesi bugün Nevşehir ili sınırları içinde iken XVI. yüzyılda Kırşehir Sancağı'na bağlı idi. Bu zaviyenin adı, 1476 ve 1500'de "Sultan Hacı Bektaş", 1584'te ise "Şeyh Arif Hacı Bektaş" şeklinde geçmektedir. Vakfın senelik geliri, 1476'da 5650, 1500'de 6477, 1530'da 4803, 1584'te de 11.260 akçedir. 1584 tarihli TKGM TT 139 nolu defterde de, Hacı Bektaş Zaviyesi'ne Aksaray'dan vakfedilen köy ve mezraaların senelik gelirinin, 11.160 akçe olduğu belirtilmiştir³³⁵.

Tablo CII- Sancak Dışındaki Vakıflar (1476-1584)

Vakıf Adı	Gelir Türü	1476	1500	1530	1584
Dârüüşşifâ	Karye	2945	-	-	-
İmaret-i İbrahim Bey	Karye, dükkân, değirmen ve hamam	-	-	28829	-

³²⁹ TKGM TT 564, vr.77a.

³³⁰ 387 Numaralı, s.138.

³³¹ 387 Numaralı, s.138.

³³² TKGM TT 565, vr.191a; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.83a.

³³³ TKGM TT 565, vr.189a; 387 Numaralı, s.137; TKGM TT 584, vr.82a.

³³⁴ TKGM TT 564, vr.74b; TKGM TT 565, vr.177a; 387 Numaralı, s.135; TKGM TT 584, vr.80b.

³³⁵ Bk. TKGM TT 139, vr.278a.

Kadı Mürsel Medrese ve Hankâhı	Karye ve mezraa	-	-	2522	-
Türbe-i (Mevlânâ) Celâleddin	Karye, mezraa, hücre ve dükkân	-	750	5465	750
Zaviye-i Aşık Paşa	Karye ve mezraa	-	1506	1500	3690
Zaviye-i Şeyh Sultan Hacı Bektaş	Karye, mezraa ve memleha	5650	6477	4803	11260
TOPLAM		8595	8733	43119	15700

V- AKSARAY SANCAĞI VAKIFLARINA TOPLU BAKIŞ

Aksaray ve Koçhisar şehirlerinin fizikî yapılanmasının daha çok Osmanlı öncesi dönemde şekillendiği Osmanlılar döneminde ise bunun artarak devam ettiği görülmektedir. Cami, mescid, mektebhâne, cüz vakfı ve evlatlık vakıflarda Osmanlı döneminde önemli bir artış göze çarparken, medrese, dârülhuffâz, dârülilim, hankâh, imaret, mevlevîhâne, türbe ve zaviye gibi vakıfların ise daha çok Osmanlı öncesi dönemde kurulmuş olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim, bugün ayakta duran tarihî eserlerin hemen hemen tamamı Osmanlı öncesi döneme ait tesislerdir³³⁶. Bu yapı ve kurumların şehirlerin entelektüel hayatı ile yerel nüfuzlu aile ve kişilerin mevcudiyeti ile yakından alakadar olduğu aşikardır. Bu durumda Aksaray'ı bir Osmanlı kentinden ziyade, Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları şehri olarak addetmek daha doğru bir yaklaşım olsa gerek.

Tablo CIII- Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemine Ait Vakıflar (1476-1584)

Vakıf Çeşitleri	Osmanlı Öncesi				Osmanlı				Toplam
	1476	1483	1500	Adet	1500	1530	1584	Adet	
Cami	2	-	-	2	-	-	4	4	6
Mescid	18	-	3	21	32	-	15	47	68
Medrese	6	-	1	7	-	-	-	-	7
Dârülhuffâz ve Dârülilim	2	-	-	2	-	-	-	-	2
Mektebhâne	-	-	-	-	-	-	6	6	6
Hankâh ve İmaret	2	-	2	4	-	1	-	1	5
Mevlevîhâne	1	-	-	1	-	-	-	-	1
Zaviye	9	1	3	13	9	1	1	11	24
Türbe	2	-	1	3	2	-	-	2	5
Cüz Vakfı	-	-	1	1	2	-	6	8	9
Çeşitli Vakıflar	4	-	-	4	3	-	1	4	8
Evlatlık Vakıflar	4	-	1	5	4	1	4	9	14
İsmi Okunamayanlar	-	-	-	-	-	-	4	4	4
Toplam				64				95	157

Sancak genelindeki vakıfların sayıları, gelirleri ve toplam hâsıla oranı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buna göre, Fatih dönemine ait olan 1476 tarihli ilk vakıf defterindeki, vakıf sayısı 49'dur. Bunlardan 44'ü Aksaray, 3'ü Koçhisar kazâlarında iken, 2'si de sancak dışındadır. Toplam 35.242 akçe olan vakıf gelirlerinin 25.143 akçesi Aksaray, 1504 akçesi Koçhisar kazâları ile 8.595 akçesi de sancak dışındaki vakıflara tahsis edilmiştir.

³³⁶ Aksaray Valiliği, *Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray*, Ankara 2000, s.22.

1483 tarihli II. Bayezid'in ilk defterinin, Aksaray'ın bulunduğu kısmı eksik olduğu için sağlıklı bir bilgi elde edilememektedir. Bu dönemde Aksaray Kazâsı'ndaki 5 vakfın toplam geliri 10.975 akçedir.

II. Bayezid'e ait, ikinci defter ise, 1500 tarihlidir. Deftere göre, sancakta 115 adet vakıf bulunmaktadır. Bunun 104'ü Aksaray, 8'i Koçhisar kazâları ile 3'ü de sancak dışındadır. Toplam 95.182 akçe olan vakıf gelirlerinin 77.053 akçesi Aksaray, 9.396 akçesi Koçhisar kazâları ile 8.753 akçesi de sancak dışındaki vakıflara ayrılmıştır.

1530'da, vakıf sayısının düşmesine rağmen gelirin arttığı dikkat çekmektedir. Aynı tarihte, toplam 110 adet olan vakfın, 97'si Aksaray, 8'i Koçhisar kazâları ile 5'i de sancak dışında bulunmaktadır. 132.766 akçe olan vakıf gelirlerinin, 80.501 akçesi Aksaray, 9146 akçesi Koçhisar kazâları ile 43.119 akçesi de sancak dışındaki vakıflara tahsis edilmiştir.

1584'te ise vakıf sayısı 143'e çıkmıştır. Bunlardan 133'ü Aksaray, 7'si Koçhisar kazâları ile 3'ü de bölge dışındadır. Toplam 183.433 akçe olan vakıf gelirlerinin, 158.713 akçesi Aksaray, 9.020 akçesi Koçhisar kazâları ile 15.700 akçesi de sancak haricindeki vakıflara ayrılmıştır.

Bazı vakıfların isimleri ve akarlarının zikredilmesine rağmen hâsıllarının verilmemiş olduğu görülmektedir. Bu durumda olan vakıflar tablolarında 0 ile gösterilmiştir. Böyle vakıfların sayıları 1500'de 6, 1530'da 6, 1584'te ise 11'dir. Şu halde vakıf gelirleri, aşağıda gösterilen rakamlardan daha fazla olmalıdır.

Yukarıda, haklarında kısa bilgiler sunulmaya çalışılan eserler ve vakıflar, vakıf defterlerinde bulunanlardır. Bunların dışında Aksaray'da mevcudiyeti bilinen ve bugün dimdik ayakta duran birçok eser konu harici kaldığı için burada zikredilmemiştir.

Kullanılan mufassal defterler ile vakıf defterleri'ndeki vakıf gelirlerinin toplamalarında bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Vakıf defterlerindeki gelirlerin, mufassal defterlerdekilere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ait toplam değer, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo CIV- Mufassal Defterler İle Vakıf Defterleri Arasındaki Gelirlerin Karşılaştırılması (1476-1584)

Vakıf Gelirleri	1476	1483	1500	1518 Mufassal	1530 İcmâl	1584
Mufassal Defterler	-	-	67.044	87.772	127.916	170.282
Vakıf Defterleri	35.242	10.975	95182	-	132.766	183.433

Tablo CV- Aksaray Sancağı Vakıf Gelirleri Toplamı (1476-1584)

Vakıf Adı	1476			1483			1500			1530			1584		
	Adet	Hâsıl	%	Adet	Hâsıl	%	Adet	Hâsıl	%	Adet	Hâsıl	%	Adet	Hâsıl	%
Camiler	2	7150	20.28	-	-	-	2	15360	16.12	2	13463	10.14	6	28494	15.53
Mescitler	17	3962	11.24	-	-	-	52	15296	16.07	50	14983	11.28	62	36009	19.08
Mesireler	6	4710	13.36	2	6455	58.81	7	17814	18.71	7	24231	18.25	7	28320	15.43
Dârülfıfâz ve Dârülim	2	550	1.56	-	-	-	1	605	0.63	1	605	0.45	1	520	0.28
Dârüşşifâ	1	2945	8.35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mektebhâneler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	16239	8.85
Hankâh ve İmaretler	2	1770	5.02	1	2240	20.41	5	7538	7.91	6	36379	27.40	4	9451	5.15
Mevlevihâne	1	100	0.28	-	-	-	1	150	0.15	1	1550	1.16	1	150	0.08
Zaviyeler	10	9954	28.24	1	480	4.37	24	27258	28.63	23	23394	17.62	24	44323	24.16
Türbeler	2	550	1.56	-	-	-	6	2616	2.74	6	8691	6.54	5	2930	1.59
Cüz Vakıfları	-	-	-	-	-	-	3	1275	1.33	3	1225	0.92	8	6702	3.65
Evlatlık Vakıflar	3	3051	8.65	1	1800	16.40	7	6640	6.97	7	7675	5.78	10	9920	5.40
Çeşitli Vakıflar	3	500	1.41	-	-	-	7	640	0.67	4	570	0.42	5	595	0.32
İsmi Okunamayan Vakıflar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	580	0.31
TOPLAM	49	35242	100	5	10975	100	115	95182	100	110	132766	100	143	183433	100

SONUÇ

Aksaray, Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği döneminde, özellikle, II. İzzeddin Kılıçarslan tarafından büyük bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Bu faaliyetler neticesinde meydana getirilen dinî, ticarî ve sosyal tesisler, şehrin fizikî yönden gelişmesini sağlamıştır. Şehir, Selçuklular tarafından fethedildikten hemen sonra büyük bir şeyh, derviş, alim ve sanatkâr topluluğunun ilgisine mazhar olmuştur. Bu kişiler, şehrin kültürel ve fizikî kalkınmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

XVI. asırda, Aksaray Sancağı'nda idarî merkez olarak Aksaray, kazâ merkezi olarak da Aksaray ve Koçhisar şehirleri ile asrın sonlarına doğru Eyyüb-ili Kazâsı'dır. Eyyüb-ili yüzyılın sonlarına doğru teşekkül ettiği için harîç tutulmuştur. Aksaray Kazâsı; Aksaray, Bekir, Eyyüb-ili, Hasandağı bazen de Sahra olmak üzere 4 veya 5 nâhiyeden müteşekkil iken, Koçhisar Kazâsı ise Koçhisar, Hindilü, Karabey ve Karmış gibi nahiyelerden ibarettir. Ancak bunların hepsi aynı anda görülmemekte, sayı ve isimleri idari yapıdaki değişikliğe bağlı olarak farklılaşmıştır. Hindilü, Karabey ve Karmış gibi nâhiyeler yerleşim merkezlerinden ziyade, idarî birim olarak coğrafi bir bölgeyi ifade etmektedirler.

Aksaray ve Koçhisar şehirlerinin yüzyıl boyunca mahalle sayılarında aşırı bir artış görülmezken, mahalle başına düşen ortalama nefer sayılarında, %110 oranında yoğunluk kazandıdığı anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra sancak genelinde bulunmakla beraber her iki şehir merkezinde gayrimüslim unsura rastlanılmamaktadır.

Sancaktaki köyler, 1500'den 1518'e kadar kademeli, 1584'te ise, cemaatlerin büyük oranda yerleşik hayata geçmesiyle, büyük bir artış eğilimi göstermiştir. Buna göre, köy sayısı, 1500'de 111, 1518'de 117 iken, 1584'te de 438'e çıkmıştır. Köy sayısındaki artışa paralel olarak da toplam nüfusta da aynı şekilde bir

yükselme meydana gelmiştir. 1500'de 9.133, 1518'de 11.720 olan sancak nüfusu, 1584'te 24.615 nefere çıkmıştır. Bu durumda 1500 ile 1584 arasında nefer sayısında ortaya çıkan artış oranı %169.5'tir.

Sancak nüfusunun çok büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktadır. 1500 ve 1518'de sancaktaki 9 köyün tamamı, 1500'de 7, 1518'de 6, 1584'te ise 15 köyün yarısı gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Buna göre, yüzyıl boyunca gayrimüslimlerin sayısı, toplam nüfus içinde %5'i geçmemiştir.

Konar-göçer zümreler, 1500 ilâ 1518 dönemleri arasında sancaktaki en fazla nüfus grubunu teşkil ederken, 1584'te sayı ve oranlarının düştüğü görülmektedir. Buradaki düşüş, bu zümrelerin yerleşik hayata geçerek yeni köyler oluşturmalarına bağlanmıştır. 1500'de 4.516 nefer olan konar-göçer nüfus, 1518'de 7.041 nefere çıkmış, 1584'te ise 3.827 nefere tekrar düşmüştür.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru gerek iktisadî zorluklardan gerekse can güvenliğinden dolayı reâyânın yerini yurdunu terk edip başka mahallere yerleştiği bilinmektedir. 1584'te de Aksaray Sancağı dâhilinde, hariç raiyyet olarak adlandırılan bu tür gruplara rastlanılmaktadır. Bunların sayısı 1043 nefer olup, sancak nüfusuna oranları ise %4.23'tür.

Aksaray şehir halkının büyük bir kısmının dokumacılıkla uğraştığı, şehirdeki yüksek boyahâne vergisinden anlaşılmaktadır. Kırsal kesimde yaşayanlar ise ziraatin yanısıra hayvancılıkla meşgul olmaktadır. Köylerin hemen hemen tamamında buğday ve arpa üretimi yapıldığı, Hasan Dağı civarındaki topraklarda ise bağcılık ve meyvecilik faaliyetiyle uğraşıldığı görülmektedir. Buna paralel olarak vergi gelirleri içerisinde en önemli grubu hububat ve diğer mahsullerden alınan öşür teşkil etmektedir. Geri kalan ise şahsa bağlı vergilerle, diğer resimler ve detaysız olarak adlandırılan, yekûn hâlinde yazılan toplam vergilerdir.

Ekilebilir tarım alanlarının, XVI. asrın ikinci yarısında meydana gelen nüfus artışına paralel olarak artmadığı ve nüfusun gerisinde kaldığı görülmektedir. Bundan dolayı, nefer başına düşen ortalama hububat üretiminde, yüzyılın başından sonuna doğru, önemli ölçüde bir azalma dikkat çekmektedir.

Mirî rejime tâbi olan Aksaray Sancağı'nda, bölge topraklarının ekseriyetinde malikâne-divânî sistemi uygulanmakta idi. Buradaki reâyâ, hububattan 1/5 gibi yüksek bir oranda öşür verdiği için, bu sistemin uygulanmadığı yerlerdeki reâyâyâ nazarın, dezavantajlı konumdaydılar. Divânî hisseler genelde timar, malikâne hisseler de vakıf, kısmen de mülk olarak taksim edilmiştir. Bu ikisinin (malikâne-divânî) timar şeklinde tasarruf edildiği de görülmektedir. Mülk ve va-

kıf arazileri sahiplerinden çok büyük bir kısmı, tasarruf ettikleri toprakları Karamanoğulları'ndan almışlar, Osmanoğulları da bu durumu kabullenmişlerdir. Ancak fırsat buldukça, özellikle mülk toprakları timara çevirmeye de gayret etmişlerdir.

Sancak gelirlerinin büyük bir kısmı 1500-1518'de padişah ve şehzade hası, 1584'te ise timar ve zeamet olarak tevcih edilmiştir. 1500'de %48.4 olan haslar, 1518'de %56.5'e çıkmış, 1584'te ise %22.3'e düşmüştür. Timar ve zeamet gelirleri ise 1500'de %43,3 iken, 1518'de %35.8'e düşmüş, 1584'te ise %67'ye yükselmiştir. Bunun yanısıra, sancaktaki timarlar ve sipâhiler, düzenli olarak artış göstermiş, 1516'da 122 olan timar sayısı 1583'te 264'e çıkmıştır. 2000 ilâ 3999 akçe arasındaki timarların her dönemde fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında 2000 akçenin altında geliri olan timarlar da bulunmaktadır. Zeamet sahiplerinin ekserisi, yerel beyler ve nüfuzlu ailelerden gelmektedir.

Aksaray Sancağı, vakıflar bakımından oldukça zengin bir bölgedir. 1476'dan 1584'e kadar vakıf sayılarında ve gelirlerinde önemli artışlar kaydedilmiştir. 1476'da 49 olan vakıf sayısının geliri 35.242 akçedir. 1500'de 115'e çıkan vakıf sayısı 1530'da 110'a düşmüş fakat gelir, 95.182 akçeden 132.766 akçeye çıkmıştır. 1584'te ise 143 adet vakfın geliri 183.433 akçeye ulaşmıştır. Vakıf sayısındaki %191.8 oranındaki artışa mukâbil, vakıf gelirlerindeki yükselme ise %420.5'tir. Vakıf kurucularının daha çok yerel ümerâ ve dinî karakteri ön plana çıkan kişiler olduğu göze çarpmaktadır. Vakıflaşma ve vakıf gelirleri her ne kadar yüzyılın başından sonlarına doğru artıyorsa da şehrin fiziki görünümünü etkileyen bedesten, çarşı, cami, medrese, darülim, darülhuffaz, hankah, imaret ve zaviye gibi yapıların önemli bir kısmının Osmanlı öncesi dönemlere ait olması, şehrin Osmanlılardan ziyade Karamanoğulları ve Anadolu Selçukluları kimliğine atıf yapmaktadır.

Çalışma alanı içinde tespit edilen ancak çözülemeyen bazı problemler de bulunmaktadır: Bunlardan ilki; çift statülü raiyettir. Bu durumdakiler tablolarda 'farklı' başlığında gösterilmiştir. Haklarında her ne kadar mevcut statülerine ilaveten fazladan toprak tasarruf ettikleri ve bu pozisyonlarının geçici olduğu yönünde bir kanaat varsa da, bizim açımızdan tam anlamıyla vuzuha kavuşturulamamıştır. İkincisi; raiyyet grupları içerisindeki mücerred ve sagir kavramlarıdır. 1584 tahririnde kır iskân merkezleri ile Koçhisar şehir merkezinde vergiye tâbi olmayan erkek çocuklar sagir olarak adlandırılırken, Aksaray şehir merkezindeki bekar erkekler mücerred olarak vasıflandırılmıştır. Bunun yanında az da olsa kır

iskân merkezlerinde mücerredlere rastlanılmaktadır. Buradaki sagir ile mücerred tanımında neyin kıstas alındığı netliğe kavuşturulamıştır. Sagirin, 18 yaşından küçük sipâhizâdeleri ifade ettiği şeklindeki yaklaşım da meseleyi tam olarak izah etmemektedir. Üçüncüsü ise; hububat üretimi meselesinde esas olan 'kile' biriminin kg. karşılığı hakkındaki tartışmaların bitmemesi ve bir standartizasyonun yakalanamamasıdır. Önerilen rakamların 5.9 ile 32.07 gibi birbirinden uzak değerler olması, her iki rakamdan birinin tercihi veya her ikisinin de aynı anda kullanımıyla ortaya çıkan sonuçlar olabildiğince farklılaşmaktadır. Tek başına bu husus bile Osmanlı metrolojisi üzerinde yeni çalışmalar yapılması zorunluluğunun açık bir göstergesidir.

Sonuç olarak, Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları zamanında büyük ölçüde şehirleşmesini tamamlayan ve bu devletlerin en önemli kentlerinden biri olan Aksaray, Osmanlı döneminde mevcut pozisyonunu daha da geliştirmesine rağmen, Osmanlı şehir ağı içerisinde orta ölçekli sıradan bir kent olmanın ötesine geçememiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV VESİKALARI

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Tahrir Defterleri (BOA TT): Nr. 32, 40, 45, 58, 63, 118, 371, 392, 415, 455, 599, 968,1061,

b) Mühimme Defterleri (BOA MD): Nr. 1/A, 3, 5, 7, 12, 14, 15, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 36, 38, 39, 42, 43, 46, 52, 53, 70, 72, 73.

c) Kamil Kepeci Ahkâm (BOA KK Ahkâm): Nr.67.

d) Kamil Kepeci Mevkûfât (BOA KK Mevkûfât): Nr. 2551.

e) Maliyeden Müdevver Defterler (BOA MAD): Nr. 43, 567, 3074.

f) Ruznamçe Defterleri (BOA.Ruznamçe): Nr. 16, 17, 99, 1047.

g) Maliye Nezâreti Cizye Defteri (BOA ML.VRD.CMH): Nr.200.

2- İstanbul Atatürk Kütüphanesi:

Muallim Cevdet Yazmaları (MC): Nr.0.116/1

3- Nuruosmâniye Kütüphanesi:

Hamdullah Müstevfi, Nüzhetü'l-Kulûb der-Mesâlik ve Memâlik, yeni no.2555.

Âşık Çelebi, *Menâzirü'l-Avâlim*, yeni no.2921.

Ebûbekir Behrâm-ı Dîmeşkî, *Terceme-i Coğrafiyya-yı Kebir*, yeni no.2559.

4- Atıf Efendi Kütüphanesi: No. 1734.

5- Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

Tahrir Defterleri (TKGM TT): Nr. 76, 131, 136, 139, 303, 564, 565, 584.

6- Konya Mevlânâ Kütüphanesi

M. Ferit Uğur Ktp. Nr. 1.174.

Konya Şer'îye Sicili (KŞS): Nr. 25.

II- YAYINLANMIŞ VESİKALAR

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) (Özet-Transkripsiyon-Özet) I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) (Özet-Transkripsiyon-Özet) II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/ 1558-1560), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu defteri (937/1530), II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-Özet) III, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1997.

AHMED EFLÂKÎ, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, (çev. Tahsin Yazıcı), II, İstanbul 1987.

AHMED REFİK, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, III, VI, VIII, İstanbul 1991, 1993, 1994.
- Aksaray'ın Tek Şer'îye Sicili*, (haz. Orhan Özdil – Mustafa Fırat Gül – Eralp Yaşar Azap), Aksaray Barosu Yay., Ankara 2014.
- ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnâme-i Sultânî Ber-Mûceb-i Örf-i Osmânî*, Ankara 1956.
- ANONİM, “Hırzû'l-Mülûk”, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, (Yay. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s.146-201, 1/a-65/a.
- ANONİM, “Tevârih-i Âl-i Karaman” I-II, (çev. M. Ferit Uğur), *Konya Mecmuası*, XXX-XXXI, Yıl III-IV, Konya 1939-1940, s.1539-1546, 1592-1601.
- ÂŞIKPAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332.
- AYN ALÎ, Kavânin-i âl-i Osman Der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1280.
- BARKAN, Ö. Lütfi - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târîhli*, İstanbul 1970.
- BARKAN, Ö. Lütfi - Enver Meriçli, *Hüdâvendigar Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988.
- BARKAN, Ö. Lütfi, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I, İstanbul 1943.
- _____, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Terekeleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1968, s.1-479.
- COŞKUN, Fahri, 888 (1483) *Tarihli Karaman Eyâleti Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- ERDOĞRU, M. Akif, *Beyşehir Sancağı İcmal Defteri*”, *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s.117-182.
- _____, “Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri”, *OTAM*, 4, Ankara 1993, s.467-516.
- _____, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar I”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1, İzmir 2003, s.119-160.
- _____, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar II”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, İzmir 2003, s.99-140.
- _____, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, İzmir 2004, s.119-154.
- _____, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar IV”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/2, İzmir 2004, s.141-176.
- ESTERÂBADÎ, *Bezm-u Rezm* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1990.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-III, İstanbul 1314.
- FERİDUN BEY, *Mecmua-i Münşeatü's-Selâtin*, I-II, İstanbul 1274-1275.
- GISE, F., *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C.1, Ankara 2009.

- HALİL EDHEM, “Karamanoğulları Hakkında Vesâik-ı Mahkûke”, *TOEM*, Cüz 13, 1 Nisan 1328, İstanbul 1330.
- HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Yay. haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç), II, İstanbul 1989.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), II, Ankara 1992.
- İBN BATUTA, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibü'l-Emsâr ve Acâibü'l-Esfâr Seyahatnâme-i İbn Batuta* (Mtr. Mehmed Şerif), II, İstanbul 1333-1335.
- İBN BÎBÎ, *El Evâmirü'l-Aâa'ıye Fi'l-Umûri'l-Alâ'ıye* (Selçuknâme) I, (haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996.
- İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1991.
- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., Kayseri 2009.
- KARAMANLI NİŞANCI MEHMED PAŞA, “Osmanlı Sultanları Tarihi” (çev. İbrahim Hakkı Konyalı), *Osmanlı Tarihleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.
- KERÎMUDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.
- KOÇİBEY, *Koçibey Risalesi*, (Yay. haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1998.
- McGOWAN, Bruce W., *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983
- MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ* (Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen), I, Ankara 1995.
- MEHMED SAİD EFENDİ, *Gülşen-i Maarif*, İstanbul.
- MUALLİM SAPANCALI HÜSNÜ, *Aksaray Tarihi Üzerine İncelemeler Hasan Dağı'nda İlmî Cevelan*, (haz. Nevzat Topal), Kömen Yay., Konya 2009.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, (Yay. haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992.
- Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, “Osmanlı Sultanları Tarihi”, (Türkçeye çev. Konyalı İbrahim Hakkı), *Osmanlı Tarihleri*, I, Türkiye Yay., İstanbul 1949, s.321-369.
- ORUÇ BEĞ (Edirneli), *Oruç Beğ Tarihi* (haz. Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser.
- ÖMER, Avnî, “Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî (Neş. İ. Hakkı Uzunçarşılı), *Belleten*, XV, Ankara 1951, s.381-399.
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, I, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992.
- SELÂNİKİ MUSTAFA EFENDİ, *Tarihi Selâniki*, I, (haz. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989.
- SOLAK-ZÂDE (M. Hemdemi Çelebi), *Solakzâde Tarihi* (haz. Vahid Çabuk), I, Ankara 1989.
- SÜLEYMAN SÜDÎ, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, (Yay. haz. Mehmet Ali Ünal), Isparta 1996.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, I-II-III, İstanbul 1308-1311.
- ŞİKÂRÎ, *Karamanoğulları Tarihi*, (Yay. haz. M. Mesud Koman), Konya 1946.
- TEKİN, Şinasi, *Fatih Sultan Mehmed Devrine Âit Bir İnşâ Mecmuası*” *JTS Abdülbaki Gölpinarlı Hatıra Sayısı II*, 20, İstanbul 1996, s.267-311.

- TUNCER, Hadiye, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları, Ankara 1962.
- TURUN BEY, *Târîh-i Ebü'l-Feth* (haz. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977.
- TÜRKAY, Cevdet, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979.
- UĞUR, Ferit, "Karaman Vilayetinde Atçekenler Kanunu", *Konya Mecmuası*, 8, Konya 1937, s.508-512.
- UZLUK, F. Nafiz, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi, Ankara 1958.
- YÜCEL, Yaşar- Selami Pulaha, *I. Selim Kanunnâmeleri (1512-1520)*, Ankara 1995.

III- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- AFYONCU, Erhan, "Defterhâne", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.100-104.
- _____, "Ulu Yörük (1485-1574)", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000, Ankara 2000, s.1-7.
- _____, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.I, S.1 Türk İktisat Tarihi Sayısı, İstanbul 2003, s.267-286.
- AINSWORTH, W.F., *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, I, London 1839.
- AKDAĞ, Mustafa, "Medreseli İsyanları", *İFM*, XI/1-4, İstanbul 1949-1950, s.361-387.
- _____, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XIII/1-2, Ankara 1955, s.27-51.
- _____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*, İstanbul 1995.
- _____, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I-II, İstanbul 1995.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi, İstanbul 1995.
- _____, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.
- AKÖZ, Alâaddin, *XVI. Asırda Karaman Kazâsı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1992.
- _____, "XVI. Asırda Lârende Kazâsı Hakkında", *OA*, XIII, İstanbul 1993, s.99-135.
- AKÖZ Alâaddin- Bayram Ürekli, "Tarihi Seyir İçerisinde Sille'de (Konya) Müslim-Gayr-i Müslim Yerleşimi", *S.Ü. Ata Dergisi*, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı, Konya 1997, s.193-213.
- AKÖZ, Alâaddin – Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, Konya 2003, s.107-132.
- AKÖZ, Alâaddin – Doğan Yörük, "Aksaray Sancağı'ndan Kıbrıs Adasına Sürgün Edilen Aileler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, II/1, Elazığ 2004, s.
- AKSARAY VALİLİĞİ, *Aksaray İl Yıllığı* 1994, Ankara 1994.
- _____, *Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray*, Ankara 2000.
- AKYURT, M., Yusuf, *Resimli Türk Âbideleri II*, Yayınlanmamış Eser, Konya 1941.

- ARIKAN, Zeki, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988.
- _____, "Hamit Sancağındaki Timar Düzenine Toplu Bakış", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 198*, II, Ankara 1988, s.879-885.
- ARIKAN, Muzaffer, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları VIII 1975-1976*, Ankara 1983, s.175-201.
- ARSLAN, Hüseyin, 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, İstanbul 2001.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, II, İstanbul 1973.
- ATAMAN, Bekir Kemal, "Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries) Some Considerations", *JESHO*, XXXV/II, 1991, s.187-198.
- ATLI, N. B. - M. C. Cauvin, "Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 27-31 Mayıs 1996*, I, Ankara 1995, s.293-312.
- AYGÜN, Necmettin, Nüfus Defterlerinde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845), C.I, Aksaray Üniversitesi Yay., Ankara 2016.
- BAKIRER, Ömür, "Aksaray Cıncıklı Mescid'in Ön Yüzündeki Geometrik Örgü Düzenlemelerinin Tasarımı İçin Bir Deneme", IX. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevihanelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk-İslam Sanatları Seminerleri (2-4 Aralık 1991 Ankara), Ankara 1992, s.213-219
- BALTACI, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.
- BARKAN, Ö. L., "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İFM*, II/1, İstanbul 1941, s.20-59.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II, Ankara 1942, s.279-387.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 20-25 Eylül 1937, İstanbul 1943, s.1002-1013.
- _____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X, İstanbul 1953, s.1-26.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", *İFM*, XV/1-4, İstanbul 1953-1954, s.209-237.
- _____, "Osmanlı Tarihinde Rumelinin İskanı için yapılan sürgünler Meselesi", *CHP, Konferanslar Serisi*, Kitap:16, s.55-72.
- _____, "H.933-934 (1527-1528) Malî Yılına Âit Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4, İstanbul 1955, s.251-239.
- _____, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *İFM*, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s.239-296.
- _____, "Research on Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East*, Edited by M.A. Cook, Oxford 1978, s.163-171.
- _____, "Osmanlı Devrinin "Eşkıncülü Mülkler"i veya "Mülk Tımarlar"ı Hakkında Notlar", *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.897-904.

- _____, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistem”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.151-208.
- _____, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.575-716.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi sınıfların Hukuki Statüsü”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.725-788.
- _____, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.249-280.
- _____, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.291-375.
- _____, “Timar”, *İA*, XII/1, Eskişehir 1997, s.280-333.
- _____, “Avârız”. *İA*, II, Eskişehir 1997, s.13-19.
- _____, “Çiftlik”, *İA*, III, Eskişehir 1997, s.392-397.
- BARKEY, Karen, Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999.
- BAYKARA, Tuncer, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985.
- _____, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı, Ankara 1988.
- _____, “Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, *VD*, XIX, Ankara 1985, s.50-60.
- _____, “Ulucami’ -Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-”, *Belle-ten*, LX/227, Ankara 1996, s.33-62.
- _____, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, *Osmanlı*, V, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.528-535.
- BELDİCEANU, Nicoara, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)”, (çev. Server Tanili), *Osmanlı İmparatorluğu tarihi I*, İstanbul 1995, s.145-170.
- BELDİCEANU, Nicoara - Irene Beldiceanu - Steinherr, “Recherches Sur La Province De Qaraman Au XVI Siecle”, *JOSHE*, XI, Leiden 1968, s.1-113.
- BELDİCEANU - STEİNHERR, Irène, “XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu’da Ortakçılar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1321-1326.
- _____, “Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.- XVI. Yüzyıllar)”, (çev. İzzet Çıvgın), *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, C.3, Ankara 2010, s.130-187.
- BELİN, M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadî Tarihi*, (çev. Oğuz Ceylan), İstanbul 1999.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, Ankara 2001.
- BİRİCİK, Ali Selçuk, Obruk Platosu ve Çevresinin Jeomorfolojisi”, İstanbul 1992
- BRAUDEL, Fernand, II. Felipe Dönemi’nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I, Ankara 1993.

- BULDUK, Üçler, “Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak-Kışlak Sahaları”, Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000, Ankara 2000, s.71-82.
- BÜLBÜL, Zehra Uslu, “Aksaray’da Bir Kültür Varlığı: Hacı Gayb Türbesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.50, 2018, s.165-176
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Tarihinde ‘Nöker ve Nökerzâdeler’ Müessesesi”, *IV. TTK Kongresi, (10-14 Kasım 1948 Ankara) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, s.251-261.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, İstanbul 1979.
- CAMİ, Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler, İstanbul 1932.
- CANATAR, Mehmet, “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine”, *OA*, XVIII, İstanbul 1998, s.89-104.
- CANSEVER, Turgut, “Osmanlı Şehri”, *İslâm’da Şehir ve Mimarî*, (Yay. haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1997, s.119-137.
- _____, “Osmanlı Şehri”, *Osmanlı*, C.V, (ed. Güler Eren), Ankara 1999, s.509-527.
- CERASI, Maurice M., *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (çev. Aslı Ataöv), İstanbul 2001.
- CEYLAN, Alâeddin, *Kanûnî Zamanında Akşehir Kazâsı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1993.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, 1986.
- CHAPUT, “Arziyat Bakımından Konya”, (çev. Naci Fikret Baştaç), *Konya Mecmuası*, S.12,13,14,15, Konya 1937.
- CHILDE, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*, (çev. Mete Tunçay- Alâeddin Şenel), İstanbul 1983.
- CİN, Halil, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya 1987.
- COOK, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reâyâ dan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V/5, Ankara 1947, s.483-511.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ’nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları”, *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara 1952, s.426-433.
- ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994
- ÇETİK, A. Rıza, *İç Anadolu’nun Vejetasyonu ve Ekolojisi*, Konya 1985
- ÇETİNTÜRK, E. Nihal, *Aksaray (Niğde) ve Çevresindeki Türk Eserleri* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1986.
- ÇETİNTÜRK, Selahaddin, “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *DTCFD*, II, Ankara 1944, s.107-116.
- ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *TDA*, 97, İstanbul 1995, s.93-111.
- DALAMAN, Osman, *Osmanlı Devleti’nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği Üzerine Düşünceler*, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle “Osmanlıda Spor” Sempozyumu 26-27 Mayıs 1999*, Konya 2000, s.309-324.

- DARKOT, Besim, "El'aziz", *İA*, IV, Eskişehir 1997, s.221-223.
- DEMİR, Alparslan, "Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri Tarsus /14 Mayıs 2000, Ankara 2000, s.103-112.
- DENİZ, Bekir, "Geçmişte ve Günümüzde Aksaray Halıları- I", *Aksaray ve Cemâleddin-i Aksarâyi Sempozyumu*, Aksaray 1994, s.171-198.
- _____, "Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) Kazısı ve Türk Sanatı İçindeki Yeri", VII. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan-02 Mayıs 1998, Konya 1998, s.137-157.
- _____, "Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane) Kazısı-95", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II 27-31 Mayıs Ankara 1996*, Ankara 1997, s.559-575.
- _____, "Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) Kazısı-1999", *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 24-27 Nisan Van 2000*, (Yay. haz. Yüksel Sayan), Van 2000, s.49-57.
- DIEZ, Ernst. - Oktay Aslanapa – M. Mesud Koman, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950.
- DOĞRU, Halime Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV-XVI Yüzyılda Sultanönü Sancağı), İstanbul 1990.
- _____, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992.
- ELİBÜYÜK, Mesut, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Ankara Şubat, s.11-43.
- EMECEN, M. Feridun, "Ağnam Resmi", *DİA*, I, İstanbul 1988, s.478-479.
- _____, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, Ankara 1989.
- _____, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bâzi Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s.543-550.
- _____, "XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri", *OA*, X, İstanbul 1990, s.161-179.
- _____, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler*, İstanbul 1991, s.143-156.
- _____, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s.241-268.
- _____, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.309-31.
- _____, "Mufassaldan İcmale", *OA*, XVI, İstanbul 1996, s.37-44.
- _____, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüleri", *Osmanlı*, IV, (Editör: Güler Eren) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.91-97.
- ERDAL, Zekai, "Aksaray'da Karamanoğullarına Ait Eserlerin Tarihlendirme Sorunları", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu – II*, [Karamanoğulları Beyliği], C.II, (ed. Mehmet Şeker – Mehmet Mercan – Yakup Kaya – Cem Uncu), Konya 2016, s.440-465.
- ERDER, Leila- Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", *Middle Eastern Studies*, XV, 1979, s.322-345.

ERDOĞRU, M. Akif, Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584), İzmir 1998.

_____, "Karaman Vilayeti Zaviyeleri", *TİD*, 9, İzmir 1994, s.89-105.

_____, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *TDİD*, IV, İzmir 2000, s.37-55.

_____, "Karaman Vilayetinin İdarî Taksimatı", *OA*, XII, İstanbul 1992, s.425-430.

_____, "Kanuni'nin İlk Yıllarında Karaman Vilayeti", *TİD*, VIII, İzmir 1993, s.37-41.

_____, Beyşehir ve Seydişehir Kazâlarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler, *TİD*, XI, İzmir 1996, s.9-66.

ERGENÇ, Özer, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara 1995.

_____, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1265.

_____, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (ed. Osman Okyar - Halil İnalçık), Ankara 1980, s.103-109.

ERGİN, O. Nuri, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936

_____, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul 1939.

ERÖZ, Mehmet, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.

_____, *Yörükler*, İstanbul 1991.

ERPOLAT, M. Salih, XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.

ERTUĞ, Fusun, "Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Ketten/Linum ve Izgın/Eruca Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler", *TÜBA-AR*, I, Ankara 1998, s.114-127.

_____, "Linseed Oil and Oil Mills in Central Turkey Flax/linum and Eruca, Important Oil Plants of Anatolia", *Anatolian Studies*, Volume 50, Ankara 2000, s.171-185.

ERTUĞ, Z. Tarım, "İmaret", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s.219-220.

ERZİ, A. Sadık, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, XVIII/69-72, Ankara 1954, s.179-221.

FARAOQHİ, Suraiya, "Anadolu İskâmı İle Terkedilmiş Köyler Sorunu", *ODTÜ Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler Semineri 17-19 Aralık Ankara 1976*, Ankara 1977, s.293-302.

_____, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century", I, *Turcica*, IX/1, 1977, s.161-195.

_____, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", (çev. Melek Eğilmez), *ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1979, s.39-85.

_____, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia", *IJTS I*, I, 1979-1980, s.19-54.

_____, "A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *OA*, IV, İstanbul 1984, s.161-173.

- _____, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994.
- _____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul 1997.
- _____, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 2000.
- FEKETE, L., "Türk Vergi Tahrirleri", (çev. Sadrettin Karatay), *Bellekten*, XLI, Ankara 1997, s.299-328.
- GABRIEL, Albert, *Niğde Türk Anıtları*, (çev. Ahmed Akif Tütenk), Ankara 1962.
- GENÇ, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s.99-152.
- GÖDE, Kemal, *Eratnahlar (1327-1381)*, Ankara 1994.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul 1957.
- _____, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *VD*, VII, Ankara 1965, s.51-61.
- _____, "XVI. Yüzyılda Karaman Eyâleti ve Larende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *VD*, VII, Ankara 1968, s.29-38.
- _____, "Nâhiye", *İA*, IX, Eskişehir 1997, s.37-39.
- GÖKÇE, Turan, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı, Ankara 2000.
- _____, "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Âileler", *TDİD*, II, İzmir 1998, s.1-78.
- GÖNEY, Süha, *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul 1995.
- GÖRÜR, Muhammet, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.
- GÖYÜNÇ, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991.
- _____, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *İÜEF. Tarih Dergisi*, XVII/22, Mart 1967, İstanbul 1968, s.17-34.
- _____, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, LX/227, Ankara 1996, s.127-138.
- GÜÇER, Lütfi, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İFM*, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s.97-145.
- _____, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.
- GÜL, Ahmet, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri, Ankara 1997.
- GÜLÇUR, Sevil, "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 30 Mayıs-3 Haziran 1994*, Ankara 1995, s.191-214.
- _____, "Aksaray, Nevşehir ve Niğde İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 27-31 Mayıs 1996*, II, Ankara 1997, s.401-412.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazâsında Yerleşme ve Nüfus Ankara 2001.
- _____, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi", *Türk Yurdu*, 700. Yılında Osmanlı, XIX-XX/148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, Ankara 2000, s.375-385.
- GÜNDÜZ, Tufan, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Ankara 1997.

- _____, “Kayseri’de Mezraaların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, (Yay. haz. Ali Aktan- Ayhan Öztürk), Kayseri 1998, s.183-192.
- GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1988.
- GÜRSOY, Cevat R., “Türkiye’nin Tabii Yolları”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Cumhuriyetimizin 50. Yıl Özel Sayısı, Ankara 1973-1974, XXII-XXIII, S.26, İstanbul 1975, s.24-30.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *DGBİT*, XII, İstanbul 1989, s.315-375.
- _____, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991.
- _____, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara 1996.
- HAMILTON, W. J., *Researchs in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, II, London 1842.
- HEATH, W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, İstanbul 1981.
- HEFFENING, “Vilâyet”, *İA*, C.XIII, Eskişehir 1997, s.316-317.
- HİLMİ, M., *Aksaray Tarihçesi*, Aksaray 1931.
- HINZ, Walther, “İslam’da Ölçü Sistemleri”, (çev. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V, İstanbul 1989, s.1-82.
- HORVATH, Bela, *Anadolu 1913*, (çev. Tark Demirkan), İstanbul 1997.
- HUART, CL., “Aksaray”, *İA*, I, Eskişehir 1987, s.274.
- HÜSEYİNKLİOĞLU, Ayşegül, *Karaman Beylerbeyliği’nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2008.
- HÜSNÜ, (Muallim Sapancalı), *Hasan Dağı’nda İlmî Cevelan*, Aksaray 1928.
- HÜTTEROTH, W. D. - K. Abdulfettah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977.
- İŞİK, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliğinin Statüsü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.
- _____, “Avcı”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.113-115.
- İLHAN, M. Mehdi, “Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihsel Demografi İçin Önemi Hakkında Bazı Notlar”, *Erdem*, VII/19, Ankara 1993, s.263-266.
- _____, “Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”, *Bellekten*, LIV/209, Ankara 1990, s.213-222
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Bellekten*, XV/60, Ankara 1951, s.629-684.
- _____, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, *İFM*, XV/1-4 Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul 1955, s.51-67.
- _____, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII/92, Ankara 1959, s.575-609.
- _____, “Ciftlik”, *EF*, II, 1965, s.32-33.
- _____, “Eyâlet”, *EF*, II, 1965, s.721-724.

- _____, “Rice Cultivation and Çeltükci-Re’âyâ System in the Ottaman Empire”, *Turcica*, XIV, 1982, s.69-141.
- _____, “The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *Oriental Carpet and Textile Studies I*, Edu. R. Pinner-W. Denny, London 1986, s.39-65.
- _____, “Köy Köylü ve İmparatorluk”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler İstanbul 21- 25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s.1-11.
- _____, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, (çev. Eşref Bengi Özbilen), *TDA*, LXXIII, İstanbul 1991, s.21-50.
- _____, “Cizye”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.45-48.
- _____, “Çiftlik”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.313-314.
- _____, “Eyâlet”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.548-550.
- _____, “Mehmed II”, *İA*, VII, Eskişehir 1997, s.506-535.
- _____, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London 1997.
- _____, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (ed. Çağlar Keyder - Faruk Tabak), İstanbul 1998, s.17-35.
- _____, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, (çev. Hamdi Can Tuncer), *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, 19, İstanbul 1999, s.115-145.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal ve Tarihi I 1300-1600*, İstanbul 2000.
- İNBAŞI, Mehmet, XVI. YY. Başlarında Kayseri, Kayseri 1992.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul 1999, s.139-277.
- _____, “Beylerbeyi”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.68-74.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991.
- JENNINGS, Ronold C., “Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *İJMES*, 7, USA 1976, s.21-57.
- KARADENİZ, H. Basri, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1995.
- KAYAOĞLU, İsmet, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, *VD*, XI, Ankara 1976, s.49-55.
- KAZICI, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.
- _____, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, (Basım yeri ve yılı yazılmamış).
- KILIÇ, Rüya, “Seyyid ve Şeriflerin Osmanlı Yönetimiyle İlişkileri: XIV-XVI. Yüzyıllar”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (07-09 Nisan 1999)*, Konya 2000, s.425-436.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, “Osmanlı Mülki İdaresinde ‘Akar-Bakar’a Göre Sınırların Çizilmesi ve Devlet sınırlarında ‘Korgan’lar, ‘Deliktaşlar’”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Ankara 1973-1974, XXII-XXIII, S.26, İstanbul 1975, s.106-117
- KOÇ, Yunus, “Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü Tartı Birimleri Sorunu: Bursa Müdü Örneği”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999*, Konya 2000, s.541-546.

- KOMAN, M. Mesud, "Anadolu Hıristiyanlarında İslam ve Türk Adları", *Konya Mecmuası*, 3, Konya, s.180-183.
- KONYALI, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, İstanbul 1967.
- _____, *Âbideleri ve Kitabeleri İle Şereflikoçhisar Tarihi*, İstanbul 1971.
- _____, "Aksaray Ulu Camii", *VD. X*, Ankara 1973, s.273-288.
- _____, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Niğde Aksaray*, İstanbul 1974.
- KOZANOĞLU, Cemal, "Piri Mehmet Paşa", *Toplumsal Tarih*, III/13, İstanbul 1995, s.38-46.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *VD, II*, Ankara 1942, s. 1-35.
- _____, "Bâc", *İA, II*, Eskişehir 1997, s.187-190.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD, VII*, Ankara 1968, s.53-73.
- KURAN, Aptullah, "Karamanlı Medreseleri", *VD, VIII*, Ankara 1969, s.209-223
- KURT, İsmail, "Vakıf Müessesesi XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.501-535.
- KURT, Yılmaz, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onamastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *OA, XVI*, İstanbul 1996, s.45-59.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya 1994.
- _____, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul 1995.
- _____, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, Konya 2001, s.83-91.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s.513-650
- LINDNER, R. Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (çev. Müfti Günay), İstanbul 2000.
- MENAGE, V. L., "Devshirme", *EP, II*, 1965, s.210-213.
- MCGOWAN, Bruce, "Osmanlı Avârız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.II, Ankara 1981, s.1327-1331.
- _____, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum*, I, 1969, s.139-196.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*, Ankara 1990.
- MOLTKE, H. von Feldmareşal, *Türkiye Mektupları*, (çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969.
- NAGATA, Yuzo, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir 1995, s.5-21.
- NEDKOFF, B. Christoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", (çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, VII/32, Ankara 1992, s.599-649.
- OCAK, A. Yaşar, "Zaviyeler", *VD. XII*, Ankara 1978, s.247-269.
- OCAK, A. Yaşar- Suraiya Faruki, "Zaviye", *İA, XIII*, Eskişehir 1997, s.468-476.

- OFLAZ, Mustafa, *16. Yüzyılda Niğde Sancağı* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1992.
- ORAL, M. Zeki, "Fatih Sultan Mehmed'in Gevale Kalesi İle Karaman İllerinin Fethi ve Hâmidî'nin Tercî-i Bendi", *VD*, IV, Ankara 1958, s.81-89.
- ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971 s.91-97.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım*, Derleyen Salih Özbaran, İzmir 1984.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.
- ÖNKAL, Hakkı, "Türk Türbe Mimarisinde Aksaray Türbelerinin Yeri", *Aksaray ve Cemâleddîn-i Aksarâyî Sempozyumu*, Aksaray 1994, s.163-169.
- ÖNKAL, Ahmet - Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.46-56.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, XXII, Ankara 1991, s.429-439.
- _____, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485-1576)", *Belleten*, LXII/219, Ankara 1993, s.509-537.
- _____, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi", *VD*, XXIII, Ankara 1994, s.229-241.
- _____, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", *OA*, XVII, İstanbul 1997, s.77-90.
- _____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.
- _____, "15-16. Yüzyıllarda Anadolu'nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999*, Konya 2000, s.525-531.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Dânişmend Gazi", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.467-469.
- _____, "Av", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.100-104.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Asesbaşı", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.464.
- _____, "Devşirme", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.254-257.
- ÖZDAMAR, Mustafa, İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, İstanbul 1997.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", *TDA*, 16, İstanbul 1982, s.5-116.
- ÖZEL, Oktay, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda "Hariç Raiyyet", *TDA*, 43, İstanbul 1986, s.159-171.
- ÖZKAN, Süleyman, "Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *TİD*, İzmir 1994, s.159-172.
- ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara 2000.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- PEDERSEN, Johs, "Mescid", *İA*, VIII, Eskişehir 1997, s.1-118.
- PHILIPPSON, "Orta Anadolu Sultan ve Emirdağ, Konya Platformu ve Sönmüş Yarıardağları", (çev. M. Niyazi Erenbilge), *Konya Mecmuası*, 38, Konya 1941, s.33-40.

- PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, (çev. Şadan Karadeniz), İstanbul 2003.
- RAMSAY, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1988.
- RUBEN, W., "Anadolu'nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler, Koçhisar'ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde 1946 Eylül'ünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları", *DTCFD.*, V, Ankara 1947.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1989.
- _____, "Avârız", *DİA*, IV, İstanbul, s.108-109.
- _____, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.416-418.
- SANIR, Ferruh, "İç-Anadolu'da Bozkır", *Konya Mecmuası*, 81, Konya 1945, s.1-6.
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati 1895 Yazı Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, (çev. Dârâ Çolakoğlu), İstanbul 1998.
- SELEN, H. Sadi, "16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarih Kongresi, 15-20 Kasım 1943*, Ankara 1948, s.590-598
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986.
- SEVGİN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara 1959.
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993.
- SEVİM, Ali- Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, I, Ankara 1989.
- SEVİM, Sezai, "Tahrir Defterlerindeki Muhassıl Deyimi Üzerine Bazı Bilgiler", *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan/ 1999*, Konya 2000, s.219-226.
- SINGER, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996.
- SÖNMEZ, Zeki, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989
- SÖZEN, Metin, *Anadolu Medreseleri II*, İstanbul 1972.
- STEINHERR, Irene B., "Fiscalité Et Formes De Possession De La Terra Arable Dans L'anatolie Préottomane", *JESHO*, XIX/III, Leiden 1976, s.233-322.
- STRABON, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası Anadolu Kitap: XII - XIII - XIV*, (çev.Adnan Pekman), İstanbul 2000.
- SUCESKA, Avdo, "Malikâne (Osmanlı İmparatorluğunda Mirî Toprakların Yaşam Boyu tasarruf Hakkı)" (çev. M. Özyüksel), *İFM Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, XII/1-4, İstanbul 1985, s.273-282.
- SÜMER, Faruk, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, XI/1-4, İstanbul 1949-1950, s.437-508.
- _____, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umûmi Bir Bakış", *İFM*, XI/1-4, İstanbul 1949-1950, s.509-522.
- _____, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar-Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 1963, s.1-98.
- _____, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Yıl 1969, Ankara 1970, s.1-147.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1992.
- _____, *Çepniler*, İstanbul 1992.

- _____, “Karaman-oğulları (Karamanlılar)” (çev. M. Akif Erdoğan), *TDA*, 100, İstanbul 1996, s.67-81.
- SÜR, Özdoğan, Türkiye'nin Özellikle İç Anadolunun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, Ankara 1972
- ŞAHİN, İlhan, *Yeni-İl Kazâsi ve Yeni-İl Türkmenleri (1548-1653)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1980.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları”, *Türk Kültürü*, XX/227, Ankara 1982, s.285-294.
- _____, “Aksaray”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s.291-292.
- _____, “Akşehir”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s.298-299.
- _____, “Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi”, *DGBİT*, X, İstanbul 1989, s.134-165.
- _____, “XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilâtının Özellikleri”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.233-249.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V, 1989, İstanbul 1990, s.289-299.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985.
- TAESCHNER, F., “Aksaray”, *EP*, I, 1960, s.312.
- TANKUT, Gönül “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, Ankara 1973, s.773-779.
- TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, XI, İstanbul 1954, s.1-32.
- TANYELİ, Uğur, Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy), İstanbul 1987.
- TAŞTEMİR, Mehmet, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi, Ankara 1999.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz 1981*, Ankara 1982.
- TİMUR, Taner, Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara 1979.
- TEKİNDAG, M. C. Şihâbeddin, “Son Osmanlı Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar”, *İÜEF Tarih Dergisi*, XIII/17-18, İstanbul 1963, s.43-76.
- _____, “Mehmed Paşa”, *İA*, VII, Eskişehir 1997, s.594-595.
- _____, “İstanbul”, *İA*, V/II, Eskişehir 1997, s.1199-1214.
- _____, “Karamanlılar”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 316-330.
- TEKİNDAG, Şahabettin, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Hakkında Yeni Görüşler” *Atatürk Konferansları VII 1975*, Ankara 1980, s.63-75.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya*, (Mütercim Ali Suâd), III, İstanbul 1340.
- TEMEL, Eşref, *Aksaray Kazası Hurufât Defterleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Semineri, Konya 2007.
- TEMELKURAN, Tevfik, “Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemî”, *TED*, 6, İstanbul 1975, s.129-169.

- TEZCAN, Burhan, "Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler", *Bellekten*, XXII/85-88, Ankara 1958, s.517-526.
- TOTAYSALGIR, Gaffar, *Aksaray Vilayeti Dahilinde Türk Eserleri*, (Yayınlanmamış Eser), Konya 1930.
- TUNA, Korkut, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul 1937.
- TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye İskân Coğrafyası -Kır İskânı- (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İstanbul 1967.
- _____, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1992,
- TUNÇEL, Harun, "Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar", *Coğrafya Araştırmaları*, 4, Ankara 1996, s.49-70.
- TURAN, Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII/45, Ankara 1948, s.17-170.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul 1980.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1997.
- _____, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s.688-703.
- _____, "Pîrî Mehmed Paşa", *İA*, IX, Eskişehir 1997, s.559-561.
- TURAN, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi Yıllığı 1961*, Ankara 1964, s.201-232.
- ULUÇAY, M. Çağatay, "Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Bellekten*, XV/60, Ankara 1951, s.507-592.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hankah", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s.42-43.
- UZLUK, F. Nafiz, "Karaman Oğulları İçin Söylenilmiş İki Ağıt", *Konya Mecmuası*, 111, Yıl XII, Konya 1948, s.2-6.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", *Bellekten*, XXXII/126, Ankara 1968, s.161-189.
- _____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, I-II, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.
- _____, "Devşirme" *İA*, III, Eskişehir 1997, s.563-565.
- ÜLGEN, A. Saim, "Şerefli Koçhisar'da Alâüd-dîn Camii", *VD. V*, Ankara 1962, s.205-207.
- ÜLGENER, Sabri, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara 1984.
- ÜLKEN, H. Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD. IX*, Ankara 1971, s.13-37.
- ÜNAL, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989
- _____, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2015.
- _____, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999.
- ÜNAL, Tahsin, *Karamanoğulları Tarihi*, Konya 1986.
- VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Eyâleti", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.143-144.
- _____, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilâtında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, 1986, İstanbul 1987, s.201-239.

- VENZKE, Margaret L., "Aleppo's Mâlikâne-Dîvânî System", *JAOS*, 106/III, s.451-469.
- _____, "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *OA*, XVII, İstanbul 1997, s.1-61.
- YALMAN, A. Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, (haz. Sebâhat Emir), Ankara 1977.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Müessesese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV, Ankara 1982, s.23-53.
- _____, *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985.
- _____, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (ed. Osman Okyar - Halil İnalçık), Ankara 1987, s.157-161.
- _____, "Vakıf", *İA*, XIII, Eskişehir 1997, s.153-172.
- YENİÇERİ, Celal, "Bâc", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.411-412.
- YERASIMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, I, (Türkçesi: Babür Kuzucu), İstanbul 2000.
- YÖRÜK, Doğan, *XVI. Asrın Başlarında Aksaray Kazâsı ve Kazânın İskânı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1996.
- _____, "1843 Tarihli Cizye Defterine Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.170, İstanbul 2007, s.143-160.
- _____, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler", *Geçmişten Günümüze Göç*, I, (ed. Osman Köse), Samsun 2017, s.707-719.
- YÖRÜK, Doğan – Onur Kabak, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Bozkır/lı Cemaatleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, *Bildiriler Kitabı*, Konya 2016, s.215-236.
- YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s.657-708.

IV- SÖZLÜK VE LÛGATLAR

- KAŞGARLI MAHMUD, *Divan-ı Lügâti't-Türk*, (çev. Besim Atalay), IV, Ankara 1986.
- SÂMÎ, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989.
- _____, *Kâmûs-ı'l-A'lâm*, I-III, Ankara 1996.
- CEVAD, ALÎ, "Aksaray", *Memâlik-i Osmâniyenin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Dersaadet 1313.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998.
- İZBIRAK, Reşat, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1992.
- KOMİSYON, *Büyük Lûgat Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik*, TÜRDAV, İstanbul 1992.
- RIFAT, Ahmet, "Aksaray", *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafyeye*, C.1-2, Tıpkıbasım, Ankara 2004.
- TÜRK DİL KURUMU, *Tarama Sözlüğü*, IV, Ankara 1996.

V- HARİTALAR

- 1/ 25.000 Ölçekli Aksaray Haritaları, Ankara 1968.
- 1/ 100.000 Ölçekli Aksaray Haritaları, Ankara 1959.
- 1/ 250.000 Ölçekli Aksaray Haritası, Ankara 1972.

1/ 500.000 ÖLçekli Türkiye Haritası, Ankara 1975.

Köy Hizmetleri Aksaray İl Müdürlüğü, 1/ 250.000 ÖLçekli Aksaray Haritası, 1995.

EKLER

EK I- 924/1518 TARİHLİ KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMESİ*

(Mevlânâ Vildân'ın Refettiği Bid'atlar ve Tertip Ettiği Kanunlar)

Hazret-i hak cellet azametühû ve ammet rahmetühû ve bereketühû mahzâ lutfundan ve ihsânından ben kuluna vaktâki memâlik-i mahrûse-i Osmâniyenin saltanatı lâyk ve erzânî görüb tâc-ı zillullâh ile serfirâz itdi ber-mûcebiş-şûkr vâcibün inde vusûlü'n-ni'me edâen li-şûkrillâh inâyet-i şâhâne idüb havza-i hükümetinde ve kabza-i tasarrufda olan memleketün re'âyâsi muntazamül-hâl olma-ğışün mücedded yazılmak emr eyleyüb vilâyet-i Karaman ki memâlik-i mezkûrenin mülhakâtından ve muzâfâtındandır ahvâl-i re'âyâsi muhtell olduğu ecilden ana dahi ümenâ gönderüb timarın ve evkâfın ve emlâkin yazub defter itmek emr eylediğimden sonra sem-i şerfime şöyle istimâ* olundu ki vilâyet-i mezbûrda şer'-i nebeviye ve kânûn-ı Osmâniyeye muhâlif bid'atlar olub anda olan re'âyâya envâ-i te'addiler ve zulümler vâki' olur imiş ol cihetden iftihârül-ulemâil-kirâm Mevlânâ Muhyiddin dâmet fezâilehünun ki Mevlânâ Vildân dimekle meşhûrdur kemâl-i emânetine ve diyânetine i'timâd idüb emreyledim ki ol vilâyetin her birine varub teftiş ve tafahhus idüb ne yerde ki şer'a ve kânûna muhâlif bid'at bula ref' idüb hüccet vire mezkûr Mevlânâ dahi emr-i şerfim mücibince ol vilâyete varub teftiş idüb ref' itdiği bida'ı defter idüb gelüb dergâh-ı mu'allâma arz eyledi ben dahi kabul idüb mukarrer kıldım ve buyurdum ki müşârûnileyh Mevlânâ ol vilâyete bir kânûn-nâme yazub memleket-i Osmâniyede câri olan kavânîn-i külliye ve ref' itdiği bida'ı ve mehâyif bi-temâmihâ derc oluna ve kânûn defter-i cedidle defter oluna bile yazıldı ki min ba'd ol kânûnla amel oluna mezbûr Mevlânâ ma'rifetiyle yazılan kânûn defter-i cedid kânûniyla bile ketb olundu bunlardır ki mufassalân zikrolunur.

Her dönüme sekizer akçe resm-i mirâbi alınurmuş bid'at olmağın ref' olundu min ba'd taleb olunmaya ve kazâ-i Konya'da ve nefsi Konya'da resm-i tahunhâne ve bezirhâne mukâta'a olması ref' olundu bundan evvel Sultan Bâyezid Han'dan ref'ine hükmi şerif dahi vârid olmuş ve kazâ-i Konya'da nâhiye-i Sahrâ'da bazı kurâlar varmış kadimden ortakçılar olub rûsûm-ı re'âyâ virmezler imiş defter-i sâbıkta tohumları zâyî' olduğu sebebden ortakçılıktan ref' olunub sülûs-i sülûsân kayd olunub rûsûm-ı re'âyâ ve avâriz virmezler imiş hâliyle mezbûre müceddeden yazılıb arz olundukda sülûs-i sülûsân kaydı ref' olundu zemini vakıf olan köyler öşrûn vakfa verdiklerinden sonra bâki ber-vech-i hums virüb rûsûm-ı re'âyâyı dahi virüb avâriz edâ ideler deyü emr olundu ol ecilden ol karyeler tahtında mufassal beyân olunmuştur ve kazâ-i mezbûrda nefsi Hatunsarayı dahi ber-vech-i münâsafa virmesi ref' olunub anlar dahi öşrûn vakfa virdikden sonra bâki ber-vech-i hums üslûb-ı mezbûr üzere vireler ve kazâ-i Lârende'de bazı kurâlar ortakçılar varmış anların dahî tohumları zâyî' olduğu sebebden anlar dahî ber-vech-i hums virüb rûsûm-ı re'âyâ ve avâriz vireler deyü emr olduğu sebebden vech-i meşrûh üzere kayd olundu ve kazâ-i Ereğli'de defter-i atikde resm-i sabunhâne deyü bin ikiyüz akçe resim kaydolunmuş ammâ sabunhâne olmayub hânedan hâneye ikişer akçe salarlarmış ol vilâyet ahâlisi tezallum itdiği sebebden ref' olundu ve kazâ-i mezbûrda zemini vakf-ı Medîne-i Münnevvere olan kurâlardan resm-i mirâbi deyü her çiftten onar akçe ve Karaman kilesiyle ikişer kile galle alınurmuş ol takdirce vakfa zarar ve ziyân olduğu ecilden ref' olundu min ba'd taleb olunmaya ve liva-i İç-il re'âyâsi kişün sâhile inüb yazın yaylaklarına çıkarlarmış kadimden korunub otlağı resmi alınugelmış yaylaklar ki defter-i kadimde mestûrdur anlardan ma'ada ki bazı haymana yurddur ve bazı aherin timardır anlardan ummâl ve sipâhi resm-i otlak deyü iki kapuya bir akçe alurlarmış hilâf-ı kânûn olmağın arz olunub ref' olundu.

* BOA TT 63, s.1-2. Bu Kanun-nâme Barkan tarafından (*Kanûnlar*, s.39-41'de) neşredilmiştir.

EK II- 937/1530 TARİHLİ KARAMAN EVÂLETİ KANUNNÂMESİ**

Kaziyye-i bâc ma'a deştibâni

Müslüman ve kâfir taşradan kebe ve kepenek ve gön ve bunlara benzer nesne getürse satılsa kırk akçeden bir akçe alına ve kumaş yükünde büber ve ipik ve çukâ ve kemhâ ve ketân ve penbe ve kalay ve kurşun ve bunlara benzer ne var ise yükünde iki akçe alına ve turvanda yemişde yüküne bir akçe alına bol olıcak iki üç yüküne bir akçe alına ve çıra yükünde kırk akçede bir akçe alına ve odun yükü ki kal'aya gire kapu bekleyen için yükde birer ağaç alına vesâir yüklerde Karaman'da kapu resmi deyü dört yüke bir akçe alınmış min ba'd nesne alınmaya ve bazarda siğir satılsa siğir başına iki akçe alına bir akçe alandan ve bir akçe satandan ve kapanda tartılardan kantarda iki akçe alına bir akçe alandan ve bir akçe satandan ve taşradan koyun getüren boğazlasa satsa ve boğazlamasa satsa iki koyuna bir akçe alına yerlü kasab boğazlasa dört koyuna bir akçe alına ve siğir boğazlanub satılsa bir siğira bir akçe alına Karaman'da bir siğir boğazlansa dört akçe bâc alınmış yerlü kasab koyun boğazlasa satsa iki koyuna bir akçe alınmış kânûna muhâlif olduğu sebebden ol bid'at ref' olundu zikr olunduğu gibi alalar mülk satılsa bâc yoktur yani bağ ve değirmen ve dükkân ve ev gibi ve köylerde her ne varsa satılsa bâc yoktur bir kişinin atı veya katın veya öküzü ekine girse davar başına beş çomak ve beş akçe alına inek girse dört çomak ve dört akçe alına koyun girse iki koyuna bir çomak ve bir akçe alına buzağı girse bir çomak ve bir akçe alına kara canavarda canavar başına iki çomak ve iki akçe alına amma evvel hüccet ideler hüccet itdüklerinden sonra eslemeyüb davarlarına timar eylemeyecek olurlar ise ki tahila ve terekeye ziyân itmiş ola bu vehile çomaklayub tehdid ideler ve hem ziyânı dahi ödedeler ta her kişi davarına timar idüb re'âyânın terekesine ziyân olmaya eğer köy yanında veyâhud köyler arasında veya davar suvâdında ekilmiş galle olursa ki davar uğrağı ola ekine avlâğu ideler

Kaziyye fi rûsûmîr-re'âyâ ve ahvâl-i işân

Bir çiftlik yer tasarruf iden ra'iyyete Bursa müddiyle yılda dört müd tohum ekmek lâzımdır ekmedüğü yılda elli akçe vire amma Karaman müddiyle bir müd ekse yirmibeş akçe vire ve alâ hâza ve sâyir umûruna dahl olunmaz ve eğer bir ra'iyyete âfet yetişüb bi-mecâl olub çiftin bıraksa sipâhisi ol yeri ahere virüb andan resm-i bennâk alına resm-i çift taleb olunmaya ve resm-i gerdek alâsi altmış ve evsâtı kırk ve ednâsi yirmi akçe ve kurâda ev yeri tapusu alâsi elli ve evsâtı otuz ve ednâsi on akçe ve sipâhiler cebirle ra'iyyetin kovsa girü yerine gelicek resm-i tapu alınmaya bir ra'iyyet ki ihtiyârıyla damın ve yurdun terk idüb gitse sipâhinin olur ve sipâhi kendü hassa çiftliğinden gayri ra'iyyet yerine dahl itmeye meğer mevkûf ola bir ra'iyyet fevt olub oğlu ve kızı kalsa çiftliği oğluna değer kıza hisse yoktur bir sipâhinin yazılı ra'iyyeti çiftliğinin ba'zi aher sipâhi yerinde vâki' olsa resm-i çifti yazıldığı yerden virüb aher sipâhiye heman öşür ve salâri virir olsa amma hâsılinden ziyâde yer tuta ki dönüm akçesin vire ve ba'zi re'âyânın babalarından değmiş müşâ' çiftlikleri olsa bir karındaşı fevt oldukda hissesi yine sâyir karındaşlarına intikal ider sipâhi dahl eylemez ve re'âyâ öşürlerin yakın bazara iledeleler amma ortakçılara tekil olunmaya heman köy anbarına koyalar ra'iyyet sipâhiye köyde anbar yapıvire karar-ı hâcetce ve mirâbliğa ve gayre müte'allik ba'zi bid'atler ref' olunmış anların tafsilî Mevlânâ Vıldân kânunnâmesinde vardır bir sipâhi kable'l-vakt ra'iyyetinden resim ve ednâ yerden yüz ve yüzüymü dönüm demişlerdir amma beyne'n-nâs meşhûr ve ma'rûf olan çiftlik oldur ki bir çiftlik dirler miktarda Bursa müddile oniki müdlük yerdür Konya müddile sekiz müdlük olur bilfil' ma'mûl olan kile ile altı müdlük yer olur resm-i çift müslümanlardan ve kâfirlerden bir çifte otuz altı akçe ve nim çifte onsekiz akçedir ve resm-i bennâk on iki akçe ve resm-i caba altı akçedir bennâk hiç yeri olmayana veya nim çiftten eksik yeri olana dirler caba mücerred olan fukarâ-i re'âyâ ve babası ile olub müstakil kış iden mücerrede dirler müstakil kışi olmayana mücerred dirler kat'a resim alınmaz ve bu rûsûm mart evvelinde alınır resm-i ağnam bilfi'l timar tasarruf iden sipâhilerden alınmaz ve şol muâfardan ki vâcibü'r-rî'aye olub men'i musarrah kaydolmuş ola ve eben-an-ced virügelmiyeler girü vimezler koyun mayıs içinde tamam dölün döktükten sonra kuzusile bile sayılıb ikisine bir akçe resim alına resm-i asiyağ bir yılda altmış akçe ve altı ay yürüyende otuz akçe alına ve şol kimesneler ki defterde sipâhi-zâde ve zâviyedâr ve gayri yazılmışdır anlar avânz vimezler bunlarda şol kimesneler evvelden resm-i çift ve gayri eben-an-ced virügelmiş olmaya girü vimezler meğer ki defterde men'i musarrah kaydolmuş ola resm-i otlak kadimden otlak için kornugelüb resm-i otlak alınugelmiş yerlerden sürüden bir koyun alınır bir timara koyun gelüb kışlasa sürüden bir şişek resm-i kişlâk alınır alçak sürüden altı akçe alına resm-i bezirhâne yılda yirmibeş akçe alına ve hariç re'âyâdan bir kimesne sipâhinin timarında yer dutsa rûsûmın ve öşürün ve salârîğın timar sâhibine virir eğer yeri az olsa iki dönüme bir akçe virir ve ol raiyyet eğer defterde aher sipâhiye çift yazılıp ra'iyyet ise sipâhisine heman resm-i çift vire kadimden öşür ve salâri yer sahibine ve resm-i çift ra'iyyet sâhibine kaydolunmuşdır ve re'âyânın üzerine kaydolunan çiftliklerinde kâbil-i ziraat olub hâsıl viren yerlerin sürmeyüb boz koyub varub aher yerinde ekerler ise sâhib-i arz öşürün ve salârîğın aldıktan sonra sâhib-i ra'iyyet dahi bir öşür ala ve üç yıl müteväliyen boz kalub sürülmeven çiftlikleri ra'iyyete sürmek tekil itdikden sonra müsâhele idüb sürmezse kadı ma'rifetile ahere virüb öşürün ve rûsûmın ala ra'iyyetin azadlu kuli sipâhiye müte'allikdir âmil dahl itmez ve re'âyâdan fevt olanların çiftlikleri alesseviye oğullarına müte'allikdir ba'zi defterde bennâk yazılsa dahi zarar itmez ve sipâhi timarlarında mevkûf olan çiftlikler sonra ma'mûl olsa girü sipâhilerine müte'allikdir hâric-i defterdir deyü âmil dahl itmez ve şol ra'iyyet ki aher yerde yazılı olmayub bir sipâhinin yerinde mütemekkin olsa rûsûmın ol yer sipâhisi alur defterde mestûr değıldir deyü nizâ' olunmaz.

** BOA TT 387, s.4-5. Bu Kanûnâme Barkan tarafından (*Kanûnlar*, s.45-47'de) neşredilmiştir.

EK III- TİMAR SAHİPLERİ (1516)*

Timar Sahibinin Adı	Vazifesi, Husûsiyeti	Timarı	Hâsılı	İltizamı
Ali Bey v. Şeyullah	ber vech-i zeamet	3 tk, 3 k.div. 3 tmz. 1 k.slr. 1 mz.slr. Nefs-i Koçhisar	70190	-
Budak Bey v. Şeyh Cemâl	ber vech-i zeamet	3 tk. 2 tcm.	49084	-
Bayezid v. Ali Bey b. Şeyullah	ber vech-i zeamet	6 hcm. 1 tk. 3 tmz. 1 cm.slr. 1 mz.slr.	34716	-
Şeyullah v. Şeyullah	ber vech-i zeamet	1 h.kabile, 5 tmz.	30622	-
Ömer v. Ramazan	ber vech-i zeamet	3 tk. 5 tmz. 1 mz.div. 2 tcm.	23008	-
Hamza Çelebi v. Sinan Bey	ber vech-i zeamet	1 tk. 1 k.div. 1 k.div. maa 2/3 mlkn., 2 tmz.	15827	-
Seydi Ahmed v. Bektaş, Ahmed, İskender	ber vech-i zeamet	9 tcm. 4 tmz. 3 mz.div.	25343	-
----- Seydi Ahmed	ber vech-i zeamet	-	0	-
----- Ahmed	-	-	0	-
----- İskender	-	-	0	-
Hüsrev v. Bulargu	Seraskerî Aksaray	3 tk. 1 nisfcm.	13537	-
Zeynelâbidin v. Şeyh Cemâl	-	2 tk	11908	-
Mehmed v. Şeyullah	ber vech-i zeamet	1 h.kabile, 1 tmz. 1 mz.div	10500	-
Çelebi v. Paşa Bey	-	2 tk. 1 k.div. 1 nisf mz. 1 mz.div. 1 tcm.	9222	-
Mehmed ve Çeribaşı v. Davud	-	4 tk, 1 tmz. 1 zemin, 1tcm.	9065	-
----- Mehmed	Merhum Sultan Mehmed'in adamı	-	5791	-
----- Çeribaşı	-	-	3274	-
Ali Pir v. Mahmud	-	2 k.div. 3 tmz.	7725	-
Kemal v. Şeyh Cemâl	-	1 tk.	7588	-
Cemâl ve Celal veledân-ı Emirza Bey b. Bekir Bey	-	1 tk. 1 tcm.	11525	-
----- Cemâl	-	-	6518	-
----- Celal	-	-	5007	-
Mehmed v. Mevlana Muhsin Çelebi	ber-vech-i zeamet	2 k. örfiyye, 2 k.salâri, 1 k. div. ve nisf mlkn. 1 k.div. 1 mz.div	7837	-
Pir Ali v. Tahir	-	2 tk. 2 tmz.	6404	-
Çavuş Bayram	-	1 tk. 2 tcm. 3 tmz.	6118	-
Budak v. Mahmud	-	1 tk. 1 k.div.	5357	-
Hayreddin	Gulam-ı Şehinşah	2 tk	5510	-
Hamza v. Kaya Bey	-	1 tk. 2 tcm. 3 tmz.	5748	-
Hamza v. Adil	-	2 tcm	5075	-
Seydi Gazi v. Sinan	-	1 tk	5018	-
Nasuh v. Balbân	-	2 tk. 1 mz.div	4892	-
Savcı v. Seydi	-	9 tmz. 1 mz.div.	4790	-
Derviş v. Oruç Bey	-	1 tk. 1 k.div	4696	-
Ermin v. Pir Bey	-	1 tk. 2 tmz.	4560	-
Üveys v. Behlül	-	1 tk.	4438	-
Münam v. Çelebi	-	2 k.div. 2 tmz. 2 mz.div.	4382	-
Hocendi v. Şakiler	-	1 tcm	4370	-
İsmail	-	1 tcm. 2 tmz.	4257	-
Şah Kulu	-	1 k.div. 1 tcm.	4255	-
Hızır	-	1 tk. 2 tmz.	4120	-
Emirza	-	1 tk. 3 tmz.	6252	-
Hamza Çelebi v. Sinan Bey	Mülk ber-vech-i Eşkinçili	2 k.mlkn. 2 tmz.	4468	-
Paşa Bey v. Çelebi	-	1 k.div. 6 tmz.	4092	-
Hüseyin Fakih ve Halil veledân-ı Kara Halil	-	1 tk. 3 tmz. 1 mz.div	3884	-

----- Hüseyin Fakih	-	-	0	-
----- Halil	-	-	0	-
Şaban Çelebi v. Tur	Eşkincili	1 tmz.	800	-
Çavuş	-	1 tk. 2 tmz.	3864	-
Pir Ahmed v. Mahmud b. Şeyullah	-	1 tk. 2 tmz.	3815	-
Süleyman v. Sağır Karaca	-	1 tk.	3746	3777
Bektaş v. Kenan ve Yusuf Birade- reş	-	1 tk. 2 tmz.	7308	-
----- Bektaş	-	-	4751	-
----- Yusuf	-	-	2557	-
Ali v. Kubil	-	1 tk. 2 tmz.	3679	-
Piri v. Bulargı	-	1 tk. 2 tmz. 1 nisf cm.	3630	-
Ağzı Büyük Mehmed v. Boynu Buğra	-	2 tcm.	3582	-
Pir Mehmed v. Alihan	-	4 tcm.	3560	-
Carullah v. Abdi b. Mükerrrem	-	4 tmz.	3550	-
Bâli	-	1 tcm. 1 tmz.	3543	-
Hasan v. Hafız	-	1 tk. 6 tmz.	3416	-
Çavuş	Bâli	2 tk. 1k.div. 3 tmz.	3340	-
Kılıç v. Koz	-	2 tk. 2 tmz	3203	-
Çavuş Hacı Ali v. Delü	-	1 hk. 1 tmz. 1 mz.salari	3064	-
Mahmud v. Hamza Çelebi	-	1 k.div. 1 tmz.	2926	-
Receb v. Ali Çelebi	-	2 tcm.	2974	-
Mustafa v. Kütük Mehmed	-	1 hk.	2999	-
Şücâullah Turgut b. Kütük	-	1 tk. 2 hk.	2824	-
Pir Ahmed v. Balcı	-	4 tmz. 1 hmz.	2999	-
Kasım	Gulam-ı Şehinşah Bey	1 tcm.	2904	-
Kademplü v. Halil	-	1 tmz.	2999	-
Hoca maa Terekan (?) evlâd-ı İnce	Eşkincili	1 mz.div. 3 mz.salâri	2837	-
----- Hoca	-	-	0	-
----- Terekan	-	-	0	-
Ali v. Yakub Hoca	-	1 k.div. 1 k. div. maa nisf mlkn. 1 tmz.	4765	-
Maaden (?) veled-i Enihan	-	Ser-ases nefsi Aksaray maa deştâni	2760	-
Mehmed v. Pir Ömer ve Şir-Merdân	-	1 tk.	5530	-
----- Mehmed	-	-	2740	-
----- Şir Merdan	-	-	2790	-
Mehmed v. Yakub Hoca	-	1 tk. 1 mz.salâri	2683	-
Ali v. Ahi b. Kütük	-	1 tk.	2602	-
Ağa v. Çelebi b. Paşa Bey	-	1 k.mlkn. 3 tmz. 1 mz.div.	2575	-
Mehmed v. Bayezid	-	3 tmz.	2100	-
Şeyh Ali v. Emirza b. Laçın	-	1 tk. 1 tmz.	2123	-
Nasuh v. Murad	-	1 tcm.	2278	-
Çelebi v. Paşa Bey	-	1 tmz. 1 mz.mlkn. 2 mz.div.	2000	-
Mevlana Muslihiddin	Kadı-yı Konya	7 tmz. 1 mz.salâri	2375	-
Ahmed ve İsa ve Mehmed ve Şir ve Enşâ, an evlâd-ı Bozkırlı	-	1 tmz.	2030	-
----- Ahmed	-	-	0	-
----- İsa	-	-	0	-
----- Mehmed	-	-	0	-
----- Şir	-	-	0	-
----- Enşa	-	-	0	-
Pir-Can v. Selman	-	1 tcm.	3082	-
Abdurrahman v. Delü	-	1 tk.	1834	-
Cemâl ve Celal v. Emirza b. Bekir Bey	-	1 tmz.	1850	-
----- Cemâl	-	-	0	-
----- Celal	-	-	0	-
Kaya Bey v. Şeyullah	Eşkincili	2 tmz. 1 mz.div.	1000	-

Bayram Gazi v. Hüseyin	-	1 tk.	710	-
Çerkes Yusuf	Eşkincili	2 tmz.	1050	-
Cihan Derviş v. Kafir Töke Sarıkası (?)	-	1 mz.div.	500	-
.....	-	1 tmz.	2500	-
Mehmed v. Kara Eyne Hoca	-	2 tmz. 2 mz.salârî, 1 mz.div.	2999	-
Budak v. Kara Çomak	-	1 tmz.	1700	-
Seydi	an Tabbâhîn-i merhum Sultan Şehinşah	3 tmz. 1 mz.salârî	2025	-
Hamza Çelebi v. Sinan Bey	-	3 tmz. 1 mz.div. maa nisf mlkn.	1457	-
Şeyhi v. Baba Hamid,	-	2 tk. 1 tcm. 2 tmz.	3934	-
Ece veled-i Bozdoğan	ber-vech-i Zeamet	5 tcm. 1 hcm.	15700	-
İlyas	ber-vech-i Zeamet An Sekbânân-ı merhum Şehinşah Bey	4 tcm. 3 tmz. 1 mz.salârî	13836	-
Halil v. Kara Eyne Hoca	-	1 tcm. 1 hcm.	6493	-
Süli v. Bozkırlı	-	1 tcm. 2 nisfcm. 1 tmz. 1 nisfmz.	7812	-
Çerkes Yusuf	-	2 tcm.	5598	-
Mustafa v. Mü'min b. Hindi	-	1 tcm. 1 yaylak, 2 tmz. 1 mz.salârî	5007	-
Ahmed ve İsa v. Bozkırlı	-	4 tcm. 6 tmz.	9416	-
----- Ahmed	-	-	0	-
----- İsa	-	-	0	-
Ahmed v. Kayırhan,	-	9 tmz. 1 mz. salârî	5015	-
Çavuş Bâli	-	1 tcm. 4 tmz.	4688	-
Hayreddin	Gulam-ı Alemşah	10 tmz.	4400	-
Cihanşah v. Bozkırlı.	-	2 tcm. 1 nisfcm. 1 nisfmz.	3509	-
Mustafa ve Evliya ve Ali ve Pir Seydi ve Erbudak an evlâd-ı Kürti	-	2 tcm. 1 tmz.	14446	-
-----Mustafa	-	-	-	-
-----Evliya	-	-	-	-
-----Ali	-	-	-	-
-----Pir Seydi	-	-	-	-
-----Erbudak	-	-	-	-
Ahî Evrân v. Behlül b. Hoca Bey	-	2 tmz. 1 mz.salârî	3150	-
Ahmed	Bazdâr	2 tcm.1 tmz.	2984	-
Ali	an-Mehterân-ı -merhum Şehinşah Bey	6 tmz.	3300	-
Şirvanşah v. Ahmed b. Bozkırlı	-	11 tmz. 1 zemin	2999	-
Mehmed v. Mü'min b.Hindi	-	2 tcm.	2694	-
Yaralı Aykud	-	5 tmz.	2950	-
Yakub v. Giderekçi (?)	-	8 tmz.	2950	-
İsa v. Mü'min b. Hindi	-	1 tcm.	2594	-
Taceddin ve Ahmed veledân-ı Bozkırlı	-	3 tcm. 3 tmz.	5998	-
-----Taceddin	-	-	-	-
-----Ahmed	-	-	-	-
Şah Mehmed v. Kayırhan ve Mehmed v. Ali	-	2 tcm. 6 tmz.	5772	-
----- Şah Mehmed	-	-	-	-
----- Mehmed v. Ali	-	-	-	-
Hüseyin v. Bozkırlı	-	3 tcm.	2666	-
Yusuf v. Kenan	-	1 tcm.	2999	-
Nebi v.	-	9 tmz. 1 mz.salârî	2700	-
Evlad-ı Hoca Bey,	ber-vech-i Eşkincili	1 tmz.	2500	-
Piri v. Hoca b. İnce	-	2 tcm. 4 tmz.	2598	-
Ali v. Halil b. Kayırhan	-	5 tmz.	2400	-
Ömer v. Bozkırlı	-	1 tcm. 1 tmz.	2278	-
Hasan veled-i	-	1 tcm. 1 tmz.	2412	-
Tunahan v. Göneç	-	1 tcm. 1 tmz.	2025	-
Pir Seydi v. Bozkırlı	-	1 tcm. 1 tmz.	2010	-

Tunahan v. Aydoğmuş	-	2 tcm. 1 tmz.	2201	-
Pîr Mehmed v. Güllâbi	ber-vech-i Eşkincli	1 tmz.	1500	-
Nasuh Bazdâr v. Farik	-	1 tcm. 4 tmz. 1 mz.salâri	2500	-
Veli v. Kara Alaaddin	-	2 tmz.	1850	-
Halil ve Kâtib Pîri ve Mehmed ve evlâd-ı Kara-Eyne Hoca	-	1 mz.salâri	500	-
----- Halil	-		-	-
-----Katib Pîri	-		-	-
----- Mehmed	-		-	-
TOPLAM			995.096	995.127

tk. tam karye, hk. hisseli karye, k.div. karyenin divânî hissesi, k.slr. karyenin salârîsi, k. div. 2/3 mlkn. karyenin divânîsi ve üçte iki malikânesi, k.mlkn. karyenin malikânesi, k.örfiyye. karyenin örfiyyesi, tcm. tam cemaat, hcm. hisseli cemaat, cm.slr. cemaatin salârî hissesi, nisfcm. nisf cemaat, h.kabile, hisseli kabile, tmz. tam mezraa, nisfmz. nisf mezraa, mz.slr. mezraanın salârî hissesi, mz.mlkn. mezraanın malikânesi, mz.div. maa nisf mlkn. mezraanın divânî maa malikânesi, mz.div. mezraanın divânîsi.

EK IV- TİMAR SAHİPLERİ (1522)*

Timar Sahibinin Adı	Vazifesi, Husûsiyeti	Timarı	Hâsılı	İltizamı
Kemal v. Şeyh Cemâl	-	2 tk.	9108	9108
Cemâl v. Şeyh Cemâl	-	1 hk. 1 hk.	3029	3474
Mehmed v. Şeyullah	ber vech-i Zeamet	6 hcm. 1 k.div. 10 tmz. 1 mz.div.	19458	19458
Bâli v. Adil	-	1 tcm. 3 tmz. 1 mz.salârî	6087	6101
İskender b. Bektaş	-	1 hkab. 2 tcm.	7432	7487
Bektaş v. Seydi Ahmed b. Bektaş	Cebelü	1 hkab. 1 k.div.	2980	2980
Emirza b. Bektaş	-	1 hkab. 3 tk. 3 tmz.	7505	7677
Ahmed v. Bektaş	-	1 hkab. 3 tmz.	7103	7602
Hamza Çelebi v. Sinan Bey b. Oruç Bey	Miralayı Liva- i Aksaray	1 tk. 2 k.div. 1 k.div. maa 2/3 mlkn. 3 tmz.	18713	18713
Hamza Çelebi b. Sinan Bey	Eşkincili	1 k.div. 1 k.mlkn. 3 tmz.	7221	7221
Mustafa Çelebi ve Hüsrev Çelebi an-evlad-ı Bulargu,	Eşkincili	1 k.nısf mlkn. 1 tmz.	3160	3160
---- Mustafa Çelebi	Eşkincili Kadı-yı Aksaray	-	0	0
---- Hüsrev Çelebi	Eşkincili	-	0	0
Çelebi Bey v. Paşa Bey,	an-evlâd-ı İmam Gazali	2 tk. 4 k.div. 1 k.mlkn. 1 tcm. 5 tmz.	14121	14121
Çelebi Bey el-mezbur	Eşkincili	1 tmz. 2 mz.div. 1 mz.mlkn.	2000	2000
Paşa Bey v. Çelebi Bey b. Paşa Bey	-	1 tk. 1k.div. maa 9 shm mlkn. 1 k.mlkn. 7 tmz.	7453	7453
Mün'am v. Çelebi Bey b. Paşa Bey	-	1 k.div. 1 k.div maa 2 shm mlkn. 1 tcm. 3 tmz. 1 mz.div.	6213	6213
Ağa v. Mün'am b. Çelebi Bey,	Bedeli eşmek üzere	1 k.mlkn. 6 tmz.	2641	2641
Mustafa v. Çelebi Bey b. Paşa Bey	-	2 tk. 1 tmz. 1hmz. 1 mz.div. 1 mz.salârî	6386	6386
Paşa v. Hacı Baba ve Devletşah b. evladeş	-	1 tk.	9326	9326
---- Paşa	-	-	6070	6070
---- Devletşah	-	-	3256	3256
Yusuf v. Devletşah	-	1 tcm. 1 hcm. 2 tmz.	2421	2421
Mehmed v. Alihan	-	1 tk. 2 tmz.	4188	4188
Mustafa v. Mehmed b. Laçın ve Seydi Birader-i o	-	1 tk.	5006	5821
---- Mustafa	-	-	2650	2999
---- Seydi	-	-	2646	2822
Şir-Merd Mehmed v. Pir Ömer	-	1 tk.	5512	6090
---- Şir-Merd	-	-	2890	3468
---- Mehmed	-	-	2622	3288
Hüseyin b. Şeyullah	-	1 tk. 3 tmz. 1 mz.div.	4865	4865
İsa v. Şeyullah	ber vech-i Zeamet	1 k.div. 1 k. div. maa 3/4 mlkn.	14343	14343
Hızır v. Kaya	-	1 tk.	6236	6236
Mustafa v. Çavuş Bâli	-	2 tmz.	3500	3500
Ali v. Kütük	-	1 tk.	2626	3122
Veli v. Fakih	-	1 tk.	3912	3912
İbrahim v. Mehmed b. Timurtaş	-	1 tk. 2 tmz.	3815	3815
Abdi Çavuş v. Velü	-	1 tk. 1 hk. 2 tmz.	3986	4996
Ahmed v. Balaban	-	1 hk. 1 tmz.	2250	2250
Nasuh v. Balaban	-	2 tk. 1 tcm.	5364	6330
Hasan v. Gönen	-	1 hk.	2999	2999
Seydi v. Bekir maa evlad-ı Emirza	bâ-Cebelü İştirak	1 tmz.	1850	1850
---- Seydi	-	-	0	0
---- Evlâd-ı Emirza	-	-	0	0
Piri v. Bulargu	-	1 k. div. maa nisf mlkn. 2 tmz.	6632	6632

Mevlânâ Muslihiddin	Cebelü Kadı-yı Aksaray	1 tk. 1 tmz.	2520	2520
Çeri Başı v. Davud	-	1 hk.	2961	3852
Pir Ahmed v. Bakçı	-	5 tmz.	3050	3598
Kaya Bey v. Şeyullah	Cebelü	4 tmz.	1900	1900
Çavuş Ali ve Sadi b. Paşacak	-	1 hk.	9457	9497
---- Çavuş Ali	-	-	2959	2999
---- Ali	-	-	6498	6498
Ahî Evrân v. Seydi Bey b. Bekir Bey	-	3 tmz. 2 mz.div.	3560	3560
Aşıcı Seydi	-	5 tmz.	2625	3140
Mehmed v. Divan	-	3 tmz.	3500	4239
Bahşayış v. Hüseyin b. Gönen	-	1 tk. 1 hk. 1 k.div. maa 2/3 mlkn.	3228	3388
Ahmed b. Gönen	-	1 tcm.	1776	2152
Hayreddin	-	2 tk.	5746	6612
Üveys v. Hoca Bey	-	1 tcm. 2 tmz. 2 hmz.	6438	6438
Kılıç v. Mehdi	-	2 tcm.	3018	3568
Saru v. Mehdi	-	3 hcm. 3 hmz.	3013	3598
Hamza v. Gözenlü (?)	-	1 hk.	5089	5089
Ali v. Yakub	-	1 tk. 1 k.mlkn. 1 k. div. maa nisf mlkn. 1 tmz.	3822	3822
Pir-Han v. Selman	-	1 tcm.	3154	3338
İsa ve Şirvan ve İbrahim evlad-ı Bozkırlu ve Mustafa v. Ahmed b. Bozkırlu	Cebelü	1 tmz.	2030	2030
---- İsa	-	-	0	0
---- Şirvan	-	-	0	0
---- İbrahim	-	-	0	0
---- Mustafa	-	-	0	0
Hızır v. Hüseyin Fakih maa Pedereş	-	1 tk. 1 tmz.	2754	3142
---- Hızır	-	-	1377	1765
---- Hüseyin Fakih	-	-	1377	1377
İsmail	Çeri sürücü Kazâ-i Koçhisar	1 tk. 1 tcm. 1 tmz.	4297	5104
Hacı Ali Çavuş	-	1 tk. 2 tmz.	3064	3676
Veli v. Emirza b. Laçın	Cebelü	1 tk. 1 tcm. 1 tmz.	2913	2913
Emrullah v. Pir Ali b. Tahir ve Emirza Birader-i o	-	1 tk. 1 tmz.	5830	5830
----Emrullah	-	-	2925	2925
----Emirza	-	-	2925	2925
Hızır v. Köker	-	1 hk.	4275	4275
İshak v. Şeyullah	-	1 tk. 1 tmz.	2924	2924
Hamza v. Celayir Yusuf	-	1 tcm.	2204	2733
Mahmud v. Hamza Çelebi b. Oruç Bey	-	1 tcm. 2 tmz.	4430	4430
Emirza v. Oruç Bey	-	1 k.div. 1 k.div maa 2/3 mlkn.	5764	5764
Mehmed v. Yakub	-	1 tk. 2 tmz.	3233	3233
Amid (?) v. Perek	İştirak	1 hk.	2872	2872
Seydi Ali v. Amid b. Perek	İştirak	1 tk.	4474	4474
Budak v. Kara Çomak	-	2 tmz. 1 mz.div.	2600	2999
Hüseyin v. Ahmed	-	Mahsül-i Ser-asesân maa deştâni nefsi Aksaray	2760	2760
Şaban Çelebi b. Tur-Hasan Dede	Cebelü	1 tmz.	800	800
Pir Ömer v. Mehmed b. Davud	-	1 tcm. 1 tmz.	3510	3510
Pir Ahmed v. Şeyullah	-	1 tk. 1 k.div.	5403	6428
Mustafa v. Karaman	-	1 hcm.	2930	3600
Hazret-i Pir-i Mehmed Paşa	Eşkıncili Mülk	1 tk. 2 tmz.	2761	2761
Mehmed v. Muhsin	bâ-eşkınci	1 k.div. 1 mz.div.	2222	2222
Bayram Gazi v. Yayı Hüseyin	-	1 tk. 3 tmz.	2710	3252

Cihan Dede v. Kafir Türki Sadaka-sın (?)	-	1 mz.div.	500	600
Kara Fakih	-	2 tk. 1 tmz.	4026	4544
Evlad-ı İnce	Eşkıncılı 2 Cebelü	2 tmz.	5523	5523
Mehmed v. Muhsin Çelebi	Eşkıncılı	3 k.salâri, 1 k.örfiye, 2 k.div. 1 k.div.maa nısf mlkn.	8849	8849
Bulargu v. Musa b. Bulargu	-	1 tk. 1 nisfcm. 1 tmz.	3530	3530
Hızır v. Göner (?)	ber-vech-i İştirak	1 hk. 5 hcm. 5 hmz. 2 tmz.	5897	6007
Cemâl v. Şeyh Cemâl	-	1 hk. 1 hcm. 1 mz.div.	7927	8472
Yusuf v. Kenan ve Salu v. Sofu Bey ve Ahmed v. Karagöz ve Mustafa v. Kürti	-	2 tcm. 1 tmz.	14656	14656
---- Yusuf	-	-	3425	3425
---- Salu	-	-	2532	2532
---- Ahmed	-	-	2740	2740
---- Mustafa	-	-	3425	3425
Mehmed v. Kara İne Hoca	-	9 tmz.	4250	4250
Yusuf v. Abdullah	-	2 hcm. 1 hmz. 2 tmz.	2884	2884
Hamza v. Mehmed,	-	1 tcm. 4 tmz. 1 mz. salâri	2770	2999
İbrahim ve Şirvanşah v. Ahmed b. Bozkırlı	-	1 tcm. 1 tmz. 1 hmz.	3933	3933
---- İbrahim	-	-	1966	1966
---- Şirvanşah	-	-	1967	1967
Abdi ve İskender ve Derviş ve Bayezid evlad-ı Hoca Bey ve Bayezid-i diğer ve Mehmed v. Hızır ve Ali v. Gazi	-	Nefs-i Koçhisar vergileri	27704	28303
---- Abdi	-	-	3000	3000
---- İskender	-	-	3000	3000
---- Derviş	-	-	5500	5500
---- Bayezid	-	-	5500	5500
---- Bayezid-i diğer	-	-	3000	3000
---- Mahmud	-	-	2999	3598
---- Ali	-	-	2999	2999
---- Aher	-	-	1706	1706
Ahmed v. Kayırhan	-	1 hcm.3 tmz.	4986	4986
Ali v. Halil b. Kayırhan	2 cebelü eşdirmek üzere	3 tmz.	4800	4800
Abdurrahman v. İnce	-	8 tmz.	2900	2900
Katib Piri v. Hacı Mehmed b. Kara İne Hoca	-	1 tmz. 1 mz.an-öşür	2500	2500
Musa v. Ballu	-	1 tcm.	2690	3152
Hüseyin v. Hindi ve Hüseyin biraderi o	-	2 tcm.	5724	5724
---- Hüseyin	-	-	0	0
---- Hüseyin Birader-i o	-	-	0	0
Bozkırlı Yusuf	-	1 tcm. 1 tmz.	2474	2999
Abdürrezzak ve İskender ve Bayezid evlad-ı Hoca Bey	-	1 tmz.	2500	2500
---- Abdürrezak	-	-	0	0
---- İskender	-	-	0	0
---- Bayezid	-	-	0	0
Halil v. Kara İne Hoca	-	1 tcm. 2 hcm.	9793	9793
Hoca v. Piri b. Kara İne Hoca	-	2 hcm.	2847	2847
Hasan Divane	-	2 tcm. 5 tmz.	2947	3598
Hüseyin v. İbrahim	-	3 tcm.	2750	2750
Hoca Hüseyin	-	1 tcm.	2426	2426
Yakub v.	-	12 tmz.	2850	3432
Mehmed v. Perek	-	4 tmz. 1 hmz.	2975	2999
Ahmed v. Bozkırlı ve Veli v. Gönen ve Mehmed b. Atalu	-	1 tcm. 2 nisf cm. 1 tmz. 1 nisf mz.	8039	8713

---- Ahmed	-	-	2063	2400
---- Veli	-	-	2063	2400
---- Mehmed	-	-	3913	3913
Ahmed birader-i Piri b. Ali an-evlad-ı Kayırhan	-	1 tmz.	500	500
Hamza v. Salih	-	2 tmz.	1150	1150
Piri v. Veled	-	1 cm.div.	3210	3210
---- Piri	-	-	2999	2999
---- Aher	-	-	211	211
İbrahim v. Şirmin	-	2 tcm.	2678	2694
Cihanşah v. Bozkırlu	-	1 tcm. 2 nisf cm. 1 nisf mz.	3553	4206
Pir Ali v. Bozkırlu	-	5 tmz.	3162	3162
Hüseyin v. Abdullah	-	5 tmz. An-nefs-i Koçhisar hisse	4106	5000
Mustafa ve Mehmed ve İsa evlad-ı Hindi	-	4 tcm. 4 tmz.	14226	14226
---- Mustafa	-	-	6584	6584
---- Mehmed	-	-	3919	3919
---- İsa	-	-	3726	3726
Piri v. Kayırhan ve Şah Budak birader-i İsa	-	1 hcm. 1 tmz.	5400	5400
---- Piri	-	-	2825	2825
---- Şah Budak	-	-	2575	2575
Osman v. Erdoğan	-	1 tcm.	970	970
Hona (?) v. Kırır (?)	-	1 tcm. 1 tmz.	2197	2425
		TOPLAM	556.860	580.146

tk. tam karye, hk. hisseli karye, k.div., karyenin divânisi, k.mlkn. karyenin malikânesi, k.nisf mlkn. karyenin nisf malikânesi, k.div.maa mlkn. karyenin divânî ve malikânesi, tcm. tam cemaat, hcm. hisseli cemaat, nisfcm. nisf cemaat, h.kab. hisseli kabile, tmz. tam mezraa, mz.div. mezraanın divânisi, mz.salâri, mezraanın salârisi, mz.mlkn. mezraanın malikânesi, hnz. hisseli mezraa, nisfmz. nisf mezraa.

EK V- TİMAR SAHİPLERİ (1583)*

AKSARAY NÂHİYESİ			
Sipahi Adı	Vazifesi, Husûsiyeti	Tımar	Hasıl
Hud Çavuş	an-çavuşân-ı mir- mirân-ı Karaman	2 hk. 1 k.div.	7500
Küçük Yusuf	-	3 tk. 2 tmz.	7000
Mustafa	-	1 hk. 1 tmz.	8300
Yakub Çeribaşı	-	1 tk. 1 hk.	5900
Mehmed	-	3 tk.	5300
Emir	-	2 hk. 1 hmz.	5000
Salu (?)	-	1 k.div. maa 8.5 sehim mlkn. 1 tmz.	4200
Lütfi	-	1 hk. 1 hmz.	4000
Muharrem	-	1 hk.	4000
Abdülkerim ve Abdurrahman	ber vech-i iştirak	2 hk.	4000
Abdülkerim	-	-	0
Abdurrahman	-	-	0
Pir Ahmed	-	1 hk. 1 hmz.	4000
Veli	-	2 hk.	3600
Cafer	-	1 tk. 1 hk.	3500
Sofu	-	1 hk.	2500
Piyale	-	1 hk.	3800
Receb	-	3 hk.	3200
Zülgaffar b. Abdullah	-	3 hk.	3100
Ishak	-	2 hk.	3000
Abdurrahman	-	1 hk.	3000
İlyas	-	1 hk.	3000
Abdülvahab	-	1 hk.	3000
Çelebi	-	2 hk.	3000
Şah Ali	-	1 tk. 1hk. 1 hmz.	3000
Musa	-	1 hk.	2300
Ali	-	1 hk.	2300
Abdullah ve Lütfullah	ber-vech-i iştirak	2 hk.	2300
Abdullah	-	-	0
Lütfullah	-	-	0
Hasan	-	1 hk.	2300
Bulgar	-	1 tk. 1 hmz.	2100
Mehmed	-	1 hk.	2100
Rifat	-	2 hk. 1 tmz.	2100
Mustafa	-	1 hk.	2000
Nebi	-	1 hk.	2000
Yusuf	-	1 tk. 1 hk.	2000
Ermin veled-i Gazi	-	2 hk.	2000
Ahmed	-	3 tk.	2000
Evlâme	-	1 tk.	2000
Mehmed	-	1 hk.	2000
Hızır	-	1 hk. 1 hmz.	2000
Halil	-	1 hk.	2000
Ahmed	-	3 hk. 2 hmz.	2000
Mahmud	-	2 tk.	7400
Mehmed b. İbrahim	-	3 hk. 2 hmz.	7900
Gürcü Yusuf	-	3 hk. 1 tk.	8700
Mevlûd	-	1 hk.	3000
Hamza veled-i Savcı	-	2 tk.	2100
İsim yok	-	1 hk.	2000
BEKİR NÂHİYESİ			

* TKGM TT 303.

Mehmed	-	4 tk. 1 tmz. 1 hmz.	9300
Osman b. Ahmed	-	2 hk.	9100
İbrahim	-	1 tk.	3100
Şaban	-	1 tk.	3000
Bâli	-	1 hk.	3000
Ferhad	-	1 hk.	3500
Ahmed	-	1 hk.	3000
Muhsin ve Çelebi	ber-vech-i iştirak	2 tk. 1 tmz.	3000
---- Muhsin	-	-	0
---- Çelebi	-	-	0
Hocaşah	-	1 tk. 1 hk.	3000
Süleyman	-	1 hk. 1 hmz.	3000
Nurullah	-	1 tk.	3000
Kasım	-	2 hk.	3000
Hızır	-	1 hk. 1 hmz.	3000
Mahmud	-	1 hk.	3000
Bende	-	1 hk.	2700
Ramazan	-	1 k.div. 2 hk.	2300
Nuruddevle	-	2 hk.	2300
İsimsiz	-	1 hk.	2300
Ali	an-Çavuşân-ı Mir- mirân-ı Karaman	1 tk. 1 hk.	6200
Abdi ve Piri veledân-ı Ali	ber-vech-i iştirak	1 hk.	5500
---- Abdi	-	-	0
---- Piri	-	-	0
Münam	-	2 hk.	5000
Mirza	-	1 hk.	4500
Güllâbi	-	1 tk. 1 k.div. 1 tmz.	4500
Bektaş	-	2 hk. 1 tmz.	6000
Mehmed	-	2 hk.	4200
Mehmed	-	1 hk.	4000
Üveys b. Abdullah	-	1 hk. 1 hmz.	2000
İlyas veled-i Hızır	-	1 hk.	2000
Osman	-	1 hk. 1 hmz.	1600
Mehmed	-	1 hk. 1 hmz.	1600
Bâli	-	2 hk.	1400
Mahmud	-	1 hk. 1 tk. 1 tmz.	3300
Mehmed	an-Çavuşân-ı Mir- mirân-ı Karaman	1 hk. 1 tk. 1 k.salâri	3900
Gazanfer	-	1 tk. 2 tmz.	3900
Mehmed	-	1 hk. 1 tmz.	3800
Mahmud	-	1 tk.	2500
Bâli	-	1 hk.	3500
Musa	-	1 hk. 1 tmz.	3400
Ata	-	1 tk.	3200
İlyas	-	1 hk.	3100
Osman	-	3 hk.	2200
Lütfi b. Haydar	-	1 hk.	2000
Bayram	-	2 hk.	2000
Arslan	-	2 tk.	2000
Abdurrahim	-	1 hk.	2000
Nazar	-	1 hk.	2000
Zeynelâbidin	-	1 tk. 1 tmz.	2000
Hüsrev	-	1 hk. 1 hmz.	2000
EYYÜB-İLİ NÂHIYESİ			
İsimsiz	-	2 tk. 7 hk.	16500
İsimsiz	-	3 tk.	9300
İsimsiz	-	1 hk.	3000
İsimsiz	-	2 tk. 2 tmz.	6600
İsimsiz	-	1 tk. 3 hk.	6000

isimsiz	-	2 tk. 3 hk. 1 hmz.	12000
isimsiz	-	2 tk.	6000
isimsiz	-	2 tk.	7700
isimsiz	-	2 tk. 1 k. div. maa 1/3 mlkn. 1 h.zemin	10500
Mustafa	an-çavuşân-ı mir- mirân-ı Karaman	3 tk. 1 hk. 1 k.div. maa 8 sehim mlkn. 3 tmz.	12500
İbrahim b. Mehmed	an-evlâd-ı Şeyullah	5 tk. 1 hk.	15000
Kasım b. Mahmud	-	3 tk. 2 hk. 1 tmz.	6300
... (Silinmiş) b. Mahmud	-	1 tk.	11500
Arslan	-	3 tk.	10500
Davud	-	1 tk. 1 hk. 1 k.salârî, 4 tmz. 1 tcm.	10000
..... (sîlik)	-	2 tk.	8000
..... b. Abdullah	-	1 tk. 1 hk.	7800
Bahadır	-	3 tk. 1 k. div. maa 1/3 mlkn.	7700
Gazi	-	3 tk.	4000
Fuzuli	-	1 tk. 1 k.salârî, 1 tmz.	6700
Ahmed	-	2 tk. 1 hk. 1 tmz.	6100
Musa	-	3 tk. 1 tmz.	3000
Bayezid	-	2 tk.	6000
İbrahim	-	1 tk. 2 tmz.	6000
..... Mehmed	-	2 hk. 1 hmz.	3000
Karaca	an-çavuşân-ı mir- mirân-ı Karaman	3 tk.	5400
Mehmed	-	4 tk. 2 tmz. 1 hmz.	5999
Ali	-	3 tk. 1 hmz.	4500
Selman	-	5 tk.	4350
Bostan	-	1 tk.	4200
Mehmed ve Kalender	ber vech-i iştirak	3 hk.	4200
---- Mehmed	-	-	0
---- Kalender	-	-	0
Hüseyin	-	1 hk.	4000
Veli b. Hasan	-	1 hk.	3800
Mirza ve Şeyullah	ber vech-i iştirak	1 tk. 1 hk. 1 tmz.	3600
---- Mirza	-	-	0
---- Şeyhullah	-	-	0
Hüsrev	-	1 hk. 1 tmz. 1 hmz.	3600
Şah	-	2 hk.	3300
Bekir	-	2 hk. 1 hmz.	3300
Arslan	-	2 hk. 1 hmz.	3300
Hasan	-	1 tk. 2 hk.	3200
Hacı Seydi	-	1 hk.	3100
Mehmed	-	1 hk.	4000
Ahi Evren b. Hüdaverdi	-	3 hk.	3000
Sunullah	-	3 hk.	3000
Cemâl	-	3 hk.	3000
Ahmed	-	2 hk.	3000
Ali	-	3 hk.	3000
Piri	-	1 tk. 1 tmz.	3000
Mondi (Hindi)	-	1 hk.	3000
Ahmed b. Abdullah	-	2 tk. 1 hk. 1 tcm. 1 hmz.	3000
Kılıç	-	2 hk.	3000
Ahmed v. Hızır	-	1 hk.	3000
Akıncı	-	2 hk.	3000
Ali v. Hoca	-	2 hk.	3000
Emir v. Nurullah	-	1 hk. 1 hmz.	3000
İlyas v. Ali	-	2 tk. 1 tmz.	2600
Sinan b. Ali	-	1 tk. 1 hk.	2000
Evlâme	-	1 hk.	400
Mehmed	-	2 hk.	2200
Emrullah	-	2 tk.	2200

Halil	-	1 tk. 1 hk. 1 tmz.	2100
Kara v. Davud	-	1 tk.	2000
İsa	-	2 tmz.	2000
Veli b. Hasan	-	1 k.div. maa nisf mlkn. 1 hmz.	2000
Süleyman	-	2 hk. 1 tmz.	2400
Ömer	-	1 hk. 1 hmz.	2000
Mansur	-	1 tk.	2000
Memi	-	1 tk. 2 hk.	2000
Kalender	-	1 hk.	2000
Kasım	-	1 hk.	2000
Erdoğan	-	1 hk. 3 hmz.	2000
İmirza	-	1 hk. 3 hmz.	2000
Mehmed	-	1 hk. 3 hmz.	2000
Bekir b. Veli	-	1 tk. 1 tmz.	2400
Mirza	-	1tk.	2000
Muharrem v. Abdi	-	1 hk.	2000
Pir Hüseyin	-	1 hk. 1 hmz.	2000
Hızır	-	1 hk. 1hmz.	2000
Ferhad	-	4 tk. 1 hk. 1 mz.div.	5000
Pir Seydi	-	1 hk. 1 tmz.	2100
Abdülaziz	-	2 tk.	5000
Sühanverdi b. Erdoğan ve Koca v. Ahmed	-	1 hk.	1800
---- Sühanverdi b. Erdoğan	-	-	900
---- Koca v. Ahmed	-	-	900
Bâli b. İsa	-	1 tk. 1 hk. 1 tmz.	3500
Esmâ ve Emirza	ber vech-i iştirak	3 tk. 1 tmz. 1 hcm.	500
---- Esmâ	-	-	0
---- Emirza	-	-	0
HASANDAĞI NAHİYESİ			
.....	-	1 tk.	12000
Hasan b. Ahmed	-	1 tk. 2 hk. 2 hmz.	7700
Abdi	an-çavuşan-ı mir- mirân-ı Karaman	1 tk. 1 hk. 1 tmz.	7300
Mustafa	-	2 tk. 1 hk.	6000
Mustafa	-	4 hk.	5300
Musa ve Pir Ali	ber-vech-i iştirak	1 tk. 2 hk.	4000
---- Musa	-	-	0
---- Pir Ali	-	-	0
Mehmed Gazâli	-	3 hk.	4000
Behram	-	1 hk.	3000
Mehmed	-	2 hk. 5 tmz.	3800
Mehmed	-	1 tk.	3600
Mustafa	-	1 tk.	3300
Hüseyin ve Mehmed	ber vech-i iştirak	1 tk. 2 hk.	3000
---- Hüseyin	-	-	0
---- Mehmed	-	-	0
Mehmed b. İbrahim	-	1 hk.	3000
Hasan	-	2 hk.	2100
Bevan	-	2 hk.	2100
Cidali	-	1 hk.	2000
Mehmed	-	3 tk. 2 tmz.	2400
Hızır b. Yusuf	-	1 hk.	2000
Selman	-	1 hk.	2000
Oğuzlu (Uğurlu)	-	1 hk.	2000
Nasuh	-	1 hk.	2000
Satılmış	-	2 hk.	1600
Saltık	-	1 hk.	1500
KOÇHISAR NAHİYESİ			
Kâtib Yakub	-	1 tk. 1 hk. 2 tmz. 1 hmz.	6100

Ömer	-	2 tk. 3 tmz.	7600
İbrahim	-	4 tk.	6900
Ahmed	-	2 tk. 2 hk. 2 tmz.	5300
Hasan	-	2 tk.	4500
Yusuf	-	2 hk. 1 hmz.	4000
Mahmud	-	3 hk. 1 hmz.	4000
İbrahim	-	1 tk. 1 tmz.	4000
Abdurrahim	-	3 hk. 1 hmz.	3800
Hasan	-	2 tk. 1 hk.	3600
Hoca Ahmed	-	2 tk. 2 tmz.	3500
Bosna Hasan	-	2 hk.	3800
Haydar b. Musa	-	2 hk. 2 tmz. 3 hmz.	3500
Hacı	-	3 hk.	3300
Arslan	-	1 hk. 2 tmz.	3730
Kurd	-	3 hk. 1 tmz.	3200
Yusuf	-	1 tk. 4 tmz.	3500
Erdihan	-	2 tk.	0
Mecnun	-	1 tmz.	2000
Ahmed ve Musa veledân-ı	ber-vech-i iştirak	1 hk.	3000
Ahmed	-	-	0
Musa	-	-	0
Nurullah	-	2 tk.	3000
Mansur	-	1 hk.	3000
Rakadar	-	2 hk. 3 hmz.	3000
Hüsâm	-	1 tk. 3 tmz.	3000
Piri	-	1 tk. 5 tmz.	3000
Piri	-	3 hk. 1 hmz.	3000
Kaya b. Hüseyin	-	1 tk. 2 tmz.	3999
Mustafa	-	1 k.salâri, 6 tmz.	2600
Nurullah	-	1 hk.	2500
Hüseyin	-	2 hk. 2 tmz. 1 hmz.	2400
Abdülgani	-	2 hk. 1 tmz.	2700
Emirza	-	1 hk.	2200
Muharrem	-	1 hk. 1 hcm. 7 hmz. 2 tmz.	3200
Karaca	-	4 hk.	2200
Serhad	-	1 hcm. 4 hmz.	2101
Bektaş	-	1 hk. 2 hmz. 1 tmz.	2300
Zeynel	-	2 hk. 1 hmz.	2100
Ali b. Aydoğmuş	-	1 tk. 1 hk.	2000
Emrullah	-	1 tk. 1 hk.	2000
Abdi	-	1 hk. 3 hmz. 1 tmz.	2700
Şahin	-	2 hk. 2 hmz.	2000
Haydar	-	1 hk.	2000
Budak	-	1 hk.	2000
Süleyman b. Hızır	-	1 hk.	2000
Ali v. Memi	-	2 hk. 1 hmz.	2000
Mehmed	-	1 tmz.	1900
.....	-	1 hk.	1800
Kayırhan b. Mehmed ve İbrahim b. Hamza ve Ahmed b. Meri ve Mehmed b. Hasan ve Hasan b. Hamid ve Hızır Musa	-	6 hmz.	1000
Kayırhan b. Mehmed	-	-	0
İbrahim b. Hamza	-	-	0
Ahmed b. Meri	-	-	0
Mehmed b. Hasan	-	-	0
Hasan b. Hamid	-	-	0
Hızır Musa	-	-	0
Hüseyin b. Mustafa ve Süleyman b. Mustafa ve Ahmed b. veli	-	6 hmz.	1000

Hüseyin b. Mustafa	-	-	0
Süleyman b. Mustafa	-	-	0
Ahmed b. veli	-	-	0
Sübhanverdi	-	3 hk.	2100
Ahmed	-	1 tk. 4 tmz.	2500
Ahmed b. Sefer	-	1 tk. 1 hk.	2999
Bartık	-	2 tk. 3 tmz. 1 hmz.	2000
Yusuf	-	1 k.div. 2 hk. 1 mz.div.	5400
Mehmed	-	3 tk. 7 tmz. 13 hk.	12000
Süleyman	-	1 hk. 2 tmz. 6 hmz.	3000
Mahmud	-	2 hk. 2 hmz.	3000
Satılmış	-	1 hk.	3000
Hacı	-	1 hk.	3000
Mehmed	-	1 hk.	3000
Hamza	-	3 tk. 2 tmz.	2900
Nasuh	-	1 tk. 1 hk. 2 tmz.	2800
Arslan	-	9 tmz.	2700
Mahlûlât	-	2 tk. 1 hk. 1 k.salâri, 1 tcm. 5 tmz.	5370
TOPLAM			981.648

tk. tam karye, hk. hisseli karye, k.div. karyenin divânisi, k.salâri. karyenin salârisi, k.div.maa mlkn. karyenin divâni ve malikânesi, tcm. tam cemaat, hcm. hisseli cemaat, tmz. tam mezraa, hmz. hisseli mezraa, mz.div. mezraanın divânisi, h.zemin. hisseli zemin

EK VI- AKSARAY SANCAĞI'NDA CEMAATLERİN İŞKÂNI İLE OLUŞAN KÖYLER (1584)

AKSARAY KAZÂSİ

AKSARAY NÂHIYESİ			
Sahife	No	Karyesi	Açıklamalar
16/b	1	K. Güldiğin	Ali Cullah cemaat-i mütemekkin olub karye olmuştur
17/a	2	K. Kozacı	Ali Cullah cemaat-i mütemekkin olub karye olmuştur
19/b	3	K. Ömer Kocac	Ömer Kocac cemaati mütemekkin olub karye olmuştur
20/a	4	K. Kozan	Yediklü cemaati mütemekkin olub karye olmuştur
21/a	5	K. Kuzgunini	Dörtlü cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
21/b	6	K. Köstendiğin	Bularğı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
25/a	7	K. Üçdepe	Yundiyañd cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
27/a	8	K. Akçaahur	İliceli cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
28/a	9	K. Eşekaya	Almazlu (Oğuzlu) cemaatinden bazı temekkün idüb karye olmuştur.
28/a	10	K. Tanrıvermiş Çiftliği	Almazlu (Oğuzlu) cemaatinden bazı temekkün idüb karye olmuştur.
28/b	11	K. Çardığın	Almazlu (Oğuzlu) cemaatinden bazı temekkün idüb karye olmuştur.
28/b	12	K. Komartaş	Almazlu (Oğuzlu) cemaatinden bazı temekkün idüb karye olmuştur.
29/a	13	K. Kaşmarini	Almazlu (Oğuzlu) cemaatinden bazı temekkün idüb karye olmuştur.
35/a	14	K. Nasuhlar-ağıl	Yüzdecilerden Hızırlu Fakihlü cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
35/b	15	K. Yağdı	Kurdlu cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
36/b	16	K. Tatlarini (Tatarini)	Depesi Yamalu cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
36/b	17	K. Neğit	Ayacılı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
36/b	18	K. Koşuculu Saraycık	Ayacılı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
37/a	19	K. Karalar	Ayacılı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
37/a	20	K. Sapmaz	Ayacılı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
37/b	21	K. Balabancık	Ayacılı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
37/b	22	K. Kızılca Kışla	Ayacılı cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
38/a	23	K. Katırcı	Atçekenlerden Varsak Hoşkadem cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
BEKİR NÂHIYESİ			
Sahife	No	Karyesi	Açıklamalar
111/a	1	K. Pınarbaşı nd. Emircek	Zeyne cemaati mütemekkin idüb karye olmuştur.
112/b	2	K. Muslar	Konla cemaatinden bazı mütemekkin idüb karye olmuştur.
113/b	3	K. Sivrihisar	Hacılı ve İsalu cemaatleri mütemekkin idüb karye olmuştur.
118/a	4	K. Kayacık	Kara Yaylalu cemaatinden bazı temekkün idüb karye olmuştur.
EYYÜB-Lİ NÂHIYESİ			
Sahife	No	Karyesi	Açıklamalar
42/b	1	K. Koğad	Gözer cemaati temekkün idüb karye olmuştur.
43/a	2	K. Saraycık	Yüzdeciler temekkün itmekle karye olmuştur.
43/a	3	K. Yergömi-ağın	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
43/a	4	K. Köni-ağın	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
43/b	5	K. Koray-ağın	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
43/b	6	K. Baba Ali nd. Hırkaderesi	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
43/b	7	K. Devedamı	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
44/b	8	K. Gököy	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
45/b	9	K. Kancık	Ankara Haymanası temekkün itmekle karye olmuştur.
45/b	10	K. Çatkilise	Yediklü cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
46/a	11	K. Ağılıyök	Bardakçıyan cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
46/b	12	K. Çataldepe	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
46/b	13	K. Göçöker	Sultaniye Perâkendesinden bazı mütemekkinlerdir.
47/a	14	K. Çömlekçi	Yüzdecilerden Hacılı cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
47/a	15	K. Balıklağı	Yörük Dündarlu cemaati temekkün itmekle karye olmuştur.
47/a	16	K. Saraybükü	Yörük Dündarlu cemaatinden bazı temekkün itmekle karye olmuştur.
47/b	17	K. Emir Ali öyüğü nd. Mura- doğlu	Yörük Dündarlu cemaatinden bazı temekkün itmekle karye olmuştur.
51/a	18	K. Kafirdinek	Cemaat-i Felek mütemekkin

56/a	19	K. Ökçesüz	Yüzdecilerden Ökçesüz cemaati mütemekkinlerdir.
57/b	20	K. Buğraoğlu	Hoca Aslanlı cemaati mütemekkinlerdir.
58/b	21	K. İrsalioğlu	Kılıçkemüren cemaati mütemekkinlerdir.
58/b	22	K. Çatın	Konur cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
59/a	23	K. Çavuşini	Konur cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
59/a	24	K. Uçkaya	Konur cemaatinden bazı mütemekkinlerdir
60/a	25	K. Sivrice	Piri cemaatleri mütemekkinlerdir
61/a	26	K. Ayasun	Deli Hüseyinli cemaati mütemekkinlerdir
63/a	27	K. Orta	Cemaat-i Nökerân-ı Evlâd-ı Şeyullah mütemekkinlerdir.
65/b	28	K. Boyalu	an-Cemaat-i Konurca
65/b	29	K.Yazır nd. Sekandı	an-Cemaat-i Konurca
66/a	30	K. Şemyad	an-Cemaat-i Konurca
66/b	31	K. Yenice	an-Cemaat-i Konurca
66/b	32	K. Bahtiyarlı	an-Cemaat-i Konurca
67/a	33	K. Çavdarlı	an-Cemaat-i Konurca
67/a	34	K. Kumağıl	an-Cemaat-i Konurca
67/b	35	K. Hayat (Çıyan)	an-Cemaat-i Konurca
67/b	36	K. Katırlı (Katulu)	an-Cemaat-i bazı Ballu
68/a	37	K. Helvacı	an-Cemaat-i bazı Ballu
69/a	38	K. Karlık	Aydoğmuşlu cemaati mütemekkinlerdir.
69/a	39	K. Arabini	Cemaat-i Kalkanlı mütemekkinlerdir.
69/b	40	K. Görgin	Yüzdeci ve Ahmed Fakih cemaati mütemekkinlerdir.
70/b	41	K. Bağluca	Hoşkademli cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
71/a	42	K. Akçaşehir	Hoşkademli cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
72/b	43	K. Tekecik	Adana Perâkendesı mütemekkinlerdir.
73/a	44	K. Hamid	Tahir Hacı cemaati mütemekkinlerdir.
73/a	45	K. Kızılkayı	Küçük Hacı cemaati mütemekkinlerdir.
75/a	46	K. Kozinköy	Kozinköy cemaati mütemekkinlerdir.
75/a	47	K. Bürklü (Börklü)	Yörük Dündarlı Cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
75/b	48	K. Başkışla	Yörük Dündarlı Cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
76/a	49	K. Kozağıl	Yörük Dündarlı Cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
76/a	50	K. Kurdini	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
76/a	51	K. Buğrağıl	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
76/b	52	K.Karapınar	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
76/b	53	K. Cokatan ve İkikapu	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
76/b	54	K. Kayacık	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
76/b	55	K. Ahurlu	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
77/a	56	K. Saraycık	Şeyullah Kabilesinden Hacı Kara Cemaati mütemekkinlerdir.
77/b	57	K. Çiftlik	Bektaşlı Kabilesinden Çiftlikli Cemaati mütemekkinlerdir.
79/a	58	K. Yelidemicili	Tatarân-ı Şeyullah'tan Ayacılı cemaati mütemekkinlerdir.
80/a	59	K. Eskice	Hoşkademli cemaati mütemekkinlerdir.
80/b	60	K. Kozludere	Hoşkademli cemaati mütemekkinlerdir.
80/b	61	K. Menâsır nd. Akçapınar	Hoşkademli cemaati mütemekkinlerdir.
81/a	62	K. İnönü	Borna Cemaati mütemekkinlerdir.
81/b	63	K. Şeyh	an-Cemaat-i Borna
82/a	64	K. Yuvalı	Hoşkademli cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
83/b	65	K. Erkudsuyu	Koyuncu Eymir cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
84/b	66	K. Çoğun	Kafir Yörüğü cemaati mütemekkinlerdir.
85/a	67	K. Güna (Güğe)	Hacı Kara cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
86/b	68	K. Kırklı	Kırklı Cemaati mütemekkinlerdir.
87/a	69	K. Gömleksüz	Senirbân (Serirten) cemaati mütemekkinlerdir
87/b	70	K. Musalar	Yüzdeciler mütemekkinlerdir.
88/a	71	K. Sarukuzderesi	Yüzdeciler mütemekkinlerdir.
88/b	72	K. Karagöbek	Yörük Dündarlı Cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
89/a	73	K. Yassıkışla	Yörük Dündarlı Cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
89/a	74	K. Dirde	Kafir İshaklı cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
89/b	75	K. Sadisarayı	Kafir İshaklı ve Köse Yusufu cemaatlerinden bazı mütemekkinlerdir.
90/a	76	K. Todurga	Yüzdeci Cemaatinden mütemekkinlerdir.
90/a	77	K. Göbeğil	Sevindikli Cemaati mütemekkinlerdir.

90/b	78	K. Nemak	Nernak Cemaati mütemekkinlerdir.
91/a	79	K. Ağcaahur	Yüzdeciler mütemekkinlerdir.
91/a	80	K. Kuruöyük	Yüzdecilerden Çavuşlu cemaati mütemekkinlerdir.
HASANDAĞI NÂHİYESİ			
Sahife	No	Karyesi	Açıklamalar
96/b	1	K. Kabakulak ve Kızılhalka	Atçeken taifesi mütemekkinlerdir.
96/b	2	K. Ağin	an-Cemaat-i Ballu
97/b	3	K. Karacaviran	Mondi cemaati mütemekkinlerdir.
98/a	4	K. Karakuyu	Mondi cemaati mütemekkinlerdir.
98/b	5	K. Demirkapu	Bazı Ballu cemaati mütemekkinlerdir.
99/a	6	K. Gölbaşı	Sipahizâdeler mütemekkinlerdir.
99/a	7	K. Siyak	Koyuncu Eymir cemaati mütemekkinlerdir.
99/b	8	K. Çardığın	İlderü cemaati mütemekkinlerdir.
101/a	9	K. Yazır Hasan	Hacılı cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
101/b	10	K. Sarular	Başlamışlu cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
103/a	11	K. Mugüz (Mogüz)	Başlamışlu cemaati mütemekkinlerdir.
103/b	12	K. Kızılcaköy	Başlamışlu cemaati mütemekkinlerdir.
104/a	13	K. Çukurkaraviran	Baba Aliü nd. Baba Osman cemaati mütemekkinlerdir.
104/b	14	K. Künbed	Baba Aliü nd. Baba Osman cemaati mütemekkinlerdir.
106/a	15	K. Günaylu	Başlamışlu cemaati mütemekkinlerdir
108/b	16	K. Şihne	Aydoğmuşlu cemaati mütemekkinlerdir.

KOÇHİSAR KAZÂSİ

Sahife	No	Karyesi	Açıklamalar
132/b	1	K. Mirzevan	Şirmin nam-ı diğer Beylercıklar cemaati mütemekkinlerdir.
132/b	2	K. Sürmelü	Bozkırlu Perakendesi mütemekkinlerdir
133/a	3	K. Değirmenlüce	Nökeran-ı evlad-ı Hoca Bey mütemekkinlerdir.
133/b	4	K. Gevher	Küçük Runkuş Kabilesinden, Alihanlu Cemaati mütemekkinlerdir.
134/b	5	K. Güllüce-i Küçük	Yüzdecilerden , Biçağıuzun cemaati mütemekkinlerdir
134/b	6	K. Çöki (Çöğü)	Yüzdecilerden , Bazı Yüzde mütemekkinlerdir
135/a	7	K. Belpınar nd. Hond Hacı	Yüzdecilerden , İlyas Fakih cemaati mütemekkinlerdir.
135/a	8	K. Incık (İneckik)	Yüzdecilerden , Kankışla cemaati mütemekkinlerdir
135/a	9	K. Akinsaray	Nökeran cemaati mütemekkinlerdir
135/b	10	K. İnbad (İnbisat)	Bozdoğan kabilesinden , Bucaklu cemaati mütemekkinlerdir
135/b	11	K. Karadığın tâbi-i İnbisat	Bozdoğan kabilesinden , Bucaklu cemaati mütemekkinlerdir
136/a	12	K. Buzağu	Bozdoğan kabilesinden , Bucaklu cemaati mütemekkinlerdir
136/a	13	K. Devekovan	Yüzdeci kabilesinden, Bucaklu cemaati mütemekkinlerdir
136/b	14	K. Kızılmesjid	Bozdoğan kabilesinden, Bekir cemaati mütemekkinlerdir
136/b	15	K. Badamlu (Madamlu) nd. Ak-mescid	Bozdoğan kabilesinden, Bekir cemaati mütemekkinlerdir
137/a	16	K. Kızılviran	Bozdoğan kabilesinden, Bekir cemaati mütemekkinlerdir
137/a	17	K. Bucak	Bozdoğan kabilesinden, Bekir cemaati mütemekkinlerdir
137/b	18	K. Masancık (Hasancık)	Bozdoğan kabilesinden, Bekir cemaati mütemekkinlerdir
137/b	19	K. Hırka	Bozdoğan kabilesinden, Arablar cemaati mütemekkinlerdir
138/a	20	K. Alayundlu	Bozdoğan kabilesinden, Arablar cemaati mütemekkinlerdir
138/b	21	K. Ozanköy (Oranköy)	Bozdoğan kabilesinden, Arablar cemaati mütemekkinlerdir
138/b	22	K. Yeğincek nd. Seramin	Bozdoğan kabilesinden, Arablar cemaati mütemekkinlerdir
139/a	23	K. Erikderesi (Erekderesi)	Bozdoğan kabilesinden, Arablar cemaati mütemekkinlerdir
139/a	24	K. Alayı	Bozdoğan kabilesinden, Arablar cemaati mütemekkinlerdir
140/a	25	K. Salmak	Bozdoğan kabilesinden, İğdir cemaati mütemekkinlerdir
140/a	26	K. Yilludere	Bozdoğan kabilesinden, İğdirli cemaati mütemekkinlerdir
140/b	27	K. Helvacı	Bozdoğan kabilesinden, İğdir cemaati mütemekkinlerdir
141/a	28	K. Nasreddin	Bozdoğan kabilesinden, İğdir cemaati mütemekkinlerdir
141/a	29	K. Halkalıkuyu	Yüzdeci kabilesinden, İğdir cemaati mütemekkinlerdir.
141/a	30	K. Uluviran	Hindilü kabilesinden, Sevikler (Serikler, Yedikler) cemaati mütemekkinlerdir
142/b	31	K. Şeyhler nd. Manastr	Köseler cemaati mütemekkinlerdir

142/b	32	K. Borlaçkan (Torlaçkan) nd. Altuntaş	Rüktemür cemaati mütemekkinlerdir
142/b	33	K. Eğrikyu tâbi-i Altuntaş	Rüktemür cemaati mütemekkinlerdir
143/a	34	K. Kardan	Hindilü kabilesinden, Talaş (Talsisi) cemaati mütemekkinlerdir
143/b	35	K. Adadepe	Hindilü kabilesinden, Sevikler (Serikler, Yedekler) cemaati mütemekkinlerdir
144/a	36	K. Kızılköy	Hindilü kabilesinden, Sevikler (Serikler, Yedekler) cemaati mütemekkinlerdir
144/a	37	K. Ağcaahur	Haymana taifesi mütemekkinlerdir
144/b	38	K. Uzunoba	Hindilü kabilesinden, Nökeran cemaati mütemekkinlerdir
145/a	39	K. Karakayaboğazi ve Korucukışlası	Bozkırlu kabilesinden, Hacı Hasanlu cemaati mütemekkinlerdir
145/a	40	K. Geçidöyüğü	Bozkırlu kabilesinden, Celayırlı cemaati mütemekkinlerdir
145/b	41	K. Sundaöyüğü maa Abdi Fakih Kışlası	Bozkırlukabilesinden, Karasultanlu cemaati mütemekkinlerdir
146/a	42	K. Koşluca	Bozkırlu kabilesinden, Gönder Işıklı cemaati mütemekkinlerdir
146/b	43	K. Örtülü	Bozkırlu kabilesinden, Karasultanlu cemaatinden bazı mütemekkinlerdir
147/a	44	K. Demürkiran ve Samangedüğü (Hamangedüğü)	Fakihlü ve Sakçı cemaati mütemekkinlerdir.
147/b	45	K. Kavaklı	Bozkırlu kabilesinden, Kürti cemaati mütemekkinlerdir
147/b	46	K. Demürçikişlası	Bozkırlu kab., Kürti cemaati mütemekkinlerdir
148/a	47	K. Yaranluca (Baranluca)	Bozkırlu kab., Kürti cemaati mütemekkinlerdir
148/b	48	K. Karasenir	Bozkırlu kab., Kürti cemaati mütemekkinlerdir
148/b	49	K. Karacaoğlu kuyusu	Bozkırlu kab., Kürti cemaati mütemekkinlerdir
149/a	50	K. Acıkuyu	Bozkırlu kabilesinden, Kamanlu cemaati mütemekkinlerdir
149/a	51	K. Karadere tâbi-i Acıkuyu	Yüzdeciler mütemekkinlerdir
149/b	51/a	Cemaat-i Kulfallu Karye-i Bostanboğazi	an-Kabile-i Bozkırlu
149/b	52	K. Ağcaahur	Bozkırlu kabilesinden, Alemüddin cemaati mütemekkinlerdir.
150/a	53	K. Memerlüce	Bozkırlu kabilesinden, Alemüddin cemaati mütemekkinlerdir.
150/b	54	K. İlanluca	Bozkırlu kabilesinden, Alemüddin cemaati mütemekkinlerdir.
150/b	55	K. Söğütcük	Kara İsalu cemaatinden bazı mütemekkinlerdir.
151/a	56	K. Zengibağı	Bozkırlu kabilesinden, Alayış cemaati mütemekkinlerdir
151/b	56/a	Cemaat-i . Hisarbeylü	an-Kabile-i Bozkırlu
151/b	56/b	C. Uğrusanlı	an-Kabile-i Bozkırlu
151/b	57	K. Yassıviran	Yüzdecilerden, Varsaklar cemaati mütemekkinlerdir
152/a	57/a	C. Kara Enbiyalu	an-Kabile-i Bozkırlu
152/a	58	K. Beştaşlı ve Büyük Yağan ve Kara Ahurlu ve Cundhacı	Ankara Haymanasından, Kürti cemaati mütemekkinlerdir
152/b	59	K. Toklubükü	Diğer Celayırlı cemaati mütemekkinlerdir
152/b	60	K. Yavşanozü	Karakocalu cemaati mütemekkinlerdir
153/a	61	K. Kalınağıl	Bey Alaaddin cemaati mütemekkinlerdir
153/b	62	K. Çiftlik	Runkuş kabilesinden, Kayırhanlu cemaati mütemekkinlerdir
153/b	63	K. Ahmedviranı	İzdivan cemaati mütemekkinlerdir
154/a	64	K. Pazarluvirçün (?)	İzdivan cemaati mütemekkinlerdir
154/a	65	K. Bozkır	an-Cemaat-i İzdivan
154/b	66	K. Boğazköy ve Boğazviranı ve Yaylaköy	an-Cemaat-i İzdivan
154/b	67	K. Ocakhasan	an-Cemaat-i İzdivan
155/a	68	K. Gürcü	an-Cemaat-i İzdivan
155/a	69	K. Tahir ve Mezr. Semer Kışlası ve İngazi	an-Cemaat-i İzdivan
155/b	70	K. Yukan Boğazköy	İzdivan cemaati mütemekkinlerdir
156/a	71	K. Çanaklı (Saklu, Çataklı)	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir
156/a	72	K. Çimencik	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir
156/b	73	K. Çeşmecik	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir
156/b	74	K. Emirli Kışlası	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir
157/a	75	K. Uzunoba	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir
157/b	76	K. İkizli	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir

157/b	77	K. Çiftağıl	Aklıkçı cemaati mütemekkinlerdir
158/a	78	K. Sarıyahşi Kışlası	Kayırhanlu cemaati mütemekkinlerdir
158/a	79	Der-karye-i Sarıyahşi Kışlası	an-Cemaat-i İzdivan
158/b	80	K. Kışıköy nd. Kışiviran	Kayırhanlu cemaati mütemekkinlerdir
158/b	81	K. Kısavıran	Yüzdecilerden, Çepni cemaati mütemekkinlerdir
158/b	82	K. İçme	Kayırhanlu ve Yüzdeciler mütemekkinlerdir
158/b	83	K. Öyük tâbi-i karye-i İçme	an-Cemaat-i Kayırhanlu
159/a	84	K. Karacaköy tâbi-i karye-i İçme	an-Cemaat-i Kayırhanlu
159/a	85	K. İbrahim Kethüda tâbi-i K. İçme	an-Cemaat-i Kayırhanlu
159/a	86	K. Güllüce t. Karye-i İçme	-
159/b	87	K. Barandörtlü kuyu	Ankara Haymanaları mütemekkinlerdir
160/a	88	K. Bağdadlı	Yüzdeciler mütemekkinlerdir
160/a	88/a	K. Bağdadlı Cemaat-i Gökler	an-Kabile-i Bozkırlu
160/b	89	K. Ayaşlı (İleşlü)	an-Kabile-i Bozkırlu
160/b	89/a	C. Kara İsalu	an-Kabile-i Bozkırlu
161/a	89/b	C. Gönder Hacılu	an-Kabile-i Bozkırlu
162/a	89/c	C. Bendelü	an-Kabile-i Hindilü
162/a	90	K. Akçaşehir	Hindilü cemaati mütemekkinlerdir
163/a	91	K. Burhaneddin	Sipahi ve Sipahizadeler mütemekkinlerdir

EK VII- AKSARAY SANCAĞI'NDAKİ KÖYLER (1584)

AKSARAY KAZÂSİ

No	Köy Adı	No	Köy Adı
1	K. Kelamşah	40	K. Çardığın
2	K. Kayırcık	41	K. Komartaş
3	K. Oramanas	42	K. Kaşmarini
4	K. Senir	43	K. Bülhazan
5	K. Küplü	44	K. Böğet
6	K. İnanvıranı	45	K. Ortaköy
7	K. Yavşançuru	46	K. Eşne nd. Şahin
8	K. Sofracık	47	K. Ece (?) tâbi-i K. Eşne
9	K. Güldiğin	48	K. Yevmül-Hayr
10	K. Buğurcuk	49	K. Şabanlu tâbi-i mezbur
11	K. Kozağıl	50	K. Karaköy
12	K. Karadepe	51	K. Kızılca Kanatlı
13	K. Bayındır	52	K. Bağluca
14	K. Müslüman Dinek	53	K. İnzartık
15	K. Tohm-ı İblis	54	K. Ankuzartık
16	K. İlanluca	55	K. Rumdiğin
17	K. Çömlekçi	56	K. Yarımca
18	K. Ömer Kocac	57	K. Akharım
19	K. Kozan	58	K. İdkebit (Öbekemin)
20	K. Bâli	59	K. Kurdini
21	K. Kuzgunini	60	K. Nasuhlarağıl
22	K. Oğuz	61	K. Buğra Çökeği
23	K. Genceli	62	K. Yağdı
24	K. Yapılcan	63	K. Karabaldır (?)
25	K. Taşluca Kuyusu tâbi-i K. Yapılcan	64	K. Selâme nd. Hacıarab
26	K. Köstendiğin	65	K. Tavşancı
27	K. İmaret-i Küçük	66	K. Tatarini
28	K. İmaret-i Büzürük	67	K. Neğit (?)
29	K. Ekecik (İnecek)	68	K. Koşuculu Saraycık-ı Şeyhler
30	K. Budacıklar	69	K. Karalar
31	K. Üçdepe	70	K. Sapmaz
32	K. Hırka	71	K. Balabancık
33	K. Kokca	72	K. Kızılca Kışla
34	K. Sultancık	73	K. Gazıcık
35	K. Akçaahur	74	K. Tâceddin
36	K. Dinek	75	K. Tuvak
37	K. Köşk	76	K. Katırcı
38	K. Eşekaya	77	K. Yağdı
39	K. Tanrıvermiş Çiftliği	78	K. Yenice

BEKİR NÂHİYESİ

No	Köy Adı	No	Köy Adı
1	K. Demirci	8	K. Kızılkaya
2	K. Pınarbaşı nd. Emircək	9	K. Musalı
3	K. Ağaçlı	10	K. Sivrihisar (M-GM)
4	K. Selime (M-GM)	11	K. İlisu
5	K. Ebzaid	12	K. Kürdler
6	K. Musılar	13	K. Mamasun
7	K. Yelten	14	K. Viranşehir
15	K. Günermez (?)	29	K. Siphalsalar
16	K. Çeltek	30	K. Bozsah
17	K. Senirin	31	K. Yakacık Alayundlu
18	K. Denge (Dengi)	32	K. Alayundlu
19	K. Yassıvıran (Hasandağı Nâhiyesi'nde)	33	K. Ömersalar (Eyyüb-ili Nâhiyesi'nde)

20	K. İhlara (M-GM)
21	K. Gücünkaya
22	K. Kayacık
23	K. Hacib (Hıdıb)
24	K. Genetala (M-GM)
25	K. Çavuşlu
26	K. Belisırma
27	K. Gerveli (M-GM)
28	K. Yaprakhisar (M-GM)

34	K. Mandama
35	K. Göstük
36	K. Sorsovu
37	K. Göктаş
38	K. Karaköy
39	K. Eskinuz
40	K. Karataş (Hasandağı Nâhiyesi'nde)
41	K. Absarı

EYYÜB-İLİ NÂHIYESİ

No	Köy Adı
1	K. Koymad
2	K. Yağmuröyüğü
3	K. Saraycık
4	K. Yergömüağın
5	K. Köniğin
6	K. Korayağın
7	K. Baba Ali nd. Hirkaderesi
8	K. Devedamı
9	K. Gölköy
10	K. Alaca
11	K. Altınçanak tâbi-i K. Alaca
12	K. Keklikboğazı
13	K. Kancık
14	K. Çatkilise
15	K. Ağılıyük
16	K. Çataldepe
17	K. Gölçöker
18	K. Ağcaaağlı-ı diğer
19	K. Çömlekçi
20	K. Balıklagu
21	K. Saraybükü
22	K. Emir Ali öyüğü nd. Muradaoğlu
23	K. Dünderşik
24	K. Depeköy
25	K. Çordek
26	K. Üçkoz
27	K. Hacıkara
28	K. Ağın
29	K. Oflağu
30	K. Susadı
31	K. Kâfir Dinek (M-GM)
32	K. Bayındır
33	K. Kemer
34	K. Kayaboğazı
35	K. Yağan
36	K. Yalman
37	K. Sıvasa (M-GM)
38	K. Kavşudboğazı
77	K. Kumağıl
78	K. Hayat tâbi-i K. Kumağıl
79	K. Katırlu
80	K. Helvacı
81	K. Karguncuk tâbi-i K. Helvacı
85	K. Uyumağacı tâbi-i K. Helvacı
83	K. Karlık
84	K. Arabini
85	K. Hamzaini tâbi-i K. Arabini
86	K. Görgin
87	K. Bozöyük

No	Köy Adı
39	K. Gelesün
40	K. Taşpınar
41	K. Sivrice
42	K. Sağırkaraca
43	K. Okçesüz
44	K. Hisarcık
45	K. Lefkeri
46	K. Zâye nd. Hamza Fakih
47	K. Kalecik
48	K. Buğraöyüğü
49	K. Ozancık
50	K. İrsalöyüğü
51	K. Çatin
52	K. Avcıkaya (Üçkaya)
53	K. Çavuşini
54	K. Eyümağacı
55	K. Marmasun (M-GM)
56	K. Sivrice
57	K. Çomak
58	K. Bekdik
59	K. Ayasun (Abasun)
60	K. Kesdin tâbi-i K. Ayasun
61	K. Finase
62	K. Orta
63	K. Ahmedköy
64	K. Konak
65	K. Monca
66	K. Çemseki
67	K. Ahma (Asma)
68	K. Mavice
69	K. Alâyi
70	K. Asma (Ahma)
71	K. Boyalu
72	K. Yazır nd. Sekandı (?)
73	K. Şemyad
74	K. Yenice
75	K. Bahtiyarlu
76	K. Çavdarlu
122	K. Köşk
123	K. Eskice
124	K. Kozludere
125	K. Manastır nd. Akçapınar
126	K. İnönü
127	K. Beğtimurvirani tâbi-i K. İnönü
128	K. Şahinler tâbi-i K. İnönü
129	K. Süleymansaray (Satansarı)
130	K. Şeyh tâbi-i K. Süleymansaray
131	K. Dadasun (M-GM)
132	K. Yuvalu

88	K. Karaöyük (Aksaray Nâhiyesi'nde)	133	K. Kekrel
89	K. Üveysfakihlü	134	K. Örgösün
90	K. Bağluca	135	K. Yakublar
91	K. Akçaşehir	136	K. Erkudsuyu
92	K. Tuz	137	K. Bektaşçık
93	K. Tececik	138	K. Koyun Halil
94	K. Saka	139	K. Çoğun
95	K. Hamid	140	K. Güna
96	K. Kızılkayı	141	K. Güna-i diğer tâbi-i K. mezbur
97	K. Salur	142	K. Yazır Halil nd. Feklenci
98	K. Göstesün (M-GM))	143	K. Saruatlu
99	K. Arabağıl	144	K. Akdinek
100	K. Kozinköy	145	K. İğdecik
101	K. Bürklü	146	K. Karacaşehir
102	K. Başkışla	147	K. Gömleksüz
103	K. Kozağıl	148	K. Pervane ve Taşkesdük
104	K. Kozin tâbi-i K. Kozağıl	149	K. Döğer
105	K. Hamid	150	K. Musalar (Koçhisar Kazâsi'nda)
106	K. Kurdini	151	K. Alayundlu
107	K. Buğraağıl tâbi-i K. Kurdini	152	K. Bırlak
108	K. Karapınar tâbi-i K. Kurdini	153	K. Sarukuzuderesi
109	K. Cokatan (?) ve İkikapu tâbi-i K. Kurdini	154	K. Bıçağuzun
110	K. Çamlıca tâbi-i K. Kurdini	155	K. Yağdı
111	K. Kayacık tâbi-i K. Kurdini	156	K. Karagöbek
112	K. Ahurlu	157	K. Yassıkışla
113	K. Saraycık	158	K. Dirden
114	K. Çiftlik	159	K. Sa'disarayı
115	K. Dadiçayırn	160	K. Kuruca kavak
116	K. Tatlanı nd. Menâvi (M-GM)	161	K. Todurga
117	K. Körük (Körkil)	162	K. Göbekagıl
118	K. Yellidemircilü	163	K. Nemek
119	K. Bozdepe	164	K. Ağcaahur (Koçhisar Kazâsi'nda)
120	K. Dortağıl tâbi-i K. Bozdepe	165	K. Kuyucak
121	K. Yalınzağıl tâbi-i K. Bozdepe	166	K. Kuruöyük

HASANDAĞI NAHİYESİ

No	Köy Adı	No	Köy Adı
1	K. Deveci	7	K. Sivrikilise
2	K. İncesu	8	K. Anduk (M-GM)
3	K. Virancık	9	K. Karacaviran
4	K. Kabakulak ve Kızılhalka (Eyyüb-ili Nâhiyesi'nde)	10	K. Karakuyu
5	K. Çat (Bekir Nâhiyesi'nde)	12	K. Gölbaşı
6	K. Ağın	13	K. Siyak (Bekir Nâhiyesi'nde)
14	K. Çardığın	26	K. Çukurkaraviran
15	K. Balçak Günti tâbi-i K. Çardığın	27	K. Künbed (Eyyüb-ili Nâhiyesi'nde)
16	K. Kayacık	28	K. Çiftlik
17	K. Mahmudlar	29	K. Yuva
18	K. Yalman	30	K. Danışmendlü
19	K. Yazır Hasan	31	K. Günaylu
20	K. Sarular	32	K. Akhisar (M-GM)
21	K. Kuyucak	33	K. Karaviran
22	K. Havukdepe (M-GM)	34	K. Obruk
23	K. Kentler	35	K. Şihne
24	K. Murgüz (Eyyüb-ili Nâhiyesi'nde)	36	K. Kepez
25	K. Kızılçaköy	37	K. Acıpınar

KOÇHİSAR KAZÂSİ

No	Köy Adı	No	Köy Adı
1	K. Hacı Enbiya	40	K. Borlaçkan nd. Altuntaş

- 2 K. Mirzevan
3 K. Sürmelü
4 K. Mermerlüce
5 K. Değirmenlüce
6 K. Gevher
7 K. Örtülüpınar
8 K. Güllüce-i Küçük
9 K. Günlüpınar
10 K. Çöki
11 K. Belpınar nd. Hond Hacı
12 K. İncik (İnecik)
13 K. Akinsaray
14 K. İnbisat (İnbad)
15 K. Karadığın tâbi-i K. İnbisat
16 K. Buzağı
17 K. Devekovan
18 K. Kızılmesic
19 K. Bademli nd. Akmesic tâbi-i K. Kızılmesic
20 K. Kızılviran
21 K. Bucak
22 K. Hasancık
23 K. Hırka
24 K. Alayundlu
25 K. Ozanköy
26 K. Yeğincek nd. Seramin
27 K. Erikderesi
28 K. Alâyi
29 K. Karakenise
30 K. Çardak (Eyyüb-ili Nâhiyesinde)
31 K. Öküzözü (Öksüzözü)
32 K. Salnak
33 K. Yılludere
34 K. Helvacı
35 K. Nasreddin
36 K. Halkalıkuyu
37 K. Uluvıran
38 K. Uluvıran
39 K. Şeyhler nd. Manastr
79 K. Bozkır
80 K. Boğazköy ve Boğazviranı ve Yaylaköy
81 K. Ocakhasan
82 K. Gürcü
83 K. Tayılı (Tahir)
84 K. Yukarı Boğazköy
85 K. Aşağı Boğazköy
86 K. Çanaklı (Çataklu)
87 K. Çimencik
88 K. Çeşmecik
89 K. Emirlü Kışlası
90 K. Uzunoba
91 K. Ekizli (İkizli)
92 K. Çiftağıl
93 K. Saryahşi Kışlası
94 K. Saryahşi Kışlası
95 K. Kiçiköy nd. Kiçivıran
96 K. Kısavıran
97 K. İçme
- 41 K. Eğrikuyu tâbi-i K. Altuntaş
42 K. Kardan
43 K. Emir Fakihlü
44 K. Adadepe
45 K. Kızılköy
46 K. Ağcaahur
47 K. Karakuyu ve Yaylakahurlu ve Ozan
48 K. Uzunoba
49 K. Hisarcık
50 K. Karakayaboğazı ve Korucukışlası
51 K. Geçidöyüğü
52 K. Sundaöyüğü maa Abdi Fakih Kışlası
53 K. Kozluca
54 K. Sarıağıl nd. Sankaya
55 K. Örtülü
56 K. Demürkırın ve Samangedüğü
57 K. Kavaklu
58 K. Demüroçkışlası
59 K. Yaranluca
60 K. Karasenir
61 K. Karacaoğlu kuyusu
62 K. Paşahatun
63 K. Acıkuyu
64 K. Karadere tâbi-i K. Acıkuyu
65 K. Bostanboğazı
66 K. Ağcaahur
67 K. Mermerlüce
68 K. İlanluca
69 K. Söğütçük
70 K. Zengibağı
71 K. Yassıviran
72 K. Beşagağıl ve Büyük Yağan ve Kara Ahurlu ve Cundhacı
73 K. Toklubükü
74 K. Yavşanözü
75 K. Kalınağıl
76 K. Çiftlik
77 K. Ahmedviranı
78 K. Pazarlıvirün (?)
98 K. Öyük tâbi-i K. İçme
99 K. Karacaköy tâbi-i K. İçme
100 K. İbrahim Kethüda tâbi-i K. İçme
101 K. Güllüce tâbi-i K. İçme
102 K. Fazılderesi nd. Keremüddin
103 K. Barandörtlü kuyu
104 K. Senirpınar
105 K. Bağdadlu
106 K. Bağdadlu
107 K. Ayaşlu (İleşli)
108 K. İlişisan (İnişisan)
109 K. Akçaşehir
110 K. Durmuşlu tâbi-i K. Akçaşehir
111 K. Döndü Kuyusu tâbi-i K. Akçaşehir
112 K. Söğütli tâbi-i K. Akçaşehir
113 K. Çavuşlu tâbi-i K. Akçaşehir
114 K. Kırklı tâbi-i K. Akçaşehir
115 K. Halifelü tâbi-i K. Akçaşehir
116 K. Burhaneddin

DİZİN

- a'mâ, 69, 96, 115
 Abbasi Devleti, 40
 Abbasiler, 40
 Abdal Dede, 247
 abd-ı âbık, 182
 Acemhüyük, 39
 acemi oğlanı, 82
 Acıgöl, 39
 Acıpınar, 103, 104
Acıpınar Mescidi, 258
 Adalar Denizi, 85
 Adana, 93, 110, 113, 124, 155, 181, 187
 Adana Perâkendeleri, 77, 107, 124
 Adana Perâkendesini, 122
Âdem Mescidi, 224
âdet-i aġnâm, 93, 162, 199
 âdet-i deştânî, 182
 Afyon, 55
 Ağcaluağıl, 195
ağıl, 147
 aġnâm, 163
 aġnâm resmi, 163, 164
 ahi, 41
 Ahi Evran veled-i Seydi Bey b. Bekir Bey, 214
 Ahi Mehmed, 245, 255
Ahi Mehmed veled-i Ahi Sinan, 255
 Ahi Sinan, 255
Ahi Sinan Zaviyesi, 245
 Ahi Süleyman, 244, 250, 254
 Ahi Süleyman Kervansarayı, 187
Ahi Süleyman Zaviyesi, 244
 Ahi Şerif Hüseyin, 41
 Ahi Şerif Hüseyin Zaviyesi, 244
 Ahmed Ağa, 54
 Ahmed Bey, 224
Ahmed Bey Mescidi, 224
 Ahmed Çelebi, 260
 Ahmed oğlu Mustafa, 34
 Ahmedek, 101
 Ak Saray, 52
 Akçay muharebesi, 41
 Akçay ovası, 41
 akçe, 93, 127, 129, 137, 141, 144, 145, 150, 151, 153, 154, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 213, 217, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266
 Akdeniz, 135
 Akharim, 126
 akıncı sınıfı, 81
 Akkoyunlular, 42
 Aklıkçı, 110
 Aksaray, 22, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 86, 89, 90, 92, 94, 96, 100, 101, 102, 105, 113, 115, 118, 119, 123, 125, 128, 129, 130, 136, 137, 138, 142, 146, 147, 149, 154, 157, 158, 159, 163, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 194, 197, 198, 201, 202, 203, 207, 210, 215, 219, 220, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266
 Aksaray Beyi, 53, 82
 Aksaray emirliği, 243
 Aksaray ihtisâbı, 177
 Aksaray kadılığı, 240
 Aksaray Kadısı, 213
 Aksaray kale dizdârı, 54
 Aksaray Kalesi, 53, 55
 Aksaray Kazâsı, 23, 26, 48, 49, 56, 69, 73, 74, 76, 81, 87, 88, 89, 91, 92, 100, 108, 109, 112, 135, 142, 143, 159, 160, 161, 162, 163, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 198, 263
 Aksaray Livası, 32
 Aksaray Miralayı, 209
 Aksaray Miralayı Mehmed, 206
 Aksaray Miralemi, 239
 Aksaray Nâhiyesi, 74, 75, 215

- Aksaray Ovası, 38
 Aksaray Pazarı, 186
 Aksaray Sancağı, 22, 23, 24, 26, 29, 30, 32, 39, 47, 48, 49, 59, 63, 73, 76, 77, 78, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 100, 122, 125, 127, 129, 130, 131, 133, 135, 137, 142, 143, 145, 147, 148, 150, 153, 156, 159, 161, 162, 163, 166, 167, 169, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 193, 194, 197, 198, 200, 201, 202, 206, 207, 208, 236, 264, 265, 266
 Aksaray Sancakbeyi, 177, 201, 211
 Aksaray Sancakbeyi hâs gelirleri, 202
 Aksaray Sancakbeyi hâsırları, 202
 Aksaray vilâyeti, 100
 Akşehir, 28, 29, 33, 34, 42, 46, 55, 62, 90, 178, 210
 Alaca, 76, 133
 Alaca Kervansarayı, 187
 Aladağ, 34
 Alâeddin Bey, 41
 Alâeddin Camii, 258
Alâeddin Mescidi, 224
 Alâiye, 86
 Alâiye Sancağı, 176
 Alanya, 47
 Alâyi, 94
 Ali Bey, 203, 251
Ali Bey b. Şeyullah, 251
 Ali Bey Hamamı, 57
Ali Bey veled-i Şeyullah, 87, 203, 208
 Ali Çavuş, 129
 Ali Fakih, 261
 Ali Gaznevî, 245
Ali Gaznevî Zaviyesi, 245
 Alparslan, 80
 Altınordu, 61
 Alu Pazarı, 186
 Amasya, 28, 45, 90, 113
 Anadolu, 40, 41, 42, 45, 53, 55, 57, 59, 62, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 90, 91, 93, 102, 122, 124, 127, 131, 135, 156, 158, 159, 177, 188, 192, 219, 229
 Anadolu Beylerbeyi, 44
 Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa, 41
 Anadolu Beylerbeyliği, 44, 47
 Anadolu Beylikleri, 94
 Anadolu Selçuklu, 219
 Anadolu Selçuklu Devleti, 40, 85, 124, 264
 Anadolu Selçukluları, 267
 Anduğu, 30, 33, 34, 92
 Anduk, 170
 Ankara, 29, 41, 43, 44, 86, 90, 113, 124, 138, 176
 Ankara Haymanaları, 77, 107
 Ankara Haymanası, 122, 123
 Ankara Kazâsı, 68, 90
 Ankara Sancağı, 39, 87, 88, 107, 109, 115, 119, 123, 137, 138
 Ankara Savaşı, 42, 90
 Ankara Yörükleri, 22, 29, 86, 87, 112
 Antep Livası Kanun-nâmesi, 168
 Arabağıl, 194
Arapça, 81
 Araplar, 111
 Archelais, 52
 arı kovanları, 161
 arpa, 150, 151, 153, 154, 155, 158, 173
 arûsâne, 183
 ases, 180
 Ases Mahallesi, 59
 Asesoğlu, 224
Asesoğlu Mescidi, 224
 âsiyâb, 163, 194
Âsiyâb-ı Hoca Ahmed, 172
askerî sınıf, 67
 asma, 159
 Asurlar, 40
 aşevi, 241
 Âşık Paşa, 219
Âşıkpaşa Zaviyesi, 261
 aşiret, 86, 87, 92
 aşiretler, 43, 85, 86, 88, 104
 at pazarı, 181
 at yükü, 181
 Atçeken, 26, 46, 96, 115, 146
 Atçeken Cemaatleri, 77, 107
 Atçeken kabilesi, 26
 Atçeken oymakları, 68
 Atçekenler, 77, 86
 Avar, 81
 avâriz, 72, 96, 125, 127, 246
 avâriz hâne, 24, 26, 63, 64, 96
 avâriz resmi, 126
 avcılık, 134
 Avrupa, 135
 Ayacı, 91

- Ayacık, 91
 ayak bâcı, 182
 ayak bastı, 181
 Aydın, 124
 azeb, 94
 Azerbaycan, 85, 86
 Baba Hamid, 243, 247
 Baba Yusuf, 223
 Baba Yusuf Hakîki, 243
 Bâb-ı Konya nd. Mehmed Çelebi, 55
Bâb-ı Sagîr, 59
 Bâbiller, 219
Bâbli Zaviyesi, 245
 bâc, 181
 bâc ve pazar, 189
 bâc vergileri, 188
 bâc-ı gallât, 182
 bâc-ı keyl, 181
bâc-ı pazar, 102, 179, 181, 182
 bâc-ı tamga, 181
bâd-ı hevâ, 93, 163, 180, 181, 182, 183, 184, 199, 201
 bâd-ı hevâ resmi, 182
 bağ, 180, 193, 219
 bağ öşrü, 159
 bağ resmi, 159
 bağcılık, 159, 184
bâğ-ı cedid, 159
bâğ-ı kadim, 159
 bahçe, 159, 160, 193, 219
 Bahçe ve bostan, 160
Bahşayış Mescidi, 259
 Baht-ı Şâd Hatun, 229, 255
 bakırcılık, 187
 bakla, 151, 173
 bal öşrü, 161
 balık, 176
 Balkanlar, 41, 81, 86
 Baranbay, 236
 baş vergisi, 170
 baş-hâne, 179
 Batı Anadolu, 124
 Bayburt, 28
Baydı Hatun Türbesi, 250
Bayezid Çelebi, 26
 Bayezid defteri, 25
 Bayezid veled-i Ali Bey b. Şeyullah, 208
 Bayramlı Hoca, 227
 bazâristan, 180
 bazâristancı, 180
 bazdâr, 134, 135
 bedel akçesi, 210
 bedel-i öşr, 180
 bedesten, 185, 186
 Bedreddin Beramuni, 236
 Bedreddin Mahmud, 238
 Bedreddin Yusuf, 236
Bedriyye Medresesi, 236
Bedrü't-Tavil Mescidi, 225
 Bekar Sultan Türbesi, 249
 Bekir, 48, 49, 74, 75, 264
 Bekir Bey oğlu Halil, 203
 Bekir Nâhiyesi, 75, 172
 Belısırma, 170
 Belviran, 26, 34
 bennâk, 26, 63, 65, 68, 83, 84, 103, 104, 105, 120, 126, 130, 136, 143, 144, 145, 166, 167, 199
 bennâk resmi, 163, 167
 bennâk vergisi, 167
Beramuniye Medresesi, 236, 247
ber-vech-i emânet, 175
ber-vech-i hums, 153
 ber-vech-i iştirak, 207
 ber-vech-i münâsafa, 125, 153
ber-vech-i tapu, 143
ber-vech-i zeâmet, 203, 207, 208
 bey, 213, 214
 beylerbeyi, 35, 45, 207
Beylerbeyi, 34, 44
 Beyşehir, 26, 28, 29, 33, 34, 42, 46, 61, 210
 beytülmâl, 181, 182, 195
 bez, 181
 bezir, 172
 bezirhâne, 172, 173, 174, 189
 bezirhâne resmi, 174
 beziryağı, 173
 bezzâz, 184
 Bezzâzis (?) Çarşısı, 186, 187
 Biga, 94, 124
Bilecik, 59
 Bimarhâne, 66
 Binboğa Dağı, 111
 Bizans, 40, 81, 86, 147
 Bizanslılar, 40, 80, 219
 Bolu, 55, 124, 125, 169
 Bor, 34, 62, 113
Bora Pazarı, 59, 186
 Borucu mezraası, 246

- Bosna, 45
 Bosna Sancağı Kanun-nâmesi, 24
 bostan, 159, 160
 bostan ve meyve, 160
 Boyacı Ali, 72
Boyacı Ali Mahallesi Mescidi, 225
 boyacılık, 178, 187
 boyahâne, 187, 265
 boyahâne mukataası, 178
 boyahâneler, 177, 178, 184, 187
 bozahâne, 178
 Bozdoğan, 108, 111, 131, 132, 213
 Bozdoğanlı Kabilesi, 111
 Bozdoğanlılar, 111
 Bozkır, 108, 131
 Bozkırlı, 213
 bozok, 111
 Bozok, 46, 47
 Bozulus Türkmenleri, 86
 Böğet, 77
 Bölücek Köprüsü, 226
Bölücek Mescidi, 225
 Bölücek nd. Göktaş, 67
 börekçi, 185
 Börekçi Çarşısı, 186
 börekçilik, 187
 Budak Bey veled-i Şeyh Cemâl, 208
 Budin, 45
 Budistler, 219
 buğday, 54, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 173
 Bulargı, 213, 229
 Bulargı Bey, 194, 240
 Bulgar, 80, 81
 Bulgar Türkleri, 81
 Bulgaristan, 32
 bulgur değirmeni, 173
bulgurhâne, 174
 Bulgurhâne, 186
 burçak, 151
 Bursa, 82, 124, 155, 176, 178
 Bursa müdü, 126, 155
 bürüme, 31, 203, 212
 Büyük Çarşı, 186
 Büyük Selçuklu Devleti, 134
 caba, 26, 68, 84, 93, 103, 118, 120, 130, 136, 137, 144, 145, 166, 167, 168, 169, 199
 caba resmi, 167, 169
 caba vergisi, 169
 caba-bennâk, 167
 caba-nim, 84
 Cafer veled-i Ahmed, 242
 cami, 40, 219, 220, 223, 224, 241
Cami-i Kebîr, 59
 Canik, 28
 Canik Sancağı, 160
 cebelü, 31, 196, 203, 212, 213
 Celâlî eşkıyası, 32, 78, 121
 Celâlî isyanları, 78, 156
 celâlîler, 54
 celeplik, 63
 Cem Sultan, 23, 125
 cemaat, 22, 28, 29, 96
Cemaat-i Bakıyye-i Mondî, 89
Cemaat-i Ballu, 89
Cemaat-i Bazı Ballu, 89
Cemaat-i Kürtî, 94
Cemaat-i Mondî, 89
 Cemaat-i Şarkiyân, 122
 Cemâl Bey, 203
 Cemâl Halife, 225
 Cemâleddin Aksarayî, 238, 247
 Cemâli ailesi, 241
 Cemâlin Mahallesi, 225
Cemâlin Mahallesi Mescidi, 225
Cendere Mescidi, 225
 cerîme, 175, 177
 ceviz, 159, 160
 Cezâyir-i Bahr-i Sefid, 45
 Cıncıklı Mescid, 226
 cizye, 170, 197
 cizye resmi, 170
 cizye vergisi, 170
 cullâh, 72
Cullâh, 59
 Cuma camisi, 102
 cuma namazı, 220, 224, 249
 cürm, 181, 182
 cürm ve cinayet, 182
 cüz vakfi, 250
 cüzzamlılar, 234
 çadır, 203, 212
 Çağatay, 61
 çakırcı, 134
 Çankırı, 169
 Çardığın, 225
Çardığın Mescidi, 225
 çarşı, 184, 185, 186, 187, 219
 Çataklı, 118

- çavdar, 151
 çavuş, 212
 çavuşlar, 207
 Çavuşlu, 233
 çayır, 161, 165, 180
 çekirdek timar, 207
 çelesi, 213, 214
 Çelebi Bey, 239, 255
Çelebi Bey Mektebhânesi, 239
 Çelebi Bey veled-i Paşa Bey, 215
 Çelebi Mehmed, 45
 çeltikçi, 176
 çeri, 212
 çeribaşılar, 207
 Çeşme Mahallesi, 58, 225
Çeşme Mahallesi Mescidi, 225
 çeyiz, 187
 çift, 26, 37, 63, 65, 84, 103, 120, 126,
 128, 130, 136, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 165
 çift resmi, 166, 183
 çiftçi, 162
Çifte Kale, 101
 çift-hâne, 166
 çiftlik, 37, 127, 141, 142, 143, 145, 147,
 155, 166
 Çimen, 34
 Çin, 187
 Çobanoğlu Demirtaş, 41
 Çorum, 90
Çömlekçiler, 59, 186
 çömlekçilik, 187
 çuzlâk yükü, 181
 damga vergisi, 181
 damga-ı kirpâs, 187
 Danışmendli, 242
 Danışmendli Nizâmeddin Yağıbasan, 242
 Danışmendli Türkmenleri, 93
 Danışmendliler, 40, 236, 237, 243
 Danışmendoğulları, 236
 Dârende, 28
 darı, 151, 173
 darphâne, 242
 dârülhuffâz, 250
 Dârülhuffâz-ı Eslâ Paşa Hatun, 238
 dârüşşifa, 241, 261
 Dârüşşifa, 66
Davud Fakih, 232
Davud Fakih Mescidi, 226
 Dâvûd-ı Kayserî, 235
 debbağ, 72, 184, 185
 Debbağlar, 72, 186, 233
 Debbağlar Camii, 57, 226
Debbağlar Mahallesi Mescidi, 226
 defterdâr, 34, 207
 Defterdâr Mahmûd, 29
 Defterdâr Mustafa Çelebi, 31
 Defterhâne, 30
 değirmen, 147, 157, 171, 172, 219
 demircilik, 187
 Demirtaş, 90, 93
 Denizli, 157, 158
 Denizli Kazâsı, 146
 derbendcilik, 63
 Dere Mahallesi, 244
 dergâh-ı âli kâtipleri, 29, 31
 Derviş Hacı Mahmud, 248, 251
 Derviş İbrahim, 246
 Derviş Kasım, 248
 Derviş Kemal, 248
 Derviş Noktalı, 259
 dervişân-ı zaviye, 96, 115
 deştânî, 211
 deve yükü, 181
 Deveciler, 66, 72
 Deveciler Mahallesi, 224
 Devegözü Muhammedî, 234
 Develi, 33, 42, 43, 61
 devlet erkânı, 42
Devlet Paşa Hatun nd. Merkeblü Baba
Zaviyesi, 245
 devşirme, 207, 215
 Devşirme kanunu, 82
 devşirme oğlanı, 82
 ding, 171
 dirlik, 127, 150, 175, 191, 203, 208
 divân kâtipleri, 207
 Divâne Cebilü, 92
 Divân-ı Humâyûn, 35
 divânî, 191, 193, 210, 211, 265
 divânî hisse, 162, 192
 Divriği, 28
 Diyarbekir, 82, 86
 Diyâr-ı Rum, 86
 dizdâr, 53, 54, 207
 doğancı, 134
 doğancılar, 134
 Doğanhisar, 61
 Doğu Anadolu, 122, 149, 191
 Doğu Karadeniz, 149

- dokuma, 187
 dokumacılık, 177
 donanma, 160
 dönüm, 141, 142, 144, 145, 146, 155,
 157, 158, 166, 180
 dönüm akçesi, 183
 dönüm hakkı, 183
 dönüm resmi, 142, 183
 duhân öşrü, 161
 duhân resmi, 182
 Duhân resmi, 183
duhâniye, 183
 Dulkadir Eyâleti, 46
 Dulkadirli, 42
 Dulkadirli Türkmenleri, 42
 Dulkadirli Ulusu, 86
 dükkân, 184, 185, 219
 Ebûbekirli, 236
Ebubekriyye Medresesi, 236
Ebü'l-Fadl, 26
 Edirne, 94, 124
Efdaliyye Hankâhu, 242
 Ege, 85
 Eğri Minare (Kızıl Minare) Camii, 57
 ehli fesâd, 211
ehl-i hiref, 72
 Ekecik Dağı, 38, 39
 ekinlik, 29, 78, 146
 ekinlü, 103, 145, 167
 ekinlü-bennâk, 84, 142, 144, 145, 146,
 167
 Eksenuz, 75, 182
Elâgöz nd. İldeniz Mescidi, 226
 Elazığ, 149
 Elbistan, 86
 El-Hâc Seyyid Hasan Efendi Camii, 57
ellici, 94
 Elliciler, 94
 Elvan Çelebi, 219
 emânet, 175
 emânet usulü, 175
 Emeviler, 40
 emin, 31, 175
 emin Bayezid, 25
Emir Arif, 255
 Emir Eratna, 41
 Emir Fakih, 67, 233
 Emir Fakih Mahallesi Mescidi, 226
 Emir Hoca, 236
 Emir Mahmud, 194
 Emir Yusuf, 226
 Emir Yusuf (Cıncıklı) Mescidi, 228
Emir Yusuf Mescidi, 226
 Emîrû'l-ümerâ Ali Bey Çelebi, 53
 Emirza Bey, 227
 Emirza Bey Mahallesi, 228
Emirza Bey Mescidi, 227
Emrullah oğlu Habib, 210
 Enbiya Dede, 259
Enbiya Dede Zaviyesi, 259
 Eratnalılar, 40, 41
 erbâb-ı beravât, 96, 115
 Ereğli, 33, 34, 43, 49, 55, 61, 92, 113
 Ereğli (Herakliye) Kapısı, 55
 Ereğli Kapı, 55
Ereğli Kapısı, 59
 Ereğli Kazâsı, 39, 49
 Erik Pazarı, 225
 Ermenek, 34, 42, 62, 111, 178
 Ermeni, 61, 62
 Ervah Kabristanı, 248
 Ervah Kabristanlığı, 243
 Erzurum, 82
 Esbkeşân, 46
 Eskiahur, 59
 Eskiciler Pazarı, 186
 Eski-il, 92, 113
Eslâ (Eslim) Paşa Hatun Dârülhuffâzi,
 238
 Eslim Paşa Hatun, 250
Eslim Paşa Hatun Türbesi, 250
 eşkinci, 36, 94, 162, 212
 eşkincili, 129, 195, 196, 209, 211, 213,
 214
 eşkincili mülk, 192, 195, 213
 eşkincili timar, 208
 eşrâf, 42
 et, 176, 179
 Evhadüddin, 243
 evkâf, 33
 Evlâd-ı Şeyh Resül Paşa, 106
 evlatlık vakıflar, 194
 Evliyâ Fakihzâde, 256
 eyâlet, 21, 28, 34, 44, 45, 46, 47, 73
 Eyyüb, 74
 Eyyüb Nâhiyesi, 73
 Eyyüb-ili, 48, 49, 74, 75, 264
 Eyyüb-ili Kazâsı, 264
 Eyyüb-ili Nâhiyesi, 74, 75, 174
 Fahr-i Tabib, 244

- Fahr-i Tabib Mescidi*, 227
Fahriyye Mevlevihânesi, 244
 fakih, 213
Farsça, 81
 fasulye, 151
 Fatih, 33, 42, 44, 45, 52, 100, 192, 220,
 221, 223, 225, 226, 227, 228, 233,
 236, 238, 242, 243, 244, 245, 246,
 247, 248, 250, 251, 253, 256, 259,
 261, 262
 Fatma Bacı, 195
 Fazlullah, 239
Ferâmürziye Zaviyesi, 245
 Ferhûniye Dârülhuffâzi, 125
 Feriştah Hatun, 232
 Feriştah Hatun Mescidi, 232
 ferman, 35, 179
 ferrâş, 223
Ferruşâd Bey, 28
Fıkâi Mescidi, 227
Fıkâi nd. Ahi Sinan Zaviyesi, 245
 Finase mezraası, 249
 Frigler, 40, 102
 Fukâi Zaviyesi, 255
 galle, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 181
 galle öşrü, 153
 ganem, 126, 163, 199
 ganem resmi, 162, 164, 183
 ganem vergisi, 164
 ganem-i kassâbân, 181
 Garsaura, 52
 gayrimüslim, 35, 61, 62, 78, 79, 80, 82,
 83, 102, 108, 166, 170, 264, 265
 Gazan Han, 236
 Gazıcık, 25, 125, 126
 gebr, 62
 gebrân, 79, 80, 81, 82
 geçim, 203, 212
 Gedik Ahmed Paşa, 43
 gendüm, 151
 Genetala, 82, 170
 Geger, 28
Gergi, 59
 Gerveli, 77
 Gevale kalesi, 42, 100
 Geyikli Baba, 219
göçebe, 81, 85, 86, 93, 123
 göçebelik, 85
 Gölbaşı, 128
 götürücü, 135
 gulâm, 31, 212, 213
 gurbet taifesi, 124, 158
 Gurbetân Cemaati, 67
 Güdük Minare, 230
 güherçile, 129
 güherçile hizmeti, 36
 güherçile kârhânesi, 130
 Güherçile müfettişi Akdağlı Şaban oğlu
 Vildan, 36
 Gülnar, 111
 gümüş sikke, 41
 Güneştepe, 101
 Güneydoğu Anadolu, 149
 Güzel Baba, 223
 Güzel Baba Sokak, 242
Habib veled-i Emrullah, 210
Hacı Ahmed veled-i Hasan, 255
Hacı Ali, 252
Hacı Bayram Sultan Mescidi, 227
 Hacı Bayram Veli, 227
 Hacı Bektaş, 261
 Hacı Bektaş Zaviyesi, 260, 261
Hacı Celal Mahallesi Mescidi, 227
 Hacı Enbiya Dede, 106
Hacı Fikreddin, 59
 Hacı Gaybî, 246
Hacı Gaybî Zaviyesi, 246, 255
Hacı Hamuş Zaviyesi, 246
 Hacı Hamza, 248
Hacı Hamza Bey Mescidi, 227
 Hacı Hasan Mahallesi, 58
Hacı İlyas Hoca nd. Kabakulak Mescidi,
 228
 Hacı İvaz, 228
Hacı Kara, 87
 Hacı Mehmed, 226
Hacı Musa Zaviyesi, 246
 Hacı Pir, 227
Hacı Rükneddin Mescidi, 228
 Hacı Şeyh Ağazâde Şükrü Efendi, 244
 Hacı Şükrullah, 186
Hacı Yakub Çelebi, 252
 Hacı Yusuf, 226, 228
Hacı Yusuf Mescidi, 228
 Hacib, 249
 Hacib mezraası, 247
 Haçlı seferleri, 86
 haddâd, 184, 185
 Haddadân Çarşısı, 186
 haffâf, 185

- hâfız, 223
 halat, 160
 Halep, 86
 Halep Livası Kanunâmesi, 168
 Halep Türkmenleri, 86
 halı, 187
 Halife Memûn, 40
Halil Ağa İmareti, 242
 Halil b. Bekir Bey, 203
 hallâc, 184
 hallaçlık, 187
 hamam, 57, 178, 219
 Hamam, 103
 Hamid, 75, 124
 Hamid Bey oğlu Ahmed, 195
 Hamid-ili, 176
 Hamidiye Mahallesi, 54
 Hamza Bey, 228
 Hamza Bey b. Sinan Bey, 195
 Hamza Bey Camii, 227
Hamza Bey Mektebhânesi, 240
 Hamza Bey oğlu Murad Çelebi, 33
 Hamza Çelebi veled-i Sinan Bey, 214
 Hamza Çelebi veled-i Sinan Bey b. Oruç Bey, 209, 215
 Hamza Fakih, 246
Hamza Fakih Zaviyesi, 246
 han, 186, 219
 hâne, 24, 26, 28, 30, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 72, 96, 115, 120, 157
Hanî Hüsameddin Çelebi, 251
Hanî Yusuf Ağa ve Emre Bey Türbesi, 251
 hankâh, 241, 242, 243, 249
 Hankâh, 241
 hapishane, 237
 hariç raiyyet, 78, 84, 90, 105, 107, 115, 121, 122, 123, 136, 146, 183, 265
 harman, 152
 Harmankaya Tekfuru Köse Mihal, 81
 Harput, 82, 155
 hâs, 26, 28, 34, 35, 86, 88, 89, 148, 175, 191, 193, 198, 216, 218, 266
 Hâs, 216, 217
 Hâs, 126
Has Yusuf Mescidi, 228, 231
 Hasan Dağı, 36, 38, 39, 43, 265
 Hasan Fakih, 231
Hasan Paşa, 210
 Hasan Sofu, 246
Hasan Sofu b. Hacı Gaybî, 255
 Hasandağı, 48, 49, 74, 75, 159, 264
 Hasandağı Nâhiyesi, 74, 75
 Hasanoglu, 224
 Hashas, 224
 hassa çiftlik, 142, 143
hasa-i şehzâde, 87
 hâss-ı humâyûn, 181, 187
Hâss-ı Mahmud Paşa, 29
 Hatıllıkuyu, 148
Hatib Mahallesi Mescidi, 228
 Hatipoğlu, 23, 33
 Hattat Ali, 23
 Hatun köyü, 176
 Haydar Çelebi, 23, 24
 Haydar defteri, 25
 haymana, 90, 92, 103, 105, 111, 112, 122, 123, 144
 haymana cemaatleri, 68
 Haymana Kazâsı, 123
 Hazar, 80
 hazîne-i âmire, 32
 Hazîne-i âmire defterdârı, 200
 Hazret-i Şeyh Hamid, 227
Hemşire Hatun Mescidi, 228
 Hıdıb, 249
 Hıdırlık, 56
 hıml, 182
 Hızır-İlyas, 55
 Hızırlık, 55
 Hindilü, 48, 106, 111, 131, 213
 Hindilü Kabilesi, 111, 112
 Hindilü Nâhiyesi, 108
 Hindistan, 187
hisar, 147
 Hisarcık, 76, 103
 hisseli timar, 214, 215
 Hitit, 102
 Hititler, 40, 86
 Hoca Bey oğlu Bayezid, 203
Hoca Hüseyin Mescidi, 228
Hoca Sinan nd. İlan Yusuf, 252
 Horasan, 86
 Hoşhan Sinan, 247
Hoşkadem Bektaşlu, 91
 höyük, 51, 147
 Hristiyan, 79, 82, 151
 Hristiyan Türk, 81
 hububat, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159, 161, 173, 184, 189

- Hundi Hatun, 229, 255
Hundi Hatun nd. Çardak Mescidi, 229
 hüccet, 150
 Hüdâvendigar, 94, 124
 Hüseyin b. Hacı Gaybî, 248
 Hüseyin Bey, 240
 Hüseyin Çavuş, 35
Hüsrev Paşa, 214
 Hüsrev veled-i Bulargu, 215
 Hz. Hasan, 132
 Hz. Hüseyin, 133
 Hz. Muhammed, 132
 I. Alâeddin, 258
 I. Alâeddin Keykubad, 236
 I. Bayezid, 41, 42, 44
I. Selim, 31, 125
 I. Selim kanunları, 36
 I. Süleyman, 24
 İhlara, 250
 İhlara deresi, 250
 İhlara Vadisi, 79
 II. Bayezid, 23, 30, 45, 46, 52, 66, 103, 125, 192, 215, 220, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 261, 263
 II. İzzeddin Kılıçarslan, 264
 II. Kılıçarslan, 40, 52, 53, 61, 222
 II. Mehmed, 176
 II. Mesud, 246
 II. Selim, 29
 III. Murad, 29, 32, 46, 248, 251, 252, 253, 255, 256, 257
 İlgin, 33, 34, 90
 İlgin Kadısı, 35, 59
 Irak, 187
 izgin, 173
 İbn Batuta, 244
İbn Kara Mehmed Mescidi, 229
 İbn-i Kemal Paşa, 25
 İbrahim Bey, 227, 239
 İbrahim Bey Camii, 261
*İbrahim Bey İmaret*i, 261
 İbrahim Cemâli Efendi, 232
 İbrahim Fakih, 225
 İbrahim Hoca, 59
İbrahim Mescidi, 229
 İbrahim Paşa hâsları, 199
 İç Anadolu, 149, 153
 İç Kale, 101
 İçel, 46, 47, 111
 İçel Sancağı, 146
 İç-il, 28, 181, 187
 İğdir, 111
 İğdir oymakları, 111
ihtisâb, 102, 177, 188
 İhtisâb mukataası, 177
 ihtisâb rüsûmu, 177
 iki baştan tasarruf, 159
 İlhanlı, 90, 93
 iltizam, 175, 176, 177, 204
 İltizam, 205
 iltizam bedeli, 208, 209
 İlyas Bey, 202
 ilyazıcı, 24, 26, 125
 İlyazıcı, 250
İmâdiyye Hankâhı, 242
 İmâdüddin Zinnûn, 242
 imam, 28, 70, 105, 223, 224
 İmam Emir, 225
 İmam Gazâli, 214, 215, 227, 239, 240, 255
 İmam Hacı Fakih, 229
 İmam Mevlânâ Abdullah, 234
 imaret, 219, 240, 241, 242, 257, 261
 İmaret, 77, 241
 İmaret köyü, 73
 imaret siteleri, 221, 239
 İnuzartık, 76
 İplik Pazarı, 186, 187
 İplik Pazarı Mahallesi, 58
 İran, 45, 85, 122
 İshak Bey, 42
 İshak Paşa, 43
 İshaklu, 61, 90
 iskân politikası, 89
 İskenderun, 86
 İslâm, 81, 82, 151
 İslâmiyet, 79
 ispenç resmi, 166
 İstanbul, 35, 43, 68, 82, 124, 135, 138, 179, 257
 İstanbul kilesi, 154
 İstanbul müdü, 155
 istimâlet, 191
 İzdivan, 110
 İznik, 40, 235
 kabbân, 181
 kabile, 87, 89, 90, 91, 92, 108, 210

- Kabile-i Tatarân-ı Şeyullah, 91
 Kabile-i Yüzdeciyân, 93
 kaçgün, 181, 182
 kadı, 28, 56, 63, 69, 104
 Kadı Muslihiddin, 33
Kadı Mürsel Medrese ve Hankâhı, 261
 kadı nâibi, 69
 Kadirli, 86
 Kadri b. Muhammed, 29
Kâfir İshaklu, 87
 Kâhta, 28
 Kaldırım, 176
 kale, 28, 101
 kale görevlileri, 101
 Kale Mahallesi, 258
 Kalealtı Mahallesi, 54
 Kalem Pazarı, 186, 226, 233
Kalem Pazarı Mescidi, 229
 Kalemberziyye, 229
 Kalenderhâne, 247
Kalenderhâne Zaviyesi, 247
Kalınlar, 59
 kanâre, 181
 Kanun-ı asesân, 180
 Kanunî, 24, 27, 28, 31, 46, 47, 176, 210,
 246, 251, 253, 256, 260
 kanun-nâme, 22, 24, 25, 26, 36, 63, 85,
 126, 127, 131, 141, 142, 154, 155,
 164, 167, 168, 174
 Kanun-nâme, 160, 161, 166, 183
 Kapadokya, 79
 Kapadokya Kralı Archelaos, 52
 Kapadokyalılar, 40
 kapan, 179
 kapan resmi, 179
 kapı kulları, 207
kapu resmi, 55
 Kara Abdal, 247
Kara Abdal Zaviyesi, 247
 Kara Ağa b. Kara İsmail, 194
 Kara İsalu, 108
 kara resmi, 163
 Kara Tatar, 90, 93
 Kara Timurtaş Paşa, 44
 Karabey, 48
 Karacadağ, 49
 Karacalar, 176
 Karahanlılar, 235
 Karahisar, 28, 33, 62
 Karahisar-ı Develi, 23, 30, 34, 42
 Karahisar-ı Sâhib, 29
 Karaman, 28, 34, 41, 42, 43, 45, 47, 62,
 78, 81, 89, 93, 124, 125, 130, 137,
 151, 158, 166, 177, 181, 187, 191, 192
 Karaman Beylerbeyi, 82, 215
 Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, 31
 Karaman Beylerbeyliği, 45, 46
 Karaman Beylerbeyliği çavuşları, 215
 Karaman beyleri, 42, 43
 Karaman bölgesi, 45, 46
 Karaman Eyâleti, 23, 24, 26, 28, 29, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 46, 47, 63, 82, 100,
 113, 124, 129, 145, 152, 161, 165,
 166, 167, 168, 169, 170, 176, 182,
 191, 193, 207, 210, 239
 Karaman Eyâleti Kanun-nâmeleri, 133,
 144, 161, 168
 Karaman Eyâleti Kanun-nâmesi, 28, 29,
 153, 159, 166, 180
 Karaman Hazine Defterdârı Mustafa
 Çelebi, 29
 Karaman Kazâsı, 146, 151, 157, 158
 Karaman Kazâskerî, 260
 Karaman sipâhileri, 31, 214
 Karaman ülkesi, 47
 Karaman Vilâyeti, 23, 26, 30, 32, 34, 36,
 46, 47, 125, 178
 Karaman Vilâyeti Kanun-nâmesi, 130,
 181
 Karaman-ili, 42, 43, 46, 81
Karamanlı, 80
Karamanlıca, 80
 Karamanlılar, 41, 42, 43
 Karamanoğlu II. İbrahim Bey, 237
 Karamanoğlu II. Mehmed Bey, 53, 221
 Karamanoğlu İbrahim Bey, 42, 45, 194,
 207, 245, 246, 247, 248, 250, 256,
 259, 261
 Karamanoğlu İbrahim Bey Camii, 57,
 221
 Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretî, 184,
 185
 Karamanoğlu Mahmud Bey, 229, 255
 Karamanoğlu Mehmed Bey, 221, 227,
 234
 Karamanoğlu Mehmed Bey b. Alâeddin
 Camii, 221
 Karamanoğlu Mehmet Bey oğlu İbrahim
 Bey, 221
 Karamanoğlu Pir Ahmed, 43

- Karamanoğulları, 40, 41, 46, 111, 124,
126, 129, 130, 133, 204, 207, 213,
219, 237, 242, 244, 250, 251, 266, 267
Karamanoğulları Beyliği, 100, 194, 207,
214, 264
Karaöyük, 75
Karasu, 39
Karatay, 125
Karaviran, 77
Karaviran köyü, 230
Karesi, 94
Kârhâne, 59
Kârhâne Camii, 57
Karmış, 48
Kars Kalesi, 210
Kartalgözü, 39
Karye-i Bulargı Mescidi, 229
Karye-i Karataş Mescidi, 230
Karye-i Karaviran Mescidi, 230
Karye-i Rumdiğın Mescidi, 230
kasaba, 28
kasap, 179, 184, 185
kasaplık, 179, 187
Kasım Bey, 43
Kasım Çelebi, 252
kassâbân, 179
Kassâbân, 179
Kâtip Ali, 33
Kâtip Kadri b. Mehmed, 32, 34
Kâtip Kasım, 33
Kâtip Mehmed, 33
Kâtip Şeyh Mehmed, 194, 195
Kaval, 59
Kayacık, 182
Kayırhanlu, 110
Kayseri, 28, 29, 33, 34, 42, 46, 47, 55, 62,
68, 81, 93, 101, 122, 138
Kayseri Subaşı, 236
kazâ, 21, 28, 29, 37, 47, 48
Kazâ-i Haymana-i Aksaray, 92, 123
Kazâncılar Çarşısı, 186
keçi, 162, 163, 164
Kemah, 28
kendir, 160
kenizek, 182
kent, 177, 178
Kerim Hasan Mescidi, 230
kervansaray, 40, 186, 187, 241, 245
kesimci, 94
keten, 160, 161, 172, 173, 174
keten öşrü, 160
kethüdâ, 23, 104
Kıbrıs, 35, 45, 46, 47, 59, 67
kılıç timar, 207
Kılıççılar Çarşısı, 186
Kıpçak, 81
Kırkkızlar, 56
Kırşehir, 29, 46, 93, 113, 122, 210, 261
Kırşehir Kadısı, 260
Kırşehir Sancağı, 38, 261
kışlak, 85, 86, 90
Kızılca, 59
Kızılca Mahallesi Mescidi, 230
Kızılca-Bedrmuhtar Mahallesi, 232
Kızılhayat, 195
Kızılırmak, 85
Kızırnak nehri, 39
Kiçi Kapı, 55
Kiçikapu, 66
Kiçikapu Mahallesi Mescidi, 230
kile, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157,
158, 267
kilim, 187
Kilseme, 49
kirbâs-ı penbe, 182
Kocagöl, 39
Koçhisar, 23, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 47,
48, 49, 51, 61, 86, 87, 90, 92, 100,
101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
111, 112, 113, 115, 118, 123, 128,
130, 137, 138, 142, 151, 163, 177,
179, 180, 189, 197, 198, 201, 202,
203, 220, 258, 259, 262, 263, 264, 266
Koçhisar Camii, 258
Koçhisar ihtisâbı, 177
Koçhisar Kalesi, 101
Koçhisar Kazâsı, 22, 26, 28, 48, 51, 68,
73, 88, 97, 103, 106, 107, 108, 109,
111, 112, 113, 137, 142, 159, 160,
161, 162, 163, 165, 166, 167, 169,
174, 176, 180, 181, 182, 183, 198, 264
Koçhisar Memlehası, 176
Koçhisar tuzlası, 176, 177, 217
Koloneia Archelais, 52
kolonizasyon, 191
konar-göçer, 48, 77, 85, 86, 87, 88, 89,
90, 92, 96, 107, 108, 109, 111, 113,
115, 121, 122, 123, 131, 138, 147,
148, 164, 265
Konar-göçer, 85, 162

- konar-göçerler, 24, 26, 49, 51, 86, 87, 89, 92, 96, 109, 111, 112, 153, 163, 165
 Konya, 28, 29, 33, 34, 41, 42, 43, 46, 47, 55, 57, 62, 63, 80, 86, 90, 100, 124, 125, 133, 151, 154, 180, 202, 210, 243, 261
 Konya kadılığı, 240
 Konya Kadısı, 213
 Konya Kapısı, 55
 Konya kilesi, 154, 155
 Konya Miralayı Hüsrev, 206
 Konya müdü, 126, 155
 Konya Sancağı, 38
Koşhisar, 100, 101
 kovan, 162
 kovan öşrü, 199
 koyun, 162, 163, 164, 165
 Koyun Pazarı, 186
 Koyun Pazarı Mahallesi, 231
Köhne Camii, 232
 Köhneduz Mescidi, 229
Köhneduz Sofi Mescidi, 230
 Köprü Başı Camii, 232
 Köseadağ Savaşı, 40
 köy, 28, 29, 219
 köylü, 96, 115, 163, 164
 Kul Mahmud, 36
 Kuman, 80, 81
 Kurşunlu Camii, 258
 Kurupelid, 66, 67
 Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 79, 80
 kuzulu koyun, 162
Küçük Asya, 81
 Küçük Bölücek Mahallesi, 230
 Küçük Hamam, 57
 Küçük Minâre Mescidi, 230
 Küçük Taş Pazar Mahallesi, 233
 Külâhçı Yusuf, 242
 Külhâni Dede türbesi, 248
 külliye, 221, 241, 244
 kümeci, 135
 küreci, 183
 kürekçi, 185
 kürekçilik, 187
 Kürti, 118
 Kütahya, 29, 44, 90, 124, 125
 Kütahya Yörükleri, 86
 Lala Şahin Paşa, 44
 Lârende, 28, 29, 33, 34, 43, 55, 151
 levendât, 158
 Lidyalılar, 40
 liva, 48
 Liva, 22
 Liva-i Aksaray, 32
 maden işletmeleri, 175
 madenci, 176
 madencilik, 63
 mahalle, 28, 29, 53, 57, 58, 59, 61, 66, 67, 70, 72, 102, 103, 178, 186, 220, 224, 225, 226, 231, 232, 264
Mahmud Hankâhı, 240
Mahmud Paşa, 88, 90
 mahsul-i ser-asesân, 180, 211
 Makedonlar, 40
 Malatya, 28, 149, 191
 Malazgirt Savaşı, 85
 Malazgirt zaferi, 40
 mâl-ı gâyib, 182
 mâl-ı mefkûd, 182
 malikâne, 191, 192, 195, 207, 210, 211, 265
 malikâne hisse, 162, 192
 Malikâne hisse, 159
 malikâne sahipleri, 159
 malikâne ve divânî, 192
 Malikâne ve divânî, 162
 malikâne-divânî, 191, 193, 265
 Mandasun köyü, 73
 Manisa, 155, 157, 158
 Manisa Kazâsı, 146
 Manisa Sancakbeyi, 43
 Maraş, 46, 47, 86
 Marmara, 81, 85
 mecnûn, 69
 Medine, 254
 Medler, 40
 medrese, 40, 219, 221, 235, 236, 237, 238, 239, 241
Medrese-i Seyfiyye, 237
 Medrese-i Silsile, 237
 Mehmed b. Hasan, 253
 Mehmed b. Hasun, 254
 Mehmed Çelebi, 238, 244, 251, 260
Mehmed Çelebi Mescidi, 231
 Mehmed Fakih, 231, 237
 mehterân, 213
 Mekke, 254
 mektebhâne, 228, 239, 240, 241, 255
 Melendiz Çayı, 38, 39, 172
 Melendiz Dağı, 38, 39

- Melik Mahmud Gâzi, 242
 Melik Mahmud Gâzi Hankâhı, 125, 223, 242
Melikiyye Medresesi, 237
 memleha, 177
 Memlûkler, 41
Mercaniye Zaviyesi, 247
 mercimek, 151, 173
 Merhum Şeyh Hamid, 59
 Merkebli Baba Zaviyesi, 245
 mescid, 178, 219, 222, 224, 226, 232, 233, 241
 Mescid-i Kanlukara, 59, 67
Mescid-i Mahalle-i Çeşme, 225
 Mescid-i Ürgüboğlu, 59
 Mescid-i Ürgüboğlu Mahallesi, 59
 mevkûfat, 217
 mevlânâ, 212
 Mevlânâ Abdüllatif, 227, 236
 Mevlânâ Ahi Ali, 230, 237
 Mevlânâ Alâeddin, 230
 Mevlânâ Bahşayış, 245
 Mevlânâ Bedreddin, 228, 231
Mevlânâ Bedreddin Mescidi, 231
 Mevlânâ Celâleddin, 185, 251
Mevlânâ Celâleddin Türbesi, 261
 Mevlânâ Cemâl, 227
 Mevlânâ Emir, 227, 231
 Mevlânâ Fakih, 233
 Mevlânâ Hacı Halife, 226, 236
 Mevlânâ Hamza, 233
 Mevlânâ Hayreddin, 238
 Mevlânâ Hüsâm, 228
 Mevlânâ Hüsâmeddin, 236
 Mevlânâ İbrahim b. Fazlullah, 223
 Mevlânâ İsa, 231
 Mevlânâ Kemal, 227
 Mevlânâ Mehmed Fakih, 261
 Mevlânâ Muhsin, 194
 Mevlânâ Muhyiddin, 226, 228, 237, 245, 254, 255
 Mevlânâ Muslihiddin, 213, 231, 245, 260
 Mevlânâ Muslihiddin Mektebhânesi, 185, 240
Mevlânâ Sarı Yakub Mescidi, 231
 Mevlânâ Şemseddin, 185
Mevlânâ Şemseddin Mescidi, 231
 Mevlânâ Şeyh Muhyiddin Çelebi, 194
 Mevlânâ Tâceddin, 237
Mevlânâ Tûsi Mescidi, 231
 Mevlânâ Türbesi, 260, 261
 Mevlânâ Vildan, 174, 203
 Mevlânâ Yakub, 66
 Mevlânâ Yakub b. Sarı Yakub, 233
 Mevlânâ Yakub Mahallesi, 231
 mevlevîhâne, 243, 244
Meydan, 59
 Meydan Kapısı, 55
 Meydan Mahallesi, 55, 237
Meydan Mescidi, 232
 meyhâne, 178
 meyve, 160
 meyve öşürü, 159
 meyve-sebze, 160
 mezraa, 28, 29, 37, 78, 147, 149, 193, 194
 Mihalliler, 81
 Mimar Firuz, 222
 Mimar Hoca Nüştekin-i Cemâlî, 222
 Mimar İslâmoğlu Hoca İbrahim, 53
Minare Deli Mescidi, 232
 Minare Mahallesi Mescidi, 230
 minber, 222
 mîrâbiye, 183
 miralay, 35, 215, 240
 Miralay-ı Liva- i Aksaray, 215
 miralem, 35, 215, 240
 Miralem-i Aksaray, 215
 mirî, 191, 193
 mîr-i âb, 180
 Mîr-i âblık, 180
 mirî arazi, 141, 165, 191, 192, 193
mîr-i mîran, 28
 mirliva hâsları, 177
 Moğol, 40, 90, 93, 131, 213
 Moğol Beyleri, 91
 Moğol hakimiyeti, 40
 Moğol İmparatorluğu, 131
 Moğol Oymakları, 41
 Moğollar, 85, 90, 93, 229, 236
mu'tak, 72, 105, 128
 muâf, 67, 69, 71, 72, 84, 96, 100, 103, 104, 105, 115, 117, 126, 128, 162, 168, 176
 Muâf, 137
 Muâf hâne, 64
 muallimhâne, 194, 241
 Mud, 34, 43, 111
 Muharrir Mustafa b. Ahmed Çelebi, 32
 muhassıl, 64, 71

- Muhlis Paşa, 219
 Muhsin Çelebi, 232
 Muhsin Çelebi Mahallesi, 232
 mukataa, 93, 141, 161, 162, 174, 175,
 176, 178, 179, 180, 181, 197
 mumhâne, 184
 Musa Bey, 229, 255
 Muslihiddin, 226, 240
 Mustafa Çelebi, 213
 Mustafa Çelebi ve Hüsrev Çelebi an-
 evlâd-ı Bulargu, 214
 Mustafa Halife, 260
 Muytabhâne, 186, 187
 Muzafferredin Mahmud, 237
 Muzafferredin Melik Mahmud Gâzi, 242
Muzafferîye Medresesi, 237
 Mü'min Bey veled-i Hindü, 203
 Mübârek Şah kızı Nefise Hatun, 251
 mücerred, 28, 30, 64, 66, 67, 84, 96, 103,
 108, 115, 118, 120, 131, 136, 137,
 145, 168, 169, 266
 müd, 126, 154, 155
 müderris, 64, 70, 71
 Müderriszâde Mevlânâ Çelebi, 230
 müezzîn, 28, 70, 223
 mülâzım, 71
 mülk, 28, 30, 33, 148, 191, 192, 193, 194,
 195, 196, 211, 216, 217, 220, 244, 265
 mülk arazi, 191, 193
 mülk hisse, 194
 mülk sahibi, 194
 mülk sahipleri, 192, 194
 mülk topraklar, 191, 192
 mülkler, 192, 193
 mülknâme, 194, 195
 mürted, 83
 müselleme, 128, 207
müselleme çiftlik, 128
 müslim, 78, 79, 82, 108
 müstakil timar, 208, 209
 müşterek timar, 215
 mütekâid, 115, 129
 müteveli, 223
 nadas, 155, 157
 nâhiye, 21, 28, 30, 47, 48, 73, 74, 75, 87,
 88, 149
 Nâhiye-i Aksaray, 30
 Nâhiye-i Bekir, 30
 Nâhiye-i Eyyüb-ili, 30
 Nâhiye-i Hasandağı, 30
 Nâhiye-i Koçhisar, 30
 Nâhiye-i Turgud, 30
 nâib, 63
 Nakkaş Mahallesi, 247
Nakkâşiye Zaviyesi, 247
 narh, 150, 177
 narh fiyatları, 150, 151
 Nasuhoğlu Haydar, 33
 Nasuh-zâde Haydar, 23
 Navzanağzı, 176
 nefër, 24, 26, 30, 65, 66, 67, 68, 70, 77,
 84, 91, 92, 96, 103, 105, 107, 112,
 115, 118, 129, 132, 135, 144, 155,
 169, 264, 265
 Nefise Hatun, 251
Nefise Hatun binti Mübârek Şah Hatun
Türbesi, 251
 nefis, 56, 73, 74
 nefis-i Aksaray, 211
Nefs-i Aksaray, 56
 nefis-i Koçhisar, 211
Nefs-i Koçhisar, 56, 102
 Nevşehir, 261
 Niğde, 28, 30, 33, 34, 38, 41, 42, 43, 46,
 62, 68, 92, 113, 138, 202, 210
 Niğde Livası, 113
 Niğde Sancağı, 38
 Niksar, 28
 nim çift, 26, 63, 65, 68, 103, 118, 120,
 130, 136, 141, 142, 143, 144, 145,
 146, 166, 167
 Nim çift, 83
 nim çift resmi, 166
 nim-bennâk, 84
 nişancı, 207
 nişân-ı şerif, 256
 Nizâmeddin Yağıbasan, 236, 242
 nohut, 151, 173
 nöker, 91, 131
 nökerzâde, 131
 Obruk Platosu, 38, 39
 ocaklık, 175
 Oğuzlar, 110, 111
 okka, 155
 Onguş, 110
 Oramanus köyü, 73
 Ordu, 155
 Orhan Gazi, 127, 235
 Orta Anadolu, 37, 51, 80, 86, 90, 122
 Orta Asya, 86

Orta Asya Türk devletleri, 131

Orta Pâre, 93

Ortaçağ, 40

Ortadiğin, 230

ortakçı, 126, 127, 153

ortakçılar, 124, 125, 126

ortakçılık, 124, 125

Ortaköy, 37

Ortodoks Hristiyan, 62

Oruç Bey oğlu Hamza Bey, 228

Orunguş, 110

Osmanlı, 21, 22, 28, 32, 34, 35, 36, 37, 42, 44, 45, 46, 47, 56, 58, 61, 67, 68, 73, 78, 81, 85, 89, 93, 100, 102, 111, 121, 127, 129, 134, 141, 158, 162, 171, 179, 185, 192, 194, 213, 214, 220, 235, 236, 244, 267

Osmanlı Beyliği, 81

Osmanlı Devleti, 21, 23, 43, 45, 47, 51, 108, 131, 137, 141, 151, 152, 170, 176, 191, 192, 244, 247

Osmanlı İmparatorluğu, 143, 165

Osmanlı padişahları, 133, 194

Osmanlı şehirleri, 56

Osmanlı şehri, 56, 58

Osmanlı şehzâdeleri, 133

Osmanlılar, 41, 42, 43, 46, 47, 58, 129, 131, 133, 170, 181, 191, 194, 219, 220, 224, 235, 243

Osmanoğulları, 266

otlak ve kıslak resmi, 165

öküz, 157

öküz yemliği, 127

Ömer Abdal, 106

Ömer Bey, 177

Ömer Bey Camii, 223

Ömer Bey Zaviyesi, 176

Ömer Hacı, 252

ören, 147

örfi tekâlif, 129

öşr-i asel, 161

öşr-i bahçe ve bostan, 160

öşr-i bostan ve armud, 160

öşr-i bostan ve pıyaz, 160

öşr-i bostan ve sebze, 160

öşr-i ceviz ve bahçe, 160

öşr-i çayır, 161

öşr-i galle, 154

öşr-i kovan, 93, 161

öşr-i serkit, 161

öşür, 150, 151, 152, 153, 154, 161, 162

öşür ve salâri, 126, 153, 154

öyük, 147

Özi, 45

pabuççu, 72

padişah, 30, 88, 89, 200, 266

padişah berâtı, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 254, 255, 259

padişah hâsları, 170, 177, 197, 198, 199, 217

padişah hâssı, 88, 109, 198

Padişah hâssı, 28

Pamuk Çarşısı, 187

Pamukçular, 59

Pandyal, 59

Paşa Bey veled-i Çelebi Bey b. Paşa Bey, 214

Paşa Beycik, 232

Paşa Çelebi b. Muhsin, 195

Paşa Hatun, 94

paşa sancağı, 46, 47

Paşacık Mahallesi, 232

Paşacık Mahallesi Mescidi, 232

pazar, 184, 185, 186, 187

Peçenek, 80, 81

Pegahelna, 52

Penbe Çarşısı, 186

perde, 187

Perekli, 108

Perekzâde, 232

Persler, 40

Pervânehanı, 94

pıyaz, 160

Pir Ahmed, 42, 43

Pir Ahmed Bey, 42

Pir Veli Mahallesi, 59

pîr-i fâni, 69, 96, 115

Pîri Mehmed Paşa, 240

Pîri Mehmed Paşa Mektebhânesi, 240

piyâdegân ve müselle mân, 128

raiyyet, 28

raiyyet çiftliği, 143

raiyyet çiftlikleri, 141, 142, 143, 145

raiyyet resmi, 126, 130, 156, 166

raiyyet rüsûmu, 125, 129, 183

raiyyet vergisi, 183

Ramazan oğlu Kubad, 249

Ramazanlı Ulusu, 86, 110

Ramazanoğulları, 204

- reâyâ, 27, 37
 resm, 151, 165
resm-i arûs, 93, 181, 182
 resm-i asesân, 180
 resm-i asesiyye, 180
 resm-i âsiyâb, 171
resm-i baca, 183
resm-i bennâk, 93, 166
 resm-i bezirhâne, 174
resm-i caba, 166
 resm-i çayır, 165
 resm-i çayır-ı sayır, 165
 resm-i çift, 129, 145, 166
resmi dud, 183
 resm-i duhân, 183
 resm-i ganem, 162
 Resm-i Keyl, 180
 resm-i kışlak, 165
 resm-i küvâre, 161
 resm-i merâî, 164
 resm-i mîrâbiye, 180
 resm-i mücerred, 167, 168
 resm-i otlak, 164, 165
 resm-i otlak-ı duhân, 165
 resm-i tamga-i kirbâs, 181
 resm-i tapu, 182
 resm-i tapu-yı zemin ve deştânî, 183
 resm-i tütünlük, 183
 resm-i yatak, 164
 resm-i yatak ve ganem, 165
 resm-i yaylak, 164
 resm-i zemin, 142, 145, 183
 Rıza Hasan, 232
 Romalılar, 40, 170, 219
 Rum, 28, 34, 45, 177, 191, 192
 Rum Beylerbeyliği, 45
 Rum Eyâleti, 28, 137
 Rum Mehmed Paşa, 43
 Rum Vilâyeti, 46, 178
 Rumdiğın, 126, 153, 230
 Rumeli, 44, 45, 81, 85, 127
 Rumeli Beylerbeyi, 44
 Rumeli Beylerbeyliği, 44
Rum-ili, 81
 Rumlar, 52, 61
 Runkuş, 110
 Runkuş Kabilesi, 110
 Ruşenî b. Hacı Hüseyin, 31
Ruznamçe, 34
 rûsûm, 127
 rûsûm-ı niyâbet, 182
 rûsûm-ı serbestiye, 182
 saban, 157
 sâdât, 58, 70
 sadrâzam, 240
 Sadrazam Mahmud Paşa, 43
 Sadreddin Konevî, 125
 sagır, 68, 84, 103, 118, 136, 266
 Sağırkaraca köyü, 223
sâhib-i arz, 67, 72, 122, 124
 sâhib-i raiyyet, 161
 Sahip Ata Dârüzziyâfesi, 125
 Sahip Ata Hankâhı, 243
 Sahip Ata Medresesi, 125
 Sahra, 48, 74, 75, 264
 Sahra Nâhiyesi, 73, 75
 salâri, 152, 153, 154, 210, 211
 salâriye, 152, 161
 salârlık, 152
 Samsun, 156
 sancak, 21, 28, 29, 34, 44, 46, 47, 48, 86,
 89, 202, 216, 217
 sancakbeyi, 30, 35, 56, 67, 201
 sancakbeyi hâsları, 200, 201
 Sancakbeyi hâsları, 203, 217
 sancakbeyi hâssı, 201
 Sancakbeyi hâssı, 203
 Sarı Çam Nâhiyesi, 110
 Sarıgöl, 39
 sarrâç, 184
 Saruhan, 124
 Saruhan ellicileri, 94
 sayyâd, 134, 135
 sebze, 176
 sebze ve meyve, 160
 sekbân, 208, 213
 Sekçuklular, 40
 sel, 171
 Selçuk Hamamı, 232
 Selçuklu, 186, 187, 230, 243
 Selçuklu Devleti, 41
 Selçuklular, 40, 80, 81, 94, 124, 127, 244,
 264
 Selendi, 61
 Selime, 170
Selime Hatun, 256
 Selime köyü, 227
 Selimiye Camii, 227
 ser-ağcacıyân, 213
 ser-ases, 211

- serasker, 215
 Serasker-i Aksaray, 215
 serbest mülkler, 192
 serbest timar, 211
 ser-hâne, 179, 185
Serköprü Mescidi, 232
Seydi Ahmed veled-i Bektaş Camii, 223
 Seydi Ali, 135
 Seydi Halil, 248
 Seydişehir, 33, 34, 61, 178, 219
 Seyfeddin Ayaba, 237
 Seyfeddin Ebübekir, 236
Seyfiyye Medresesi, 237, 245
 seyyid, 64, 133
 Seyyid Ali, 253
 Seyyid Hârun Veli, 219
 Seyyid Hasan, 253, 255
 Seyyid Hüseyin, 245
 Seyyid Saltuk, 195
 Seyyidü's-Sâdât Seydi b. Seydi Ali, 229
 Sırçalı Cami, 230
 Silahdarbaşı İsa, 203
 Silifke, 34, 61, 111
Sinan Ağa Mescidi, 232
 Sinan Bey, 194, 195
 Sinan Bey oğlu Hamza Bey, 240
Sinan Mescidi, 232
 sipâhi, 28, 36, 63, 89, 126, 129, 130, 131, 143, 151, 168, 183, 193, 210, 212, 213, 214, 215
 sipâhi-i mütekâid, 71
 sipâhiler, 159
 sipâhiyân, 96, 115
 sipâhiyân-ı köhne, 96, 115
 sipâhizâde, 129, 130, 131, 212, 214
 sipâhizâdegân, 71, 128, 129, 130
Sirâciye Dârülmî, 239
 Sis, 86
 Sivas, 28, 45, 81, 86, 90, 93, 261
 Sivas Kadısı, 261
 Sivrice, 75
 Siyâvuş Paşa hâsları, 200
Sofular, 59
 Sofular Camii, 57, 223
 Sofular Mahallesi, 223, 231, 232
 Somuncu Baba, 223, 243
 Sonisa, 28
 Söğüt Yörükleri, 86
 su ağası, 180
 subaşı, 104
 subaşılar, 207
 Sudun Ağa, 250, 255
 sûfi, 133
 suhte eşkıyası, 211
 suhte isyanları, 121
 Sultan Abdülmecid, 248
 Sultan Alâeddin, 195
 Sultan Alâeddin Camii, 258
 Sultan Alâeddin Eratna, 41
 Sultan Cem, 228, 243, 246
 Sultan Gıyaseddin Mehmed, 41
Sultan Hacı Bektaş, 261
 Sultan I. Mesud, 222
 Sultan II. Mahmud, 245
 Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev, 242
 Sultancık, 74
 Sultanönü, 29
 Suriye, 79, 111, 187, 191
 Susadı, 77
 Susadı köyü, 248
 susam, 175
 susam yağı tabhânesi, 175
 Sutay, 236
 sürgün, 43, 59, 67, 124
 sürgün hükmü, 67
 sürgünler, 35
Sürmelü Zaviyesi, 259
 sürü, 165
 şa'ir, 151, 154
 Şâdi Paşa, 31, 214
 şahinci, 134
 şahincilik, 63
Şâhiniyye (Sâmiyye) Zaviyesi, 247
 şakirdâne, 180
 Şam, 55
 Şamanizm, 80
 Şamlu Mahallesi, 232
Şamlu Mescidi, 232
Şark Pâre, 93
 şarkiyân, 122
 Şehinşah Bey, 208
 şehir, 28
 şehirli, 96, 115
 şehzâde, 88, 199, 200, 215
 Şehzâde Bayezid, 215
 şehzâde berâtı, 225, 248
 şehzâde Cem, 45, 215
 şehzâde hâsları, 127, 176, 199
 şehzâde hâssı, 92, 199, 266
 şehzâde hissesi, 153, 163

- şehzâde hükmü, 247
 şehzâde Mustafa, 43, 45
 şehzâde ortakçısı, 96
 şehzâde sancağı, 44
 şehzâde Şehinşah, 213
 Şenkitoğlu, 226
 şenletme, 191
 şer'î hüccet, 260
 şerif, 132, 133
 şeyh, 70
 Şeyh Ahmed, 194
 Şeyh Ali Gaznevî, 233
Şeyh Ali Gaznevî Mescidi, 233
 Şeyh Ali Gaznevî Zaviyesi ve Mahallesi,
 233
Şeyh Arif Hacı Bektaş, 261
 Şeyh Baba Yusuf, 223
Şeyh Baba Yusuf b. Şeyh Hamidüddin,
 256
 Şeyh Baba Yusuf Camii, 57, 223
 Şeyh Bulduk, 177
 Şeyh Cemâl ailesi, 213
 Şeyh Cemâl evlâdı Emir Bey, 207
Şeyh Cemâleddin Zaviyesi, 247
Şeyh Çoban nd. Şeyh Ali Çelebi Zaviyesi,
 248
 Şeyh Efendi, 226
 Şeyh Efendi Mescidi, 226, 233
 Şeyh Evhadüddin, 126, 256
Şeyh Gaznevî, 59
Şeyh Hacı Bektaş Zaviyesi, 248
 Şeyh Hacı Mehmed, 247
 Şeyh Hamid Mahallesi, 223, 242
 Şeyh Hamid Veli Camii, 57, 223
 Şeyh Hamid-i Veli, 243
 Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, 223
 Şeyh Hamidüddin, 256
 Şeyh Hamza, 259
Şeyh Hoca Paşa Mescidi, 233
 Şeyh Hüseyin, 245
 Şeyh Kemal Türbesi, 248
Şeyh Kemal Zaviyesi, 248
 Şeyh Mehmed, 248
Şeyh Mehmed b. Eflah Seydi Zaviyesi,
 248
Şeyh Mehmed b. Seydi Eflah, 256
 Şeyh Paşa Mahallesi, 233
Şeyh Paşa Mescidi, 233
 Şeyh Safî, 256
Şeyh Safî b. Şeyh, 256
Şeyh Sultan Hacı Bektaş Zaviyesi, 261
 Şeyh Turasan Dede, 247
Şeyh Turasan Dede Zaviyesi, 249
 Şeyh Yakub, 259
Şeyhli, 59
 Şeyhzâde Hüseyin Kemal, 226
Şeyullah, 87, 91, 131, 213
 Şeyullah ailesi, 214
 Şeyullah Bey, 194
 Şeyullah veled-i Ali Bey, 202
 Şeyullah veled-i Şeyullah, 208
 sıra, 178
 şikâr ağaları, 134
 şinik, 154
 Şirmin, 112
 Şirmin oğlu Mehmed Bey, 195
 şişek koyun, 165
 Şücâeddin, 33
 Şücâeddin Mirza Halil, 238
 tabbâhîn, 213
 Tabduk Derviş, 194
 tabhâne, 175, 241
 Tâc Eslim Hatun, 255
Tâc Eslim Hatun binti Sudun Ağa, 252
 Tâc Eslim Paşa Hatun, 250
 Tâceddin, 194
 Tâceddin köyü, 241
 taç kapı, 221
 tahrir, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 59,
 64, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 76, 77
 tahrir emini, 23, 182
 tahrir eminleri, 150
 tahrir heyeti, 73
 tahrir kâtibi, 23
 tahrir komisyonları, 150
 taife, 89
 Taife-i Yüzdeciyân, 93
 tapu, 141
 Tapu bedeli, 141
 tapu resmi, 141
Tarhacı, 59, 233
 Tarhacı Hamamı, 57, 252
Tarhacı Mescidi, 233
 Tarhacı-Debbâğan, 67
 Tarsus, 46, 47, 113
 taş boyacılar, 161
Taş Pazarı, 59, 186
 Taş Pazarı Mahallesi, 226
Taş Pazarı Mahallesi Mescidi, 233
 tatar, 183

Tatarân-ı Şeyullah Kabilesi, 91, 213
Tavâ-yîf-i Ulu Haymana, 29, 88, 90
 Taxara, 52
 Teke, 111, 124
 tekke, 243
 temessük, 226
 temlik, 191
 tenketür, 203, 212
 terk edilmiş köyler, 86
 terzi, 72
 Terzi Hasan, 72
Teşviş Mahallesi Mescidi, 233
tezkere, 34, 210
 tezkereli timar, 210
 tezkeresiz timar, 207, 208, 209
 Timarhâne, 66
 timar, 21, 26, 28, 30, 32, 34, 37, 86, 88, 89, 92, 134, 148, 151, 161, 165, 191, 193, 195, 198, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 265, 266
 timar arazisi, 161, 182
 timar sahipleri, 210, 214
 timar sistemi, 141, 191, 202
 timarlı sipâhi, 127, 129, 130, 131, 202, 212, 215
 Timur, 42, 90
 Tır Pazarı, 186
 Tır Pazarı Hamamı, 57
 Tokat, 28, 81
 Topkapı Sarayı, 35
 Tosunağzı, 176
 Trabzon, 28
 Turasan Dede oğlu Şeyh Şaban Çelebi, 249
Turcopol, 81
 Turgud, 29, 30, 46
 Tuvak, 25, 125, 126
 tuz, 162, 176, 177
 Tuz Gölü, 38, 39, 51, 86
 tuz işletmeleri, 189
 Tuz köyü, 223
 tuz madenleri, 176
 tuz yatakları, 39
 tuzakçı, 135
 tuzculuk, 63
 tuzla, 162, 176
 tuzla mukataası, 197, 198, 199
 türbe, 239, 241, 250, 251, 252
Türbe-i Eslim Paşa Hatun, 239

Türk, 40, 52, 80, 81, 83, 131, 187, 244
 Türk akınları, 40
 Türk beylikleri, 41
 Türk birliği, 41, 42
 Türk boyları, 40
 Türk göçleri, 40
 Türk toplumu, 81
 Türk yerleşmeleri, 79
 Türkçe, 80, 81
 Türk-İslâm devletleri, 170
 Türk-İslâm şehirleri, 57, 102
 Türkistan, 85
 Türkiye, 39, 149
 Türkler, 40, 57, 61, 79, 80, 81, 85, 101, 219
 türkmen, 183
 Türkmen, 85, 93
 Türkmenler, 86
 Türk-Moğol, 192
 tütün resmi, 183
tütüncek, 183
 ulemâ, 41
 Ulu Cami, 54, 56, 186, 221, 222, 261
 Ulu Haymana, 109
 Ulu Haymana Kazâsı, 137
 Ulu Pazar, 186
Ulu Yörük, 93
 Ulu Yörük Türkmenleri, 86
 ulûfe, 134, 175
 Uluviran, 108
 un değirmenleri, 171, 174, 189
 Unguş, 110
 urgan, 160
 Uyuzgöl, 39
 Uz, 80, 81
 Uzun Hasan, 42
 üçok, 111
 Üçoklu, 110
 Ürgüb, 23, 24, 30, 33, 34, 62, 92, 113
 vakfiye, 224, 228, 239
 vakıf, 28, 30, 33, 34, 86, 148, 191, 192, 193, 219, 220, 228, 241, 265
 vakıf arazi, 191
 Vakıf arazi, 193
 vakıf eserleri, 219, 220
 vakıf hissesi, 153
 vakıf müessesesi, 219
 vakıflar, 191
 Van Gölü, 39
 Varsak Türkmenleri, 43

- Veled-i Hatib Mescidi*, 233
 Veli Sofu, 246
 Venedikliler, 42
 vezir, 30, 35, 88, 89, 207
 Vezirâzâm Pîri Mehmed Paşa, 194
 Vezirâzâm Rüstem Paşa, 176
 Vezirâzâm Siyâvuş Paşa hâsları, 200
 vilâyet, 47
 Vilâyet-i Karaman, 92
Vildan Gölü, 59
viran, 147
 yağcı, 183
 Yağlıbasan, 237
 Yahşi Bey, 237
 Yahudi, 62
 Yapılcı, 126, 148
 Yarımca, 126, 127, 148
 Yassıviran, 118, 170
 Yaş Bey, 229
 yava, 181, 182
 yavrucu, 135
 Yavşançuru, 127, 128
 Yavuz, 25, 26, 27, 240
 Yavuz Sultan Selim, 194
 yaya ve müselleme, 94, 127
 yayla, 149
 yaylak, 85, 86, 211
 Yaylak resmi, 164
 yaylak ve kışlak resimleri, 165
 yaylak ve kışlak resmi, 165
 yel değirmenleri, 171
 Yelten, 76
yemlik, 152
 Yenice köyü, 58, 74
 Yenice Mahallesi, 254
 Yeniçeri ocağı, 127
 Yeni-il, 169
 Yeni-il Türkmenleri, 86
 Yenipınar köyü, 246
 yerli, 162
 Yıkık Minare, 230
 Yozgat, 90
 yürük, 29, 52, 85, 91, 92, 93, 94, 109,
 111, 112, 123, 162, 183
 Yörük Hüseyinler, 92
 yürük taifesi, 112
 yürükler, 109, 127, 162, 163
 Yunan memleketi, 46
 Yunanlılar, 170
 yurt, 148
 yurtluk, 207
Yusuf Ağa ve Emre Bey, 252
 Yusuf Hakiki, 243
 Yusuf Hakikî Baba, 223
 Yusuf Hakikî Baba, 256
 Yusuf Hakikî Türbesi, 242
 Yusuf veled-i Ebri, 242
Yüzde Pâre, 93
 yüzdecî, 92, 93, 94, 113, 128, 183
 Yüzdecî, 26, 88, 107, 146
 yüzdecî cemaatler, 29, 30, 49, 103, 113,
 119, 216
Yüzdecî Cemaatler, 198
 yüzdecî taifesi, 93
 yüzdeciler, 30, 89, 93, 94, 95, 109, 113,
 118, 121, 162, 163, 164, 198
 Yüzdeciler, 77, 87, 89, 92, 93, 107, 109,
 113, 198
 yüzdecilik resmi, 94
Yüzdeciyân, 88, 93
Yüzdeciyân-ı Danışmendli, 93
Zahriyye Hankâhı, 243
Zahriyye Zaviyesi, 249
 zaim, 28, 202, 204, 205, 206, 207
 Zaim Ali Bey, 202
 zaviye, 194, 219, 244, 245, 246, 247, 248,
 249, 255, 256, 259, 261
 zaviyedâr, 64
 zeâmet, 28, 30, 34, 35, 86, 88, 89, 127,
 148, 191, 193, 198, 202, 203, 204,
 205, 206, 208, 209, 212, 216, 217,
 218, 266
 zeâmet sahipleri, 210
 zemin, 141, 142, 143, 144, 145, 183, 193
 zemin resmi, 144, 167, 183
 zemin-i dükkân, 185
Zenbir (?) Mescidi, 234, 253
 zeyrek, 173, 174
 zimmî, 62
 Zincirli, 66, 237
 Zincirli Mahallesi, 54
 Zincirli Medrese, 54, 234, 237, 261
Zincirli Mescidi, 234
 Zincirlikuyu Medresesi, 237
 Zülkadriye, 62, 192

HARİTA

Harita I: 1584 Köyler

